

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBØGER 1910—1913

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCXIII

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HOTHER STEFFENSEN - HELSINGØR

*Aarbøgerne er paa Frederiksborg Amts historiske Samfunds
Vegne udgivet af Johs. Fog-Petersen, P. Petersen og J. Ernst
Plesner.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

til Aarbøgerne for 1910—1913. Disse er betegnede som Bind I—IV.

	Bind	Side
Morten Pontoppidan: C. Hostrup i Frederiksborg	III	1
Francis Beckett: Kong Karl X Gustavs Besøg paa Frederiksborg	IV	73
K. C. Rockstroh: Om Frederiksværk -Egningen for 200 Aar siden	II	39
C. Christensen: Frederiksværk Skolevæsen i ældre Tid	IV	44
S. P. Jensen: En Klokkerstrid i Gandløse	II	108
Johs. T. Christensen: En forsvunden Landsby. Truestrup i Gribskov	II	22
Lars Pedersen: Den forsvundne By i Gribskov . En Eiterskrift	IV	82
Laurits Pedersen: Helsingørske Haandværkerlav i det 16. Aarhundrede	I	62
H. W. Harbou & Fr. Kaas: En helsingørsk Færgemand's Ruslandsrfarter i aaben Baad	III	51
P. Petersen: Hjørlande Sognebogsamling og „den højere Bondeskole“ i Sundbylille	I	17
P. A. Pedersen: Stænderdeputeret, Gaardmand Jørgen Pedersen, Hjørlande	I	37

H. Rosendal: Bondefrigørelsen i Nordsjælland. I Anledning af 100-Aarsdagen for Reformerne paa Hørsholm Gods.	II	1
Hans Olrik: Isefjord og dens Kyster. Billeder fra fjerne Aarhundreder	III	29
Johs. T. Christensen: Fra Udskiftningstiden i Nordsjælland. Langstup og Dauglyk- kes Udskiftning	III	105
Louis Bobé: Sangen om Havet. F. L. Stolberg og Johannes Ewald i Rungsted . Et Bidrag til Naturopfattelsens Historie.	III	130
A. P. Andersen: En Henrettelse og et Selvmord (i Slangerup).	I	51
— Slangerup Ligbærerlav 1711.	I	56
— Detlev Gotthardt Zwergius, Sogne- præst i Slangerup 1732—52.	II	30
J. Jensen-Bjellekjær: Stednavne fra Sosum By og Bymark.	I	112
A. P. Tuxen: Carl XII.s Landgang ved Tibberup Mølle 4de August 1700	I	93
L. Larsen: Dagligt Liv i Nordsjælland (Vejby Sogn). Højtidskikke II—IV.	I	1
Hans Olrik: Abbed Vilhelm af Ebelholt , Nord- sjællands Helgen.	III	68
A. P. Tuxen: Dagbøger fra vore sidste Krige.	I	117
K. C. Rockstroh: Om Ferskvandsfiskeriet i Nord- sjælland omkring Aar 1700	IV	1
Samfundets Virksomhed: I, 119 — II, 113 — III, 143 — IV, 84		
Fortegnelse over Samfundets Medlemmer: I, 122 — IV, 88		

Rettelser og Tilføjelser til I—IV

Navne-Register til I—IV. (Personnavne: S. I. Stednavne: IX.)

Rettelser og Tilføjelser.

1910.

Side 60, Linie 2 f. n. C. Krabbe, læs O. Krabbe.

1911.

Side 30, Linie 9 ff. f. o. D. G. Zwergius var født 2. April 1699 i Sørup i Angel, hvor hans Fader da var Diakon (meddelt af Hr. Pastor A. Jantzen i Gentofte).

— „ — 7 f. n. Z. udgav 1720 i Wittenberg en Disputats om Newtons Farveteorier (Bibl. Dan. II., 116); sin Landemodeprædiken (der findes i Biskop Herslebs Samling af Landemodeprædikener) holdt han først som Præst (samme).

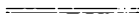
— 37, — 9 ff. f. o. Det ondsindede Rygte om Grunden til Kingos Forflytning fra Slingerup til Frederiksborg Skole diskuteres af begge hans Biografer, A. C. L. Heiberg (S. 6) og Rich. Petersen (S. 13) (samme).

— 48, — 11 f. n. Amtsforvalteren, læs Amtsforvalterne.

Side 95, Linie 14 f. n. Kaptajnsenken hed ikke *Juliane*, men *Marie Elisabeth* Jensen. Hendes Mand, Bertel Jensen, Chef for Ods Herreds Komp. af Nordsjæll. nationale Inf. Reg., var død 23. Septbr. 1725, efterladende 2 umyndige Døtre, *Marie Elisabeth*, der blev g. m. Johan Michel Becher, og *Juliane*.

1913.

Side 9, Linie 2 f. n. *Jørgen* Meincke, læs *Heinrich* Meincke (jfr. Side 34)

Det medfølgende Kort over „Frederiksværk-Egnen ved Aar 1700“ er bestemt til at indheftes ved Kaptajn *Rockstrohs* Afhandling om samme Emne i Aarbogen for 1911.

Navne-Register.

Aarbøgerne 1910—13 er betegnede ved I—IV,
Rettelser og Tilføjelser ved R.

PERSONNAVNE

Personer, som har Slægtsnavn, anføres paa dette; ellers sondres mellem Landboere og andre. De første anbringes indtil ca. 1828 (jfr. Forordning af 30. Maj s. A.) paa deres Fornavn, efter den Tid paa deres Efternavn.

Ikke-Landboere med Navne endende paa „sen“ sættes paa Fornavn indtil ca. 1700, med mindre det af Texten fremgaar, at Navnet er et virkeligt Slægtsnavn og ikke blot et Fadersnavn.

Giftede Kvinder i nyere Tid anføres baade paa Pigenavn og Konenavn.

- Aagesen, Chr., Tømmermester, II, 80.
Abailard, fr. Munk, III, 72.
Absalon, Ærkebisp, III, 48 f, 68, 76—86, 89 f., 92.
Adlerberg, russ Gen., III 58.
Adlersten, Göran, sv. Genkrigskomm., I, 108.
Ahlefeldt, Cay, Amtsforv., I 99, 105.
Aischylos, græsk Digter, III. 130
Ale, se Olaf.
Alexander III, Pave, III, 75 f., 82.
Algreen-Ussing, se Ussing.
Alsing, Martin, Drabantfører, IV, 33.
Anders, Præst (Udesundby), III, 100.
— Nielsen, Underskriver, IV, 33
— Saxesøn, Raadmand (Helsingør), I, 79. — Sunesøn, Ærkebisp, III, 68, 92, 94, 100, 103.
Arenstorff, Fr., General, IV, 35, 73.
Arnold af Lybek, III, 91.
Asser, Biskop, III, 77.
Augusta, se Augustenborg og Glyksborg.
Augustenborg, Augusta, Hertuginde af, IV, 79. — Ernst Gynter, Hert. af, IV, 78 f.
Bache, Lars, Færgemand, III, 51, 67.
— Niels, Købmand, III, 54, 59 f, 67.
Badstrup, Kirsten, I, 54.
Badstüber, Regtsskriver, III, 113, 124.
Balle, N. E., Biskop, IV, 45.
Barfod, Niels, Raadmand (Helsingør) I, 79.
Bartels, Frederik, Borgmester, I, 108.
Becher, Joh. Mich, Agatsliber, II, 95, 100, 102, R. — Marie Elisabeth, II, 95, R. — Vilhelm, II 102.
Berckentin, Chr. Aug. Gr., Minister, II, 8.
Berg, Chr. Politiker, III, 22.
Berg (Bæren), Kaperfører, III, 53.
Bernard af Clairvaux, III. 70, 72.
Bernstorff Grev, A P., Minister, II, 8, 11. III, 135, 139. — Joh. Hartv.

- Ernst, Minister, II, 8. — Henriette Frederikke, III, 135, 137.
- Berth, IV, 71.
- Bielke, Henr., Adm., IV, 78, 81.
- Biese, A., tysk Forf., III, 130.
- Bjørn, Niels (Slangerup), II, 35.
- Blichfeld, Provst, I, 15.
- Blome, Otto Gr., dansk Gesandt i Rusl., III, 58
- Blücher, Chr. Berend, Løjtnant, I, 107
- Boje, H. C., tysk Redaktør, III, 136.
- Brandes, Georg, Kritiker, III, 131.
- Brandt, W. & Co., Handelshus, Kronstadt, III, 61, 66
- Briccius, Sakristan, III, 98.
- Brix, H., Dr. phil., III, 140.
- Brockenhuus, Frans, IV, 8, 35.
- Brockes, B. H., tysk Digter, III, 131
- Brorson, H. A., Salmedigter, III, 23.
- Brun, Frederikke, f. Münter, I, 104.
- Bryggemann, Hans, Fyrværker, I, 104
- Bülow, Major, II, 77.
- Bürger, G. A., tysk Digter, III, 136.
- Bøgvad, Johan, Fiskemester, IV, 22, 31
- Børresen, Ludv. Chr., Præst, I, 1.
- Callesen, H., Student, Lærer. I, 18, 20—23, 28, 35 f.
- Carl X Gustav, IV, 73—81.
- Carl XII, I, 93—111.
- Carlsen, Fiskeforpagter. II, 103
- Clodvech, fransk Konge, III, 37.
- Christensen, Baltazar, Politiker, I, 43 f, 47 ff. — Johs. T., Redaktionssekretær, IV, 83. — Thor, Tømmermand, II, 86.
- Christian III, I, 78. — IV, I, 72, 74, IV, 12, 33, 78. — V., IV, 80. — VIII., I, 29, 44, 49. — (Chr. IV.s Søn) IV, 8, 22. — Olsen (Trustrup) II, 26. — Tambour (Ørby) I, 8.
- Cicero, lat. Forf., III, 131.
- Classen, Joh. Fr., Generalmajor, Fabrikejer, II, 82, 102, 105. — IV, 44 f.
- Claus Nielsen, Byfoged (Helsingør), I, 79.
- Clausen, H. N., Politiker, Prof., I, 43, 46 — ? IV, 71.
- Clemmensen, Jørgen, Amtsforv., II, 48, 63, 83. IV, 11, 33 f.
- Clodius, Overførster, II, 100, IV, 41.
- Coelestinus III, Pave, III, 75, 79 85, 89, 94.
- Coninck, L. de, Søofficer, III, 62.
- Cotsenius, Nic., Hofenspændiger, IV, 33.
- Dahlberg, Erik, svensk Generalkvartermesterlieutenant IV, 73 ff
- Dahlerup, H. B., Søofficer, III, 62.
- Daniel, Munk, III, 85.
- Dankvart, Joh. Herm., Møller, II, 45, 47, 60.
- Danner, Grevinde, III, 2.
- Dejl, Søren Jacobsen, Møller, II, 48, 52, 57, 64, 71 f.
- De la Gardie, svensk Gr., III, 64.
- Depeyrembert, Kanonfabr., II, 103 f.
- Didrichsen, Peter, Løjtnant, I, 107.
- Drewsen, Joh., Papirmøller, II 79 f. — Joh. Chr., Politiker, I, 43, 47 ff.
- Ebbesen, Claus (Hillerød), II, 69.
- Ebeling A. v., russisk Konsul, III, 55—61.
- Eberlin v. Feriden, Georg Emanuel, Officer, II, 68, 73—79, 83 f, 95. — Else Marie, II, 77, 95. — Matthias Chr., II, 77.
- Eberstein, Ernst Albr., Feltmarskal, IV, 79.
- Eickstedt, Val., Amtmand, II, 68, 77, — hans Frue, II, 77.

- Eigtved, Hofbygmester, III, 134
 Engelsen, Joh., Tømmerm., II, 80.
 Erik Ejegod (Egode), III, 43, 49. —
 Emuue, III, 45 f. — Lam, III,
 45 f. — Menved, II, 35. — Iver-
 søn, Ærkebisp, III, 90.
 Ernst Gynter, se Augustenborg.
 Esbern Snare, III, 68.
 Eskil, Erkebisp, III, 68.
 Eudes, fr. Prior, III, 72.
 Eugenius III, Pave, III, 71 f.
 Ewald, Johannes, Digter, III, 130,
 139—142. — hans Moder, III,
 140.
 Evens, Joh. Jac., Fiskemester, II, 63,
 IV, 41.
 Falster, P., Inspektør, IV, 44.
 Fidantius, Kardinal, III, 87.
 Findt, J. P., Søoff., III, 55.
 Fischer, Major, II, 75, 79, f.
 Forchhammer, Geolog, III, 30 f.
 Frands Lauritsen, Borgmester (Hel-
 singør), I, 79.
 Frederik II., I, 63, 78. II 2. — III,
 IV, 74—80. — IV., I, 93. —
 VI., II, 18, 20. IV., 47, 71. —
 VII., III, 2 f, 15 ff. — VIII.,
 III, 17. — Arvepr., III, 139 f.
 tysk Kejsar, III, 75.
 Friis, Chr., Fiskemester, II, 63, IV
 23, 40 f.
 Funch, Joh., Fiskemester, IV, 33 f.
 Gad, Jon, Byfoged, I, 60, II, 76.,
 Gade, Præst, I, 18.
 Galle, sv. Oberst, IV., 32
 Galskjøt, Præst, III, 2 f, 14.
 Garin, fr. Abbed, III, 76, 78.
 Geelmuyden, Lærer, I, 19 f.
 Gersdorff, Nic., Stiftamtmand, II, 108
 f, 112.
 Gerstenberg, H. W., Digter, III, 133.
 Gessner, svejtsisk Digter, III, 131.
 Gleerup, A. C., Skolelærer, Politiker
 I, 23.
 Glyksborg, Augusta, af, IV, 79.
 Goos, Landmaaler, III, 113 f.
 Gram, Fr. v., Amtmand, II, 89—104.
 Granberg, Lars, Byfoged, I, 55 ff.
 — Peter, Gaardejer, I, 18, 23.
 Gregersen, Hans, Stænderdeput, I,
 49.
 Gregorius de Crescentia, pav. Legat,
 III, 100.
 Grove, IV, 71.
 Grundtvig, N. F. S., Biskop, III, 10,
 22 f.
 Gudfred, Konge, III, 43 f.
 Gudmand Nielsen, Raadmand, (Hel-
 singør), I, 79.
 Guldberg, O. Høegh, Minister, II, 11.
 Gunner, Biskop, III, 68.
 Gyldenkrone, Math., Baron, II, 77.
 Gyldenløve, Ulr. Chr., Admiral, I, 94.
 Günther, Ing. Kapt., II, 65 f.
 Goethe, tysk Digter, III, 131.
 Haagen Torbensen, Bonde, Taksa-
 tionsmand, III, 114.
 Hakon, Munk, III, 99.
 Hammleff, Niss, Justitsrd, II, 12.
 Hans, Konge, I, 77. — Christoffer-
 sen (Slangørup), I, 51 ff. —
 Nielsen, Raadmd. (Helsingør) I,
 79. — Nielsen (Herløv), II, 16.
 Olsen (Daglykke) III, 108. —
 — Skomager (Helsingør) I, 68.
 Hansen, Anders, (Bonderup), I, 23.
 — J. A., Politiker, I, 37, 48.
 — Mich., Klokker (Gandløse) II,
 108—112. — Pedcr (Udcsundby)
 I, 21, 23, 42, 49. — Steffen,
 Regskvartermester, II, 102, —
 Thomas, Regsskriver, II, 109,

112. — Vilh. Aug, Etatsrd, II, 12 f, 21. III, 111, 116, 129.
- Harald Blaataud, III 41. — Hen, III 41. — Kesje, III, 43 ff. — Klak, III, 44.
- Harboe, Ludv., Biskop, II, 37.
- Hartmann, Caj, Fiskemester, IV, 5, 11, 20, 22, 38 ff.
- Hassler, Generalkrigskommissær, IV, 45 f.
- Heggelund, Niels, Konduktør, II, 49.
- Heiden, Greve, russ. Sjøofficer, III, 58. — russ. Admiral, III 66.
- Heile Pedersen, Bonde, Taksationsmand, III, 114.
- Heine, Heinrich, tysk Digter, III, 134.
- Heinse, J. J. W., tysk Digter, III, 131.
- Heinsohn, Oberst, II, 65 ff, 73 f.
- Hemmedrup, Rasm. Nielsen, Proviantforv. IV, 35 ff.
- Hemming, Konge, III, 44.
- Henrik, Skomager, (Helsingør) I, 168 f.
- Hess, Anders, Raadmand (Helsingør) I, 79.
- Hjarvard, III, 37.
- Hoggard, John, III, 60.
- Hohendorf, Lave, Oberst, I, 107.
- Holberg, Ludv., Digter, II, 2, 9.
- Holstein, Joh. Ludv., Gehmrd, Amtmand. II, 8 f, 109 ff.
- Holten, Provst, III, 4.
- Homer, græsk Digter, III, 30.
- Honorius, Pave, III, 100 f.
- Horn, Franz, sv Off., IV, 32.
- Hornemann, G., Laudsarkivar, III, 141.
- Hostrup, Chr., Præst, Digter, III, 1—28. — Elisabeth, III, 11 f, 14 f, 25.
- Hude Anna, Historiker, III, 41. — Lærer (Lyngø) I, 26.
- Hugo, fransk Abbed, III, 69 f — fransk Ærkebisp, III, 74 f.
- Hækkerup, F. A., I, 24. — L. A., I, 24.
- Høg, Peder, Møller, II, 103.
- Høyer, Joh., Vinskænker, IV, 33.
- Ingeborg, Dronning af Frankrig, III, 93.
- Ingemann, B. S., Digter, III, 23. — Skarpretter, I, 55
- Innocens, Pave, III, 94
- Jacob Eilersen, Slotsskriver, IV, 33. — Nielsen, Fiskemester, IV, 11, 38 f.
- Jacobsen, Otto, teol. Kand., III, 18, 20.
- Jantzen, A., Præst, III, 141, R.
- Jens Jensen (Ejlstrup), II, 27. — Jensen (Vallerød), I, 109. — Olsen (Ramløse), IV, 82 f.
- Jensen, Bertel, Kaptajn, R. — hans Enke, Marie Elisabeth, II, 95, 101 f, R. — Carl, (Vejby), I, 4. — Juliane, II, 95, R. — Marie Elisabeth, II, 95, R. — P., Tiendekommisær, III, 110.
- Jentzmer, Jørgen, Fiskemester, IV 4 ff, 22 f, 31 ff, 36.
- Jerpulf, svensk Biskop, III, 91.
- Johanne Jensdatter, Enke, (Hjørunde), I, 23.
- Johansen, Hans, (Knardrup), Stænderdeputeret, I, 47, ff.
- Juul, Knud, Amtmand, I, 98, 107.
- Juhl, Lorents, Amtsforvalter, II, 83, 95, 99, IV, 19 f, 40 ff.
- Jung, Møller, Kratmøllen, I, 41.
- Juul, Ove, IV, 75.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, III, 140.

- Jørgensen, Jac., Amtsforvalter, II, 77. — Søren, Amtsforvalter, II, 69.
- Kierkegaard, Søren, Filosof, III, 10.
- Kierulf, H., Kapellan, II, 34.
- Kingo, Thomas, Biskop, I, 5, II, 2, 36 f, III, 23. R.
- Kirk, Ole, jydsk Bonde. I. 38.
- Klopstock, F. G., tysk Digter, III, 131.
- Knud den Store, III, 41, — den Hellige, III, 41, — Magnussen. III, 46, — VI., III, 85, 89, 92 f. — Lavard, III, 43, 45.
- Knuth, Adam Levin, Overkammerjunker, IV, 39.
- Kock, Niels, Bager, (Helsingør) I, 64.
- Kort, Skomager (Helsingør), I, 68.
- Krabbe, O., Stiftamtmand, I, 60, 98, 103, R.
- Krieger, Joh. Corn., Overlandbygmester, II, 96 ff.
- Kyhn, Blasius, Møller, II, 45.
- Kynde, Etatsraad, I, 41.
- Kørbitz, J. C., Rigsmarskal, IV, 33
- Larsen, August (Hjørlande), I, 18, — Brødrene, (Ejlstrup), II, 27, IV, 83. — Willum, (St. Rørbæk), I, 23.
- Lasco, Joh. a, polsk Reformator, II, 37.
- Laurens Sunesøn, III, 82.
- Laurits Smed, (Helsingør), I, 64.
- Lautrup, Gaardejer, III, 129.
- Laxmand, Poul, II, 2.
- Leegel, Fr., Oberstløjtn., I, 105, 108.
- Lehmann, Orla, Politiker, I, 43, 47.
- Lerche, Etatsrd., Amtsforv., III, 19.
- Levetzau, Henr., Amtmand, II, 12 f. 15, 20, 111, 111, 113, 125.
- Licht, Lovise, II, 37.
- Lind, Jens Christiansen, Færgemand, III 51—67. — hans 1ste Hustru III, 51. — Marie III, 53, 55 —. Oluf, hans Plejesøn, III, 55, 57, 59. — Mathias, Kaperfører III, 53.
- Louise, Frederik IV.s Dronning, II, 3. — Frederik VIII's Dronning, III, 17.
- Ludvig VII. af Frankrig, III, 71 f, 74 f.
- Lund, Gæstgiver, (Slangerup) I, 41. — Præst, (Slagslunde), I, 28.
- Lundberg, Fru, III, 19.
- Lykke, Kaj, IV, 75.
- Løve, Jacob, Skibsbygmester, III, 55, 56, 59.
- Løven, Otto Vilhelm, sv. Oberst, I, 104 f.
- Mackeprang, C. M. C., Musæumsdir, II, 15.
- Mads Lauritzen. Raadmand, (Helsingør), I, 79. — Sørensen, „Bakkemand“, (Ramløse), IV, 82.
- Magnus den Gode, III, 44. — Nielsen, Kongesøn, III, 45.
- Manasse, fr. Biskop, III, 74 f.
- Matthiesen, Hugo, Musæumsass., II, 25.
- Meadowe, Philip, eng. Gesandt, IV, 76 f.
- Meincke, Hnr., Fiskemester, IV, 9 f, 34—38, R.
- Meldahl, Ferd., Arkitekt, III, 13.
- Merchel, Hans, Fiskemester, IV, 4, 31.
- Meyer, dansk Konsul i Reval, III, 66. — Hans, Møller, II, 44. — Sofie, Møllerenke, II, 44.
- Mhaer, Jørgen, Borgmester, I, 79.
- Moltke, A. G., Gr., Overhofmarchal, II, 5 f., 8.

- Monrad, Charl. Frederikke, II, 38.
 — Detl. Goth., Biskop, Politiker,
 II, 38, III, 3 f. — E. F., Kon-
 sul, III, 54. — Otto Sommer,
 stud. jur., II, 38.
- Mores, Jac., Guldsmed, IV, 78.
- Morgenstjerne, Casp. Vilh. Munthe,
 Stiftamtmand, III, 125, IV.
- Mynster, J. P., Biskop, III, 10.
- Møller, Bertel, Trompeter, IV, 33.
 — Carl, Købmand (Hillerød),
 III, 19. — v. russ. Marinemi-
 nister, III, 55, 58, 60 f.
- Mørch, Vejinspekt., III, 19.
- Neergaard, Provst, I, 29.
- Nicolai I, russ. Kejser, III, 54, 58
 f, 60 f.
- Nicolas, norsk Biskop, III, 90, 100.
- Niels, Konge, III, 43, 45. — Prior,
 III, 85. — Hansen, Skomager,
 (Langstrup), III, 122. — Jensen,
 (Truestrup), II, 23 f, 27, IV, 83.
 — Mouritsen, (Slangerup), I, 60.
 — Pedersen, Møller, (Nedre Ml.),
 II, 45, 51.
- Nielsen, J., (Petershvile), III, 19. —
 Jørgen, (Hjørlande), I, 18.
- Numers, Carl, Major, I, 105.
- Nyegaard, Hans, Pr., II, 68.
- Olaf, (Ale, [Olc, Oluf], Konge, III,
 44. — Hunger, III, 43. — Ha-
 rald Kesjes Søn, III, 45 f. —
 Ibsen, (Vallerød), I, 109. — Pe-
 dersen, Raadmand. (Helsingør),
 I, 79.
- Oldenborg, Hertug af, se Peter.
- Olrik, Hoiger Ludv., kgl. Raadmand.
 I, 92. — Jørgen, Musæumsinsp
 II, 28 f.
- Olsen, Anders, (Græse), I, 20. —
 Jens, Matros, (Sletten), III, 55,
59. — Jon, Møllebygger, II, 86.
 — Lars, Fuldm., II, 86. — Niels,
 (Hjørlande), I, 18. — Ole (Hjør-
 lande), I, 41. — Peter, Matros,
 (Sletten), III, 55, 59., Poul, kgl.
 Tømmermand, II, 79. — Søren,
 (Ammindrup), IV, 82.
- Osten, C., Hnr. v. d., General, IV, 38.
- Ostermann, Overlærer, III, 19,
- Owens, Jac., Entreprenør, II, 53,
 55, 57, 64 ff.
- Overbek, sv. Oberst, IV, 75.
- Oxenstierna, Gabriel, sv. Rigskansler
 IV, 76,
- Peder, Biskop i Roskilde, III, 45. —
 Andersen (Hjørlande), I, 38 ff,
 Hansen, (Truestrup), III, 26. —
 Ibsen, Slotsfoged, IV, 34 ff. — Ja-
 cobsen, Biskop, III, 100. — Mad-
 sen, (Rønnekildegaard), IV, 82.
 — Sunesøn, Biskop, III, 82 ff,
 89, 93, 99, 103.
- Pedersen, Anders, (Sperrestrup, I, 49.
 — Cornelius, Politiker, I, 37. —
 Jens Peder, (Ramløse), IV, 82.
- Jørgen, (Hjørlande), Stænderde-
 put, I, 18, 21, 23, 37—50. —
 Lars, (Annisse), Folketingsmand,
 IV, 83. — Niels (Sundbylille),
 I, 18, 21, 23. — Niels, (Tibirke),
 I, 13. — Ole, Amtsskriver, I, 21.
 — Ole, (Helsing), Brygger, IV,
 83. — Peder, (Ramløse), IV, 82. —
 Rasmus, (Hjørlande), I, 21. —
 Thomas, (Frerslev), III, 19.
- Pulan, Chr. Ernst, Skarpretter, I,
 51 ff.
- Qvist, Frederik, Hofpræst, II, 37. —
 Lenc, II, 37. — Peder, Præst,
 II, 37.
- Rabe, Baltzer Fr., Oberst, I, 99, 107.

- Raben, Joh. Otto, Amtmand, I, 98, 107. — II, 41, 47 f, 51 f, 57 ff — IV, 39.
- Rantzau, Emilie, Grevinde, III, 135
- Rasmussen, Kammerraad, I, 41. — Jens, Tømmernester, II, 85 f.
- Rebolledo, spansk Gesandt, IV, 79.
- Regnfrid, III, 43.
- Rehling, Provst, II, 17.
- Reichenbach, C. E. v., gottorpsk Kansler, III, 133.
- Reichwein, Kapt, II, 77.
- Reitzenstein, W. V. C., Hofmarskal, II, 5 f.
- Reventlow, Greve, Chr. Ditl. Fr., II, 8, 11 f. 17 ff, III, 111, 116, 129. — Conrad, Storkansler, III, 133. — Conrad, II, 11. — Joh. Ludv., II, 8, 11 f.
- Riis, Charlotte Frederikke, II, 38. — Joh. Madsen, Overformynder, II, 32. — Lene Sofie, II, 38. — Niels, Prokurator, II, 38.
- Rikard, Abbed, III, 98.
- Risler, Joh. Nic., Agatsliber. II, 95 f, 100, 102.
- Roar, III, 37.
- Rohde, Amtsforv., II, 48.
- Rolv Krake, III, 37.
- Roquette, de la, fransk Konsul, III, 55.
- Rosenqvist, Regtskriver, III, 113.
- Rostgaard, Hans, Amtsforv., IV, 22, 33 ff — Jens, Amtsforv., I, 98, 104, 107, II, 41, 47 f. IV, 11
- Rump, Glarmester, III, 19.
- Rørdam, Peder, Præst, III, 7.
- Rørik, III, 37.
- Sakse, Krønnikeskriver, III, 41, 45, 47, 68, 92. — Provst, III, 76, 78. — Munk, III, 97 f.
- Salicath, Holzførster, III, 113.
- Schack, Hans, General, IV, 79. — Hans Chr., Generaløjtnant, I, 97, 107. — Rathlou, J. O., Statsmin., II, 12, 14.
- Scheel, Hans Hnr., Ingeniørhoff, II, 53—60, 66 ff, 73 f.
- Schimmelmänn, Ernst, Greve, III, 135 f. — Emilie, Grevinde, III, 135 f.
- Schindler, N., I, 39.
- Scholten, Jobst, General, II, 74 f, 84, 87, R.
- Schouw, Joach. Fr., Politiker, Prof., I, 43, 49.
- Schrøder, Lærer, I, 24. — J. V., Justitsraad, II, 5, 7.
- Schulin, J. S., Greve, Amtmand, III, 19.
- Schwermann, Fiskemester, IV, 20, 42 f.
- Schyth, Landinsp., III, 114 ff, 125.
- Sec, Claus v., Oberst, I, 99, 107.
- Sidenius, Brændevinsbr., I, 46.
- Siegroth, svensk Løjtnant, I, 105.
- Sievers, W. v., russisk Generalkons., III, 54.
- Sigfred, Høvding, III, 44.
- Skeel, Chr., Amtmand, I, 107.
- Skovgaard, Madam (Vejby), I, 2.
- Sneedorff, H. G., Spøff., III, 55.
- Sofie, Fred II.s Dronning, IV, 77. — Amalie, Dronning, II, 3. IV, 76, 79 f. — Magdalene, Dronning, II, 3 ff, 10, III, 134.
- Soudón, Per, sv. Arkivar, IV, 73 f.
- Sonne, Marie, III, 53.
- Stampe, Henr., Minister, II, 9.
- Steenberg, H. (Vetterslev), I, 24.
- Steenstrup, Japetus, Zoolog, III, 30 f.
- Stefan, fransk Biskop, III, 91.
- Stockmar, Skovrider, III, 126.

- Stolberg, Greve, Chr., Digter, III, 135. — Chr. Ernst, II, 7. — Chr. Gynther, Amtmand, II, 7 f, 10 f, III, 134. — Fr. Leopold, III, 130, 133—139. — Cathrine, III, 135.
- Strachwitz, tysk Digter, III, 134.
- Struensce, Joh. Fr., Greve, Minister, II, 11.
- Stuart, Carl Magnus, sv. General-kvartermester, I, 99, f., 104 f.
- Støcken, Henr. v., Rentemester, IV, 38.
- Suger, fr. Abbed III, 72.
- Suhm, P. F., Historiker, II, 6.
- Sune Ebbesøn, III, 68.
- Svend Estridsen, III, 42, 44. — Grathe, III, 46. — Svend Estridsens Søn, III, 43,
- Sølling, P., Præst, I, 17 f., 42.
- Søren, Skomager, (Helsingør), 1, 68 f.
- Sørensen, Lærer, Løjtn., IV, 45, 47. — Rasmus, Politiker, I, 37.
- Tauson, Kbmd., (Helsingør) III, 53.
- Tegner, J. W., Købmd., (Helsingør), I, 92, III, 53
- Theodorik, III, 37.
- Thomsen, Poul, Møller, II, 103.
- Thorkil, (Tranquillus), Abbed i Esrom, III, 97.
- Thott, Knud, Ghmrd., II, 47. — Otto, Greve, Minister, II, 8 f.
- Thunc, Kapt., II, 77. — hans Fruc, II, 77.
- Thurgot, Biskop, III, 87.
- Torm, Erik, Regtskr., II, 76, 78, 88
- Trolle, Herluf, Admiral, II, 2, IV, 10.
- Tscherning, A. F. Politiker, I, 46. 48. — Eilert P., Oberst, Inspektør, II, 96, IV, 45, 47, 72.
- Ubbe, Kongesøn, III, 43.
- Wachtmeister, Hans, Greve, sv. Gen.-Admiral, I, 100 f.
- Valdemar den Store, III, 46 f, 68. — Sejr, III, 68. — Biskop, III, 89, 92.
- Valter, Abbed, III, 85 f.
- Waltpurger, Jochim, Slotsfoged, IV, 33.
- Vergil, lat. Digter, III, 131.
- Vcthemann, Søkriger, III, 47 ff.
- Vidal, M. C., portug. Genkonsul III, 55.
- Wilcken, Joh., Møller, II, 57, 68 ff, 81, 89—94.
- Wildt, Johs, Agatborer, II, 100, 102.
- Vilhelm, Abbed, III, 68—104.
- Winckelmann, tysk Kritiker, III, 131.
- Winckler, J. G., IV, 44.
- Vind, Else Marie, II, 77.
- Vindal, Ane Marie, Møllerenke, II, 27.
- Windekilde, Jens, Præst, II, 68
- Winterfeld, H. O., Overhofmarskal, IV, 34.
- Wiwel, N. P., Forfatter, IV, 2, 8, 22.
- Worsaac, J. A., Arkæolog, III, 31.
- Vosbein, Redaktør, I, 25, 36.
- Wrangel, Carl Gustav, svensk Rigsadm., IV, 74.
- Zwergius, Cai, Præst, II, 30, R. — Detlev Gotthard, Provst, II, 30—38, R. — Lene, II, 37. — Lene Sofie, II, 38. — Louise, II, 37.
- Zwingmann, Arkitekt, III, 13.
- Æreboe, Rasmus, Not. publ., III, 54
- Ochenschläger, Adam, Digter, III, 139
- Oeltze, Borger, (Helsingør), III, 53.
- Ørsted, Anders Sandøe, Minister, I, 43 f.

STEDNAVNE

Navne paa Steder udenfor Amtet er kun medtagne, for saa vidt Oplysninger af Interesse meddeles om dem i Teksten.

- Aahuset (ved Arre Aa) II, 88, 101 f.
Aalsgaard, III, 51.
Aase Bro (Osc Bro), II, 43, 54, 59, 68.
Abrahamstrup, III, 41.
Allerød Sø, IV, 13.
Alsønderup (Alexandertorp) III, 82
Amminstrup, III, 24, IV, 82.
Annisse, I, 13 f, 109, II, 54 62, III,
82, IV, 11, 83.
Arre Aa, se Arre Sø.
Arrenakke, II, 43, 49, 58, 66.
Arre Sø, II, 22, 39—107, III, 31,
IV, 3, 10 f, 17 f, 31. — Aa (Arre
Aa), II, 39—107, — dal, II, 55.
Askegaard. (Ejlstrup). II, 23 f.
Asminderød, I, 109, III, 124.
Asserbo, I, 12, II, 2, 39 ff.
Avderød, II, 54 f, 62, III, 40. —
Bækvang, Børrehovsvang, II, 44.
Babylonskoven (Humlebæk), I, 102,
104, 106.
Badstuedammen, III, 1.
Bagsværd Sø, IV, 31.
Bastrup Sø, IV, 31.
Bernstorff Slot, III, 135, 139. —
Gods, II, 11.
Bilidt (Roskilde Fj.), III, 30.
Birkerød, I, 109, II, 3, III, 24. —
Sø, IV, 13.
Birkets Enge (Daglykke), III, 127.
Bjørnstrupgd., II, 26.
Blidstrup, I, 13, III, 82.
Bloustrød, II, 3.
Boeholm Dam, IV, 15, 21.
Bolandsgd., II, 26.
Bondedammen, IV, 15, 21.
Bonderup, I, 23.
Borringholmshuse, II, 26.
Boune Dam, IV, 27.
Brederød, II, 54, 62, 77, 88 f, 95,
102, III, 40, IV, 46.
Brobæks Mose, II, 77 85.
Brændeleds Huse, III, 109, 120,
123.
Bygaard (Sperrestrup), I, 39.
Bøgebanke Dam, IV, 27.
Cathrinclyst, (Helsingør), III, 5.
Christiansholm, IV, 10.

- Daglykke (Dauglykke), I, 108, III, 105—125. — Aalevang, Renneberg Vang, Torper Vang, III, 107, 116 f.
- Dalby, III, 39.
- Damgaard (Daglykke), III, 122.
- Dani Sø, IV, 25.
- Donkebakke, Donkemose, II, 44.
- Draaby, Over- og Neder-, III, 59.
- Dyrehave, Ll., II, 100, III, 1, IV, 6.
- Dyresø, IV, 12.
- Dødmoser, III, 128.
- Egeby, III, 39.
- Egebæks Vang, III, 24.
- Egedalsgaard, I, 38.
- Egholmsbro, I, 114.
- Ejlstrup, II, 23, 26—29, IV, 83.
- Emdrup Sø, IV, 14.
- Emilie Kilde, III, 135.
- Endrup, IV, 12.
- Enrum, I, 110.
- Erikslev, III, 39.
- Ermelund, IV, 27.
- Esbønderup, I, 13.
- Eskildsø, III, 49, 69, 76—82.
- Espergærde, I, 97, 100 f, 108, III, 24 f.
- Esrom, I, 49, III, 86, 97 ff, 103, 124. — Mølle, IV, 12. — Sø (Esse Sø), II, 22, IV, 3, 12, 17, 31.
- Esse Sø, se Esrom Sø.
- Farum, II, 15, III, 24. — Sø IV, 11, 31.
- Ferslev, III, 39.
- Fiskedamsgaard, IV, 82.
- Flødedam, IV, 11.
- Fredensborg, II, 1, III, 3, 15, IV, 12.
- Frederiksborg, I, 29, II, 1, 62, III, 1—28, 99, IV, 6, 10, 24, 73—81. — Amt, II, 12—21. — III 111 f. — Højskole, 68, 99. — Nyhus, III, 16, 110. — Rytterdistrikt, II, 72. — Slots Ladegaard, II, 69, IV, 34. — Slotssø, IV, 39 f.
- Frederikssund, I, 19, II, 30 f, III, 47.
- Frederiksværk, III, 31, IV, 44—72. — Egnen, II, 39—107.
- Ferslev, III, 19, 82, 98.
- Frodebjærg, III, 38.
- Frydenborgs Dam, IV, 16.
- Frydenlund, III, 133.
- Fuglsangshuse, II, 26.
- Fure Sø, II, 1 f, IV, 13, 36, 31.
- Gamløse, III, 39.
- Gandløse, I, 11, II, 15, 108—112, III, 24.
- Gentofte Sø, IV, 13, 28.
- Gerlev, III, 39.
- Gerstrup, III, 81.
- Glarborggd., II, 23, 26, 28.
- Gøydam, IV, 16.
- Gribskov, I, 10, II, 22—29, IV, 82 f.
- Græse (Græsed, Græsveth), I, 19 f, III, 40. — Damme, IV, 10, 19, 32.
- Græsted, I, 13.
- Guldholt, III, 87.
- Gundsøllille, III, 33.
- Gundsømagle, III, 81, IV, 25.
- Gungemose, IV, 27.
- Gurre Sø, IV, 13.
- Gørløse, III, 39.
- Halsnæs, I, 13, II, 43 f, 60, 62, 77, 89, 91, 97, III, 30.
- Hammermøllen, IV, 21.
- Hammerholt, IV, 11, 32.
- Haraldsborg, III, 44.
- Harløse (Hadeløse), III, 39, 81.
- Havelse, III, 30—33, 39. — Aa, 39.
- Havreholt, IV, 9, 28.
- Helene Kilde, I, 12.

- Hellebæk, III, 135, 137, IV, 15, 21.
 — Gd., III, 135.
 Helsingø, I, 3, 13, 109. — II, 39.
 III, 82. — Toft, IV, 83.
 Helsingør, I, 62—92, 97, 108, 110,
 II, 30, III, 51 ff., 60, 67, IV, 80 f,
 IV, 76, 81.
 Henckels Dam, IV, 32.
 Herløv, II, 16, III, 4, 18, 20f, 23, 108.
 Hesselbjærg, II, 49.
 Hestehave Dam, IV, 27.
 Hillerød, I, 21, 25, 49, 54. — III,
 1—28.
 Hillerødsholm, II, 2.
 Hjort (Kongehal), III, 37.
 Hjorte Dam, IV, 28.
 Hjortelunde Dam, IV, 17.
 Hjortespring, IV, 10, 27.
 Hjortesø, IV, 12.
 Hjørlunde (Jørlunde), I, 17—20, 23.
 III, 21, 24, 49. — Herred, II, 1 f.
 Holgerskøb, II, 26.
 Holløse, I, 2.
 Hornbæk, IV, 12.
 Horneby, IV, 12. — Sø, IV, 12.
 Horns Herred, II, 1 f, 40, III, 30,
 33, 39, 46.
 Hornsved, III, 40 f.
 Horse Vang, IV, 12.
 Humlebæk, I, 101, 104.
 Humle Park, IV, 27.
 Huseby, II, 41, 50, 54, 62, 65, 72, 96.
 Husum, IV, 10, 27. — Gd. IV, 27.
 Hven, IV, 80.
 Hyllinge, III, 39.
 Høbjerg, III, 24.
 Hømb, I, 23.
 Hørby, III, 39.
 Hørsholm, I, 109, II, 3, III, 134,
 IV, 6, 10, 13. — Amt, II, 3—10.
 Ibstrup se Jægersborg.
- Isefjord, II, 87, III, 29—50, IV,
 31.
 Isterød Sø se Sjøel Sø.
 Isøre, III, 41 f.
 Jellerødgd., I, 109.
 Jenslev, III, 39.
 Jesloer Bjerg, II, 58.
 Jonstrup Seminarium, III, 22.
 Junkerdamme, IV, 16.
 Jyllinge, III, 39, 81, 98.
 Jægersborg (Ibstrup), IV, 6, 10, 29.
 Jægerspris, III, 41.
 Jørlunde se Hjørlunde.
 Kagerup, II, 23, 26, III, 24, 82.
 Kajerød, II, 15.
 Kalsø Dam, IV, 16.
 Karlebo, I, 109, II, 3 f, 15.
 Karleby, III, 39.
 Kasemose (Karsmose), II, 42 f, 54,
 58 f, 62, 66, 82. — Ryer, II, 49.
 Keelsø se Kjeldsø.
 Kirkerup, III, 40, 81.
 Kirke Sø, IV, 25.
 Kjeldsø (Keelsø), IV, 9, 14, 28.
 Klaresø, IV, 12.
 Kløne, III, 85.
 Knardrup, I, 47, II, 108—112, IV,
 9 f, 25.
 Knolle Overdrev, III, 127.
 Knorrenborg Vang, III, 128.
 Kobberdam, IV, 11, 15.
 Kogle Park, se Køble Park.
 Kohaven (ved Hellebæk), IV, 21.
 Kokkedal, I, 109.
 Kollerupgaard, II, 26.
 Kongens Have (Marienlyst), IV, 38.
 Kongens Mølle, IV, 32.
 Kongslevgaard, III, 117.
 Kregome (Kremse, Kræjme), II, 44,
 54, 62, 68, 77, 93, III, 31, 82.
 Kro (Krov) Dam, IV, 38.

- Krogerup, I, 104 f.
 Kronborg, I, 62, II, 1, III, 52, 132, IV, 74. — Amt, I, 13, 109, II, 12—21, III, 111 f. — Rytterdistrikt, III, 118, 125.
 Krømmerbakken, I, 2.
 Kulsviere, II, 22 ff, 29, III, 21, 86, IV, 83.
 Kvistgaard, III, 107.
 Kyndby, III, 39.
 Kyndløse, III, 39.
 Kyrasser Vang, IV, 12.
 Kæderup, III, 24.
 Køble (Kogle) Park, IV, 27.
 Køkkendam, IV, 16.
 Ladegaards Sø, (ved Kbhvn.), IV, 6.
 Landerslev, III, 39.
 Langstrup, III, 105—125. — Mose, III, 107. — Daglykke Vang, Mellemvang, Storfælled Vang, III, 119 ff.
 Laugø, IV, 82.
 Lave Skov, III, 106 f.
 Lejre, III, 30, 33, 37.
 Lerbjerggaard, III, 106, 128.
 Lørsø, IV, 6.
 Lindholmøgd., II, 27.
 Liseleje, II, 43.
 Lyngby (Lyndby), St. og Ll., II, 54, 61, 64, III, 82. — (i Horns Hrd), III, 39. — Sø, IV, 31.
 Lyngø, I, 26. — Hrd., II, 1 f.
 Lystrup, III, 86.
 Maarum, II, 26—28.
 Melby (Meelby), II, 22, 62, 69, 89, III, 39. — Skov, II, 43, 45.
 Melløse, III, 82, 85, 98 f.
 Mikkelsborg, I, 104.
 Munkegaardsløb, I, 101.
 Møngø, I, 2.
 Mønterdam, IV, 16.
 Mørdrup, I, 101.
 Mørke Dam, IV, 28.
 Mørkemose Dam, IV, 32.
 Mørkhøj, IV, 27.
 Nejede, II, 54, III, 82, 99, IV, 11, Nellerød, II, 26.
 Nivaa, I, 104.
 Niverød, III, 107, 127.
 Nysø (Ballerup), IV, 27.
 Nyvad (Humblebæk), I, 106.
 Næsby, III, 39.
 Odderdamme, IV, 16.
 Odinshøj, III, 135.
 Odsherred, III, 28.
 Olafs Høj, III, 44.
 Onsved, III, 40.
 Oppesundby, I, 23, III, 39.
 Ostrup, II, 23, 28. — -hus, II, 26.
 Overbjerg, IV, 35.
 Overø, III, 39.
 Ovre Mølle (ved Arre Sø), II, 41—107, IV, 11. — Aa, 42.
 Pagterold, IV, 35.
 Petershøje, III, 19.
 Pibe Mølle, II, 27.
 Præstevangen, III, 15.
 Puge Sø, IV, 25.
 Pæledamme, IV, 10, 16.
 Pøl (Pølle) Aa, IV, 11.
 Ragge- (Rache-) dam, IV, 27.
 Ramløse, I, 13, 109, II, 44, 54, 62, 89, 94, III, 24, IV, 82 f.
 Roland, III, 122.
 Roskilde, III, 37, 41, 44, 46 f. — Brødre, III, 47 f. — Fjord, III, 29 ff.
 Rungsted, I, 97 f, 104, 107, 110, III, 1, 130—142. — Gaard, III, 134. — Lund, III, 139.
 Ræverumperne, III, 127.
 Rønnekildegård, IV, 82 f.

- Rørbæk, St., I, 23, III, 33. — Ll.
 III, 33.
 Rørvig, II, 40, III, 41.
 Sandvig Gd., II, 75, 90.
 Sankt Jørgens Sø, IV, 6.
 Selsø III, 30.
 Selvlyst, I, 38 f.
 Sigerslev, III, 39.
 Sjæl Sø (Isterød Sø), IV, 8, 13
 Skibby, III, 30, 39 f, 49.
 Skierød (Skærød), II, 62.
 Skodsborg, III; 15.
 Skotterup, I, 108.
 Skovdam, ved Helsingør, IV, 11.
 — (ved Hjortespring), IV, 57.
 Skovshoved, I, 98, 100.
 Skuldelev, III, 39.
 Skurød (Skullerød), III, 86.
 Slagslunde, I, 11; 28, II, 15.
 Slangstrup, I, 49, 41—55; 56—61, II,
 30—38, 76, III, 30; 46, 49.
 Sletten, I, 104; III, 55, 125 f.
 Smerlingdam, IV; 10.
 Smidstrup, II, 49.
 Smørkildedam, IV, 10, 16.
 Snekkersten, I; 108, III, 25.
 Sobæk se Søbæk.
 Somøllen (Sømøllen), I, 101, III, 141.
 Sonnerup, II; 62.
 Sorte Mose, II, 83, 85.
 Spaanildshus, se Sponholt.
 Sperrestrup, I, 39, 49.
 Spillepengedamme, IV, 11
 Sponholt (Spaanildshus), III, 86, 98.
 Stendam, IV, 16.
 Stenholt, IV, 12.
 Stenløse, I, 11, III, 39.
 Strøgaard, IV, 17.
 Strø Herred, II, 1 f, 73.
 Stubbedam, IV, 10.
 Sundbylille; I, 15, 21—36.
 Svanholm, IV, 35.
 Svinebæksbro, I, 101, 106.
 Syvende Dam, IV, 27.
 Sæby, III, 39.
 Søborg, I, 10. — hus (ved Kbhvn.),
 II, 57. — Sø, IV, 31.
 Søbæk, I, 101. — -hus, III, 140.
 Søholm, III; 109, IV, 12. — Sø,
 IV, 12.
 Sølager, III, 30—33.
 Sølyst, III, 133.
 Sømøllen se Somøllen,
 Sønderby, III, 39, 91.
 Søndersø (ved Jægersborg), IV, 8 ff,
 28. — (ved Værløse), IV, 8, 26.
 Søsterbromølle Dam, IV, 10.
 Sømum, I, 112—116, IV, 10, 14, 25.
 — Kirkevang, Lillevang, Nørre-
 vang, Skovvang, I, 116.
 Tibberup, III, 140. — Mølle, I,
 93, 100—111.
 Tibirke, I, 11, 13, 109, II, 14, 40,
 51, 62, 94 f, III, 82.
 Tikøb, III, 24 — Dam, IV, 16.
 Tinghus Dam, IV, 16. — Haugen,
 II, 26.
 Tipperupgd, II, 23.
 Tisvilde, I, 2, 12, 14, II, 22, 39 ff,
 61 f, 94 f. — Plantage, II, 39.
 Tjæreby, III, 81 f, 86, 101.
 Toelt, I, 108.
 Tollerup, II, 62.
 Torp, Øverste og Nederste, I, 108.
 Torup, II, 41, 68 f, 89. — -magle
 og -lille, II, 62.
 Tovekøb, III, 86.
 Truestrup (Thrudstrup, Trudstrup)
 II, 22—29, IV, 82 f.
 Trundholm, 33.
 Tudse Næs, III, 39.
 Tømmerup, II, 62.

XIV

<p>Tørslev, III, 39.
 Ubberup, II, 54.
 Udby, III, 39.
 Udesundby, I, 21, 49, II, 30 f, III,
 39, 47.
 Ullerød (Ulverød), III, 82.
 Usserød, I, 20, 109.
 Utterslev Sø, IV, 6.
 Uvelse, II, 30.
 Valby, I, 13. — St. og Ll., III, 39.
 Vallerød, I, 109.
 Vasterdam, IV, 11, 19.
 Vedbæk, I, 103, 110.
 Vejby, I, 1—16, III, 82.
 Vejleby, III, 31.
 Vellerup, III, 40.
 Venslev, III, 39.</p> | <p>Vetterslev, I, 23.
 Villingerød, IV, 9.
 Vinderød, II, 44 f, 54 f, 69 f, 88,
 88 f, 92 f, 95, 102, 104, III, 40.
 — Skov (Møllevangs Skov), II,
 43 f, 56.
 Værebros, III, 44. — Aa, III, 38.
 Æbelholt, III, 68 f, 82—104. —
 Damme, IV, 9 f, 14.
 Æbleholm, III, 123.
 Ølsted, III, 31, 39.
 Ølstatkke, III, 24, 33.
 Ørby, I, 2.
 Østby, III, 39.
 Østersø (Søsum); I, 114, IV, 14, 25.
 Østrup (Fredensborg), IV, 12.
 Øvre Mølle se Øvre Mølle.</p> |
|--|---|

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR

1910

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERT
MDCCCX

INDHOLD.

	Side
Fhv. Folketingsmand L. LARSEN i Hillerød:	
DAGLIGT LIV I NORDSJÆLLAND. HØJTIDSSKIKKE II—IV.	1
Skoleinspektør P. PETERSEN i Hillerød:	
HJØRLUNDE SOGNEBOGSAMLING OG „DEN HØJERE BONDE- SKOLE I SUNDBYLILLE“	17
Kommunelærer P. A. PEDERSEN i Charlottenlund:	
STÆNDERDEPUTERET, GAARDMAND JØRGEN PEDERSEN, HJØRLUNDE	37
Cand. jur. A. P. ANDERSEN i Roskilde:	
EN HENRETTELSE OG ET SELVMORD	51
SLANGERUP LIGBÆRERLAUG	56
Kommunelærer LAURITS PEDERSEN i Helsingør:	
HELSINGØRSKE HAANDVÆRKERLAV I DET 16. AARHUN- DREDE	62
Generalmajor A. P. TUXEN i København:	
CARL XII's LANDGANG VED TIBBERUP MØLLE 4de AUGUST 1700	93
Amtsraadsmedlem J. P. JENSEN-BJELLEKJÆR i Søsum:	
STEDNAVNE FRA SØSUM BY OG BYMARK	112
Generalmajor A. P. TUXEN i København:	
DAGBØGER FRA VORE SIDSTE KRIGE	117
SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1909—10	119
FORTEGNELSE OVER SAMFUNDETS MEDLEMMER	121

Dagligt Liv i Nordsjælland.

HØJTIDSSKIKKE.

Af

Lars Larsen.

II. (Fastelavn og Paaske).

TIDEN imellem Jul og Fastelavn var en meget stille Tid. Der var af Fester eller Gilder egentlig kun Begravelsesgilder. Mændenes daglige Arbejde var paa Tærskeloen, Kvindernes ved Rok eller Væv. Landposten, som nu hver Dag bringer Bud til selv afsides Egne, existerede jo ikke, og Aviser vare ukjendte. Læsning var ogsaa meget begrænset, men dog var allerede i 50'erne noget fremme i Retning af Læsning. „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“ havde nemlig foranstaltet adskillige smaa Bogsamlinger paa Landet, og for Vejby Sogns Vedkommende var der nogle Bøger, der særlig slog an, deriblandt Robinson. Denne blev læst og omtalt i en forbavsende Grad, hvad Nutidsmennesker ikke kan forstaa; man troede, det var bogstavelig sandt, alt hvad der fortaltes. Man sagde altid „Robinson“ med Trykket paa den midterste Stavelse. Der udkom ogsaa i denne Tid et Ugeskrift, der kaldtes „Den danske Bondeven“ og var udgivet af en Præst, Ludvig Christian Børresen. Heri var en Historie om „Rejnald Underbarn“, der ogsaa blev læst og troet ligesom Robinson. I samme Ugeblad saa jeg for første Gang nogle af Blichers Noveller, hvoraf Fortællingerne om „Sorte Mads“ og „Ansbjergfolkene“ jo ogsaa blev troet bogstaveligt.

Naar endelig Fastelavn var naaet, lagde man baade Læsning og Viser paa Hylden; saa skulde man rigtig slaa Gækken løs i nogle Dage, for atter efter Hvide-Tirsdag og Aske-Onsdag at tage den lange Fastetid med huslig Ro og særlig søge Kirken, hvor der ofte ogsaa var Onsdagsgudstjeneste. Levemaaden var der ingen stor Forskel paa, dog var der et Mundheld angaaende Frugt, „at i Fasten er der ikke mange Ævler at kaste.“

Der var et Mylder af Fastelavns-gilder, og for Vejby Sogns Vedkommende var der i Reglen et i hver By, et i Vejby, et i Ørby, et i Holløse, et i Tisvilde og et i Mønge. Heri deltog baade Gaardmænd og Husmænd, Tjenestefolk og Gaardmandsbørn uden Standsforskel eller Persons Anseelse. Man havde som Regel to Dages Gilde, begyndte om Søndagen med Klipfisk og Risengrød ligesom ved et almindeligt Gilde, men saa om Mandagen slog man Katten af Tønden, og heri deltog ogsaa gifte Mænd. Hvornaar denne Skik er indført, ved jeg ikke, men jeg ved sikkert, at for Vejby Sogns Vedkommende har Skikken varet nogle hundrede Aar. I Vejby foregik Ridningen altid paa „Kræmmerbakken“; man bandt Tønden op over Gaden imellem Fogedgaarden og Madam Skovgaards Hus. Ridningen samlede altid en Mængde Tilskuere, endogsaa Præstefamilien tog Plads i et Hjørne af Haven. Ridningen var ofte ret elegant, der var jo mange, som havde været Husarer, og de underviste gerne i Ridning før Fastelavn, da det gjaldt om at vise sin Færdighed. Dengang var Ridning noget, som unge Mennesker havde Lyst til og øvede sig i, medens man nu mærkeligt nok sjælden ser nogen ride; nu er det Cyklernes Tid.

Man samlede da gerne Mandag Formiddag, og saa skar den i flyvende Galop under Tønden til Musik af et Par Klarinetter. Det var som Regel en levende Kat, der var i Tønden, og det grænsede næsten til Dyrplageri, thi med al Agtelse for Kattens Snildhed og gode Forstand, kunde dette, at sidde i en Tønde, medens Rytterne dundrede paa den, nok betage selv en Kat Humøret. Jeg mindes en Ramse fra den Tid, der lød saaledes:

„Her rider de om Tønden fro og glad,
 mens arme Kat han synger sine Kvad.
 Nej se der, der slap han ud
 som en Slave af sit Fængsel,
 han har ventet det med Længsel
 og har nu opnaaet den Tid.“

Naar saa Tønden var slaet i Stykker og Katten kommen ud i det fri, kom gerne Fattighuskonerne og samlede den ituslagne Tønde op til Brændsel, medens Rytterne red en Tur rundt i By og Omegn og samlede Smaasnapse. Jeg har hørt, at adskillige andre Steder den Rytter, der slog Tønden itu, blev kaldt Katteskonge og som saadan havde særegne Rettigheder og Pligter, ligesom vor Tids Fuglekonger, men dette mindes jeg ikke noget om fra Vejby Sogn. Heller ikke mindes jeg noget om, at der blev samlet ind til Gildet saaledes som Erik Bøgh har skildret i sit Teaterstykke „Fastelavngildet“. Der var gerne et Par Mænd eller Karle, der var i Spidsen for Gildet og som foretog Indkøb og førte Regnskab. Beløbet blev saa siden repareret paa samtlige Deltagere. Præst eller Lærere kom ikke med; de kom kun med til Bondegilder, naar de kunde blive fri for at betale, men det kunde dog ske, at der kom Folk udenfor Bondestanden, saaledes en Købmand fra Helsingør. Han var gerne Leverandør til Fastelavngilderne og var godt lidt af Bønderne, kunde baade spise og drikke sammen med dem, tage et Slag Kort og særlig kunde han tale om Bedriften, thi han var tillige selv en dygtig Landmand. Derimod var engang en Proprietær kommen med til Fastelavngilde, men han kunde slet ikke begaa sig; han var en Spurv i Tranedans; han kunde hverken danse, spille Kort eller tale om Bedriften, og særlig kom han galt afsted ved Spisningen uden Gaffel, da han skulde tage Klipfisken med Fingrene og dyppe i Sennepskoppen, og saavidt jeg ved, kom han kun til Gilde den ene Gang, hvor han var til Latter for de øvrige Deltagere.

Der var en Tid i 50- og 60'erne, hvor man, foruden at slaa Katten af Tønden, tillige foranstaltede et Slags Væddeløb, som bestod i, at en Karl eller Mand skulde løbe en Strækning om Kap med alle Kvinderne (Piger og Koner). De blev kørt ud med et Vogntog med Musik i Spidsen og satte af med passende Mellemrum. Kvinderne havde da enten et Æg eller en Garnnøgle, som de skulde række til den næste, medens Manden skulde løbe hele Vejen uden Afbrydelse. Denne Sport vakte stor Interesse, særlig i Begyndelsen, og næsten alle, baade gamle og Børn strømmede ud paa Højderne for at se, hvordan det gik. Kampen var ogsaa stundom spændende. Jeg erindrer engang, at en temmelig korpulent Mand, der hed Carl Jensen, skulde løbe om Kap med Konerne. Disse mente jo nok, de skulde klare sig overfor Tyksakken, men, o Skæbne, der var en Kone, der i Befippelse tabte Ægget, og dette gav Forstyrrelse, saa Carl Jensen kom først til Maalet. Der var noget friskt og gemytligt ved disse Væddeløb, som nu sammen med Skikken at slaa Katten af Tønden ere fuldstændig forsvundne. Der holdes vel endnu Fastelavnsgilder i Forsamlingshusene, i Reglen med Maskerade, men de gamle ved Aarhundreders Hævd fastslaaede Fastelavnsløjer er forsvundne.

Efter Fastelavn kom igen en Tid, nemlig den egentlige Faste, hvor der ingen Baller eller Gilder holdtes, og der blev af Øvrigheden heller ikke givet Tilladelse hertil. I denne Tid holdt Præsten gerne Bibellæsning en Gang om Ugen i Skolerne over Lidelseshistorien. Endelig kom Skærtorsdag. Omkring denne Dag kredsede der mere Overtro end om nogen anden i hele Aaret. Aftenen før Skærtorsdag skulde nemlig alle de nordsjællandske Hexe til Bloksbjerg, og man troede særlig, at onde Væsener paa denne Tid drev deres Spil. Næsten alle i Vejby Sogn satte Staal i Døre og Sædbunker paa Loftet, i Hjørnerne paa Markerne; og alle gamle malede og tjærede Kors over Døre i Stalde og Lader bleve opfriskede. Man væbnede sig saa godt man kunde imod Hexene. Bagerovnstøjet, Kost, Rage og „Gresle“

bleve omhyggelig gemte, og det var ikke enkelte overtroiske, der gjorde dette, men Troen var almindelig. Man maatte heller ikke spinde Aftenen før Skærtorsdag. Troen paa disse overnaturlige Ting og Midler blev ofte bestyrket af Præsterne, og især den Vejby Præst var ivrig i den Slags Tro. Skærtorsdag skulde man altid have 2 Slags Kaal til Middag, og hertil brugte man, foruden almindelig Kaal, Nældeblade og forøvrigt al Slags Grønt, der kunde forefindes paa denne Aarstid. Langfredag Morgen var der en særlig Skik, som bestod i, at man piskede hinanden med Ris i Sengen. Dette kaldtes at give „Langfredagsskrænne“. Det gjaldt da om at komme tidligt op og i Tøjet i en Fart. Denne Skik medførte en Del Sjov og Halløj i Gaardene imellem Karle og Piger og forresten ogsaa imellem Mænd og Koner, en underlig Modsætning til Dagens senere Alvor, thi Langfredag blev virkelig holdt meget alvorlig. Det var særlig Husandagten, der var gribende. Medens man i Kirken benyttede de tørre Salmer i evangelisk-kristelig Salmebog, var det i Hjemmene altid Kingos gribende Passionssalmer. Den mægtige Poesi, der ligger i disse, og som neppe overgaas af nogen anden Salmedigtning i vort Modersmaal, kom her i Hjemmene rigtig til sin Ret. Naar Husfaderen Langfredag satte sig for Bordenden og, efter at have læst Lidelseshistorien, med kraftig Røst istemmede de gamle Salmer, blev vi alle grebne af Alvor. Alle Salmerne er jo til Melodien „Jesus dine dybe Vunder“, saa det var let at synge med. Stundom fik vi Paaskesalmen „Som den gyldne Sol frembryder“ med i Tilgift. Disse Salmer gjorde et mægtigt Indtryk paa hele Husstanden, og der var megen Alvor over en saadan Husandagt, vistnok fuldt saa megen som i Kirken.

Ligesom Juledag var Paaskedag en Offerdag, og Skikken eller Uskikken med Ofringen gentoges. Kirken var fuld af Folk. Præsten var atter iført Messetøjet, og Degnene sang „Med høj og festlig Jubelklang“ osv. Der var ganske vist noget højtideligt i Øjeblikket ved en saadan Ofring, men det er vist rigtigt og til

begge Parters Tilfredshed, at den nu overalt er paa Vej til at bortfalde.

Med Hensyn til Spising var Paasken ikke saa flot som Julen. Man fik hverken Sigtebrød, Æbleskiver, Pebernødder, Risengrød eller Klipfisk, og man brugte det Mundheld: „den fede Jul, den magre Paaske“ —; men noget særegent ved Paasken var Paaskeæggen. Ligesom „vor Moer“ stegte Æbleskiverne til Juleaften, saa kogte hun Paaskelørdag en Del Æg. De blev haardkogte og farvede med forskellige Kulører, sorte, røde, gule e. l. Enhver i Husstanden fik saa et vist Antal Æg, som man kunde gøre ved, hvad man vilde. Undertiden forærede man Kæresten Paaskeæg, selvfølgelig med den kønneste Farve, men man maatte ikke spise Æg Paaskedag, thi saa slog man Anklerne i Stykker. Dette blev troet og temmelig nøjagtigt overholdt. Men anden Paaskedag gik det løs med Æggene, som saa spistes efter en større Maalestok.

En ejendommelig Skik med Æggene i Paasken var at „trænte“; dette bestod i et Slags Keglespil. Man satte Æggene 4 à 5 Stykker paa Rad, hvert Æg i en lille Bunke Sand paa Gulvet, og saa trillede man med en almindelig stoppet Boldt eller et lille Garnnøgle; ramte man saa Ægget, var det vundet. Stundom gik et Æg i Stykker, men da det var haardkogt, gjorde det jo ikke saa nøje. Naar man bad fremmede i Paasken, lød Indbydelsen gerne paa at komme og „trænte“ Paaskeæg, og det var ikke alene Børn og unge Mennesker, der trængte, men de ældre stundom med, og der var ofte megen Lystighed over de mange „skæve“, der blev slaet. Kortspil var der ikke meget af i Paasken, i alt Fald ikke tilnærmelsesvis som i Julen. Der var mere Uro i Befolkningen. Foraaret var i Luften. Det var i den Tid, man skulde til Jorden, og man talte om Vejret og Jordens Tjenlighed. Lærkerne sang og Viberne fløjtede. Storken var kommen, og milde Luftninger fremkaldte Dampe henover Markerne.

III. (Pinse.)

Til Pinse, naar Skoven blir rigtig grøn,
da maa derud hver en Bondesøn,
og saa er det Skikken her til Lands
at svinge de Piger i lystig Dans.

Pinse var en Friluftsfest. Det højtidelige, huslige Præg, der hvilede over Jul og Paaske, var ikke tilstede over Pinsen; man tænkte ikke paa nogensomhelst særegen Mad, hverken Æg eller Æbleskiver, ikke engang Sigtebrød. Det hed sig ogsaa „den sultne Pinsedag“ i Modsætning til den fede Jul. Der var heller ikke den religiøse Alvor over Pinsen som over de andre to Højtider. Der blev vel ofret i Kirken til Salmen „Med høj og festlig Jubelklang“, men Ofrene var i Reglen lidt knappere end til Jul og Paaske. Desuden var Pinseunderet, med de glødende Ildtunger og de fremmede Tungemaal langt vanskeligere at forstaa for Landboerne end Jesusbarnets Fødsel og Opstandelsen, og hvad der særlig bragte Tvivl hos adskillige, var den Hellig-Aand som tredje Person i Guddommen. Imidlertid afsluttede jo Pinsen de tre store Højtider, og nu skulde det arbejdsomme Sommerliv rigtig til at begynde; men forinden var der en Folkeskik, som vistnok er brugt hele Danmark over, nemlig at „ride Sommer i By“. Denne Skik, der er ældgammel, fandt Sted ved Pinsetid, men var i Nordsjælland ikke saa almindelig som f. Ex. Fastelavnsridning med at slaa Katten af Tønden. Dog erindrer jeg fra mine Drengaar i Vejby adskillige saakaldte „Majsbystadse“, og efter endt Ridning samledes man saa til Pinsegilde, hvor Beværtningen var tarvelig, i Reglen kun Smørrebrød, Brændevin og Øl. Ridningen foregik paa pyntede Heste, og her var ved Pyntningen en særegen Mærkelighed. Man pyntede nemlig Hesten med et saakaldt „Flettetøj“, et Stykke kvindeligt Hovedpynt, som Kvinderne kun maatte have paa to Gange i deres Liv, nemlig naar de blev konfirmerede og naar de stod for Alteret som Brud. Men mærkeligt, at disse Flettetøjer, som jo laa omhygge-

lig gemte i Dragkisteskufferne, bleve laante ud til Kærester, Brødre og gode bekendte til dermed at pynte Hesten til „Majsbyridningen“. De tog sig nu straalende ud de mange røde, flagrende Silkebaand med Perler og Guldgaloner (selvfølgelig uægte) paa Hestene og saa en Buket grønne Majgrene i Hovedtøjet. Man red saa ud med et Par Spillemænd, ogsaa til Hest tilligemed en Trommeslager. Den gamle Christian Tambour fra Ørby var ofte Trommeslager, han var en ældre Mand og havde været Tambour ved Arméen i Holsten 1813. Saa var der tillige to Syngere, og naar saa Stadsen kom ind i en Gaard og Trommeslager og Spillemænd havde givet et Nummer, begyndte Syngerne paa den kendte gamle Majvise eller „Sommers Vise“ som den kaldtes. Den var gerne meget lang og blev varieret paa forskellig Maade, ofte med stedlige Hentydninger, til en mildest talt kedelig og drævende Melodi. Skønt Visen vistnok er kendt, vil jeg dog hidsætte den:

„Alverdens Skaber, mild og blid,
— hør det, som vi bede —
Vi prise alle Aarsens Tid.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Fordi vi bære Maj i Gaard,
— hør det, som vi bede —
Velsign os med et frugtbart Aar!
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Giv Korn og Kærn paa Agrene,
— hør det, som vi bede —
til Brød og Øl i Kælderne.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Med Olden god velsign vor Skov,
— hør det, som vi bede —.

Giv Flæsk paa Bord, dit Navn til Lov.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Bevar vore Gæs fra alskens Nød,
— hør det, som vi bede —
Gør Kaalen fed og Dynen blød.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Lad Hønen give Æg paa Fad
— hør det, som vi bede —
til Pande„kav“ og Æggemad.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Drenge vil jo gerne abe efter, og jeg erindrer, at vi Skole-drenge rendte rundt i Byen og agerede Majsbystads. Vi sang en anden Vise, hvoraf jeg vil anføre et Par Vers:

„Paany er Skoven grøn, og Engen atter skøn,
den kære Maj udbreder saa mange, mange Glæder
trindt om i hver en Vraa.

Se hisset, o, der gaar det fromme hvide Faar,
ved Siden Lammet tripper, og pænt af Græsset nipper,
det er saa smukt et Syn.“

Der var i Vejby Sogn og vistnok i de fleste nordsjællandske Landsbyer om Sommeren en Folkeskik, som kaldtes „at lege paa Gade“. Denne bestod i, at Ungdommen samledes de hel- lige Aftener i Byerne, hilste paa hinanden, stiftede Bekendtskaber, fortalte Nyheder og passiarede om løst og fast. Man havde jo dengang ingen Avis. Derpaa foranstaltede man gammeldags Folkelege, hvoraf jeg desværre ikke husker mange. Saavidt jeg ved, bruges endnu nogle paa Folkehøjskolerne. Der blev til Legene sunget Ramser, hvoraf jeg erindrer et Par Brudstykker. En lød saaledes:

„Malene med din gule Lok!
Tag dig een ud af denne Flok!
Tag hvilken du vil, gør ingen Forskel,
saa fanger du Lykken iblinde!“

En anden lød:

„Kom, kom favre Ungersvend,
og før mig op udi Dansen!
Den ene giver jeg en Kurv,
den anden fører jeg til min Gaard,
og der er Glæde og ingen Sorg,
og der skal Brylluppet stande.“

Der blev ogsaa ved disse Gadelege drukket og spist Kager, men saavidt jeg ved ikke Spiritus. Bajerskøllet kendtes jo ikke og heller ikke Cognak. Det var gammel fransk Vin, man drak og trakterede Pigerne med. Købmanden i Vejby var belavet paa Gadelegene og solgte gl. fransk Vin til 28 Skilling pr. Flaske.

Imellem Pinse og St. Hans er vistnok den Tid, da vort Fædreland rigtig udfolder sin Skønhed; naar Bøgene staar lysegrønne, og de gule Blomster vælder op i Engene, saa er der Stemning i Naturen, og en Virksomhedstrang rører sig ogsaa hos de fleste Mennesker.

For Landboerne havde denne Tid imidlertid ogsaa sin Prosa; det var nemlig Tørveskærstiden. I mine Dreng- og Ungdoms-aar brugtes der næsten ikke andet end Tørv til Brændsel. Tørv-en passede til de aabne Ildsteder og de store Bilæggerovne. Dette er jo helt forandret, og i det store Vejby Sogn bruges der nu meget lidt Tørv. Brændselet er nu hovedsagelig Brænde fra Skoven og Kul fra Købmanden. I Sognene nord for Grib-skov blev der kun lavet Tørv til Forbrug hjemme, men i de syd-

lige Sogne: Gandløse, Slagslunde, Stenløse m. fl. var Tørve-tilvirkningen en hel Industri; man kørte nemlig til København og solgte Tørv. For Vejby Sogns Vedkommende var det Skik, naar Pinsen var gaet, at begynde paa Tørveskæret. Man aftalte med Naboer og bekendte om Dagene, da man gerne byttede med hinandens Folk, og Tørvedagene formede sig som en Slags Gildesdage „Skæretørv“ fandtes kun i den store Tibirke Mose, men ellers tilvirkedes Pluddertørv. Der skulde gerne 5 Mand i Tørvegraven, to til at „gøre ud“, to til at øse op og en Tilvender. „Trillernes“ Tal rettede sig efter Afstanden til Læggepladsen. Skulde der trilles paa Skifte, var der Brug for en 8 à 10 Stykker foruden en Udsletter og en Mand til at bære Vand paa og „ridse“. Det blev ofte henimod en Snes Mennesker, der var samlede en Tørveskærtdag, og paa en Maade var det ogsaa en Gildesdag; man fik nemlig altid Grød, i Reglen Boghvedegrød, og Klipfisk til Middag og Æggekage til Midaften. Jeg erindrer en Forsommer, jeg var paa Tørvemose i 18 Dage og hver Dag fik den samme Levemaade. Man mødte i Gaarden ved 4-Tiden om Morgen og maatte saa strax i Færd med Davren; vi fik ved Tørveskær Smør paa Brødet til Silden, men kun bart Brød til Mælken. Til Lillemiddag, der blev holdt paa Mosen, ved 9-Tiden, Smøre- eller Fedtebrød med et Stykke Ost eller Pølse til (ikke Paalæg). Om Middagen Kl. 12 kom saa gerne „vor Moer“ selv kørende ud paa Marken med Fisk og Grød. Man lagde sig paa den bare Engbund og spiste Grøden af Gryden eller Kedlen med en Træske eller Hornske; af Fisken tog man et Stykke i Haanden og spiste til et Stykke bart Brød. Til Midaften fik vi i Reglen Æggekage, skaaret i Stykker med et Stykke Flæsk i hvert Stykke. Naar man kom hjem om Aftenen fik vi gerne opvarmet Klipfisk med Kartofler og derpaa Mælkebrød. Der blev brygget særlig godt Øl til Tørveskær og drukket en forbavsende Mængde Brændevin. Paa de Gaarde, hvor jeg var kendt, beregnede man en Pot til hver Mand pr. Dag, og jeg ved dog ikke, at der nogensinde var nogen fulde, maaske var man i lidt godt Humør

engang imellem. Pigerne var ofte med til Arbejdet i Tørve-mosen. Vor Tids Piger gjorde det næppe, thi det var et svært Arbejde at trille Tørv, særlig naar det blev Regnvejr. De havde altid opkiltret Skørt og bare Fødder; barfodet var hele Mand-skabet. Først i den senere Tid var der enkelte gamle Mænd, der benyttede Træskostøvler, men det var ikke almindeligt. — Efter Middagsmaden sov man til Middag paa den bare Engbund, og dette kunde ogsaa nok behøves, naar man maatte op før 4 og ikke kom i Seng før mellem 10 og 11. Men der var tillige en Skik, som ofte oplivede hele Selskabet, nemlig at lege efter Mid-aften; dette bestod i, at efter Spisningen løb Mandfolkene efter Pigerne eller Konerne for at fange dem, og lykkedes det, spændte de sammen i et ordentlig Livtag, og naar dette endte med, at Pigen eller Konen blev slaet til Gulvs, maatte hun aflevere et Kys. Det kunde ogsaa hænde, at vedkommende Karl maatte i Gulvet og blev narret for Kysset.

IV. (St. Hansdag).

Sommerfesterne ved St. Hansdagstid var noget særegent for Nordsjælland derved, at de var sat i Forbindelse med Miraklerne og Besøgene ved Helene Kilde og Grav ved Tisvilde. Kilden og Graven stammer vist nok fra Hedenskabets og har været Offersted til Guderne, særlig til Guden Tir eller Tyr. Kilden var Tirs hellige Væld og Graven et Slags Stenalter, hvor man „blotede“. Miraklerne ved Syges Helbredelse har vist en senere Oprindelse, nemlig fra Chartreusemunkene paa Asserbo. Troen paa og Søgen efter Helbredelse har holdt sig lige til vore Dage, selv om den i min Ungdom ikke var synderlig stærk hos Egnens Beboere, skønt Befolkningen ellers var meget overtroisk, hvad Hexe og kloge Koner angik. De, der kom og søgte Helbredelse, var i Reglen langvejs fra, ofte fra afsides Egne som Jyderup, Ods-herred, Karrebæk, Amager osv. De, der kom til Kilden, skulde

tillige ofre, og i Kildeblokken i Tisvilde indkom ikke ubetydelige Beløb. Et samlet Kildeblok-Regnskab er bleven fremlagt af Niels Pedersen i hans Bog „Kirken i Tibirke“. Regnskabet er nøjagtigt fra 1666 til 1873 og udviser, at der for hvert Aar er indkommet Beløb fra 150 à 200 Rigsdaler. Kun 1711 er der indkommet 5 Rigsdaler 3 Mark og 11 Skilling paa Grund af Pesten, hvilket findes anført i Regnskabet. Af Pengene fik Tibirke Kirke en Tredjedel, medens de to Tredjedele gik til samtlige Sognes fattige i det ganske Kronborg Amt. Paa Kildeblokken var en Inskription, som sikkert er blevet til paa den Tid, da der er begyndt et ordentlig Regnskab. Paa Blokken stod:

„Dit Hjerte glemme ej at give Herren Ære,
med hvad din Haand formaar til dette Sted at bære,
det være sig i Guld, i Sølv, i rede Penge,
deraf faar Kirken sit og Resten de, som trænge.“

Man kan temmelig sikkert gaa ud fra, at de glade sommerbesøgende fra Omegnen ikke lagde Penge i Kildeblokken, men at disse hovedsagelig ere lagte af dem, der søgte Helbredelse, og at det var mange, der søgte, fremgaar tillige af den Mængde Krykker, Kæppe og Mindetavler, som var paa Helene Grav endnu efter, at jeg var bleven voxen.

„Kilderne“, som St. Hansfesterne i Tisvilde kaldtes, var den nordsjællandske Ungdoms største Sommerforlystelse, og her myldrede Folk sammen fra alle de nordlige Sogne, Esbønderup, Søborg, Græsted, Blidstrup, Valby, Helsing, Ramløse, Annisse, Halsnæs og jo særlig fra Vejby Sogn, hvor „Kilderne“ var. Der var gerne 4 Dages og 6 Nætters Kildetid. De begyndte St. Hans Aften og saa de to følgende Søndage; endvidere Vor Frue Aften, 2. Juli. „Kilderne er det bedste i hele Aaret“ var gerne Ungdommens Talemaade. Der kom Køretøjer i hundredevis, men næsten udelukkende Landboere, og hvert Sogn havde gerne sin særegne Nationaldragt. Kvindernes, der altid var hjemme-

lavet, havde gerne særegne Farver og Tilsnit. Hovedtøjet var forskelligt for de forskellige Sogne. Mændenes eller rettere Karlernes Sommerdragt var udelukkende Trøjer af hjemmelavet Hvergarn, men ogsaa her var baade Mønster og Farve forskelligt. Paa Sonnes bekendte Billede „St. Hans Fest i Tisvilde“ er det Dansen i „Klude Per“s Hus, der er fremhævet, og her er Karlene malede med grønne Hvergarnstrøjer, men kom man hen i en anden Dansestue, var det brune eller graa Hvergarnstrøjer. Annisse Sogns Ungdom var de første, der begyndte med lette, graa Sommerfrakker, men dog af hjemmelavet Stof. Trøjerne havde et særegent Snit og lignede slet ikke Nutidsjakker. Under Dansen lagde man Trøjen og dansede i bare Skjortearmer. Der kom gerne ved Kilderne en Mængde forskellige Lervarer, og Amtets Pottemagere forberedte sig i længere Tid herpaa. Foruden Krukker og Fade, Potter og Æbleskivepander af Ler, var der tillige en Mængde Nips og Legetøjsgenstande, Fugle af forskellig Form, hvori man fløjtede, og naar en Flok Drengene havde faaet hver sin Nattergal, kunde de anstille en øredøvende Koncert. Der blev ved Kilderne drukket en Mængde Mjød og spist en Mængde saakaldte „Sødtekager“, der vistnok vare lavede af Sirupdej.

Dette med Mjøddrikken var i mine Drengenaar temmelig almindeligt i Nordsjælland, ikke alene ved Kilderne, men ogsaa i Hjemmene ved højtidelige Lejligheder; man kaldte det „Mø“. Den blev skænket i Halvpægleglas. „Kom og faa en halv Pæl Mø,“ var en almindelig Indbydelse særlig i Tisvilde, hvor Konerne blev betragtede som dygtige Mjødbryggere. Mjøden var nemlig hjemmebrygget og blev tilberedt af Biværk (ikke ren Honning); man sagde i Vejby Sogn „Hønning“ istedetfor Honning. Dengang var der paa Landet Bier ved næsten hvert Hjem, nu er Bistader en Sjældenhed, og Mjødtillavning er en endnu større Sjældenhed, man ved næppe, hvordan Mjød ser ud eller smager.

Efter „Kilderne“ var der atter en travl Tid for Landboerne. Høhøsten begyndte og Sædhøsten kom efter. I denne Tid holdt

man saalidt Gilder eller Sammenkomster som muligt, og Kirkegangen var heller ikke synderlig stor. Men saa efter Høst, naar Kornet stod i Lade og Høet paa Stænge, kom Høstgilderne. Man sagde i Vejby Sogn altid Mikkelsgilde og aldrig Høstgilde, men til Mikkelsgilde skulde den gamle „Veser“ (Vædder) slagtes; den unge var da voxen og kunde besørge Faarene. Mikkelsgilderne var ellers nærmest som smaa Familiefester. Kun Mikkelsgildet i Præstegaarden formede sig som et stort Bondegilde. Til disse Mikkelsgilder i Præstegaarden var jeg som Dreng med til adskillige, og de staar endnu saå levende for mig, at jeg er istand til at give en nøjagtig Beskrivelse af dem. I 1848 kom Provst Blichfeld til Vejby og drev selv den 130 Tønder Land store Præstegaard. Hertil maatte Sognets Husmænd forrette lov-befalede Høstdage, „Præstedage“, som de blev kaldt, men naar saa Høsten var endt, blev samtlige Husmænd med Koner og Børn bedt til Mikkelsgilde, i Reglen den Søndag, Provsten havde holdt Høstprædiken. Ved 4-Tiden begyndte Spisingen, Maden var Klipfisk og Risengrød ligesom ved Bondegilderne. Provsten og hans Hustru sad for Bordenden og spiste med, og efter Maaltidet holdt Provsten en Tale, hvori han næst efter at takke Vorherre for den gode Høst tillige takkede de Mænd og Kvinder, der havde hjulpet ham Høsten i Hus, og bød dem velkommen ved hans Bord og bad dem tage til Takke med, hvad Præstegaarden bød til Mikkelsgildet. Efter Bordet blev der danset uden Persons Anseelse. Jeg erindrer, at de første Aar begyndte Provsten og Provstinden Dansen med en sindig Vals, men senere var Provsten saa medtaget af Gigt eller Podagra, at han ikke kunde. Ud paa Aftenen blev serveret Æbleskiver og Punch, og herved sang Provsten sædvanlig et Par Viser. De norske Præsters Zetlitz' og Petter Dass' Viser sang han gerne. Jeg erindrer engang, at han sang den bekendte Vise: „Min Doctor er en ærlig Mand, han siger jeg maa drikke i Verden alt undtagen Vand, det ene duer ikke“, og at han bagefter, med Taarer i

Øjnene sagde, med Hensyn til sin Svaghed: „Desværre, min Doctor siger, jeg kun maa drikke Vand.“

Disse Mikkelsgilder i Vejby Præstegaard, som jeg saa tydeligt erindrer fra min Barndom, viser et Billede af Præstegaardsliv paa Landet for 50 à 60 Aar siden.

Hjørlande Sognebogsamling

og

„den højere Bondeskole i Sundbylille“.

Ved
Skoleinspektør P. Petersen.

FØRSTE Halvdel af 19de Aarhundrede opviser en mærkelig Oplysningsbevægelse i Hjørlande og omliggende Sogne.

Allerede 1806 fik Hjørlande en Sognebogsamling — om ikke den første, saa dog een af de allerførste Sognebogsamlinger paa Landet.

Fader til denne Institution var P. Sølling, Sognepræst i Hjørlande fra 1800 til 1818, da han forflyttedes til Slotspræstembedet ved Frederiksborg, hvor Navnet Sølling fik god Klang og har bevaret det indtil denne Dag gennem Søn og Sønnesøn.

Pastor Sølling var en af de gode, gamle Oplysningsvenner, der ved Siden af den egentlige Præstegerning arbejdede paa at forædle og berige Sognefolket ved god og nyttig Kundskab, og som et ypperligt Middel hertil stiftede han i Januar 1806, „ved adskillige Sognemænds frivillige Bidrag“, Hjørlande Sogns Laanebogsamling, der indeholdt 63 Bind og installeredes i Præstegaarden.

Præsten var selv Bibliotekar og fik derved Lejlighed til at blive Vejleder for Læserne baade i Retning af, hvad de helst skulde læse og med Hensyn til Forstaaelse af det læste; han udfærdigede Katalog, og uanset Alfabet og Fag stillede han betegnende nok som Nr. 1 Mallings „Store og gode Handlinger“, derefter

kom Kristendomskundskab, Agerbrugslære, Historie, Skrifter om Opdragelse m. v.

I 12 Aar arbejdede Pastor Sølling med Bogsamlingen, der ved hans Afrejse i 1818 var vokset til 200 Bind.

Da Bærerens var borte, gik det tilbage med Sagen, der kom Slaphedstider, indtil Slutningen af Trediverne, da tog Huslærer i Præstegaarden, Student Callesen, Pastor Gade og Stænderdeputeret Jørgen Pedersen kraftig fat for at faa Bogsamlingen paa Fode igen.

I 1841 udfærdigedes Love og ny Bogfortegnelse.

Lovenes § 1 lyder: „Læseforeningens Hensigt skal være ved fælles Bestræbelse at udbrede Kundskab og Sædelighed til Gavn og Glæde for enhver rettænkende Sogneboer“.

§ 2 udtaler, at denne Hensigt fremmes ved flittig Læsning.

7de og sidste § bestemmer: „For at styre og lede Bogsamlingen til Sognets Tarv og Bedste udvælges af Medlemmerne tvende Mænd, hver for sit Distrikt, der forpligtes til uden Betaling at udføre de Forretninger, samme maatte medføre i 1 Aar“.

Vedtægten er undertegnet med Navnene:

<i>Jørgen Pedersen.</i>	<i>Peter Granberg.</i>	<i>August Larsen.</i>
<i>Jørgen Nielsen.</i>	<i>Niels Pedersen.</i>	<i>Niels Olsen.</i>

Bogfortegnelsen indeholder 347 Bind, og som Nr. 1 er nu stillet: Bibelen, og som Nr. 2: Breve til bekymrede og lidende, Nr. 3 og 4 er: Magasin for lidende; derefter kommer en formentlig historisk Bog: „Harald Klaks Daab“ og derefter i broget Mangfoldighed Skrifter af belærende og underholdende Art, f. Eks. „Nød- og Hjælpebog for Bondestanden“, „Peder Jensens Børneopdragelse“, „Den gode Kristine“, „Første Næring for den sunde Menneskeforstand“, „Hestebog“, „Refus's Vejledning til at dyrke Hør“, „Suppe og Gelé af Ben“, „Almanak for Anekdoter“, „Selvmord af Kærlighed“, „Sognefogdens Pligter og Rettigheder“.

Navne som Holberg og Øhlenschlæger findes ikke.

Som Tiden gik, ses Fortegnelsen at være revideret; de ovennævnte 4 første Nr. udgik. „Harald Klak“ blev Nr. 1, og der tilskreves nye Bøger, deriblandt Holbergs Komedier og Ingemanns Romaner.

Bogsamlingen er uden Tvivl benyttet meget i Fyrrerne; der var ved den Tid stærkt Liv og Røre i Sognet. Trangen til Oplysning havde givet sig Udslag i Oprettelsen af en „højere Bondeskole“ med Undervisning efter Konfirmationsalderen.

Medens de unge søgte Skolen, forenede de ældre sig om en Slags „indbyrdes Undervisning“, idet Læseforeningens Medlemmer holdt Sammenkomster med Samtale og Forhandlinger om forskellige Emner. Efter en almindelig Førstebehandling blev det paalagt 1 eller 2 af Deltagerne at overveje Sagen nærmere og fremsætte bestemte Forslag (helst skriftligt) til næste Møde.

Om saadanne Møder i Hjørlunde Læseforening haves kun enkelte kortfattede Meddelelser, men man faar et Billede af Fremgangsmaaden ved disse Sammenkomster i en Beretning fra 1840 fra Nabobyen Græse:

„I Græse Sogn, omtrent $\frac{1}{2}$ Mil fra Frederikssund, har i længere Tid bestaaet en Læseforening, der tæller ikke faa Medlemmer, især af de yngre Gaardmænd, som fornemmelig er bleven ledet af Hr. Skolelærer Geelmuyden. Paa let forklarlig Maade har denne Forening vakt Trangen og Lysten hos dens Medlemmer til af og til at samles og i disse Samlinger mundtlig at udveksle de Ideer, som deres Læsning og Virkekreds har vakt. „Hvad man da foretager sig i disse Samlinger?“ Det gaar ikke løs paa en Polskpas eller Svir, der fortælles ikke her gamle Slagsmaalshistorier, man politiserer ikke og afsætter ikke Konger. De af de forsamlede, der forrige Gang havde modtaget Spørgsmaal nærmest vedkommende Genstande, som har Interesse for deres Fag og Egn, oplæser deres i Mellemtiden affattede Svar, de besvarer Indvendinger, søger yderligere at tydeliggøre deres Meninger, og viser under alt dette den øjensynligste Higen efter at vinde Udbytte af Sammenkomsten. Vi hørte saaledes Svar

oplæste og omtalte paa Spørgmaal om: „Midler til at indskrænke Tiggeriet i Sognet“, om „Bøndergaardens hensigtsmæssigste Bygningsmaade“, om „Midler til at forbedre og formere Gødningen“, om „Den tjenligste Pløjningsmaade“ m. m.

Vi sender Græse Sogns Læseforening og dens dygtige og agtværdige Styrere, navnlig Hr. Geelmuyden og Sognefoged Anders Olsen, vor Tak for de i høj Grad tilfredsstillende Timer, vi glædede os ved at tilbringe i deres Sammenkomst“.

Ved Aaret 1840 var Sognets ledende Mænd optaget af Tanker om at udvide Almueundervisningen udover, hvad Loven af 1814 bestemte; man vilde paa Folkeskolens Grund have en „højere“ Skole, en Skole for Landbougdommen.

Den egentlige Højskolebevægelse kom senere, den kom udefra til Bønderne, men her udgik Tanken om Oprettelse af en højere Bondeskole og Udførelsen af Tanken fra Bønderne selv.

Bønderne her interesserede sig ved denne Tid stærkt for offentlige Sager. Stænderforhandlingerne i Roskilde fulgtes med levende Interesse. Der var en almindelig Forventning om en „ny Tid“. Bønderne havde Følelse af, at der var Brug for dem, og at der vilde blive kaldt paa dem til Deltagelse i det offentlige Liv, og med praktisk Sans ræsonnerede de som saa: Skal vi vente at være med at styre Land og Rige, maa vi dygtiggøres, vi maa skaffe os mere Oplysning og Uddannelse. Hvad vi mangler selv, føler vi, vi vil skaffe vore Børn en bedre Uddannelse, end vi selv har faaet.

Den foran nævnte Huslærer i Præstegaarden, Cand. phil. Callesen, stod i livlig Forbindelse med Befolkningen; særlig sluttede han Venskab med Stænderdeputeret Jørgen Pedersen. Da Callesen senere flyttede til København for at forberede sig til Skolelærereksamen og senere efter Eksamen virkede som Huslærer i Usserød, vedligeholdte han Forbindelsen med sine Hjørlundevenner baade ved jævnlige Besøg og ved Brevveksling.

Stadig skinner det igennem i hans Breve, at hans Ønske er at

leve blandt dem. I et Brev til Jørgen Pedersen den 6te Januar 1838 skriver han: „Jeg vilde i Sandhed ønske, at jeg kunde tilbringe alle mine Dage i en for mig saa kær og mod mig saa kærlig og venskabelig Familie som din“.

Dog findes der endnu ingen Antydning af, at Tanken om Oprettelsen af en Skole er fremkommen, tværtimod meddeler Callesen jævnlig i den nærmest følgende Tid i sine Breve om Udsigter til Virksomhed andetsteds. Han var saaledes, da Hillerød fik sin første Avis (Frederiksborg Amtstidende), opfordret til at overtage Stillingen som Redaktør. Dette gik dog ikke i Orden. Senere meddeler han, at der nu er Udsigt til, at han kan faa en Lærerplads paa Amager.

Det synes efter Callesens Breve, og forøvrigt ogsaa efter andre Vidnesbyrd at dømme, ikke at være fra ham, at Ideen til Skolen er udgaet. Det forholder sig vistnok saa, at Befolkningen har fremsat Ønsket om en Skole med videregaaende Undervisning, og derefter har Callesen planlagt og udformet Tanken saaledes, som den foreligger i nedenstaaende Kontrakt mellem ham som Lærer og Omegnens Bønder som Garanter. Dette Aktstykke lyder saaledes:

Tilskyndet af levende Interesse for Landbougdommens større Oplysning har jeg undertegnede Callesen, understøttet af mine hæderlige Venner, Gaardejerne Jørgen og Rasmus Pedersen af Hjørlunde, Niels Pedersen af Sundbylille, Peder Hansen af Udesundby og øvrige agtede undertegnede Mænd, oprettet et Institut, hvorved tilsigtes fornævnte Ungdoms med Tidens Tarv mere passende Uddannelse.

For at bidrage, hvad vi formaar, til dette Instituts Varighed og Fremme, og da ikke Egennyttens alene men sand Interesse for de Unges Oplysning og Uddannelse er Maalet for vore forenede Bestræbelser, har vi efter gensidig Overenskomst saavel mellem os selv indbyrdes som med Læreren oprettet følgende

K O N T R A K T.

Vi undertegnede Gaardejere

- 1) udrede een for alle og alle for een de til Instituttets Begrundelse og Fremme nødvendige Udgifter saasom:
 - a) Lejen af Skolelokalet og Lærerens Værelse,
 - b) de nødvendige Rekvizitter af Borde, Bænke, Katheder, Landkort osv.,
 - c) det fornødne Brændsel.
- 2) Indestaar ligeledes Læreren for en maanedlig Betaling af 20 Rdl., siger tyve Rigsbankdaler; men naar Skolen er udvidet til et Antal af 10 Elever, modtager Læreren ekstra Betaling for enhver tilkommende Elev.
- 3) Forpligter os til, naar Lejligheden gives og Instituttet gør den forhaabede Fremgang, end ydermere at begrunde denne gavnlige Indretning ved Køb af et Hus med Jordlod, for at Eleverne kan oplæres i det praktiske Havevæsen osv., hvorhos Huset naturligvis bliver at indrette til Institut og til en for Læreren med Familie bekvem og passende Bolig.

Jeg undertegnede Lærer ved Instituttet forpligter mig til paa foranførte Vilkaar:

- 1) Med Iver og Flid at undervise de mig betroede Børn i de for deres Alder og Fatteevne passende Discipliner saasom Religion, Bibelhistorie, Fædrelandets Historie, Geografi, Naturhistorie, Dansk, Regning, Skrivning, Retskrivning, Tegning.
- 2) At oplære Eleverne i det praktiske Havevæsen, naar jeg har modtaget ovennævnte Hus og Jordlod.
- 3) Ikke at antage nogen ny Elev, forinden han kan læse Dansk nogenlunde, ej er uvidende i Religion og Bibelhistorie, kan regne de fire Species i ubenævnte Tal og skrive nogenlunde.
- 4) Naar Elevernes Antal skulde overstige 22, da for egen Regning at lønne og koste en duelig Hjælpelærer.

Gensidig Opsigelse kan ikkun ske med et halvt Aars Varsel.

Hjørnlunde, den 1ste Juni 1841.

H. Callesen,

Cand. phil. og Lærer ved Institutlet.

Jørgen Pedersen, *Niels Pedersen,* *P. Hansen,*
Gaardejer i Hjørnlunde. Gaardejer i Sundbylille. Sognefoged i Udesundby.

Rasmus Pedersen, *Anders Hansen,* *J. Petersen,*
Gaardejer i Hjørnlunde. Gaardejer i Bonderup. Dyr læge i Oppesundby.

Peter Granberg, Gaardejer *Hans Jørgensens* Enke:
Gaardejer i Hjørnlunde. *Johanne Jensdatter* i Hjørnlunde.

Willum Larsen,

Gaardejer i St. Rørbæk.

Som rimeligt er, vakte denne Skoles Oprettelse en betydelig Opsigt her i Eggen, og senere rundt i Landet, hvor der flere Steder med Sundbylilleskolen som Mønster tænkte paa Oprettelsen af Skoler.

Den bekendte Skolelærer Glerup arbejdede ivrigt for Tanken i Holbæk Amt. Københavns Amts Landboforening og Falsters Landboforening nedsatte Udvalg for at forberede Sagen. Fra en Kreds af Mænd i Veterslev og Hømb ved Ringsted indsendtes følgende Andragende:

Til

Roskilde Stænderforsamling.

Bondestandens almindelige Mangel paa aandelig Udvikling i Sammenligning med andre Stænder er desværre kun altfor iøjnefaldende, og Følelsen heraf paatvinger sig ved mange Lejligheder i Livet. Andres Fortrin i denne Henseende finder sin naturlige Grund i de mange højere Dannelsesanstalter — Realskoler, Latin-skoler, Akademi og Universitet —, der findes trindt om i Landet, men som synes at staa Bondestanden for fjernt saa vel i Henseende til det bekostelige ved saadanne Undervisningsanstalters Afbenyttelse som til selve Undervisningen, der ikke er afpasset efter Bondestandens Stilling og Livsvirksomhed, saa at kun faa

Bøndersønner kunne benytte disse Anstalter, og disse faa drage da i Almindelighed over i andre Livsstillinger.

For Bondesønnen tilbyder der sig saaledes i Reglen ingen Lejlighed til en friere aandelig Uddannelse, og naar han, 14 Aar gl., forlader Skolen, er hans Udvikling ligesom overladt til Tilfældet. Men Bondestanden er en saa talrig og betydningsfuld Stand i vort Fædreland, at den har Grund til at haabe, at Staten vil finde det i sin Interesse at arbejde derhen, at ogsaa denne Stand ikke skal mangle Lejlighed til at uddanne sig til indsigtfuldere og driftigere Borgere. Vel har man ment, at Standen selv maatte sørge for saadanne højere Bondeskolors Oprettelse, men skulde denne Mening ville gøre sig gældende, da maa vi tillade os i al Ærbødighed at minde om, at høje Skatter lade i Almindelighed kun lidet tilbage at ønske, og at vi dobbelt nære Ønsket om energiske Besparelser i Statshusholdningen. Men vi kunne ikke indse andet, end at de Midler, der ere paalagte til friere Undervisningsanstalters Vedligeholdelse, ere Statens Midler, der vistnok efter Tider og Omstændigheder saa vidt muligt bør blive alle Stænder i Staten til gode, hvorfor det synes os billigt, om nogle af de lærde Skoler henlægdes paa Landet og forandredes til Bondehøjskoler, eller om nogle af Sorø Akademis rige Midler anvendtes i dette Øjemed, med mindre Regeringen paa anden Maade maatte se sig i Stand til at opfylde vort Ønske.

I det Haab, at den højtærede Stænderforsamling for Østifterne gunstigt vil tage dette vort Andragende under Overvejelse, nedlægge vi da denne vigtige Sag fortrøstningsfuld i dens Hænder, idet vi bede Forsamlingen allerunderdanigst at petitionere om,
at højere Bondeskoler ved Regeringens Foranstaltning maatte oprettes i alle Landets Stifter.

Vettersløv og Hømb Pastorat, den 1. September 1844.

<i>H. Steenberg.</i>	<i>Schrøder,</i>	<i>L. A. Hækkerup.</i>	<i>Niels Jensen.</i>
	Skolelærer.		
<i>F. A. Hækkerup.</i>	<i>Lars Kristensen.</i>	<i>Jakob Hansen.</i>	
<i>Rasmus Pedersen.</i>	<i>Anders Pedersen.</i>	<i>Hans Hansen.</i>	

Alle disse Skolebestræbelser udløstes imidlertid snart i den almindelige Folkehøjskolebevægelse, der tog Fart ved Rødding Højskoles Oprettelse.

Men tilbage til Sundbylilleskolen!

Der stod stor Strid om den baade i Sognet og i Egnen der omkring.

Redaktør Vosbein ved Amtstidenden i Hillerød viste stor Interesse for Skolen, hans Blad indeholder jævnlig Artikler derom, saaledes skriver han i Skolens første Aar 1841:

„Er det ikke et Vidnesbyrd om, at de er Daarer, der siger: „Bonden skal passe sin Jord, men han skal ikke læse“; beviser det ikke, at slige Folk staar langt under Bonden; denne har begyndt at erkende, at for at leve i Livet maa man forstaa sig paa Livet. Netop denne Erkendelse har været den første og stærkeste Spore for de hæderværdige Mænd af Standen, der arbejder for dette Maal: at grunde en Skole, hvor deres Børn kan erholde den Aandens Bøjelighed, den Tænkunst og en Del af de nyttige Kundskaber, som de selv med hver Dag mere og mere beklager at maatte savne Vi har den Tro, at Selvejerbønderne ikke endnu i ret mange Aar kan eller bør henregnes til Arbejdsklassen mere end Embedsmand og Borger. Man vil kun herefter erkende 2 Stænder: de dannede og de udannede. Nu vel, I dannede! værere beredte paa at aabne Eders Kreds! et stort Antal Medborgere aspirerer til at optages i den. Vi stemmer ikke med dem, der siger: „Lad Bonden lære at læse en simpel dansk Bog, hvoraf han kan høste Nytte i sit Agerbrug og sin Kvægavl, lad ham lære at skrive sit Navn, kort sagt, lad ham lære, hvad han nu lærer, ikke mere og ikke mindre. Bliver Bonden lærd, hvem skal da pløje og høste?“ Vi skulle derfor opfordre alle vedkommende til med Iver og Udholdenhed at arbejde paa dette hæderværdige Forehavendes Fremme.“

Dette lyse Syn paa Forholdene deltes af mange baade inden og udenfor Bondestanden. Ja maaske nok de lyseste Billeder dannedes af Folk udenfor, maaske der ogsaa af og til konstru-

eredes Idealbønder, som ikke rigtig svarede til Virkeligheden. Lige meget! Meningen var god.

Fra anden Side kommer imidlertid Kritik.

En „Lærer H.“ (efter mundtlig Tradition daværende Lærer Hude i Lyngø) udtaler i en Artikel om Sundbylilleskolen bl. a.:

„Planens Grundvold duer ikke, fordi den er bygget paa Sand. Man har fulgt sit eget Hoved, ikke hørt en eneste i Faget kyndig Mands Dom derom. Saa vidt jeg veed, vil hvert Barns Undervisning koste 30 Rigsdaler aarlig; denne Udgift er for stor, naar man betænker, at der tillige maa lønnes en anden Skolelærer. Vel vil det ikke kunne nægtes, at med 10—12 Elever, der hver Dag søger Skolen, vil en duelig Lærer kunne udrette mere, langt mere, end ellers; men Forventningerne maa dog ikke spændes for højt (den megen Snak om Mathematik huer mig nu slet ikke). Det samme Maal, som kan naaes ved dette Institut, kan naaes paa en lettere og mindre bekostelig Maade ved Aftenskoler; der ved kan dannes en Bondestand, der kan kaldes oplyst, om den end bliver langt fra at være halvlærd, end sige hellærd — men skulde det heller være ønskeligt.

Man læste fornylig et Sted: „Bonden skal ikke være Arbejdsmand, den selvstændige Bonde med 60—100 Tdr. Land dansk Jord skal dyrke sin Jord ved sin aandelige Overlegenhed, ikke behøve at tage Haand i med“. Betænk De, Hr. Redakteur, at Gaardmandsklassen her i Landet udgør 60—70 Tusinde, ja maaske flere, saa skulde altsaa 120,000—140,000 arbejdsdygtige Hænder hvile i Skødet. Bonden skulde tilbringe Tiden med at læse Bøger og Aviser paa Sofaen eller allenfals med Piben i Munden se til sine Folk. Sikkert vilde dette blive en for Staten som for Bonden saare skadelig Ting. Naar Bonden ikke skulde arbejde, naar det var en Skam af ham som Ejer af 60—100 Tdr. Land selv at tage fat i sit eget Arbejde, saa vilde det snart blive Tilfældet med Sønnerne og Døtrene ogsaa. Nej, sikkert er dette en fejl Ide, lad Bonden selv pløje og saa sin Jord, selv tage Haand med i Arbejdet, naar Tid er, men lad ham i Barndommen

lære noget, lad ham i Ungdommen fortsætte det og senere som Mand bruge sine mange ledige Timer til ved Læsning at udvide sine Kundskaber, saa han bestandig bliver fuldkomnere i sit Fag.“

Mens der disputeredes i Aviser og Mand og Mand imellem, gik Forberedelsen til Skolens Begyndelse sin rolige Gang. I Sundbylille lejedes et Lokale, de nødvendige Apparater anskaffedes, og 12 Elever meldte sig, deraf var 3 konfirmerede, de øvrige var 13—14 Aar, dog var et Par yngre.

Det var altsaa en Blanding af Børne- og Fortsættelsesskole, en Top paa Almueskolen, med mere Undervisningstid og flere Undervisningsfag og staaende under den stedlige Skolekommissions Tilsyn.

I Efteraaret 1841 begyndte Skolen sin Virksomhed.

Efter det første Skoleaars Virksomhed afholdtes Eksamen, og en Skolemand, der overværede denne, udtaler sig saaledes:

„Der examineredes i Religion, Dansk, Fædrelandshistorie, Geografi, Naturhistorie, Hovedregning og Tabel, og Examinationen blev foretaget saa nøjagtig, at den med ringe Afbrydelse varede fra Kl. 10 Formiddag til Kl. 7 om Aftenen. Foruden en talrig Forsamling af Børnenes Fædre og andre Bønder, som med synlig Interesse overværede den hele Prøve, var tvende af Egnens Præster og nogle andre sagkyndige Mænd til Stede, hvilke alle var enige i, at Børnenes Fremskridt langt overgik deres Forventninger, ligesom og ved den endelige Censur 3 erholdt Hovedkarakter ug, 8 mg og 1 g. Examinationen var ingenlunde overfladisk. Dansk analyserede Drengene med megen Færdighed, i Geografi gjorde de Rede for hele Europa efter Ingerslevs lille Geografi, og det med en Sikkerhed, der uden Tvivl vilde have vundet al Paaskønnelse i en lærd Skoles lavere Klasser, og som stod ved Siden af, hvad Anmelderen har hørt af lignende Art i Realskoler i København. I Fædrelandshistorien overraskede Børnene i høj Grad ved deres træffende og klare Svar, der viste, hvor meget Undervisningen gik ud paa sund og grundig Aandsdannelse. Prøver paa Kaligrafi og Retskrivning var ligeledes

meget anbefalende i sig selv og blev det endnu mere, naar sammenlignede f. Ex. Retskrivningen med den, der fandtes i Arbejder deri ved Skolens Begyndelse. Saavel Prøvens gode Udfald som det friere og aandeligere Præg, der udtalte sig i Børnenes ydre Væsen, opfyldte mig og vistnok ogsaa de andre tilstedeværende med en glad Følelse af, at dette vigtige Værk var lykkedes, og at dets Følger for Bondestandens videre Uddannelse i denne Egn uden Tvivl vil være meget velsignelsesrige“.

Efter 2 Aars Virksomhed foreligger en Udtalelse fra Pastor Lund i Slagslunde: „Læreranstaltens Foresatte har været heldige i Valget af en duelig og samvittighedsfuld Lærer, der arbejder med sand Interesse paa at naa det Maal, han selv har sat sig for sin Livsvirksomhed. Foruden Børnenes rosværdige Færdighed i at gengive det lærte, er det i Særdeleshed behageligt at lægge Mærke til det muntre om lykkelige Forhold vidnende Aasyn, hvormed yngre og ældre Elever træder frem.“

Efter det her anførte, maa Begyndelsen kaldes meget lovende. Her var stor Deltagelse fra Hjemmenes Side; Læreren stod i det bedste Forhold til Forældrene og viste sig som en dygtig og nidkær Lærer.

Meddelelsen heraf har fra en af Sundbylilleskolens Elever set en Del Skolebøger og skriftlige Udarbejdelser fra den Tid. Alt tyder paa, at foranførte Domme om Skolen er rigtige.

Retskrivning blev i den Tids Folkeskoler ofte stedmoderligt behandlet. Callesen drev stærkt paa Udarbejdelser i Modersmaalet; han gav ofte praktiske Opgaver, hentede fra det daglige Liv. Der foreligger saaledes en hel Del Breve af forskelligt Indhold og Form, saaledes som en Bonde kunde tænkes at faa Brug for; ja, om det saa er Udførelsen af de i den Tid brugelige Vidnesbyrd i Tyendets Skudsmaalsbøger — de toges ogsaa med.

I Tegning f. Eks. opnaaedes Resultater, som staar paa Højde med, hvad der nu naas i Folkeskolen i Købstæderne. De fremmestligste Elever undervistes i Tysk.

Her var altsaa med et Spring naaet op til det Standpunkt, som

blev Maalet for Undervisningen i Borgerskolerne, og som kun er virkeliggjort paa Landet, hvor der er Realskoler.

Da Skolen havde bestaaet i 3 Aar under de indskrænkede Pladsforhold i det lejede Lokale, blev der gjort Skridt til at skaffe bedre Lejlighed ved at købe en Jordlod paa 6 Tdr. Land paa Sundbylille Mark og derpaa opføre de nødvendige Bygninger. Der tegnedes straks af Skolens Velyndere 1600 Rigsdaler, og det manglende søgtes tilvejebragt ved, at Kommunerne eller private tegnede Aktier à 25 Rigsdaler.

Skolens Bestyrelse indgik til Rentekammeret med Ansøgning om at faa gratis Tømmer fra Statens Skove. Dette Andragende bevilgedes ikke, men Kongen, Christian den Ottende, skænkede 400 Rdl. til Bygningen.

I Sommeren 1844 opførtes den ny Skolebygning, og den 18de Oktober indviedes den med stor Højtidelighed i Overværelse af Amtmand, Herredsfoged, Omegnens Præster og Lærere, Skolens Stiftere o. m. a.

Provst Neergaard fra Frederiksborg holdt følgende Indvielsestale:

„Ærede Medborgere!

Skolen er fuldført og aabnet, Læreren er der, og Børnene er forsamlede. Men ikke skal i Dag Lærerens undervisende Tale lyde til videbegærlige Elever. Førend denne Gerning tager sin Begyndelse, som med Guds Hjælp skal fortsættes her Dag efter Dag, Aar efter Aar, ønskede Bestyrelsen for denne Skole, at der skulde tales et godt Ord, at indvie denne Bygning til dens fremtidige Bestemmelse. Et godt Ord sømmer sig, naar en vigtig Gerning begynder eller er fuldført. Bestyrelsen anmodede mig om at tale et saadant Ord. Denne hædrende Anmodning troede jeg at burde opfylde i det Haab, at mine ærede Tilhørere vil velvilligen modtage, hvad jeg formaar at fremføre.

Denne Skolebygning skal indvies. Ja, dette Ord har her sin Anvendelse, thi dette Sted skal afsondres fra lavere verdslig Brug og udsondres til højere aandelig Bestemmelse. Dette lyse, rumme-

lige, smukke Værelse er ikke indrettet til selskabelige Forlystelser eller til timeligt Erhverv og Virksomhed for at fortjene Brødet, men til et Sted, hvor Kundskabens og Visdommens Goder skal meddeles Sjælene, at forædle og smykke dem; sandelig en høj Bestemmelse.

Naarsomhelst en ny Skole bliver indrettet, hvor før ingen var, er det glædeligt. Det er et nyt Lys antændt at udsende sine Straaler til alle Sider, en betydningsfuld Gerning er da udført, men Betydningen deraf erkendes i Almindelighed kun i den nærmeste Kreds. En ny Skole er her indrettet — Betydningen af samme erkendes i en videre Kreds end den, der umiddelbart drager Fordel af den. Denne Undervisningsanstalt, som her skal have sit Hjem, har en højere Betydning. Denne ærede Forsamling her i denne Stund vidner derom. Jeg haaber derfor, at det ikke vil være ukært, naar jeg stræber at fremstille

det betydningsfulde i denne her oprettede højere Bondeskole.

Det er ikke min Hensigt i Almindelighed at omtale det betydningsfulde i højere Undervisningsanstalter for Bondestanden; min Tale skal angaa netop denne Undervisningsanstalt, saaledes som den er fremstaaet, og saadan som dens Bestemmelse er. Hvorledes den er fremstaaet, behøver jeg ikke at omtale, det er bekendt for dem alle, mine ærede Tilhørere! Og hvilken dens Bestemmelse er, derom vidner Navnet: højere Bondeskole.

Det betydningsfulde ved denne oprettede Skole turde vel være, at den er et Vidnesbyrd om Erkendelsen af højere, alsidig aandelig Dannelses Vigtighed for Bondestanden, et Vidnesbyrd afgivet af denne hæderlige Stands egne Medlemmer. Naar jeg med Deltagelse har fulgt denne Undervisningsanstalt fra dens Begyndelse og i dens Fremgang, har dette stedse forekommet mig at være dens rette Betydning, og denne Betydning er forekommet mig stor.

Erkendelsen af højere, alsidig aandelig Dannelses Vigtighed for de Børn, som besøger vore Landsbyskoler, er ikke almindelig. Der høres vel stundom Ord om, at det er godt, at Børnene

lærer noget, men dels sætter man Grænserne altfor snævre for det, man anser fornødent for dem at lære, dels synes man at at ville Tingen uden at ville de Midler, som er aldeles nødvendige. Der spørges saa sjældent om, hvormange Dage Børnene kan gaa i Skole, saa ofte om, hvormange Dage de kan være fri fra Skolen, der købes saa yderst sjældent andre Bøger end de, hvorefter Religionsundervisningen meddeles, det anses saa ofte for en Umulighed at lade Børnene gaa længere i Skole, end til de kan blive konfirmerede. Her ved denne nu opbyggede Skole er ikke blot udtalt et Ord om, at højere alsidig Aandsdannelse er vigtig for Bondestanden, men her er afgivet et fuldgyldigt Vidnesbyrd om en fast Overbevisning i denne Sag. Da viser det sig, at Erkendelsen er bleven til Overbevisning, naar den træder ud i Livet og i Gerning. Hvad de agtede Mænd, fra hvem Planen til denne Undervisningsanstalt er udgaaet, følte hos sig selv, at det var vigtigt, om Bondestanden kunde i fuldere Maal delagtiggøres i Oplysningens Goder; hvad de udtalte til hverandre om denne Sag, det blev dem til Overbevisning, de besluttede at give Vidnesbyrd om den i Gerningen. Og dette Vidnesbyrd har de afgivet, ikke i et enkelt Øjeblik, men ved Bestræbelser, fortsatte gennem Aar med ikke ubetydelig Opofrelse.

Og det er Mænd af Bondestanden, som har talt til dem, der høre til deres Stand, hvad disse kan forstaa at være oprigtigt ment, thi det er blevet udtalt stærkere og stærkere ved enhver Sten, der føjedes til denne Bygning, indtil den nu staar fuldærdig.

Denne Skole er et Monument om Erkendelsen af Aandsdannelsens Vigtighed for Bondestanden, og et levende Monument, thi det vidner ikke om noget, som var, men om noget, som er, og det virker endogsaa for det — et værdigt og rent Monument. Betragter vi det udvortes ved denne Undervisningsanstalt, Bygningen, vil vi sige: den er et værdigt Monument. Den er opført ikke med fremherskende Hensyn til det nødtørftige og mindst bekostelige men med fremherskende Hensyn til, at alt kunde

være smukt, bekvemt og hyggeligt, om jeg maa bruge dette Ord, for den Virksomhed, som her skal finde Sted. Man ser med Øjnene, at den Sag, som denne Bygning skal tjene, er erkendt for høj og vigtig.

Betragter vi det indre ved denne Undervisningsanstalt, dens Bestemmelse, vil vi sige: den er et rent Monument om Erkendelsen af Aandsdannelsens Vigtighed for Bondestanden — et Monument i ren Stil.

Jeg vil ikke omtale de forskellige Genstande, som der her skal undervises i, den Plads, som er anvist enhver af dem, hvilke Elever, der helst ønskes optagne her til Belærelse — dette er langtfra uvigtigt, nej! saa vigtigt; men alt saadant kan forandres, berigtiges og fuldkommengøres, om man finder Anledning og Lejlighed dertil. Men jeg betragter Anstaltens Bestemmelse i det hele og siger: den er et rent Monument om Erkendelsen af Aandsdannelsens Vigtighed for Bondestanden, thi den sigter til at uddanne det rent menneskelige i dette Ords gode Betydning. Dersom de agtede Mænd, der er denne Skoles Stiftere, har — hvad jeg aldeles ikke ved — tænkt paa, at de unge, som herfra vil udgaa, vil være i Stand til at bringe Agerbruget videre i Egnen, vil vorde dygtige til at varetage Kommunens fælles Anliggender eller hvilket andet offentligt Hverv, de maatte blive kaldede til — denne Tanke ligger meget nær og er rigtig — saa er Hovedsagen dog bleven Hovedsag for dem, og Anlægget af denne Anstalt er rettet til aandelig Dannelse i Almindelighed, at Sjælens Evner kan udvikles og øves og forædlende Kundskaber meddeles. De unge skal gaa ud herfra som forædlede Mennesker, i Stand til at benytte de Midler, som Livet og Videnskaberne frembyde dem til videre Uddannelse, i Stand til forstandig og kraftig Virken, hvilken Stilling Gud anviser dem, i Stand til at modtage højere og ædlere Livsnydelser. Her skal ikke meddeles Grundsætningerne for et forstandigt Agerbrug, ikke de borgerlige Love og kommunale Anordninger, men Aanden skal dannes, og de Kundskaber meddeles, som er vigtige for enhver,

uden Hensyn til hans tilkommende Stand, men med Hensyn til hans Bestemmelse som Menneske. Derfor kalder jeg med Glæde denne Skole et rent og værdigt Monument.

Og det er vigtigt, at dette Monument er oprejst af Mænd af Bondestanden, Mænd, blandt hvilke Standen har fremstillet nogle, der er i dens forreste Rækker.

Bliver den Erkendelse og Overbevisning almindelig udbredt, som denne Skole vidner om, saa er overordentlig meget vundet for Undervisningens Fremme i Almindelighed.

Denne Skoles Betydning maa derfor — mener jeg — ikke blot sættes deri, at adskillige vel oplyste ædelt dannede unge Mennesker af Bondestanden udgaar herfra, hvilke erkende aandelig Dannelses Værd, og en Gang som Mænd og Familiefædre vil virke til dens Udbredelse, men ikke mindre i den Indflydelse, den vil udøve paa de offentlige Landsbyskoler.

Vore Landsbyskoler kan udrette mere end de udretter, dette vil næppe nogen nægte. Hvorfor udretter de da ikke alt, hvad de formaar? Efter min fulde Overbevisning maa jeg svare: Fordi det ikke erkendes for vigtigt, at Ungdommen erholder højere aandelig Dannelse. Lad denne Erkendelse blive almindelig, lad der ikke spørges om, hvor ofte kan Barnet blive borte fra Skolen, men hvor ofte kan det komme i Skolen, lad der være Beredvillighed til at anskaffe det for Undervisningen fornødne, navnlig Bøger, lad der være Lyst, ikke til at indskrænke Skoletiden til det 14de eller om muligt til 13½ Aar, men til at udøve den til det 15de, 16de Aar, saa vil der, mine ærede Tilhørere, med de Midler, som er forhaanden, kunne udrettes langt mere og sandelig ogsaa blive udrettet langt mere, og saa vil der med ikke stor Bekostning kunne tilføjes Midler til at føre Undervisningen endnu videre,

Mange saadanne Undervisningsanstalter, som denne, vil ikke kunne indrettes, thi de fordrer store Ofre, men den vil, som et levende Monument kunne bidrage til at vække Agtelse for højere aandelig Dannelse og til, at de forhaandenværende Midler til

Uddannelse og Forædling bedre benyttes. Dette, ærede Medborgere, er efter min Formening det betydningsfulde ved den her oprettede højere Bondeskole, at den er et Vidnesbyrd om Erkendelse af højere alsidig, aandelig Dannelses Vigtighed for Bondestanden, afgivet af denne hæderlige Stands egne Medlemmer. Og det maa just anses højst vigtigt, at et saadant Vidnesbyrd er afgivet saaledes. Jo bedre Skolen svarer til sin Bestemmelse, desto mere vil den selv bidrage til at udbrede den Erkendelse, af hvilken den er udgaaet og som den minder om. Inden jeg, ifølge den hædrende Anmodning, som er gjort mig, indvier denne Bygning til dens fremtidige Bestemmelse, tillader jeg mig, paa den Sags Vegne, som denne Undervisningsanstalt skal tjene, at bringe Taksigelse til de hæderlige Mænd, her tilstede, som er dens Stiftere eller Befordrere, tillader jeg mig at udtale Taksigelse til dem, som ikke er her tilstede; først Hs. Majestæt, vor gode Konge, om hvis Iver for Oplysningens Fremme ogsaa denne Stiftelse skal bære Vidnesbyrd, dernæst enhver, som har rakt hjælpsom Haand til den.

Saa vil vi indvie denne Bygning, om hvilken vi haaber, at den med Guds Hjælp vil være til hans Ære, idet al den Virksomhed, som her skal øves, vil blive styret med Gudsfrygtigheds- og Kærligheds-Aand, og de unge her blive dannede til at ville og kraftigen kunne virke Guds Gerning paa Jorden, — det er dette, som det gælder om, dette bestaar, naar alt andet forgaar. Formedelst det Haab, vi nærer, indvier vi denne Bygning i den treenige Guds Navn til et Hjem for en højere Bondeskole.

Saa være denne Bygning anbetroet til Din Varetægt, o Gud, denne Undervisningsanstalt anbefalet til Din Velsignelse, at den maa vorde et godt Led i Kæden af de Foranstaltninger, der skal tjene til at danne et oplyst, retfærdigt, dygtigt og fromt Folk til at bo i det elskede Fædreland!

Vi anbefale til Dig denne Skoles værdige Lærer, vejled og styrk Du ham til at fortsætte vel og med Ære det Værk, som han har begyndt vel og med Ære! Lad ham finde ogsaa anden

virkelig Løn, men fremfor alt den Løn, som vellykkede Bestræbelser, god Samvittighed, Dit Bifald giver! Vi anbefale til Dig den Ungdom, med hvem den Gerning skal begyndes, som denne Skole er indviet til, lad dem voxe frem i aandelig Fuldkommenhed, og naar de gaar ud fra denne Lærestalt, lad dem da og lad de andre, som tidligere er udgaaet fra den, medens den var en Gæst paa fremmed Sted, gøre den Ære og vidne i deres Levned om, at Aandsdannelse er gavnlig til Dygtighed, Retfærdighed, Ydmyghed og Fromhed. Din Velsignelse være med enhver god Bestræbelse, enhver retsindig Arbejder! Velsign Konge, Folk og Land!“

Højtideligheden sluttede med en i Dagens Anledning forfattet Sang, hvori det til Slutning hedder: „Tag naadig det i Varetægt, at det endnu for sildig Slægt maa stifte Held og Glæde.“

Da der nu raadedes over bedre Lokaler, kunde Callesen modtage Elever som Pensionærer i sit Hjem paa Skolen; samtidig udvidedes Skolens Fagkreds med Verdenshistorie, Naturlære, Geometri, Jorddyrkningskemi og Havevæsen, og om det ønskedes, undervistes udenfor Skoletid i Tysk, Engelsk og Fransk.

Alt dette ser jo straalende ud, men trods alle Anstrængelser, blev Tilslutningen ikke større. Antallet af Elever holdt sig ved ca. 12, og snart viste der sig Tegn paa Tvivl og Tilbagegang, Skolepengene var for store, klagedes der, man kunde godt hjælpe sig med de gamle Skoler, naar man oprettede Aftenskoler for de konfirmerede, mente man, o. s. v.

I den nystiftede Kommunalforening for Frederiksborg Amt blev Spørgsmaalet om højere Bondeskoler behandlet i November 1845, og som Resultat af Forhandlingerne udtaltes: „Man fandt det vanskeligt overalt at faa Aftenskoler i Gang, og man hældede i Almindelighed til den Mening, at en højere Undervisningsklasse forbundet med de Landskoler, hvor Omstændighederne maatte tillade det og under en egen dertil antagen Lærer er at foretrække for Aftenskoleundervisningen“.

En af Skolens gode Støtter Redaktør Vosbein i Hillerød skrev ved Nytaar 1846 i sit Blad: „En saadan Skole er et Barn, dens Liv hænger i Begyndelsen i en Traad, ingen ved ret, hvad den kan blive til, den har sine Børnesygdomme, og fredes den ikke med kærlig Udholdenhed af dem, der kaldte den til Live, skyttes den ikke mod Bagtaalelsens Trækvind og Usamdrægtighedens Gærning, saa gaar den under og efterlader i sin Undergang det Ønske, at den aldrig var bleven til, thi styrter Skolen, saa styrter i Verdens Omdømme Ideen, der skabte den, og saa er den et Vaaben mere i Hænderne paa hine besynderlige Mennesker, der endnu bestandig tvivler og raaber: „Hvortil dog al den Oplysning, hvad skal Enden blive, skal Bonde og Borger da ikke arbejde længer?“

Skolen skal bestaa, thi det er en hellig, en kristelig Sag! Den har i dette Øjeblik kun 12 Disciple, flere havde Christus ikke, da han begyndte Oplysningens store Værk!“

Krigsaarene blev skæbnesvangre for Sundbylilleskolen; det vaabenføre Mandskabs Indkaldelse formindskede Arbejdskraften. Skolens konfirmerede Elever maatte tage fat hjemme, derved blev Skolen en ren Børneskole, og da Bekostningerne blev forholdsvis større, og der i Anledning af Krigen i stort Omfang blev stillet Krav til Befolkningens Offervillighed, gik det mere og mere tilbage med Skolen. Callesen saa sig i 1849 nødsaget til at søge anden Stilling; han søgte og fik Skolelærerembedet i Sigerslev, og „den højere Bondeskole i Sundbylille“ var dermed nedlagt.

Stænderdeputeret, Gaardmand Jørgen Pedersen, Hjørlande.

af

P. A. Pedersen.

I Tredive og Fyrre af forrige Aarhundrede gik der en stærk aandelig Bevægelse gennem den danske Bondestand.

Den Sans for aandelige Spørgsmaal, som Øhlenschläger og den literære Guldalders Digterskare havde vakt i Landets mere oplyste Kredse, naaede ogsaa efterhaanden ud til Bønderne.

Men medens den i hine Kredse i lange Tider hovedsagelig gav sig Udslag i en levende Interesse for Digtekunsten og Teatret og først efter Julirevolutionen 1830 i nogen synderlig Grad for politiske Forhold, saa havde den aandelige Rejsning blandt Bønderne et andet, efter deres Kulturstandpunkt afpasset Præg. De havde kun ringe Kendskab til Literaturen og var uden Forbindelse med Teatret; da deres slumrende Aandsliv vakt, var det nærmest gudelige Tanker og Betragtninger, der fyldte dem, og som blev for dem, hvad Æstetikken havde været for de mere dannede Lag, en Forberedelse til deres senere Deltagelse i det offentlige Liv. Betegnende er det da ogsaa, at ikke faa af deres politiske Førere, I. A. Hansen, Rasmus Sørensen, Cornelius Pedersen o. fl. var begyndt som gudelige Vækkelsesprædikanter.

Da de politiske Forhold endelig begyndte at sysselsætte deres Tanker, var det fra først af ikke en fri Forfatning, der blev Maalet for deres Ønsker, saaledes som for den akademisk dannede

Verden, men mere nærliggende Krav, Forbedring af deres Kaar og Opnaaelse af fuld borgerlig Ligestilling med de andre Samfundsklasser. Det var først, da de under Forhandlingerne i Proviñsialstænderne indsaa, at de næppe havde synderlig Udsigt til at faa deres Ønsker opfyldt under Enevoldsstyrelsen, at de sluttede sig til de Nationalliberales Krav om at faa Del i Landets Styrelse.

Det var kun faa Bønder, der paa den Tid, da Almueskolen stod lavt, og Højskolerne endnu ikke havde begyndt deres Oplysningsarbejde, havde Kundskaber og Modenhed nok til at kunne faa nogen større Indflydelse paa Udviklingens Gang; men der fandtes dog i Stænderforsamlingerne adskillige Bønder, der med Ære fyldte deres Plads og med virkelig Dygtighed kæmpede for deres Sag.

Blandt Bønderne i de kongerigske Stænder staar vel den jyske Bonde *Ole Kirk* højest, men ogsaa adskillige Bønder i Østifternes Forsamling var flinke og ihærdige Talsmænd for deres Stands Interesser. Af disse stod den sjællandske Bonde, *Jørgen Pedersen*, Hjørlande, i første Række.

*

*

*

Jørgen Pedersen blev født d. 3. Novbr. 1796 paa Egedalsgaard i Hjørlande. Denne Gaard ejedes af hans Fader, Sognefoged *Peder Andersen*, en dygtig og fremragende Bonde, hvis Landbrug stod saa højt, at det kgl. Landhusholdningsselskab 1817 hædrede ham ved Overrækkelsen af dets Sølvbæger. Han kunde altsaa være en god Læremester for sin Søn under dennes Opvækst. *Jørgen* blev i sit Hjem, til han skulde aftjene sin Værnepligt. Formodentlig ved Faderens, Sognefogedens Indflydelse, slap han let over den, idet han aftjente den som Staldkarl paa Frederiksborg Stutteri. Da han i 1821 vendte hjem, købte hans Fader Nabogaarden Selvlyst til ham, da han ønskede at faa Foden under eget Bord for at kunne ægte sin trolovede, en Datter af

Peder Svendsen, Bygaard i Sperrestrup, *Johanne*, med hvem han holdt Bryllup d. 5. Oktober 1821.

Selvlyst var en Gaard paa omtrent 8½ Tdr. Hartkorn. Købesummen var 1600 Rdl. Sølv, af hvilke de 1100 straks udbetaltes.¹ Men foruden Købesummen paahvilede der Ejeren et ret betydeligt Vederlag til Sælgeren, N. Schindler. Denne med Hustru og en sindssyg Søn skulde have Bolig paa Gaarden og nyde følgende Aftægt: 4 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 2 Tdr. Malt, ½ Td. Ærter, ½ Skæppe Hørfrø, et sundt Svin paa 9 Lpd., 1 Lpd. Ost og 1 Lpd. Smør samt 24 Læs Tørv. Desuden skulde de have Foder til en Ko, 4 Faar og 4 Høns. Sønnen, der skulde have Ophold paa Gaarden til sin Død, døde samme Aar, som Jørgen Pedersen havde overtaget den, den gamle Schindler døde 1829, hans Hustru 1841.

Gaarden var i en meget daarlig Forfatning, baade Jord og Bygninger. Hovedlodden bestod af et halvthundrede Tdr. Land, men kun den Del af den, som laa nærmest ved Byen, var bleven ordentlig dyrket, den fjernere Del havde kun baaret lidt Havre. En Overdrevslod paa 22 Tdr. Land laa hen bevokset med Lyng.

Besætningen var meget ringe. Den bestod af 6 Heste, af hvilke de tre var elendige Udgangsøg, 3 Køer og 4 Ungkvæg.

Det var tilmed en meget daarlig Tid for det danske Agerbrug. Kornpriserne var efter den langvarige og ulykkelige Krig, der endte med Norges Tab og vor Handels Ødelæggelse, i stadig Dalen. De var 1821, da Jørgen Pedersen blev Landmand, omtrent kun ⅓ af, hvad de havde været 1814, og i de nærmest følgende Aar gik de endnu længere ned. Jørgen Pedersen fik for den første Rug, han solgte fra Gaarden, 2 Rdlr. 4 Mk. Tdn., Bygprisen var omtrent den samme. De smaa Priser i Forbindelse med den ringe Høst i de første Aar gav ikke store Indtægter, og der maatte anvendes stor Flid og Sparsommelighed

¹ Det ses af Skødet, at Seddelpengene paa det Tidspunkt endnu ikke havde naaet den normale Kurs, idet Skødet skulde betales med 33 Rdlr. i Sølv eller 41 Rdlr. i Sedler.

for at faa Balance i Sagerne. Foruden Renter, Aftægt, Skatter, Folkeløn etc., maatte der bruges en god Del til Gaardens Forbedring. Besætningen bragte han i Løbet af 3 Aar op til 6 gode Heste, 3 Føl, 10 Malkekøer, 15 Ungkvæg og 8 Mælkekalve.

For at faa mere Jord under Dyrkning kørte han det første Efteraar 1200 Læs Mergel ud paa Yderloden. Han maatte i Hast sørge for, at de elendige Bygninger ikke faldt ned over Hovedet paa dem. Umiddelbart efter Brylluppet klinede det unge Par nye Vægge op i Stuehuset, han stampede Lergulv i Lo og Lade og lod 22 Fag tække; desuden maatte han bygge 6 Fag Beboelse til Aftægtsfolkene. Fra 1829 til 34 opbyggede han en hel ny Gaard, af hvilken Stuehuset og to af Udlængerne endnu staar.

Til Held for ham var hans Fader, der sad godt i det, ham en mild Kreditor, Skatterne var ikke særlig trykkende, Folkelønnen endnu mindre.

Hans Karl fik det første Aar i Løn: 20 Sølvdalere, en blaa Trøje, et Par blaa Bukser, en Hvergarnsvest, to Par Strømper, en Hat, et Halstørklæde, to Skjorter, et Par Træsko og et Par hjemmesyede Støvler.

Husmanden fik i de første Aar for Sommeren, foruden Kosten, nogle faa Sølvdalere, to Tdr. Rug og to Tdr. Byg, et Læs Hø, en Dags Tørveskær, en Trave Halm og en Skæppe Ærter.

Jørgen Pedersen kom over den strenge Tid. Fra 1827 blev Udsigterne lysere; Handelen begyndte at hæve sig og Kornpriserne at stige, og det varede ikke mange Aar, før der sporedes en kendelig Fremgang blandt Bønderne. De kunde nu begynde at høste Lønnen for deres Møje og drage Nytte af de Lærdomme, de havde modtaget under den i mange Henseender udviklende Modgangstid. Med *Jørgen Pedersens* Landbrug gik det i særlig Grad fremad. Han ansaas snart som en af Egnens dygtigste Landmænd. Som et Vidnesbyrd herom kan nævnes, at han 1839 fik det kgl. Landhusholdnings Sølvbæger for god

Drift. I Selskabets Beretning for nævnte Aar gives der følgende Oplysninger om hans Drift:

„*Gaardmand Jørgen Pedersen*, Hjørlande, Frederiksborg Amt, har efter en af *Gæstgiver Lund*, Slangerup, *Møller Jung*, Kratmøllen, og Sognefoged *Ole Olsen* indgiven Beretning, attesteret af *Etatsraad Kynde* og *Kammerraad Rasmussen* paa sin Hovedlod, 52 Tdr. Land, indført følgende Sædskifter: 1. Aar) Rug, 2.) Ærter og Vikker, 3.) Byg, 4.) Kartoffler, 5.) Havre, udlagt med Kløver og Timoteigræs i 2 Aar. I gode Aar har han haft en Kartoffelafgrøde paa 1000 Tdr.; han dyrker tillige Turnips, Kaalrabi og Kaal. En Eng paa 5 Tdr. Land har han udgravet, gødsket og til Dels merglet. Et sumpet Overdrev paa 22 Tdr. Land har han ryddet og udgravet til Dels med Faskiner og bragt det meste under god Dyrkning. Hans Besætning er: 7 Heste, 40 Kvæghøveder og 30 Faar, alle af fortrinlig Race, de sidste en Blanding af franske og Leicester-Faar. Sommerstaldfodring er af ham anvendt i flere Aar. Sin Have har han udvidet og beplantet med en Del Frugttræer. Sine Bygninger har han til Dels opført af nyt og selv brændt Stenene. Flere af Egens Bønder have fulgt det af ham ved Vekselbrugets Indførelse og i anden Henseende givne Eksempel. Ham tilkendes det andet Sølvbæger!“

*

*

*

Jørgen Pedersen var en ret belæst Mand, der med Kritik og Forstaaelse kunde følge med i Datidens rige Landbrugsliteratur, saaledes at han blev i Stand til at grundlægge Forbedringerne paa sin Gaard paa en ikke ringe theoretisk Viden. Han søgte stadig at udvide de mangelfulde Kundskaber, Almueskolen havde givet ham.

I de første Vintre, efter at han var bleven selvstændig, fik han om Aftenen Undervisning i Skrivning, Regning og lidt Bogholderi af Byens Lærer. En Del efterladte Hefter viser, at hans Standpunkt navnlig i Regning ikke var saa helt ringe. Han benyttede

ofte Lejligheden, naar hans Standsfæller og da navnlig de unge og mere modtagelige var til Stede, til at lægge dem Nyttens af Kundskabers Erhvervelse paa Sinde, og han nøjedes som den virksomme Mand, han var, ikke med Talen.

Han var saaledes en af de ivrigste til at faa bragt Liv paany i en Læseforening, der var stiftet der i Sognet 1806 af den da-værende Præst, *Sølling*, men som efter dennes Bortrejse fra Sognet var gaaet ind. Men endnu større Fortjeneste indlagde han sig ved sin Medvirken ved Oprettelsen af „Hjørlande Sogns højere Bondeskole“, i hvilken Ungdommen kunde faa en fyldigere Undervisning end i Almueskolen.

* * *

Da der 1841 for anden Gang skulde vælges Medlemmer til Stænderforsamlingen, var *Jørgen Pedersens* Navn saa kendt og agtet, at der fra Standsfæller i Amtet blev rettet en Opfordring til ham om at lade sig vælge som deres Repræsentant. Han svarede bekræftende og valgtes da i Frederiksborg Amts første Distrikt.

Medens Valgene første Gang ikke havde vakt videre Opmærksomhed blandt Bønderne, da kun faa af dem havde forstaaet Betydningen af Stænderinstitutionen, stod det bedre til ved dette Valg. Ved at følge Forhandlingerne gennem den tilbagelagte Valgperiode havde mange af dem faaet en ret god Forstaaelse af den nye Ordning, og der var derfor forud for dette Valg et livligt Røre omkring i Landet. I Frederiksborg Amt var der stærk Stemning blandt Bønderne for at vælge Mænd af deres egen Midte, og trods nogen Modstand fra Folk uden for Bondestanden og fra „Frederiksborg Amtstidende“, der hævdede, at Bønderne endnu ikke var modne og dygtige nok til selv med Virkning at kunne kæmpe for deres Sag, valgtes der dog 2 Bønder i Amtet, nemlig foruden *Jørgen Pedersen* ogsaa *Peder Hansen*, Udesundby. I det „Amtstidende“, der forøvrigt var Bondestanden meget gunstig og stadig talte dens Sag med Varme,

meddelte Resultatet af Valget, beklagede det vel, at Vælgerne ikke havde lyttet til dets Raad, men indrømmede, at naar det skulde være Bønder, kunde der næppe findes bedre Mænd end de valgte.

Den nyvalgte Stænderforsamlings Møder varede det første Aar (1842) fra 6. Juli til 21. September. Under Forhandlingerne sluttede Bønderne sig nøje sammen under deres Førere *Baltazar Christensen* og *J. C. Drewsen*; i mange Sager fulgtes de med de Nationalliberale, hvis vigtigste Førere *Orla Lehmann*, *H. N. Clausen*, *Schouw*, *Algren-Ussing* o. fl. ofte ydede Bønderne Støtte i Kampen mod Godsejerne. I de første Aar var *Jørgen Pedersen* nøje knyttet til *Baltazar Christensen* og *Drewsen*; da disse to Mænd senere skiltes, fulgte han *Drewsen*. Af de Nationalliberale saa han særlig op til *Orla Lehmann* med stor Beundring.

Der var fortrinlige Talere i Stænderforsamlingen, og *Jørgen Pedersen* kunde naturligvis ikke faa nogen fremtrædende Plads blandt dem. Han var ikke særlig veltalende og talte kun ugerne; men naar han tog Ordet, indeholdt hans Tale altid en sund og god Mening fremsat i et jævnt og besindigt Sprog. Som Regel var han dog henvist til at følge sine Meningsfæller ved Afstemningen og fremsætte sine Anskuelser i de Udvalg eller Komiteer, som de dengang kaldtes, som han blev Medlem af. I Komiteen, der havde Skolevæsenets Forbedring til Overvejelse, gjorde han navnlig et grundigt Arbejde.

Den første vigtige Sag, *Jørgen Pedersen* kom til at tage Stilling til, var de saakaldte Stænderkomiteer. Allerede 1838 havde Stænderforsamlingen i Roskilde med 42 Stemmer mod 25 vedtaget et Forslag, der var udarbejdet af *Algren-Ussing*, og som gik ud paa, at de kongerigske Stænderforsamlinger skulde forenes, og at der skulde skabes en Forbindelse mellem denne nye Forsamling og den slesvigske, samt at Valgretten og Valgbarheden skulde udvides, bl. a. skulde Grundejendom ikke længere være den udelukkende Betingelse. Dette Forslag blev dog ikke forelagt Kongen, thi ved Slutningsmødet i Roskilde var det af Regeringen bleven paalagt den kgl. Kommissarius, *Anders Sandø*

Ørsted at udtale, at Kongen ikke vilde forandre Stænderinstitutionen. Efter Tronskiftet vedtoges Forslaget igen 1840 i begge Forsamlinger, men ogsaa Kristian den Ottende nægtede at gaa ind derpaa. Derimod foreslog Regeringen 1842, at der skulde indføres Stænderkomiteer med lige mange Medlemmer fra alle fire Forsamlinger. Disse Komiteer skulde da danne et Binde-middel mellem Landsdelene og afgive Betænkning om fælles Anliggender og særdeles vigtige Anliggender vedrørende en enkelt Landsdel. De frisindede Blade „Fædrelandet“ og „Københavnsposten“ samt Bønderne og deres Venner var stærkt imod dette Forslag, idet de mente, at saadanne Komiteer let kunde bidrage til at svække i Stedet for at styrke Stænderforsamlingerne, der kunde komme til at afgive de vigtigste Sager. I Roskilde talte navnlig *Baltazar Christensen* og Sognefoged *Chr. Petersen*, Karlslunde imod det, og *Jørgen Pedersen* sluttede sig ved Afstemningen til dem; men da baade Godsejerne og de Nationalliberale stemte for det, blev det vedtaget med 47 Stemmer mod 14. Den foreslaaede Ordning blev dog ikke til noget, da de øvrige Forsamlinger ikke var stemt for den.

Samme Aar var *Jørgen Pedersen* med til sammen med de øvrige Landborepræsentanter at indbringe et Andragende om, at der gennem Sogneforstanderskaberne og Amtsraadene skulde indhentes Oplysninger om Husmandsstandens Kaar. De ønskede Fæstehusmændenes Pligtarbejde afskaffet og erstattet med en aarlig Sum for Brugen af Hus og Jordlod. Det blev under Forhandlingerne klart belyst, hvor elendig Husmændenes Stilling var de fleste Steder.

For at bruge et Hus med et Jordtilliggende af nogle faa Skæpper Hartkorn maatte de arbejde et uforholdsmæssigt Antal Dage paa Herregaarden, ofte op imod 150 Dage om Aaret. Mange Steder paahvilede der dem tillige adskilligt andet Arbejde. Man træffer i Fæstebrevene Bestemmelser som disse, at Fæsteren skal skære og levere til Hjemkørsel et opgivet Antal Læs Tørv, opsætte indtil 100 Favne Hegn, levere et vist Antal Æg eller Kyl-

linger, lade Konen spinde et vist Kvantum Hør o. s. v. Ved Fæstets Indgaaelse maatte han betale en Indfæstningssum, der kunde løbe op til 300 Rdlr.; han maatte dertil ofte betale en aarlig Pengesum til Gaarden foruden Skatter og Bankrenter.¹ Han maatte forpligtige sig til at vedligeholde Huset, ja man ser endog i flere Fæstebreve en Tilføjelse om, at han skulde gøre visse forud bestemte Reparationer eller Tilbygninger paa Huset.

Foruden Arbejdet paa Herregaarden maatte han gerne gøre nogle Dages Arbejde hos en Gaardmand for at faa Lov til at laane dennes Heste og Redskaber under Tilberedningen af Huslodden. Desuden paahvilede der ham Pligter mod det offentlige, Vej-arbejde, Haandlangerarbejde ved Skolers og Kirkers Reparation o. s. v.² Det var, vil man se, ingen misundelsesværdig Stilling at være Husmand under en Herregaard paa de Tider, og de deputerede af Bondestanden indlagde sig stor Fortjeneste ved at drage denne Sag frem, og vel bar de ikke straks Sejren hjem,

¹ 1813 bestemtes det ved en kgl. Forordning, at alle Grundejere i Danmark skulde til den nyoprettede Rigsbank skyldes 6 pCt. af deres Ejendommens Værdi og forrente denne Skyld med $6\frac{1}{2}$ pCt.

² Der fremlagdes i Stænderforsamlingen, medens Forhandlingerne om Andragendet stod paa, nogle Prøver paa saadanne Fæstebreve.

Saaledes havde en fynsk-sjællandsk Godsejer udstedt et Fæstebrev paa et Hus med 3 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn paa følgende Vilkaar: Fæsteren skulde betale 150 Rdlr. i Indfæstning og 10 Rdlr. i Fogedpenge, desuden aarligt 15 Rdlr. samt Skatter og Bankrenter. Han skulde præstere 12 Høstdage og 1 Fiskedag, paa hvilke Dage han skulde møde paa Gaarden ved Solens Opgang og arbejde der til en Time efter dens Nedgang. Han skulde istandsætte og til Dels ombygge Huset og aflevere det i god Stand, levere 4 Høns, 8 Kyllinger og 40 Æg om Aaret, Konen skulde spinde 8 \mathcal{E} Hør.

For et Hus paa 3 Skpr. Hartkorn under en Herregaard i Sydsjælland betalte Fæsteren 150 Rdlr. i Indfæstningspenge og 15 Rdlr. i Fogedpenge, 10 Rdlr. i aarlig Afgift samt Skatter og Bankrenter. Han maatte forrette en Dags Arbejde om Ugen og desuden 6 Høstdage, give den forrige Fæster fri Bolig for Livstid og lade sin Kone spinde 2 \mathcal{E} Hør og 4 \mathcal{E} Blaar.

For Brugen af et Hus med 4 Tdr. Land paa et Gods i Holbækegnen var oprettet følgende Lejekontrakt: Lejeren betaler foruden Skatter og Bankrenter 5 Rdlr. i aarlig Afgift, gør 2 Dage ugentlig Arbejde paa Gaarden, desuden 10 Høstdage, 4 Dage om Vinteren eller Foraaret, 2 Ladedage, 1 Snokastningsdag og 1 Klapjagtsdag, høster $1\frac{1}{2}$ Tdr. Land Kløver, river og paalægger Sætterne Stubsjord af $1\frac{1}{2}$ Tdr. Land samt vedligeholder 100 Favne Skovhegn, hvortil han hugger det nødvendige Gærdsel og tilkører det med Godsets Befordring.

trods megen Veltalenhed af *Professor H. N. Clausen, Brændevinsbrænder Sidenius, Proprietær Hansen, Sognefoged Christian Petersen* o. fl., men den rejste Bevægelse fortsattes og bar dog nogen Frugt ved Udstedelsen af Loven om Afløsningen af Husmændenes Pligtarbejde 1848.

1844 foreslog Drewsen og Christensen Nedsættelse af en Landbokommission, som skulde tage hele Bondestandens Forhold op til Overvejelse og fremsætte Forslag til Forbedring. De anbefalede særlig Fremme af Selvejendom og Arvefæste, Ophævelsen af Forskellen mellem frit og ufrit Hartkorn samt en ligelig Fordeling af Værnebyrden, saa at „Bondestanden fuldstændig kan emanciperes til virkelig Frihed og Lighed for Person, Ejendom og Virksomhed med Statens øvrige Borgere“.

Under Forhandlingen om dette Andragende talte *Jørgen Pedersen* om Selvejendoms Fortrin for Fæste.

Forslaget fremkaldte imidlertid en sand Storm i Forsamlingen. En af Godsejerne kaldte det et „aldeles umotiveret, ufuldkomment og løst Produkt“, en anden fandt det „nedværdigende for Forsamlingen og nedbrydende for al Ejendomsret“ o. s. fr. Den kgl. Kommissarius sluttede sig til Angriberne, og der blev ingen Landbokommission nedsat. Derimod nedsattes der en Komite, der skulde overveje et Par Andragender om Hartkornets lige Beskatning og om Fremme af Selvejendom og Arvefæste, og denne Komite anbefalede i sin Betænkning at bortarvefæste Bøndergaardene paa Statens Godser og at forbyde Oprettelsen af nye Len og Stamhuse, der ikke maatte sælge deres Bøndergods til Ejendom eller Arvefæste. Desuden mente den, at Uligheden i Hartkornets Beskatning kunde ophæves, naar man gav det frie Hartkorn Erstatning ved en Udbetaling af Skatteansættelsens 25-dobbelte Værdi.

Under en Forhandling i Slutningen af Samlingen om Arvelovgivningen foreslog *Jørgen Pedersen*, at Testamenter lydende paa mindre Summer eller Ejendom af økonomiske Grunde kunde

ordnes for Sognefogeden eller Præsten. Forslaget vandt dog ikke Forsamlingens Bifald.

Efter denne bevægede Samling indsaa Bønderne og deres Venner, at de ikke kunde naa deres Maal under den gældende Regeringsform, og de sluttede sig derfor mere afgjort til Ønsket om en fri Forfatning og en folkelig Valgret. Rundt omkring fra Øerne sendte man Tillidsadresser til *Baltazar Christensen*, *Drewsen* og *Orla Lehmann*, og man holdt en Mængde Møder for at drøfte Stillingen. Regeringen mente da at kunne standse Bevægelsen ved at udstede det saakaldte „Bondecirkulære“, som forbød Afholdelsen af Møder om Bondestandens Forhold uden først at indhente Politimesterens Tilladelse.

Bønderne og de Nationalliberale besluttede da at danne en Forening, hvis Opgave det kunde være at arbejde baade for en fri Forfatning og for Bøndernes Ligestilling med de andre Samfundsklasser. De stiftede „Bondevennernes Selskab“ d. 5. Maj 1846, i hvis Bestyrelse *Drewsen* og *Christensen* sad sammen med de Nationalliberale *Orla Lehmann* og *Tscherning*.

Da Regeringen derved saa, at „Bondecirkulæret“ kun havde tjent til at gøre Bevægelsen endnu stærkere, ophævede den det nogle Dage efter.

I Samlingen 1846 fremlagde *Jørgen Pedersen* et Andragende fra 81 Beboere i Frederiksborg Amt, hvortil senere kom endnu 77, om Forandring i Loven om Vildtskade.

Under Enevoldsmagten tilkom Jagten Kongen, men han havde givet Afkald paa den for en Mængde Godsers Vedkommende. Hverken Selvejere eller Fæstere havde Jagtret. I Frederiksborg Amt led Bønderne meget af Vildtet fra Statsskovene. De maatte se Dyrene ødelægge deres Avl paa Markerne og i Haverne, uden at de havde Ret til at nedskyde dem, og Jagtbetjentene havde endog Ret til at forfølge Dyrene helt ind i Haverne og Udhusene. Den senere Stænderdeputerede, Gaardmand *Hans Johansen*, Knarstrup, oplyste i en Artikel i „Fædrelandet“, at i en nordsjællandsk Landsby havde Rævene alene i en Sommer ranet flere

hundrede Høns. Det var disse Tilstande, man ønskede forandret. Andragendet gav Anledning til bitre Forhandlinger mellem Godsejerne og Bondevennerne. I Debatten foreslog *Drewsen*, at det skulde forbydes at slaa Klapperne paa Jagten. Efter megen Modstand fra Godsejernes Side vedtog Forsamlingen at anbefale, at det skulde forbydes at slaa de kvindelige Klappere, men med 36 mod 23, at de mandlige vedblivende skulde have deres Tamp.

Jørgen Pedersen havde Ordet for at anbefale Andragendet. Det var ikke mere end billigt, at Bønderne fik Lov til at værne deres Ejendom. Han imødegik Godsejernes Paastand om, at Loven vilde blive benyttet til Chikanerier mod Jagtherrerne.

Kampen fortsattes, til der 1851 i Rigsdagen blev vedtaget en Lov, der raadede Bod paa de værste af disse Skavanker.

Under en Forhandling s. A. om Retsvidneinstitutionen sluttede *Jørgen Pedersen* sig til dem, der vilde have fast lønnede Retsvidner. Han udtalte, at det var altfor stor en Byrde for Beboerne at møde skiftevis som Retsvidner, hvad de dengang gjorde.

Med dette Aar var Valgperioden endt, og 1847 skulde der for tredje Gang være Valg. Forud for dette Valg havde der været afholdt et Møde i Ringsted paa Foranledning af *Baltazar Christensen* for at drøfte Opstillingen af Kandidater. Det besluttedes, at *Jørgen Pedersen* skulde opstilles i Sorø Amts 8. Distrikt. Man vilde gerne have *Hans Johansen*, Knardrup, valgt. Det var en Mand, som havde vist megen Interesse for offentlige Forhold. Han var en dygtig Landmand, en flink Taler og skrev dertil ganske godt for sig. Han havde navnlig virket for at faa Jagtloven forandret. Da han dog næppe var videre kendt uden for Amtet, mente man det rettest, at han blev opstillet i Hillerød.

I. A. Hansen anbefalede dem begge til Valg i sit Blad „Almuevennen“, der som Organ for „Bondevennernes Selskab“ havde stor Indflydelse. Om *J. Pedersen* skrev Bladet: „Han har vel sjældent taget Ordet; men ved sin retskafne og faste Karakter og ved sin trofaste Tilsluttelse til det folkelige Parti har han hævdet sig fuldgyldigt Krav paa sine Standsfællers Tillid og Genvalg.“

Begge blev valgt. I Hillerød blev Professor *Schouw* valgt til Suppleant, men nogle Dage efter valgt i et fynsk Valgdistrikt. En Broder til *Jørgen Pedersen*, *Anders Pedersen*, Sperrestrup, fik ligeledes en Del Stemmer.

Det var under meget bevægede Forhold, at Stænderforsamlingen aabnedes i Foraaret 1848. *Kristian den Ottende* var død, vi havde faaet et frisindet Ministerium, og Krigen var i fuld Gang. Det var hovedsagelig Regeringens Udkast til Lov om Valg til den grundlovgivende Rigsdag, der drøftedes i Forsamlingen. Regeringen havde med alle Stemmer mod *Tschernings* foreslaaet, at Kongen skulde have Ret til at vælge $\frac{1}{4}$ af Forsamlingens Medlemmer. Den af Roskilde Stænderforsamling nedsatte Comite vedtog, ligeledes med alle Stemmer mod en, nemlig *Baltazar Christensen*, at anbefale Forslaget; ved Afstemningen sluttede Flertallet af Forsamlingen sig hertil, og Forslaget blev vedtaget med 48 St. mod 17.

Denne Afstemning gav Anledning til en Splittelse af „Bondevennernes Selskab“. Da de Nationalliberale og en Del af Bønderne, deriblandt *Jørgen Pedersen* og *Hans Johansen*, stemte for de kongevalgte — *Peder Hansen*, Udesundby, stemte imod — ivrede „Almuevennen“ saa stærkt imod dem, at de meldte sig ud af Selskabet. *Drewsen* havde været syg under Afstemningen, men skrev nogen Tid efter i „Almuevennen“, at han vilde have stemt med Flertallet, hvis han havde været til Stede. Efter at han saaledes havde tilkendegivet sit Standpunkt i denne vigtige Sag, fraraadede „Almuevennen“ bestemt hans Valg til Rigsdagen. „Den gamle, svage og lidende Mand, der havde mistet sin tidligere Evne til at se, hvad der var rettest, burde nu trække sig tilbage fra det offentlige Liv“, mente Bladet. Han faldt da ogsaa i Holbæk for Gaardmand *Hans Gregersen*, blev straks efter kongevalgt; men da han, den gamle, ihærdige Forkæmper for Folkets Sag, hellere vilde møde i Rigsdagen som valgt af Folket, blev han valgt i Esrom ved et Omvalg der. *Hans Johansen* blev trods Bondevennernes Protest valgt i Slangerup. *Jørgen Peder-*

sen stillede sig ikke til Valg og gik dermed ud af det politiske Liv.

* * *

Jørgen Pedersen vedblev til sin Død at beklæde adskillige offentlige Hverv. Da Loven om Sogneforstanderskab og Amtsraad af 13. August 1841 traadte i Kraft, blev han straks Medlem af Hjørlunde Sogneforstanderskab og var fra 1844 og i mange Aar dets Formand. Fra 1852 og til sin Død var han Medlem af Amtsraadet. Den 18. April 1844 stiftede han sammen med et halvhundrede andre Mænd fra Amtet Frederiksborg Amts Kommunalforening, i hvilken han blev Næstformand. Han var Meddirektør i „Frederiksborg Amts Sparekasse“ og fra 1841 Medlem af Bestyrelsen for Amtets Brandforsikring for rørlige Ejendele.

Det var med god Grund, at Kongen hædrede ham med Dannebrogordenens Hæderstegn.

Efter nogle Maaneders Sygdom endtes hans virksomme Liv d. 30. Marts 1862.

Paa Ligstenen over hans Grav staar følgende Vers:

Han var som Fader og som Mand
en sjælden Hæder for sin Stand,
hans Virken stille bramfri var,
og dog saa rige Frugter bar.
Kongen hædrede hans Færd,
Borgere hans store Værd.

En Henrettelse og et Selvmord.

af

cand. jur. A. P. Andersen.

MED Hensyn til at faa en Drabsmand straffet gjordes der i gamle Dage fra Lovgivningsmagts Side et noget andet Synspunkt gældende end det, man nu kender. Ganske vist hævdede man som nu Reglen efter Mose Lov: Hvo, som udøser Menneskets Blod, ved Mennesket skal hans Blod igen udøses, men angaaende Indledning af Tiltale imod Drabsmanden, gjaldt den Regel, at den dræbtes Arvinger ansaaes som rette Eftermaalsmænd, som kunde forfølge Sagen. Men vilde eller kunde disse ikke, da skulde deres Husbonde eller Øvrigheden være Eftermaalsmænd. Efterhaanden foregik enkelte Forandringer i Reglerne om Tiltale mod Drabsmænd, foranledigede af en nogen anden Opfattelse af Forbrydelser i det Hele taget.

Den Exekution, vi nedenfor vil fortælle lidt om, foregik i Slangerup 10. Juni 1757. Anledningen var, at en Mand, Hans Christophersen havde slaaget sit 10 Uger gamle Barn i Hovedet med en Hammer, saa at det døde. Han blev herfor dømt til Døden, samt til efter Henrettelsen at hensættes paa Pæl og Steile. Om selve Fremgangsmaaden faar vi gennem Skarpretterens Regning en temmelig god Beskrivelse, den lyder:

„For den Exekution, som jeg underskrevne har forrettet idag over Delinquenten Hans Christophersen af Slangerup, haver kgl. Majsts. Byfoged Velædle Sr. Lars Granberg sammesteds mig saaledes betalt:

For Hovedet at afhugge med Øxen efter Taxten	8 Rd.
for Haanden at afhugge	4 „
ligesaa for Hoved og Haand at sætte paa Steile	4 „
for Kroppen at lægge paa Steile og Pælen at nedgrave	7 „
for 4 Kneb med gloende Tænger à 2 Rd..	8 „
for at føre ham fra Arresthuset igennem Byen ud paa Retterstedet og lægge Strikken om Halsen.....	4 „
Vognleie fra Roskilde til Slangerup tour og retour beløber for 3 Mil	2 „ 2 Mk. 3 Sk.
	<u>Ialt 37 Rd. 2 Mk. 3 Sk.</u>

Slangerup, den 10. Juni 1757.

Christian Ernst Pulan.“

Slige Udgifter — Delinquentomkostninger — bleve fordelte paa Sjællands Købstæder, hvorfor Byfogden maatte have en nøjagtig Regning, hvormed han kunde dokumentere sine Udlæg. Byfogden syntes imidlertid, at et Par enkelte Poster vare satte vel højt, hvorfor han anmodede Skarpreteren om at moderere sine Fordringer noget. Dette var denne langftra tilsinds til, men aflevere derimod nedenstaaende Forsvarsskrift, der yderligere fortæller, hvormange Processer en saadan dødsdømt maatte gennemgaa:

„Velædle, høistærede Hr. Byefoged! Jeg ved ikke at have opført min Regning paa Delinquenten Hans Christophersens Henrettelse i Slangerup høiere end den allernaadigste Taxt af 12. Marts 1698 mig allernaadigst tillader, thi samme Taxt siger jo tydelig, at

- 1, for en død Krop at føre ud af Byen skal betales 2 Rd., og
- 2, for at viise af Byen eller Herredet

Denne Delinquent er jo som min Hr. Byefoged er bekendt i allerunderdanigst Følge Forordningen 7. Februar 1749 og den over hannem afsagte Dom bleven ved Strikken om Halsen ført paa Natmandens Sluffe fra Arresthuset hen til det Sted, hvor han havde begaaet Mordet, og derfra til Torvet, samt videre derfra til et andet Sted i Byen, hvorfra han endelig blev ført til Retterstedet, som er en Fjerdingsvei fra Slingerup, hvilken Kørsel jeg formener at være det samme som ovenstaaende 2den Post „at viise en af Byen eller Herredet“, og enten Delinquenten levendes eller hans døde Krop blev ført af Byen, er jo ogsaa det samme som ommeldte 1ste Post ommelder. Thi foruden den Natmand, som skulde være ved Tængerne at varme og oppasse, maatte jeg jo have 2de andre Natmænd, den ene for at køre Sluffen og en for at føre Delinquenten med Strikken om Halsen, altsaa erfarer min Hr. Byefoged, at jeg ved min indgivne Regning ikke har paastaat det yderste, som ovennævnte Taxt mig allernaadigst bevilger . . .“

Hans Christophersen fik nu ikke Fred hermed. Ved Nattetider havde nogle Personer omsavet Pælen, hvorpaa Hoved og Krop vare anbragte, og fjærnet Liget. Der blev i den Anledning en større Opstandelse med Indberetninger og Befalinger. Stiftamtmanden resolverede, at „det var at ønske, at de forvogne Mennisker, som saaledis understaar sig og forgriber sig imod Justitsen, maatte kunne opdagis, hvortil vel Hr. Byefogden anvender alt muligt. Imidlertid bliver det ligeledes forordnet, at Kroppen samt Haand og Hoved, som ventelig ikke langt fra Retterstedet maa være nedgravet, vorder eftersøgt, og om det kan findes, ved Slutmanden igen som forhen oplagt og opsat, saasom sligt henhører til Dommenes Opfyldelse og slige Monumenter skal tiene til Exempel, Erindring og Advarsel for andre . . .“

Selvom det ansaas for en stor Fornedrelse at røre ved en Henrettet eller en Selvmorder, var det dog almindeligt, at Vedkommendes Familie hemmeligt søgte at fjærne den dødes Legeme for at undgaa, at det skulde falde i Natmandens Hænder,

og at det skulde blive begravet i Begravelsespladsen for Henrettede og Selvmordere, Galgebakken. Om Hans Christophersens Lig senere blev fundet, er næppe troligt, Historien meddeler os i hvert Fald intet derom.

Denne Frygt for at røre ved Selvmordere har uden Tvivl været Skyld i mange Menneskers Død, thi hvem har vel kunnet garantere for, at den og den hængte eller den og den druknede virkelig var rigtig død i det Øjeblik, da han blev funden; man maatte jo og turde heller ikke, som nu i vore Dage, enten skære den hængte ned eller trække den druknede op paa det tørre og saa anstille Oplivningsforsøg. Nej, man skulde værsøo lade ham hænge eller ligge, indtil Natmanden efter mange Omstændigheder kunde komme tilstede. En Indberetning fra Byfogden giver en god Illustration heraf: „Af vedlagte Politiforhør kan naadigst erfares, at en gammel Enke ved Navn Kirsten Badstrups har faaet onde Tanker og er sprunget i en Tørvegrav og druknet sig selv, og som den Omgang er tilstrækkelig nok oplyst, bliver ingen Omveie uden ved Natmanden af Hillerød at optages af Vandet og begravet i Galgebakken, og som det derhos just indtræffer, at Byskriveren i disse Dage er bortreist, saa kunde jeg ikke faa Forhøret i den Format, det egentlig burde være som en Udskrift af Politiprotokollen, og paa den anden Side er dette en Sag, der ikke taaler mange Dages Ophold, allerhelst da jeg maa lade den døde Krop ved 4 Borgere hver Nat ude paa Marken bevogte af Frygt for, at nogle af hendes Slægt skulde komme og bortstjæle Kroppen om Natten og begrave den i Skiul, for at værge, at den ej kommer i Natmandens Hænder, hvilket jeg efter de Ord, der kan høres i Byen, finder Føie til at frygte for . . .“

Det var i Aaret 1777, at denne Begivenhed indtraf; sammenlignet med nu, kun godt Hundrede Aar efter, hvilken Forskel i Opfattelsen af Behandlingen af Selvmordere.

løvrigt hører man ikke, at der har boet nogen Rakker i eller i Nærheden af Slingerup; man har benyttet Hillerøds; derimod

havde Slangerup i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede sin egen Skarpretter (Mesterman), der lønnedes med den svimlende Sum af 12 Skilling aarlig. Da denne, Ingemann, døde, faldt Bestillingen atter bort.

Kilde: Stiftamtmandens Archiv i Landsarchivet for Sjælland.

Slangerup Ligbærerlaug.

af

cand. jur. A. P. Andersen.

I gamle Dage havde man med Hensyn til Begravelser, Barne-
daab m. v. mange flere Foranstaltninger end nu. Medens man ved Begravelser i vore Dage almindeligvis paa Begravelses-
dagen fører Liget under Ledsagelse af Slægt og Venner fra Lig-
kapellet til Graven, brugte man i ældre Tider et mere omstændelig
Apparat, der skulde være saa storslaaet, som Vedkommen-
des Stand hjemlede det. Det vil sige, at man saavel fra kirkelig
som privat Side selv efter Døden inddelte Folk i Klasser.

Men ogsaa i levende Live havde man i Kirkerne visse Rettig-
heder, som man med største Paaholdenhed hævdede. I flere
Landsbykirker, særlig naar der hørte flere Godser til disse, er
der ligefrem opstaaet Stridigheder, om hvem der skulde have
den øverste Stol; fra ca. 1700 har man endogsaa Dokumenter,
ifølge hvilke Retten til Benyttelse af nærmere angivne Stolestader
er bleven overdraget. Det var imidlertid ikke alene i Lands-
byerne, at saadanne Skikke vare almindelige, i Købstæderne
træffer vi akkurat de samme ukristelige Forhold. I Slangerup
Kirke findes saaledes Stole med Paategning: „Præsternes Kvin-
ders og deres Enkers Fristol“, „Borgmestrenes Kvinders og deres
Enkers Fristol“ m. fl. Undersøger man Sagen nærmere for de
forskellige Klasser af Haandværkere, Handlende og Bønder, da
ser man, at de alle har haft deres bestemte Stol, tildelt dem efter-
som Klassen var fornem til. Med Slangerup Borgere gik det

nogenlunde med at faa Plads, da der ikke var saa mange, men værre var Forholdet med Bønderne fra Slangstrup Sogn, nu Slangstrup Landsogn. Der var ikke overladt dem ret mange Stole, saa at det kneb med Pladsen; iblandt Bønderne herskede der den Regel, at de ældste Gaardbrugere havde den yderste Plads i Stolen, medens de, der senere havde fæstet Gaarde, blev anvist de indre Pladser. Det var som sagt kun bleven en Skik mellem Bønderne, men alligevel hører man, hvor usømmeligt det end synes at være, om flere Stridigheder, der blev indankede til Stiftamtmandens Afgørelse.

Det var som nævnt ikke alene i levende Live, at den strænge Etikette blev overholdt, selv efter Døden blev den hævdet. I ældre og større Købstæder havde man alt i længere Tid haft Ligbærerlaug, der efter Ligenes „Tilstand“ og efter visse Taxter besørgede de døde begravede, ja som endog havde Monopol paa at bære Lig til Kirken fra Dødsstedet. 1710—11 rasede Pesten omkring i Landet og gjorde ogsaa svært Indhug i Slangstrup Befolkning, saa at det kneb i høj Grad med at faa de døde begravede; der udgik derfor fra Kancelliet Befaling om Oprettelse af et Ligbærerlaug, hvis Vedtægter ere saalydende:

„N: 20 F_{IV} Fire og Tyve Skilling 1711.

Efter Hans Kongl. May^{ts} Allernaadigste Anordning og Befaling hafve vi underskrevne 16 Borgere og Indvaanere heri Slangstrup paataget os efter Kongl. May^{ts} Byefogets foranstaltende got findende Begiering og Ordre at være Liig-Bærere her i Byen, og til den Ende opretter et Societet udj efterfølgende Poster:

1.

Maa og vil vi ei flere end 16 Persohnere med Oldermænden i samme vores Societet her ved Stæden være eller havis, med mindre nogen af Brødrene enten ved Døds Fald afaar eller fra sig lovligen begifver, eller i andre loflige Maader med samtlige Compagniets Consens |: uden hwilcken det icke skee skal :|

blifver bevilget, da andre i deres Sted at vorde antaget og indtegnede.

2.

Skal vj 16 Mænd være forpligtede uden Forskiold at bortbære alle forefaldende Liig, enten alle eller nogle af os, Ligesom Liigene ere af Stand eller det af de efterlevendes begieris og fornødentlig kand eragte, 4, 6, 8 eller flere, og der fore efter Liigenes Stand og Vilkor og efter denne der om indrettede Taxtis Formælding at vorde betalt, Og skal det med Liigenes Beskaffenhed ansees efter disse efterskrevne 4 Classer:

1. For et af de Fornemste og Vederheftigste Liig, som enten fra fremmede Steder eller her af Byens Indvaanere forlanges med heele Lauget at bortbæris og i Kirken at nedsettes, for et voxet Lig af saadan Vilkor i det ringeste 6 Rdr., for et mindre 5 Rdr. Kand ellers Oldermænden i bedre Maade ved Accordt om saadant Liig søge Compagniets Beste, der udj gjør han sin Fliid til.
2. De, som ere af mindre Formuenhed, dog i saa Vilkor vederheftigste, gifver for et voxet Liig med heele Lauget at bortbære 5 Rdr., for et mindre fra 14tende til 8tende Aar 4 Rdr. |: dog bør her udj at skee Moderation, hvor Stædets Leilighed og Folckes Vilkor saa eragtes :, hvor imod gandske Compagniet, naar begieris, paa Skikeligste Maade med Sorte Klæder sig skal forsyne, samt paa hederligste Maader Liiget til Jorden beforder.
3. De af ringere Stand og Vilkor, som dog nærer sig vel, gifver for et voxet Liig 2 Rdr. med hele Lauget paa sømmelige Maader Klædt, for et mindre, som tilforn er mældt under 18 Aar 1 Rd. 2 Mk., hvorimod vj ligeledes skal være forpligtede Liiget med vores Societets Brødre paa forsvarlige Maader med saa mange Persohner som fornøden.
4. Eragtes (til Jorden at befordre Endeligen) til den 4. Classe henføres de, som udj sunde Tiider icke kunde formaae ved

sædvanlige Ceremonier, Prædicken, Skoole eller Klokker, deres Liig til Jorden at bestædige, saa som Tieniste Folk, Daglønere og andre deslige, der efter handles, som ret og billigt kand er agtes; Men hvor saa fattigt et Liig fore falder, at der ingen Midler findes til dets Bestædigung til Jorden, der forpligter vj os med saa mange Persohner, som Oldermænden det fornøden eragter, til Jorden uden Betaling det at bortbære.

3.

Befindes nogen af os som modtvillig sig sidder ofver hørig og icke vil bære, icke Comparere til den af Oldermænden determinerede Tiid og Sted, bøde hver, hvis Brøst saa findes, første Gang 2 Mk., 2den Gang dobbelt og 3die Gang udsættes af Societets Rullen, med mindre lovlig Forfald enten ved Reise, Svagheit eller andet deslige det forhindrer.

4.

Er det vores indbyrdes Forpligtelse, i Fald nogen af Societets Brødrene, deres Hustruer eller Børn ved Døden skulle afgaa, da skal vi paa det hæderligste uden nogen Betaling hver andre tiene og Liiget til Jorden bortbære uden Betaling i nogen Maade.

5.

Er det Oldermændens Pligt icke alleeniste som Bedemand ved Lauget at tilsige dem, som bære skal og der over holde saa ordentlig Fortegnelse og Anstalt, at det uden Forskiel gaar omkring fra den første til den sidste, efter som der tit og ofte forefalder slige Liig, til hvilcke at bortbære ickun endeel af Brødrene og icke alle behøfves, da hvem som eengang har baaret en anden Gang, naar sligt igien forefalder, og medens andre af Lauget findes, som icke har baaret, at være fri, indtil den ordentlig Omgang er skeet og de samme igien tilfalde kand, men end og saa alle Liigpengene baade indfordrer, til sig anname og der over holde Bog, saa ingen Sviig af hannem høres eller fornemmes, saa fremt hand icke med Straf, som een utroe Societets Broder

vil ansees og efter Loven stande til rette, Men naar han saaledes sin Oldermandspligt tilbørligen efterkommer, da skal hand erindre, naar Cassen aabnes og Pengene deeles, hvilket skal ske 2de Gange om Aaret, neml. Paaske og Michaeli, med mindre loflige Aarsager det oftere udfordrer, da det paa Øfrighedens Behag og Bivaaning kand tillades |: 2de Portioner neml. for at tilsige Brødrene, holde Bog, som mældt er, Pengene indfordre og derfor Rigtighed at gjøre samt selv at bære, naar det hannem tilfalder.

Og som vi os dette i denne besværlige Svagheds Tiid god viligen har paataget, saa ville vj og formode, at Kongl. May^{ts} Byefoged dette Societet med os icke allene stadfæster, men end og ydermere Confirmerer, at ingen vorder tilladt, naar Gud gifver een anden Tiid noget Liig for Betaling at borthære, uden disse som dette Societet, angaar og vedkommer alleene, samt og at Bedemanden og under Straf vorder anbefalet ingen til bære ombede, men forpligtet være Oldermænden, som nu er Asmund Ambjørnsen, eller hans Efterkommer det at tilkiende give som da videre for bemeldte Anstalt skal gjøre og enhver af Brødrene, som skal bære, advare.

At dette saaledes ubrødeligen holdes og efterlefves skal, samt og at dette Societet som forskrevet staar af Øfrigheden her paa Steden skal vorde handhævet, underskriver jeg som Kongl. May^{ts} Byefoged.

Datum Slangerup 2. November 1711.

(L. S.) *Joen Gad.*

samt og tillige underskriver Oldermænden med gandske Societets Brødrene, som følger:

(16 Navne)

Lydelig læst paa Slangerup Byeting Mandagen d. 2. Novbr. 1711.

Niels Mouritzen.“

Stiftamtmanden, C. Krabbe, udtalte i sin Approbation, at de forskellige Foranstaltninger skal gælde indtil videre, „efter disse

svage Tiiders Tilstand, indtil Gud vil naadeligen lade ophøre Straffen, dog bliver Liigbærer Lauget continuerlig . . .“

Som det gik de andre Laug, Skomager-, Vognmandslauget m. v., der fandtes i Slangstrup, tabte ogsaa Liigbærerlauget i Løbet af det 18. Aarhundrede sin Betydning, maaske er det allerede blevet ophævet i Midten af Aarhundredet, thi den sidste Gang, vi hører det omtalt, er ved Vedtægtens Konfirmation 1731.

Selv i Kirkebøgerne kan man finde Anmærkninger, ifølge hvilke Ligene efter deres Formuenhed inddeltes i forskellige Klasser. Ved nogle anføres saaledes, at der blev ringet med den lille Klokke, andre med to eller tre Klokker, og atter andre, hvor der slet ikke blev ringet, ligesom der i enkelte Kirkebøger gøres Bemærkninger om, at der blev holdt Ligtale. Som en 4. eller 5. Klasse kommer de, der har faaet Vedtegningen „begravnen i de fattiges Jord“.

Kilder: Stiftamtmandens Archiv m. m.

Helsingørske Haandværkerlav i det 16de Aarhundrede.

Ved

Laurits Pedersen.

DET Afsnit af de helsingørske Lavs Historie, som ubetinget har størst Krav paa Interesse, er sidste Halvdel af det 16de og første Halvdel af det 17de Aarhundrede. I dette Tidsrum er Helsingør i Vækst og under livlig Paavirkning udefra. Tilstrømning kom dels fra de skaanske Provinser og dels fra Nederlandene og Tyskland.

Da Varberg 1565 var bleven ødelagt af Svenskerne, flyttede Byens Borgere til andre Købstæder og vistnok især til Helsingør, i hvert Fald tales der i et Kongebrev af 1566 om Kongens Under-saatter, „som var bosat i Købstæderne Falkenberg og Varberg og nu er flyttet til Helsingør“, og som „ved de Svenske var bleven forarmet“ og derfor fritages for Skat, Vagt og al anden Tyngte.¹ Af Tingbøgerne fremgaar det, at Hollænderne udgjorde en væsentlig Del af Byens Befolkning. 1570 klager man sig over „alle de hollandske Folk, som her nu er bosiddendes“, og 1575 hedder det, at „disse Hollændere og andre deres Lands Folk, som her bosidde, haver al Næring og Brug, hvis her falder hos den fremmede søfarende Mand.“ Om Tilstrømningen fra Tyskland vidner de helsingørske Lavsbøger fra en lidt senere Tid. Kronborgs Bygning drog som bekendt mange saavel tyske som

¹ Hist. Tidsk. I R. 5 B, S. 10—11.

nederlandske Haandværkere til Byen og gav desuden Anledning til, at Frederik II, for at Helsingør „saa meget des ydermere og bedre maa blive bygt og forbedret“, i Aaret 1577 gav Byens Borgere Skattefrihed paa 20 Aar og tillod fremmede at nedsætte sig der, naar de blot havde ærligt Vidnesbyrd, hvor de kom fra, og ikke førte kættersk Lærdom, samt iøvrigt forpligtede sig til ikke at flytte fra Byen i deres Livstid.¹ Et Par Maaneder senere meddeler et nyt Kongebrev,² at Borgmester og Raad i Helsingør har været betænkelige ved den her givne Frihed, da de befrygter, „at en hel Hob løst Folk og Parti af andre Steder for den Frihed og Forskaansel Skyld“ skal strømme til, og det bestemmes derfor, at ingen maa nedsætte sig i Byen uden Kongens eller Borgmester og Raads Samtykke.

I sidstnævnte Kongebrev gives der endvidere Borgmester og Raad Befaling og Fuldmagt til at give hvert Haandværk en Lavsskraa. Det synes dog ikke, som om denne Bemyndigelse har givet Anledning til Udfærdigelse af Lavsskraaer i større Antal; men de fleste af Lavene havde da sikkert ogsaa tidligere erhvervet sig Artikler. Skomagerne fik saaledes Lavsskraa 1510, Bagerne 1559, Smedene afleverer en Skraa 1572, men faar ny Artikler 1574, og samme Aar faar Skomagersvendene Lavsskraaer. I de følgende Aar udstedes der Lavsskraaer til Snedkerne 1581, Skomagerne 1586, Smedesvendene 1591, Væverne 1592, Badskærlavet og Snedkersvendene 1603, Slagterne 1606 og Guldsmedene 1608.

I det følgende skal nu meddeles nogle Oplysninger om helsingørske Lav- og Haandværkerforhold samt om Byens Torveskik, hentede fra det 16de Aarhundredes Lavsskraaer og Tingbøger.

¹ Geheimeark. Aarb. III, Till. S. 58—59. ² Sstds. S. 60.

A. Indre Lavsliv.

Som Tingbøgerne viser, krævede Øvrigheden af enhver, som vilde være Borger i Helsingør, at han skulde skaffe Bevis fra sin Fødestavn for ærlig Fødsel og Vandel. Naar en Haandværker begærede at nedsætte sig, plejede man at opkalde vedkommende Lavs Oldermænd med menige Lavsbrødre paa Raadstuen og tilspørge dem, om den ny Mand var „god for sit Haandværk og deres Lav værd“, og derefter gaves der ham en vis Frist, inden hvilken han skulde skaffe sit Ægtebrev. Dette Krav stilles ogsaa i Lavsskraaerne. Han skal „være en ærlig Person baade af ægte Fødsel og Omgængelse,“ hedder det i Snedkerskraaen af 1581, „og han skal det bevise med sit Ægtebrev, som skal være nøjagtigt.“ „Desligeste skal hans Hustru være en ærlig Dannekvinde“ og „uberygtet“, hvilket skal bevises, „om behov gøres eller hun er ukendt“. Paa dette Punkt var Lavets Fordringer ikke mindre strenge end Øvrighedens. Bagerne „fornægter“ 1575 Niels Kock Lavet, fordi det oplyses, at hans Fader og Moder „leve endnu og have lang Tid været adskillede“, og 1577 anmoder Smedene deres Oldermænd om paa Lavets Vegne at meddele Laurits Smed, at de ikke vil „drikke af Pot med ham“, før han har fralagt sig et Tyvsrygte. Selv Skrædderlavets Oldermænd finder sig 1575 foranlediget til at lade læse et besejlet Brev om, at hans Fader og Moder vare „ægte præstgivne“, blot fordi der var ytret Tvivl om, at han havde sit Ægtebrev, skønt ingen iøvrigt havde rejst Sag imod ham.

Men stilledes der saaledes strenge Krav angaaende Herkomst og Vandel, saa blev den ny indkomne til Gengæld ved Optagel-

sen fuld og fast Lavsbroder og delagtig i den Støtte, som Broderskabet paa saa mangfoldige Omraader ydede.¹

Lavsbrødrene skulde gensidig hjælpe hinanden, ikke alene paa faglige Omraader og ved Ligbæring og Ligfølge, men ogsaa i adskillige andre Retninger. I Bagernes Skraa udtrykkes dette saaledes: „Hvilken Lavsbroder, der fanger Skade af Ildebrand, Havsnød eller af Sørøver bliver frataget og ikke er formuendes siden at bage, da skal Oldermændene hjælpe dennem af Lavs Penninge til trede Bægter Brød at bage, som er Hvedebrød, Skønroggen og groft Brød, paa det han kommer til Rejsning igen.“ Og videre: „Hvilken Lavsbroder eller Søster krænkes med Sygdom og er saa aldrende eller til Fattigdom kommen, at de ikke formaa at hjælpe sig selv, og have levet deres Liv ærligen og kristeligen, da skal Oldermændene give dem af Lavs Penninge hver Dag en Skilling, saa længe den syge er, og skal en af Brødrene eller Søstrene hver Nat holde Vagt over den syge, naar han det begærendes er.“ Omtrent ligelydende er Snedkernes og Skomagernes Bestemmelser om Hjælp under Sygdom. I Smedesvendenes hedder det, at Lavet skal hjælpe den syge tre Gange, hver Gang med 8 Skilling, og Brødrene skal skiftes til at vaage, til han „enten dør eller bliver til pas.“ Den, som forsømmer at vaage, skal bøde en halv Tønde Øl og 2 Skilling til husarme. Hjælpen var dog kun at betragte som et Laan; thi hvis den syge dør, skal „hans Gods, hvis han aatte“ udlægges for Gælden, og „lever han og kommer til pas,“ skal han selv betale den af sin første Løn.

To Gange aarlig samledes Lavsbrødrene til „et ærligt Samsæde i deres Lavshus med ærligt Folk“, „paa det godt kærligt Broderskab kan der foraarsages.“ Tiden for Lavsstævnet var noget

¹ De følgende Oplysninger stammer hovedsagelig fra de bevarede helsingørske Lavskraaer fra 16. Aarh., nemlig Bagernes af 1559, Snedkerues af 1581, Skomagernes af 1586 og Smedesvendenes af 1591. Den første af disse er trykt i Geheimeark. Aarsb. III Till S. 39—46, den anden er nu af Snedkerlavet afleveret til Landsarkivet, og de to sidste, som Forf. for nogle Aar siden fandt mellem gammelt Skrammel paa Raadhusloftet i Helsingør, beror nu i Raadstuearkivet.

forskellig. Bagerne og Snedkerne samledes 3die Juledag og 3die Pinsedag. Smedesvendenes Stævne faldt derimod 14 Dage før Paaske og Mikkelsdag. Skomagerne havde foruden Stævnerne ved Pinse og Jul tillige et 3 Dage efter Fastelavnssøndag. Af alle Mesterskraaerne fremgaar det, at Kvinderne var med til Gildet. Gæster kunde ogsaa indbydes, men kun saadanne, „som ærlige ere“, og hvis Gæsten forbryder sig, skal Indbyderen „bøde mod Lavet for hans Gerninger.“ Den Lavsbroder, som udebliver fra Lavstævne, naar han er lovlig tilsagt af Oldermænden, maa betale en Pengebøde, og „er han fortrøden og foragter at komme ikke havende bevisligt lovligt Forfald“, forhøjes Bøden betydeligt.

De fastsatte aarlige Lavstævner var ikke den eneste Lejlighed, ved hvilken der holdtes „Lavsdrick“. I Bagerskraaen er der desuden Tale om, at Oldermænden og Lavsbrødrene, naar de samles for at raadslaa om Lavets Tarv, „for Kærligheds Skyld“ kan drikke en Kande Øl sammen, og Smedesvendene synes slet ikke at have behøvet nogen særlig Anledning til at holde Lavsdrick. Det hedder meget karakteristisk herom: „Naar en Tønde Øl skal oplægges udi Smedesvendenes Lavshus, da skal det ske med menige Lavsbrødres Samtykke, og kommer det da saa, at een Part det bevilge, og een Part ikke, da gange det for sig, som de meste ville og tilraade. Og hvilken som da holder sig fra deres Lav og Drik, han skal betale saavel sin Anpart udi samme Tønde Øl, som den, der drikker, uden han skelligt beviser at have lovligt Forfald.“ I god Samklang hermed hedder det i Bagerskraaen, at den som gaar, før de alle skilles, skal „betale lige med dennem som drikke“ og desuden lægge i husarmes Bøsse en Skilling.

I Lavshuset havde saavel Mænd som Kvinder deres bestemte Plads. „Broder og Søster udi Snedkerlav skal nyde og holde deres Sæde i Lavshus eftersom de komme i Lavet til, og ingen sig over den anden indtrænge.“ En Gæst skal „nyde sit Sæde,

lige som han kommer, undtagen at hans Kald og Person anderledes udkræver.“

Om Drikken, som vankede, var det i Bagerskraaen bestemt, at det ikke maatte være nogen fremmed Drik, men godt dansk Øl. I Mesterlavene skulde den, som sidst var optaget i Lavet, være Skaffer og skænke for de andre. Blandt Smedesvendene indtog Skafferen derimod en højere Rang, og han kunde derfor ogsaa tilsige en Lavbroder til at købe Lavsøllet og hjælpe til at udskænke det. Foruden det Øl, som købtes i Fællesskab, fik man ikke saa ganske faa Tønder Øl som Bøder, og desuden maatte enhver Mester ved Optagelsen i Lavet give Øl, selv om dette ikke nævnes i Lavsskraaerne.

Det var forudset, at en og anden Lavbroder kunde faa en Taar over Tørsten og te sig derefter. Den, som slaar Drikkekar sønder eller spilder mere Øl, end han kan skjule med en Haand, skal betale Bøde; „spilder han noget meget eller med Foragt udslaar Guds Gave“, bliver Straffen skærpet, og hvis han „udkaster i Lavshus eller Gaard og gør Vrag af Guds Gave og Laan“, eller — som det hedder i Snedkersvendenes Artikler af 1603 — bliver saaledes „bebyrdet med utilbørlig Drikke, at han ikke kan bære det over en Rendesten“, skal han ligeledes bøde. Det var endvidere forbudt at „nævne den onde Gæst“ og „med blodige Eder og den onde Aands Paakald bedrive Guds Lastring og Fortørnelse“, at drive Dobbelspil, at gøre „Ulyd i Lavshus med Bulder, Skrigen og Raaben eller og andet Mytteri og Oprør“, at give en anden Ukvemsord „kallendes hannem Skalk eller i andre saadanne Maade“, at slaa eller saare en anden, drage ham i Haaret eller rive hans Klæder sønder, ja, man fandt det endogsaa nødvendigt specielt at forbyde Smedesvendene at overfalde deres Oldermænd og drage ham i Haaret. Det var derfor næppe uden Grund, at ingen maatte bære Værge i Lavshus. Men ikke nok hermed. Man forudsaa tillige, at dette Forbud vilde blive overtraadt, og der tilføjes derfor, at ingen maa dølge sit Værge eller „drage sin Kniv med vred Hu til den anden“.

Endelig „dersom saa sker — det Gud forbyde — at nogen Lavsbroder ihjelslaar sin Gildebroder“, da skal Lavsbrødrene sørge for, at Manddraberen ikke undviger. Men bliver han forligt med den dræbtes Venner, skal han nyde sit Embede igen mod at bøde en Daler.

Lavsdrikken skulde ophøre „til lovlige Tid“, og ingen maatte drikke, efter at Oldermændene havde klappet op, hedder det; men at Bøden for at overtræde dette Forbud undertiden sattes til en Fjerding Øl, synes ikke egnet til at hidføre en Afslutning.

Den 4. Januar 1585 forefaldt der ved Skomagernes Lavstævne en Begivenhed, som viser, at de mange Forbud ikke var overflødige. To Skomagere, Søren og „kleine Hans“, var bleven uenige. Hans vilde lade Lavet dømme dem imellem. Søren vilde derimod ikke lade sig forlige, men foregav at ville klage til Byfogden. En tredje Lavsbroder, Henrik Skomager, sagde da til Søren: „Du haver ikke meget „beskiedenn“ her udi Lavet, efterdi du haver slaget dig fra vor Skraa og Lov og til Byfogden og ikke villet lade dig forlige.“ Der vankede flere saadanne Stiklerier til Søren, som derfor fandt det raadeligst at gøre Alvor af sit Forsæt. Han gik til Byfogden og klagede over, at han ikke maatte nyde Fred i Lavshuset. Henrik Skomager maatte nu tage „en Mand eller to“ med sig og gaa til Fogden for at sætte Borgen, at han skulde „være Søren ubevar“ og ingen Klammeri eller Skade gøre. Da han havde gjort det, gik han igen tilbage til Lavshuset. Her gav han sig atter i Kast med Søren, hvem han bebrejdede, at han havde anklaget ham for Fogden, og at han engang i sin Tid havde lovet at arbejde for ham, men narrede ham og tog Arbejde hos Kort Skomager. Under Ordskiftet blev Henrik Skomager yderligere opbragt. Han gik nu hjem og hentede en Kniv. Da han kom tilbage til Lavshuset, sad Søren paa en Stol. Han nærmede sig ham bagfra, rakte over hans Aksel og stingede ham to Gange i Brystet med Kniven, saa han straks død blev. Om han sagde noget, idet han stak ham, kunde han ved det senere Forhør ikke erindre, „thi han var drukken“, men han

„beklagede at have ilde forset sig imod Gud og Mennesken, idet han saa slemmeligen haver ihjelslaget og nederlagt sin Næste.“ Da han den 12te Januar havde bekendt saaledes paa Rettertinget, led han straks sin Ret ved Tinget for et Sværd, og hans Hoved sattes paa Stage.

Sandsynligvis er det denne Begivenhed, der er Aarsag til, at Borgmester og Raad en Maanedes Tid senere ved Kongens Foged forbyder „Skomagerne og andre Embedsmænd, som have Skraa og Lav, at de ingen Samsæde, Drik eller Gildessøgning skulde holde, før videre Besked gives.“

Der er ingen Tvivl om, at Søren Skomager i høj Grad har krænket sit Lav ved at klage til Byfogden i Stedet for at lade Lavsbrødrene dømme. Fra gammel Tid var Lavene vant til at pleje Retten indenfor deres egen Kreds, og denne Myndighed gav de nødvendig Slip paa. At det trods den skildrede Begivenhed for denne Gang lykkedes at bevare den, ser man af den Lavsskraa, som Skomagerne fik Aaret efter; thi i denne gives der Lavet Ret til at afgøre „al Trætte og Uenighed, som indbyrdes sker mellem Lavsbrødrene og ikke kommer Blodvide af eller Kongens og Stadens Rettighed ikke med kan forkrænkes,“ og det indskærpes, at ingen i saadan Sag maa gaa til Øvrigheden, før han har klaget for sin Bisidder og Oldermann. Den Myndighed, der saaledes var lagt i Lavets Haand, var meget betydelig, thi Skraaen hjemlede ikke alene Ret til at ikende Straffe i Form af Pengebøder til Lavet, men gav tillige dette et Middel til af fremtvinge Dommens Fuldbyrdelse, idet den bestemte, at enhver, som tre Gange sad dets Dom overhørig, skulde „være Lavet saa nær som Oldermannen og alle Brødre ville“, d. v. s. kunde udelukkes af Lavet, hvorved han mistede Retten til at ernære sig af sit Haandværk.

B. Magistraten og Lavene. Lavsmonopol. Torveskik.

Det er de primitive Samfærdselsmidler, der giver Lavstidens Næringsliv dets Særpræg i Forhold til Nutidens. Transport af Varer fra en Købstad til en anden kunde som Regel ikke betale sig, og med Hensyn til Produktion og Omsætning dannede derfor hver Købstad med sit Opland et afgrænset Omraade, inden for hvilket Tilbud og Efterspørgsel ikke i nogen nævneværdig Grad paavirkedes af Tilførsel udefra.

Dette Forhold rummede for Haandværkernes Vedkommende en Fare for Overproduktion, i det Tilfælde, at der var for mange Mestre indenfor samme Fag, eller at enkelte af dem udvidede deres Virksomhed betydeligt. Men paa den anden Side satte det dem i Stand til at skrue Priserne op paa deres Varer. Det var derfor nødvendigt, at Øvrigheden greb regulerende ind.

Den almindelige Ordning blev da den, at der for hvert Fag dannedes et Lav, hvis Medlemmer fik Eneret til at udøve det paagældende Haandværk. I Købernes Interesse skulde Magistraten da, saavidt det lod sig gøre, bestemme Varens Pris og føre Tilsyn med, at der leveredes gode Varer og upaaklageligt Arbejde, medens den samtidig haandhævede Lavsmestrenes Eneret ved at forfølge Fuskere. I Lavets Skraa eller Vedtægt, som blev givet det af Borgmester og Raad, var optegnet Lavsmestrenes Pligter og Rettigheder, og undertiden omtales det, at disse til Gengæld maatte udstede et „Genbrev“, hvorved de forpligtede sig til at overholde Vedtægten og ikke at „fortie eller nederstoppe“ de Forseelser, som i Lavet maatte blive begaaet mod Kongens eller Byens Ret, men „derom at give til Kende for tilbørlig Øvrighed.“ Et saadant Genbrev udstedes af Helsingørs Snedkere, da de 1581 modtager deres første Skraa, og af Helsingørs Smedesvende 1591; endvidere omtales et lignende „Bekendelsesbrev“ udstedt af Bagerne 1550.

Fremmede Haandværkere maa kun ved de aarlige Markeder

— undertiden dog ogsaa paa Torvedage — forhandle deres Varer i Byen. Heller ikke maa de opkøbe Raamateriale; saaledes forbydes det fremmede Skomagere at købe blodige Huder paa Torvet i Helsingør.

Ogsaa overfor Byens Indbyggere hævdes Lavets Eneret: Ingen maa lade sy Sko i sit Hus eller holde Hjemmeskrædder, og ingen „Kræmmer eller andre“ maa gøre „nogen Klædemon, være sig Hoser eller andet, som er imod Skræddernes Skraa“ o. s. fr. Nogle Undtagelser var man dog nødt til at gøre. Fra Malerlavets Eneret undtoges „Contrafeyere disligiste gode kunstige historre Mestre“; men de maatte ikke holde Svende eller udføre almindeligt Malerarbejde, derimod har man Eksempler paa, at en Kontrafejer antager en Dreng i Lære. Af og til blev der ogsaa givet en gammel og svagelig Mester, som ikke længer kunde svare sin Afgift til Lavet og derfor maatte udtræde, Ret til at ernære sig, saa godt han kunde, ved eget Arbejde, undertiden kun ved Reparationsarbejde. Paa lignende Maade tillod man fattige Kvinder at ernære sig ved Syning, naar de ikke befattede sig med nyt Arbejde, ved at bage Grovbrød eller slagte Lam (dog højst eet om Dagen). Øvrigheden var her vaklende i sine Bestemmelser, og man saa gennem Fingre med langt mere, end man aabenlyst tillod.

Den indbyrdes Konkurrence mellem Lavets Medlemmer søgte man ligeledes at dæmme op for: Ingen Haandværker maa holde mere end et bestemt Antal Svende, i Reglen 3. Den Skomager, som har 3 Svende, er endogsaa forpligtet til at afgive 1 til den, som ingen har. Ingen maa — naar undtages ved Marked og for visse Fag tillige om Torvedag — falbyde sine Varer andens end i sit eget Hus „paa sit Vindue“. ¹ Heller ikke ved Indkøb af Raamateriale maatte den ene Lavsbroder skabe sig Fordel fremfor den anden: Bagerne skal indkøbe deres Korn og Mel i Fællesskab; og kommer der et Skib til Byen med Læder, Beg,

¹ Køberen stod paa Gaden, Sælgeren inde i Huset. „Vinduet“ var en Lem, der kunde lukkes ned, saa Varen kunde anbringes derpaa.

Bark eller Hamp, maa ingen Skomager købe paa egen Haand, før Oldermænden har gjort Indkøb paa Lavets Vegne.¹ Kun hvis en Bonde eller andre enstige Personer tilbyder et Parti, som „er saa ringe, at alt Lavet ikke kan være tjent med“, er det ham tilladt at købe.

Heller ikke maa nogen Lavsbroder undersælge den anden ved at levere ringere Arbejde. To af Oldermænden valgte Lavsbrødre skal hver Lørdag efterse alle Skomagernes Arbejde paa deres Værksteder. Finder de da noget uforsvarligt udført Arbejde, skal de tage det med til Oldermænden. Ved Lavsstævne skal der da dømmes, om Arbejdet er lovligt udført eller ikke. I sidste Tilfælde gives det ulovlige Arbejde til de fattige, og vedkommende Skomager betaler første og anden Gang en Bøde, men tredje Gang skal han have alt sit Arbejde forbrudt og kan udelukkes af Lavet. Klager en Borger over Sko, han har købt, skal Sagen paakendes af 8 Gildesbrødre. I Snedkernes Skraa bestemmes ligeledes, at enhver skal gøre „godt fast og ustraffeligt Arbejde for et skelligt Værd.“

Hvor brydsomt det var for Øvrigheden at dæmme op for den fri Konkurrence, faar man et særdeles tydeligt Indtryk af ved at kaste et Blik paa Torvehandelen. De Regler, der gjaldt for denne, gik hovedsagelig ud paa, at Byens Borgere saa vidt muligt skulde have Lejlighed til at købe deres Varer uden Mellemandlere, og at Fortjenesten ved den Mellemandhandel, som ikke kunde undgaas, i hvert Fald tilfaldt skatteydende Borgere. Betingelsen for, at dette kunde gennemføres, var, at Handelen kunde kontrolleres. Derfor maatte ingen købslaa udenfor Byen, til Tider synes man at have tilladt Handel paa Gaden, men hyppigst maatte den kun finde Sted paa Torvet. Her havde Bagere, Slagtere og Skomagere deres Boder, som de lejede af Byen. Slagterne maa ikke

¹ Smedelavet foretog ligeledes Kulindkøb i Fællesskab. Ligeledes kan det nævnes, at Lavet undertiden modtager Bestillinger paa samtlige Mestres Vegne; 1611 bestiller Chr. IV saaledes 100 Par Mandssko hos Helsingørs Skomagerlav og 100 Hestesko med Søm hos Helsingørs Smedelav. (Tb. 10—7—1611).

udhugge deres Kød hjemme, men paa Torvet, at Øvrigheden kan bestemme, hvad det maa koste, eftersom de enkelte Stykker er fede til, og paase, at ingen Slagter stikker de bedste Stykker Kød til Side til deres gode Venner eller til at sælge i Smug hjemme til højere Priser. Ingen Borger maa købe mere Kød, end han har Brug for til sin Husholdning. Derfor maa ingen bære den købte Vare under Kaabe eller i Skjul, men aabenlyst, saa enhver kan se den. Og Øvrigheden har Ret til at foretage en Husundersøgelse, hvis det formodes, at nogen har købt for at sælge ud igen til højere Priser.

Paa Torvet skal Bonden møde med sine Landbrugsprodukter og Fiskeren med sin Fisk. Handelen maa først begynde her, hvor den kan ske under Øvrighedens Kontrol. Byens Borgere har Ret til at købe først, og senere op ad Formiddagen kan enhver købe, som ham lyster.

I Praksis tog Torvehandelen sig imidlertid noget anderledes ud. De saakaldte Høkersker opkøbte Varerne af Fiskerne ved Stranden og af Bønderne udenfor Byen, saa vel i Helsingør som i Helsingborg, (hvor Helsingørerne havde samme Ret til at handle som paa deres eget Torv), ja, der klages endogsaa over, at de helsingørske Høkersker til Tider købte Varer op af Bønder udenfor Landskrona. Gang paa Gang gentages Forbudet mod sliq „Forprang“ i skarpere og skarpere Form. Mest følsom synes Øvrigheden at have været overfor Krænkelser af Helsingborgs Torveskik, da man var bange for at miste Torveretten her. Tilsidst hedder det, at „aldeles ingen Kvinder, fattige eller rige, hvo de tilhøre, som Mand haver, skal komme til Bøndervognene at købslaa om Torvedag,“ men kun fattige Enker og Slagternes Hustruer. Husbonden skal selv købe; og „ingen Kvinde skal fare til Helsingborg om Torvedag at købslaa, og hvilken Færgemand, som findes at overføre nogen Kvinder, han skal sættes i Kælderen“ — i 8 Dage tilføjes der andensteds.

Hvad de torvende Haandværkere angik, klages der Gang paa Gang. Bagerne, hvis Brødpriser var faste, solgte undervægtigt

Brød, og Slagtere og Skomagere tog for høje Priser. Under tiden maatte man endogsaa opkalde samtlige Haandværkerlav og advare dem til Tinge under eet, saaledes bl. a. 1551, 1566 og 1575. Øvrigheden udstedte Advarsel paa Advarsel, indskærpede og varierede Forbud i det uendelige, udnævnte et vist Antal Dannemænd til at føre Kontrol, konfiskerede Varer, som den gav tilbage igen, ikendte Bøder, som den paa Menigmands Forbøn eftergav, og ophævede snart det ene, snart det andet Lav, som det bagefter „til Menighedens Bedste“ maatte stifte igen. Intet Middel hjalp. Til de søfarende var der god Afsætning saavel paa Fodtøj som paa Levnedsmidler, og med den ringe Tilførsel af Fødevarer fra Byens lille Opland, var Fristelsen til at opskrue Prisen meget nærliggende. Hvad endelig Høkerskernes Handel angik, lod den sig vanskeligt begrænse, og afskaffes kunde den ikke, da man ikke kunde berøve Byens mange fattige et tarveligt Udkomme.

Overfor et af de helsingørske Lav, nemlig Skomagerlavet, ser man, at Kongemagten et Par Gange rækker Magistraten en hjælpende Haand. Det skete allerede 1507, da Kong Hans ophævede alle Landets Skomagerlav, fordi de tog for høje Priser. 1510 stiftes Lavet paany. Fra Aarhundredets sidste Halvdal, hvor man har Tingbøgerne opbevaret, meldes der nu Gang paa Gang — saaledes 1567, 1572, 1575 og 1579 — om Skomagernes høje Priser og slette Arbejde. 1607 fastsætter Kongen da en Takst for Helsingørs Skomagere, men heller ikke den blev overholdt, og 1609 befaler Kristian IV da Borgmester og Raad at indrette en Plads paa Torvet, hvor inden- og udenlands Skomagere hver Onsdag og Lørdag kan holde deres Sko og Støvler fal for et skelligt Værd.

Lavenes Forsøg paa at skaffe sig økonomisk Fordel ved at tage høje Priser og levere slette Varer, maatte nødvendigvis medføre stadig Klage fra Borgerne og Paatale af Øvrigheden. Men Haandværkerne havde en anden Vej til at forbedre deres Stilling, som vistnok mødte mindre Modstand af de lokale Myndigheder,

nemlig den at hæmme Tilgang til Lavet ved at stille strenge Betingelser for Optagelse. Man krævede saaledes, at den, som vilde optages, skulde have tjent et Aar som Mestersvend, at han skulde „æske Lavet“, d. v. s. anmode om Optagelse et halvt eller helt Aar forud, at han skulde gøre Mesterstykke og ved Optagelsen betale en betydelig Pengeafgift samt give sin „Indgangskost“ med behørigt Øl.

Adskillige Kongebud havde tilsigtet at indskrænke Lavenes Krav paa dette Punkt. I Recessen af 1558 var Mesterstykket saaledes aldeles forbudt; men i den 1559 udgivne Skraa for Helsingørs Bagere hedder det desuagtet, at den, som vil optages, skal æske Lavet et halvt Aar forud, saa man imidlertid kan forfare, om han er duelig paa Embedet. Aldeles utvetydigt kræves Mesterstykket i de senere helsingørske Lavsskraaer, Snedkernes (1581) og Skomagernes (1586). Snedkerne krævede tillige, at Mesteren skulde begære Lavet paa Svendenes Vegne, og at denne skulde have tjent et Aar som Mestersvend. Skomagerne optog ingen, som ikke havde tjent 3 Aar hos en Mester i Helsingør, medmindre vedkommende havde været saa heldig „af Guds Bestemmelse“ at ægte en Mesters Datter, i saa Fald fik han Dispensation herfra. — Indgangskosten omtales ikke ligefrem i nogen helsingørsk Lavsskraa, men den krævedes alligevel. I hvert Fald finder Øvrigheden sig 1573 foranlediget til at advare Skomagerne mod at „beskatte nogen med Indgangskost og anden saadan stor Besværing enten med Øl at oplægge eller udi anden Maade“. Det er da antagelig ogsaa Indgangsgildet, der sigtes til, naar det baade i Snedkernes og Skomagernes Skraa hedder, at hvis nogen vil give mere end det for Optagelsen fastsatte Beløb, skal det staa ham frit for. Men med Friheden har det næppe været synderlig bevendt; thi Anledningen til, at Skomagerne faar den førnævnte Irettesættelse, var netop den, at de havde anklaget en skotsk Skomager, fordi han ikke havde „gjort Fyldest for sin Indgang udi deres Lav“.

løvrigt var Magistratsmedlemmerne som Bisiddere sikkert oftest

Deltagere i Lavenes Gilder og derfor meget tilbøjelige til at se igennem Fingre. Det er ret betegnende for Magistratens Stilling, naar den i 1580 i Anledning af en Klage over „den Besværing, som unge Embedsmænd paalægger sig, naar de indgaa Embede og Lav“, anmoder Lavene om at „tænke til at holde sig efter Recessen“, for at ingen skal have noget at beklage, og erindrer dem om, at hvis der klages, maa de „svare det selv, og Borgmester og Raad at være herudi undskyllede, at de jo lovligen har advaret.“ Det synes her tilstrækkeligt klart udtalt, at Magistraten kun tilsigtede at have Ryggen fri, om indløbne Klager skulde kalde halvglemte kongelige Anordninger frem til Efterlevelse.

C. Et Par Aktstykker vedrørende Helsingørs Skomagerlav.

Københavns Skomagerlav fejrede 4. Oktober 1909 sit 400 Aars Jubilæum i Anledning af Lavets Genoprettelse 4. Oktbr. 1509. Som det vil fremgaa af det foregaaende, kunde Helsingørs Skomagerlav d. 5. April i Aar ligeledes fejre sin 400aarige Bestaaen. Der skal i denne Anledning her offentliggøres et Par Aktstykker fra Lavets Lade. Originalerne er begge paa Pergament. Brevet af 1510 er iøvrigt det ældste eksisterende Dokument vedrørende helsingørske Lav.

I.

Brev fra Kong Hans til Helsingørs Skomagerlav, hvored Lavet genoprettes 1510.

Vii Hans met gudz nade Danmarckis, Norgis, Vendis oc Gotis konning, hertug vdi Sleszuig, Holsten, Stormarn, oc Ditmerschen, greffue i Oldenborg oc Delmenhorst, gøre alle vitterligt, at paa thet at wore kære vndersotte skomagere, vdi Helsingør skulle nw her effther giffue redelig oc skellig køb paa skoo, støfflæ oc annen theris arbejde, tha haffue wij nw aff wor synderlig gunst og nade wntt oc giffuit oc met thette wortt opne breff vndttne oc giffue them swodan skraa, som vore vndersotte skomagere i Køpnehaffen by haffue oc nydendis ere paa theris embithe, them at nyde og brwge i alle maade vdi ordt oc article, som hwn indeholder oc vtviser, oc efftersom wii henne stadfestitt haffue, forbiwdendis alle, ehwo the helst ære eller wære kwnde, serdelis wore fogethe oc embitzmen, borgemestere oc raadmen i Helsingør forskreffne wore kære vndersotte skomagere ther sammestedz her imodt at hindre, hindre lade, dele, platze, vmage eller i noger maade att vforrette vnder wor konglig hæffn oc vrede. Giffuit paa wortt slott Køpnehaffn siætte poske dag aar etc mdx,¹ vnder vort signete.

¹ Fredag den 5te April 1510.

II.

**Helsingørs Skomagerlavs Skraa
af 30. Novbr. 1586.**

Skraa og Ordinans, som Borgmester og Raad udi Helsingør efter kongl. Majst's Reces og naadigste Privilegies Indhold haver givet og samtykt menige Skomagere udi Helsingør deres Lav og Embede, saa og menige Mand, som deres Embede behøver til Gode og Bedste.

Aar Christi M. D. L. X. X X V. I.

Efterdi der ikke aleneste strengeligen bydes og befales udi den Reces, som stormægtigste Herre, højbaarne Fyrste Her Christian den tredje, Danmarks, Norges, Venders og Goters Konning etc., med salig højlovlig Ihukommelse, lod udgaa Aar efter Guds Byrd MDLVIII, at Borgmester og Raad udi hver Købstæd skulle være „forpligtige“ at beskikke og ordinere god Politi og have flittig Opseende om Embeds Handel, at alting gaar tilbørligen og skikkeligen til paa alle Sider,

Men ogsaa at stormægtigste, højbaarne Fyrste og Herre, Her Frederik den anden, nu regerendes Konning til Danmark og Norge etc., vores allernaadigste Herre og Konning udi den sidste Privilegie, som hans kongl. Majst. af synderlig Gunst og Naade haver særdeles undt og givet denne hans Naades Købsted Helsingør Aar Christi MDLXXVII, naadigste befaler og tilsteder Borgmester og Raad her sammesteds at maa give og oprette

nyttelige og gode Skraaer og Ordninge i alle Slags Embede og Haandværk, at der formedelst kan holdes en ærlig Skik og Politi ved Magt og Lige,

Da efter saadanne kongelige Privilegier og Befaling saa og paa det at menige Skomagere her i Byen kunde have en skriftlig Ordinans og Skraa, hvorefter de dennem paa deres Embedes Vegne efter denne Tids Lejlighed kunne vide at rette og forholde, haver vi efternævnte Jørgen Mhaer, Frantz Lauritzøn, Borgmestere, Andris Saxsøn, Hans Nielsøn, Matz Lauritzøn, Anders Hess, Oluf Pedersøn, Niels Barfod, Gudmand Nielsøn Raadmænd, og Claus Nielsøn Byfoged i Helsingør.

Gjort denne efterskrevne Skraa, Skik og Ordning og den undt og givet dennem, som nu Skomagere Embede bruge hos os og altid herefter kommendes vorder ved sine efterfølgende Ord, Punkte og Artikle, paa det de kunne des bedre ved Magt og Lige deres Embede oppholde og hver som købe vil kan bekomme for et skelligt Værd gode Støvle, Sko og andet som deres Embede tilhører, som tilbørligt og ret er og ikke paaklages udi nogen Maade.

Kap. 1. At der skal tilskikkes en Oldermænd og Bisidder for Lavet.

Først skal en Oldermænd tilskikkes for samme Skomager Embede og derhos en af Raadet at være deres Bisidder, hvilken med Oldermænden skal have flittig Agt og Opsyn, at altingeste gaar ærligen og ret til, og denne efterfølgende Skraa holdes ved Magt og Lige, uanseendes Vild, Venskab, Gunst, Gave, Had, Nid, fattig eller rig, som de ville ansvare og bekende for Gud og Menneskene.

Kap. 2. Lavbrødre og Søstre skulle være ægte og ærlige.

Hvo som vil vinde Skomagerlavet, han skal være ærlig og ægte fød og ikke for nogen Sag være vanrygtet, hvorfor Lavet kan lide nogen Blysel. Det samme skal og forstaas om Lavssøstre.

Kap. 3. Skomagere Svende, som begær Lavet skulle tjent udi tre Aar hos Mester i Helsingør.

Hvilken Skomagersvend, som Lavet her i Helsingør vil vinde, han skal have tjent og lært hos en Mestere her udi Byen udi tre Aar og have hans ærlige Vidnesbyrd og Skudsmaal.

Kap. 4. Fremmede udenbys Mestere, som Lavet begær, skulle have deres ærlige Vidnesbyrd og Skudsmaal.

Dersom nogen fremmede udenbys Mand hidkommer og vil vinde Skomagerlavet, han skal have sit ærlige nøjagtige Vidnesbyrd og Skudsmaal, om hans Herkomst, førige Levned og Omgængelse, og hvor han haver lært.

Kap. 5. Hvo Lavet begærer skal være Borgere, gøre sit Mesterstykke og bevise sig at være god for Mestere.

Hvo som efter denne Dag vil vinde Skomager Lavet og være Lavsbroder med dennem, han skal enten selv eller ved en anden paa sine Vegne (om han selv er udi lovligt Forfald) bedes Lavet tre Gange paa deres Stævne og imidlertid udi alle Lavsbrødres Nærværelse bevise med sit Arbejde, at han kan kendes Lavet værd og hans Arbejde findes ustraffeligt. Og naar det er sket, at han er kendt god og duelig for Broder med Bisidderens Samtykke, da skal han indstedes i Lavet og gøre hans Ed at ville stadeligen og fast holde alle denne Skraas Artikle, som skulle hannem straks forelæses, og saa skal han give for sin Indgang til Lavet en Gylden efter højbemeldte kongl. Majst's Recesses Indhold. Men vil nogen af sin egen gode Vilje give og forære Lavet med mere, da stande det til hannem selv. Dog skal han tilforn have gjort sin Borgere Ed at være Kongen i Danmark huld og tro, Borgmestere, Raad og Byfoged hørig og lydig og gøre hans Medborgere Lige og Ret i alle Maade og sætte saa Loven og Vissen for sin Indgang.

Kap. 6. Skomagersvend, som fanger sig Hustru af Skomagers Enker, skal gøre fuldt i Lavet.

Item hvilken Skomagersvend som sig vil bosætte og fanger sig Skomager Hustru, han skal gøre fuldt i Lavet og sætte Loven og Vissen for sin Indgang, som forskrevet staar, førend han maa bruge Embedet.

Kap. 7. Skomagers Hustru maa efter sin Mands Død bruge Embedet udi tre Aar.

Om nogen Skomager Hustru mister sin Mand og udi sit Enkelvnet skikker sig ærligen og vel, da maa hun lade bruge Embedet udi tre samfelde Aar, dog skal hun holde Vide og Vederlag som en anden Lavsbroder og nyde Broders Ret. Bliver hun længer Enke siddendes, da have det med alle Lavsbrødres Bevilling, ellers maa hun ikke længer lade bruge Embedet. Men dersom det findes, at hun under et Skin holder nogen Mand eller Svend udi sit Hus og bruger Embedet dennem til Fordel og det kan skelligens bevises, da skal den hun saa holder, og Embedet med hende haver brugt give en Gylden i Lavs Bøsse og 1 Ort til fattige husarme og alt Arbejdet være forbrudt og gives i Guds Navn, og hun siden være Embedet saa nær, som Bisidderen med Oldermænd og menige Lavsbrødre ville samtykke og bevilge.

Kap. 8. Ingen Skomager maa lægge til med sin Svend og bruge Embedet.

Sammeledes hvilken Skomager som lægger til med sin Svend og bruger Embedet hemmeligen, og Lavsbrødre fange det at vide, og kan gøres bevisligt, da skal Husbonden give en Gylden til Lavet og 1 Ort til fattige husarme, og alt Arbejdet skal være forbrudt og gives i Guds Navn, og Svenden lide samme Straf.

Kap. 9. Skomagersvende, som fanger Skomager Dotter, skulle Lavet ikke nægtes, endog de ikke have tjent 3 Aar udi Helsingør.

Item er det saa, at nogen Skomagersvend gifter sig med en Dannemands Dotter udi Skomagere Embedet og begærer at vinde deres Lav, da skal hannom ikke Lavet nægtes, fordi han ikke haver tjent her udi Helsingør i tre Aar, som før er rørt, men saafremt han ellers er god paa Embedet og han kendes duelig for Lavsbroder, skal han indstedes og give til Lavet 1 Gylden for sin Indgang, uden han selv af egen fri Vilje mere give vil. Det samme skal og Skomager Sønner nyde som fødte ere udi Embedet her i Helsingør og fanger sig Skomager Dotter eller anden til Hustru.

Kap. 10. Om Lavsbroder flytter af Byen og bliver borte Aar og Dag.

Item om nogen Lavsbroder flytter af Byen og bliver borte Aar og Dag og ikke haver det med Vilje og Minde enten af Øvrighed eller Oldermænd paa Lavsbrødres Vegne, kommer han til Byen igen efter Aaret er omkring og begær Embedet, da skal han først have det med Borgmester og Raads Bevilling og siden med Oldermænds og alle Lavsbrødres Samtykke, og bøde saa i Lavsbøsse efter Lejligheden, og som Bisidder med Oldermænd og Lavsbrødre kunne hannem forefinde.

Kap. 11. Hver Lavsbroder skal holde sine Sko fal udi sit Hus eller Skobod.

Hvilken Lavsbroder som holder Sko fal, han skal holde den udi det Hus, han iboer, fal paa sit Vindue eller i sin Skobod og ingen andensteds uden det sker udi almindelige Aarsmarked. Hvo herimod gør, bøde for hver Gang til Lavet 1 Daler og husarme $\frac{1}{2}$ Ort.

Kap. 12. Skomagerens Arbejde skal overses hver Løverdag.

Item hver Løverdag skal tvende af Lavsbrødrene udi Skomager Embedet, som Oldermænd skal tilskikke, gaa omkring til alle Skomageres Døre og Skoboder og bese deres Arbejde og Ger-ning, baade Sko og Støvle. Og hvor de da finde noget Arbejde, som straffeligt er og ikke saa godt som det sig bør, da skulle de have Fuldmagt at tage samme Arbejde og føre det til Olderman- den. Og skal holdes Stævne udi Bisidderens og alle Lavsbrødres Nærværelse, og da skal den brødige bøde første Gang udi Lavsbøsse $\frac{1}{2}$ Daler, og det ulovlige Arbejde gives fattige Folk i Guds Navn, anden Gang 1 Daler og det straffelige Ar- bejde udi lige Maade gives fattige. Befindes det tredje Gang, da have alt sit Arbejde forbrudt, Hælvten til Lavet og Hælvten til fattige, og være Embedet og Lavet saa nær, som Bisidder med Oldermænd og menige Lavsbrødre ville samtykke.

Kap. 13. Om de, som vorde tilskikket at bese Arbejdet, tage For- sømmelse fore.

Item hvilke to Skomagere, som befales af Oldermænden at gaa omkring om Løverdagen og bese Arbejdet, som før er rørt, og de tage Forsømmelse derfor eller se med nogen gennem Fingre, hvor som Brøst findes paa Arbejdet, da bøde udi Lavs- bøsse for hver Gang saadant med dennem befindes hver $\frac{1}{2}$ Daler. Og dersom Oldermænden forsømmer at tilsige eller be- fale dennem, da være han for hver Gang til Lavet forfalden 1 Daler.

Kap. 14. Om der gives Klage paa hvis Arbejde nogen haver købt.

Dersom nogen uden- eller indenbys Personer købe enten Sko eller Støvle af nogen Skomager her i Helsingør, og klages der- over enten for Borgmester, Kongens Foged eller Oldermænd og der findes med skellig Bevisning Straf og Brøst paa Arbejdet, at det ikke er saa godt og lovligt, som det sig bør, da skal den,

det solgt haver, være udi Straf mod Anklageren og Lavet efter otte Gildebrødres Sigelse.

Kap. 15. Ingen gemen Borgere maa lade sy Sko udi sit Hus.

Item skal ingen gemen Borgere, som ikke er i Raadet udi Helsingør, holde nogen Skomagere enten Mand eller Svend i sit Hus og lade sy Sko, Skomagerlavet til nogen Skade eller Afbræk. Hvo dermed findes, da skal Arbejdet være forbrudt til Lavet.

Kap. 16. Om Skomagere, som findes paa Landsbyen Lavet til Afbræk,

Item findes nogen Skomagere her nærværendes omkring paa Landsbyerne, som bruger Skomager Embedet imod Recessen, Skomagerne her i Helsingør til Skade, Forprang og Forhindring paa deres Embede og Næring, og det skelligen bevises kan, da skal det klages for Kongens Lensmand, at saadant ulovligt Embede Recessen imod maa afskaffes.

Kap. 17. Lavbrødre og Søstre maa trende Gange om Aaret holde en ærlig Samfund og Forsamling.

Item skal det ogsaa være tilladt, at Oldermænden med alle Lavbrødre og Søstre maa paa trende Tider om Aaret søge og holde et ærligt Samsæde i deres Lavshus med ærligt Folk, som ere de næste tre Dage efter Juledag, tre Dage efter Fastelavns Søndag og tre Dage efter Pinsedag, paa det godt Venskab og kærligt Broderskab kan deraf stiftes og foraarsages. Dog saa at de med Maade holde sig høviskeligen uden overflødig Drik og anden Uskikkelighed. Findes nogen herimod brødig, da skal den bøde efter Skraaens Lydelse.

Kap. 18. Hver skal søge sit eget Sæde udi Lavshus.

Hvo som sit eget Sæde ikke vil søge udi Lavshus, eftersom han er indkommen og haver vundet Lavet til, han skal bøde for hver Gang han det forsømmer udi Lavsbøsse 1 Ort.

Kap. 19. Ingen maa bære Vaaben eller Værge med sig til Lavshus.

Item hvilken som gaar med Vaaben eller Værge til Lavshus, han skal bøde mod Lavet $\frac{1}{3}$ Daler og til fattige 2 gode Skilling. Gør han Skade dermed, da bøde videre efter Lands Ret.

Kap. 20. Om nogen Lavbroder drager sin Kniv med vred Hu til den anden.

Hvo som drager sin Kniv udi Lavshus eller Gaard eller andensteds til sin Lavbroder med vred Hu, han bøde derfor i Lavsbøssen 1 Daler, dog han ingen Skade gjorde; men gør han nogen Skade, da bøde imod Kongen og Staden efter Sagsens Lejlighed og Landsretten og være sit Embede og Lavet kvit et Aar.

Kap. 21. Om den ene Lavbroder slar eller saarer den anden.

Item hvilken Lavbroder der slar eller saarer den anden af Vrede eller drager Haar eller river hans Klæder, skal bøde efter Lands Lov mod den, han Skaden gjorde eller i andre Maade saarede og give til Lavet 1 Daler og 2 Sk. gode til fattige husarme.

Kap. 22. Om nogen Lavbroder gør Manddrab.

Item dersom saa sker (det Gud forbyde), at nogen Lavbroder ihjelslar sin Gildebroder eller nogen anden udi deres Forsamling, da skulle alle de Brødre, som til Stede ere være forpligtet af deres yderste Formue at anholde Manddraberen til Stede og forhindre, at han ikke undkommer, og antvorde hannem Konningens Foged i Hænder. Men dersom det kan findes, at de lader hannem for deres Forsømmelse Skyld undkomme eller hemmeligen lade forskyde eller dølge formedelst dennem selv eller nogen anden, og det kan skelligens over dennem bevises, da skulle de derfor staa til Rette.

Kap. 23. Om Drabet er sket af Vaade eller Nødværge.

Befinder det sig og saa, at Drabet er sket af Vaade eller Nød-

værge, saa Manddraberen kan findes til Bod, da skal han dog være af Brødrenes Samfund, indtil han er forliget med den dodes Venner og alle andre, derpaa have at tale. Og naar alle Sager ere forligte med Sagvolderen og alle andre, da nyde han sit Embede igen og give fattige husarme 1 Daler.

Kap. 24. Oldermænd skal først gøre Køb, før end Lavsbroderne maa købe, hvis fal kommer til deres Embedes Behov.

Naar Læder, Beg, Bark eller Hamp, enten til Skibs eller udi andre Maade, hidføres eller kommer saa noksom til Købs, at alt Lavet kan være dermed behjulpen, da maa ingen Broder købe, førend Oldermændene haver gjort Køb paa alle Lavsbroderes Vegne. Og da tage hver efter Andel og som han formaar at betale til. Men dersom nogen enten Bønder eller andre enstige Personer tilbyde nogen Lavsbroder en Hud, fire eller fem, desligeste Hamp, Bark, Beg, som er saa ringe, at alt Lavet ikke kan være tjent med, da skal det ikke være hannem forment, det til sit eget Behov at købe for det bedste Køb, han selv kan gøre. Hvo herimod gør, miste Købet og bøde til Lavet 1 Daler og fattige husarme $\frac{1}{2}$ Ort.

Kap. 25. Sager, som Kongens og Byes Ret ikke med indfalder, skulle for klages for Bisidder og Oldermænd.

Item hvilken Lavsbroder som beklager den anden til Tingsstævne eller for Kongens Foged for Gælds Sag eller for nogen anden Sag, som Kongens eller Stads Ret ikke med indfalder, førend han haver klaget det for sin Bisidder og Oldermænd, han bøde for hver Sinde 1 Daler til Lavet; thi al Trætte og Uenighed, som indbyrdes sker imellem Lavsbroderne og ikke kommer Blodvide af eller Konningen og Stadsens Rettighed ikke med kan forkrænkes, det skal forhandles og fordrages under dem selve efter Bisidderens, Oldermænds og Brødrenes Sigelse.

Kap. 26. Hvo som giver anden Ukvems Ord.

Hvilken Lavsbroder, som giver hin anden Ukvems Ord, kal-

lendes hannem Skalk eller udi andre saadanne Maade hannem uførmer, han skal forlige sig med hannem og bøde til Lavet $\frac{1}{2}$ Daler og 2 Sk. gode til fattige husarme.

Kap. 27. Om nogen Lavsbroder bliver sigtet paa hans Ære og gode Rygte.

Item hvilken Lavsbroder, som bliver sigtet for nogen Sag og kommer udi aabenbare Rygte, det hans Ære og Lempe kan forkrænke, da skal han det afværge og sig derfor rense, om han vil nyde Lavet med dennem. Kan det hannem og skelligen overbevises, da skal han og slet være Lavet forvist og aldrig der mere indkomme.

Kap. 28. Hvo som anden sigter, skal det fuldbyrde og bevise.

Item hvo som sin Lavsbroder eller Søster sigter for nogen Sag, eller deres Ære paatal(er) og ikke kan det fuldbyrde og bevise, lide derfor efter Recessen og Stadsrettens Lydelse og udi lige Maade være Lavet forvist.

Kap. 29. Om nogen falder udi Forkøb for den anden.

Hvo som falder udi sin Lavsbroders eller nogen andens Forkøb, og det kan skelligen bevises, bøde for hver Gang det sker til Lavet 1 Daler.

Kap. 30. Om nogen undlokker og fæster sin Lavsbroders Tjenestetyende.

Findes nogen Broder eller Søster, som undlokker eller fæster sin Lavsbroders Tjenestetyende, Svend, Dreng eller Pige for lovlig Tid, og det i Sandhed kan bevises, da bøde for hver Gang det sker udi Lavsbøsse 1 Daler, og til fattige husarme $\frac{1}{2}$ Ort, og miste det Tyende, han havde fæst.

Kap. 31. Hvo Lavsstævne forsømmer, naar Oldermænden lader tilvare.

Item hvilken Broder som ikke kommer til Lavsstævne, saa ofte som Oldermænden lader tilvare, da bøde for hver Tid han

forsømmer Klokketimen 2 Sk. gode, men er han fortrøden og foragter at komme, ikke havendes bevisligt lovligt Forfald, da bøde for hver Tid til Lavet 1 Daler og $\frac{1}{2}$ Ort til fattige husarme.

Kap. 32. Om nogen gaar ulydig af Lavsstævne.

Gaar og nogen sin Oldermænd ulydig af Stævne, Lavet til Trods og Foragt, han være Lavet saa nær, som alle Lavbrødre ville.

Kap. 33. Om nogen Lavbroder er uhørsom og foragter, hvis Lavbrødre med Bisidder og Oldermænds Samtykke paalægge Lavet til Bedste.

Item dersom Oldermænd med Bisidder og alle Lavbrødre samtykke og lægge nogen Vide og Vilkaar paa, som Lavet kan være til Gavn og Bistand, og det ikke er Konningen eller Staden til Skade eller Afbræk, og nogen Lavbroder det foragter, vil ikke være hørig og lydig og holde Vide og Vedtægt med dennem, og findes til trede Sinde i saa Maade brødig, da skal han være Lavet saa nær, som Oldermænden og alle Brødre ville.

Kap. 34. Om nogen gør Ulyd, Bulder eller Mytteri udi Lavshus.

Item hvilken som gør Ulyd i Lavshus med Bulder, Skrigen og Raaben eller og andet Mytteri og Oprør kommer af Sted, naar Brøderne ere forsamlede, og efter Oldermændens Straf og Paamindelse ikke vil afstaa, den bøde mod Lavet 1 Daler og fattige husarme $\frac{1}{2}$ Ort.

Kap. 35. Om Guds Fortørnelse med Sværger og Banden, som sker udi Lavshus.

Hvilken Lavbroder som sværger, bander og med blodige Eder og den onde Aands Paakald bedriver Guds Lastring og Fortørnelse, og kan hannem overbevises, bøde for hver Gang udi Lavsbøsse 1 Skilling gode Penninge. Bliver han herover eller for nogen andre Stykker, som Oldermænden hannem efter Skraaen

paa Lavsens Vegne tilholder, unyttig, da skal han forvises af Lavshus til om Morgenens, og da gøre Ret for sig efter Brødrenes Samtykke og Sigelse.

Kap. 36. Hvo som spilder Øl udi Lavshus.

Item hvo som spilder Øl udi Lavshus videre, end han med en Haand kan skjule, bøde for hver Gang 1 Album gode Penninge. Kan det og kendes for en Pæl Øl eller mere, som spildes, da bøde for hver Pæl til Lavet 1 Skilling gode Penninge.

Kap. 37. Om nogen tager Guds Laan til Overflod.

Item hvilken som overflødig tager Guds Laan til sig, mere end han kan fordrage, saa at han det opgiver og gør Vrag deraf, og sætter sig til Bænks igen hos Lavsbrøderne at drikke, han bøde til Lavet 1 Daler og 2 Sk. gode til fattige husarme.

Kap. 38. Ingen maa sidde længer end Oldermænd oplapper.

Sidder nogen Lavsbroder længer end Oldermænd haver oplappet, han bøde til Lavet 1 Daler og fattige husarme $\frac{1}{3}$ Ort.

Kap. 39. Hvo Drikkekar slar isønder.

Item slar nogen Drikkekar sønder enten med Vilje eller Uvilje, da skal han betale Karret og bøde for hver Gang til Lavet 2 Sk. og fattige husarme $\frac{1}{2}$ Sk.

Kap. 40. Hvilken sidst kommer udi Lavet, skal skænke for de andre.

Item hvilken som kommer sidst i Lavet, han skal altid skænke for de andre udi deres Samsæde, indtil en anden kommer efter hannem. Og for hver Gang han forsømmer Oldermændens Befaling bøde mod Lavet een Ort og i de fattiges Bøsse een god Skilling.

Kap. 41. Ingen uden Skomagerne, som ere udi Lavet i Helsingør, maa holde Sko eller Støvle fal uden paa almindelige Aarsmarked.

Item skal ikke tilstedes nogen Skomager af andre Købstæder eller nogen anden indlændiske eller udlændiske Købmand eller Haandværkssvend at føre Sko eller Støvle hid til Helsingør at sælge uden aleneste paa rette fri almindelige Aarsmarked. Fordrister sig nogen paa andre Tider herimod at gøre og holde Sko fal, da skal han derfor tiltales for Kongens Foged og bøde imod Kongen, Staden og Lavet efter Sagsens Lejlighed til tre Skifte.

Kap. 42. Om Læredreng, som antages paa Skomager Embede.

Naar nogen Læredreng antages og sættes paa Embedet, da skal Drengens Mestere, som hannem antager, fuldgøre paa Drengegens Vegne udi Lavsbøssen 1 Daler 1 Ort. Sammeledes om nogen Tjenestedreng kommer af Landsbyen og haver tjent paa Embedet, og dog ikke lært det, og vil her give sig udi Tjeneste hos en Mestere videre at lære, han skal udi lige Maade give 5 Ort til Lavet. Dog skal hver Skomagere, som selv lærer sin Søn Embedet, være derfor fri.

Kap. 43. Om selvgjorte Mestere, som komme af Landsbyen og ville tjene for Svende udi Helsingør.

Om nogen Skomagere kommer af Landsbyen, som der haver arbejdet og været sin egen Mester, som han sig haver angivet, og giver sig nu siden ud at tjene for Skomagersvend her udi Helsingør, han bøde til Lavet 1½ Daler.

Kap. 44. Hver Lavbroder skal betale sin Gæld til muelig Dag efter Oldermands Sigelse.

Item for al udlovet vitterlig Gæld, som nogen i Lavet kan være bortskyldig, der skal Oldermændene have Fuldmagt til at lægge den, som skyldig er, muelig Dag fore at betale. Dersom han findes forsømmelig og ikke betaler til den Dag hannem er

forelagt, da skal han være Lavet forvist, indtil han betaler. Udi lige Maade skal holdes med hvis Brøderpenninge, som ere udlovede, og nogen Lavsbroder er falden for til Lavet og de husarme.

Kap. 45. Om nogen Lavsbroder haver tre Svende.

Item om nogen Lavsbroder haver tre Svende i Arbejde paa sin Værksted, da skal han miste den ene, om nogen af Brøderne enten fattig eller rig, haver hannem Behov.

Kap. 46. Skomagere Lavsbrødre maa sig nære og behjælpe at indføre og udføre, hvis til deres Embede behøves.

Item maa og skulle de alle, som i Skomagerlavet ere udi Helsingør, nære og behjælpe dennem med hvis ærlig Bjerring de kunde, baade ind og ud at føre, saavidt deres Embede belanger og dennem dertil Behov gøres, kongl. Maj'st's Forbud undertaget.

Kap. 47. Ingen fremmede Skomagere maa købe blodige Huder.

Item skal og ingen fremmede Skomagere eller andre Folk tilstedes at købe nogle blodige Huder her paa Torvet i Helsingør, Skomagerne til Skade og Afbræk, hvo dermed befindes, bøde til Kongen, Staden og Lavet efter Sagsens Lejlighed til tre Skifte, og dog miste sit Køb.

Kap. 48. Naar nogen Lavsbrødre eller Søstre ved Døden afgaar.

Item naar nogen Lavsbroder eller Søster formedelst Døden afgaar, da skal Oldemanden tilskikke dem, som skulle vaage over Liget og skulle alle Lavsbrødre og Søstre følge Liget til sin Begravelse. Forsømmer nogen uden lovligt Forfald, bøde til Lavet 1 Daler.

Item dersom nogen Lavsbroder denne fornævnte Skraa i nogen Maade foragter og ikke vil sig holde og rette efter alle fornævnte Artikke, da skal han have sit Embede og Borgerskab forbrudt, og efter den Dag ikke være det mere nydendes i nogen Maade efter Oldermands og menige Lavsbrødres Samtykke. Og vi fornævnte Borgmester, Raad og Byfoged med menige Borgere her sammesteds have denne fornævnte Skraa og Ordinans fuldbyrd og stadfæst hængendes her forneden vores Byes Secret.

Givet udi Helsingør den 30. Novembris, som sancti Andræ apostoli Dag paafald.

Aar Christi MDLXXXVI.

Forevist Kommissionen for Lavens Regulering i Helsingør den 24. Novbr. 1801.

Holger Ludv. Olrik.

J. W. Tegner.

Carl XII^s Landgang ved Tibberup Mølle 4de August 1700.

Foredrag, holdt af
Generalmajor A. P. Tuxen
ved Samfundets Møde i Humlebæk 21de August 1910)¹

TANKEN om Fredsforbund, hvis Krigsmagt har den Opgave at holde Justits over Fredsbrydere, er ikke ny. Historien frembyder mange Exempler paa, at neutrale Magter har *garanteret* Fredstraktater og derved forpligtet sig til at gribe ind, naar Forliget blev krænket. Hvis Garanterne i det hele taget tog Affære, optraadte de ikke som krigsførende; deres Livsinteresser stod ikke paa Spil; de udførte nærmest en Slags Polititjeneste. Den Krig, hvoraf en lille Episode her skal fremdrages, var en Garantikrig og bar i alle Henseender Præg heraf; de fleste af Garanterne udfoldede kun ringe Energi og vilde hellere demonstrere end slaas. Sverige, England, Nederlandene og de Brunsvig-Lyneborgske Hertugdømmer (det senere Kongerige Hannover) havde 1689 garanteret et mellem Kongen af Danmark og Hertugen af Holsten-Gottorp oprettet Forlig. I Marts 1700 brød Frederik IV dette — iøvrigt med god Grund — og sendte sine Tropper ind i Hertugens Besiddelser; men det varede længe, inden Garanterne skred ind; først i Slutningen af Maj, nogle Dage efter

¹ Foredraget er i alt væsentligt udarbejdet paa Grundlag af det Kildemateriale, der har været benyttet til den Skildring af Begivenhederne, som Foredragsholderen har givet i 1ste Bind af Generalstabens „Bidrag til den Store Nordiske Krigs Historie.“

at Kongen selv var kommen til Slesvig, rykkede en svensk¹-lyneborgsk Hær ind i Holsten, hvor et hollandsk Korps lidt senere stødte til den. De Danske, som var i Færd med at belejre den hertugelige Fæstning Tønning, maatte vende sig mod Invasionshæren, skønt de var paa Nippet til at foretage „Generalstormen“, og den kongelige Hær i Holsten var nu bunden for Resten af Felttoget. Det kom ikke til noget afgørende Slag, da Garanterne — paa Svenskerne nær — var fuldkommen tilfredse med at holde de Danske i Skak.

Garanterne lod sig ikke nøje med at virke mod Danmarks Sydgrænse, men sendte ogsaa betydelige Stridskræfter til Sundet for at true Hovedstaden. Den 7. Juli passerede en engelsk-hollandsk Flaade med strøgne Bramsejl og under gensidig Salut forbi Kronborg — der var jo ingen Krig —, og den overlegne danske Flaade, der under General Admiral Løjtnant *U. Chr. Gyldenløves* Kommando havde ligget ved Indløbet til Sundet, gik frivillig tilbage til København; den havde Ordre til „ingen Gevalt mod nogen fremmed at forøve, med mindre Flaaden selv med nogen Magt blev angreben.“ Den 15de gik en anelig svensk Flaade gennem Flinterenden, hvad der blev betragtet som et stort Vove-stykke, og den 17de laa Garanternes samlede Flaade Syd for Hven; den var den danske langt overlegen og kunde let indslutte Hovedstaden fra Søsiden; men den medførte hverken Landgangstropper eller Belejringsmateriel, og de Forsøg, den gjorde, paa ved et Bombardement at tvinge København til Overgivelse, førte ikke til noget. Ved Udgangen af Juli var Tilstanden i Sundet den samme som i Holsten: Modstanderne laa uvirksomme overfor hinanden. Paa Svenskerne nær viste Garanterne kun ringe Kamplyst, og de Danske havde ingen Grund til at lægge sig yderligere ud med dem ved at optræde som Angribere.

Hvis der skulde fremkaldes en Afgørelse paa Sjælland, maatte Garanterne kaste Tropper i Land og angribe København; den

¹ Sverig havde den Gang store Besiddelser i Tyskland.

18aarige svenske Konge *Carl XII*, der laa med en stor Hærstyrke i Skaane, vilde hellere end gerne gøre Forsøget; men en Landgang kunde kun udføres med Englændernes og Hollændernes Hjælp, og den syntes de ikke meget villige til at yde. Foretagendet var ellers ikke forbundet med synderlig Risiko; den indsluttede danske Flaade formaaede kun at lægge det ringe Hindringer i Vejen, og den Hærstyrke, der kunde imødegaa en Landgang, var meget ubetydeelig.

Paa hele Sjælland fandtes af regulære Tropper kun 5 Batailloner, 7 Eskadroner og 5 Artillerikompagnier, ialt 4500 Mand. Hertil kom Flaadens Soldateske, 2 danske og 2 norske Batailloner, men disse Tropper kunde ikke tages bort fra Skibene, med mindre man vilde give Afkald paa at lade Flaaden løbe ud for at benytte en gunstig Chance. Til Anvendelse i aaben Mark raadede man kun over 6 Eskadroner. Resten gik med til at skaffe København og Kronborg den allernødtørftigste Besætning.

Ved det 17. Aarhundredes Udgang bestod den danske Hær udelukkende af hvervede Soldater, af hvilke henved Halvdelen var Udlændinge. I mange andre Lande havde man foruden de hvervede et større eller mindre Antal udskrevne Tropper, der nærmest var bestemte til Anvendelse i Fæstninger og i det hele i Forsvars Øjemed. Saadanne „nationale“ Soldater havde man tidligere haft i Danmark, og det fik man ogsaa senere, men paa det Tidspunkt, hvorom her er Tale, var Københavns Borgervæbning saa at sige det eneste nationale Korps, og de gode Borgere var „kun maadelige Militaire“, som deres egen Chef erklærede. Det var dog Tanken af anvende Landets Børn til Landets Forsvar, og 8. Maj 1700 udgik en Forordning om „almindelig Vagt og Landeværn“; heri paalagdes det Amtmændene at optage Ruller over alt Mandskab mellem 18 og 50 Aar, affatte Fortegnelse over alle brugelige Vaaben og siden, naar Kongen bød det, holde Generalmønstring over Landfolket, som de selv skulde kommandere med Bistand af Amtsforvalterne, Herreds- og Ridefogderne. Til Underofficerer skulde udtages saadanne Bønder,

„som i Krigstid tilforn havde ladet sig bruge“. Gaardmænd skulde møde med Kaarde, Musket, 1 Pund Krudt, 14 Kugler og 6 Alen Lunte, mindre Jordbrugere med Kaarde, Pike og i Nødsfald med de Vaaben, de kunde opdrive. Bauner oprettedes, og Pladser anvistes, hvor Folkene skulde møde, naar Baunerne brændte, Trommerne rørtes, og Stormklokken lød. Mellem Tibberup Mølle og Humlebæk laa der saadan en Baun;¹ den blev forsynet med Ved af Asminderød Sogn, og „en Dannemand af de Næstoende“ var beskikket som Baunemester.

Det var selvfølgelig ugørligt, nu da Krigen stod for Døren, at fremstille en brugelig Militærafdeling af det fuldstændig raue Materiale; men der blev arbejdet med god Vilje og ikke helt uden Udbytte. Der var stor Mangel paa Vaaben; de strænge Jagtlove havde bevirket, at kun faa Bønder var i Besiddelse af Musketter. Københavns Tøjhus fik da Ordre til at levere Amtmænd og „Proprietærer“² Geværer og Piker; men Beholdningerne var ikke overvættede store, og i Slutningen af Juni var knap Halvdelen af Landeværnsfolkene forsynede med Skydevaaben, der tilmed var højst uensartede. Mandskabet blev til Dels indøvet af Drabantgarden, et lille Korps, der bestod af tidligere Officerer. I Juni og Juli var 4 Kaptajner beskæftigede med at exercere Bønderne i Frederiksborg Amt. De sled troligt i det hver eneste Dag, men Folkene var ganske ukendte med Vaabenbrug, og der skete ikke faa Ulykker ved Skydeøvelserne. Nogen Fremgang var der dog at spore, og ved en Mønstring, der 2den August blev afholdt over Roskilde Amts Landeværn, udtaltes, at man kunde vente, at Bønderne vilde være i Stand til at gøre nogen Modstand, „skønt de ej er saa fuldkomne, som om de var regulære Landfolk“.³

Landeværnets numeriske Styrke var betydelig: Københavns Amt mønstrede 2777 Md., Roskilde ca. 3000, inddelte i Kompag-

¹ Vistnok paa den lille, Syd for Tibberup Gd. liggende Bakke, der paa Kortet Side 100 er betegnet ved Højdetallet 11. ² D. e. Godsejere. ³ D. v. s. regelmæssigt uddannede nationale Soldater.

nier paa 350—500 Md.¹ Synderlig militær Betydning har disse alt for store Kompagnier ikke haft, slet bevæbnede, tarvelig uddannede, løst organiserede, som de var, og førte af en Amtsforvalter eller Ridefoged. I Slutningen af Juli indlagdes 300 Landeværnsmand paa Kronborg, og noget senere 2200 i København; de blev midlertidig indlemmede i de regulære Regimentter, men gjorde kun daarlig Fyldest som Soldater.

Paa Sjælland fandtes ingen kommanderende General.² Kongen havde den 21de Maj, umiddelbart inden sin Afrejse til Hertugdømmerne, indsat en Kommission af høje militære og civile Embedsmænd, der som „Slotslovens Forvaltere“ skulde „have Opsigt med al Ting“. Denne Regeringskommission — i Reglen benævnet *Slotsloven* — ledede Sjællands Forsvar, og det var dens Hensigt at indlægge Landeværnet i Fæstningerne og at formere et mobilt Korps af de 2 Sjællandske Rytterregimentter, noget Feltartilleri, Dele af Københavns Garnison og Flaadens Soldateske; men denne fornuftige Plan blev ikke gennemført, da Københavns Kommandant, Generaløjtnant *Hans Chr. Schack*, ikke paa nogen Maade vilde sende Tropper ud af Fæstningen. I de første Dage af August var Øresundskystens Bevogtning overdraget til 2 Eskadroner af 3. Sjællandske Rytterregiment, der havde Hovedposter ved Helsingør, Espergærde, Rungsted Kro og Taarbæk. Ved hver af disse Poster var der anbragt 3 beredne Bønderkarle, der, naar Landgang skete, skulde bringe Melding til København, til nærmeste Regimentschef og nærmeste Amtstue. Udenfor København laa der en Eskadron af 1ste Sjællandske Regiment; skete der Landgang mellem Kronborg og Hovedstaden, vilde højst 350 *Ryttere* i Løbet af Dagen kunne indtræffe. *Fodfolket* repræsenteredes udelukkende af Landeværn fra Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter, der tilmed nylig havde afgivet 300 af deres bedste Folk til Bataillonon paa Kronborg, medens et stort Antal Bønder var beskæftigede med at køre Tømmer og

¹ De andre Amters Styrkelister er ikke fundne. ² Heller ikke i 1807 var der ansat nogen kommanderende General paa Sjælland.

Faskiner til samme Fæstning. Kun hvis Landgang fandt Sted i Hovedstadens umiddelbare Nærhed, kunde der regnes paa Bistand fra Garnisonen. Natten til 23de Juli afviste saaledes en Bataillon af Prins Christians Regiment i Forbindelse med Landeværnsmænd under Amtmand *Knud Juul* et fjendtligt Forsøg paa at lande ved Skovshoved. Med *Artilleri* var Øresundskysten meget slet forsynet, og, naar svenske Beretninger taler om Kystbatterier, maa dette ikke forstaas bogstaveligt. I Følge Tøjhusregnskabet var der kun udleveret 7 smaa Kanoner, af hvilke de 4 stod ved Taarbæk, de 3 ved Rungsted; hertil kom 3 ganske smaa Piecer, der hørte hjemme paa Kronborg Ladegaard, og 4 Falkonetter¹, der kom fra Frederiksborg, hvor de brugtes til Salut, naar Kongen holdt Gæstebud. De sidstnævnte 7 Stykker blev betjente af Bønder med en Ridefoged som Batterichef; de førstnævnte derimod af Soldater. Sandsynligvis har der enkelte Steder været gravet Indskæringer til dette Artilleri; disse i Forbindelse med Brystværn for Strandvagterne, Hegn, Stengærder og Høje figurerer som „Batterier og Retranchementer“.

Den Mand, hvem Forsvaret af Øresundskysten var betroet, var Stiftamtmand, Gehejmeraad *Otto Krabbe*; han var dengang henvend 60 Aar gammel, havde aldrig været Soldat, men var en dygtig, fædrelandskærlig Personlighed, der ikke skaanede sig selv. Mere Krigserfaring havde Amtmanden i Frederiksborg- og Kronborg Amter, Gehejmeraad *Joh. Otto Raben*; han havde deltaget i Skaanske Fejde og var ved sin Afgang fra Hæren 1680 Oberstløjtnant i Rytteriet; derimod havde Amtmanden i Københavns Amt *Knud Juul*, Søheltens Søn, aldrig tjent i Hæren, men han havde udfoldet megen Iver ved at organisere Landeværnet, og i Kampen foregik han sine Folk med et godt Exempel. En særlig flink Landeværns officer var Amtsforvalteren i Kronborg Amt, *Jens Rostgaard*, en modig og energisk Mand, der havde tjent baade i den danske og i Nederlandenes Hær, havde deltaget i

¹ D. e. 1 Pds. Kanoner.

Skaanske Fejde og kæmpet i udenlandsk Tjeneste; hans Kollega i Frederiksborg Amt, *Cay Ahlefeldt*, gjorde ogsaa Fyldest efter Evne. Endnu bør nævnes Cheferne for Rytterregimenterne, Obersterne *Claus v. See* og *Baltzer Fr. Rabe*. De var begge Tyskere, der var blevne graa i Kongen af Danmarks Tjeneste; sidstnævnte havde 8 Sønner, der alle blev danske Officerer; Halvdelen af dem faldt i Krig som Førere for danske Tropper.

Den militære Situation paa denne Side Sundet var saaledes i Begyndelsen af August meget lidet trøstelig: en Haandfuld Ryttere, en Hob uøvede, slet bevæbnede Bønder og et ringe Antal bitte smaa Kanoner; det var alt, hvad man havde at sætte mod den Hær, der samledes i Skaane. Her stod ved Udgangen af Juli 8 Rytterregimenter med 7500 Heste og 5 Infanteriregimenter med 6000 Mand foruden 2 andre, der var om Bord paa den svenske Flaade. Det var veløvede, velbevæbnede Folk, førte af erfarne Officerer, og i Spidsen for dem stod Kongen, en født Feltherre, men som ganske vist endnu manglede Indsigt og Erfaring. Der var Kræfter nok til at bryde den ringe Modstand, som kunde ventes, men Kong Carl følte sig ikke sikker paa, at de fremmede Admiraler vilde stille de nødvendige Fartøjer til hans Raadighed; hidtil havde de just ikke vist megen Angrebslyst. Han sendte da sin Generalkvartermester,¹ *Carl Magnus Stuart*, til Flaadecheferne, og det lykkedes denne udmærkede Officer at overvinde deres Betænkeligheder, saa at han den 26. Juli kunde bringe Kongen, der opholdt sig i Malmø, bestemt Tilsgagn om Bistand af Krigsskibe og Landgangsmateriel.

Paa Kongens Befaling gik Stuart strax i Gang med Udarbejdelsen af Landgangsplanen, og allerede den 28. forelagde han ham et Udkast; men der er ingen Grund til at gaa nærmere ind paa dette vidtløftige Aktstykke, saa meget mindre, som Planen var udfærdiget uden Kendskab til Terrænet. For at kunne arbejde paa et solidere Grundlag foretog Stuart den 29. Juli i For-

¹ Svarer nærmest til Generalstabschef.

ening med den svenske General Admiral, Grev *Hans Wachtmeister*, om Bord paa Fregatten *Fama*, en Rekognoscering af Kysten mellem Skovshoved og Espergærde, og Dagen efter sej-

lede han til Landskrona, hvor Kongen meddelte ham, at han havde bestemt sig til kun at landsætte Tropper Nord for København; han havde nemlig oprindelig paatænkt ogsaa at foretage en Expedition fra Ystad til Køge Bugt. Foreløbig skulde der

kun overføres 8 Batailloner med i alt 4800 Md.; Flaaden kunde kun landsætte ca. 1800 Md. ad Gangen, og det vilde vare nogen Tid, inden man kunde raade over Materiel til at transportere Rytteri.

— Paa deres Rekognoscering havde Stuart og Wachtmeister udset Partiet omkring *Tibberup Mølle* til Landgangssted. Dybdeforholdene tillod Skibene at nærme sig Land paa 800 Meter; Kysten var paa en Strækning af en god Kilometer ikke skovbevokset, og Forstranden temmelig smal, saa at det fjendtlige Rytteri kun i ringe Grad vilde kunne forulæmpe det landstigende Fodfolk. Det nærmeste Terræn omkring Møllen danner, som det ses af vedføjede Kort, et tresidet Højdedrag, der mod Øst falder temmelig stejlt af mod Sundet; den nordvestlige Side skraaner ned mod en lille Dal, hvor igennem der løber en Bæk, som forener sig med Søbæk tæt oven for Udløbet,¹ og den sydvestlige sænker sig ned mod et Engdrag. Her var det ret nemt at indrette en befæstet Lejr, hvor man i Ro kunde afvente Rytteriet, uden hvis Bistand man ikke vovede at rykke længere ind i Landet.

Den 30. Juli udgav Stuart sin endelige Landgangsbefaling. Krigsskibene skulde lægges i en Halvkreds med Orlogsskibene i Midten. Fregatterne, der laa paa Fløjene, havde den Opgave at bestryge Slugterne og hindre Fjenden i at samles bag Bakkerne, medens de store Skibe rensede Plateauet og fejede Kysten ren, saa at Baadkolonnerne, der roede gennem Aabningen mellem de 2 midterste Skibe, uhindret kunde naa Land. Landgangen skulde

¹ I ældre Akter kaldes Søbæk-Bro for Svinebæksbro, Søbæk for Sobækken. Hr. Gaardejer N. J. Andersen, Mørdrup, har oplyst, at sidst anførte Navn endnu bruges i daglig Tale — Søbæk Hus hed oprindelig Somøllen —, men at Navnet Svinebæk ikke længere synes at være kendt; det sydligere Vandløb hedder nu baade officielt og populært Munkegaardsløbet. For dette kunde ellers Navnet Svinebæk passe godt som Pendant til Sobæk.

Det hosstaaende Kort, der er gengivet efter den sidste Generalstabsmaaling, viser Terrænets Form (Højdekurverne). Bevoxningen har mulig, især mod Syd, været noget stærkere end nu; af Bygninger har der derimod mellem Humlebæk og Espergærde kun været ganske enkelte foruden Møllen.

Om den befæstede Lejr se Side 106.

foretages i 2 Vendinger, i den første Gardens 3 Batailloner og 1 Bataillon af Malmøs Garnisonsregiment, i den anden de 4 Batailloner af Uplands og Calmar Lens Regimenter, der hidtil havde været Soldateske paa Flaaden. Hver Bataillon skulde føres frem i en Baadkolonne paa 7 Linier, hvoraf de 4 første bestod af mindre Fartøjer, bemandede med Matroser og Grenaderer, der medførte Redskaber og Materiale til Anlæg af en flygtig Feltforskinsning strax efter Landstigningen; de 3 sidste Linier bestod af Storbaade og „Espinger“, der hver rummede 30—90 Md. og medførte Bataillonernes Hovedstyrke med nogle lette Kanoner. Malmø Bataillon benyttede de Lods- og Fiskerbaade, der havde overført den, Garden skulde anbringes paa Flaadens Fartøjer. Hver Kolonne havde sit særlige Flag, hver Linie et eget Kendemærke. Højre Fløjkolonne skulde styre mod Møllen, højre Midtekolonne mod et Hus Syd for denne, venstre Midtekolonne mod Baunen, medens venstre Fløjkolonne skulde „debarkere paa den stenige Strand“, d. e. omtrent udfor Babylonskoven. Den udførlige Instruksion angav, hvorledes man skulde forholde sig, hvis Baadene rørte Grunden, før der kunde vades i Land, og hvad der var at gøre, hvis det fjendtlige Rytteri red dem i Møde. Lykkedes Landgangen, maatte man ikke avancere videre, end det behøvedes for at anlægge en Lejr til 8 Batailloner.¹

Den 2. August gik Garden under Kongens personlige Ledelse i Landskrona om Bord paa 18 svenske, engelske og hollandske Fregatter, Brandere og Bombegalioter, medens den Malmø'ske Bataillon blev paa sine egne Fartøjer. Næste Dags Eftermiddag antændtes ved Landskrona 2 mægtige Bauner, og fra Fæstningens Volde blev der 2 Gange affyret svensk Løsen, 2 Kanon-skud efter hinanden; i Spidsen før 4 Batailloner tiltraadte den unge Konge sit første krigerske Togt. Fra den kombinerede Flaade blev Signalerne observerede, og snart drønedes Orlogs-

¹ Da Landgangsfortøjerne var meget uensartede, blev Skemaet ikke nøjagtigt fulgt.

skibenes Kanoner som Tegn paa, at Flaaden var rede til at støtte Hærens Foretagender.

„Fama“s Rekognoscering var bleven iagttaget fra Kysten, og man havde sendt den nogle Kugler, der ikke ramte. Man ventede, at der snart vilde ske noget, og den 3. August indberettede Stiftamtmand Krabbe, at en Flotille fra Landskrona styrede op imod Hven. Fra Københavns Red observerede man en Del Uro i den fjendtlige Flaade, som detacherede et Antal Skibe og Fartøjer Nord paa. Slotsloven holdt Møde, Situationen blev grundig overvejet; man enedes om at sætte al Kraft ind — paa Fæstningens Forsvar, saa fik det gaa med Kysten som det kunde, man havde ikke Raad til at sende Stiftamtmanden Hjælp.

Kl. 9 samme Dags Aften stødte General Admiral Hans Wachtmeister til Kongen med Landgangsfartøjerne og 8 Orlogsskibe, der hver havde 300 Soldater om Bord; hele Eskadren ankrede Syd for Hven. Natten var ret ubehagelig, det blæste og regnede, adskillige Smaafartøjer led Havari, og en Del Materiel gik tabt. Kongen lod alligevel Garden gaa om Bord i Baadene, for at Fregatterne kunde blive disponible. Uplands og Calmar Lens Regimenter forblev naturligvis paa Orlogsskibene. Tidlig paa Morgen blev Ankrene lettede, og Stuart vilde nu strax løbe op til Tibberup Mølle, anvise Krigsskibene Plads, lade Baadene ordne sig bag dem og kaste Tropperne i Land; men Planens Udførelse blev forsinket, da Wachtmeister maatte vende sig mod en lille Eskadre paa 10—12 danske Fregatter og Snaver,¹ der var løbet op langs Kysten uden om Blokadeflaadens højre Fløj. Denne saa vel som Wachtmeisters Skibe aabnede Ilden, og de Danske maatte gaa tilbage; Expeditionen blev dog noget forsinket; Kl. 7 laa den ud for Vedbæk. Paa Kysten kom der nu Liv og Røre: Baunerne brændte, Ordonnanser sprængte afsted. Ryttervagterne

¹ Fregatter, saavel som Snaver, Barcalongaer og Jagter, var smaa Krigsskibe med ét Dæk, i Reglen 2 Master og et vexlende Antal lette Kanouer. Ofte benævnes det samme Skib med alle 4 Navne; i Reglen kaldtes dog de største Fregatter, de mindste Jagter.

inddroges, Jens Rostgaard med sine Smaakanoner gik ad Rungsted til, og Nord og Syd fra kom Smaahobe af Ryttere og Landeværnsmand, der vilde afværge Landgangen. Men hvor vilde denne finde Sted? Da de danske Fregatter var afviste, sejlede Wachtmeister og Stuart med de store Skibe direkte mod Humlebæk, medens Kongen med de fladtgaaende Fartøjer holdt sig nærmere ved Kysten, idet han af og til foretog en Demonstration for at vildlede Forsvarerne. Ved Rungsted kom han saa nær, at Fyrværker *Hans Bryggemann*, som stod der med sine 3 Feltkanoner, aabnede Ilden; han sendte Baadene 12 Kugler, men gjorde dem ikke videre Skade. Kl. 12 var Flotillen ud for Mikkelsborg, hvor fra Jens Rostgaard gav Ild paa den; den sejlede videre, trolig fulgt af Rostgaard, der igen fyrede paa den Syd for Nivaa og senere fra en ny Stilling mellem Sletten og Humlebæk „Fiendernes Folk og Fartøj til Skade og Afbreck“. Synderlig Fortræd har de smaa Kugler dog næppe gjort.

Da Stuart med de forreste Orlogsskibe kom til Humlebæk, fik han Nord for Fiskerlejet Øje paa en Jordforhøjning, som han antog for et Batteri,¹ der kunde blive meget generende ved Landgangen. Kysten var i Øjeblikket blottet for Forsvarere, og han foreslog derfor Wachtmeister at sætte Folk i Land for at sløjfe Værket, men General-Admiralen fandt det overflødigt; Skibene ankrede, og man skaffede i Ro og Mag til Middag. Da dette var besørget, bad Chefen for Uplands Regiment, Oberst *Otto Vilhelm Löwen*, der var om Bord paa Admiralskibet, om Lov til at gaa i Land og tage „Batteriet“. Tilladelsen blev givet, og Obersten nærmede sig Kysten med 50 Musketterer i 2 Fartøjer; Stuart, der ikke kunde modstaa Lysten til at deltage i Expeditionen, fulgte den i sin Slup. Men nu var begge Amtsforvalterne komne til Stede, Rostgaard anbragte sine Piecer i „Batteriet“,

¹ Formodentlig en Høj i den saakaldte Babylonsskov, umiddelbart Syd for „Narva“. Det kan lejlighedsvis bemærkes, at dette sidste Navn skal være givet Lunden af den bekendte Fru Frederikke Brun, f. Münter, Oldemoder til Kroge-rups nuværende Ejer.

Ahlefeldt besatte et Stendige med sine Bønder, og, da Svenskerne kom indenfor Skudvidde, blev de modtagne med Musket- og Falkonetskud; 6 Uplændinge blev frufne, og Stuart fik en Kugle i det venstre Laar. Løwen blev betænkelig, og, da han tilmed fik Øje paa en Eskadron, der holdt rede til at tage imod ham, gik han tilbage. Klokken var dengang antagelig 4. Trods sit Saar opgav Stuart ikke sin Virksomhed, men roede rundt blandt Fartøjerne og anviste dem deres Pladser. Mellem Admiralskibene var der et Mellemrum paa 800—1000 Meter.

Kl. 5 aabnede Krigsskibene Ilden; en Eskadron, der kom Syd fra, blev beskudt, men den stedkendte Rostgaard fik den hurtig i Sikkerhed paa Marken mellem Tibberup By og Mølle. Hele Forsvarsstyrken, højt regnet 3—400 Ryttere og 4—500 Bønder, gik nu i Stilling. Sydligst, langs „Krogerup Stendige“, stod Rostgaard med sine Falkonetter og nogle Hundrede Bønder, i Midten Rytteriet med de Frederiksborgske Salutkanoner, paa venstre Fløj ved Møllen Resten af Bønderne.

Kl. 9 var Baadene rangerede. Paa Admiralskibene for de røde Flag til Vejrs, og Kolonnerne roede frem mod de opgivne Maal; de gik frem „en échelon“ (i Trappeform); venstre Kolonne var længst fremme, højre, hvorved Kongen befandt sig, længst tilbage. Det blev Major *Carl Numers'* Gardebataillon, der først kom i Kamp. Løjtnant *Gustaf Henrik Siegroth* førte den forreste Linies Grenaderer; saa snart Baadene rørte Grunden, sprang Folkene i Vandet, der naaede dem midt paa Livet, Løjnanten ordnede dem, og de begyndte at vade i Land; men inden de havde naaet „den stenige Strand“, blev de angrebne af Oberstløjtnant *Frederik Leegel*, der med sine Ryttere red ud i Vandet og gik løs paa dem med de blanke Vaaben efter at have afgivet en Salve. Grenadererne besvarede Ilden paa ganske kort Hold og værgede sig med Bajonetten. De bageste Linier kom nærmere, Siegroth fik Assistance, og Leegel maatte, efter at have „træffet“ (d. v. s. angrebet) flere Gange, gaa tilbage. Bataillonens kom i Land, opmarcherede Syd for den nuværende Tibberup

Gaard og besatte med en Flankedækning det Hegn, der endnu fra „Babylonsskoven“ gaar i vestlig Retning. Næppe havde Numers faaet sin Styrke ordnet, før han blev angrebet af de 3 Eskadroner. Kampen var ret hidsig, Grenadererne kastede Haandgranater ind mellem Hestene, og Angrebet blev tilbagevist. De smaa Frederiksborgske Kanoner, der ikke hurtigt nok kunde komme af Vejen, blev tagne, men det skal være lykkedes Betjeningsmandskabet, der led en Del Tab, at fornagle dem forinden. Rostgaard derimod, som mærkede, at højre Fløj ikke blev angrebet, trak sine Smaapiecer ud paa Marken og beskød Gardebataillonen, som beredte sig paa at modtage et nyt Rytterangreb; men inden dette blev udført, saas det svenske Centrum i Fremrykning, medens højre Fløj, der var landet ved Møllen, svingede Sydvest paa. Da opgav Stiftamtmanden Stillingen og gav Landfolket Ordre at „salvere sig ved Flugten“. Bønderne gik tilbage til Skoven, medførende Rostgaards Piecer og deres øvrige Vaaben,¹ der har saaledes ikke været Tale om Panik. Rytteriet holdt sig i Fjendens Nærhed til Mørkets Frembrud.

Efter Kampen blev Uplands og Calmar Lens Regimenter landsatte, og hele Natten blev der arbejdet paa den befæstede Lejr, der ved Morgengry var i nogenlunde god Forsvarsstand. Den dannede et mod Søen aabent Værk, blev senere udvidet og strakte sig, da hele Angrebshæren var landsat, fra Svinebæksbro omtrent til det Sted, hvor „Babylonsskoven“s nordlige Hegn nu igger. Mellem denne og Lejren løb et lille Vandløb, der mundedede ud der, hvor Villa „Narva“ nu ligger. Her førte Strandvejen den Gang over et Vadested „Nyvad“.²

Tabene i den kortvarige Kamp kendes ikke nøje. 1ste Sjællandske Regiment havde 1 falden Rytter og 5 dræbte Heste, 3dje Sjællandske mistede 11 Md. og 17 Heste. De Saaredes Antal

¹ Af Tøjhusregnskaberne fremgaar, at der kun manglede ganske faa Vaaben ved Afløveren efter Krigen. ² Jfr. Kortet Side 100. Den fuldt optrukne Linie antyder den først anlagte Lejrs Omkreds, den stiplede den senere Udvidelse, begge Dele dog kun tilnærmelsesvis.

var betydeligt; Løjtnanterne *Peter Didrichsen* og *Christian Berend Blücher* var iblandt dem; sidstnævnte blødte af 16 Saar, der, som han 7 Aar senere forsikrer, alle var dødelige. Af Rostgaards Bønder blev flere „ved samme Støkker (Kanoner) baade døde og qvæste“, og adskillige Gaardmænd nævnes i Jordebogregnskaberne som „dødskudte den 4. August“. Svenskernes Tab kendes ikke, men betydeligt har det næppe været.

I Løbet af den 3. August var det endelig gaaet op for Regeringskommissionen i København, at der maatte gøres noget for i det mindste at redde Æren. Om Eftermiddagen blev Marine-regimentet landsat; men det brugte 24 Timer om at blive marchefærdigt. Den 4. Kl. 2 om Eftermiddagen forlod det Hovedstaden, ledsaget af nogle Artillerister med 8 Feltkanoner, og Kl. 4 afsendte Slotsloven yderligere 2 Batailloner. Hele Styrken, der talte lidt over 2000 Mand, underlagdes Marineregimentets Chef, Oberst *Lave Hohendorf*, der trods sit tysk klingende Navn var en indfødt dansk Adelsmand. Dele af Landeværnet fra Københavns, Roskilde og Tryggevælde Amter sluttede sig under Vejs til Kommandoet, der møjsommeligt arbejdede sig frem ad den utrolig slette Strandvej; men det var afsendt saa sent, at det umuligt kunde naa Landgangsstedet i rette Tid. Det var for Resten et Held, at det ikke stødte paa Fjenden; thi General Schack havde bundet Hohendorf paa Hænder og Fødder og gjort ham det ganske umuligt at handle rask og energisk: han skulde grundig overlægge med Obersterne Rabe og See, Stiftamtmanden, Amtmændene Raben, Juel og Skeel¹ samt Bataillonskommandørerne, hvad der var at gøre, og derefter udføre, hvad der ved Stemme flerhed blev besluttet! Langt ud paa Natten naaede Kommandoet Rungsted Kro, og herfra blev det ved Ilbud kaldt tilbage af Slotsloven, der havde faaet Melding om Svenskernes Landgang. Der blev ikke senere gjort noget alvorligt Forsøg paa at kaste Fjenden i Vandet; i Slotsloven blev der

¹ Chr. S., Amtmand over Tryggevælde Amt.

snakket meget frem og tilbage om den Sag, og det er ikke helt umuligt, at man kunde have generet den landstegne Styrke betydeligt, hvis man havde rettet et kraftigt Angreb paa den; thi Svenskerne's Stilling var i de første 4 Dage temmelig kritisk. Vejret var uroligt, Flaaden kunde ikke understøtte Lejren, og det var umuligt at overføre Rytteriet, hvortil man i høj Grad trængte; før det kom, kunde man ikke trænge ind i Landet og hente Proviant.

Foreløbig hjalp Svenskerne sig med at udplyndre Snekkersten, Skotterup og Espergærde; i øverste og nederste Torp, Toelt og Daglykke tog de al Sæden bort fra Markerne; men disse Furainger var forbundne med en vis Risiko, og de Kommandoer, der fjærnede sig for langt fra Lejren, blev opsnappe de af de danske Ryttere, der under Oberstløjtnant Leegel holdt Øje med Fjenden. Det var dog slet ikke Kong Carls Mening at fare haardt frem; han tilsagde Sjællænderne Beskyttelse for Person og Ejendom, og der udgik Opfordring til Bønder og Borgere om at føre deres Varer til Lejren; men, da der kun blev budt dem det halve af den almindelige Pris, følte de ingen Lyst til at gøre Forretninger med Svenskerne. Den 6. August blev der i Helsingør rekvireret „en anselig Del Øl og Brød“ til Lejren; men, da Forsyningerne udeblev, fik Magistraten den 10. et højst unaadigt Brev fra den svenske Generalkrigskommissær *Göran Adlersten*. Borgmester *Frederik Bartels* sammenkaldte strax Stadens „24 Mænd“¹ og foreslog, at han selv sammen med nogle af dem rejste ud i Lejren for at stille Adlersten tilfreds, da man ellers maatte befrygte, „at Byens hidtil hafte Ro skulde blive omvendt til Uro, saa som man ligger Fienden saa nær, at han hvert Øjeblik kan gøre Byen Fortræd.“ Borgerskabet gik ind paa For-

¹ Ligesom København og adskillige andre Stæder havde Helsingør en Art Borgerrepræsentation, der vel ikke var fremgaaet af almindelige Valg, men som dog dannede en Slags Modvægt mod „Magistraten“, de af Kongen ansatte Borgmestere og Raadmænd. At Bartels sammenkaldte de 24 Mænd, laa i øvrigt i, at de andre Medlemmer af Magistraten i Øjeblikket var fraværende (Helsingørs Raadstueprotokol 1700).

slaget, og Mødet forløb til fælles Tilfredshed. Nu havde Svenskerne da ogsaa faaet Midler til at foretage længere udgaaende Ekursioner; den 9. August overførtes det første Rytterregiment, i de følgende Dage fulgte flere efter, og den 18. stod der i Lejren 5 Rytterregimenter, 10 Batailloner og noget Feltartilleri. De nordsjællandske Amter blev sat i Kontribution, og Bønderne maatte køre store Masser Proviant og Furage til Tibberup Mølle. Helt ordentlig gik det nu ikke altid til ved Udskrivningerne; navnlig paa Hørsholm Gods blev der plyndret slemt. I Karlebo blev der taget Varer til en Værdi af 1550 Rdlr., i Birkerød til 1424 Rdlr. o. s. v., og det altsammen foruden Rekvisitionerne. Paa Jellerød Gaard blev der røvet Køer, Lam, Svin, Husgeraad, Sengklæder og Viktualier; i Usserød tog Svenskerne navnlig Gang- og Sengklæder. Vallerød blev stærkt medtaget, men hver af de Bestjaalne fik af Kong Carl 10 Rdlr. i Erstatning, hvormed de dog kun var slet hjulpne.

Der er bevaret en Mængde Lister over stjaalne Genstande. Fra Ole Ibsen i Vallerød blev der saaledes taget 30 Læs Hø, 8 Traver Havre, 2 Traver Byg, 1 Messingkedel, 1 Hest til 16 Rdlr., 8 Faar og Lam til ialt 5 Rdlr. 2 Sk., 2 Svin, 1 Kalv, 3 Lagner, 8 Duge, 8 Skjorter, 4 Sække, 3 Skpr. Gryn, 3 Sider Flæsk, en Del Jærnsager; det hele var 82 Rdlr. 3 Mark og 8 Sk. værd. Jens Jensen mistede alle Gang- og Sengklæder, og samme Skæbne havde Ejeren af Kokkedal, fra hvem der yderligere blev ranet 1 Hest og 1 Vogn. I alt blev 13 Gaard- og Husmænd grundig udplyndrede i denne ene By.

Ogsaa Ægtkørslerne tyngede haardt paa Frederiksborg- og Kronborg Amter. Asminderød Sogn leverede i August 270 Vogne, Tikøb fra 10.—16. August 120 Vogne, men ogsaa de fjærnere Sogne: Helsinge, Annisse, Ramløse, Tibirke maatte køre Proviant og Furage til Lejren, ikke et eneste gik Ram forbi. Af Amternes Jordebogsregnskaber og de kongelige Resolutioner paa Rentekammerets Indstillinger, hvorfra de fleste af ovenstaaende Oplysninger er tagne, fremgaar det tydeligt, hvor stærkt Nord-

sjælland blev medtaget i Sommeren 1700. Det blev nødvendigt at give Skatteyderne store Afslag; i Frederiksborg Amt udviser Jordebogs Regnskabet en Nedgang fra 9893 Rdlr. til 3468 Rdlr. 2 Mark 4 Sk., og i Kronborg Amt gik man fra 7225 Rdlr. ned til 3022; Amtmanden udtaler: „denne Landgilde er sat saa højt, som det kan taales; Aaret har været temmelig godt, men Bonden har haft uhyre Udgifter med Leverancer til de Svenske“. Amtmanden over Københavns Amt skildrer udførlig Tilstanden: „De Mænd, som besaa Bondens indavlede Korn, kunde ej anføre nogen for Landgilde. Dog alligevel har jeg til Hs. Maj. Tjeneste med Amtsforvalteren overvejet, at de, som nogenlunde det kunde formaa, skulle drives til at yde, saa vidt muligt var, hvilket har haft sin Fremgang, saa Hs. Maj. af Jordebogen for dette Aar har nydt en god Del, og nærmere turde man ej gaa dem, om de ellers skulde besaa Jorden o. s. v.“

Skønt Carl XII kun raadede over 10000 Md. og ganske manglede Belejningsartilleri, besluttede han dog at nærme sig København; den 19. August brød han op fra Tibberup Mølle, hvor han efterlod en Bataillon, og marcherede til Rungsted, hvor en ny Lejr var anlagt. Styrken var for ringe til at foretage et Angreb paa Hovedstaden, der nu var sat i god Forsvarsstand; men den blev heller ikke sat paa Prøve; thi den 18. havde Frederik IV i Traventhal sluttet Fred med Hertugen at Holsten-Gottorp. Den 26. fik den svenske Konge officiel Meddelelse herom, og da han jo ikke var krigsførende, kunde han ikke fortsætte Felttoget, hvor gerne han end vilde. Hans Medgaranter vilde paa ingen Maade staa ham bi, og den svenske Flaade var den danske underlegen. Han begav sig da til Vedbæk, hvor en Kilde i Enrums Have endnu bærer hans Navn; den 29. og følgende Dage blev en Del af Landgangskorpset indskibet her fra; den 1. September sent paa Aftenen var Vedbæk og Rungsted rømmede. Samme Dag var Kong Carl redet til Helsingør, hvor fra en Del Ryttere overførtes til Helsingborg; næste Dag gik han ved „Søndre Teglværk“ tæt Syd for Byen om Bord paa en „Kullebaad“ og

sejlede til Skaane, og den 3. September forlod de sidste svenske Tropper Sjællands Grund, som de ikke senere har betraadt som Fjender.

Carl XII's Landgang ved Tibberup var ikke nogen stor Krigsbedrift; det var jo en let Sag at overvinde den lille Haandfuld Folk, der modsatte sig den. Heller ikke i politisk Henseende havde den stort at betyde, Fredsunderhandlingerne i Traventhal var allerede indledede den 29. Juli. Men den lille Episode fortjener dog at mindes; den var den unge Konges første Skridt paa hans berømmelige Heltebane, og, selv om han ingen Lejlighed fik til at udmærke sig i Kampen — han var blandt de sidste, der steg i Land — saa hørte han dog her for første Gang Kuglerne pibe, og det var hans Energi og sejge Fastholden ved det engang fattede Fortsæt, som drev Foretagendet igennem. Men ogsaa Forsvarerne fortjener at mindes, og det baade de tapre Sjællandske Ryttere, de civile Embedsmænd og ikke mindst de brave Bønder fra Kronborg- og Frederiksborg Amter, der „lod see deres Troskab og Flittighed i alt det, som efter den Leylighed kunde lade sig gjøre“, ikke lod sig fordrive af Ilden fra Skibene, der „fyldte Humlebeck, Skov, Mark og ålt vedliggende med idel Kugler, stoere og smaae“, men modtog den landstegne Fjende med Musket- og Falkonetskud og først trak sig tilbage i god Orden, da deres Foresatte bød dem at „salvere sig.“

Stednavne fra Søsøm By og Bymark.

AF

J. P. Jensen-Bjellekjær.

FRA den ældste Tid og op igennem flere Aarhundreder, medens Bymarken blev drevet i Fællesskab af Bymændene, har der i Folkemunde formet sig en Mængde Stednavne, som nærmest ved mundtlig Overlevering tildels er bevaret til vore Dage. Disse Stednavne, som paa den Tid nødvendig maatte bruges for Stedbetegnelse paa Bymarken, er dog nu godt paa Veje til at glemmes, da de ikke mere har den Betydning som i en svunden Tid.

Forinden Udskiftningen fandt Sted, var Bymarkerne ikke bebyggede. Gaarde og Huse laa alle i Byen, og for at kunne betegne et bestemt Sted paa Byens Mark, maatte der anvendes et Navn paa en Mose, et Vandhul, en Høj, f. Ex. Ellemose, Rygehullet, Firhøj, o. s. fr. Nu, da Bymarkerne ere bebyggede, og der da som Stedbetegnelse i Reglen anvendes Navnet paa Ejeren af nærmeste Hus eller Gaard, saa bliver de gamle Stednavnes Benyttelse mindre og mindre. Men disse Navne har sin store historiske Betydning, saavel for Sproget som for den egentlige Historie, og de bør derfor ikke gaa i Forglemmelse, hvad der dog let vil ske, dersom de ikke omhyggelig optegnes. Saadanne Optegnelser bør foretages i hver eneste By eller Ejerlav, og saa vidt muligt af stedkendte Personer, thi et nøje Kendskab til paa-gældende Egn er af stor Betydning for et solidt Arbejde. Bliver Stednavnsspørgsmaalet engang taget op til sagkyndig Behandling,

vil Historikeren, Sprogmanden og Menigmand her gensidig kunne støtte hinanden. For Sproget vilde det være heldigt, om Stednavnene tillige blev optegnede i Folkemaal.

Endskønt der kun er forløbet omtrent 125 Aar, siden disse Stednavne, saavel som Navnene paa Byens Agre, blev benyttet i daglig Tale Mand og Mand imellem, og trods det, at de havde flere Aarhundreders Hævd, saa er disse Navne nu ved at uddø, og mange er sikkert allerede glemte, men det er at haabe, at der i Løbet af de nærmeste Aar vil være en eller anden, der tager denne Sag op indenfor sin Fødeby. Som et Forsøg i denne Retning skal nærværende Optegnelser opfattes.

Til de angivne Stednavne for Søsrum Bys Vedkommende skal jeg ikke knytte nogen Bemærkninger, men kun henvise til Fortegnelsen, som jeg haaber endnu kan gøres fyldigere.

1. Pudebjergs Bakke	
2. Spange Bro	
3. Spangebjergets Bakke	
4. Konehøj	Konehøw ¹
5. Gamle Dam	
6. Snør Engen	Snørren
7. Lundebakke	
8. Smedeengen	
9. Ladebjergs Eng	
10. Tyvekrogen	Tywkrowen
11. Allekjærs Krog	Alkiskrowen
12. Brunhøj	Brunhøw
13. Rævehøj	Rævehøw
14. Svineholms Mose	Svinemose
15. Raunholm	
16. Skadedysse	
17. Stubbene	
18. Damvad	
19. Hestehauge Kjær	

¹ I Udtale.

20.	Gederyggen	
21.	Elsmose	
22.	Finevad	
23.	Toppevad	
24.	Bjellekjæret	
25.	Firhøj	Firhøwen
26.	Posteværket	
27.	Ellemose	
28.	Eegholmsbroen	
29.	Gaule Engen	Gowlengen
30.	Gasserkrogen	Gasserkrowen
31.	Myrholm	
32.	Rygehullet	
33.	Tranebjerg Mose	Tranmose
34.	Storkekrog	Storkekrow
35.	Lindenbjergdysse	
36.	Egebjergs Bakke	
37.	Løvekjæret	
38.	Gaasebedsengen	
39.	Kapel Eng	
40.	Møllestræde	
41.	Smedekrogen	
42.	Jydekrogen	

Da Stednavnene ere optegnede under et Forarbejde og indsatte paa et Kort, der er udarbejdet til andet Formaal, skal jeg til dette Kort over Søsums Bymark føje nogle Bemærkninger.

De afsatte Markskel er Gaard- og Huslodderne saaledes som de blev afsatte ved Udskiftningen 1787—90. 24 Gaardlodder og 21 Huslodder samt Skolens Lod. Ved Gaardene er dissers Navn anført saaledes, som det er skrevet ved Taxationen 1816 i Anledning af den nye Matrikuls Indførelse. Østersøen, som senere er tørlagt og udskiftet er delt i 24 Lodder, en Lod til hver Gaard. Nogle Gaarde, der ikke havde Tørveskær paa Hovedlodden, eller

i hvert Fald af ringe Mængde eller Beskaffenhed, er tildelt fælles Tørvejord i Svineholms Mose, og tillige i Gasserkroen, som oprindeligt blev delt i 42 Lodder til 6 Gaarde.

Bymarkens gamle Inddeling i Vange er anført. Saa godt som hele Bymarken er naturlig begrænset imod Nabobyerne ved Vandløb. Byen og Bymarken deles ved en Engstrækning med Vandløb i en nordlig og en sydlig Halvdel. Disse to Halvdele er atter delt ved Vangegærderne, saa der fremkommer fire Afdelinger: Nørrevang, Skovvang, Kirkevang og Lillevang. Efter de naturlige Forhold, Byens Beliggenhed m. v. har denne Ordning sikkert været ganske ideel efter Datidens Forhold. Dog har Trevangsbruget som det ældre Sædskifte ogsaa været benyttet her. Kirkevangen og Lillevangen udgjorde paa den Tid den ene af Byens tre Vange, og den opdyrkede Del af Bymarken var delt i ca. 70 „Kaster eller Deele“, der hver især havde sit Navn.

Undersøgelse af gamle Stednavne hører til de Opgaver, som „Dansk historisk Fællesforening“ har anbefalet Amsforeningerne at tage op (jfr. Foreningens Hefte Nr. 2, S. 20—22); en Vejledning til Optegnelse af saadanne Navne findes i „Fra dansk Folkemindesamling“ I, S. 77—96.

Artiklens Forfatter, der selv i længere Tid havde syslet med samme Tanke, og bragt den paa Bane ved Møder i vort Samfunds Bestyrelse, paatog sig saa at gøre en Begyndelse med sin Fødestavn. Bestyrelsen opfordrer herved andre til at følge det givne Eksempel og vil, naar nogen henvender sig til den, gerne yde Hjælp dertil. Man har da tænkt sig at samle saadanne Navnefortegnelser og foranledige, at de underkastes en samlet Bearbejdelse af kyndig Haand.

Dagbøger fra vore sidste Krige.

Ved

Generalmajor A. Tuxen.

Saa vel fra den 1ste som fra den 2den slesvigske Krig foreligger der Samlinger af Soldaterbreve. Kyndige Udgivere har blandt de store Masser af Skrivelser, som det er lykkedes dem at opdrive, udpillet de mest karakteristiske, dem, der gav det bedste Begreb om, hvorledes en Begivenhed tog sig ud, set med Deltagernes Øjne, fra deres Standpunkt. Man tager vel næppe Fejl, naar man gaar ud fra, at ved Udvalget har Brevenes kulturhistoriske, maaske ogsaa til en vis Grad deres litterære Værdi været det afgørende; næppe er noget taget med paa Grund af de positive Efterretninger, de indeholder, og dog er disse ofte ikke uden Betydning. I en ellers ganske interesseløs Skrivelse kan der findes en Tids- eller Stedsangivelse, en Oplysning om Vejrliget, om Forplejningsforhold m. m., som man forgæves vil søge i de officielle Aktstykker. Brevenes krigshistoriske Værdi ligger saaledes ikke blot i de Bidrag til Tidens og Menneskenes Karakteristik, som de giver.

Foruden Brevene er der imidlertid endnu en Række samtidige Dokumenter, som er ligesaa vigtige, men langt mindre bekendte, fordi de som Regel ikke egner sig til Udgivelse, nemlig de Dagbøger, som Deltagerne har ført. Der findes uden al Tvivl rundt omkring i Landet saadanne smaa Lommebøger eller Hæfter, hvori Krigsmænd, det være sig Officerer, Underofficerer eller Menige, har nedskrevet deres Oplevelser Dag for Dag eller i

hvert Fald med kortere Mellemlum. De er oftest mindre personlige end Brevene, de er jo ikke bestemte for andre end for Dagbogens Forfatter, ikke — hvad Brevene under Tiden er — beregnede paa at fremstille ham i en fordelagtig Belysning; Hensigten med dem har som Regel kun været at komme hans Hukommelse til Hjælp, naar han vilde „genleve sit Liv i Erindringen“. Men netop herved forøges deres Værdi som Kildemateriale.

Naar der er løbet saa meget Vand i Stranden, at Danmarks Krigshistorie i det 19. Aarhundrede engang kan optages til videnskabelig Behandling, vil det være ønskeligt at have det størst mulige Kildestof til Raadighed; det gælder derfor om at redde, hvad reddes kan, mædens Tid er. Det er derfor min Bøn til Aarbogens Læsere, at de vil formaa Ejere af Krigsdagbøger til at overdrage disse til Frederiksborg Amts historiske Samfund, der da vil sørge for, at de bevares paa et Sted, hvor de er sikrede mod Tilintetgørelse og dog let tilgængelige, altsaa i et af Statens Arkiver eller Biblioteker.

Samfundets Virksomhed

fra den 1. Oktober 1909 til den 31. September 1910.

SAMFUNDETS 4. ordinære Generalforsamling blev holdt i Helsingør den 21. Januar 1910. Dirigent var Overretssagfører *Mourier*.

Af Bestyrelsens Medlemmer fratraadte efter Tur d'Hrr. R. Christensen, Kongstad, P. Petersen og Plesner. De 2 sidst nævnte genvalgte; i Stedet for de 2 først nævnte, der frabad sig Genvalg, blev valgt Cand. phil. H. Haase, Birkerød, og Sogneraadsformand J. O. Nielsen, Nejlinge. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Højskoleforstander *Holger Begtrup*, Frederiksborg Højskole; Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk; Højskoleforstander *J. Fog-Petersen*, Højskolen for unge Handelsmænd, Hørsholm (Forretningsudvalget); Cand. phil. *H. Haase*, Birkerød; Oberst *H. W. Harbou*, Kronborg (Formand); Rektor, Dr. phil. *Karl Hude*, Frederiksborg Statsskole; Amdraadsmedlem, Gaardejer *J. P. Jensen-Bjellekjær*, Søsum; Ingeniør, Vicekønsul *Fr. Kaas*, Helsingør (Sekretær og Kasserer); Læge *Th. Krarup*, Viksø; Sogneraadsformand *J. O. Nielsen*, Nejlinge; Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Forretningsudvalget); Skoleinspektør, Cand. phil. *J. Ernst Plesner*, Helsingør (Forretningsudvalget).

Til Revisorer valgtes Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør, og Gaardejer *Chr. Jensen*, Danstrup; til Decisor: Amtmand, Kammerherre, Greve *Schulin*, Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund, og Bestyrer *Jacob Olsen*, Skovridergaarden, Jægerspris.

Der har været holdt 4 Foredragsmøder, nemlig:

- Den 21. Januar i *Helsingør* (efter Generalforsamlingen): Professor, Dr. phil. *H. Olrik* talte om *Erik af Pommern*. Formanden ledede.
- Den 3. Juli i *Hjørlande*: Lærer *P. A. Petersen* talte om *Stænderdeputeret Jørgen Pedersen, Hjørlande*, og Skoleinspektør *P. Petersen* om *Den højere Bondeskole i Sundbylille*. Sidstnævnte ledede.
- Den 21. August i *Humblebæk*. Generalmajor *A. Tuxen*, talte om *Carl XII's Landgang ved Tibberup Mølle den 4. August 1700*. Formanden ledede.
- Den 28. August i *Frederiksværk*: Kaptajn *K. C. Rockstroh* talte om *Frederiksværks Forhistorie 1700—1750*. Overlærer *C. Christensen* ledede.

Samfundets Aar bog for 1909 udkom i December s. A.

Med de historiske Samfund for *Holbæk Amt, Randers Amt, Ribe Amt, Ringkøbing Amt* (Hardsyssel), *Thy og Hanherred* (Thisted Amt), *Vejle Amt* og *Viborg og Omegn* er der sluttet Overenskomst om, at vore Medlemmer for halvt Medlemsbidrag kan blive Subskribenter paa de andre Samfunds Skrifter og omvendt. Begæring herom bedes sendt Sekretæren i det Samfund, hvoraf vedkommende er Medlem.

Paa *Finansloven* har Samfundet modtaget samme Understøttelse som tidligere. Desuden har Amsraadet i *Frederiksborg Amt*, Byraadene i *Helsingør* og *Hillerød* samt Sogneraadene i *Asminderød-Grønholt, Birkerød, Farum, Kregome-Vinderød, Skibby* og *Stenløse-Viksø* velvilligst tilstaaet Samfundet Tilskud .or 1910—11.

Regnskabsoversigt for 1909—10.

INDTÆGT:			UDGIFT:		
	Kr.	Ø.		Kr.	Ø.
Overført fra 1908—09 . .	601	11	Aarbogen	1085	25
Aarsmedlemmer	1034	96	Møder	249	51
Subskribenter	18	00	Særlige Udgifter	135	89
Salg af ældre Aargange .	24	87	Porto og Administration	161	06
Tilskud fra Stat og Kom-			Overført til 1910--11 .	504	73
muner	435	00			
Renter	22	50			
	2136	44		2136	44

Fortegnelse over Samfundets Medlemmer

December 1910.

Livsvarige Medlemmer.

Collstrop, Grosserer, Lundehave, Helsingør.
Haasc, H., Cand. phil., Randers.
Hillerød Folkebibliotek.
Knudtzon, Grosserer, Fredensborg.
Nordsten, Fabrikant, Hillerød.

Aarsmedlemmer.

Helsingør.

Asmund, S., Cand. mag.
Brix-Hansen, Købmand.
Brock, Kaptajn, Hospitalsforstander.
Bræstrup, Byfoged.
Bülow, Kaptajn.
Carlsen, Overassistent.
Christensen, I., Hotlejer.
Cortsen, Dr. phil.
Erichsen, H. C., Overintendant.
Ewald, J., Malermester.
Galschiøt, Redaktør.
Glud, Lærer.
Grabowski, Murermester.
Haandværkerforeningen.
Hansen, Gilbert, Læge.
Hansen, H. P., Sergent.
Hansen, V., Sagfører.
Hansen, N. C., Oversergent.
Hansen, F., Redaktør.

Hansen, Dekorationsmaler.
Harbou, H. W., Oberst.
Harbou, Knud.
Hartolius, Lærer.
Hartfeldt, Sergent.
Heilmann, Toldkontrollør.
Heise, C., Brygger.
Helsingør høiere Almenskole.
Helsingørs kgl. priv. Skydeselskab.
Hilligsøe, F., Købmand.
Industriforeningen.
Johansen, E. B., Assistent.
Jonassen, G., Fuldmægtig.
Jørgensen, J. K., Murermester.
Jørgensen, P., Sagfører.
Kaas, F., Ingeniør, Konsul.
Kiørboe, Sognepræst.
Knudsen, Oversergent.
Krüger, C., Rektor, Professor.
Larsen, Cl., Læge.
Larsen, P. K., Stabssergent.
Lindegaard, Lærer.
Lund, O., Klokker og Lærer.
Lund, Grosserer.
Lyngbye, Borgmester.
Madsen, E., Brygger.
Mortensen, C., Lærer.
Mourier, Overretssagfører.
Mourier, Fruc,
Møller, Fr., Værftschef.
Møller, Jens, Boghandler.
Narvedsen, Sergent.
Nielsen, E., Møbelfabrikant.
Nielsen, K., Papirhandler.

Nielsen, M., Hotolejer.
 Nielsen, Læderhandler.
 Nørgaard, Kontorist.
 Nørregaard, P., Bogbinder.
 Obel, Th., Købmand.
 Obel, Fabrikant, Etatsraad.
 Odder, Oberstløjtnant.
 Officersforeningen paa Kronborg.
 Ohland, A. L., Glarmester.
 Olsen, Chr., Partikulier.
 Otterstrøm, Ingeniør.
 Pedersen, L., Lærer.
 Plesner, Cand. phil., Inspektør.
 Plum, Murermester.
 Poggenborg, C., Bagermester.
 Rasmussen, C., Folketingsmand.
 Rasmussen, Sophus, Købmand.
 Rendal, Fattiginspektør.
 Rink, J., Apoteker.
 Schierning, Oberstløjtnant.
 Schwensen, Driftsbestyrer.
 Steffensen, Hother, Boghandler.
 Søgaard, L., Tømrermester.
 Søgaard-Petersen, Tømrermester.
 Sørensen, Th., Redaktør.
 Thaulow-Jensen, Telegrafbestyrer.
 Thomsen, O., Cand. mag.
 Thorbjørnsen, Præst, Skoleinspektør.
 Tryde, Stadsfysikus.
 Underbjerg, Lærer.
 Underofficersforening, 2. Regiments.
 Vejby-Nielsen, Købmand.
 Welsch, Redaktør.
 Westergaard, C. E., Translatør, Lærer.
 Wright, A., Konsul.
 Wright, K., Fruc.
 Ørsted, H. C., Underfoged.

Tikøb S.

Andersen, N. J., Gaardejer, Mørdrup.
 Brun, Løjtnant, Krogerup.
 Hagemann, Direktør, Borupgaard.
 Hoffmann, Lærer, Hornbæk.
 Jørgensen, Smedemester, Hellebæk.
 Kaac, Sognepræst, Tikøb.
 Krogh, v., fhv. Propr., Hornbæk.
 Kuhn, Overretssagf., Espergærde.
 Larsen, O., Gaardejer, Skibstrup.
 Larsen, Smedemester, Horsørød.

Lindberg, Ekspedient, Hellebæk.
 Müller, Sparkekassebogf., Espergærde.
 Nielsen, L., Gaardejer, Harriidshøj.
 Nielsen, R., Gaardejer, Øerne.
 Svedstrup, S., Frk., Mørdrup.
 Svedstrup, Alex., Forf., Hellebæk.

Asminderød S.

Fredensborg.

Begtrup, L., Skolebestyrerinde.
 Bræstrup, T., Cand. jur., Birkefuldm.
 Claudi, Frøken.
 Dessau, H., Læge.
 Hansen, Hans Nic., Figurmaler.
 Henriksen, A., Skomagermester.
 Holm, C., Læge.
 Høj, Overlærer.
 Jensen, Møllebygger.
 Kissmeyer, Slotspræst.
 Klingberg, Dyr læge.
 Kongstad, K., Figurmaler, Bogtrykker.
 Oxholm, Hofjægermester.
 Pedersen, N., Gartner.
 Poulsen, Olaf, kgl. Skuespiller.
 Rasmussen, L., Slotsassistent.
 Sarauw, Stationsforstander.
 Schack, P., fhv. Lærer.
 Seeger, V., Kommunesekrelær.
 Skeel, O., Branddirektør.

Hansen, Jens, Gaardejer, Langerød.
 Jensen, Chr., Gaardejer, Danstrup.
 Johansen, Lærer, Langstrup.

Grønholt S.

Poulsen, Lærer, Lønholm.
 Østergaard, Villh., Professor, Sørup.

Karlebo S.

Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
 Mariager, Lærer.

Hørsholm S.

Andersen, A., Enkefrue.
 Carstons, Axel, Rentier, Rungsted.

Dinesen, Fruc, Rungstedgaard.
 Fog-Petersen, Højskolforstander.
 Funch, Læge.
 Hartung, Frøken.
 Jensen, Emilie, Lærerinde.
 Jensen, Chr., Skolebestyrer.
 Jørgensen, Frk., Kokkedal,
 Krag, Chr., Købmand.
 Nielsen, A. Svane, Fruc,
 Petersen, L., Fruc, Købmandshvile.
 Skovgaard-Petersen, Skolebestyrer,
 Rungsted Kostskole.
 Sørensen, Margr., Fruc.
 Westenholz, M. B., Frk., Folkehavgd.

Birkerød S.

Andersen, A., Lærer.
 Blomberg, Missionær.
 Branth, Ja Cour, Propr., Kajerød.
 Dragsted, C. F., kgl. Fuldmægtig.
 Engelsen, H., Skolebestyrer.
 Haase, J., Stud. jur.
 Hansen, A. N., Grosserer, Hestkøbgaard.
 Høy, K., Frøken, Boghandler.
 Jensen, Andreas, Gaardejer, Kajerød.
 Jensen, I. P., Overopsyn, Ebberødgaard.
 Kaarsen, Lærer.
 Mantzius, A., Skolebestyrer.
 Møller, Th., Sognepræst.
 Nielsen, Fruc, Villa „Collis“.
 Scheller, E., Frøken.
 Schmidt, Propr., Eskeimosegaard.
 Thorup, Sløjdlærer, Ebberødgd.
 Troensegaard, A., Lærerinde.

Nøddebo S.

Hedemann, Præst.

Esbønderup S.

Andersen, C., Gaardejer, Sodemark.
 Andersen, S. E., Købmand.
 Bonde, Sygehusforvalter.

Maarum S.

Nielsen, Propr., Duemosegaard.
 Petersen, A. F., Lærer, Ejlstrup.

Blidstrup S.

Petersen, F., Førstelærer.

Søborg S.

Nielsen, Verner, Lærer, Dragstrup.
 Sognets Bogsamling.

Vejby S.

Andersen, Kontordagsbestyrer, Ørb.
 Svendsen, Gaardejer, Holløse.

Valby S.

Andersen, P., Sognefoged.
 Nielsen, Lars, Gaardejer.

Helsingø S.

Christensen, N. P., Gaardejer, Højbjerg.
 Jørgensen, Enke e. Gaardejer, Højbjerg,
 Klausen, Lærer, Højbjerg.
 Larsen, Kristoffer, Parcelist, Tofte.
 Nielsen, J. O., Sogneraadformand,
 Nejlunge.
 Nielsen, J., Mauufakturhandler, Hel-
 singe.
 Nielsen, Lars, Gaardejer, Lagø.
 Pedersen, S., Gaardejer, Højbjerg.
 Petersen, J. P., Gaardejer, Grønhojgaard.
 Schou, Propr., Pibe Mølle.
 Svegaard, K., Handelsmand, Helsingø.

Tibirke S.

Ohrik, H., Prof., Dr. phil., Tisvilde.

Ramløse S.

Christensen, R., Gaardejer.

Annisse S.

Hansen, A. K., Frk., Huseby.
 Jørgensen, Fritz, Mcjerist, Kildevæld.
 Larsen, L. H., Mejeribest., Kildevæld.
 Lund, Propr., Annissegaard.
 Møller, O., Lærer.
 Nielsen, Propr., Petershvile.
 Pedersen, L., Amdsraadsmedlem.

Hillerød.

Abrahamsen, Urmager.
 Andersen, Adjunkt.
 Arnø, Postexpedient.
 Bernild, H., Redaktør.
 Bøggild, Adjunkt.
 Carstensen, Adjunkt.
 Christensen, Sparekassedirektør.
 Christensen, Telefonbestyrer.
 Christensen, Tandlæge.
 Christensen, Frue.
 Clausen-Bagge, Amtsfuldægtig.
 Frederiksborg Statsskole.
 Gottlieb, Sygehuslæge.
 Hagens, Pastor emer.
 Hagens, Frøken.
 Hansen, Urmager
 Hansen, L., Redaktør.
 Hansen, J., Faktor.
 Hansen, I., Justitsraadinde.
 Hansen, fhv. Rebslager.
 Hanson, I., Redaktør.
 Harmsen, Snedkermester.
 Heegaard, Distriktslæge.
 Henriksen, Postexpedient.
 Holck, V., Arkitekt, Museumsinsp.
 Hude, K., Rektor, Dr. phil.
 Hvalsøe, Fuldmægtig.
 Jensen, A., Købmand.
 Johansen, Adjunkt.
 Johansen, fhv. Brygger.
 Kjølner, Gymnastiklærer.
 Koefoed, pens. Lærer.
 Koefoed, Jernbaneassistent.
 Larsen, Postexpedient.
 Larsen, L., fhv. Folketingsmand.
 Larsen, V., Købmand.
 Michaelsen, Købmand.
 Munthe, Oberst, Slotsforvalter.
 Mørk, Frøken, Skolebestyrerinde.
 Neumann, O., Birkedommer.
 Nielsen, J., Adjunkt.
 Nordlunde, Bogtrykker.
 Nørgaard, Fr., Højskolelærer, Cand.
 theol.
 Olsen, Sagsfører.
 Olsen, Modelsnedner.
 Paludan-Müller, B., Slotspræst.
 Pedersen, Viggo, Landskabsmaler.
 Petersen, P., Skoleinspektør.

Piper, Cand. jur., Byfogedfuldmægtig.
 Poulsen, K., Boghandler.
 Riemann, Barber.
 Scheibel, Bankkasserer.
 Schulin, Greve, Amtmand.
 Steglich, Købmand.
 Sørensen, sen., Landinspektør.
 Sørensen, H. P., Skrædermester.
 Velschow, Adjunkt.
 Willerup, Købmand.
 Zahlmann, Borgmester.

Jensen, P., fhv. Gaardejer, Nyhuse.
 Kristoffersen, Chr., Ungkarl, Hestehave.
 Langermann, Forpagter, Favrholm,
 Petersen, kgl. Skovfoged, Hingsterhus.

Herløv S.

Hansen, Lærer.

Uvelse S.

Hoffmeyer, Propr., Lystrupgaard.

Gørløse S.

Petersen, Møllebygger.

Uggeløse S.

Anderson, Fr., Amsraadsmedlem,
 Uggeløsegaard.

Hjørlande S.

Barfod, Præst, Hjørlande.
 Svendsen, Jens, Gaardejer, Sundbyille.

Slangerup S.

Arup, P. M. C., Læge.
 Blangsted, Stationsforstander.
 Henriksen, J., Gaardejer, Jordhøj.
 Sørensen, H., Proprietær, Dildalgaard.

Græse S.

Jensen, Chr., Gaardejer, Sognel.

Tjæreby S.

Begtrup, Højskoleforstander, Frederiksborg Højskole.
 Jacobsen, Smedemester, Ullerød.
 Jensen, A., Højskolelærer.
 Larsen, L., Gaardejer, Harløse.
 Uhrskov, Højskolelærer.

Skævinge 8.

Andersen, J., Gaardbestyrer.
 Barfod, G., Provst.
 Hessen, Lærer.

Strø S.

Jensen, M., Sigerslevøster.
 Jensen, Johs., Sigerslevøster.
 Nielsen, B., Frk., Sigerslevøster.
 Pedersen, L., Amsraadsmedlem, Strø-
 lille Mølle.

ll. Lyngby S.

Andersen, Sognepræst.
 Andersen, K., Lærer, St. Lyngby.
 Schiøth, A., Førstelærer, Melløse.

Ølsted S.

Pedersen, J., Gaardejer, St. Hagelse.

Kregome S.

Hansen, A. L., Gaardejer.
 Nielsen, H., Lærer.

Frederiksværk.

Andersen, C., Forvalter.
 Andersen, Ekviperingshandler.
 Andersen, C. Borning, Murermester.
 Bertelsen, Skolebestyrer.
 Brammer, C., Fiskebandler.
 Busse, Pakmester.
 Christensen, C., Overlærer.
 Christiansen, Lærer.
 Friis, Manufakturhandler.
 Groth, Læge.
 Grue, Postfuldmægtig.

Hansen, P., Hotelforpagter.
 Hansen, Fr., Købmand.
 Hansen, M., Mejeribestyrer.
 Hansen, Realskolebestyrer.
 Hansen, W., Cigarhandler.
 Hansen, Wilhelmine, Lærerinde.
 Heerup, Kæmner.
 Heilmann, Skovrider.
 Hoffmann, M. G., Kaptajn.
 Holm, V., Forvalter.
 Hvalsøe-Møller, fhv. Birkedommer.
 Jensen, P. E., Partikulier.
 Jensen, A., Boghandler.
 Jensen, Toldforvalter.
 Johansen, C., Murermester.
 Jørgensen, O., Bryggeriejer.
 Knudsen, A., Købmand.
 Køge, Lærer.
 Larsen, L. P., Toldassistent.
 Lærerbogsamlingen.
 Mathiasen, V.
 Mønster, Sognepræst.
 Nielsen, Tømrermester.
 Nørbye, Postexpedient.
 Olsen, H. J., Malermester.
 Pedersen, Konditor.
 Petersen, P., Journalist.
 Reitzel, Murermester.
 Schou, Frøken.
 Stein, Støbemester.
 Thomassen, L. M., Lærer.
 Tollerup, Skomagermester.
 Vester, Ølhandler.
 Wagner, C. H., Maskinmester.
 Wichmann, Bagermester.
 Ørbæk, L. D., Snedkermester.

Melby S.

Kristiansen, Lærer, Asserbo.
 Olsen, Ole, Gaardejer, Haagendrup.

Torup S.

Jensen, Lærer, Kikhavn.

Frederikssund.

Bergmann, Apoteker.
 Bruhn, Kæmner.

Hansen, Distriktslæge.
 Hatt, Skolebestyrer.
 Lindboe, Redaktør.
 Nordow, Borgmester.
 Nøkkentved, Overretssagfører.
 Rosenstand, Sognepræst.
 Sieck, Direktør.

Draaby S.

Jægerspris.

Bruhn, E., Lærerinde.
 Haar, M., Lærerinde.
 Michelsen, Lærerinde.
 Olsen, Jac., Bestyrer, Skovridergaarden.
 Skovdistriktet.
 Strøm, Overlærer
 Ussing, Professor
 Wulff, V., Fuldmægtig.

Erlandsen, N., Gaardejer, O. Draaby.
 Hansen, L. P., Gaardejer, N. Draaby.
 Henriksen, Lærer, Femhøj.

Krogstrup S.

Andersen, Førstolærer, Ordrup.

Gerløv S.

Henriksen, Joh., Gaardejer, Landerslev.
 Larsen, N., Gaardejer, Højagergaard.
 Nielsen, L., Gaardejer, Lynggerup.
 Teisen-Christeussen, Propr., Druedal.

Skibby S.

Andersen, Jens, Gaardejer, Tørslev.

Snodstrup S.

Birke, Sognepræst.
 Petersen, O., Gaardejer, Sognefoged,
 Rørback.

Stenløse S.

Hansen, H. P., Gaardejer.

Pedersen, P. M., Gaardejer.
 Philipsen, N., Murermester.
 Pontoppidan, M., Sognepræst.

Viksø S.

Henriksen, Lærer.
 Jensen-Bjellekjær, J. P., Gaardejer,
 Amtraadsmedlem.
 Krarup, Læge.
 Krarup, O., Stud. jur.
 Møller, N. P., Gaardejer, Rolandsgaard.
 Schmidt, Stationsforstander.
 Toxværd, Købmand.

Gandløse S.

Jensen, Peder, Slagslunde.
 Johansen, A., Gaardejer.
 Pedersen, P., Gaardejer, Knardrup.

Slagslunde S.

Christensen, Sognepræst.

Farum.

Hansen, V., Skomagermester.
 Horst, Lærer.
 Jakobsen, Gartner.
 Jensen, Gartner.
 Jensen, K., Købmand.
 Jensen, O. P., Købmand.
 Korf, Murermester.
 Mathiesen, N., Gaardejer.
 Marke, Dyrslæge.
 Møller, Smedemester.

Udenfor Amtet.

København.

Andersen, A., Provst.
 Arup, E., Dr. phil., Arkivar i Uden-
 rigsministeriet.
 Balslev, Katrine, Enkefrue
 Barfod, P., Cand. theol.
 Behrens, Carl, Redaktør.
 Bengtsen, O., Kommuelærer.
 Berg, O. V. N., Frue.
 Berg, Sigurd, Folketingsmand.

- Gertz, Prof., Dr. phil.
 Glahnson, Kontorchef.
 Hammerich, Kaptajn.
 Hansen, M., Frøken, Cand. phil.
 Hansen, Mc. Gregor, Cand. phil.
 Hansen, Thomas, Malermester.
 Hecksher, C., Generalkonsul.
 Holsøe, Arkitekt.
 Holtén, J., Etatsraad, fhv. Birkedommer.
 Hornemann, G., Arkivar.
 Hostrup-Schultz, V., Løjtnant.
 Jensen, Chr. Axel, Mag. art., Museumsassistent.
 Jørgensen, Oberstløjtnant.
 Kall, J. C., Mag. art.
 Kierboe, Mag. scient.
 Krigsministeriets Arkiv.
 Landsarkivet for Sjælland.
 Langhoff, Oberstløjtnant.
 Lemvig, Generalmajor.
 Leth, Kammerherre, Overførster.
 Levin, M., Frue.
 Løvenskjold, E., Baronesse.
 Magnussen, Kunsthandler.
 Möller, A., Arkitekt.
 Mørch, E., Kaptajn.
 Nielsen, Anker, Bogholder.
 Ortved, Kaptajn.
 Petersen, Carl S., Biblioteksassistent.
 Petersen, L. P., Inspektør.
 Rigsarkivet.
 Rosenstand, Overdommer.
 Schrøder, Ivar, Overretssagfører.
 Statens Lærerhøjskole.
 Storck, H., Prof., Arkitekt.
 Sørensen, Premierlieutenant.
 Thaarup-Hansen, Lærer.
 Thorkelin, Oberst.
 Tidemand, Frøken.
 Tietgen, Gehejmekonferensraadinde.
 Tuxen, Generalmajor.
 Ungersen, Toldkontorist.
 Valentiner, O.
 Bredsdorff, Højskoleforst., Roskilde Højskole.
 Brendstrup, Birkedommer, Samsø.
 Dinesen, L., Folketingsmand, Charlottenlund.
 Gyldenkærne, H., Gaardejer, Svogerslev pr. Roskilde.
 Hansen, A. V., Kaptajn, Nyborg.
 Hansen, Sognepræst, Aarhus.
 Hansen, Statskonsulent, Lyngby.
 Jacobsen, Murerform., Stege.
 Jørgensen, Boghandlermedhj., Svendborg.
 Knudsen, J., Folketingsm., Bangsbo.
 Landsarkivet f. Fyn.
 Lerche, Direktør, Odense.
 Parkov, Oberstløjtnant, Folketingsm., Hellerup.
 Pedersen, A. P., Lærer, Charlottenlund.
 Rasmussen, Bogholder, Skelskør.
 Vestergaard, Præst, Tvede.
 Worsaae, Stiftslæge, Vallø.

Ullandet.

- Muchardt, Konservator, Helsingborg.
 Peyron, Major, Direktør, Stockholm.

Subskribenter.

- Andersen, A., Assistent, Skagen.
 Carøe, Chr., Kredslæge, Kbhvn.
 Garnisonsbiblioteket, Kbhvn.
 Hansen, Cand. mag., Vejle.
 Hindborg, C., Købmand, Vejle.
 Hiert-Lorenzen, Etatsraad, Roskilde.
 Jensen, J. T., Højskolelærer, Høng.
 Jensen, O., Landsbrugslærer, Høng.
 Lund, Lærer, Eising.
 Nationalmuseets 2. Afdl.
 Nørgaard, Museumsinsp., Kbhvn.
 Richter, Sognepræst, Vejen.
 Sandvad, Sognepræst, Stavning.
 Theilade, Provst, Gammelby.
 Thomsen, Bogtrykker, Holstebro.

Det øvrige Danmark.

- Andersen, Cand. jur., Godsfuldm.,
 Lundbygaard.

**FRA
FREDERIKSBORG
AMT**

AARBOG FOR

1911

UDGIVET AF

**FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND**

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI

MDCCCXI

INDHOLD

	Side
Højskoleforstander H. ROSENDAL i Lyngby: BONDEFRIGØRELSEN I NORDSJÆLLAND	1
Redaktionssekretær JOHS. T. CHRISTENSEN i Hillerød: EN FORSVUNDEN LANDSBY.	22
Cand. jur. A. P. ANDERSEN i Roskilde: DETLEV GOTTHARDT ZWERGIUS	30
Kaptajn K. C. ROCKSTROH i København: OM FREDERIKSVÆRKEGGEN FOR 200 AAR SIDEN	39
Lærer S. P. JENSEN i Gandløse: EN KLOKKERSTRID I GANDLØSE	108
SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1910—11	113

Bondefrigørelsen i Nordsjælland.

I Anledning af 150 Aars Dagen for Reformerne paa Hørsholm Gods.

Af

Højskoleforstander **H. Rosendal.**

FREDERIKSBORG AMT har haft en særlig Grund til at danne en historisk Forening, da det er et af de Amter i Danmark, der har haft den rigeste Historie i den nyere Tid. Som saa meget af vor Oltids Historie har samlet sig om Roskilde og Lejre, og vor Middælalders om Sorø og Ringsted, saa har meget af vor nyere Historie haft Frederiksborg Amt til Udgangspunkt. Kronborg fortæller os om Sundet og Sundtolden, Frederiksborg og Fredensborg har deres Minder fra Kristian IV.s og de senere Kongers Tid.

Men det er da væsentlig ogsaa kun fra den nyere Tid, Frederiksborg Amt har sin rige Historie; thi i Oldtiden og den første Tid af Middælaldren henlaa Amtet som en uhyre Skovstrækning, tyndt befolket.

Den tynde Befolkning skønnes af, at Amtet ved den gamle Herredsinddeling kun fik 4 Herreder: Strø, Lyngø, Hjørlande og Horns Herred, og af disse indtog Strø og Lyngø Herreder hele Nordøstsjælland ned til Furesø. Da Navnet Herr i det oldnordiske Sprog betyder en Afdeling paa 100 Mand, saa vil det

skønnes, at hele Nordsjælland fra Kattegat til Furesø kun har haft godt et Par Hundrede Hjem eller en 10—1200 Mennesker.

Saa gav man sig — vist nærmest tilskyndet og anført af Eskils Cisterciensermunke — til at rydde Skovene og bygge Landsbyer paa de ryddede Strækninger. I Frederiksborg Amt findes jo ikke mindre end 35 Byer med Endelsen —rød, 10 med —elt og 8 med —holt, hvilke sidste Endelser tyder paa, at der har været en *lille* Skov.

Denne Bebyggelse var i Valdemar Sejers Tid skredet saa langt frem, at det af hans Jordebog fremgaar, at Plovantallet i 1231 var: Strø Herred 556, i Lyng Herred 541^{1/2}, i hvert af disse Herreder dobbelt saa mange som i Hjølunde eller Horns Herreder, hvor der altsaa ikke var „ryddet“ eller kunde „ryddes“ saa stærkt som i de to første Herreder.

Trods Rydningerne er Frederiksborg Amt vedblevet at være Danmarks skovrigeste Amt, og denne Omstændighed gjorde, at Kongerne stræbte efter at blive ene om dette udmærkede Jagt-distrikt, saa da de efter Reformationen havde faaet Penge og Jordegods (Bispe- og Klostergods) mellem Hænder, købte eller tilbyttede de sig Adelsgods i Frederiksborg Amt. Saaledes udkøbte Frederik II. 1560 Poul Laxmands Efterkommere fra Asserbo, som de efter langvarige Søgmaal havde faaet igen, efter at Godset i 1502 var blevet tildømt Kongen; og 1561 tilbyttede samme Konge sig Hillerødsholm, saa Herluf Trolle, som ejede dette Gods, fik Skovkloster ved Næstved i Stedet.

Saaledes blev efterhaanden hele Nordsjælland Kronens Ejendom, og Bønderne Kronens Fæstere. Og denne Omstændighed skyldtes det, at de store Landboreformer begyndtes her, hvor man kunde gøre Forsøg dermed uden at gøre nogen Herremand Uret.

En Række Forfattere havde, lige fra Kingo og Holberg, men navnlig efter 1755, da der var indrømmet Censurfrihed for Skrifter om Landboforhold, paapeget baade, at det var galt fat, og hvad der var at gøre; den offentlige Mening var i mange Maader forberedt og gunstig stemt for saadanne Reformere, da de første

praktiske Skrltdt blev gjorte netop i Frederiksborg Amt for 150 Aar siden.

Dette første Reformarbejde fandt Sted i det saakaldte Hørsholm Amt, der omfattede Birkerød, Bloustrød, Karlebo og Hørsholm Sogne. Det sidste Sogn var dog paa den Tid kun et Hjørne af Birkerød Sogn, der blev udskilt og gjort til et selvstændigt Sognekald ved kongelig Resolution af 7. Maj 1790.

Dette „Amt“ har flere Gange tjent som Underhold eller maaske rettere Enkesæde for Dronninger, saaledes Frederik III.s Dronning Sofie Amalie, Frederik IV.s Dronning Louise og siden for Kristian VI.s Dronning Sofie Magdalene, til hvis Besiddelsestid Landboreformerne knytter sig.

Sofie Magdalene, der er vor Tid mest bekendt for sin Pietisme, Tyskhed og Pragtlyst, synes virkelig at have haft nogen Interesse for sine Bønder, om end der var en Del Selvinteresse med i Spillet.

Ved Dronning Louises Død 1721 havde hendes Søn, Kristian VI. faaet Hørsholm Amt, men efterat han 1730 var bleven Konge, synes det, at Sofie Magdalene har faaet det overladt; i alt Fald er det hendes Navn, vi møder i Dokumenter, som vedrører dette Amt.

Det var naturligvis ubehageligt for Sofie Magdalene, der altid havde god Brug for Penge, at hun intet Udbytte kunde faa af dette sit Gods, fordi Bønderne var saa forarmede; og hun søgte stadig efter Aarsagen til deres Armod og efter Midler til at afhjælpe den.

Allerede i Oktober 1736 paalagde hun sin Amtsforvalter at udarbejde en Fremstilling af Aarsagerne til Bondens Vanmagt og af Midlerne til at raade Bod derpaa; og han udviklede da, at Aarsagerne var:

- 1) det over alle rimelige Grænser forøgede Hoveri;
- 2) Formindskelse af Græsning og Høslet ved Anlæg af Vænger og Kaalhaver og ved Ødelæggelse af Vandet fra Donse Krudtmølle;
- 3) Forøgelse af Afgifterne, saaledes 450 Rdl. til Tærskere paa Hovedgaarden;

- 4) Ødelæggelse af Tørvemoserne og Udelukkelse fra Adgang til Skovene;
- 5) jævnlig Misvækst og Sygdom blandt Folk og Fæ;
- 6) den onde og fordærvelige Vane med Drik og Tobaksmøgen;
- 7) de mange Kroer paa Landet, „i Besynderlighed i dette Amt“.

I en senere Indberetning udvikler han dette nærmere og klager i stærke Ord over Karlebo Kro, som er en af de værste til at udsuge Bønderne, og som ikke alene øder deres Velfærd baade ved, hvad de drikker op, og hvad de forsømmer hjemme; men Folk og Tyende bliver og dér forført til Drik og Liderlighed. „Tobaksmøgningen er“, skriver han, „ikke lettelig at udrydde, efterdi den har fæstet Rødder baade i de unge og i de gamle, da man kan daglig se, at Børnene, om jeg saa skal melde, opklækkes med Tobakspiben i Munden, i hvilken Lyst Kvindfolk tillige begynder at tiltage.“ „Naar der skal en Skilling om Dagen til Tobak og somme Tider Brændevin for een Skilling, medgaar derved saa nær 10—12 Rdl. om Aaret i Krokøns Gemme, som er det meste af, hvad en Karls Løn kan overskyde, naar Klæderne fraregnes. Derfor er der Mangel paa gode, bemidlede Karle at faa til Steder, saa det er et rart*) Eksempel at træffe en Bondekarl, der har 20 Rdl. i Behold, om han tjener aldrig saa længe“.

Han nævner fremdeles i denne Forbindelse som en Grund til den slette Tilstand *Tjenestefolks Umedgørlighed*, der er blevet værre de sidste 20—30 Aar. De bliver for det første saa delikate, at de vil foreskrive deres Husbonde, hvad Spise de vil have, og saa sarte, at de ikke taaler nogen Irettesættelse eller Revselse, men er rejsefærdige, saa snart noget saadant møder dem. Tjene vil de egentlig ikke, men de løber saa hen ganske unge og gifter sig og sætter sig som Inderste i en Krog, hvor de kan have deres Frihed og saa mange magelige Dage, som de gider. Af den Slags Folk har dette Amt et langt større Forraad end ønskeligt. De stjæler

*) o: sjældent.

fra Bønderne, og kan Bonden en Gang faa en saadan Løsgænger til at arbejde for sig, maa han betale ham dobbelt. De er at ligne ved Iglér.“

Som en 9de Grund til Elendigheden nævner han, at Skatter og Landgilde er alt for høje, især for dem, hvis Jorder støder op til Dyrehaven, hvor Dyrene opæder og nedtramper Sæden. Og endelig er der den Omstændighed, at Gaardens Bygninger af Navn tilhører Bonden og ved Skifte regnes til Dødsboets Masse, hvorved Bonden kommer til at udrede mere, end ellers vilde være Tilfældet.

Han mener, at Midler til at raade Bod paa Nøden vil være, at Godset bortforpagter alle sine Gaarde og sit Fiskeri *uden Hoveri*, at man skal give Bønderne alt Skovningsaffald til Kulbrænding, at man nedlægger de overflødige Kroer, indskrænker Indersters Ret til at holde Kreaturer og nedsætter Landgilden.

Dronningen lod hans Forslag prøve af en Kommission, der holdt sit første Møde 1 $\frac{1}{2}$ Aar efter at den var nedsat, og af denne Ivrighed vil man let forstaa, at der intet kom ud af dens Arbejde.

I 1749 nedsatte hun saa en ny Kommission, der bestod af Overhofmester v. Plessen, Overhofmarskal, Grev A. G. Moltke, Hofmarskal Reitzenstein og Justitsraad J. V. Schrøder. Det var fire vistnok brave Mænd, men uden dybere Indsigt i eller stærkere Interesse for den Sag, de her fik med at gøre.

Overhofmester *V. Chr. Plessen* (1696—1771) styrede i en Aarrække Jægerspris Gods og viste megen Interesse for Hesteavl. Han var ogsaa Medlem af Kommissionen for Opførelsen af Marmorkirken; han var i høj Grad i Sofie Magdalenes Yndest, men var ingen særlig betydelig Person.

Det var derimod Overhofmarskal, Grev *A. G. Moltke*. Han var født i Mecklenborg 1710 og var fra 1730 Kammerpage hos den daværende Kronprins — senere Frederik V. —, hvorved et Forhold blev grundlagt, der varede, saa længe Frederik V. levede. Kristian VI. satte stor Pris paa ham og stoledes trygt paa, at han

vilde gøre alt, hvad han kunde, for at Sønnen ikke kom paa Afveje. Da Frederik V. blev Konge, blev han straks Lensgreve (Bregentved), Overhofmarskal og — vi kan godt sige — Overminister. Han havde stadige Samtaler med Kongen, Udenrigsministeren havde Befaling til at lade ham læse alle Depecher, vore Sendebud i fremmede Lande sendte Breve til ham, og de fremmede Magters Udsendinge her søgte Samtaler med ham. Disse bedømte ham meget forskelligt. En engelsk Diplomat siger, at han var en uelskværdig Person, herskesyg og egennyttig, der saa med Misundelse og Skinsyge til alle Sider, holdt en Skare Spejdere, saa han kunde blande sig i de Menneskers Privatforhold, som han ikke offentlig kunde undertrykke.

Den svenske Udsending Otto Flemming skriver derimod, at han har en hurtig og let Opfattelse, er venlig og tjenstvillig, behagelig at tale med, opmærksom, utrættelig i alt det, han overvældes med. Han er forstandig Hofmand, en brav Karakter, fast og bestandig i, hvad han lover, omhyggelig i at sætte sig ind i alle Sager, meget øm om sin Herres Ære.

Der er ingen Tvivl om, at Svenskeren har mere Ret i sin Dom end Englænderen i sin. Og der er ingen Tvivl om, at Moltke var sin kongelige Herres trofaste Ven og paa en Maade hans gode Aand, der søgte at afholde ham fra Udskejelser.

Det er Moltke, der ved at udvirke den nævnte Forordning af 1755 gav Stødet til den yderst livlige Forhandling om Bondespørgsmaalet; men af de senere store Reformere var han nærmest en Modstander. Han døde 1792.

W. V. Chr. v. Reitzenstein (1710—81) var Søn af en tysk Minister, kom tidlig her til Danmark, blev Officer, Hofmarskal og senere Amtmand. Han havde i sin Tid et særdeles godt Lov: „Ydmyg af Sind, beleven mod alle, Gud, Kongen og Næsten tro, elsket af de gode, frygtet af de onde, beklaget af alle retskafne“ — skrev Suhm efter hans Død. Men det vides ikke, at han har vist nogen særlig Interesse for de Spørgsmaal, han her fik med at gøre.

Justitsraad *Schrøder* har heller ikke gjort sig særlig bekendt under denne Sags videre Behandling.

Det blev da heller ikke denne Kommission, der kom til at spille nogen afgørende Rolle ved at fremsætte Tanker eller Planer af indgribende Art. Dens Virkekreds var ogsaa stærkt begrænset ved Opgaven, der var stillet den.

Opgaven lød nemlig blot paa, at den skulde undersøge, hvordan Godset kunde komme til at bære sig uden Underskud. Og Kommissionen foreslog følgende: Hollænderiet skulde gøres komplet til 100 Køer, det og Hovedgaarden bortforpagtes, Krudtmøllen sættes i Gang, Stutteriet nedlægges og Hestene sælges. Dette gik Dronningen ind paa — ogsaa Fiskeriet blev bortforpagtet. Men uagtet alt dette vistnok var fornuftigt, førte det ikke til Maalet; der maatte stadig Tilskud til for at faa Udgifterne afholdt.

Saa henvendte Dronningen sig i sin Nød til den tyske Greve *Christian Günther Stolberg* (1714—65), der ikke alene hjalp hende, men har et gyldigt Krav paa at blive mindet i Frederiksborg Amt, ja i hele Danmark.

Han stammede fra en tysk Fyrstefamilie, der var Besiddere af Grevskabet Stolberg, som ligger i den sydlige Del af Hartzten. En Gren af Slægten blev indgiftet den mecklenborgske Storhertug-Slægt, og paa den Maade blev Grev Christian Ernst Stolberg Fætter til Kong Kristian VI. Ved dette Slægtskabsforhold og ved det fortrolige Venneforhold, der var mellem de to Fættre, lykkedes det Grev Chr. E. Stolberg at faa sin Slægtning Christian Günther Stolberg anbragt her i Landet som Kaptajn i Garden (1738). Imidlertid tiltalte Militærlivet ham ikke, og saa blev han 1744 Amtmand i Segeberg. Dernede købte han et Gods (Stedingshof), hvor han ophævede sine Fæstebønders Livegenskab og ordnede sine frigivne Bønders Forhold paa en meget fornuftig Maade. Han roses som en retsindig Embedsmand og en alvorlig Kristen af pietistisk Retning.

Saa kaldte Dronning Sofie Magdalene ham 1756 til sig som Overhofmester og Styre af hendes Gods.

Han kom her til at staa i et nøje Forhold til Bernstorff'erne; deltog til Stadighed i de Sammenkomster, der fandt Sted i J. H. E. Bernstorffs Hjem, og to af hans Døtre var gifte med A. P. Bernstorff. Ogsaa til Familien Reventlow stod han i et nøje Venneforhold, og hans ældste Søn blev gift med de berømte Grever Chr. Ditl. Fred. og Joh. Ludv. Reventlows Søster. Til denne tyske grevelige Omgangskreds hørte ogsaa den fejrede tyske Digter Klopstock, der en Tid boede her i Danmark, og som — hvad man ellers vil sige ham paa — havde alvorlig Sans for Almuen, dens Liv og Kaar saa vel som for at bringe Poesi ind i Livet og Liv i Poesien.

Stolberg begyndte sin Virksomhed paa Hørsholm med at indskrænke Dronningens Hofholdning, hvorved der sparede aarlig 7000 Rdl. Men han gik snart videre.

En ny Landbokommission var den 26. November 1757 efter kongelig Befaling traadt sammen for at overlægge, hvorledes man bedst skulde fjerne, hvad der hindrede Landbrugets Opkomst; de økonomiske Skribenter havde navnlig peget paa Jordfællesskabets Skadelighed, fremsat Ønsker om Opførelse af varige Hegn, Udskiftning af Skovene, Afledning af skadeligt Vand, Istandsættelse af Veje osv. Og det blev nu Kommissionens Opgave at prøve disse Reformtanker.

Kommissionen bestod af to Medlemmer af Statsraadet *Berckentin* og Grev *Holstein*, den første deputerede for Finanserne *Otto Thott* samt *A. G. Moltke*.

Berckentin (1694—1758) var sikkert mere Diplomat end Statsmand af den Art, her var Brug for, og han fik da heller ingen Lejlighed til at godtgøre nogen Dygtighed med Hensyn til denne Sag, da han døde kort efter, at Kommissionen havde begyndt sit Arbejde.

J. L. Holstein (1694—1763) var allerede bleven Minister 1735 og havde haft megen Indflydelse i Kristian VI.s Tid, været, hvad vi nu vilde kalde Justits- og Kultusminister, Præsident i Generalkirkeinspektionskollegiet og meget andet — sikkert nok i nogle

Aar den indflydelsesrigeste Mand i Regeringen. Han var Pietist som Kongen og Dronningen, og fra den Tid, han blev Minister (1735), begyndte Regeringen at drage Pietisterne frem til de højere kirkelige Embeder; men det forhindrer ikke Holberg, der i Synsmaader havde saa lidt tilfælles med ham, at give ham følgende gode Vidnesbyrd: „Stedse var han den samme udi Storm og Stilhed, udi Regn og Solskin, der talte lidt, men tænkte des mere, var sanddru og ordholdig og lovede intet uden, hvad han agtede at holde, som hørte alle Forslag, men som drøftede og reformerede dem nøje, førend de af ham underskredes, som ved en klog og ordentlig Økonomi viste, hvorledes en publique Husholdning skulde føres, som underhavende frygtede, men tillige venererede og elskede.“ — Han havde i Midten af Aarhundredet solgt sine Godser i sit Stamland Mecklenborg og derved fremtidig knyttet sig til Danmark, hvor han fik sit Gods Ledreborg ophøjet til et Grevskab. Der er ingen Tvivl om, at han var besjælet af Iver for Bøndernes Vel, men nogen dybere Forstaaelse af alt det, der trængtes til for denne Sags Fremme, havde han vist ikke.

Otto Thott (1703—85) var vel nok Kommissionens betydeligste Medlem. Han havde allerede i sin Ungdom frigjort sig for de merkantilistiske Grundsætninger, at et Lands Rigdom kan maales med den større eller mindre Mængde af ædle Metaller, der findes i Landet, og at i Virkeligheden al Statskunst derfor maa gaa ud paa at skaffe saa mange Penge som muligt ind i Landet og saa vidt som muligt sørge for, at de, der engang er her, bliver i Landet. Han var derfor den i Kommissionen, af hvem der var Grund til at vente mest.

Stort blev det vel ikke, hvad denne Kommission udrettede. Dog fik den indsamlet en Mængde Oplysninger, der siden kom til Nytte, og den foranledigede Udstedelsen af 3 Forordninger, der forberedede den endelige Ophævelse af Jordfællesskabet.

Af større Betydning var det maaske, at den berømte Jurist *Henrik Stampe* (1713—89) i Erklæringer, han som Generalprokurør afgang, stærkt havde anbefalet Indførelse af Selvejendom i

Stedet for Fæste og Afskaffelse af Hoveri. Han var sikker paa, at en Fæster, der ikke kunde svare sine Afgifter, vilde kunne samle Penge, naar han blev Selvejer. Og Hoveri var en ødelæggende Slags Arbejde.

Stolberg indsaa det rigtige heri og foreslog Dronningen, at hun skulde udstykke Hovedgaarden i 12 Parceller, afskaffe Hoveriet mod en Afgift af 2 Rdl. for hver Tønde Hartkorn, afløse Naturaltidenden og indføre Arvefæste. Alt dette gik Dronningen ind paa, Kongen gav ligeledes sit Minde dertil, og det hele blev gennemført i Aarene 1759—61.

Reformerne viste snart deres gavnlige Virkninger. Underskudet i Dronningens Kasse blev dækket, og Bøndernes Stilling bedre sig Aar for Aar. Allerede Aaret efter, at Hoveriet var blevet afskaffet, kunde de betale, hvad de skulde, saa Amtsforvalteren skriver: „En herlig og god Afregning har jeg i dette Aar haft med Amtets Bønder.“

Enkedronningen gav et Udtryk for sin Taknemmelighed mod Stolberg ved 1766 at lade rejse en Obelisk, der skulde bringe hans Navn til Efterverdenen. Øverst paa denne ses et sønderbrudt Aag, derunder et Overflødighedshorn og nedenfor følgende Indskrift:

„Til evig Ihukommelse
af en priselig Indretning
efter
Hendes Kongelige Majestæts
Sofie Magdalenes
Befaling,
da
paa det vise Raad af
Herr Christian Günther, Greve af Stolberg,
hendes Overhofmester,
alle Undersaatter i Hørsholm Amt
befriedes af Hoveri,
Fæstegaarde forvandlede til Ejendomme.“

Det var intet Under, at den Mand, der snart skulde blive Stolbergs Svigersøn, Grev Andreas Peter Bernstorff straks kunde tilraade sin Farbroder at indføre de samme gode Foranstaltninger paa Bernstorff Gods. Det skete 1764.

Til den Stolberg-Bernstorffske Kreds i København hørte, som før sagt, ogsaa Familien Reventlow, hvoraf de tre Brødre, Christian Ditlev Frederik, Johan Ludvig og Konrad, der skulde blive saa bekendte i Landboreformernes Historie, var jævnaldrende og fortrolige Venner med Stolbergs Sønner, af hvilke den ene siden blev deres Svoger.

Da disse tre Brødre 1775 overtog deres Faders Godser: Christian Christianssæde, Johan Ludvig Brahetrolleborg og Konrad Sandbjerg, begyndte de i Endrægtighed en Række Reformers i samme Retning som Stolbergs paa Hørsholm. De ophævede Jordfællesskabet, opmuntrede til et fornuftigt Sædskifte og til Dyrkning af Kløver samt Afledning af skadeligt Vand. Vigtigere var det vel, at de overlod Bønderne deres Gaarde i Arvefæste og afløste Hoveriet og Naturaltienden med Pengeafgifter. Endvidere drog de Omsorg for Skolevæsenet baade ved at oprette Seminarier og bygge Skoler.

I Struensees korte Regeringstid (1770—72) gjordes der Tilløb til en Mængde Landboreformer, der igen gik i Staa under Guldberg (1772—84). Fra denne Tid stammer dog den fortjenstfulde Lov om Udskiftning (1781).

Saa kom Kronprinsen og med ham A. P. Bernstorff og Chr. D. Fr. Reventlow til Styret, og dermed kommer Frederiksborg Amt igen frem som første Genstand for Landets offentlige Opmærksomhed.

Reventlow havde vel iagttaget, at Struenses Reformers ikke havde været forberedte med nogen Omhu, og dette maatte opfordre ham til Forsigtighed; og hans Retfærdighedsfølelse bød ham lige saa vel at se paa Gødsejernes som paa Bøndernes Vel. Af disse Grunde mente han trods sin Iver og sit varme Hjerter at maatte gøre endnu et Forsøg og i et større Omfang end paa sine egne Godser,

saa meget mere, som det gjaldt Tilstande, der havde Aarhundreders Hævd og greb saa dybt ind i mange økonomiske Forhold, at man let kunde komme til at gøre Uret mod dem, der sidst havde købt deres Godser.

Men i Nordsjælland, i Kronborg og Frederiksborg Amter, hvor Kronen selv var Godsejer, kunde Forsøgene gøres uden Indgreb i Enkeltmands økonomiske Forhold.

Heri var selv Sagens Modstandere, f. Eks. Statsminister Schack-Rathlou, enig med Reventlow. Man burde gøre Forsøget for at naa til Klarhed over, hvorvidt det kunde gaa an at give almindelige Landslove derom.

Den 3. November 1784 udstedtes derfor følgende Kommissorium: „Vi Kristian VII. gør vitterligt: Det er vor allernaadigste Vilje, at vor Gehejmeraad og Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter *Heinrich v. Levetzou*, vor Gehejmeraad og første deputeret i vort Rentekammer, Grev *Chr. Ditl. Fr. Reventlow*, vor Kammerherre og deputeret i vort Økonomi- og Kommercekollegium Grev *Joh. Ludv. Reventlow* og Direktør for den grønlandske Handel osv. *Etatsraad Vilh. Aug. Hansen* sammentræder i en Kommission, ved hvilken Justitsraad, kommitteret i vort Rentekammer *Niss Hammelef* fører Pennen som Sekretær, for med hinanden at undersøge og overlægge, paa hvad Maade samtlige vore Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter mulig kunde forbedres ved den fordelagtigste økonomiske Indretning og ved efter Omstændighederne, især hvor det kan ske uden Afgang i Vores Indkomster, at forunde dem Ejendom, hvorom bemeldte Kommission Tid efter anden, som den i dette vidtløftige Arbejde avancerer, skal indgive sine udførlige allerunderdanigste Indberetninger og bestemte Forslag til alle i dette Øjemed efter dens bedste Skønnende nødvendige og tjenlige Foranstaltninger med videre, hvilke Indretninger vort Rentekammer med alt, hvad der ellers til vores Hensigt kunde tjene til Oplysning os udførligen allerunderdanigst haver at forestille til nærmere allernaadigst Resolution. Og da de første Ind-

røtninger med Fællesskabets Ophævelse, Gaardes og Huses fornødne Udflytning og Indretning med videre vil medføre betydelige Omkostninger, saa autoriserer vi vort Rentekammer efter Kommissionens derom indgivne Forslag om disse Udgifter at korrespondere med vort Finanskollegium og derefter om samme at gøre allerunderdanigst Forestilling.“

Formanden i denne saakaldte lille Landbokommission *Heinrich v. Levetzou*, f. 1734, havde, før han 1771 blev Amtmand i Frederiksborg, lige fra sin Ungdom været knyttet til *Sofie Magdalenes Hof* og sikkert mange Gange vekslet Tanker med Grev Stolberg om Bondespørgsmaalet, ligesom han paa nært Hold havde set de gode Følger af Stolbergs Reformer. Han havde efter Enkedronning Sofie Magdalenes Død (1770) været Medlem af en Kommission, der udskiftede de 7000 Tønder Land Skov i Hørsholm Amt, saa Bønderne fik omtrent Halvdelen af Arealet til fri Benyttelse. Han var altsaa en ganske forfaren Mand med Hensyn til Udskiftningssspørgsmaal og i Besiddelse af sjældne Evner til at forhandle med Bønderne.

Etatsraad *Vilhelm Hansen* var en Godsejersøn fra Frydendal ved Holbæk, der havde overtaget dette Gods i en meget forfalden Tilstand, men bragt baade Gaard og Gods i fortrinlig Stand netop ved de Forbedringer, som Kommissionen bragte i Forslag for Frederiksborg og Kronborg Amter. Han havde udskiftet Jorderne, udflyttet en Mængde Gaarde, gjort sine Bønder til Arvefæstere, fastsat og tildels afløst deres Hoveri, oprettet Husmandslodder paa mindst 3 Tønder Land for Arbejderne, draget Omsorg for, at der blev forsvarlige Hegn mellem de forskellige Gaardes Marker, uddelt Frugttræer osv. Og han havde set de bedste Frugter af disse Foranstaltninger baade for sig selv og for Bønderne.

De to andre Medlemmer af Kommissionen, Brødrene *Reventlow*, mødte med lignende Erfaringer fra deres Godser.

Det viste sig da ogsaa snart, at Kommissionen kunde arbejde hurtigt. Inden 3 Maaneder var gaaede, havde den en Plan færdig, som saa blev nøjere overvejet i Regeringskredsene. Ministeren

Schack-Rathlou, som ellers var imod Landboreformerne, indrømmede, at den aabenbart maatte forsøges. Han skrev den 16. Februar 1785: „Jeg nægter ikke, at jeg jo i denne Plan har fundet meget, som ikke er overensstemmende med mine Grund-sætninger i Henseende til Jordegods; men da jeg meget kan tage fejl, dels af Ukyndighed i dette Fag, som jeg aldrig har haft Lejlighed til at lægge mig efter in praxi, og dels af Fordomme og af den særdeles store Frygt, jeg har, for alt, hvad der er nyt, helst naar det angaar en af Statens store Husholdninger, — saa kan jeg for min Del ikke fraraade, at man begynder paa denne Plan i Kronborg og Frederiksborg Amter — dog med Forsigtighed.“

Her falder det ret i Øjnene, hvor klogt det var at begynde med det store Forsøg paa Krongodserne, og hvad Betydning Reformerne i Frederiksborg Amt har haft; thi saadanne Mænd som Schack-Rathlou vilde aldrig have givet deres Minde til en almindelig Lov, inden man havde set de heldbringende Følger af Reformerne i dette Amt.

Først gik man i Lag med Udskiftning af Jorderne, saa at hver Gaard fik sit Jordtilliggende saavidt muligt samlet i eet Stykke, og hver Mand saaledes kunde komme til at dyrke selvstændigt uden at være bunden af gamle Vedtægter eller Beslutninger ved Grande-Stævne, hvilket hindrede alle Grundforbedringer og al Fremgang. Men en hensigtsmæssig og retfærdig Udskiftning af Jorderne forudsatte Opmaaling og Vurdering af Jorderne. Og saa gav man sig i Gang dermed efter den Plan, der siden lagdes til Grund for Udarbejdelsen af den saakaldte ny Matrikel.

1789 var 113 Byer udskiftede, og i 1790 var man færdig i begge Amter med Undtagelse af Tibirke By, hvor man mente, at Udskiftning paa Grund af Sandflugt og Mangel paa Vand var unyttig.

En af Reglerne for Udskiftningen var den, at ingen Bonde skulde have mere end 1500 Alen fra Gaarden til det yderste Markskel; men af den Grund maatte mange Gaarde udflyttes.

Dette vakte Modstand hos mange Bønder; men her skal Levetzou have vist sig som en Mester i Overtalelsens Kunst, saa det endog en Gang hændte, at alle Bønder i en By (Fjellingstrup i Søborg Sogn) var villige til at flytte ud. Til Udflytning valgte man naturligvis de daarligst byggede Gaarde og helst de dygtigste Bønder, naar disse to Hensyn kunde forenes. De fik saa Byggehjælp i Penge (150—175 Rdl.), Tømmer og Sten, desuden Frihed for Skat og Landgilde i 1 à 2 Aar, Præmie for enhver forbedret Indretning ved deres Bygninger, Hjælp til at grave Brønd, opføre Hegn osv.

Bøndernes oprindelige Uvilje mod at udskifte og flytte ud var snart overvunden, og Udskiftningen blev i det hele taget god med regelmæssige, fornuftigt formede og heldigt beliggende Lodder undtagen i Farum, Gandløse og Slagslunde Sogne, hvor der var udstedt Arvefæste-Skøder for Udskiftningen, samt paa Hørsholm Gods (særlig Kajerød), hvor det samme var Tilfældet. I 1790 var ikke mindre end 423 Gaarde og næsten 300 Huse udflyttede, og de gavnlige Følger deraf mærkedes snart.

I Forbindelse hermed maa det omtales, at der blev draget Om-sorg for Udlægning af Husmandslodder, i Regelen 1 for hver mindre og 2 for hver større Gaard. De blev tit lagte paa de udflyttede Gaardes Tomter eller paa de Overdrev, der var for langt borte og for smaa til, at der kunde lægges en Gaard derpaa. Da de var bestemte til mindst $1\frac{1}{2}$ Tønde Land boniteret Jord eller 3 Tønder Land til Takst 12, og i Reglen blev paa 4—6 Tønder Land, kunde Husmanden ikke selv holde Hest og maatte derfor have sin Lod drevet ved Bøndernes Hjælp, men just derfor skulde der ikke være for mange paa eet Sted. Det maa derfor betegnes som en Fejl, naar der paa Karlebo Overdrev opførtes 79 Huse.

Udskiftning og Udflytning førte med sig, at der blev foretaget Grundforbedringer: Vandgrøfter gravede, Sten opsamlede og førte bort, saa at der i Amterne i Løbet af 6 Aar opførtes 21 løbende Mil Stengærder.

Omkring de ny og mange af de gamle Gaarde anlagdes der *Frugthaver*, og Bønderne fik Frugttræerne enten som Gave eller for en meget ringe Betaling.

Hoveriet blev afløst for et Vederlag af 1 Rdl. 4 Mark for hver Tønde Hartkorn, en Foranstaltning, der var lige til saa megen Fordel for Kongens Kasse som for Bønderne. Hvor meningsløst Hoveriet var, kan bedst ses af, at naar man regner en Spandag (en Mand med Vogn og 2 Heste) til 3 Mark, saa kostede et Læs af Kongens Hø 19 Mark at bjerge, medens det kunde købes for 10—12 Mark.

Tienden, der hidtil havde været taget paa Marken, skulde for Fremtiden ydes i en efter Gaardens Størrelse bestemt Pengeafgift, saa nu kunde Bønderne køre deres Sæd i Hus, naar den var tjenlig, uden at bie efter Tidendetageren.

Kommissionen bestræbte sig ogsaa for at føre Bønderne ind paa et bedre *Sædskifte* og navnlig for at faa indført *Kartoffelavl*, hvortil mange Jorder i Frederiksborg Amt fortrinlig egner sig. Ligeledes tilraadede den *Staldfodring*, der baade sparede paa Græsset og samlede paa Gødningen. Eksempelvis kan nævnes, at en flittig og driftig Mand, *Hans Nielsen* i Herløv, med Græs fra et lille Vænge staldfodrede et Par Heste og 6—8 Køer.

For *Oplysning* og *Sædelighed* arbejdede Kommissionen ogsaa, og det kan nævnes, at i Seksaaret 1784—90 bygtes i Amtet 35 ny Skoler og nedlagdes 13 Kroer — 10 ved Fæsteledighed.

Statens samlede Udgift til samtlige disse Foranstaltninger var i de 6 Aar 168,945 Rdl. 13 Sk.; men Bøndergaardenes Værdi steg i samme Tidsrum fra 100 Rdl. til 6—700 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, det vil sige til det 6—7 dobbelte.

Kommissionen havde hele Tiden været klar over, at Selveje eller Arvefæste skulde være som Slutsten paa dens Foranstaltninger. Begyndte man dermed, vilde det hele være vanskeliggjort paa Grund af mange Bønders Uforstand. Derfor bestemtes ved kongelig Resolution af 19. Juli 1786, at Ejendoms- eller Arvefæsteskøder vilde blive udstedt til Bønderne, naar

- 1) Gaardens Hovedlod var indhegnet;
- 2) Gaarden, hvis den var udflyttet, var fuldstændig opbygget, eller, — hvis den var forbleven i Byen — var vel vedligeholdt og i fuldt forsvarlig Stand;
- 3) der var fornøden Besætning og Inventar;
- 4) der ikke var Skatte- eller Afgiftsrestancer.

Den 15. August 1788 mødte paa Frederiksborg Slot 12 Bønder fra Kronborg og 3 fra Frederiksborg Amt for i Henhold til disse Bestemmelser at modtage deres Skøder. I den Anledning holdtes der en lige saa smuk som sjælden Festlighed, der indledes med en opbyggelig Tale af Sognepræsten, Provst Rehling, men hvis Glanspunkt var den Tale, hvormed Grev Chr. D. Fr. Reventlow overrakte Skøderne. Disse selv er for saa vidt historiske Dokumenter, som de stiller en Slags Program for Bondens fremtidige Arbejde uden paa nogen Maade at binde ham eller indskrænke hans fri Dispositionsret.

Det hedder saaledes: 1) „Bemeldte Gaardmand N. N. maa herefter beholde og bruge denne Gaard med al dens Tilliggende som en uryggelig Ejendom for ham, hans Arvinger og efterkommende Ejere, saaledes at han og de maa derpaa uhindret foretage alle de Indretninger, som han og de til Efterkommernes Fordel bedst veed og kan, saasom *anlægge Humlehaver, opelske Frugttræer* i Haven eller i Marken eller *andre Slags Træer*, enten enkelte eller i større Strækninger, Over- eller Underskov, af hvad Navn nævnes kan.“

Reventlows Tale til Bønderne indeholder just ikke ny, store eller særlig dybe Tanker, men er mærkelig ved det Billede af et lykkeligt Folkeliv, han opruller, og ved det glødende Haab, der lyser igennem den.

„Til ingen Tid,“ sagde han, „er der i Danmark tænkt alvorligere paa Bondestandens Opkomst end i de nærværende. Bønderne i det hele Rige har at glæde sig over vor allernaadigste Konges milde, til dette Øjemed sigtende Anordninger; men langt

mere end de andre Bønder Kronborg og Frederiksborg Amters, for hvis Vel han har baaret den ømmeste Omsorg.

Ikke en forøget Indtægt til den kongelige Kasse skal efter den af H. K. H. Kronprinsen udvirkede Befaling til den nedsatte Kommission være den vigtigste Genstand for dens Bestræbelser. Tro- ligen har vi, Kongens Mænd, søgt at efterkomme den os glæde- lige Befaling, ved hvilken Grunden lægges til mange Tusinders forøgede Velstand, og vi haaber med Guds Bistand, at vore For- slag, som vor Konge har bifaldet, og vore Bestræbelser til det besluttedes Iværksættelse vil krones mange Aarhundreder igennem med rig Velsignelse, at disse Amtets Bønder ikke alene skal tælles blandt de mest velhavende, men ogsaa blandt dem, som ved mere Oplysning end nu almindelig udmærker sig ved Dyd, gode Sæder og Gudsfrygt.“

„Jeg ser den lykkelige Tid i Møde, i hvilken man ved Bør- nenes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjer- tets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen; den Tid, i hvilken man vel i Skolerne vil anse Undervisningen i Religion for den vigtigste, men ikke derfor betage Børnene deres Tid til at erhverve den Kundskab, som de behøver for at blive nyttigere og lykkeligere Mennesker i deres Kald. Jeg ser den Tid i Møde, i hvilken Udmærkerne vil ligne de velgødede Tofter, de sure Enge og Moser forvandlede til fede Haardbundsenge, nyttigt Krat være borttryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggelig fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampesten brugte til varig Indheg- ning med Stengærder; den Tid, i hvilken de udskiftede Bønder- gaarde alle omgives med Kaal-, Urte- og Blomsterhaver, med Pile og andre nyttige Træer; den Tid, i hvilken Kløvers, Kartofflers og nyttige Roers Dyrkning ikke er nogen Sjældenhed, i hvilken Tjenestekarlen vil sætte en Ære i at være den skrappeste Arbejder, og Bonden i at være den bedste Husbonde; den Tid, i hvilken Bonde og Husmand vil være lige fornøjede med deres Stilling, ikke misunde hinanden, men som Venner ved gensidige Tjenester befordre den ene den andens Fordel; den Tid, i hvilken ingen

fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre Tiggere vil taales at omvandre; den Tid, i hvilken Spinderokken, Væven og anden huslig Vindskibelighed vil fylde de nu ledige Vinterdage.

Udskiftningerne og Udflytningerne, hvorved hver Bonde faar sin Lod fri for alt Fællesskab ganske nær om Gaarden, er nu fremmet saa vidt, at i næste Aar kun lidt vil staa tilbage. Man har ved disse Udskiftninger gjort den behagelige Erfaring, at der i Almindelighed paa Amterne findes 5 Tønder Land af bedste Jord og noget derover paa hver Tønde Hartkorn. Og da det er Kongens allernaadigste Hensigt, at alle skal nyde godt af de Bondestanden i disse Amter tiltænkte Velgerninger, saa har han tilladt, at alle de, som erholder Ejendom, og som har for lidet Tillæg, straks skal nyde et med deres mindre Jorder forholdsmæssigt Afslag i deres Afgift, hvorimod de Bønder, som er i Besiddelse af mere Jord, skal for deres Livstid i Medhold af deres Fæstebreve være forskaanede for højere Afgifters Svarelse. Bønderne nyder efter denne milde Befaling straks godt af de betydelige Bekostninger, som Kongen anvender paa disse Amters Forbedring. Kongens Kasse høster kun den fulde Nytte af dem, naar nærværende Fæstere er bortdøde.

Saa lykkelig som endog en Del Bønders Tilstand er som Fæstebønder i disse Amter, saa vil den dog blive langt bedre, naar de erholder Ejendom; thi de bliver derved forvissede om, at alle deres Forbedringer kommer dem og deres Børn alene til Nytte og opmuntres derved til fordoblet Arbejdsomhed. De kan ikke mere frygte den Skæbne, som er overgaaet en Del af deres Brødre i Tiden, at blive afstaaede til Proprietærer og da at tabe alle de Fordele, de og deres Forfædre som Kongens Bønder har nydt. Om Vanheld skulde træffe dem, kan de, som erholder deres Gaarde skænkede til Ejendom, let paa Gaardene erholde det Laan, de kunde behøve, uden Frygt for, at et saadant Vanheld skulde fortrænge dem fra deres Hjem, da disse Amters Beliggenhed mellem Residensstaden og den nærsomste By i Kongeriget og de taalelige Udgifter, de svarer, giver den sikre Forvis-

ning, at Bøndergaarde vil komme i høj Pris. De kan ikke frygte ved Dødsfald at se deres efterladte satte tilbage ved høje Fæster, som de gode Gaarde ellers billig maatte svare; men naar de svarer deres Afgifter og forretter det bestemte Hoveri og ved Tiltrædelsen svarer en ringe Kendelse, saa er de de Iroligste og lykkeligste Mennesker paa Jorden, hvis Lykke ingen dødelig kan eller tør forstyrre.

Denne Dag er da ved disse lykkelige Udsigter en af de gladeste Dage for mig, paa hvilken jeg fra Rentekamret medbringer de første af Kongen underskrevne Skøder og kan uddele dem til de Mænd, som ved deres Stræbsomhed har gjort sig fortjente til denne kongelige Gave. Denne Dag giver Kommissionen en rig Belønning for den uafbrudte Flid, som den har brugt for at bringe Tingene saa vidt, at Begyndelsen kan gøres med Skøders Uddeling. For ingen er det mere Belønning end for Gehejmeraad Levezou, der i Kommissionen og udenfor denne som Amtmand har været utrættelig og forrettet saa meget Arbejde til dette Øjemed, at man skulde anse det for at overstige en duelig Mands Kræfter, men Lyst og Iver har drevet ham frem til at udrette saa meget, at begge Amters Velsignelse vil følge ham i alle hans Forretninger, og han i Fremtiden føle den Glæde, som en Fader føler, der bor midt iblandt sine lykkelige Børn.

Jeg kan ikke undlade taknemmeligen at erindre de Herrer Landinspektører, som ved deres utrættelige Flid og bekendte uegenlyttige Forhold hver i sit Distrikt har bidraget saa meget til Indretningernes Fremme og Fuldkommenhed. De Herrer Regiments-skrivere fortjener ogsaa min Ros for deres Virksomhed og den Beredvillighed, de har vist ved at rydde de mødende Hindringer af Vejen. Vi har alle med samlede Kræfter arbejdet frem til at opfylde Kongens Befaling, Kronprinsens, Bondestandens sandeste Talsmands inderlige Ønske. Bønderne har med usædvanlig Flid og Mod indhegnet deres Lodder, opryddet Stene og Krat og afgravet det skadelige Vand. Guds Velsignelse har vi sporet i alle Foretagender; den vil vi erkende og tilbede os fremdeles, og han

vil vist gøre disse Bønder til et Eksempel for Danmark, som deres Brødre vil følge og gøre den i fordums Tid miskendte Bondestand til et arbejdsomt, lykkeligt og kækt Folk, af hvis Velstand alle de andre Stænders vil tage deres Udspring, og paa hvis Troskab og Mod Kongen kan lide som paa det sikreste Værn.“

Det var Grev Reventlows Slutningsord. Etatsraad *Vilhelm Hansens* lød saaledes: „Selv i mit Livs sidste Øjeblik vil jeg velsigne min Konge, fordi han ved sit milde Kongebud undte mig den Lykke at maatte efter min ringe Evne bidrage til de Forslag, som er gjorte til at forbedre samtlige Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter ved en forbedret økonomisk Indretning og ved efter Omstændighederne, især hvor det kunde ske uden Afgang i de kongelige Indkomster, at forunde dem Ejendom. Og jeg vil takke Gud, fordi Kommissionen blev saa lykkelig at kunne heri gøre Forslag, der — som jeg vist haaber og af mit ganske Hjærte ønsker — vil nu og i Fremtiden kunne bidrage meget til mange Familiers større Velstand, og hvorved alle Fæstere efterhaanden vil kunne forundes Selvejendom paa en saadan Maade, at vi tillige har Grund til at haabe, at de kongelige Indkomster i Tiden ikke skal lide nogen Afgang, men meget mere virkeligen blive forøgede.“

En forsvunden Landsby.

Af
Johs. T. Christensen.

Truestrup i Gribskov.

SOM Tiderne skifter, saa Landskabets Karakter. Det faar man en tydelig Forestilling om ved at sammenligne gamle Kort med Nutidens. Nordsjællandskortet for 1777 viser os saaledes en stor Sø, hvor nu Søborgs frodige Enge ligger omkranset af Pilehegn. Mellem Tisvilde og Melby angiver smaa sorte Prikker paa Kortet, at her laa store Flyvesandstrækninger langt ind i Landet, men dér breder Skoven sig nu.

Og Gribskov, den dystre, dunkle og dejlige Storpark langs Esromsøen havde da et ganske andet Udseende. Set paa Kortet mindede dens vestlige Rand om Norges af dybe Fjorde gennemskaarne Kyst, men Fjordene var Landstrimler, der gik dybt ind i Skoven, og Højderyggene var Skovstrækninger, der strakte sig ud over Landet, helt til Arresøens gulblaa Flade.

Af disse lange Skovudløbere er nu kun mindre Skove tilbage. Gribskoven har faaet en bestemte Grænse mod Vest, og over de aabne Strækninger, der kom øst for denne Grænse, har Bøg og Eg og Gran nu i over et Aarhundrede ladet Vindens hemmelighedsfulde Susen i Løvet tale, og yndefulde Skovmærker har ved Foraarstide klædt den Jordbund, hvor gamle Træpløve, forspændt magre Bondeheste, forhen vendte Mulden, eller hvor mørklødede Kulsvieres Pauluner laa i Skovbrynet.

Utallige er Sagnene, der fortæller om gamle Bebyggelser i Gribskov. Mundtlige Overleveringer befolker Skoven med Røverborge og gamle Byer, og en forlængst afdød Mand i Ejlstrup vidste at fortælle, at hans Bedstefader havde tjent paa Tipperupgaard, hvis Ejer var en stærk og myndig Mand, der med haard Haand regerede saavel over sit eget som Kongens Gods i de Dele af Landet. Kronens Vildt maatte lade Livet for hans sikre Skud, og mangt et Træ faldt for hans Karles Øksehug og brændtes i hans store Kulmiler. Ved Bordet sagde han til sine Folk: „Spis Sul, Karle. Det har vi nok af. Men spar paa Brødet.“

Saaledes fortælles der, og Tipperupgaard, der for Aarhundreder siden er forsvundet, skal have ligget $\frac{1}{4}$ Mil nordøst for Kagerup, hvor nu Skoven breder sig, og have været ret herskabelig med Springvand og anden Luksus. Man er imidlertid tilbøjelig til, naar man hører disse gamle Sagn, der ogsaa ved at berette om Storgaarden Glarborggaard, Byen Ostrup og mere, at udbyde: Er det muligt, at saadanne Byer og Gaarde saa helt har kunnet forsvinde uden at efterlade sig tydeligere Spor? Mange betvivler, at Byerne overhovedet har eksisteret, men det er i hvert Fald for Landsbyen Truestrups Vedkommende hævet over enhver Tvivl.

Fra Askegaard i Ejlstrup, Nabobyen til det forsvundne Truestrup, er der en sikker og aldrig brudt Kæde af mundtlige Overleveringer og gamle Kort og Skøder, som fører os lige ind i den gamle Kulsvierby.

Truestrup laa sydøst for Ejlstrup paa en aaben Strækning inde i Gribskov, og man kan med Sikkerhed følge en af de gamle Truestrupbønders Spor. Han hed Niels Jensen og byggede sig af Resterne af sin gamle Gaard i Truestrup et Hus i Ejlstrup. Denne Niels Jensens Søn blev ved Giftermaal Ejer af Askegaard, der siden da er gaaet i Arv fra Fader til Søn, og i hans Slægt fortælles mange overleverede Smaatræk fra den Tid, særlig om Brænde- og Vildttyveriet. For Niels Jensen var jo nok Gaardmand, men hans og de andre Truestrupbønders Hovederhverv har utvivlsomt været at svide Kul og fremfor alt at skaffe sig

Brændet dertil frit. Et Træk, der sagtens i den Tid har været ret hverdagsagtig, gengives saaledes:

Niels Jensen begav sig en tidlig Morgenstund ud i Skoven. Forsynet med det nødvendige Værktøj steg han op i et stort Bøgetræ og huggede en Del store Grene ned. Han var just bleven færdig og stod vel sagtens og glædede sig over Frugten af sit Arbejde, da Skovfogden pludselig stod for ham. Nu skulde man tro, at gode Raad var dyre, men hvad sker. Med et godmodigt Smil udbryder Skovfogeden: „Godmorgen, Niels Jensen, der har du nok gjort et godt Davrebed.“ Skovfogederne turde ikke altid træde op mod Datidens Bønders Skødesynd, der forøvrigt slet ikke blandt Bønderne regnedes for Synd.

Heller ikke Vildttyveriet blev betragtet som noget uhæderligt, blot man kunde slippe godt fra det, og fra den Tid kendes det gamle Kulsviermundheld: Hvad man tager fra Skov og Kvindfolk, kommer ingen ved. Vildtet vedblev for Resten langt senere i Tiden at være en Plage for de omliggende Marker. Paa den Tid, Sæden stod paa Marken, maatte adskillige Lodsejere langs Skoven holde Vagt, at ikke Dyrene skulde ødelægge det hele.

Under en af disse Nattevagter faldt en Bondemand, en tidligere Ejer af Askegaard, i Søvn i en Høstak, men vaagnede ud paa den dugvaade Sommernat ved at høre noget trampe tæt omkring sig, og han saa sig da omringet af 20 Stykker Kronvildt, der roligt græssede uden at ænse hans Nærværelse. Men der var ikke andet at gøre end at jage Dyrene bort. Senere lod samme Mand i Udkanten af Skoven opføre et Hus til Bopæl for en Mand, som skulde holde Vildtet borte. Manden udrustedes med et stort Tudehorn og rejste ved Nattetid en frygtelig Larm, medens Konen fo'r hujende og støjende omkring for at skræmme Vildtet.

Huset laa i en lang Aarrække i Skovbrynet, men flyttedes senere op til Askegaard, hvor det benyttes som Vognport. Men man ser endnu her det røgsværtede Loft over den lille Husmandsstue.

Endnu for 35 Aar siden fandtes betydelige Rester af den gamle By inde i Skoven. Bagerovne og Skorstene var kun halvt sam-

menfaldne, men da blev Stenene benyttet som Vejmateriale, og i Rækker under de vidtspredte Ege laa smaa Jorddynger tilbage, de sidste synlige Mærker af den gamle Landsby.

Ogsaa de smuldrede hen, medens Træerne rankede sig, findende rigelig Næring i den kraftige Muld, thi paa det frodige Græs i Skovbunden ser man, at Truestrup har ligget paa en frugtbar Plet Jord.

Jeg foretog forrige Vinter en Spadseretur ind over den gamle Boplads for at se, om der ikke endnu skulde findes Rester, der talte om Fædres Liv og Færden paa disse Egne, hvor Stormen nu søger sukkende gennem det tørre Løv, talende for opladte Øren om henfarne Tider. Alt synes udslettet. Der er ikke Sten paa Sten tilbage. Men ved omhyggelig Søgen lykkes det at finde nogle ganske enkelte Smaahøje, de sidste af de to Rækker, der for blot 35 Aar siden antydede Omfanget af en typisk Langby, og opvoksende Bøgeskov tætter nu mellem de velvoksne Ege. Saaledes er Tidens udjævnende Magt. Den tildækker og skjuler navnløse Slægters Grave.

Ellers vilde man maaske gennem et Studium af en saadan gammel Kulsvierby kunne have faaet nogen mere Klarhed over Kulsviernes Oprindelse og Historie i det hele taget, og kunde en nøjere Undersøgelse af Gribskøvs ældgamle Bebyggelser være medvirkende hertil, var et grundigt Undersøgellesarbejde Møjen værd, thi de franskes Indtog i Nordsjællands Skove er egentlig mere end Lokalhistorie, og fortjente, at Granskningens Lys maatte skinne klarere derover, end Tilfældet er.

Som et Bidrag til Truestrup Historie tjener følgende Optegnelser, som paa Dr. Mackeprangs Foranledning er samlede af Musæums-assistent, Mag. art. Hugo Matthiesen:

„Den nedlagte Kulsvierby, *Trudstrup*, omtales første Gang i de ældst bevarede Mandtalslister og Jordebogsregnskaber for Kronborg Len fra 1610 ff. Byen bestod af 4 Gaarde og et Par Huse, og i de ældste Regnskaber staves dens Navn i Reglen „*Thruidstrup*“.

Den hørte i Forening med Maarum By, Maarum Mølle, Gaarden Holgerskiøb, Nellerød By, Eylstrup By, Biørnstrupgaard (2 Gaarde), Tinghuushaugens 3 Huse, Kagerup (2 Gaarde), Boelandsgaard, Kollerup-Gaard, Fuglsanghuse, Borringholmshuse og Glarborggaard — til Maarum Sogn.

I Christian V.s Matricul og Markbøgerne omtales *Truestrup* som bestaaende af 4 smaa Gaarde og 6 Huse. Af disse sidste tilhørte 1 Maarum Kirke, der ogsaa ejede $\frac{1}{3}$ af en af Gaardene, Børge Jensens, hvis andre $\frac{2}{3}$ tilhørte Kongen. Liggende paa et Ryd midt i Skoven led Byens Jorder stærkt af Vildtbestanden.

Gennem 17de og 18de Aarh. kan den følges fra Aar til Aar gennem Lens- og Amts-Regnskaber, Husmændenes Tal blev noget mindre, men de 4 Gaarde nævnes stadig. Paa Kronborg Amts Skovberitkort fra Frederik V.s Tid er „Trulstrup“ (Tralstrup) afsat i et Ryd Syd-Øst for Ejlstrup, ligeledes paa Videnskabernes Selskabs Kort 1768, hvor der ogsaa i dens Nærhed nævnes „*Ostrups-huus*“. Det er den eneste Gang, jeg i Kilderne har truffet dette Navn.

1783, da Skov-Udskiftnings-Kommissionen havde inddraget en Del af Kagerup og Maarum Byers Jorder til Skoven, sluttedes der en Overenskomst, som gik ud paa, at Kagerup- og Maarum-Beboerne skulde have Erstatning i en Del af Trustrups Jorder. Dette gav Stødet til denne Bys Nedlæggelse, idet Kommissionen 1787 indgik en Forening med Gaardfæsteren dér, Peder Hansen, i Følge hvilken han skulde afstaa sin Jord og som Vederlag have 150 Rdr., en Huslod i Ejlstrup By, Bygningshjælp m. m. Meningen var oprindeligt den, at Peder Hansens Jorder skulde fordeles mellem Trustrups 3 andre Gaarde i Erstatning for den til Nabobyerne afstaaede Jord.

Men medens disse Forhandlinger stod paa, tilbød Christian Olsen af Trustrup 1789 at afstaa sin Fæstegaard paa lignende Betingelser som Peder Hansen, og da Skov-Separations-Kommissionen med Glæde gik ind herpaa for at kunne indhegne hans

Jorder til Skovbrug, vandt disse Overenskomster kgl. Stadfæstelse 21. Oktober 1789.

Ogsaa en af de to resterende Gaarde synes at være afbrudt i dette Aar, thi 1790 sad Niels Jensen alene tilbage i Trustrup By, og da han var til Aars og savnede Kræfter til længere at drive sin Jord, tilbød han at afstaa den mod at oppebære en aarlig Pension, faa Byggemateriale og økonomisk Hjælp m. m. Hvor-paa Kongen gik ind 30. Juli 1790.“

Dermed var Trustrup udslettet af Byernes Tal, men endnu ind i det 19de Aarhundrede boede et Par gamle, enlige Kvinder derinde. De fik Lov at blive i deres smaa Huse, der ikke var nogen væsentlig Hindring for, at Skoven kunde brede sig, og Kronen behøvede jo ikke at frygte, at disse gamle, skrøbelige Mennesker skulde gøre Vildtet Fortræd. Der sad de saa i den stille Skov, medens Tiden randt som Timeglassets Sand. Mangt et Træk fra Trustrup, som de har set forsvinde, har sagtens disse gamle Kvinder fortalt, men de er væsentlig gaaet i Glemmebogen. Men en nulevende Mand i Ejlstrup husker, hvorledes hans Bedstefader har fortalt, at han som 12 Aars Dreng var inde at byde de gamle Koner til Mikkelsgilde i Ejlstrup.

Niels Jensen er som før nævnt den eneste af de Trustrup-mænd, hvis Slægt endnu kendes, idet Larsen, Askegaard, og Gartner Larsen, Ejlstrup, i lige Linje nedstammer fra ham. Den sidst-nævnte af disse to Mænd har yderligere ved foretagne Undersøgelser konstateret, at Niels Jensen var Gaardmand i Trustrup fra 1762 til 1790, og at han er født 1738 som Søn af Husmand Jens Jensen, Ejlstrup.

Larsen har ogsaa foretaget en Del Undersøgelser vedrørende den gamle Maarum Vandmølle, som nævnes i Hr. Matthiesens Beskrivelse, men som forlængst er nedlagt. Den var bygget ved Aaen, som fører fra Gribskov til Pibe Mølle, tæt ved Skellet mellem Møllegaards og Lindholmogaards Marker. Den 23. Februar 1816 døde Møllerenken Ane Marie Vindal, født Møller,

86 Aar gammel. Hun var den sidste Beboer af Maarum Mølle, der dog forlængst var nedlagt, da hun døde i Maarum By.

Som man ser, Feltet er rigt og vidtomspændende. Undersøgelsen af gamle Bopladse i Gribskov kunde kræve Aars Arbejde, men for at holde os til Truestrup, der er denne Artikels Hovedemne, anføres her, hvad Musæumsinspektør Olrik udtaler efter et Besøg i Gribskov, hvor Byen har ligget:

„Der er nu kun faa og smaa Levninger tilbage af den nedlagte By. Hele Terrænet er beplantet med en tæt Underskov af unge Bøge, hvorimellem høje rankvoksne Ege knejser — meget anseelige Træer, der dog vides at være plantede en Tid efter, at Byen er nedlagt, og hvis Størrelse og Vækst bærer Vidnesbyrd om Frugtbarheden af det Jordsmon, Byen har ligget paa. Mellem Træerne hæver spredte Smaahøje sig, bestaaende af Stene og Ler — Rester af de sammenfaldne Skorstene og de med disse sammenbyggede Bagerovne. De fleste af Stenene er forlængst bortførte for at anvendes som Vejmateriale. Kun for en enkelt af de fire Gaardes Vedkommende, som fandtes i Byen, kan man endnu nogenledes skelne Grundplanen: en temmelig smal, aflang, firkantet, brolagt Gaardsplads, hvis ene Langside optages af Stuelængen, som efter den gamle sjællandske Bygningsskik ikke har været bredere end 8—9 Alen. Et Stykke derfra findes Levningerne af en stensat Brønd, og spredt rundt i Terrænet ses endnu svagere Rester af Byens øvrige Gaarde og Huse — uanseelige, men dog talende Minder om det Landsbyliv, som har udfoldet sig her i et Ryd i Skoven, og som Skoven nu har lukket sig over ligesom over adskillige smaa Landsbyer og Gaarde, hvorom Navne som Ostrup Kobbøl, Glarborg m. fl. endnu bærer Vidne.

En Udgravning vilde næppe bringe Sager af synderlig Interesse for Dagens Lys, da Byen først er nedlagt for lidt over 100 Aar siden, og hvis de nuværende svage Levninger afdækkedes og udsattes for Vejrligets Omskiftelser, vilde de rimeligvis endnu hurtigere forsvinde. Men da Sagen dog har sin lokalhistoriske Be-

tydning, vilde det ikke være urimeligt, om Stedet paa en eller anden Maade afmærkedes. Var det ikke en Opgave for Frederiksborg Amts historiske Samfund at tage denne Sag op i Samarbejde med de deri interesserede Beboere i Ejlstrup?

Stedet er allerede nu vanskeligt at finde uden disse Mænds kyndige Vejledning, og efterhaanden som Bøgeskoven vokser op, vil de synlige Minder om den gamle Kulsvierby helt udviskes, hvis ikke Stedet afmærkes paa en eller anden Maade.“

Hr. Olriks Spørgsmaal, hvormed han slutter sin Beretning, fortjener, at Frederiksborg Amts historiske Samfund giver det en grundig Overvejelse. Det var Synd, om saadanne gamle Minder skulde gaa helt i Glemmebogen.

Detlev Gotthard Zwergius.

Sognepræst i Slangerup 1732—1757.

af

A. P. Andersen.

DEN Mand, hvis Navn staar over disse Linier, har ved sit Arbejde og sin Interesse for historiske Sager gjort sig fortjent til at faa en nærmere Omtale i vor Aarvog.

Aar 1699 den 7. April fødtes Drengen Ditlev Gotthard Caisen Zwergius. Hvor hans Fødested var, vides ikke, men det er antagelig Flensborg. Hans Fader, der var Søn af en Købmand dér, fik 1711 Ansættelse som Slotspræst paa Kronborg og tysk Prædikant. Saa vidt det kan skønnes, har hans Fædrenehjem været meget religiøst præget, hvilket satte tydelige Spor i den unge Zwergius' senere Færden som Sognepræst; det var derfor intet Under, at han blev en nidkær og ivrig Forkæmper for den paa hans Tid herskende strænge Trosretning, Pietismen.

Fra den lærde Skole i Helsingør tog Zwergius 1716 Studentereksamen, hvorefter han i nogle Aar studerede i Udlandet. 1720 opholdt han sig saaledes ved Universitetet i Wittenberg, hvorfra han ogsaa udsendte sit første Arbejde: „En Landemodeprædiken“. 19. Marts 1725 blev han teologisk Kandidat og var nu et Par Aar Hører i Helsingør. Efter i 4 Aar at have været Præst paa Amrum, modtog han 2. Maj 1732 Udnævnelse som Sognepræst for Slangerup og Uvelse Menigheder.

Ved sin Tiltrædelse i Embedet i Slangerup fandt han dette

meget forsømt; de foregaaende Præster havde alle været ældre og for en stor Del mere lagt Vind paa at faa de gejstlige Sager til at gaa, som de bedst kunde, for at undgaa Sammenstød med de ret uheldige Elementer, hvoraf Byens Befolkning da bestod. Der var ikke Spor af aandeligt Liv og ingen Fremgang paa nogensomhelst Omraader.

Grunden til disse sørgelige Forhold hidrørte for en stor Del fra, at Skolevæsenet i flere Aar havde været helt i Forfald. Den latinske Skole, der havde eksisteret siden Reformationen, var af Mangel paa saavel Lærere som Elever fuldstændig gaaet i Staa. Med den danske Skole var det her som alle andre Steder, den var den rene Parodi paa en Undervisningsanstalt. Herpaa søgte Zwergius straks ved sin Ankomst til Byen med Bistand af enkelte fornuftige og formaående Mænd at raade Bod ved at faa den latinske Skole nedlagt og en Del af de til denne henlagte Rettigheder og Kapitaler overdraget til den danske Skole. Den latinske Skoles Bygninger blev overladt den danske Skoleholder til Bolig og Skolelokale. Samtidig hermed blev der oprettet en Fundats for den danske Skole, hvorefter der skulde antages en kristelig og bekvem Person til at undervise Børnene i deres Katechismus samt Skrivning og Regning; de fattiges Børn skulde han undervise uden nogensomhelst Betaling, af de mere velhavende maatte han tage 2 Skilling om Ugen, saafremt de kun lærte at læse, men skulde de ogsaa lære at regne og skrive, da var det 4 Skilling ugentlig; 4 à 6 Børn skulde han søge at uddanne saaledes, at de tilligemed ham selv kunde betjene Sangen i Kirken, saavel ved Gudstjenesten som ved Begravelser m. m. Han skulde begynde sin Undervisning hver Morgen og ende den hver Aften med Sang og Bøn, samt et Kapitels Læsning af den hellige Skrift, hvilken han derefter skulde forklare for Børnene og formane dem til sand Guds frygt. I Løn for et Aar skulde han have 100 Slettedalere, men naar den gamle Skoleholder, der var fuldstændig umulig til noget Embede, døde, skulde han ogsaa have dennes Pension, 18 Rdl. Kongetienden af Slangstrup Landsogn, der tidligere havde været

henlagt til den latinske Skole, lykkedes det derimod ikke Zwergius at bevare for Skolen; den tillagdes ifølge Anordning 9. Oktober 1739 Helsingør lærde Skole.

I sine Skrivelser angaaende Skoleforholdene berørte Zwergius ofte Børnespørgsmaalet; hvorledes Børnene gik paa Gaden og lærte alle Slags Daarligheder, og hvorledes Forældrene stillede sig vrangvillige, naar de bleve paamindede; en Tid lang havde Ungdommen været foruden Skolemester, „saa at den grove Vanvittighed, som her paa Steden findes og grasserer ikke noksom kan beklages . . .“ Senere fik han Bistand af Overformynderen Johan Madsen Riis, der i lang Tid havde set paa Forældrenes Modvillighed med at sende deres Børn i Skole. „Forældrene er,“ siger han, „paa det kærligste ved Husundersøgelser af vor Sognepræst og Byefoged derom anmodet at lade deres Børn oplære i Guds frygt, ja og af Prædikestolen paa det kærligste derom erindret; jeg haver og gjort det, jeg kunde og burde, men alt uden nogen Frugt af de Modvillige, som hellere vil opføde deres Børn til Ørkesløshed og andet, som følger med Børns ilde Opdragelse, end lade dem lære noget godt . . .“

Ved dette sit Arbejde lykkedes det dog Zwergius at faa sat System i de meget fortvivlede Skoleforhold, Byen hidtil havde levet under. Hans Skoleordning holdt sig til Midten af forrige Aarhundrede.

Men ogsaa selve de kirkelige Forhold befandtes i et Kaos, i hvilket der skulde og maatte tages kraftigt fat for at bringe Ro og Orden til Veje. Frederikssund hørte endnu ved Zwergius Tiltrædelse til Slangerup — forresten en ret besynderlig Ordning, naar man betænker, at Udesundby Kirke kun laa nogle faa Hundrede Alen fra Frederikssund, medens der til Slangerup Kirke var ca. 1 Mil. Lige siden Frederikssund som Købstad var bleven ligestillet med Slangerup, havde der staaet en stor Strid mellem Borgerne i Frederikssund paa den ene og Præsten i Slangerup paa den anden Side angaaende hvem Borgerne skulde anse for deres Sognepræst. Der findes flere Kongebreve og Højesterets-

domme om denne Sag, men lige vidt naaede man, thi hver Gang Slangerup fik en ny Præst, holdt Frederikssunderne sig til Udesundby. Forinden Zwergius overtog Embedet, havde de dog faaet Tilladelse til at benytte Udesundby Præst, mod at svare Slangerup Præst, hvad der tilkom ham. Dette vilde de imidlertid ikke yde Zwergius; denne, der vel ønskede at faa, hvad han med Lov og Ret kunde tilfalde, vilde dog ikke indlade sig paa nogen Strid herom, men fremsatte Ønsket om, at man kunde faa en Overenskomst i Stand, saaledes at der af Udesundby Kald blev svaret en vis aarlig Afgift og at han ikke mere skulde have med Frederikssund at gøre. Efter nogen Forhandling lykkedes det virkelig at naa et Resultat, hvorefter Udesundby Kald skulde svare Slangerup Præst 20 Slettedalere aarlig.

Men foruden at ordne selve Embedets Forhold, havde han et meget stort Arbejde at gøre med sin Menighed. Vi har ovenfor set, hvor vrangvillige Folk var til at lade deres Børn gaa i Skole, end værre er det naturligvis at vente, at Sagen stiller sig, naar Talen kom til at dreje sig om de voksne selv. Zwergius var jo opdraget i et meget religiøst Hjem, der havde sat sit Præg paa ham og som gjorde, at han rigtig var i sit Es, da Pietismen i Christian den 6.s Dage var den ledende Aandsretning. Julestuer etc. var vel forbudte, men alligevel gik der meget i Svang af den Art. For at dæmme noget op herimod, søgte Zwergius først paa lempelig Maade ved personlig Henvendelse at tale Folk til Rette, men lykkedes dette ikke, var han ikke bange for at gribe til mere probate Midler, som at gøre Indberetning om Borgerskabet til Stiftamtmanden. Drikkeriet satte han sig først til Maal at ville have hæmmet, ved at Værtshusene om Søndagene først maatte aabnes Kl. 5 Eftermiddag. I Forbindelse med sin Kapellan skriver han herom:

„Hvorvel hans kgl. Majst. af en kristelig og høipriselig Nidkærlighed for Guds Ære strengeligen og alvorligen har forbuden at vanhellige Sabbaten, saa foraarsages vi underskrevne dog alligevel for Deres Excellence (Stiftamtmanden) og Deres Høiærværdighed

(Biskoppen) som vores naadige Øvrighed i dybeste Underdanighed at foredrage og beklage os over Guds og hans kgl. Majsts. Befalingers skammelige Overtrædelse, som formedelst Fylderier og Drukkenskab, Klammerier og Slagsmaal, Kiøb og Salg og andre ulovlige Ting og Excesser sker her i Slangerup om Søn- og Helligdage og det ikke alene før og efter, men ogsaa under Guds-tjenesten selv af Borgere saa vel som Bønderne, som i flokketal indfinder sig her til Kroe og Værtshusene. Saasom nu dette ikke andet kan foraarsage og opvække end som Guds Vrede og Fortørnelse, saa har vi ikke villet tie stille dertil, men andraget det for nogen Tid siden for Stædens Øvrighed. Men som der ikke den forventede Bedring herudi er paafølget, saa er nu vores alledyrmigste Bøn til vores naadige og høigunstige Øvrighed, at for Guds og hans Æres Skyld ville behage at forbyde alle dem, som holde Kroe- og Værtshus heri Byen, at de om Søn- og Helligdage hverken langt mindre før Kl. 5 skænker og sætter Gæster, paa det de deraf flydende Forargelser og Excesser kunne hæmmes og forkommes og alting, saa meget muligt er, kunde gaa skikkelig og ordentlig til her i Menigheden . . .“

Slangerup, d. 20. Septbr. 1738.

D. G. Zwergius. H. Kierulf.“

Drikketiet viste det sig desværre umuligt at faa hæmmet, Slangerup vedblev at være som altid, derimod tog han i ny Skrivelse fat paa Julestuerne og Fastelavnsløjerne, følgende Brev af Zwergius herom er ganske interessant:

„I hvor høielig og strengelig al Juleleg og Fastelavnsløben i hans kgl. Majsts. Lov og Forordninger er forbuden, i hvor alvorlig der end baade oifentligt og formelig tales og prædiket derimod, paa det at sligt vildt, barbarisk og hedensk Væsen kunde afskaffes iblandt Kristne, saa foraarsages jeg dog væmodelig for Eders Excellence at andrage, hvor lidet sligt heri Slangerup iagt-

tages; eftersom nu denne ganske Vinter over kun faa Dage ere forbigaaen, at der jo har været saa kaldede Spillegilder (thi det Navn har Julelege nu omstunder faaet), hvor under Prætext, at der sættes noget paa Spil al Slags Leg og Uterlighed, Drikken og Sværmen om Nattetide, Eder og Banden, Trætte og Slagsmaal, til Guds Fortørnelse og manges Forargelse begaaes. Og nu sidste Fastelavnsmandag var atter efter Sædvane saadan et Diævels Fest her i Byen, hvor alt det Narrerie og Daarlighed, som andetsteds er afskaffet, blev øvet i Niels Biørns Hus heri Byen, og fo'r derefter nogle unge Mennesker, som de vare afsindige, til Hest omkring med stor Tumult og Skrig og derhos idelig Skyden, saa det var Under, at der ikke skete nogen Ulykke. Jeg kan umuelig efterlade dette underdanigst for Eders Excellence at tilkendegive og at forestille et saadant vildt og ryggesløst Væsen ikke kan andet end irritere Guds Vrede endnu mere imod os, hvis Haand og Straf desuden haardt nok trykker Landet, og at det ikke heller kan andet end kontribuere til denne elendige Byes større Ruin og Fattigdom, som desuden er stor nok . . .“

Der kom i denne Anledning strængt Paalæg til Byfogden om at holde Opsigt med slige Ting, ligesom Deltagerne i ovennævnte Fastelavnsløjer hver maatte betale en Bøde.

Men ikke alene sin præstelige Gerning omfattede Zwergius med største Nidkærhed, han havde ogsaa megen Interesse for gamle Sager og Historie. Endnu medens han levede, fandtes i Slangerup en meget anselig Samling af gamle Dokumenter vedkommende Købstaden. Disse Breve afskrev han i et Bind (Thottske Saml. 1390, 4°), hvori vi nu finder alle Slangerups Købstadprivilegier lige fra Erik Menveds af 1302, indtil man under Enevælden op-hørte med ved hvert Tronskifte at udstede nye Privilegier eller at meddele Konfirmation herpaa. Endvidere findes der i samme Bind en Del Tingsvidner fra ca. 1500 angaaende Slangerup Overdrev m. v., alt ganske interessante Ting, der ved disse Afskrifter ere blevne bevarede for Efterverdenen. Foran i Bogen, der be-

staar af 368 Blade, findes bl. a. en Afskrift af Thomas Kingos Beskrivelse af Kronborg.

For Slingerup Kirke, hvis Inspektør han var, nærede han en overordentlig stor Interesse, i Særdeleshed hvad angik Epithapier og andre Ting af historisk Interesse. Inskriptionerne paa Ligestenene og paa Billederne samlede han i et Bind (Ny kgl. Saml. 852—4°); i Tidens Løb er Teksterne saavel paa Stenene som paa Epithaphierne blevne afslidte, saa at de nu tildels ere ulæselige, men ved Hjælp af Zwergius' Afskrifter er man i Stand til fuldstændig at rekonstruere Ordlyden heraf. Det er imidlertid ikke alene om Ting, som nu findes i Kirken, han gav os Besked, ogsaa om Sager, som nu er forsvundne, indeholder Bogen gode Oplysninger; f. Eks. har Døren til Prædikestolen haft følgende Vers:

Her gaar vor Præst paa Præke-Stoel,
Gud vær med ham derinde!
Oplys og os, retfærdig Soel,
At vi dit Ord maa minde.

Endvidere meddeler han, at der paa Væggen under Borgmester Hans Atkes Epithaphie fandtes malet nedenstaaende lille Poem:

At frygte Gud, at leve Vel, og vel at døe deslige,
Ey bedre kand mand nogen Siæl til Efterminde sige.
For sligt vor Atke efterlod sit Mindis søde Lugt,
At leve saa og saa at døe, er det dog ikke smukt.

Zwergius fortæller, at Verset blev dækket med Kalk, da man engang hvidtede Kirken. Penge har man maaske ikke haft nogen af, saa at der var Raad til at male Verset paany. Maatte disse Linier bidrage til, at det atter blev bragt frem for Dagens Lys.

Alt i alt har Zwergius, som det fremgaar af Kataloget over hans Bibliothek (Kall. 510—4°), samlet 149 Bind Haandskrifter, hvoraf en Del findes i det kgl. Bibliotheks Haandskriftsamlinger.

Paa Bindet af Kataloget staar anført „købt paa Hofpræst Qvistes Auktion“. Denne Qvist, der var i Familie med Zwergius, har formodentligt arvet eller faaet disse Manuskripter, og efter dennes Død er de saa blevne spredte paa flere Hænder; herpaa tyder det, at de findes i Bibliothekets forskellige Samlinger.

I et enkelt Bind (Thottske Saml. 1921—4°) giver han en kort Fremstilling af Thomas Kingos Levned, hvori han bl. a. oplyser, at denne i nogle Aar gik i Slangerup latinske Skole, men at han forlod denne Skole „for en vis Fortræds Skyld sammesteds“; mere fortæller Zwergius os ikke, men henviser blot til Slangerup gamle Kirkebog pag. 123; en Kilde, det kunde have været interessant at stifte nærmere Bekendtskab med, saafremt den havde været bevaret.

Ovenanførte Arbejder er vel de, der interesserer os mest, men herforuden samlede han andre historiske Sager, som Personalhistorie. Han havde i Sinde at udgive en Præstehistorie for Sjælland; af denne, der paa Titelbladet benævnes som „Det Siellandske Klerisie eller Efterretning om de Biskopper, Provster, Præster og andre Geistlige, som fra Reformationens Tid indtil vore Tider have levet og lært udi Kirker og Skoler i Siellands Stift og underliggende Provintser. Afdeelt i trende Tomer. Med Højædle og Højærværdige Herr Biskop Ludvig Harboes Fortale, og med mueligste Flid sammenskrevet af Detlev Gotthard Zwergius“, naede han kun at faa udgivet 1. Bind (1754), hvori han kun naar at faa omtalt en Del højere staaende geistlige Embedsmænd. Den til dette Bind knyttede Fortale er 108 Sider stor og handler om Johannes a Lasco dem Mengel.

Zwergius var 2 Gange gift, først med Lovise Licht, med hvem han havde 10 Børn; 1738 indgik han sit andet Ægteskab, i hvilket der var 9 Børn. Hans anden Hustru hed Lene Pedersdatter Qvist og var Datter af daværende Præst i Hjørlunde Peder Qvist. 17. Juli 1757 døde Zwergius af „Stikflod“; han skal, efter hvad der berettes, have prædiket samme Dag. Han blev begravet i Slangerup Kirkes Chor, hvor hans Enke 1797 ogsaa blev nedsat.

En af Zwergius' Døttre, Lene Sophie, blev gift med Procurator i Slangerup Niels Riis; dennes Datter, Charlotte Frederikke, ægtede stud. jur. Otto Sommer Monrad. I flere Aar boede dette Par i Slangerup, hvor de fik flere Børn; senere flyttede de, da Monrad fik Ansættelse i Kancelliet, til København, hvor Sønnen Ditlev Gothard Monrad blev født 24. November 1811; denne blev den senere saa bekendte Biskop og Politiker.

Kilderne til ovenstaaende Skitse er:

Hoffmanns Fundatser,
Wibergs Præstehistorie,
Zwergius' Haandskrifter, samt
Korrespondancer i Stiftamtmandens Archiv.

Om Frederiksværkegnen for 200 Aar siden.*)

Ved
Kaptajn K. C. Rockstroh.

A. Asserbo Flyvesand. Den gamle Arresø Aa.

VEL næppe nogen anden Egn i Danmark har i de sidste to-tre Aarhundreder forandret sit Udseende i saa høj Grad som Egnen omkring Frederiksværk. Noget før Aar 1600 er den store Tidsvilde-Sandflugt begyndt at rase, som med større og mindre Afbrydelser varede hele Aarhundredet igennem og dels dækkede frugtbart Land og Skovstrækningerne mellem Arresø og Havet, dels begyndte at fylde denne Søs nordvestlige Del; og omtrent samtidig formindskedes eller forsvandt de store Skovstrækninger vest og syd for Søen ned til Havelse Aa. Men herefter fremstod omtrent fra Aar 1730 lidt efter lidt den herlige Tidsvilde Plantage, der vedblivende har bredt sig, navnlig mod sydvest, og endelig fremvoksende den blomstrende og travle lille By Frederiksværk i en Egn, der hidtil havde været noget af det mest afsides, mest stille og upaaagtede i Sjælland.

Den direkte og indirekte Aarsag til alle her stedfundne For-

*) I væsentlig Overensstemmelse med nærværende Afhandling har Forf. holdt to Foredrag i Frederiksværk i Sommeren 1910 og Sommeren 1911.

andringer var det „Asserbo Flyvesand“, som man i gammel Tid stadig kaldte den ødelæggende Sandflugt i disse Egne. Hvorledes denne er opstaaet, vides ikke for sikkert; men blandt Befolkningen i Egnen gik der, længe efter at Sandet var dæmpet, forskellige gamle Sagn derom, og mange synes at have ment, at overnaturlige Kræfter har været paa Spil. I en gammel Landsskabsbeskrivelse¹ siges det, at „andre slutter fornuftigere“, idet de mener, at Sandflugten har sin Oprindelse af Havet; „men“ — siger Forfatteren — „det er af overblevne Levninger saavel som af daglig Erfarenhed, hvor Sanden endnu paa andre Steder udbrøder, klart at se, at den har haft sin Oprindelse af Landet, som paa sine Steder ved Hav-Siden paa Vest- og Nordvestkanten har falden højt og bestaaet af een fin sandagtig Materie. Saasnart nu Grønsværen af slige sandagtige Bjerge eller højfalden Jordsmon er bleven enten af Fæet optraadt eller af Svin oprodet |: som det troligste |:), saa at de stærke Vest- og Nordvestvinde har faaet Magt at rive derudi . . .“ er Sandflugten begyndt. Det er interessant at se, at ganske den samme Forklaring giver en Kommission, der havde været nedsat i Aarene 1707—8² for at raade Bod paa den store Sandflugt paa Øen Læsø, og det siges her udtrykkelig, at Sandflugten var begyndt Aar 1694, og at ingen dalevende havde hørt om nogen Sandflugt paa Læsø før dette Aar. Og der er yderligere det mærkelige, at ved samme Tid begyndte Sandflugten igen efter mange Aars Hvile og rasede samtidig i Egnen om Rørvig, i Hornsherred, ved Raageleje og flere andre Steder i Kronborg Amt — foruden ogsaa i Tisvildeegnen. Det siges ogsaa udtrykkelig for Tisvildeegnen, at den store Sandflugt først begyndte igen efter den store „Jordransagning“ (Matrikuleringen) af 1683—84, men at den da fyldte saaledes op i Arresø, at gamle Folk i Tiden omkring 1740 fortalte, hvorledes de kunde erindre

¹Kall Folio 48: Jessens Samlinger til Frederiksborg og Kronborg Amters Beskrivelse. ²Rentekamrets Relations- og Resolutionsprotokol Nr. 62, Side 756—65.

Steder, hvor der i deres Ungdom var dybt og klart Vand, men nu fast Land.

Den første udførlige Beretning¹, man har om Asserbo Flyvesand, er af April 1702 og er afgiven af en Kommission, der var nedsat paa Kongens Befaling og bestod af den meget dygtige og nidkære Amtmand *Johan Otto Raben*, som gjorde sig overordenlig fortjent af Frederiksborg og Kronborg Amter, samt Amtsforvalteren i Kronborg Amt *Jens Rostgaard*, som ligeledes var en overmaade dygtig og fortjent Mand. Efter at have givet en omhyggelig Oversigt over den Skade, som Bønderne i Tisvilde og Tibirke havde lidt, beretter de: „Forskrevne skadelige Sand, som kaldes Asserbo Flyvesand, har anfanget med sin Flugt for mange Aar siden² og taget sin Begyndelse ved, at Bakker og Bjerge, som grænser mod Stranden og været bestaaende af løs Sandjord, Tid efter anden af Nordveststorm og stærk Vind er oprevet, saavel og at ved Storm-Vejrlig en Del Sand af Stranden er opdreven og først overføgen og ganske ødelagt Asserbo Herregaard, som laa imellem Arresø og Stranden, dernæst en Bondeby, Torup, paa 16 Gaarde, nu siden³ meget af Tibirke By og noget af Tisvilde . . . fordærvet, og Sandet er nu inde ved Gaardene og ved Kirken.“

„Bemeldte Sand har og været Aarsag til den store Skade, som aarlig gøres af Arresø Vand paa mange Byer, Jorder og Marker, som ligger omkring samme store Sø, idet Vandet stedse meget af Jorderne udskyller, fordi Sandet har tilstoppet Aaen, som gaar fra Søen til Ovre Mølle, hvorover Vandet rejser sig i Søen og Aar efter Aar fordærver til stor Skade mange Jorder — ja paa Huseby⁴, 6 Gaardes Bygning i Kronborg Amt, indspøler Vandet, nedtager Husene og forhindrer „Lifvahret“ (Kreaturerne) og Fol-

¹ Frederiksborg og Kronborg Amters Kopibog 26/4 1702. Den kongelige Ordre er af 16/3 s. A. ² Hermed menes den første Sandflugt, omkring Aar 1600. En senere Kommission oplyser nærmere det Tidspunkt, da Asserbo Herregaard begravedes af Sandet. ³ Det er den Sandflugt, der begyndte i Halvfemserne, „siden den sidste Landmaaling“. ⁴ Nu er Huseby for en Del udflyttet, men i gammel Tid laa Gaardene tæt sammen umiddelbart nede ved Søen.

kene i at komme ind og ud af Husene. „Karsze Mose (Karse-mose, Kasse-mose) By i Frederiksborg Amt lider ligeledes Nød af Vandet.“

„For hvilken Skade behøvides, som vilde være, enten at Vandet fik mere frit Løb og ikke blev opholdt, eller ogsaa |: som bedst var :| en ny Aa blev gjort, eftersom dertil findes temmelig Lejlighed.“

„Udi højlovlig salig Kong Christian den Fjerdes Tid blev fornævnte Aa paa nogle Steder for Flyvesandets Skyld gjort ny, og andre Steder til Vandets Løb Jord og Bakker gennemkastet, om hvilket alt forrige Aaringer er gjort flittig allerunderdanigst Erindring; men er dog endnu dermed som tilforn. Og var allerunderdanigst at bede, at der kunde blive Middel og Raad for slig stor Skade, at Byernes megen skønne Jord og Ejendom i begge Amter kunde frelses. Salig højlovlig Kong Christian den Femte var ogsaa i Aaret 1699 i Juni ved nævnte Aa og besaa dens Lejlighed og befalede allernaadigst at opsætte Beskaffenheden og indlevere, at jo før jo bedre Raad kunde optænkes videre Skade at forekomme.“

Kommissionsberetningen er affattet og underskrevet i Tibirke af de to nævnte Mænd; men foruden dem havde 8 af Egnens bedste og forstandigste Bønder taget Del i Kommissionens Under-søgelse og Overvejelser, og deres Beretning stemmer ganske overens med en Klage¹ fra Bønderne i Tisvilde og Tibirke af Februar samme Aar, hvori blandt andet nævnes, at det navnlig var i de sidste fire Aar, altsaa omtrent fra 1698, at Sandflugten havde taget saa mægtigt Overhaand. Bønderne fremhæver, at det ikke havde været dem muligt at standse Ødelæggelserne, da de ikke havde kunnet faa udvist Risværk af Skovene til at danne Gærder mod Sandet.

Den gamle Arresø Aa, ogsaa kaldet Ovre Mølle Aa², var noget over en Mil lang i Luftlinie og gik i talrige Bugtninger fra Søens

¹ „Flyvesandet i Kronborg Amt 1735—92“. ² Strækningen fra Ovre Mølle til Stranden benævnes undertiden „Nedre Mølle Aa“.

nordvestre Del nord om det mægtige Bakkeparti Arrenakke for derefter at dreje mod syd til Fjorden. I Hovedsagen eksisterer Aaen endnu, og kun paa en Strækning af omtrent en Kilometer, tæt nord for Arrenakke, er den fyldt af Flyvesandet. Man kan dog endnu skønne, hvor den i Christian den Fjerdes Tid foretagne Gennemskæring har været foretagen, nemlig i selve den nordligste Udløber af Arrenakke, medens Aaen før den Tid har løbet lidt nordligere paa dette Sted.

Ved denne gamle Aa har der ligget to „skønne“ Vandmøller: Ovre Mølle paa det Sted, hvor Vejen Frederiksværk—Liseleje ved den nuværende Aa drejer skarpt mod vest — Nedre Mølle eller Nedre Vangs Mølle omtrent midt ud for Vinderød Skov, og man har endnu i vore Dage funden Pæleværk af denne Mølle. Aaen kunde i gammel Tid passeres alene ved de to Møller samt ved Aase Bro, nærved Stranden, hvor Hovedvejen til Halsnæs gik ligesom i vore Dage.

For 250 Aar siden var Terrænet øst og vest for Arrenakke endnu mere sumpet end i vore Dage; men desuden strakte det lave, sumpede Terræn sig i nord omtrent lige til Stranden, idet dog en Del af denne Strækning var skovbevokset og bar Navnet Meelby Skov. Paa mange Steder i Terrænet nord og nordvest for Arrenakke finder man derfor, naar man graver 2—6 Alen ned gennem Sandet, Tørvemose og Mængder af Rester af den gamle Skov, hvilket altsammen dækkedes af Flyvesandet i Aarene fra 1696—98 til omtrent 1730, da man begyndte at faa Bugt med denne store Plage. Yderligere var der gammel Løvskov jævnt spredt over hele Strækningen mellem Arresø og Fjorden. I en Synsforretning over Skovene 1699¹ nævnes bl. a. „Kassemose Ryer, som befindes af stor Begreb, og derudi en Del stomped Elleris og noget lidet Vejris; mens fra bemeldte Kassemose og til Ovre Mølle findes en Del unge Bøge ovenpaa Bakkerne, som

¹Skovenes Tilstand i Danmark 1698—1740. Breve vedkommende Kjøbenhavns, Kronborgs og Frederiksborg Amter, Skovsager, 1730—40.

dog ikkun bestaar af en smal Rand“. Af andre Skove nævnes i den samme Forretning bl. a. „Vinderøds Mølle Vangs Skov“ med ung og gammel Bøgebestand, „Donchebakke og Donchemose“, „Auderøds Bækvang“, „Auderøds Børrehovs Vang“ m. m. m.

Møllerne her i Landet dengang var næsten udelukkende Vandmøller; de fleste Møller ligesom ogsaa Vandkraften, der drev dem, var Statsejendom, og Møllernæringen var et bundet, privilegeret Erhverv omtrent som Apotekernæringen i vore Dage, saa at ingen private maatte anlægge og drive Møller uden Regeringens Tilladelse, hvilken kun sjældnen blev given. Til hver Mølle hørte et bestemt Distrikt, et bestemt Antal Sogne, hvis Befolkning *skulde* søge den dem anviste Mølle, og Møllerne, der betalte en betydelig Afgift til Staten, vaagede med Nidkærhed over, at ingen gjorde dem „Indpas“ i deres Næring. Til Ovre Mølle var henlagt Vinderød, Tisvilde, Tibirke, Ramløse og den nordøstlige Del af Halsnæs, medens den øvrige Del af Halsnæs samt Kregome var henvist til Nedre Mølle. I Forbindelse med Mølleriets havde der fra ældgammel Tid været drevet et betydeligt Fiskeri ved Ovre Mølle, hvor der var en Aalekiste. Der fiskedes navnlig Aal, men ogsaa Gedder, Aborrer, Flirer, Skaller og „Løgger“.

1671 overdroges Nedre Mølle til en Enke, *Sofie* afgangne *Hans Meyers* i Kjøbenhavn. Hun havde efter sin Mand en Pengefordring paa Regeringen og var derfor bevilget fri Bolig i Gjethuset i Kjøbenhavn; men da dette blev solgt, var hun bleven husvild med syv Børn og fik Møllen bevilget, imod at Afgiften afkortedes i hendes Pengefordring¹. Ligesom Tilfældet var med enkelte andre Møller i Amtet, var Ovre Mølle fra 1671 bleven en saakaldet „Ejendomsmølle“, d. v. s. selve Møllebygningerne og lidt Jord ejedes af Mølleren, der af den Grund henregnedes til „Proprietariernes“ (Godsejernes) Klasse; men selve Vandkraften var vedblivende Statens. Ifølge Skødet havde Kongen nemlig overdraget

¹Rentekammerets Deliberationsprotokol 1670—72 Fol. 139 (A. 8 1671) og 409 (24/8 1671).

for en Sum af 1450 Rdl. til *Blasius Kyhn* den Vandmølle, som han paa Livstid havde været forlenet med af Frederik den Tredie, hvilken Mølle *Kyhn* selv havde opbygget og beboede. I aarlig Afgift (Landgilde) havde der hidtil været svaret 18 „Pund“¹ Mel, et Bolsvin² og en Tønde Aal. Mølleren fik foruden Ejendomsretten til et Stykke Jordsmon, som han havde indhegnet i Meelby Skov, og som i Længden i nord og syd var 240 Favne, i øst-vest 150 Favne³, overdraget Møllen og dennes Huse samt Landgilden, frit Fiskeri i Mølleaaen „oven og neden Aaen“, Aalekiste og Aalefang, Stedsmaal, Sagefald og al anden „Herlighed“ — Jagten alene undtagen — samt Mølledam og Damsbund m. m.⁴ Det skal dog bemærkes, at hverken Ovre- eller Nedre Mølle havde nogen egentlig Mølledam, saa at Værket dreves umiddelbart af Aaen, hvad der viste sig meget uheldigt under de nu indtrædende Forhold. Ovre Mølle hørte til Vinderød Sogn og laa øst for Aaen, medens Nedre Mølle laa vest for Aaen. Omkring ved Aar 1700 ejedes Ovre Mølle af *Johan Herman Dankwart*, medens Nedre Mølle dreves af *Niels Pedersen*. Midt i Halvfemserne var disse to Mænd blandt de højst beskattede i Frederiksborg Amt m. H. t. Ekstraskatter, Folkeskat og Familieskat, hvad der viser, at de begge sad i gode Kaar. Der var dengang 13 Møller i Frederiksborg Amt, og tilsammen svarede de af 157 Tønder Hartkorn, hvoraf alene de to Møller ved Arresø Aa udredede de 46, nemlig Ovre Mølle 28, Nedre Mølle 18⁵. Og yderligere blev Afgiften af disse to Møller sat op i denne Tid, hvad der ogsaa viser, at der hverken med Hensyn til den almindelige Drift eller til Fiskeriet har været noget i Vejen med Møllerne og Aaen — med andre Ord: den tidligere Regulering af Aaen havde viist sig hensigtssvarende. Endelig skal det bemærkes, at der af

¹Et „Pund“ Rug var 20 Skæpper. ²Bolsvin = Fedesvin — i Modsætning til Oldensvin. ³Det maa have været det sydøstligste Hjørne af Skoven, der stødte umiddelbart op til Aaen og Møllen. ⁴Skødet findes bl. a. i Afskrift som Indlæg til den senere omtalte Kommissionsberetning af 1/9 1704. ⁵Frederiksborg Amts Regnskaber 1684—96, Kontributionsregnskaberne. Navnlig Regnsk. f. 1686 Bilag D.

Nedre Mølles 18 Tønder Hartkorn svarede i Penge 42 Rdl. 3 Mark og 8 Skill. i Aaret 1671.

Arresøens Vandspejl ligger i vore Dage normalt omtrent 12 Fod over Havet, og omtrent saaledes har ogsaa Forholdet været, indtil Sandflugten tog Overhaand. Da den gamle Aa var godt en Mil lang, selv naar man ikke regner de mangfoldige Bugtninger med, bliver Faldet knap 1 Fod paa 2000, hvad der jo er meget lidt og maatte mane til Forsigtighed ved Behandlingen af Søens Afløb. Af de 12 Fods Fald kom der mellem 6 og 7 Fod paa Strækningen fra Søen til Ovre Mølle og omtrent 3 Fod fra Ovre Mølle til Nedre Mølle.

Fra 1696—98 af er Flyvesandet begyndt at fylde op i Arresø og stoppe Aaen. Søen traadte langt over sine Bredder og oversvømmede de omliggende Byers Enge og Agre overalt, skønt der i tidligere Aar var bleven opført Dæmninger adskillige Steder. Foranlediget ved Bøndernes Klager og Amtmand *Rabens* Forestillinger foretog Kongen, Christian den Femte, i 1698 en Rejse op til Tisvildeegnen og var ogsaa henne ved Aaen og ved Ovre Mølle for med egne Øjne at se paa Forholdene. Kongen paa lagde ved denne Lejlighed Møller *Dankwart*, at han ikke maatte stemme Vandet i Aaen op, men „lade Vandet stedse sit Løb“. Til Gengæld for Tabet i Vandkraft lovede Kongen *Dankwart* Afslag til Halvdelen af den aarlige Afgift, d. v. s. de ekstraordinære Afgifter. Til Nedre Mølle kom Kongen ikke denne Gang, og Mølleren her fik ikke noget særligt Paabud med Hensyn til sine Sluser og Stigbord. I Juni 1699, samme Aar som Kongen døde — han var allerede da temmelig svag — var Kongen igen oppe ved Arresø Aa „for at bese dens Lejlighed“, og han beordrede *Raben* til at indberette nærmere til Rentekamret om Forholdene og at fremsætte Forslag til en varig Forbedring, for at man, jo før jo bedre, kunde forekomme yderligere Skade. Det synes, som om Kongen ved denne Lejlighed har udstrakt sit Paabud om

Vandets frie Løb ogsaa til Nedre Mølle. I det nærmeste Par Aar er Vandet i Søen da ogsaa falden saa meget, at *Dankwart* ved personlig Henvendelse hos Kammerkollegiet (Rentekamret, Finansministeriet) i Kjøbenhavn 1701 fik Tilladelse af Gehejmeraad *Knud Thott* — en af Kollegiets høje Embedsmænd og en Mand, der ellers som faa var erfaren i Landets økonomiske Forhold — til igen at forhøje sine Stigbord og „gøre sig Vandet saa nyttig, som han kunde“, hvad *Dankwart* da ogsaa gjorde hele Aaret 1701 igennem. Denne Opstemmen af Vandet i Forening med tiltagende Sandflugt bevirkede hurtigt, at Vandet i Søen igen steg meget stærkt og gjorde overordenlig Skade, hvorfor *Raben* lod Stigbordene ved Ovre Mølle „drage op“ og forbød Mølleren „under højeste Straf dem igen at tilsætte“ uden om Sommeren, naar Vandstanden var lav. Omtrent samtidigt indstillede *Raben* til Rentekamret, at der snarest maatte blive gjort noget virksomt imod Sandet og imod Søen, „for at Sand og Vand ikke for meget skal faa Overhaand, hvad der visselig sker, dersom det længer henstaar uden Hjælp.“¹

I Juni samme Aar fik *Raben* tilstillet fra Rentekamret tre til dette indsendte Andragender om det samme — vistnok fra Beboerne i Huseby og Kassepose samt fra Tibirke og Tisvilde. Han svarede, at han allerede tre eller fire Gange tilforn — sidste Gang sammen med *Rostgaard* og otte Bønder — havde gjort Forslag, „nemlig at Ovre-mølleren *Johan Dankwart* skulde lade Vandet have sin frie Gang ved Goldslusen,² hvad enten han kunde male eller ikke, og at *Dankwart* derfor for det første faar Afslag i sine Afgifter og for det andet, at Hans Majestæt lader ham en liden Vejrmølle igen forfærdige — alt som jeg før har indberettet det.“ Han tilføjer, at Bønderne blot spilder deres Tid og ødelægger deres Bæster ved deres Rejser til Kjøbenhavn og har Bekostning med at faa skrevet Supplikker. Men samtidig har *Johan Dankwart* sagt, at han igen har været inde paa „Cammeret“ og

¹ Frederiksborg Amts Kopibog 1/3, 1702. ² Det vil sige Møllens Bagvand, Omløb.

der igen har faaet Tilladelse til at gøre sig Vandet saa nyttigt som muligt — altsaa, slutter han, kan kun Bøndernes Ruin imødeses.¹

I Løbet af de næste halvandet Aar er der stille om Sagen, og i den Tid gik Ovre Mølle over til en ny Ejer ved Navn *Søren Jakobsen Dejl* (Dejel, Degel), og *Niels Pedersen* i Nedre Mølle afgik ved Døden. I December 1703 indberetter *Raben*, at han „erfarer ugærne, at Enken i Nedre Mølle, *Lycke* salig *Niels Pedersens*, lader sit Møllestighbord stadig nedsætte, som dog burde efter min forhen derom udgivne Befaling og ifølge Birketings Dom at optages, at Vandet stedse derigennem kunde have sit Løb, hvorover ikke alene Ovre Møller, *Søren Dejl*, al Maling betages, men endog Vandet derved i Arresø de Husebyer m. fl. tilføjer største Skade . . . Jeg har nu igen paa det alvorligste ladet Enken advare, at hun lader sin Svend borttage dette Stighbord, da hun i modsat Fald fortaber sit Fæste: at det ikke skal gaa hende, som det gik hendes salig Mand, som man dog gik i Forbøn for . . .“²

Den 15. December samme Aar beordrede Kongen paany en Kommission til at træde sammen i Anledning af Asserbo Flyvesand og „den Skade Arresø Vand gør paa Huseby, som mesten skal foraarsages af Ovre Mølle . . . hvor Mølleren skal forholde Vandet, at det ej kan have sit fulde Beløb“. Kommissionen skulde bestaa af Amtmand, Gehejmerraad *Raben*, *Jens Rostgaard*, Krigs- og Landkommissarius, samt Amtsforvalteren over Kjøbenhavns Amt og Hørsholm Amt, *Rohde* og *Clemmesen*, og de skulde snarest begive sig til de skadelidte Egne.³

Kommissionsberetningen, der er dateret Tibirke den $\frac{1}{9}$ 1704, er meget udførlig og omhandler først Asserbo Sand, der „for 100 Aar siden⁴ har ødelagt Asserbo Herregaard, af hvilken Sanden

¹ Frederiksborg Amts Kopibog $\frac{26}{2}$ 1702. ² Frederiksborg Amts Kopibog udateret, men omtr. $\frac{10}{12}$ 1703. ³ Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 51 Pag. 334—49. Kommissionen var ved Arresø Aa allerede 1704. ⁴ Denne Angivelse er af særlig Interesse ved at tidsfæste Tilsandingen af Asserbo til omtrent Aar 1600.

haver sit Navn“. De har ladet en af de ved Matrikelvæsnet ansatte Konduktører, *Niels Heggelund*, udregne en ny Fordeling af Jorderne i Tibirke og Tisvilde efter Bøndernes eget Ønske samt anordnet, at de fremtidig alle i Fællesskab skulde bære Skaden ved yderligere Tilsanding. Tibirke havde lidt betydelig mere end Tisvilde.¹ Til at dæmpe Sandflugten — noget Middel til helt at standse den, kendte de ikke — foreslog de, at man ligesom i gammel Tid sørgede for at rejse Risgærder mellem Flyvesandet og de frugtbare Strækninger, og disse Gærder havde de udmaalt til en Længde af over 3200 Favne — altsaa et overmaade stort og besværligt Arbejde, der skulde udføres af de to Byers Befolkning alene. Om „Arresø Vand“ hedder det dernæst, at „det har i nogle Aar . . . meget forhøjet sig: først fordi Asserbo Flyvesand med sin Flugt paa nogle Steder har tilstoppet Ovre Mølle Aae, hvor Vandet af Søen til Ovre Mølle, derfra til Nedre Mølle og sidst til Stranden har sit Løb.“ Det bemærkes, at Aaen blev delvis omlagt i Christian den Fjerdes Tid, „saa Vandet eller Aaen blev saa meget længere borte fra Sandflugten, end den tilforn var“. *Dernæst* „har Mølleren i . . . Ovre Mølle, som Mølleren som een Selvejere tilhører . . . tilbageholdt Vandet baade for sit Fiskende samt Malings Skyld og ikke alene holdt Stigbordene til, men endog ødelagt et Omløb, som af gammel Tid været haver“. De foreslaar, „at et Risgærde langsmed Aaen [paa de Steder], hvor Sandet mest har sin Paaflugt, blev opsat, hvilke Stykker [Risgærde] er omtrent af Længde 1050 Alen. Til hvilket Gærde skal søges af de Elle- og Vidietøj, som vokser paa Rye Eng² og ellers i Moserne deromkring |: mens ingenlunde noget at hugges nær ved Aaen:| . . .“ Af et samtidigt Kort, som senere bliver omtalt, ser man, at den Strækning paa 1050 Alen, som er farligst for Aaen, ligger ligeligt til begge Sider af den nuværende Hovedlandevej fra Frederiksværk over Helsingø til Helsingør, tæt nord-nordøst for Arrenakke.

¹Desuden omtales Sandflugtskaden ved Hesselbjærg og Smidstrup længere oppe mod nordøst. ²Rye Eng maa være det samme som Kassepose Ryer.

Endvidere foreslaar Kommissionen, at „Mølleren; den øverste som den nederste . . . lader Vandet løbe Vinter og Sommer og faar Afslag i Afgiften, om ikke enhver af dem kunde bevilges en liden Vejrmølle, som dog kun maa bruges, naar der mangler Vand, for at Møllerne ikke skulde tage Aarsag at gemme Vandet for længe, samt at de gamle Omløb gøres saa dybe og brede, som de behøves.“ — „Og ligesom Aaen til Ovre Mølle renses og renholdes, og Omløbene føres i forrige, gammel Skik, vil og Aaen mellem Ovre og Nedre Mølle renholdes og graves bredere; thi ved det, at Vandet dér ikke har Løb nok, staar det tilbage ved Ovre Mølle og gør der Bagflod, saa de Møllehjul ingen Gang kan have, som og foraarsager, at Ovre Mølleren opholder Vandet ovenfor sig.“ Ved Nedre Mølle behøves ogsaa Omløb. Amtsbetjentene burde, hedder det videre, under „Forsvar“ (Ansvar) have Tilsyn med foranstaaende og paase, at ingen Efterladenhed hermed sker. „Dette, naar det rettelig efterkommes, menes endnu at kunne være Hjælp i nogle Aar; og naar det da ikke længere kunde være nok til at blive det overflødig Vand kvit, vilde „for det sjette“:

„En ny Aa graves, som endelig kan lade sig gøre sønden Vinderøds By, hvor temmelig Lejlighed er. Og [hvorved] gennem en Mose falder at grave 900 Alen og paa højere liggende Jord 1875 Alen — ialt 2775 Alen. Men saa vil de bemeldte to Møller, som da har intet mere Vand, flyttes og anlægges paa de belejligste Steder ved fornævnte nye Aa.“ Endvidere foreslog Kommissionen den Udvej, at man flyttede de Huseby Gaarde længere bort fra Søen, eller at Kongen benyttede sig af sin Ret til at købe Ovre Mølle tilbage og helt nedlagde Mølleriet og Fiskeriet her.

Beretningen slutter med en Opgørelse af den Skade, som de omkring Søen liggende Byer havde lidt, nemlig bortskyllet og ødelagt Jord 13 Td. 3 Skpr. Hartkorn, medens de oversvømmede Enge takseredes til 391 Læs Hø.

Det ses heraf, at Kommissionen mente, at naar det omtrent

1000 Alen lange Gærde nord for Aaen blev passet ordentlig,¹ og Vandet i Aaen fik sit frie Løb til enhver Aarstid, vilde man foreløbig kunne klare sig. Den kongelige Resolution af 27. Juni det følgende Aar, 1705, paa Kommissionens Indstillinger, kom derfor til at gaa ud paa, at Forslagene om Asserbo Flyvesand samt Byerne Tibirke og Tisvilde „bevilgedes“, medens det m. H. t. Forslagene om Søen og Aaen hed: „Udi det øfrige vil vi de andre Poster udi Commissionens Relation allernaadigst have approberet.“ Denne Approbation strakte sig dog ikke til Gravningen af et nyt Aaløb, og der udstedtes ikke nogen Ordre i den Retning.

Amtmand *Raben*, der af Rentekamret fik meddelt Kongens Resolution samt Kamrets Indstilling i Sagen, synes dog bestemt at have haft den Opfattelse, at Kongen tiltraadte Forslagene fuldtud, thi i August samme Aar tilskriver han Rentekamret, at Kongen jo har „approberet“ deres Kommissionsforretning og „stadfæstet“ deres tre Forslag, nemlig a) at Øvre og Neder Mølle skulde stedse lade Vandet sit frie Løb, hvad enten de kan male eller ikke, men til Gengæld nyde Afslag i deres Afgift; b) at en ny Mølleaa maa skæres, saasom den gamle Aa mestendel af Sandet er tilstoppet og forhindrer Vandets Løb, og c) at Kongen vil indløse Øvre Mølle, at en anden Anordning kunde træffes . . . hvorved ej heller noget er at tabe, thi naar Fiskeriet i Aaen med Aalekisten blev lagt under Fiskeriet,² eller man forpagtede det til en anden, kunde man deraf have næsten lige saa meget, som hele Afgiften [af Møllen] beløber sig til — foruden hvad der endda ved Maleværket af og til ved Lejlighed, om saa var, det kunde tillades, kunde vindes. Raben beder om at faa at vide bestemt, *hvilket* af de tre Forslag, der skal følges. „Mig synes den sidste: Møllens Indløsning, at være den bedste.“ Han tilføjer, at skønt Nedre Mølle har lidt lige saa stort Afbræk i sin Gang som Øvre Mølle, har dog *Niels Pedersen* maattet betale næsten fuld Afgift hele

¹Der fandtes allerede da et saadant Gærde, men det var delvis ødelagt af Sand, Vind og Vejr. ²Ferskvandsfiskeriet var af Staten bortforpagtet til en „Fiskemester“.

Tiden; og da han døde, blev der holdt Avktion over hans efterladte Boskab m. m. for hans Restance, saa at Enken nu hendsider i stor Armod.¹

Man kunde nu have antaget, at de to Byers og de to Mølleres Afslag i Afgifter faktisk var afgjort; men dette var dog ingenlunde Tilfældet, og i November samme Aar maatte *Raben* bede Rentekamret om at afgøre denne Sag samt bestemme, hvad Afslag Byerne omkring Arresø skulde have. Det følgende Aar kom der Svar herpaa, nemlig at Raben skulde fremsætte en ny Indstilling. Han svarede noget irriteret med at henvise til sine „mangfoldige Relationer og Forslag“ om denne Sag.² Kammeret havde dog ikke ganske uden Grund trukken Afgørelsen i Langdrag, thi Forholdene havde virkelig for Arresøens Vedkommende forandret sig til det bedre i det sidste Par Aar, saa at ogsaa Raben nu tilraadede at se Tiden an endnu et Aars Tid, da det menes, „at med Tiden vil en Del af de Enge, som hidtil har staaet under Vand, igen, ved Vandets Udladelse af Søen, blive tørre og brugelige til at høste Græs paa, saasom det sig i disse Aaringer, da Vandet har løbet, mærkelig har forbedret og herefter langt mere kunde ske, dersom den kongelige Resolution kom om Møllernes Afslag; thi skønt man søger at passe paa dem, fornemmes det dog, at de somme Tider sniger sig til at stemme for Vandet, da de mener, at de ingen Frihed faar . . .“ Raben havde nemlig overdraget nogle af de ved Søen boende Bønder, hvilke jo var interesseret i en lav Vandstand i Søen og Aaen, at passe særlig paa Ovre Mølleren. Bønderne aflagde derfor jævnlig uformodede Besøg ved Møllen for at se Stigbordene efter; men dette gik naturligvis ikke af uden Krakilerier og Skænderier mellem de to Parter, hvad der atter affødte Retssager og langstrakte Skriverier, da *Søren Dejl* var en haardnakket Procesmager.

Rabens Indstillinger i 1704—05 til Rentekamret foranledigede

¹Frederiksberg Amts Kopibog August 1705 og 5/, 1707. ²Frederiksberg Amts Kopibog 10/11 1705. Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 57. Fol. 483.

dette til i December sidst nævnte Aar at anbefale til Kongens Afgørelse, hvorvidt „de gamle Mølle Aar skal oprensnes, eller at en ny Aa blev gjort saa langt fra Flyvesandet, at den ej kunde tage Skade deraf.“ Kamret foreslog, at Major *Hans Heinrich Scheel*,¹ der baade var Fodfolksofficer og en overmaade dygtig Ingeniør, skulde rejse op til Arresø-Tisvilde Egnen, undersøge Forholdene og gøre Overslag over, hvad en ny Aa vilde koste at grave. Dette approberedes af Kongen, men Ordren til *Scheel* er dog først udstedt i April 1706.

I Maj 1706 rejste da *Scheel* derop sammen med en Konduktør af Ingeniørkorpset og en „Tjener“ og forsynet med Opmaalings-instrumenter, og i seks Dage fartede han derefter rundt i Egnen. Den 27. Maj udfærdigede han dernæst i Ovre Mølle en meget omhyggelig og meget indgaaende Beretning² samt Forslag om, hvad der burde gøres for at hindre Søen i at gøre Skade, og paa et Kort over Egnen, som han havde optaget, angav han nærmere, hvorledes han tænkte sig Arbejderne udført. Dette Kort synes ikke at eksistere mere; men til Gengæld findes der et andet Kort, som er udfærdiget to Aar senere af en Entreprenør *Jacob Owens*, der senere vil blive omtalt, og det synes, som om *Owens* har benyttet saavel *Scheels* Rapport som hans Kort til Grundlag for sine tilsvarende Dokumenter.

Om Flyvesandet siger *Scheel*, at det flyver fra Sted til andet og nu ligger paa sine Steder een, to, tre eller flere Alen højt over Markerne, „og haver saadan Sandflugt fast lige Beskaffenhed som Sne om Vinters Tid.“ Efter en Beskrivelse af Skaden paa

¹Født i Kolding 1668. Faderen var Fæstningsofficiant i Kjøbenhavn. Ingeniørkaptajn 1699, Major 1702; blev som Oberst Chef for et Fodfolkregiment. Han døde 1738 som Generaløjtnant. Han var mange Aar med danske Hjelpe-tropper i udenlandsk Krigstjeneste, erhvervede stor Krigserfaring og var kendt som en overmaade dygtig, virksom og dristig Officer. I 1702 under Krigen i Norditalien var han saa „uheldig“ for anden Gang at dræbe en Modstander i Duel, hvorfør han til Straf blev slettet af Hærens Lister. Den berømte Prins Eugen af Savoyen vilde derefter have ham i kejserlig Tjeneste, men *Scheel* blev igen optagen i den danske Hær. ²Rentekamrets Deliberationsprot. Nr. 58 Fol. 433—37, Nr. 60 Fol. 474.

Tibirke og Tisvilde Byers Jorder med Henviſning til Kortet, hvor det hele er indtegnet, fortsætter han: „Ellers gør ſamme Flyveſand ſtor Skade ved Aaen . . . idet at den ved Aaen beliggende Sandbakke Aar efter Aar af stærk Blæſt til Aaen inddrives, ſaa den nu paa trende Steder ligger udi Aabredden . . . Denne Sandflugt aldeles at dæmpe og forhindre, at den ej mere Skade ſkulde kunne gøre, vides ingen Middel for; men paa det den ikke altfor haſtig ſkulde tage Overhaand, vilde være tjenlig, at de Riſgærder, ſom derpaa tilforne har været opsatte, igen blev opsat og vel vedligeholdt . . .“

„Arreſøe Vand: Befindes paa Cartet tegnet med ſit Afløb, ſom gaar ud til den ſalte Strand ved Osse Bro i Iſſe Fjorden. Samme Vand forhøjer ſig nogle Aar uſædvanlig efter stærk Regn og Sne. Deſforuden vokſer og Vandet Aar efter Aar højere af Aarsag, at Afløbet eller Aaen er paa mange Steder tilgroet med Viibusker, Rør og Tuer, ſaa at paa en Del Steder ikke er mere end 2—3 Alen bredt Vandløb, og deſuden har den mange ſmaa Bugter og „Krømder“, ſom hindrer Vandet, at det ikke kan have haſtigt Løb, naar meget højt og overflødigt Vand i Søen tilvokſer, hvortil Flyveſanden, ſom af Bakkerne [nordøſt for Aaen] ved Blæſt udi Aaen inddrives, har været den første og meſte Aarsag og engang ganske vil forſtoppe Aaen og Vandløbet, idet Flye Sanden . . . engang fra Bakkerne ſaavidt bliver inddreven, at de ſig med Arnakkebakken . . . ſammenføjer, hvorved da de omliggende Byer vilde blive ſlet ruineret, nemlig Ramløſe, Huſby, Anneſſe, Nejedebye, Lille og Store Lyndby, Ubberup, „Kremſe“, Brederød, Auderød, Vinderød og Kaſſemøſe, ſom paa nogle Aars Tid har taget mærkelig Skade paa deres Ager og Eng, idet en Del af Engbunden ſtaar under Vand, og Agerjorden Tid efter anden af Søen borttages, fornemmelig paa de Steder, ſom paa Cartet [er angivet], hvilket herefter vil blive til en uigenhentelig Skade, om det ikke udi Tide blev forekommet, [ſaaledes] ſom paa en af trende hoiſølgende Maader kunde lade ſig gøre.“

Frederiksværkegnen ved Aaret 1700.

Om Kortets Oprindelse se Side 53, om Betydningen af Bogstaverne A—M se Side 58—59. Ved at sammenholde Kortet med et Nutids-Kort, faar man et udmærket Indtryk af de store Forandringer, som Egnen er undergaaet i de forløbne 200 Aar.

„1. At en ny Aa blev gravet (Henviſning til Kortet)¹ først igennem en Mose 630 Alen langt, videre igennem højere Land 460 Alen, siden igennem en temmelig høj Bakke 1650 Alen og ſaa igennem en Eng 330 Alen, hvorefter den naar Stranden: hvilket ſkulde være i Længden 3070 Alen — i Dybden, eftersom Landet findes højt til, paa 4—6—8—10—12 til 24 Alen, og i Breden i det ringeſte 5 Alen i Grunden, og i den øverſte Kant proportioneret efter Højden, ſaa den vilde blive 13—17—21—27—31 til 53 Alen bred. — Til ſamme Aas Forfærdigelse vilde behøves en Sommers Tid 600 Mand, ſom vilde være af Militien, ſaasom Daglønnere ikke er at bekomme; og naar de blev beregnet paa hver Mand 6 Skill. om Dagen til Arbejdsløn, bedrager det ſig 4220 Rdl. Men ſkulde det ſke ved Daglønnere, da var det 12660 Rdl. Og ſom enten begge Møllerne vilde flyttes til den nye Aa, eller ogsaa maa der rejses to Vejrmøller, ſaasom Bønderne i Landet Møllerne ikke kan undvære, ſaa vilde den Forandring koſte 2000 Rdl. . . .“

„2. Jeg har ved nøje Eftersyn fundet et andet Sted, hvor en ny Aa kunde igennemgraves (Henviſning til Kortet); men Bønderne [i Vinderød] vilde herved miſte noget af deres Agerjord, nemlig henved 5 Tønder Udsød eller 2 Tønder 4 Skpr. Hartkorn, hvorfor de vilde prætendere Afſlag i Skatter og Landgilde. Samme Linie gaar først igennem den ved forrige Poſt ommeldte Mose, 630 Alen, siden igennem en Dal og tvende ſmaa Tørvemoſer — dog højt Land — omtrent 1140 Alen langt; videre igennem en højere Bakke, 1100 Alen, og ſaa igennem en Eng til Nedre Mølle, 1200 Alen langt — ialt 4070 Alen — udi Dybet efter Højden 4—18 Alen, udi Breden i Grunden 5 Alen, og udi den øverſte Kant, proportionalt efter Højden, 13—41 Alen. Hvilket falder

¹Det var dette Projekt, ſom ſenere kom til Udførelſe. Den Mose, ſom Scheel omtaler, er den Slut, ſom den nuværende Aa følger paa det første Stykke, og over hvilken der førte en Vej fra Vinderød til Auderød. I Nyrops Bog om Classen findes en Gengivelse af Owens' Kort, men denne Gengivelse er — tildels p. G. a. den stærke Formindskelse — meget utydelig.

noget mindre i Omkostning, fordi det ikke er saa højt Land.¹ Og den Nedre Mølle kunde blive beliggende paa det Sted, hvor den nu er . . .“ Alt eftersom der anvendtes Soldater eller Daglønnere ved Arbejdet, vilde dette koste 5770 eller 12810 Rdl.

„Mens som begge disse Poster kommer noget højt udi Bekostningen, og Mandskaberne formedelst Fæstningsarbejde nu ej vel er at bekomme, saa forestilles en 3die Maade, hvorved det overflødige Vand af Søen kunde afføres og Bøndernes Enge konserveres i den Stand, som de nu er, indtil Flyvesanden tager Overhaand og stopper Aaen, hvilket ikke kan vides, naar det vil ske, saasom det kommer af Guds Vejrligt og stærk Blæst og muligt dog ikke kommer udi 10 eller 20 Aar.“

„3. At den gamle Aa fra Aagabet . . . ganske igennem til Ossebro paa en Gang fuldkommen blev oprenset; alle Tuer, Rør og Viibuske blev oprenset og de smaa „Krømbder“ og Bugter igennem-skaaren; Møllernes Omløb, som kaldes Gollsluser, blev gjort større, paa 12 Alen brede, og med store Kampestenene efter en vis Højde sat, saa at Vandet i Søen ikke kunde stemmes højere end det foresatte Maal, hvorved Engene og Moserne kunde blive tørre — hvilket udi een Sommer kunde forrettes med 100 Mand, og Bekostningen med kommanderede Folk og Materialier vilde komme paa 1000 Rdl., men med Daglønnere paa 2500 Rdl. Hvorved endnu falder at erindre, at Møllerne ved det tredie Forslag ej aldeles vilde beholde saa meget Vand, som de nu har og har haft . . .“

Kollegiet indstillede til Kongen, „ . . . om Aaens Renselse maa foretages ; saasom en nye Aas Indrettelse vilde blive for kostbar ;“ samt forespurgte, om Arbejdet skulde udføres ved kommanderede Soldater eller ved Daglønnere. Kongens Resolution

¹ Dette Projekt gik altsaa ud paa at grave Aaen gennem Mosen, indtil hvor nu Arresødal ligger, derfra i nordlig Retning omtrent hvor Skovvejen til Vinderød nu er, og dernæst i nord-nordvest op langs Østranden af nuværende Vinderød Skov, videre umiddelbart nord om denne Skov til den gamle Aa. Det maa være af Hensyn til at bevare Nedre Mølle, at Scheel foreslog at føre Aaen saa langt mod nord.

lød paa, at den gamle Aa skulde renses „igen“ af 100 Soldater af de geworbne Regimenter det følgende Aar og for en Sum af 1000 Rdl., „da iaar baade Tiden er for kort og Mandskabet ej kan undværes fra Garnisonerne“.¹ I Maj det følgende Aar gentog Kollegiet sin Indstilling til Kongen, der dog svarede: „Vi erindrer os meget vel, at vi har givet saadan en Resolution; men som Garnisonen nu ikke er stærkere end dengang, saa ser vi ikke ved disse Konjunkturer, at saamange Folk derfra kan mistes.“² Herved bør det dog erindres, af Forholdene m. H. t. Søen havde bedret sig noget netop i disse Aar.

Samme Aar i Juli ansøgte *Søren Dejl* i Ovre Mølle om Nedsættelse i Skat, da det skadelige Flyvesand ødelagde hans Marker saa og hans paaboende Mølle . . . , idet Mølleaen . . . næsten skal være tilstoppet, saa at han i de fire Aar, han har været Ejer af Møllen, snart skal have tilsat hans og Hustrus ringe Midler. Endvidere bad han om, at Aaen maatte blive oprenset. *Raben* anbefalede Ansøgningen, og Skattenedsættelsen bevilgedes, indtil Aaen var bleven oprenset.³ Lignende Nedsættelse bevilgedes Aaret efter den nye Møller i Nedre Mølle, *Johan Wilcken*, hvorved Rentekamret benyttede Lejligheden til overfor Kongen vidtløftig at bringe Sagen i Erindring, hvad der dog ikke hjalp noget.

Men hverken *Raben* eller Kollegiet slog sig endelig til Taals hermed. I 1708 traadte Kollegiet i Forbindelse med en Entreprenør *Jacob Owens*, som boede „her [uden] for Byen i Søborg-hus“, og sendte ham op til Tisvildeegnen sidst i Juli. *Owens* saa i en Fart paa Tingene og kom tilbage til Kollegiet; men hans Oplysninger synes ikke at have tilfredsstillet dette. Han maatte derfor afsted igen nogle Dage efter, og denne Gang — erklærede han selv — tog han „alt nøje i Øjesyn, overlagde og afmaalte det hele“. Da hans Beretning indeholder adskilligt af Interesse,

¹Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 58 Fol. 433-37 samt Indlæg dertil.

²Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 59 Fol. 474. Frederiksborg Amts Regnsk. 1710. ³Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 59 Fol. 657 og Nr. 62 Fol. 403.

og hans Forslag til Løsning af Vanskelighederne er ret ejendommelig, skal det vigtigste af den gengives her.

„Flyvesandet gaar,“ skriver han, „altid fra nordvest til sydøst eller ogsaa lige fra vest til øst,“ og med Hensyn til dets Sammenhobning henviser han til sit Kort, Punkterne A, B, B, B. Det er ikke alene Flyvesandet, der saa stærkt skader Aaen, „men ogsaa dennes Krumninger og mangfoldige Hjørner, saa at Vandet ikke rigtig kan have sin Gang, da Vandet altid støder paa den ene Krumning og Hjørne efter den anden og saaledes ikke alene danner en Hvirvel i Vandet, men ogsaa fører noget Sand med sig, hvorved der altid afsætter sig Mudder, saa at selv om Aaen var 10 Alen bred, vilde dette dog ikke hjælpe, da Krumningerne af sig selv alene vilde ødelægge det hele. Derfor kan det umulig undgaas, at Aaen skader Bonden; thi da Flyvesandet paa ingen Maade kan standses, og det allerede paa tre Steder har nærmet sig saa stærkt til Aaen, at der paa disse Steder ikke er mere end 2, ja $1\frac{1}{4}$ Alen Vand, saa vil Aaen blive fyldt paa disse Steder og alle Omkostninger paa den være spildt.“

„Jeg mener derfor, at en ny Aa maa graves, hvortil jeg har udset et Sted øst for Kasse-mose, strækkende sig i lige Linie til det saakaldte Jesloer Bjerg, og jeg har betegnet den ny Aas Begyndelse med C og Jesloer Bjerg med D. Denne Linie er omtrent 2000 Alen lang og gaar igennem værdiløst Terræn, nemlig Morads og Buskads. Dernæst maa Aaen føres igennem Jesloer Bjerg omtrent 200 Alen, og derefter 160 Alen gennem Morads, hvorpaa den atter falder i den gamle Aa ved Arrenakke Bjerg og følger denne 40 Alen. Da nu Arrenakke Bjerg er meget højt, og Aaen [derfor] ikke kan lægges mere sydlig, og da Flyvesandet der træffer Aaens [nordøstlige] Hjørne paa [en Strækning af] 40 Alen, ser jeg intet andet Middel, end at en Sluse maa anlægges paa en Strækning af omtrent 100 Alen, hvad der vil betage Flyvesandet al Virkning, idet Sandet vil vælte hen oven over Slusen, og Vandet vil gaa uhindret igennem. Men der maa ved Slusen sættes et solidt Plankeværk omtrent 200 Alen, saa at det

fører Sandet hen oven over Slusen (se Bogstav E). Fra Arre-
 nakke Bjerg maa igen en ny Aa gøres i lige Linie til Øvre Mølle,
 hvorved heller ingen Skade sker. Denne Længde bliver 2400
 Alen. Saaledes er hele Længden af den nye Aa 4800 Alen
 og altsaa omtrent 3000 Alen kortere end den gamle. Den nye
 Aas Brede maa i Bunden være mindst 8 Alen og Dybden efter
 Terrænets Beskaffenhed 4—6 Alen.“ Ogsaa ved Øvre Mølle bør
 der være en, men mindre, Sluse (Bogstav F). Aaen bør være
 10—12 Alen bred foroven. Sluserne kan entes bygges af Sten
 eller af Træ, og de kan begge dækkes over med Tømmer. Dag-
 lønnen til Arbejderne regner han til 20 Skilling — ialt 1600 Rdl.
 Ialt vil Anlægget af Aaen fra Søen til Øvre Mølle, Bygning af Slu-
 serne, Plankeværket m. m. koste 4746 Rdl. Men, tilføjer han,
 da Aaen fra Øvre Mølle til Aasebro (Bogstav G—H) er meget
 bugtet og Strækningen stærkt bevokset med Krat, vil det være
 nødvendigt at gennemstikke Krumningerne, hvad der dog maa
 kunne udføres ved de ombøende Bønder. Herved bliver Aaen
 forkortet ialt over 7000 Alen.

Han har dernæst eftersat en Strækning, hvor en helt ny Aa
 kan graves, nemlig I—K—L—M; „men da denne Aa betager
 Bønderne i Kassemose deres bedste Ager og Eng, har jeg af den
 Grund ikke villet regne noget ud herom.“¹ Dette Forslag er dog
 temmelig fantastisk og vilde medføre vældige Udgravninger.

Kollegiet synes ikke at være gaaet nærmere ind paa *Owens'*
 her omtalte Projekter, men derimod sluttede det Aaret efter, ialt-
 saa 1709, Akkord med *Owens* om, at denne skulde foretage en
 Oprensning og Regulering af Aaen for en Sum af 1900 Rdl. Disse
 Penge skulde udbetales af Amtmand *Raben*, efterhaanden som
 Arbejdet skred fremad, og *Raben* skulde kontrollere Udførelsen.
Scheel, der nu var bleven Oberstløjtnant, blev tilkaldt for at ud-
 tale sig om *Owens'* Tilbud. Han erklærede, at dette var meget

¹ Memorial af Kammerkollegiet til Kongen d. 27. 1709 med *Owens* Projekt og
 Kort. Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 63 S. 386.

billigt; men han tvivlede om, at Arbejdet kunde udføres forsvarligt for saa ringe en Betaling. Akkorden med *Owens* blev godkendt af Kongen i Slutningen af Maj 1709, og endnu samme Aar blev Oprensningen af „Ovre Mølle Aa“ fuldført og de 1900 Rdl. udbetalt. Derefter blev der, i 1710, foretaget en Udvidelse af begge Møllernes Omløb, Bagvand, i Overensstemmelse med *Scheels* Forslag, og samtidig blev de dertil hørende Goldsluser ombygget. Medens alt dette stod paa, indtil den 21. August 1710, var Afløbet fra Søen fuldstændig standset; men fra den nævnte Dag begyndte Møllerne igen at male. Som Følge af, at en stor Del af Vandet nu gik om gennem Goldslusen, kunde Møllerne ikke arbejde med fuld Kraft som i ældre Tid, og Møllerne nød vedblivende Afslag i deres Afgifter.¹ Ved samme Lejlighed blev en gammel Strid mellem Mølleren i Ovre Mølle og Befolkningen i Omegnen afgjort. Det drejede sig om, hvem der skulde vedligeholde Broerne over Mølleaaen, som „benyttedes af adskillige rejsende fra Halsnæs“. For at afgøre Spørgsmaalet blev de ældste Mænd, „Oldingene“, sammenkaldt og et Tingsvidne optaget under Edsaflæggelse. De gamle forklarede, at den tidligere Ejer af Møllen, *Dankwardt*, havde ladet optage en Bro [over Møllens Omløb], som laa straks udenfor Møllen, paa Vejen, og ladet Stedet fylde op med Jord og Sten — altsaa lukket af for Bagvandet for at stemme Hovedløbet op. Men efter tre Fjerdingaars Forløb tvang „Stedets Øvrighed“, d. v. s. Amtmanden, ham til at sætte en Bro op igen. Nu var baade denne Bro og Broen over Hovedløbet reparable, og Mølleren vilde ikke paatage sig Bekostningen. Saa indstillede *Raben* til Rentekamret, at der i Overensstemmelse med gammel Sæd maatte bevilges Mølleren lidt Tømmer af Skoven. Rentekamret indstillede Sagen til Kongen og bad om, at det maatte tillades Mølleren at faa en „gammel, udgaaen Eg“ til Broernes Istandsættelse, imod at *Raben* paasaa,

¹Rentekamrets Relationsprotokol Nr. 62 Fol. 403. Frederiksborg Amts Regnskab 1710—12.

at Istandsættelsen blev forsvarlig, og at Broaabningen blev tilstrækkelig bred og dyb, „saaledes som de gamle erindrer, at det før har været, da der klages fra adskillige Byer [omkring Søen], over, at Vandet gaar op paa deres Enge“. Hvorefter Kongen bevilgede den gamle, udgaaede Eg. Dette lille Eksempel er oplysende for Datidens Styrelse: der skete intet, i stort som i smaat, uden at den enevældige Konge maatte være vidende derom og give sin Afgørelse. Følgen af en saadan Styrelsesform maatte ofte blive Spild af Tid og Værdier, et uforholdsmæssigt Besvær for Embedsmændene og et saadant Slid for en samvittighedsfuld og pligtopfyldende Konge, som Nutiden har Vanskelighed ved at forestille sig og erkende.¹

I 1708 blev der af Regeringen nedsat en Kommission til Undersøgelse af Grundene til, at Frederiksborg og Kronborg Amter i de senere Aar havde været i saa stærk økonomisk Tilbagegang. Kommissionen drog i nogen Tid omkring paa Landet fra By til By for med egne Øjne at se paa Forholdene, og overalt samlede de Befolkningen for selv at udspørge denne i Overensstemmelse med et af Rentekamret opsat Skema. Disse Spørgsmaal drejede sig hovedsagelig om landøkonomiske Forhold, men det skulde tillige nøje undersøges, om „Amtsbetjentene“ (Ridefogder, Amtsforvaltere, Amtsskrivere) begik Ulovligheder i Retning af Hoveri, uretmæssige Afgifter, Kørsler eller andet Arbejde. Hvad det sidste angaar, forekom der enkelte Smaabesværinger; men i det hele og store førtes der ingen Klager over Embedsmændene. Nogle af Bøndernes Udtalelser, der vedrører den her betragtede Egn, skal anføres.

Store Lyndbye: Deres Kvæg og Bæster affalder og styrter i Moradser, som skal forarsage Arresø Vand, at det ej kan have sit Fald Bymændene lægger vel en Del Kvæg til, men det forgaar om Foraaret i Moradserne.

Lille Lyndbye: Arresø Vand opstiger paa deres Enge, hvor-

¹ Rentekamrets Relationsprotokol Nr. 63 Side 423.

udover de bliver til Moradser og foraarsager, at deres Bæster derudi om Foraaret bliver siddende og styrter, foruden at deres Højbjergning dér bliver staaende — ja Vandet har endog bortskyllet en Del af Agerjorderne.

Krægame: Vandet i Arresø gør megen Skade paa deres Enge.

Meelbye Sogn: Deres bedste Engbund beskadiges meget af Sandflugten. De forretter Fiskedrætter paa Arresø, hvad der paa-kommer hver Mand een Gang hver fjerde Uge, og Fiskene maa de køre til Frederiksborg Slot. Tollerup Bys Jorder har ogsaa lidt meget af Sandet. Tømmerup, Torupmagle og Toruplille samt de øvrige Byer paa Halsnæs maa forrette Fiskedræt ligesom Mændene i Meelby.

Vinderød og Kassepose: Deres Enge beskadiges af Arresø Vand, hvorover dem fattes Hø til at erholde Kreaturerne med. Saa maa de ogsaa i Kassepose lade det lidet Hø, de kan bjerge, staa paa Engene i Stak til om Vinteren, naar det er Frost, at de kan hente det med Vogn og Slæde, formedelst de for Vand ikke kan komme derefter om Sommeren. Hver Mand i Kassepose mister aarlig 18—20 Læs Hø.

Brederød, Sonnerup og Auderød: Deres Enge beskadiges af Søen.

Anesse og Huseby: Søen skader dem paa alle Maader.

Ramløse, Skierød, Aagerup og Taagerup: (kortelig). De klager over Sødrættene paa Søen. Søen har borttaget een Del af deres Eng, og Flyvesandet har ødelagt en anden Del.

Tisvilde og Tibirke: De har (i Modsætning til næsten alle øvrige Byer i de to Amter) ingen Restancer til Kongen, og ingen skylder noget, siden den Moderation, de fik af Kongen den 22. Juni 1705. Men ellers siger de, at Flye-Sanden tager meget Overhaand paa dets Agerjorder og Engbund. Bygningerne i Tisvilde er vel ved Magt og Tibirke temmeligen undtagen Anneks-gaarden, som staaer øde formedelst Flye-Sanden, som dermed overalt paa de trede Sider er belagt, og særdeles fra Gærdet, hvor en stor Bakke er sammenfløjen.

Kommissionen gør den almindelige Bemærkning, at mod Flyvesandet er der næppe andet Middel end Gærder, da Sandet jo stadig flytter sig. Derimod anbefaler den med Kraft, at der gøres noget imod Arresøs Vand.¹

B. Anlægget af den nye Aa.

I Perioden 1705—10 var Vandstanden i Arresø nærmest aftagende, skønt Afløbsforholdene havde været meget ugunstige. Dette hidrører formentlig hovedsagelig fra, at Nedbøren i disse Aar har været usædvanlig ringe, og en Udtalelse fra en af Eribedsmændene i Amtet tyder paa, at det har været en usædvanlig varm Periode med meget Solskin,² saa at Overfladefordampningen fra Søen samt fra de fire store til Søen flydende Aaer med tilhørende Eng- og Mosedrag har været usædvanlig stor. I samme Retning peger en Udtalelse af Forpagteren af Ferskvandsfiskerierne i Kjøbenhavns, Frederiksborgs og Kronborg Amter, „Fiskemester“ *Christian Friis*, at i den hede Sommer 1710 ødelagdes „mange Tusind Retter Herrefisk“ for ham, inden han kunde faa Fisken transporteret til de Steder, hvor han skulde levere eller sælge den.³

¹ Kommissionen af 7. Juni 1708 over Frederiksborg og Kronborg Gods.
² Frederiksborg Amts Ryttergodsdistrikts Regnskab 1717. ³ Kommissionsberetning angaaende Fiskeriet i Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavns Amter 1716. Kommissionen bestod af Amtsskriveren i Roskilde Amt, Ole Pedersen, Amtsforvalteren i Hørsholm Amt, Jørgen Clemmensen, samt Fiskemestoren ved Gisselfeldt Gods, Joh. Jak. Evens. De skulde dels undersøge Tilstanden ved alle Fiskedamme og Smaasøer i Amterne og dels Berettigelsen af de Klager, som Fiskemester Friis førte over Amtsbetjentene, at disse ikke ydede ham de Kørsler af Bønderne, som han mente at tilkomme. Om Annesse Dam hedder det: Bruges mesten til at sætte den Fisk udi, som fanges i Arresø . . . I Dammen er ingen Fisk undtagen en Snes smaa Flirer. Om Arresø: Arresøs høje Vande og derover tilføjede Skade i Legetiden, da Fisken hængsig sig i Stubbe og Moradser og ikke med Ruser kan fanges . . .

Men i 1713 og de følgende Aar steg Vandet stærkt, og der haves en Mængde Klager og Tingsvidner fra samtlige Byer omkring Søen angaaende den Skade, som Vandet voldte dem — blandt andet fra Lille Lyngby at inden 8—10 Aar vil Søen ganske have undergravet den Bakke, hvorpaa Kirken staar, og Kirken være ødelagt. Og samtidig med at Søen steg, begyndte Aaen igen at fyldes af Sandflugten. Rentekamret, der jo havde sluttet Kontrakten med *Owens* om Aaens Oprensning, erklærer i 1714, at Udgravningen af Aaen „saavidt hjalp en kort Tid, at Vandet havde sit Afløb; men formedelst Flyvesanden er saa nær ved den gamle Aa . . . og endnu mere daglig nærmer sig, har det dermed ingen Bestandighed . . .“ Det bidrog naturligvis heller ikke til Forholdenes Forbedring, at *Søren Dejl* i *Ovre Mølle* trods Bøndernes Tilsyn og Protester stemmede op for Vandet; men han saa jo nærmest paa sin egen Fordel.

Danmark havde fra 1709 været indviklet i en haardnakket og blodig Krig med den gamle Fjende, Sverrig, og da Rentekamret i 1709 sluttede Kontrakten med *Owens*, inden Krigen brød ud, har det sikkert været i den Tanke, at blev Sagen ikke fremskyndt nu, vilde der kun være ringe Sandsynlighed for at faa noget gjort derved, saa længe Krigen varede; og Kamret har haabet, at det udførte Arbejde maatte vise sig tilstrækkeligt, indtil man fik Fred igen. Dette Haab gik dog ikke i Opfyldelse, thi den 20. Februar 1714, ved Nattetid og under en Søndestorm med Tøbrud, Isgang og Højvande, brød Søen ind over de ulykkelige Husebyer, der med Hustruer og Børn maatte flygte op i Markerne, vadende i Vand og Is til op over Skuldrene, efter at de først havde slaet Heste og Kreaturer løs i Staldene. Heldigvis synes der ikke at være gaaet Menneskeliv tabt.¹

Kongen var dengang med Hæren nede i Nordtyskland; men det ses, at baade Rentekamret og Kongen har gjort, hvad der foreløbig kunde gøres for at raade Bod paa de uheldige Forhold.

¹Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 69 Side 364 samt Indlæg til Sagen.

Kamret erhvervede nemlig straks Kongens Samtykke til at købe Ovre Mølle, denne stadige Anledning til Ulykker og til Trakasserier mellem den stedlige Befolkning og Mølleren *Søren Dejl*, som i det hele taget var en stridbar og proceslysten Mand. *Dejl* var allerede 1712 bleven Toldkontrollør i Assens, der dengang var et vigtigt Udførselssted for Landbrugsprodukter; men, som det vil blive nærmere omtalt nedenfor, han boede vedblivende i sin Mølle og agtede at forblive der, hvorfor Rentekamret foreløbig for et Aar lejede ham Møllebygningerne mod en ringe Afgift og paa den bestemte Betingelse, at Vandet skulde have fuldstændig frit Løb. Om *Dejl* hedder det netop paa dette Tidspunkt, „at han meget kummerlig maatte hjælpe sig i de sidste og halvandet Aar, han sad ved Møllen og skulde svare . . . formedelst Vandet fra Møllen daglig mer og mer aftog, saa han ikke nær kunde fortjene de udlovede Afgifter. At han alligevel forblev ved Stedet kom af, at han kunde benytte sig af Husene og bjærge den af ham forpagtede Torup Kongetiende“.¹

Det næste Foraar blev Møllens Stigbord og Sluse ganske borttaget og Mølleriets for stedse ophævet — men ganske vist først efter at Søen igen i dette Aar, 1715, i den første Uge af Februar under ganske lignende Forhold og paa samme Maade som i 1714 havde skyllet hen over Huseby. „Ingen Mennesker kan komme til os uden at maatte ride eller køre, saa at Vandet naar over Hestenes Bug“, skriver de stakkels Mennesker til Amtmand *Raben*.² Endvidere henstillede Rentekamret, at en Ingeniørofficer, Oberst *Heinsohn*, blev sendt op for at se paa Forholdene og afgive Betænkning. „Og var det højlig fornødent, at der i dette Foraar kunde gøres en Begyndelse paa den ny Aa.“

Heinsohn tog en anden Ingeniørofficer, Kaptajn *Günther*, med sig, og Rentekamret sørgede for, at *Jacob Owens* samt alle Amtets Embedsmænd var tilstede, „for udi al Ting at gaa tilhaande

¹Frederiksborg Amts udgaaede Skrivelser 10, 1723. ²Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 70 Side 342 med tilhørende Indlæg.

og give al nødvendig Oplysning. Har da Oberst *Heinsohn* og Kaptajn *Günther* . . . med *Jacob Owens* været ved Arresø og set saavel paa Byerne som paa Bøndernes Agre og Enge, men især paa Aaen, som skulde afføre Vandet fra Søen, samt paa Ovre og Nedre Mølle. Hvor de da befandt, at Aaen paa adskillige Steder var aldeles tillagt og saaledes opfyldt af Flyvesanden, at man med tørre Fødder kunde gaa derover, hvilken Flyvesand endog ved Vest-Nordvest-Vinde videre breder sig og føres derhen, saa at de to Møller nu ej mere kan faa Vand fra Arresø, men maa behjælpe sig, med hvad de kan samle om Natten fra de omliggende Moser og Moradser, hvorved om Dagen næppe eet Hjul kan drives: thi er efter al Anseende og de omliggende Bønders Beretning den gamle Aa ingenlunde at hjælpe formedelst den daglig tilskydende Flyvesand, hvorved Arresø er saagodtsom inddæmmet, at den intet Afløb har." *Günther* og *Owens* udtaler, at selv ved stille Vejr staar Vandet inde ved Gaardene i Huseby, og man kan kun paa Stene og Faskiner færdes mellem Gaardene og Søen, og to Gaarde i Byen blev ruinerede sidste Vinter af Vandet. Og det maa befrygtes, at med Tiden vil alle Byer omkring Søen ødelægges. Kommissionen mener, at en ny Aa maa graves paa det Sted, som Kommissionen af 1704 anbefalede, syd for Vinderød, og som Oberst *Scheel* eftermaalte og beregnede. Thi omendskønt Oberst *Scheel* „gør Forslag“ paa to Steder, *Jacob Owens* paa eet [tredie],¹ saa har de overlagt dette og funden Oberst *Scheels* første Forslag bekvemmost og tjenligst, da der ved de andre vil gaa en Del af Bøndernes Agerland med, og en anden Del fordærves af den opgravede Jord. Det af *Scheel* først foreslaaede Sted . . . gaar gennem Skov og imellem Bjærg, hvor intet Agerland er. De har efterregnet *Scheels* Forslag og finder det rigtigt at gøre Aaen oventil noget bredere end af *Scheel* foreslaaet, for at to Bænke eller Afsatser kunde gøres og op-

¹Hermed menes Owens' Projekt om at grave fra Kassemose mod vest og dernæst vest om Arrenakke.

sættes med Grønsvær, for at Sandjorden ikke igen skal falde ned. Angaaende Bekostningen kan de ej saa nøje udtale sig, da der maa graves 20 Alen dybt gennem Bjærget, og da der sædvanligvis findes Sandvæld (hvis der ikke er Lergrund) og store Stene, hvilke saa maa sprænges med Krudt og med stor Møje optages. Men med Materialier, en dobbelt Vandmølle paa (d. v. s. med) 4 Hjul, en Bro over Landevejen etc., vil det formentlig med lejede Arbejdere komme paa 11000—11500 Rdl. Med kommanderet Mandskab, 600 Mand à 6 Skilling daglig, vil det blive 7720 Rdl.: alt under Forudsætning af, at man ej uformodet støder paa en Klippe, eller at Vandet i Søen, der stiger, jo mere Tiden gaar, ikke bereder særegne Vanskeligheder og medfører større Omkostninger. De anbefaler, at der paa denne 3070 Alen lange Aa kun lægges een, dobbelt Vandmølle, for at Vandet ikke, paa Grund af Møllernes Stridigheder, skulde opholdes.

Rentekamret anbefalede indtrængende, at dette Forslag blev sat i Værk; men den kongelige Resolution, dateret Stade (i Nordtyskland) den 22. Juli s. A., gik dog ud paa, at der endnu ikke dette Aar kunde foretages noget formedelst Mangel paa Penge og Mandskab.¹

Det blev altsaa *Scheels* første Projekt, der skulde lægges til Grund for Arbejdets Udførelse; men baade 1715 og 1716 maatte hengaa, inden der blev taget fat paa Arbejdet. Dette laa i, at den danske Hær i 1715 deltog i Kampene i Nordtyskland, og i 1716 laa den russiske Hær under Peter den Store udenfor Kjøbenhavn for at deltage i den tilsigtede Overgang til Skaane. Denne

¹ Rentekamret sendte *Scheels* Kort af 1706 med, og herved er dette interessante Aktstykke desværre forsvundet, idet man har paaført Beretningen: „Det Carte, som var heftet ved Relationen, beholdt Hans Majestæt hos sig og kom ej igen tilbage.“

Plan blev dog opgiven. Den russiske Hær forlod Sjælland, og Krigen forlagdes til Grænsen mellem Norge og Sverrig. En stor Del af den danske Hær overførtes til Norge og heriblandt det Regiment, som *Scheel* var bleven Chef for. Men nu var Krigsforholdene bleven saa betryggende, at man i 1717 turde vove at benytte Soldaterne til fredelige Arbejder baade ved Arresø og andre Steder paa Sjælland.

Det synes, som om den gamle Aa i Aarene 1714—17 dog ikke har været helt stoppet, thi Egnens Befolkning har været beordret til at rense den ud for Flyvesandet og til at holde særlig „Nedre Mølle Aa“, altsaa Strækningen fra Ovre Mølle til Stranden, i Orden. *Wilcken* i Nedre Mølle skriver nemlig sidst i November 1717 til Amtmanden, at han siden sidstafvigte St. Hansdag 1717 ikke har kunnet male, hverken med een eller to Kværne, da han ej i det ringeste har haft Vand til een Kværn, hvad alle omboende Sognefolk og Kaptajn *Ebbelin*, der har Inspektion med den nye Aas Gravning, kan bevidne. „Ja Vandet har været saa lidet i den gamle Aa, at jeg end ikke med Sanke-Vand til een Kværn har kunnet male til mit eget Hus' Fornødenhed.“ Han beder derfor Amtmanden, nu Gehejmerraad *Eichstedt*, om at skaffe sig Afslag i den Kontrakt, som blev oprettet mellem *Raben* og *Wilcken* i Anledning af Vejrmøllens Bygning. *Eichstedt* indstillede derfor, at *Wilcken* ganske fritoges for Landgilde for Tiden 24. Juni til 11. November 1717. *Wilcken* havde fremskaffet en Del Attester for Rigtigheden af sit Anbringende. I en af disse skriver *G. E. Eberlin von Ferjden*, „Gregomé“ (Kregome) den 5. Februar 1718, at han, *Eberlin*, p. G. a. Arbejdet ved Kanalen flere Gange har været ved Møllen, men hverken for „de kommanderede til Arbejdet“ eller til sig selv har kunnet faa noget malet fra Juni til November. Samme Dag attesterer Sognepræsten i „Chregome“, *Hans Nyegaard*, tilsvarende, og *Jens Windekilde* skriver i Torup Præstegaard Attest til „*Johan Wilcken* i Nedre Mølle ved Ose Bro“ for, at han, Præsten, først henad Juletid er bleven „betjent“ ved Nedre Mølle ved „Vandets Tilløb“ igen. Lignende Attest

giver Præsten i Meelby og et Antal af Bønderne i Torup og Vinderød samt *Søren Jørgensen* i Frederiksborg Ladegaard (Amtsskriveren).¹

Som ovenfor antydet var der, 1716—17, bleven opført en Vindmølle paa Bakken tæt sydøst for Ovre Vandmølle, og *Wilcken* havde overtaget Driften af denne Mølle efter Kontrakt med Amtmanden og Rentekamret. Disse Myndigheder skulde jo navnlig paase Statskassens Tarv, og de havde nøje overvejet, „hvorledes Skatter og Landgilde, som ved Møllens Nedlæggelse afgik, igen kunde oprejses og erholdes, saa og at de Møllegæster, som stedse har ligget til Ovre Mølle, igen udi Nærværelsen kunde faa deres Korn malet“. *Raben* skulde derfor skaffe „en suffisant Mand, som der i Egnen kunde opspørges, og som sig paa egen Bekostning vilde paatage en Vejrmølle at opbygge og svare til alle forrige Udgifter — dog ikke derved at præjudicere Nedre Vandmølle noget, enten i dens Møllegæster eller i dens Maling“ for ikke at betage Nedremølleren hans Skatteevne. *Raben* indberettede, „at tvende Mænd sig dertil har anmeldt, nemlig *Claus Ebbesen*, Borger i Hillerød, og *Johan Wilcken* i Nedre Mølle.“ *Raben* mente, at det var bedst at blive ved *Johan Wilcken* for desto bedre at „konservere“ Nedre Mølle, „hvorpaa vi bad ham akkordere med *Wilcken*“ paa de af *Raben* foreslaede Betingelser og med Forbehold af Kongens Approbation — naturligvis.

Herefter gik *Wilcken* og hans Kautionister ind paa følgende:

1. Vejrmøllen lader han opbygge paa egen Bekostning, „straks ved Ovre forrige Vandmølle paa Bakken, som kaldes Vester Møllebjærgs Aasen, hvortil ham Jord er tilmaalt og tilpælet i Alenmaal, og skal være færdig inden Aar og Dags Forløb fra den Dag, da Akkorden er approberet“.

2. Han beholder Møllen til evindeligt Ejendom for sig og Arvinger.

3. Skal han og hans Arvinger svare til alle Skatter af det

¹Frederiksborg Amts Rytterdistrikts Regnskab 1718.

samme Hartkorn, som Ovre Mølle har staaet for, nemlig 14 Td. 1 Skp. 2 Fj, $\frac{1}{2}$ Alb., fra Akkordens Dato.

4. Beholder han og hans Hustru i Fæste Ovre Mølles Huse og Bygninger med tilliggende Vænge saag Fiskeri i Mølleaaen, som dertil er beliggende, ligesom før. Og forbydes det ham, Vandet i nogen Maade at maa stemme.

5. Møllehusene overleveres ham ved Synsforretning, og dertil skal han være ansvarlig

6. Ovre Vandmølles Værker er ham efter Vurdering overladt for 135 Rdl. 2 Mark, som han straks skal betale.

7. Svarer han alle Skatter af Møllens Jord, som er Hartkorn 1 Td. 2 Fj. 2 Alb. samt Landgilde 1 Bolsvin og 1 Tønde Aal af Fiskeriet, fra 1. Juli 1716, da han har antaget det.

8. Er ham lovet, at ingen ny Mølle skal blive opført indenfor en Mils Afstand.

9. Til en Opstander og en Mølleaksel er lovet ham to Ege-træer.

10. For Møllens Byggegrund skal han ifølge Udregning svare Vinderød Mænd 2 Rdl. 16 Skill. aarlig.

11. Skal han svare alle Skatter etc. af Nedre Vandmølle uden videre Moderation, medmindre at Vandet ham af en eller anden Aarsag blev saaledes betaget, at han ikke med to eller stedse med een Kværn kunde male.

12. Nedre Mølle Aa skal Bønderne to Gange aarlig oprense i Overensstemmelse med Loven.

Til disse Betingelser føjede Rentekamret yderligere bl. a., at Ovre Mølles Male- og Stampeværker, saaledes som de er nævnt i Pkt. 6 og ham overladt, skal den købende straks borttage og ingenlunde sig deraf betjene; ejheller dér herefter noget Vandmølleværk lade opsætte eller nogen Dæmning i ringeste Maade lade foretage under 100 Rdl. Straf

I Overensstemmelse hermed blev der givet kongelig Resolution.¹

¹Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 72 Side 1813 samt Indlægene dertil.

Det ser mærkeligt ud, at Myndighederne og *Wilcken* paa et saa sent Tidspunkt som 1716 har forhandlet og sluttet Kontrakt baade om Fiskeriet i Aaen og om Driften af Nedre Mølle, som om Aaen var i Orden og vilde vedblive at være det endnu i en Aarrække. Men det skete synes at tyde paa, at Forholdene dog kan have været mindre ugunstige, end de almindelige Beretninger giver Grund til at antage. Den nærmeste Tid skulde imidlertid vise, at *Wilcken* var bleven spændt for langtover sin Evne.

Men ogsaa *Søren Jacobsen Dejl* var Liebhaver til Ovre Møllens Bygninger, og han mente, at da han havde besiddet Møllen i 13 Aar som Selvejer og altid svaret Fæste og Tiende — hvad han forøvrigt *ikke* havde — maatte han være den nærmeste dertil. Efter at Møllen var bleven „relueret“¹, var *Dejl* bleven opsagt til Fraflytning til 1. Maj 1716 og boede nu til Leje i sin gamle Ejendom. Rentekamret vilde imidlertid ikke have noget med ham at gøre, thi det havde et Horn i Siden paa ham, og desuden laa han i Fjendskab med Amtsskriveren, med hvem han senere kom i en langvarig og kostbar Proces, som han tabte, hvorefter han hensank i stor Fattigdom. Rentekamret udtalte til Kongen, at *Dejl* forlængst var bleven ansat ved Assens Toldsted og havde kongelig Bestalling paa dette Embede allerede fra Februar 1712, „men haver hand dog, uagtet adskillige, baade mundtlige og skriftlige Erindringer her fra Rentekamret, stedse opholdt sig her i Landet (Sjælland) ved ovennævnte Mølle og ladet Tjenesten forrette ved en Fuldmægtig, sigende at have Eders Majestæts mundtlige Tilladelse dertil.“ Kongen lod hertil svare, at man endnu engang skulde forkynde *Dejl*, at hvis han ikke straks forføjede sig til sit Embede, vilde dette blive besat med en anden.² Man kan i vore Dage ofte være tilbøjelig til at antage, at det i de cnevældige Kongers Tid var let for Myndighederne at faa deres Paabud hurtigt efterkomne; men der kendes mangfoldige Eksempler

¹ Dette vil sige, at Regeringen benyttede sig af sin Tilbagekøbsret. ² Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 71 Side 803 og Nr. 74 Side 891 samt Indlægene dertil.

paa, at genstridige Personer, drevne Procesmagere trodsede Myn-
dighederne i en utrolig Grad og forstod at trække en Sag ud i
det uendelige. Man skulde saaledes tro, at nu var der ikke andet
for *Dejl* at gøre end at skynde sig til sit Embede i Assens; men
det faldt ham aldeles ikke ind. Næsten to Aar efter maa Rente-
kamret forestille Kongen, at *Søren Dejl endnu ikke har begivet
sig til sin Post*, „men lader det forblive dermed som før“. Kamret
har erfaret, at *Dejl* i 1712, da han efter Ansøgning fik Told-
embedet, kun nogle faa Dage var ovre i Assens, men straks igen
rejste derfra, „da han mente, at Embedet var for ringe, til at han
kunde leve deraf“. Men nu befalede Kongen rigtignok kortelig,
at Embedet skulde fratages *Dejl*, og man maa vel saa antage, at
dette er sket.

I 1716—17 var den her betragtede Egn overgaaet fra civil til
militær Styrelse, fra Rentekamret til Landetatens Generalkommis-
sariat, idet den var bleven udlagt til Underhold af Ryttere og ud-
gjorde en Del af det saakaldte Frederiksborg vestre Rytterdistrikt.
Og man mærker straks paa mange Maader, at den militære Præ-
cision og Hurtighed gør sig gældende. I Maj 1717 beretter Rente-
kamret til Kongen, at de i Kronborg og Frederiksborg Amter
afholdte Synsforretninger i Anledning af Ryttergodsets Indrettelse
blandt andet har viist, at Arresø, som har mangfoldige Tilløb af
Vand, „mens ikkun igen eet Udløb“, foraarsager mange Ødelæg-
gelser paa Byerne deromkring, „og daglig mere og mere tiltager,
saa det i Længden vil foraarsage mange Sognes og Byers Ruin,
om dertil ej i Tide raades Bod. Foruden findes endog en By,
Huseby kaldet, paa Kronborg Amt, hvor samme Vand gaar op
i Byen og befrygtelig inden kort Tid borttager den ganske Bys
Bygninger samt Eng og Ager: til hvilket at hindre, og at de Marker
og Enge, som allerede staar under Vand, igen kan komme i deres

Skik til Sæd, Høslet og Græsning, ej skal være nærmere Raad, end der vil søges at faa Vandet til Stranden udledet, hvortil Kaptajn *Ebberlin von Feriden* over Strø Herreds Kompagni af det Øster Sjællandske Regiment, om Eders Majestæt saa befaler, skal vide at gøre alle Forslag, og formener, at fra Brobæks Mose imellem Brederød og Vinderød vil gøres en ny Aa fra Arresø til Stranden — ved 1000 Klafter i Længden samt en 20 Fod bred, hvorved Vandet til Stranden skal kunne faa Udløb og derved over 24 Byers Marker konserveres og 1000 Læs Hø at profitere tilligemed Lyndbye Kirke, som ellers befrygtelig kommer til at gaa under. Og eragter Kaptajnen, at slig Arbejde af Soldater vil forrettes og dessen Bekostning med Arbejdsmaterialier at beløbe sig til 5000 Rdl.“ Kongen resolverede, at Rentekamret skal lade gøre fornøden Anstalt til, at der efter Kaptajn *Eberlins* Forslag bliver gjort en ny Aa for at befordre Vandets Afløb og vil vi allernaadigst overlade bemeldte Kaptajn *Eberlin* Direktionen over dette Værk, og kan der over dette Arbejde og dets videre Bekostning med Kaptajnen, som mener, at det i omtrent 5000 Rdl. vil staa, gøres en fast Slutning, hvorved da en Del Bondebyer og mange Undersaatter for deres ganske Undergang kan vorde konserveret.¹

Samtidig med at man saaledes endelig gjorde det sidste Skridt til Virkeliggørelsen af de mange Planer og Forslag om Afledningen af Arresøens Vande, toges der ogsaa Bestemmelse om nye Arbejder til Dæmpning af Flyvesandet, hvorved de omliggende Byers Bønder skulde komme navnlig Tibirke Bønder til Hjælp med Arbejdet paa Gærder. Men medens Arbejdet til Afhjælpning af Søens Oversvømmelser nu førtes til en Løsning, der har staaet sin Prøve i to Aarhundreder, skulde der endnu hengaa adskillige Aar, inden man endelig fik Bugt med Tisvilde Flyvesand.

Sammenholder man de tre Projekter: *Scheels* af 1707, *Heinsohns*

¹Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 73 Side 1063.

af 1714 og *Eberlins* af 1717, ses det, at de alle valgte den samme Linie. *Scheel* beregnede Omkostningerne, naar Soldater anvendtes; til godt 4000 Rdl., *Heinsohn* til henimod 6000 Rdl., *Eberlin* til 5000 Rdl.; men *Scheel* regnede Aaens Brede (i Vandlinien) til kun „mindst“ 10 Fod, medens *Heinsohn* vilde gøre Aaen noget bredere oventil og *Eberlin* endog vilde udgrave Aaen til 20 Fods Brede i Vandlinien. Naar *Eberlin* desuagtet mente, at Arbejdet kunde gøres for 5000 Rdl., ligger dette formentlig i, at han — ligesom Kommissionen af 1704 — allerede paa Forhaand har skønnet, at man vilde kunne spare al Gravning paa det vestligste Stykke, de sidste to—tre Hundrede Alen nærmest ved Fjorden, hvor den vældige Vandstrøm selv kunde besørge Arbejdet; thi saaledes bar han sig i Virkeligheden ad. Det ser mærkeligt ud, at man i den kongelige Resolution bruger det Udtryk, at Arbejdet „allernaadigst“ overdrages til *Eberlin*, da det ikke var Mening, at *Eberlin* skulde have nogen Indtægt af Arbejdet. At *Eberlin* ikke heller tjente noget derved, erklæres ogsaa gentagne Gange i de kommende Aar af Myndighederne.

Den 3. Juli næstefter, altsaa 1717, indsendte den bekendte Generalløjtnant *Scholten* paa Generalkommissariatets Vegne et Forslag til Kongen om, at der skal afgives 400 Mand af de to nationale sjællandske Fodregimenter samt tilhørende Over- og Underofficerer, hvoriblandt to Oberstløjtnanter eller Majorer, til at arbejde paa Gravningen ved Arresø. De nødvendige Arbejdsredskaber kan leveres af Feltartilleriet, men dog maa der laves Skubbakker af nyt, da de i Kjøbenhavns Fæstning værende er i Brug der. Penge til Løbebrædder under Jordtransporten og desuden 2500 Rdl. i Arbejdspenge for dette Aar skulde Rentekamret skaffe. *Scholten* mente, at naar der bevilgedes 3000 Rdl. det næste Aar, vilde Arbejdet kunne tilendebringes i 1718. „Og da Eders Majestæt tænker at overdrage Arbejdet til Kaptajn *v. Feriden*“, og jeg

¹George Immanuel Eberlin von Feriden havde allerede været i preussisk og sachsisk Krigstjeneste, inden han kom til Danmark. Derefter var han i engelsk-hollandsk Tjeneste med de danske Hjelpetropper og vendte tilbage med disse

mener, at det vel nok skorter ham noget paa Erfaring, saa burde Major *Fischer*. af Fortifikationen og en Konduktør tage derhen og forblive der 14 Dage for at indrette Arbejdet“ . . . Allerede faa Dage efter udfærdigede Krigskancelliet den kongelige Ordre til „de deputerede ved Finanserne“ efter Landetatens Generalkommissariats Rekvisition i Overensstemmelse med *Scholtens* Forslag.¹

Omkring den 20. Juli var Mandskabet af begge Regimenter samlet i Kjøbenhavn og skulde snarest afmarschere „til at arbejde ved Arresø“. Der skulde daglig leveres hver menig og Underofficer halvandet Pund velbagt blødt Brød imod Chefernes Kvitteringer og Lister, der endnu for en Del er bevarede. Under Arbejdet skulde Soldaterne kampere i deres egne, medbragte Telte, saaledes som det altid var Tilfældet i Felten i de Tider; men der leveredes Halm til at ligge paa.² Det afgivne Mandskab var danske Folk, Sjællændere; men derimod var der tidligere paa Aaret bleven udtagen en Del svenske Soldater ved de samme Regimenter, nemlig alle indfødte Svenskere (i Modsætning til de talrige Tysskere, som dengang fandtes i de svenske Hære) til Arbejde rundt omkring paa Sjælland ved Indretningen af Ryttergodserne. Navnlige i Egnen omkring Hillerød arbejdede en Del svensk Mandskab. Disse Svenskere var ellers fordelt i de to Sjællandske Fodregimenters Distrikter og Læg, dels af Hensyn til deres Underhold, dels for at være under Opsigt. Naar de afgaves til Arbejde, medfulgte der som oftest et Bevogtningskommando, og disse svenske Folk benævnes jævnlig „svenske Fanger“.³ Den til Assi-

i 1714 og ansattes ved det nationale, sjællandske Infanteri. 1718 blev han ansat som Major ved det nyoprettede Østsjællandske Regiment Dragoner. Han døde allerede den 14. Marts 1724 paa den af ham indrettede og opbyggede Gaard Sandvig, tæt ved Hillerød. Foruden at Eberlin i praktisk Retning var meget mangesidig, havde han set sig godt om i Verden. Han var tillige en Mand med klassisk Dannelse og gode Sprogkunderskaber, og han førte en fortrinlig Pen-

¹Scholtens Kopibog 3/7 1717. Krigskancelliets kongelige Ekspeditioner 1717 Nr. 933, 934 og 935. ²Landetatens Generalkommissariats udgaaede Ekspeditioner 1717, 3die Kvartal Nr. 165 og 170. ³Krigskancelliets kgl. Ekspd. 1717 Nr. 301 og nærmest følgende. 1718 Nr. 548. Medens det nationale Mandskab

stance for *Eberlin* afgivne Konduktør (Ingeniør-Officiant) hed *Beck* og afrejste fra Kjøbenhavn til Arresø den 20. Juli.

Den 28. Juli var Arbejdsstyrkerne tilstede „im Campement bey Arresø“ og udgjorde 205 menige, 3 Trommeslagere og 12 Underofficerer samt 7 Officerer af hvert af de to Regimenter, men saaledes, at af Vestsjællandske Regiment var der Mandskab af tre Kompagnier, af Østsjællandske derimod af ikke mindre end ni Kompagnier.¹ Det var iøvrigt dengang noget ganske dagligdags, at baade de geworbne og de udskrevne, nationale Regimenter udførte store Arbejder for Staten, dels Fæstningsanlæg, dels andre Arbejder, saasom Gravning af Kanaler, Tørlægning af Søer og Sumpe, større Indhegnings- og Indgrøftningsarbejder, store Vej-anlæg m. m. m.

De første Uger af Opholdet ved Arresø forplejedes Arbejdsstyrken fra Magasinerne paa Kronborg, men derefter beordredes de nærmeste Købstæder, Hillerød og Slangerup, til at besørge Brødet bagt, imod at Kornet leveredes. Begge Byers Magistrater søgte efter bedste Evne at unddrage sig dette Hverv, idet de ikke betænkte, at de ved denne Lejlighed havde en anden Myndighed, nemlig Generalkommissariatet, over sig end deres sædvanlige: Amtmanden og Rentekamret. Generalkommissariatet tilskrev i den Anledning Byfogden i Slangerup, *Joen Gad*, „ganske venlig“, at man havde erfaret, at Byfogden ikke efterkom den givne Ordre: „Saa advares hannem hermed, at saa frembt nogen vider Klage-maal skulde spørges, at Folkene for Brød maatte lide Mangel, vil det komme Hr. Byfoged til stor Ansvar, Gud befalet.“² Det hjalp ogsaa straks.

arbejdede ved Arresø, var der svenske Fanger af de sjællandske Landlæg i Arbejde ved Hillerød, hvor Skovembedsmændene klagede over, at Svenskerne huggede væk af Skovene og solgte til Borgerne i Hillerød, samt at Svenskerne overfaldt Skovbetjentene med Hug og Slag. (Landet. Generalkomm. udg. Eksp. 1717 3. Kvartal: efter ¹² 8.)

¹Kronborg Fæstningsregnskab 1717—19. ²Landetatens Generalkomm., udg. Eksp. 1717, 3die Kvartal Nr. 640. En endnu skrapmere Røffel fik Regiments-skriver Torm — den senere saa bekendte Politimester i Kjøbenhavn — om Efteraaret, fordi *Eberlin* klagede over, at Torm ikke betimelig havde skaffet det til Soldaternes Madkogning fornødne Brændsel.

Løvrigt synes Arbejdet at være gaaet sin jævne Gang uden større Viderværdigheder. Men kort efter at Arbejdet var begyndt, maatte der dog rekvireres et betydeligt Antal Baksebomme og Haandspager fra Artilleriet i Kjøbenhavn, hvad der tyder paa, at man hurtig er stødt paa store Sten i Grunden, noget som jo de to Ingeniørofficerer havde forberedt paa. Ved Slutningen af Oktober standsedes Arbejdet, og Mandskab og Befalingsmænd afgik til deres Hjem, medens Amtsforvalteren i Hillerød, *Jakob Jørgensen*, fik Ordre til at indsamle og opbevare Arbejdsmaterialerne og holde det parat for det næste Aar. *Eberlin* selv havde boet i Kregome By fra Juni til ind i November, og i Overensstemmelse med Datidens Skik, hvor Hustru og Børn ofte fulgte Manden, hvor denne end kommanderedes hen i Fred og Krig, havde han sin Hustru med. I September blev hans nyfødte Søn hjemmedøbt¹ og fik meget fornemme Faddere. Nogle af Officererne boede hos Bønderne i Brederød, men andre af dem har ikke syntes om Bondekvartererne, saaledes Major *Bülow* af Vestsjællandske Regiment samt Kaptajn *Reichwein*, hvilke, „formedelst de skal være der i Nærværelsen slet logeret“, fik Tilladelse til fri Befordring fra Sydsjælland af deres Telte og en Del Bohave.

Allerede i Begyndelsen af Marts det følgende Aar rekvirerede Generalkommissariatet Tømmer til en Sluse under den projekterede Bro over Aaen. Denne Sluse og Bro blev lagt ved nuværende Arresødal, altsaa der hvor vi ser den i vore Dage, idet allerede dengang Vejen fra Halsnæs og Vinderød syd paa gik paa dette Sted, altsaa tæt inden om og vest om Brobæk Mose. Men foreløbig naaede man ikke videre med Bro og Sluse, end at Rentekamret fik Ordre til at udvise de fornødne Træer i Om-

¹21. September (1717) blev hjemmedøbt velædle og velbyrdige Kaptajn George Immanuel Eberlins og hans højædle velbaarne Frues Else-Marie Winds Barn: Mathias Christian.“ Den 6. Oktober næstefter blev Daaben konfirmeret, og Hans Excellence Geheimeraad Eichstedts Frue bar Barnet, medens Fadderne var Eichstedt selv, Kaptajn Thune og „Den unge Baron Mathias Gyldenløve“ samt Velb. Kapt. Thunes Frue. Eichstedt var Amtmand i disse Amter, og Kaptajn Thun eller Thune var ved Østsjællandske Regiment. (Kregome Kirkebog).

egnens Skove og at lade Træerne fælde. I Begyndelsen af Maj rykkede Generalkommissariatet Rentekamret for Penge til Soldaternes Arbejde samt til nye Arbejdsredskaber m. m., „og henstiller vi til de Hoyærede Herrer's behagelige og snarest Foranstaltning, enten de een vis Summa til Materialerne vil ordinere eller og, jo før jo bedre, lade dem in natura anskaffe, paa det, naar Folket didkommer, ikke desformedelst nogen Ophold eller Hinder udi Arbejdet skulde foraarsages.“

At det energiske Generalkommissariat ogsaa mere i Enkelt- hederne ledede Arbejdet, ses af en omtrent samtidig Ordre til Major *Eberlin*: „Som allerforderligst kan ventes det Mandskab, hvilket ved Arresø skal arbejde, og Hr. Major imod Forhaabning rejste herfra, før han vor Betænkning og Villie om alting, samme Arbejde vedkommende, havde erholdt“, skal *Eberlin* straks forhandle med Regimentsskriver¹ *Torm* om Materialerne m. m., for at alt kan være parat, naar Folket kommer. Vi har idag givet *Torm* fornøden Ordre, og *Eberlin* skal melde skriftlig til os om, hvad han aftaler med *Torm*. Ligesom det foregaaende Aar maatte Hillerød og Slangstrup bage Brødet til Mandskabet, men Korn og Brænde til Bagningen fik Byerne leveret.

I Slutningen af Maj afmarscherede Arbejdsstyrken fra Kjøbenhavn i et Antal af 500 menige, 4 Tamburer, 24 Underofficerer og 8 Officerer, og ligesom i vore Dage under Afdelingernes Marsch til Frederiksværk skulde de marschere Vejen i to Dage. Ligesom det foregaaende Aar førte de deres Telte med og kogte selv deres Mad, men enten har deres Telte ikke kunnet holde den lange Tid indtil November, da Arbejdet afsluttedes for dette Aar, eller ogsaa er de bleven for luftige henimod Efteraaret, thi det ses, at der blev bygget Rishytter og Jordhytter i Løbet af Opholdet. I Modsætning til det foregaaende Aar var Mandskabet i 1718 udtaget af de geworbne Regimentter, der dannede Kjøbenhavns faste

¹Regimentsskriverens Stilling svarede til Amtsskriverens eller Amtsforsvalterens i den civile Styrelse.

Garnison, nemlig Dronningens Regiment, Sjællandske og Jyske geworbne Regimenter, hvortil føjedes noget Mandskab af et norsk Regiment, der for Tiden befandt sig paa Sjælland.¹ For at vejlede ved Arbejdet sendtes Ingeniørmajor *Fischer* og „kongelig Tømrmester“ *Poul Olsen* op til Aaen samtidig med Arbejdsstyrken.

Sidst i Juni forøgedes Arbejdsstyrken med 100 „svenske Karle“, som egentlig hørte hjemme ved Ribe Stifts nationale Fodregiment. De havde allerede fra om Foraaret været ovre i Sydsjælland paa Arbejde sammen med en Del andre Fanger, der hørte til jyske Regimenter. Fangerne fik samme Arbejdsløn som Soldaterne, nemlig 8 Skilling daglig.²

I Begyndelsen af August blev de 500 geworbne afløst af et lignende Antal friske Folk — ogsaa geworbne — af Kjøbenhavns Garnison. Der synes at have hersket en Del Sygelighed, navnlig Febre, blandt Mandskabet dette Aar; thi Slangstrup By blev beordret til at skaffe Køretøjer til de syges Transport til Kjøbenhavn.

I Juli maatte Generalkommissariatet henvende sig til den bekendte driftige og dygtige „Sieur *Johan Drewsen* paa Papirmøllen“ (ved Mølleaaen nord for Kjøbenhavn) og bede *Drewsen* om snarest at begive sig op til Arresø til Hjælp for Major *Eberlin*. Denne havde nemlig berettet, at det var paa høje Tid, at Tømrmester *Poul Olsen* eller en anden kom op til Arbejdsstedet for at „undervise“ Savskærerne og give dem Maal paa det Tømmer, der skulde bruges til Slusen, saasom de allerede har forskaaret adskillige Stykker dertil. *Eberlin* bad yderligere om to Savskærere til foruden de to, han alt havde, og Kommissariatet fremskyndede selv disse to Mænds Afrejse, „at Arbejdet kan have behørig Fremgang“. Da nu den „kongelige Tømrmester“ formedelst anden „Tjeneste“ ikke kunde rejse, bad man „Sieur“

¹ Landet. Generalkommis. udg. Eksp. 1718, Maj-August, Nr. 53, 191, 221 og 288. (Det er altsaa disse Folk, der har givet Anledning til Antagelsen om, at Aaen er gravet af svenske Krigsfanger.) ² Sammes Nr. 462, 646, 819 og 861.

Drewsen, som i Forvejen og sammen med Major *Fischer* havde gjort Overslag over Slusen, om at rejse derop, navnlig da Major *Fischer* for Tiden var paa Rejse i Holsten. *Drewsen* skulde med det samme akkordere med „en vis Person“ om at bygge Slusen.¹ Den „vis Person“ blev imidlertid til to, nemlig Tømrmestrene *Christen Aagesøn* og *Johan Engelsen* — vistnok begge fra Kjøbenhavn. Der var omhyggelig udført to Tegninger af denne Sluse, „Rids A og Rids B“. De to Mestre skulde selv levere Materiale efter det ene Rids, Rentekamret efter det andet, og Slusen skulde gøres færdig paa 6 Uger fra Slutningen af August. Naar Major *Eberlin* havde konstateret, at saavel Sluse som Bro var „dygtige“, skulde der, for Arbejdet og det af Tømrerne til-lagte Materiale betales dem 280 Rdl. „i gangbar Mønt — dog at der kortes 1 $\frac{1}{2}$ pro Cent for Stempelpapir og prompte Betaling“, og de skulde have Halvdelen af Summen udbetalt forud. Til Nedramning af Pæle til at bære Sluse og Bro laante Kommissariatet en „maadelig“ (middelstor) Rambuk af Søetaten, og den 1. September rejste da de to Tømrmestre med deres Svende og Rambukken fra Kjøbenhavn til Arresø i et stateligt Optog paa ikke mindre end 12 tospændige Køretøjer. Kommissariatet havde samtidig aftalt med *Drewsen*, at denne skulde møde oppe paa Arbejdsstedet for at give yderligere Vejledning ved Sluse- og Broarbejdet.

Generalkommissariatet havde imidlertid ikke regnet tilstrækkelig med Rentekamrets sædvanlige Langsomhed i Vendingen, thi da Tømrerne kom op til Aæn, var Tømret ikke færdig, og den 6. September maatte Kommissariatet rykke Rentekamret derfor. Sidst nævnte Myndighed var dog ikke let at sætte i Bevægelse, og først den 20. September indstillede Kamret til Kongen at bevilge Tømret! Til Gengæld har Rentekamret nu faaet Hastværk og beder Kongen om, at Tømret maa leveres snarest, „da Folkene ellers ingen Kommunikation kan have med hinanden, naar

¹Landet. Generalkommiss. udg. Ekspol. 1718, Maj–August, Nr. 738.

Aaen bliver gennemskaaren og Slusen færdig.“ Den kongelige Resolution lød: „Vi vide ikke anderledes, end at Vi allerede een-gang denne Udvisningsordre har underskrevet, og i Fald det ikke endnu er sket, saa kan saadant nu ske.“ Kongen har sikkert Ret i, at han allerede før har bevilget Tømret; men dette var jo bleven forskaaret af Savskæerne. Kamrets Udtalelse viser, at man havde til Hensigt at aabne for Vandstrømmen, inden Arbejdet sluttedes for dette Aar, og at man kun ventede paa Sluse og Bro for at stikke den sidste Dæmning igennem. Det findes ikke udtalt bestemt noget Sted, at den nye Aa blev aabnet i 1718, men ogsaa en kongelig Resolution af 1719 bestemte, at *Wilcken* fra Aaret 1718 at regne skulde være fritaget for en Del af Afgifterne for Ovre og Nedre Møller, „siden at Arresø gamle Aa, hvorfra den endnu efterstaaende Nedre Mølle havde sit Vand, formedelst den nye indrettede Aa er bleven ubrugbar“. Ogsaa dette, at man i 1718 fortsatte med Arbejdet til langt ud paa Efteraaret, tyder paa, at man har villet skaffe Søen Afløb, inden Tøbrud og Foraarsstormene det følgende Foraar kunde fremkalde lignende Ulykker som de i 1714 og 15 skete.¹ Forøvrigt standse man med Gravningen 240 Alen fra Fjorden, altsaa der hvor Aaen bøjer skarpt i syd-sydvestlig Retning, og overlod til den vældige Vandstrøm selv at besørge Resten af Arbejdet.

Sidst i November var Bro og Sluse færdig, og *Eberlin* attesterede, at Arbejdet i alle Maader var dygtig og forsvarlig udført.

I 1719 ankom Arbejdsmandskabet til Aaen i Begyndelsen af Juni og tog først fat paa at reparere de Hytter, der stod fra det foregaaende Aar. Men med Undtagelse af en Del Rekvisitioner af *Eberlin* paa forskellige Redskaber og nogle Penge, haves der ingen Efterretninger om Arbejdet dette Aar. Der synes at have været benyttet to Arbejdshold, nemlig først af Østsjællandske

¹Jandetafens Generalkommiss. udg. Ekspd. 1718, Maj--August, Nr. 1001. 1011 og 1016; Sept.—Dec. Nr. 7, 56 og 812. Rentekamrets Resolutionsprot. 1718 II Fol. 345, 1719—20 I Fol. 577.

Regiment, senere af jyske Afdelinger, der for Øjeblikket befandt sig paa Sjælland; men det har vistnok kun drejet sig om forholdsviis smaa Styrker. Men fra 1719 var Arbejdet fuldt færdig, og det viste sig i alle Maader fuldt tilfredsstillende. I 1720 udtalte en Kommission i Anledning af, at Bønderne i Kassemose havde klaget over Flyvesandet: „Samme Klagemaal . . . bør henfalde, siden Bønderne til Gengæld for den Skade, de har lidt af Flyvesandet, har vunden stor Fordel paa Engbund ved det, at Arresø er bleven udskaaren“. I Tidens Løb kom der vel af og til Klager fra Landsbyerne omkring Søen over, at Vandet gjorde Skade ved i Foraarstiden at oversvømme deres Moser og Enge, men dette var ikke Aaens Skyld, men laa i, at de Fabrikker, der efterhaanden fremstod, stemmede Vandet op. Bønderne vidste dog altid at skaffe sig Ret overfor deres Modpart — ja selv den ellers almægtige Classen maatte til sin Tid indgaa paa Forlig med Bønderne og betale dem Erstatning for forvoldt Skade.

C. Fiskeriet i Aaen.

De første Beboere ved den nye Aa.

Ifølge den omboende Befolknings Udsagn i Tiden omkring 1740 var Fiskebestanden i Arresø aftagen meget stærkt de første Aar efter den nye Aas Gravning, fordi en „hel Del Fisk gik af Søen ud i Stranden, og de øvrige døde, siden de ikke kunde komme til at slaa Legen af sig. Men ved det Søen nu igen er tilvoksen, har ogsaa Fiskene kønt tiltaget“. Paa Søens Rigdom paa Fisk

før Aaens Gravning trods det betydelige Fiskeri, som Fiskeforpagterne drev med de omliggende Sognes Hjælp, tyder ogsaa en Udtalelse af *Eberlin*, idet han siger, at under Arbejdet paa Aaen blev Tusinder af Fisk traadt ihjel af Soldaterne.

Major *Eberlin* har naturligvis med Sorg set Fiskestimerne vandre uhindret gennem Aaen ud i Fjorden, og allerede 1719 ansøgte han Kongen om at maatte faa tilstaaet Aalefiskeriet i „Arresø Ny Aa“. Amtmanden indhentede i den Anledning Udtalelse fra det Selskab, der havde forpagtet det „kongelige“ Fiskeri i Nordsjælland, og Selskabet mente at være eneberettiget til Fiskeriet saavel i Søen som i den ny Aa. Men Amtmanden var af en anden Mening, da kun Fiskeriet i Søen tilkom Selskabet, medens Fiskeriet i den gamle Aa hørte til Ovre og Nedre Mølle for en særlig Afgift. Amtmanden forudsaa, at Aalefiskeriet i den nye Aa kunde faa saa stor Betydning, at det vilde kunne give Statskassen samme Indtægt, som Fiskeriet i den gamle Aa havde givet. Han foreslog derfor, at man skulde bortforpagte dette Fiskeri til „en separat“. For at underkaste Spørgsmaalet en grundig Undersøgelse foreslog Rentekamret om Efteraaret 1719 Kongen, at der nedsattes en i Fiskerisager kyndig Kommission, der skulde undersøge Forholdene paa selve Stedet og give Beretning derom — „beskrive dem“ som det hedder i Kommissoriet — og særlig undersøge, hvorledes den Aalekiste, som *Eberlin* ønskede indrettet, bedst anlagdes uden at skade Vandets Afløb. Kommissionen kom til at bestaa af Krigsraad og Amtsforvalter ved det Kronborgske Regiments-distrikt, *Lorenz Juhl*, og den os fra alle tidligere Kommissioner om Arresø og Flyvesandet bekendte Amtsforvalter i Hørsholm Amt, *Jørgen Clemmensen*. Kommissionen indleverede sin af flere Bilag ledsagede „Forretning“ i Januar 1720, efter at den gentagne Gange havde været oppe ved Søen og Aaen.

Rentekamret refererer, at Kommissionen angiver, at ved et Sted i Aaen imellem Stranden¹ og Slusen, som hedder „Sorte Mose“,

¹ Ved Stranden forstaaes her altid det salte Vand, Fjorden. „Sorte Mose“ er den Sænkning, hvorigennem Aaen til Krudtværket fører i nord-nordvestlig Retning.

kunde „een Aalekiste sættes, eftersom dertil er god Grund, og kunde ske paa dette Sted uden at hindre Vandets Løb og Fald fra Søen igennem den indrettede Aa. Og til at forekomme det, [at] Aalekisten ej skulde blive Fiskeriet i Søen til nogen Skade, eragter de, at Fiskeriets Forpagtere tilkom om Foraaret, naar Fiskene leger, at sætte et Garn i Søen for det Sted, hvor samme Sø udløber i Aaen. Hvad angaar Udgifterne,¹ som kunde sættes paa saadan Aalekiste, mener de, at saadant ikke vel kan vides; førend det blev forsøgt — særdeles som Major *Eberlin*, der udi afvigte Aar har udsat Aaleruser, beretter, ikke over 300 Stykker Aal at have bekommet“. De foreslaar derfor, at til sikker Underretnings Indhentelse en af Amtsbetjentene paa Frederiksborg Amt i et Aar kunde føre Tilsyn med, hvad Fiskeriet giver. „Ellers er de af de Tanker, at om Aalekisten skulde indrettes, det da samme saaledes blev anlagt, at een Vand Mølle, hvortil de foregiver megen god Lejlighed findes, derved kunde opbygges“ for det Tilfælde, at Kongen skulde være villig til at tillade, at en saadan Mølle indrettedes — tilføjer Kamret forsigtig. Sagen var nemlig den, som det nedenfor vil blive omtalt, at Kongen allerede det foregaaende Efteraar havde resolveret, at der *ingen Vandmølle maatte opføres* ved Aaen. Ifølge Overslag vilde Anlægget af en Aalekiste beløbe sig til 257 Rdl. 2 Mark og 6 Skill.; men, siger Kamret, skal der ingen Mølle være, behøves Aalekisten „for den Sags Skyld“ ikke. Der vedlægges endvidere en ny Ansøgning fra Major *Eberlin*, hvori *Eberlin* lover, at hvis han maa faa Aalefiskeriet i Aaen, „vil han søge, Aalen uden [Aale]kiste at fange, paa det Vandet ubehindret kunde have sit Løb“. Endelig havde Rentekamret indhentet General *Scholtens*² Betænkning; men Generalen mente, at man umulig kunde bygge nogen Aalekiste ved Aaen, uden at det vilde hindre Vandets frie Løb, og denne Anskuelse havde *Scholten* allerede tidligere tilkendegivet *Eberlin* og

¹Det vil sige Afgiften til Kronen. ²General Scholten var selv en dygtig Ingeniør og meget erfaren paa mange Omraader.

tilføjet, at hvis Eberlin fik Aalefiskeriet tilstaaet, kunde dette kun udføres med *Aalekurve* — ikke *Aalekiste*. Rentekamret slutter sin lange Forestilling med at anbefale, at *Scholtens* Forslag blev lagt til Grund for den kongelige Resolution, hvilket ogsaa skete.

Af de meget udførlige Indlæg til Rentekamrets Forestilling skal der meddeles nogle Uddrag, som giver ganske gode Oplysninger om forskellige Forhold. Saaledes beretter Kommissionen, at den [første Gang] var ved Aaen sammen med Tømrermester i Frederiksborg, *Jens Rasmussen*, og Major *Eberlin* selv. Om Aaen siger de: „Fornævnte Nye Aa findes endnu oppe udi Mundingen ved Arresø 3 à 3½ Alen dyb, men imellem Mundingen og den nye forfærdigede Bro eller Sluse næsten overalt 2 Alen dyb, og er Vandet nu i Aaen ved Stigbordene, naar de er tilsatte, ungefær halvanden Alen lavere, end da det første Gang blev løsslagen. Nedenfor Slusen og ud til Stranden findes Aaen de fleste Steder 2 Alen dyb, og haver Vandet overalt ganske stærk Fald udi Stranden.¹ Ved „Sorte Mose“, hvor Aalekisten kunde anlægges, er Bunden „god blaa Leer“. — At Aalekisten ej maa skade Fiskeriet i Søen, er vanskeligt at overholde, men man kan maaske om Foraaret, naar Fisken leger, trække et Garn for Udløbet, noget ude i Søen, saasom Aalen i den Tid ikke gaar; men om Efterhøsten, som er den Tid, Aalen plejer at gaa frem, da ingen Garn for Aagabet at sættes.“

Et særligt Punkt i Kommissionens Instruks var, at det skulde undersøges, om Aaen nu eller senere kan give Lejlighed til „Ørre- eller Laksefangst“. Herom berettes der: „Laksefangst angaaende, som man vel skulde formene at maatte falde herefter paa dette Sted — særdeles Vandet udi Aaen nu har skaaren Sandet igen- nem i Bredningen ved Stranden saa dybt, at een Laks eller Ørte

¹Aaen har i vore Dage paa det allernærmeste de samme Vanddybder som her angivet fra dens første Aar. Paa det østligste Stykke, i den gamle Bro- bækks Mose, er Bunden blød og mudret — paa den midterste Strækning, hvor man maatte grave igennem „Bjærg“, er Bunden fast Sand og Grus og endelig i „Sorte Mose“ atter blød og mudret. Bemærkningen om Vandhøjden ved Sluseu viser, at Vandstanden i Søen var bleven sænket halvanden Alen.

nok kunde gaa af Stranden op i Aaen efter det ferske Vand. Men vi har maattet fornemme saavel af Fiskerne, som bor der i Nærværelsen og søger deres Brød paa Stranden, som af andre omkringboende, særdeles hos dem, som har boet og tjent udi Nedre Mølle, hvorigennem den forrige og nu af Flyvesand tilstoppede Aa havde sit Løb ned i Stranden, at der ingen Tid Laks eller Ørter har ladet sig der i Fjorden tilsyne, ikke heller nogen udi den gamle Aa, da den var i Stand, nogen Tid fanget. Og som vi selv udi een temmelig lang Tid ogsaa har været nogenlunde bekendt der i Egnen og ej fornemmet, at nogen slig Fiskefangst der ere falden: altsaa ser vi ikke, at nogen Statt¹ derpaa kan gøres“. Den „kongelige Tømmermester“ *Jens Rasmussen* havde paa deres Begæring opsat et Overslag over, hvad en Aalekiste skulde koste; „men vi finder hans Beregning saa ubillig høj opført, at vi den ingenlunde har kunnet bifalde og derfor taget med os paany ud paa Aastedet tvende andre Tømmermænd, som vi veed, der forstaar sligt Arbejde at anlægge og forfærdige“, og de vedlægger et andet Overslag, „hvilken vi synes at være billig“. Dette Overslag er dateret i Helsingør og underskrevet af *Thor Christensen*, Tømmermand, og *Joen Olsen*, Møllebygger. Endelig opgiver Kommissionen nogle interessante Tal, hvorved Beliggenheden af forskellige Punkter ved Aaen fastslaas:

„Længden fra Søen til Stranden er saaledes:

Fra Søen til Broen 700 Alen; fra Broen til Møllepladsen² 1280 Alen; fra bemeldte Sted og til Enden, hvor de holdt op at grave, 800 Alen; derfra ud til Stranden 240 Alen. Er ialt 3020 Alen.“

Fra *Eberlin* er der to Skrivelser til Rentekamret om Aalefiskeriet. I den første siger han, at han i Anledning af Kommissionen om Aalefangsten begav sig til den „nye Flod sidste Torsdag“ og der traf de alt nævnte Mænd og desuden *Lorenz Juhls* Fuldmægtig *Lars Olsen*, hvilke alle eftersaa hele Flodens Længde . . .

¹ Statt = Stat = Estat, d. v. s. sikker Regning. ² Da man, mange Aar senere, indrettede en Vandmølle ved Aaen, lagde man den netop paa det af *Eberlin* udpegede Sted, altsaa ved „Sorte Mose“.

„Jeg har aldrig hørt noget om Laks her, eller om at de skulde opholde sig i Issefjorden — det skulde da alene være, at en lille Laks kan ved et Tilfælde være kommen en Fisker i Nættet; men det skal være meget sjældent“ „Jeg fik gennem General *Scholten* i Generalkommissariatet ifjor den 14. December kongelig Tilladelse til at nyde Aalefangsten ved Slusen; men saavel i afvigte Foraar som i Efteraaret har jeg ikke faaet over 100 Stykker, skønt der dog i Efteraaret p. G. a. den usædvanlig høje Vandstand, var stærk Strøm i Aaen, og naar dette er forbi, vil der sædvanlig ikke være over en halv Alen Vand i Floden. Og Aalene gaar ikke med Strømmen, men opsøger de dybeste Steder i Søen. Ved det af mig udførte Arbejde er der bleven traadt ihjel nogle Tusind Gedder og Brasen paa de oversvømmede Enge eller grebne med Hænderne af Bønderne, medens de nu maa blive paa dybt Vand og derfor lettere kan fiskes af Bønderne med Næt.“¹

Eberlin engagerede straks en Husmand til at føre Tilsyn med Fiskeriet, da der til Aalekurvenes „Varetægt og lagttagelse maa nødvendig holdes en Karl, som umuligen kan ligge under aaben Himmel“. Han bad derfor om Tilladelse til paa egen Bekostning at maatte opsætte „et lidet Hus paa en af Aaens Sand opfyldt Plads“. Denne Mand kunde tillige føre Tilsyn med Aaens Sluser, og det blev tillige paalagt ham at passe det Led, der var opsat paa Broen, for at ikke Bøndernes Kreaturer skulde løbe ind paa Markerne. I Begyndelsen af 1720 fik *Eberlin* den ønskede Tilladelse, og hertil er der i den kongelige Resolution føjet, at *Eberlin* for Livstid „det Privilegium maa nyde, en *Ohlkiste* samme-steds at have“, og Kongen har sat sit Navn under, skønt hverken *Eberlins* Andragende eller Rentekamrets Forestilling indeholder et Ord om nogen „Ohlkiste“. Men *Eberlin* fik aldrig noget at vide om denne kongelige Gave, thi i den af Rentekamret udfærdigede

¹ Kongelige Resolutioner Nr. 11, 23, 1720. Rentekamrets Resolutionsprot. Nr. 79, Marts Nr. 48 og Januar Nr. 5 samt Indlæg dertil.

Bevilling er Sætningen om Aalekisten ganske udeladt. Det er iøvrigt mærkeligt, at Rentekamret saaledes ganske har kunnet ignorere denne Del af den kongelige Resolution, om den end beroede paa en Misforstaaelse fra Kongens Side. Endnu samme Vinter var selve Regiments skriver *Torm* henne ved Aaen, hvor de paagældende Bønder selv og gratis afstod Pladsen, som var omtrent 700 Kvadratalen stor; men Stedet var i sig selv kun „et Morads, som nu er opfyldt med det fra Aaen opkastede Sand“. Fiskerettigheden i Aaen var og blev den eneste Indtægt, *Eberlin* fik ud af sit store og samvittighedsfulde Arbejde her; og denne Indtægt, som han jo maatte dele med sin Fisker eller Husmand, kom hverken i hans faa resterende Leveaar eller i hans Enkes eller endog i de første 30 Aar til paa langt nær at maale sig med, hvad Fiskeriet i den gamle Aa havde indbragt.

Fiskerhuset eller „Aahuset“, som det ogsaa blev kaldt i en lang Aarrække — ogsaa efter at det var gaaet over til anden Benyttelse — laa umiddelbart ved Broen og Slusen, paa det Sted, hvor nu „Kasernen“ ligger. Dette Hus var den første egentlige Bolig mellem Vinderød og Brederød, altsaa paa det nuværende Frederiksværks Grund.

Eberlin var imidlertid ikke fuldt ud tilfredsstillet af Tilladelsen til at sætte Aalekurvene: han ønskede en almindelig Tilladelse til at tage al Slags Fisk i Aaen, saaledes som Møllerne havde haft det ved den gamle Aa. I April samme Aar indkom han derfor med et nyt Andragende til Rentekamret, hvori han udvikler, . . . „at Strømmen i Aaen vel er saa stærk, at ingen Fisk kan gaa op imod Strømmen, saa at der intet egentligt Fiskeri kan finde Sted. Og Bønderne forsikrer mig, at i al denne Legetid har ikke en eneste Fisk været at mærke i Strømmen, skønt det er Fiskens Natur at gaa imod Strømmen. Men det kunde jo dog ske, at en Gedde eller anden Fisk blev dreven i Kompagni med Aalene ind i Kurvene eller under Broen, hvor jeg med temmelig Bekostning af Staaltraad har ladet lave et Gegatter (Gitterværk), som paa ingen Maade opholder Vandet ; til hvilken Opfindelse

Hans Kongelige Majestæts selvegne høje Tanke har foranlediget mig : . Og kom sligt Forpagterne [af Fiskeriet i Søen] for Øre, kunde de tænke, at jeg havde en stor Fangst og gjorde Arresø ; hvis Fiskeri er bleven dobbelt forbedret ved mit Arbejde :! stor Indpas (Skade) hvorfor jeg ansøger baade om Aalefangsten og Fiskeriet i Aaen“. Trods den fine Hentydning til Kongens „selvegne høje Tanke“ fik *Eberlin* dog ikke noget Svar paa sit Andragende. Man tager dog næppe fejl i at formode, at *Eberlins* Fisker har taget hvad Fisk, der kom i Kurvene — i ethvert Fald var dette Tilfældet med de senere Beboere ved Aaen.

Det varede naturligvis ikke længe, inden der kom Andragender til Regeringen fra Folk, der ønskede at udnytte den vældige Vandkraft i den nye Aa. Den første Ansøger var Møller *Wilcken* allerede i 1719, skønt hans Ovre Vindmølle da var opført, og han bad om at maatte flytte Nedre Mølle til den ny Aa. Dette blev dog pure afslaaet, da man nu var bleven overdreven ængstlig og ikke vilde udsætte sig for saadanne Ulykker med den ny Aa, som var sket med den gamle. Nogle Maaneder efter indgav Præsterne i Torup og i Meelby, støttede af Provsten i Ramløse, paa hele Befolkningens Vegne Ansøgning gennem Amtet til Rente-kamret om, at det maatte blive paalagt *Wilcken* at opsætte en Hestemølle i Stedet for den nu standsede Nedre Vandmølle. Samtidig androg de om, at en ny Bro maatte blive lagt over Aaen nede ved Stranden for at spare dem Omvejen ved at benytte Slusebroen mellem Vinderød og Brederød. Dette sidste havde de iøvrigt ansøgt om en Gang tidligere. Den nye Amtmand, *Gram*, udtalte, at Opførelsen af en Hestemølle var „nødvendig nok“, da det nu ofte faldt vanskeligt for Befolkningen paa Halsnæs at faa malet, navnlig da de havde saa lang Vej til andre Vand- og Vejrmøller. Angaaende den ønskede Bro over Aaen,

„saa ihvorvel det kunde være de paa Halsnæs boende samt andre rejsende til Fordel, afhænger det dog af den kongelige Resolution, om Broen over den ny Aa maa tillades, samt om Egetømmer dertil og 60 Rdl. Savskærløn og Arbejds løn maa godtgøres. Jeg skal ikke nægte, at det for de vejfarende og rejsende var bekvemt, om slig en ny Bro ungefær ved den yderste Ende af Aaen imod Stranden maatte bevilges“.¹

Men hverken Hestemøllen eller Broen blev bevilget, og i November samme Aar, altsaa 1720, blev *Nedre Mølle endelig fuldstændig nedlagt*, d. v. s. *Wilcken* „opgav den“ og fik sin Indfæstning tilbage imod at betale sine resterende Afgifter. Regimentskrivener synede Møllen og gjorde Forslag om Bygningernes, Pladsens og Mølledæmningens fremtidige Anvendelse og udtalte, at der kunde indrettes to Huse, hvert paa 16 Fag, af een Del af den paa Pladsen værende Bygninger, og uden Bekostning for Kongens Kasse. I Leje af hvert af Husene kunde man regne 10 Rdl. De øvrige Bygninger paa Pladsen, ialt 34 Fag, burde sælges ved Auktion og nedbrydes, og det samme skulde ske med de to Kværne.² *Wilcken* boede jo nu i de gamle Møllebygninger ved Øvre Mølle, og Vindmøllen oppe paa Mølleaasen var i fuld Gang og betjente Størstedelen af det Distrikt, som tidligere havde hørt til de to Vandmøller.

Den næste Ansøger om at maatte benytte den ny Aas Vandkraft var Major *Eberlin* i Begyndelsen af 1721. Han havde i Mellemtiden været travlt beskæftiget med store Tørlægningsarbejder omkring i Frederiksborgegnen samt med at bygge paa sin Gaard, hvorhos han ogsaa havde været omkring for at se paa Flyvesandet, „der breder sig mere og mere“. Han havde udarbejdet en Plan til „med ringe Bekostning“ at dæmpe Sandflugten; men han døde, inden han rigtig fik begyndt paa dette Arbejde. Ved alle sine Arbejder anvendte han stadig Soldaterne, som der nu, efter Krigens Ophør, ingen Mangel var paa.

¹ Frederiksborg Amts Kopibog $\frac{2}{5}$ 1720. ² Rentekammerets Resolutionsprotokol Nr. 80, Oktober Nr. 10 og Frederiksborg Amts Kopibog $\frac{4}{11}$ 1720.

I Begyndelsen af 1721 var Kongen rejst hen til den ny Aa for at se paa de forandrede Forhold der, og herved har Major *Eberlin* samt Egnens Befolkning med Præsterne i Spidsen benyttet Lejligheden til at levere Kongen personlig deres Andragender om Anlæg af en Vandmølle ved Aaen, hvilken Mølle var bleven saa meget mere nødvendig, som Ovre Vejrmølle kort i Forvejen var nedbrændt. Kongen gav Ansøgningerne til Amtmand *Gram*, for at denne skulde udtale sit Skøn derom, hvad *Gram* gjorde i en længere, skriftlig Forestilling til Kongen personlig. „Jeg veed vel,“ skriver *Gram*, „at Eders Majestæt er af den Mening, at der ingen Vandmølle skal bygges ved Arresø Aa, da ej alene Vandets Udløb af Søen hindredes, men ogsaa Flyvesandet, som kom i Aaen, satte sig, og dets Bortflydende blev derover forhindret, hvilket ogsaa har været min Opfattelse. Men da nu Eders Majestæt har tilstillet mig de to Ansøgninger: 1) fra Major *Eberlin von Feriden*, 2) fra Præsterne og Bønderne paa Halsnæs om, at der maa blive bygget en Vandmølle ved bemeldte „nye Grav“ ved Arresø Aa i Stedet for de to ødelagte Ovre og Nedre Vandmøller og den igen (i Stedet for) opbyggede og for kort Tid siden afbrændte Vejrmølle [maa jeg udtale, at] Befolkningen i den omkringliggende Del af de to Amter er en temmelig stor „Familie“, som plejede at søge disse to Møller; men nu maa de søge Mølle 4—5—6 Mile borte til stor Bekostning og Tidsspilde for sig selv og det kongelige Høveri. Jeg har nu talt med mange fornuftige Folk om Sagen, og de mener alle, at en ny Vandmølle paa den nye [Aa] ikke vil kunne hindre enten Vandet i at komme af Søen eller Flyvesandet, som kunde komme i Aaen; i at flyde bort, navnlig da det Sted, hvor Møllen skulde lægges, er 1280 Alen fra Slusen beliggende, saa at Vandet ej paa slig en lang Distance kan opstemmes den halve Vej. Ejheller havde Beboerne [i de gamle Møller] i sin Tid fornøden Vandet at opstemme, fordi dem aldrig desuden kunde fattes Vand nok baade Vinter og Sommer.“

„Skulde Eders Majestæt være i den Tanke, at hvis Møllen blev

opbygget paa den nye Strøm, vilde Vandet hindres i sit Løb fra Arresø til Issefjorden, og Sandbænke at samle sig i Aaen og saaledes forhindre Vandet i Aaen fra Arresø til Issefjord [at løbe], da forsikrer Major *Eberlin* i sin Ansøgning om det modsatte, men tilbyder sig endog at stille nøjagtig Kavtion, idet han paa egen Bekostning, til at forekomme sligt, vil indrette en Sluse lige med Grunden neden under alt Møllværket, gennem hvilken [Sluse] Sandet skulde kunne bortgaa, ifald noget blev samlet. Det er Eders Majestæt bekendt, at Major *Eberlin* i slige og andre Sager er en kyndig og fornuftig Mand, saa man ikke kan tvivle om, at han har saadan Fundamentalvidenskab . . . og han tilbyder at stille suffisant Kavtion.“

„Vilde Eders Majestæt behage endnu en Gang at tage den nuværende Sluse i Øjesyn og lade dens Stigbord nedsætte, skal det vise sig, at Vandet fra Slusen og til det Sted, hvor Vandhjulene til Møllen kom til at gaa, ikke kan hindres i sit Løb i ringeste Maade. Der kunde ogsaa for en Visheds Skyld sættes et Vandmærke omtrent en Alen under den Højde, som Bunden af Slusen nu har; om Mølleren da stemmede Vandet højere end efter dette Maal, da skulde den, som i Amtet har Tilsyn, eller ogsaa de omliggende Bønder, have Frihed til at trække Stigbordene op og rent at lade Vandet løbe ud, og Mølleren, der øvede sligt, straffes efter Fortjeneste.“

„Denne Mølle med sine Værker, Sluser og deslige vilde vel komme paa 2000 Rdl. Bekostning foruden Tømmer til Værket Det øvrige skaffer Major *Eberlin* selv. Han beder desuden om et lille Stykke Jord af Vinderøds Overdrift til et Vænge — omtrent 100 Favne — hvad der ikke kan hindre Bønderne synderligt og gærne ses af dem, da de i andre Maader har Fordel af Møllens Anlæg. Denne Mølle vilde kunne regnes for en fuld Hovedmølle, saa god som den findes noget Sted her i Landet. Afgiften deraf til Eders Majestæt kunde senere takseres.“

„Major *Eberlin* og mange andre mener, at Aaen ikke kan skæres 3 Alen dybere, da Vandet fra Søen ikke kan have sit Fald saa

fuldkommen, som det var nødvendig; tilmed blev Aaen saa smal nedentil, at derover mere Sandbænke udfaldt og nedskylledes.“ *Gram* slutter endelig med en yderligere, kraftig Anbefaling for Anlægget af Vandmøllen, „som dette Værk sigter allermest til Eders Majestæts Undersaatters store Nytte og Konserveration, og det er en Post, som er meget ønskelig for de omliggende „Familier““

For at bringe Rentekamret over paa sin Side, berettede *Gram* et Par Uger senere til dette, at Beboerne i Kregome og Vinderød Sogne beklagede sig til ham over, at de ikke mere kunde faa deres Korn malet „formedelst de tre ødelagte Ovre og Neder Vand Møller og den afbrændte Vejrmølle“, men maa køre 9—10 Mil til andre Møller — dem selv og deres Bæster til Ruin. Han refererer, hvad der var sket i Forvejen, og tilføjer: „Hvor fornøden end en saadan Mølle er, har jeg dog intet Haab om, at den bliver opført, særdeles om Vandmøllen paa den Nye Aa er Skyld (?), saasom Hans Kongelige Majestæt selv har ladet sig formærke, at det ikke, for sine Aarsagers Skyld, kunde lade sig gøre. Men efterdi den dog er en Post, som er uomgængelig nødvendig, nemlig med een Mølle i Stedet for de tre saafremt Undersaatterne ikke skal blive ruineret“¹

Men alle Anstrængelser var forgæves. Kongen fastholdt Beslutningen om ikke at tillade Opførelsen af nogen Vandmølle ved Aaen; men i Stedet derfor gav han *Wilcken* Tilladelse til at genopføre Vindmøllen og befalede, at der skulde udvises Egetræer af Skoven til Stub og Aksel. Og da *Wilckens* Formuesomstændigheder var meget forringet imod tidligere, fik han sin Kavtion for Møllen tilbagebetalt for at kunne opbygge Møllen for egen Regning, hvorefter Møllens Bygninger overgik til Selveje. Men endnu om Foraaret det følgende Aar (1722) havde *Wilcken* ikke faaet sine Egetræer udviist, saa at hele Egnens Befolkning vedblivende maa have været meget uheldig stillet m. H. t. at faa sit

¹ Frederiksborg Amts Kopibog 22 $\frac{1}{2}$ og 6 $\frac{1}{3}$ 1721.

Korn malet. Om Sommeren 1723 var Møllen dog atter færdig til Brug og blev synet af Egnens sædvanlige fire Synsmænd, hvilke afgav den Erklæring, at Møllen var meget godt bygget og vilde blive til stor Nytte for Egnen. Den synes dog ikke at have kunnet bestride hele Distriktets Mølleri, eller ogsaa har de tidligere Kunder til Nedre Mølle villet være fri for at køre den lange og trælsomme Vej til Vindmøllen, thi samme Aar ansøgte der atter om, at der maatte blive bygget en Hestemølle i Nærheden af den forrige Nedre Mølle, hvilket ogsaa *Wilcken* selv ønskede og Amtmand *Gram* varmt anbefalede. Men først i 1727 blev der givet *Wilcken* Tilladelse til at opføre Hestemøllen og kun paa Betingelse af, at han ikke malede for nogen i Kronborg Amt, hvilket vil sige, at Søgningen fra Tibirke, Tisvilde og Ramløse toges fra ham, hvad han senere beklagede sig stærkt over.¹

I Marts 1724 døde Major *Eberlin* paa sin Gaard ved Hillerød. Hans Enke ansøgte Kongen om at maatte beholde Aalefiskeriet i Aaen, hvilket blev hende bevilget paa de samme Betingelser, som hendes Mand havde haft det, men kun saa længe hun forblev ugift samt paa Betingelse af, at „Vandløbet altid har sin Fart“. Aaret efter, da Majorinden ansøgte om at faa udvist noget Brændsel af Skovene ved Hillerød, bemærker *Gram*, at det er rigtig nok, hvad hun anfører, at hendes Mand „kun nød den Smule Aalefiskeri ved Arre Søe Nye aae for al sin store Møje og Flid og Arbejde baade der og andre Steder, skønt det var Hans Majestæts naadige Intention“ at *Eberlin* skulde haft yderligere Belønning.²

I nogle Aar er der nu ganske stille om Egnen ved Arresø, medens der til Gengæld var opstaaet et livligt Røre i Egnen om

¹Frederiksborg Amts Kopibog $\frac{3}{1}$ og $\frac{17}{1}$ 1722, $\frac{7}{3}$ 1723 og $\frac{20}{3}$ 1728. ²Frederiksborg Amts Kopibog $\frac{12}{3}$ 1724 og $\frac{6}{3}$ 1725.

Tisvilde og Tibirke, hvor man havde taget kraftig fat paa at dæmpe Flyvesandet, og hvor det nu i en Aarrække vrimlede med Militær, der udførte de store Dæmpnings- og Beplantningsarbejder. Som bekendt blev dette Arbejde ført til den gunstigste Afslutning, hvorefter Turen kom til de andre Egne i Riget, der havde været plaget med Flyvesand.

I 1728 lod Frederik den Fjerde bygge en Agat-Slibemølle ved Aaen. Denne Mølle kom til at ligge ved Broen og Slusen, paa den sydlige Side af Aaen. Stedet bestod dog kun af en enkelt, mindre Bygning, der stod paa Pæle ud over Aaen og var udstyret med to Slibestene, hver paa sin Aksel, der dreves af Aaens Vand. Agatmøllen fik sit eget Sluseværk, uafhængigt af den ældre Hovedsluse. Men desuden indrettedes der et Beboelseshus ved Siden af til Agatsliberne. Til at passe dette lille Anlæg, som skulde arbejde for Kongefamilien alene, havde man indforskrevet to Udlændinge: *Michel Becher*, der var ugift, og noget senere *Johan (Jean) Nicolas Risler*, der var gift og havde flere Børn. De underholdtes af Kongens Privatkasse og var i eet og alt afhængige af Kongens og Dronningens Godhed. Allerede 1729 blev *Becher* med kongelig Tilladelse viet i Hjemmet til Jomfru *Maria Elisabeth Jensen*, Datter af en Kaptajnsenke *Juliane Jensen*,¹ der havde købt det lille Hus, „Aahuset“, som Major *Ebertin* havde ladet bygge til sin Fisker. Majorinden havde nemlig giftet sig i Mellemtiden, hvorved hun mistede Retten til Aalefangst i Aaen og solgte Huset, der jo laa lige overfor Agatslibernes Bolig, kun skilt fra denne ved Vejen fra Brederød til Vinderød. De to Huse og Møllen forblev i en Aarrække de eneste Bygninger ved Aaen og de to—tre Familier de eneste Beboere der. Aalefangsten var bleven overdraget til Amtsforvalter *Lorenz Juhl*, som atter for 50 Rdl. aarlig udlejede Fiskerettigheden til Forpagteren af det kongelige Fiskeri i disse Amter.

¹Vinderød Kirkebog. „Monsieur“ Wileken i Øvre Mølle samt den „kongelige“ Agatborer havde bevidnet, at Brudeparret ikke var i Slægt med hianden Underskrevet Johan Andreas Wilcken og Johan Nickel-Riszler.

Hvad for Landsmænd de to Agatslibere — *Risler* siges særlig at have været *Agatborer* — var, er uvist. Nogle, heriblandt Oberst *Tscherning*, Faderen til den bekendte Politikker, mener, at de var Tyskere, men nogle Efterretninger tyder paa, at de var Fransk-mænd. De var dog ikke Katolikker, da Præsten i Kregome skriver om dem, at han har forhørt dem m. H. t. deres Kristen-dømskundskab uden at have funden noget at udsætte herpaa. 1730 fødtes det første Barn hos *Bechers*. men det var dødfødt.

Omtrent fra Nytaar 1730 har den lille Fabrik begyndt sin Virksomhed: en beskeden Begyndelse paa den store Betydning, som Stedet efterhaanden skulde faa for det industrielle Liv i Danmark. Og allerede i Februar samme Aar begynder Bønderne at klage over, at Vandet i Søen stiger med stor Voldsomhed „siden den over Aaen værende Agath-Fabriques Indrettelse“. Amtmand *Gram* maatte straks afsted til Aaen og Søen for at undersøge Forholdene, som han fandt ret faretruende — næsten som i Aarene før Aaens Gravning, idet Vandet bl. a. ved Huseby stod omtrent op til Husene. Desuden befandt man sig jo netop i den kritiske Februar. Maaned med stærk Tilstrømning af Vand til Søen, Isgang og stormfuldt Vejr. Han foreslog derfor, at der snarest indrettedes en „Omløbssluse“ ved Agatfabrikken i Lighed med en almindelig Vandmølle, hvad der dog ikke blev noget af endnu. Men en Martsnat det følgende Aar skete der et alvorligt Uheld, idet Aaen pludselig gennembrød Møllens Sluse og Dæmning og ganske ødelagde saavel disse som den lille Fabrik og samtidig anrettede betydelig Forstyrrelse i Aaens Leje ved at skylle væk af Bredderne.

Over-Landbygmester *Krieger*, der havde forestaaet Opførelsen af Fabrikken m. m., afgav straks Beretning til Rentekamret om „Vandets Udbrud ved Agatmøllen“ og udtalte „for det første“, at Agatsliberne selv havde forvoldt Skaden, ved at de havde hindret Vandets frie Udløb; „for det andet“ at Agatsliberne ikke til Bunds forstod deres Profession, „saa at man ej kan formode andet af dem end Skade“; „for det tredie“ mente han, at det vilde stemme

bedre med Hans Majestæts Interesse, at en forstandig Mand fik Værket overdraget, da disse Folk ej længere kan betros det uden en Tilsynsmand. Amtmand *Gram*, der fik *Kriegers* Indberetning tilstillet til Udtalelse, indrømmede, at der nok kunde være noget om, at Agatsliberne selv var Skyld i det skete, „da det vides, at Vandet forud i omtrent 9 Uger har haft sit Løb ubehindret, hvorfor de ej formodede, at det i een Nat skulde gøre nogen Skade. „Men,“ tilføjer han med nogen Malice, og vistnok sigtende til *Krieger*, der jo havde anlagt Værket, „for en Del har ogsaa den meget løse og sandede Grund, hvorfor maaske ingen tog sig ivare, været Aarsag. Hvad det andet Punkt angaar, da er det mig ubekendt, om Hr. *Krieger* har Indsigt til at dømme om deres Dygtighed i Professionen; men det er dog bekendt, at den norske Agat ej er nær saa fin eller har det Udseende, som den, der faas fra udlændiske Steder, hvorfor de maaske nok burde prøves. Hvad enten Hans Majestæt vil bevare Værket eller ej, mener jeg dog, at en Sluse med velforvaret Bolværk og Bro derover bliver lavet, da netop paa dette Sted falder Passagen fra Halsnæs og herind; thi Halsnæs er formedelst Aaen, som gaar fra Søen og i Stranden, adskilt fra dette Land. Maaske var det bedre for Hans Majestæts Profit, om en anden, for Landet tjenligere Fabrik blev anlagt; men indtil dette er bestemt, bør Værket, mener jeg, konserveres, idet jo ogsaa de to Familier, som er forskreven herind og med Livsfare er gaaet fra deres Fædreland, hvor de aldrig igen tør komme, iligemaade kunde konserveres. Thi at Værket nedbrydes, er ikke Hans Majestæt til nogen Fordel; og at lade lave en Kornmølle deraf lader sig ikke ret vel gøre, da det præjudicerer de andre omkringliggende Møller; thi ellers havde forlængst en Kornmølle, som salig Major *Eberlin* søgte om, været opsat.“

„Approberer Hans Majestæt [*Kriegers*] Overslag til Værkets Istandsættelse, mener jeg, at Stigbordene bør indrettes saaledes, at naar de var optrukne, der da kunde sættes Laas for dem, hvortil Amtets Regimentsskriver kunde have Nøglen og ej tillade,

at de blev [ned]sat, uden naar der ingen Fare var at befrygte derved, hvorom han af den omliggende Sognefoged og Bønder kunde faa Underretning, som ogsaa kunde beordres at have Indseende med Søens Vande; thi Sliberne kan uden Fare bevilges fri Disposition over Værket hele den øvrige Tid af Aaret, naar der kun i Efterhøst, ved stærk indfaldende Regn, og om Vinteren med megen Sne og hastigt Tøvejr føres Tilsyn med dem.“¹

Man ser, at den meget dygtige og samvittighedsfulde Amtmand havde Medlidenhed med de fattige, fremmede Mennesker og holdt Haanden over dem. Ogsaa i de kommende Aar, da deres Omstændigheder yderligere forværredes, viste *Gram* sig som deres venlige Beskytter paa alle Maader; men Sliberne paa deres Side viste sig ogsaa ved deres stille Flid, deres store Nøjsomhed og deres hele tilbageholdne Færd i højeste Grad værdige til Amtmandens Velvillie for dem.

I Juni samme Aar var Christian den Sjette oppe at inspicere Arbejderne i Flyvesandseggen, og Kongen lagde herved Rejsen saaledes, at han kom hen til Agatfabrikken og besaa den Skade, som Aaen havde forvoldt. Da henlaa det hele endnu i den Stand, som Oversvømmelsen i Februar havde bevirket. Kongen befalede herved *Gram*, at denne skulde underrette Rentekamret om, at Fabrikken igen skulde sættes istand, „for at Sliberne, der er forskreven herind, ikke skal blive Hans Majestæt til Last og Underhold“. Men, føjer *Gram* til, Arbejdet er meget betydeligt, og en stor Del af Sommeren vil hengaa dermed. Til Bygningen af den ny Sluse i Stedet for den ødelagte sendte *Krieger* 15 Soldater op, og det var Beregningen, at de skulde udføre Tømmerarbejdet derved i en Tid af 10 Uger, hvad *Gram* ogsaa mente passende. Men da Vandet nu i næsten et halvt Aar havde haft sit Løb ganske uhindret, havde det fortsat Ødelæggelserne fra i Februar og paa begge Bredder revet en Mængde Jord og Sand ned og

1813

¹ Dette og de fleste af de i det følgende benyttede Aktstykker er hentet fra Frederiksborg Amts Kopibøger for disse Aar.

opfyldt Aaen hermed, saa at der til at oprense Aaen og istandsætte Bredderne maatte et større militært Kommando derop. Da man til Indretning af den ny Omløbssluse tilstoppede og tørlagde Aaen, viste det sig, at den egentlige Hovedsluse fra 1719 var meget skrøbelig, hvorfor man i en Fart maatte lave Overslag over en ny Hovedsluse. Dette Overslag fik vel meget hurtig Approbation af Kongen, og sidst i Oktober var Omløbsslusen færdig, og man kunde forsaavidt godt have begyndt at arbejde igen, men der gik endnu adskillig Tid hen, inden der atter kom lidt Gang i Sliberiet, som vedblivende alene havde Kongefamilien til Kunde. I henved et Par Aar var de stakkels Agatslibere med deres hurtig tiltagende Familier hovedsagelig henviist til at leve af den Smule Aalefiskeri i Aaen. Men da „Fiskemesteren“ jo havde lejet Fiskeriet af *Lorenz Juhl*, „disputerede“ han Sliberne dette og klagede til Rentekamret over, at Sliberne gik ham i Næringen. Amtmand *Gram* blev naturligvis affordret Erklæring om Sagen, og han udtalte, at „Fiskemesteren har absolut Retten; men det er sikkert, at Agatsliberne er i en elendig Tilstand og fast i to Aar intet har haft at leve af uden denne liden Fangst, og hvad Hans Majestæt ellers af særlig Naade har tilstaaet dem af Partikulærkassen engang imellem som en Almisse. Men Fiskemesteren kan ej heller ret faa Nytte deraf, hvad enten nu Fabrikken igen skal drives, eller der skal indrettes et for Landet nyttigere Værk der; thi Mesteren (paa Værket) maa kunne sætte og trække Stigbordene, naar han synes.“ I 1734 indsendte Sliberne Ansøgning til Kongen om at faa leveret noget Agatsten til at arbejde i og skildrede samtidig deres yderst fortrykte Kaar. *Gram* udtalte i den Anledning, at de havde Ret i alt, hvad de havde skrevet. „Deres Tilstand er meget slet, da de ingen anden Indtægt har end Agatsliberiet og af dette kun, hvad Kongen og Dronningen giver dem; men da dette Arbejde ej er konstant, har de største Nød med at ernære deres to Familier.“ *Gram* anbefaler dem til at faa leveret Agatsten samt Tilladelse til Aalefangst i Aaen

samt nogle Læs Hø til nogle Kreaturer — hvilket de ogsaa havde ansøgt om. De fik da ogsaa tilstaaet deres beskedne Ønsker.

Agatslibernes nærmeste Omgang i de første Aar havde været Møller *Wilcken*. der jo ligesom de selv var udenfor Bondestanden og vel har kunnet tale Tysk (eller Fransk) med dem, indtil de fik lært Dansk nogenlunde. Men ogsaa for *Wilcken* var det jo gaaet stærkt tilbage, og nu kunde han ikke mere svare sine Afgifter og vilde sælge Møllen — Møllerrettigheden var jo vedblivende Statens. I 1733 trængte han til en ny Mølleaksel, men havde ikke Raad til at købe nogen, hvorfor han søgte om og fik Tilladelse til selv „at se sig lidet om“ i Skovene baade i Kronborgs og i Frederiksborgs Amt efter et tjenligt Egetræ til denne Aksel. Overførsteren, *Clodius*, mente dog, at en saadan Eg kun var at finde paa to Steder, nemlig i Kronborg Amt i „De syv Vange“, i Frederiksborg Amt i Lille Dyrehave.

Efterhaanden bedredes Agatslibernes Kaar noget, saa at de to Familier tilsammen havde en aarlig Indtægt af 4—500 Rdl. i Arbejdspenge, hvorhos de havde frit „Husværelse“, Brændsel og Hø, medens Aalefiskeriet indbragte dem omtrent 70 Rdl. aarlig. Og samtidig med at deres Kaar forbedredes, skønner man, at de begynder at komme sammen med Bønderne i de nærmeste Steder. I 1736 døde den ældste af dem, *Risler*, „nemlig den, som sidst blev forskreven“. Da Enken sad tilbage med seks Børn i jævn Fattigdom, indstillede *Gram*, at hun vedblivende skulde dele Indtægterne paa Stedet med Familien *Becher* og beholde Bolig som hidtil, hvilket ogsaa skete. En af Sønnerne havde arvet baade Faderens Navn og hans Haandtering og blev Agatborer. I 1741 erfarede *Becher*, at der til Landet var ankommen en Agatborer ved Navn *Johannes Wildt*, og han bad om at maatte faa *Wildt* til Hjælp ved sit Arbejde „til Deres Majestæters Nytte og Fornøjelse“ samt om, at *Wildt* maatte nyde de samme Indtægter, som afdøde *Risler* havde haft, eller en ekstra Understøttelse i Stedet, da jo *Rislers* Familie ogsaa skulde leve. Heldigvis var *Wildt* en ung Mand og ugift; men da han var meget „pauvre“

for Klæder og Arbejdsredskaber, fik han nogen Understøttelse foreløbig og blev ansat paa Agatmøllen.

I 1743 opførtes der endnu et Beboelseshus ved Aaen. *Becher* var nemlig enedes med Fiskemesteren om, at *Becher* skulde have de rede Penge, som Fiskemesteren havde faaet tilstaaet nogle Aar i Forvejen for at afstaa sin Fiskerettighed til Agatsliberne. Men ligesom *Eberlin* i sin Tid maatte ogsaa Fiskemesteren nu have en Mand boende ved Aaen til at passe Fiskeriet. Kaptajns-enken beboede imidlertid stadig det gamle Fiskerhus, „Aahuset“, og hun vilde ikke sælge det, saa at der maatte bygges et nyt Sted til Fiskeren. Amtmanden lod udvise en Byggegrund dertil i nogen Afstand fra de andre Huse ved Aaen, skønt Fiskeren helst vilde bo i Nærheden af de andre Familier. Efter en Del Betæneligheder, der navnlig drejede sig om Faren for Ildsvaade fra Beboelseshusene til Agatmøllen, gik Amtmanden dog endelig ind paa, at ogsaa det nye Hus maatte opføres ved Hovedslusen og Broen.

I 1745 trak en ny Sky op paa Agatslibernes Himmel: man begyndte i Kjøbenhavn stærkt at tænke paa at nedlægge Agatfabrikken, hvis virkelige Nytte ogsaa kun var ringe, hvad selv de mest velvillige — heriblandt Amtmand *Gram* — maatte indrømme. Naturligvis blev der affordret *Gram* Erklæring om, hvorledes Agatsliberne kunde „forsynes“, altsaa hjælpes til et andet Levebrød, hvilket helst skulde ske uden Udgift for Kongens Kasse eller for „Undersaatterne“, og paa lignende Betingelser skulde Agatmøllen omdannes til en eller anden nyttig Fabriksvirksomhed, som helst med Tiden skulde kunne give den kongelige Kasse nogen Indtægt. *Gram* antog, at naar man „publicerede det paa de rette Steder“, kunde man nok opnaa dette sidste. Det, der laa nærmest for Haanden: at indrette en Kornmølle, vilde „præjudicere“ de bestaaende Møller, og det turde man ikke, skønt der „vel hertil er den bedste Situation“. Man kunde ogsaa anlægge „en privilegeret Kro eller Værtshus“; men det vilde skade de nærmeste Købstæder, og, føjer *Gram* betegnende til, „der sker og-

saa sjælden nogen Færdsel af rejsende.“ — „Jeg har korræsponderet med Regimentskvartermester *Steffen Hansen*, der ejer Kronborg Geværfabrik, om han ikke vilde anlægge en Indretning, hvor der kunde laves Staaltraad, Lcer, Knive eller lignende; men navnlig fordi Stedet her ligger saa afsides, kan han ikke. De to Agatslibere har stor Familie, er ubevandt i Landet og ikke vant til andet Arbejde. Den yngste af dem, *Johannes Wildt*, er et ædrueligt Menneske, der ej er uvittig. Han kunde maaske faa en lille Betjening som Færgemand, ved Toldvæsnet ell. lign. Den anden, *Michael Becher*, er p. G. a. Alderdom og Skrøbelighed saaledes faren, at han ikke kan arbejde, og han har næppe langt igen. Han kunde maaske blive Møller eller Værtshusmand. Men indtil de employeres, maatte de tilstaas noget i Naade at leve af.“

Aaret efter resolverede Kongen, nu Frederik den Femte, at Agatmøllen skulde nedlægges; men nogen Kornmølle maatte der ikke indrettes. *Gram* foreslog atter en Fabrik for Tilvirkning af lettere Jernvarer eller ogsaa en „Stampe-, Stivelse-, Papir-, Pudder- eller Perlegryns mølle, hvilket er Landet til nogen Nytte og kunde bekendtgøres i de trykte Gazetter“. Vilde saa nogen antage Stedet og i Tiden engang svare nogen Afgift deraf og drive det paa egen Bekostning, vilde dette være nogenlunde antageligt. *Gram* talte atter Agatslibernes Sag og foreslog, at der foreløbig tilstodes dem en Understøttelse af 150 Rdl. aarlig til hver Familie, og det syies, som om man tog hans Forslag til Følge.

Agatslibernes nærmere Skæbne er ubekendt; dog ses det, at *Wildt* slog sig ned i Brederød, og at han senere gik i Tjeneste hos *Classen* som Agatsliber. Endnu 1749 nævnes „Ung Karl *Wilhelm Becher* af Aahuset“ som Fadder hos en af Bønderne, og Aaret efter deltager Agatborer „*Johan Reudslér*“ i en kirkelig Handling i Vinderød. Det synes altsaa, som om alle tre Familier er forbleven i Nærheden af det gamle Hjem. 1751 døde Enken *Juliane Jensen* „af Aahuset“, og Huset overgik til *Becher*.

Herefter traadte *Gram* i Forhandling med Økonomi- og Kommercekollegiet om, af hvad Art den ny Fabrik skulde være, men

det skulde være noget, som kunde være Landet tjenligt. I 1747 meldte sig en Mand ved Navn *Poul Thomsen* som lysthavende til Vandkraften, idet han i Forbindelse med et Stampeværk vilde male alle Slags Korn samt „adskillige Sorter Gryn og Sigtning“ — alt paa egen Bekostning, men til Gengæld med særlige Privilegier. Dette kunde Amtmanden dog ikke anbefale, medmindre *Thomsen* først købte Ovre Mølle og Havelse Mølle, hvis Privilegier vilde skades af en saadan Mølle ved Aaen. Efter mange Forhandlinger frem og tilbage tilbød *Thomsen* at anlægge og drive en Læderfabrik; men de Garantier, han tilbød, indgød ikke nogen Tillid, og han synes kun at have været en Projektmager. Agatmøllen og den dertil hørende Beboelse blev solgt ved Avktion i 1750 og indbragte omtrent 50 Rdl. Tre Kakkellovne var undtagne fra dette Salg og skulde gemmes indtil videre. De to Slibestenen købte den ny Møller i Ovre Mølle, *Peder Høg*, og han mente herved at have erhvervet sig Ret til at ansøge om at maatte anlægge „en liden Vandmølle“, hvad der dog straks blev afslaaet, skønt Amtmanden anbefalede Andragendet. Forøvrigt var baade Møllebygningen, Dæmningen og Slusen allerede stærkt medtagne og stod for Fald, og Beboelsesbygningen dertil blev ilde medhandlet af „skarnagtige“ Mennesker.

I 1751 indfandt der sig en Franskmand, der kaldte sig *Depeyrembert*, som med Støtte af Pengemænd i Kjøbenhavn vilde anlægge en Kanonfabrik ved Aaen, og dette Værk skulde drives i stor Stil. Rentekamret affordrede i den Anledning *Gram* Oplysninger om de tilbageværende Bygninger samt om Grundforholdene. Da tilhørte det ene Hus endnu *Becher*, det andet Fiskeforpagteren *Sieur Carlsen*, hvis Fisker beboede det; men nu saa det ud til, at baade Huse, Fiskeri, Vandkraft og Grunden langs Aaen skulde overgaa til *Depeyrembert*, som dog ikke endnu i Juni 1751 havde været deroppe. Om Grundene skriver *Gram*, at Pladsen, hvor den nedbrudte Agatmølle havde staaet, kun var lille og kun havde Grund til et 6—8 Fags Hus, som ovenikøbet maatte opsættes paa Pæle p. G. a. den løse Bund. I alle den

øvrige Grund omkring 'Aaen tilhører Hans Majestæts Bønder i Vinderød By og kan vel ej paa anden Maade overlades, end at Bønderne maa have en billig Godtgørelse i deres Afgifter Det er nødvendigt, at *Depeyrembert* selv eller ved Kommissionær indfinder sig her paa Stedet for at anvise, hvad Grund han behøver til Værket, og skal jeg nok være ham behjælpelig med dette saa nyttige Værks Befordring.“ I Juli kom *Depeyrembert* personlig op til Stedet, „tog Situationen i Øjesyn“ og lod optage et Kort over Grunden. Han anmeldte for *Gram*, at han behøvede „et Jordsmon langs med Vandløbet, paa hver af Siderne 840 Toiser, eller som formenes 840 Favne, og i Breden 175 Toiser eller Favne, der fra Vinderøds Mark og de omliggende Byers Fællad bliver at indtage. Denne Plads kan dels nu, dels naar Høsten er inde, udlægges til Fabriquen — dog vil det nok være nødvendig, at uvildige, af Birkeretten udnævnte Mænd skønner om, hvad Afslag de paagældende Bønder bør have. *Depeyrembert* ønsker snarest at faa Pladsen, hvad jeg intet har imod; thi hvad de to Huse angaar, der staar paa Stedet der endnu, er disse ved Akkord i disse Dage købt af Ejerne for 166 Rdl. 4 Mark, saa at *Depeyrembert* med sine Folk straks kunde benytte dem til Beboelse.“ I September var Taksationsforretningen over den Jord, som Bønderne afstod til Kanonfabrikken, endt, og *Gram* anbefalede, at Bønderne fik godtgjort aarlig 80 Rdl. for deres Afsavn af „dette anseelige Stykke Jord“.

Det skal, idet der med Hensyn til Stedets, Frederiksværks, senere Historie henvises til Nyrops udførlige Arbejde om Classen, sluttelig kun bemærkes, at *Depeyrembert* kun en kort Tid forblev her i Landet, og at han ikke indfrie de store Forventninger, man havde sat til ham.

Det var en mægtig Forandring til det bedre, der i Løbet af den første Halvdel af det 18. Aarhundrede var foregaaet med Arresø Egnen, og de forandrede Forhold kendetegnes endnu tydeligere, naar man følger Udviklingen til henimod 1760, da *Classens* vældige Energi og Sejhed, paa det stærkeste støttet af Regeringens Velvillie og direkte Hjælp, frembragte saa store og betydningsfulde Resultater. Omkring Aar 1700 rasede Sandflugten næsten ganske uhindret i Egnene nord for Søen, medens Søens Vand ødelagde store Værdier langs de vidtstrakte Bredder.

Halvtreds Aar senere var det lykkedes fuldstændig at forandre dette: Sandflugten var standset, og den prægtige Tidsvilde Plantage skød kraftig frem af det hidtil saa ødelæggende, golde Sand. Den vældige Arresø var bleven henviist til sit gamle, naturlige Omraade, og Tusinder af Tønder Land var vunden tilbage til rolig Besiddelse af de mange Mennesker, hvis Liv og Velfærd hidtil havde været truet af det graadige Vand. Søens overstrømmende Kraft, der saa længe kun havde givet sig Udslag i Ødelæggelser, hvis Grænser ikke var til at overskue, var nu bleven tagen i Brug til nyttig Gærning, hvorved der skabtes nye og store Værdier for Staten som for den enkelte. Samtidig var det af stor Betydning for Befolkningens aandelige Sundhed, at man saa, hvad der kunde udrettes ved dygtigt, ihærdigt og forstandigt Arbejde i denne Egn, hvorfra der tidligere kun var kommen uendelige Klager, men hvor Befolkningen selv intet havde gjort af Betydning for at hjælpe paa Forholdene. Og efter at Egnen i en Aarrække havde været som en syg Plet paa Statslegemet, hvorfra der kun kom Klager og Bønner om Hjælp, var nu de sunde Safter strømmet til og fremkaldte Arbejdsiver og Tilfredshed i stedse voksende Udstrækning.

Begivenhederne i denne Egn i det her betragtede Tidsrum viser nogle af de for den dalevende Slægt karakteristiske Træk: en vis Samfølelse, en stærk Passivitet, særlig overfor Naturforhold, og et deraf følgende Hang til i stort som i smaat at søge Tilflugt hos Myndighederne for at paakalde Hjælp fra disse; thi klage:

det forstod man dengang til Gavns. En naturlig Følge af den store Befolknings Mangel paa Selvvirksomhed var den forholdsvis faatallige Embedsstands Dygtighed og Mangesidighed. Der var ikke det Forhold, der laa under eller over en Amtmands Virkeomraade: kirkelige, sociale, retslige, militære, erhvervsmæssige Forhold — alt skulde en Amtmand dengang, ligesom Lensmændene tidligere, kunne tage sig af; han skulde vejlede og støtte nedadtil som opadtil. En ganske lignende Virksomhed som Amtmandens paa Krongodset overfor Kongens Bønder samt overfor Købstæderne udøvede „Proprietarierne“, d. v. s. Godsejerne, overfor deres Bønder: ogsaa de var Øvrighed, Vejledere og Hjælpere paa alle Omraader, og deres Hjælp og Vejledning blev overalt udnyttet fuldtud.

Men i Kongens Person løb alle Traade sammen. Kongen skulde i sidste Instans tage Bestemmelse om alt fra det største til det mindste, og samme Dag, som Kongen beslutter om Krig eller Fred, om Slag, Belejring, om Forbund med fremmede Stater, personlig forhandler med Gesandter og Fyrster, maa han afgøre, om Bønderne i denne eller hin Landsby i Danmark eller Norge eller Hertugdømmerne kan tilstaas noget Sædekorn gratis, eller om en Toldbetjent kan ansættes i Mariager. Medens Frederik den Fjerde har den russiske Hær liggende udenfor Kjøbenhavn og forhandler med Peter den Store, maa han ogsaa tage Bestemmelse om, at der til Reparation af en lille Landevejsbro i Snoldelev maa tages en „gammel, udgaaen Eg“ af den nærmeste Skov. Selvfølgelig var det umuligt for Kongen, skønt han fik Kollegiernes Betænkninger og ofte Sagernes Dokumenter forelagt og underskrev Resolutionen, at sætte sig ind i alle Sagerne; og samtidig med, at man ser Tilkendegivelser af, at Kongen meget vel erindrer tidligere Andragender og Indstillinger vedrørende en Sag, kan man af og til ogsaa se, at Kongen maa have nøjedes med et kort Referat af vedkommende Oversekretær, før han underskrev Resolutionen.

De tre Konger, i hvis Regeringstid den her omhandlede Periode

ialder: Christian den Femte, Frederik den Fjerde og Christian den Sjette, saa forskellige de end kunde være m. H. t. aandelige Evner og til Tilbøjeligheder, var alle besjælede af den samme overordentlige Pligtfølelse overfor Land og Folk; de viiste hele deres Regeringstid igennem, at de var gennemtrængte af Bevidstheden om, hvad deres høje Stilling fordrerede af dem, og de bestræbte sig, hver efter sit Naturel, efter Evne for at opfylde de store Krav, der stillede til dem. Saaledes ser vi, at Christian den Femte, skønt syg og svag, selv rejser til Flyvesandseggen og til Arresø for ved Selvsyn og ved at høre den stedlige Befolkning at danne sig et Skøn om Forholdene. Frederik den Fjerde gjorde hyppige Rejser til Egnen for at følge Arbejderne der og viiste den største Interesse derfor, medens derimod den svagelige og af Naturen sky og tilbageholdne Christian den Sjette med stor Flid og Grundighed i sit Kabinet søgte at sætte sig ind i alle Statens Anliggender og lede disse paa det bedste.

En yderligere Side af Datidens Styrelsesform i Danmark er det store Hensyn, der som oftest toges til bestaaende retslige Forhold, til gamle Sædvaner og Vedtægter samt den betydningsfulde Medvirksomhed, som Styrelsen ofte indrømmede eller fordrerede af den paagældende stedlige Befolkning. Men først og fremmest maa man lægge Mærke til den store, næsten ængstelige Omhu, som Styrelsen til enhver Tid viste for Landets bærende, ja næsten eneste Erhverv, Landbruget, for Bondestandens Ve og Vel, saaledes som man dengang opfattede det, og som Tidsforholdene i det hele gjorde det naturligt.

En Klokkerstrid i Gandløse.

Ved
Lærer S. P. Jensen.

I GANDLØSE SKOLE findes to gamle Skrivelser fra 1735—36, forfattet af daværende Klokker ved Gandløse Kirke, Hr. Michel Hansen, nemlig: En Ansøgning tra Michel Hansen til Stiftsbefalingsmanden Nic. Gersdorff, samt en Kopi af en Kontrakt af 1735 mellem Gandløse Bymænd og Klokkeren angaaende Ringningen, anvendt som Bilag til nævnte Ansøgning, og endelig er Stiftsbefalingsmandens Svar paa Klokkerens Ansøgning paategnet denne.

Anledningen til Skrivelsernes Fremkomst er den, at der er opstaaet en heftig Strid mellem Klokkeren og Bymændene i den anden af Sognets Byer, Knardrup. Disse har i aarevis nægtet at yde Klokkeren Betaling for Tolvringing om Middagen, og denne har da set sig nødsaget til at søge Øvrighedens Assistance.

Saavidt man kan se, har Michel Hansen det Aar, Striden bryder ud, 1730, været Klokker i Gandløse i en femten Aar. Der har sikkert hersket den bedste Forstaaelse mellem Klokkeren og Bymændene i begge Sognets Byer. Klokkeren har overtaget Bymændenes Forpligtelse til at ringe saavel Bede- som Fredsklokken imod Betaling, der ydedes i Form af visse Pund Brød aarlig pr. Gaard. Efterhaanden har Klokkeren forbedret sit Embedes Ind-

komster ved ogsaa at gøre Tolvringen obligatorisk, til Trods for at Loven ikke paabyder denne. Det er mulig denne Omstændighed, der har bevirket Knardrups Mændenes Protest. Striden er staaende nogle Aar, og 1734 ansøger Klokkeren „Hs. Excellence Conseiller von Holstein“ om Hjælp; denne kommer under den Form, at Stiftsbefalingsmanden*) giver Regimentsskriver Thomas Hansen Ordre til at foreholde Knardrups Mændene at gøre deres Pligt ligeoverfor Klokkeren, men Henstillingen hjælper ikke. Knardrups Mændene vedblev at nægte. Det tilføjes, at Klokkeren, siden Gandløse „Rytterskole“s Oprettelse i Følge Forordningen af 1721, tillige er bleven Skoleholder der i Byen. Det er antagelig derfor, at hans Sag fremmes gennem Regimentsskriveren (d. e. Forvalteren over Ryttergodset), der er hans Skoleautoritet.

Under Striden med Knardrupperne ser Klokkeren sig til at staa sig godt med Gandløserne, og 1735 indgaas en ny Klokkerkontracht med Gandløse Mændene. Af denne, der sikkert er forfattet af Michel Hansen, hidsættes en Tekstprøve;

„Udi den Hellige Trefoldigheds Navn Og paa vores Høye Gunstige Øvrigheds Naadige Behag Kendis Vi underskrefne Boemænd udi Gandløse By og hermed vitterligt gjør, at have indgaaet Saasom vi og hermed indgaa og vedtager denne Contract som af vores forfædre for Rum tid siden er indgaaet og vedtagen. Nemlig at betale een Mand for at ringe Bede og Fredsklokken samt Tolvklokken om Middagen. Dasom vores nuværende Klokker Michel Hansen haver udi een Tyve aars tid ringet Klokkerne for os Saavel som for Knardrup Bymænd som forsvarligt kand være. Altsaa er vi underskrefnes forlangende at Michel Hansen det og herefter dags vil gjøre. Hvorfor vi forpligter os til med vores Egne Hænder underskrefne Hannem derfor at betale forsaavidt os kand tilkomme at ringe Klokkerne. Nemlig (1) for at ringe tolv om Middagen Skal Michel Hansen

*) Gehejmerraad Johan Ludvig Holstein var Stiftsbefalingsmand til 1735, da han afløstes af Nic. Gersdorff.

Aarligen Nyde efter gammel vedtagen Skik, af hver Heelgaard tolv pund Brød og af een Halvgaard Sex ₴ Brød, og det til hver Michaels-dag (2) for Bede og Fredsklokken at ringe shal hand nyde af os som hidintil Skeet er og i Mands Minde har været vedtagen af Samtlig Sognefolk. Hvorimod jeg Michel Hansen lover og tilforpligter mig at ringe Klokkerne som forsvarligt kand være for saa mange som paa obenstaaende har indgaaet og underskreven, og at dette venligen og i Mindelighed er Sluttet og indgaaet tilstaar vi med vores Egne Hænder underskreven og skal uryggeligen holdes.

Actum Gandløse d. 1° Marty 1735."

(Her følger de 22 Bymænds Underskrift.)

Men Knardrups Mænd vil ikke lade sig bevæge, derfor maa Klokkeren for anden Gang søge Hjælp ved at sende sin ærbødige Ansøgning til Stiftsbefalingsmanden, saalydende:

*„Deres Excellence
Høy Ædle og Velbaarne Herre
Hr Stifts-Befalnings-Manden*

Ieg fattige underskrefne Klokker udi Gandløse, haver udi nogle Aar højligen været foraarsaget, at udbede mig Vores Høy Gunstige Øvrigheds Naadige Assistance Angaaende Knardrups Gaardmænd som er Ni heele Gaarde, hvilke Gaardmænd nu udi fem Aar iche har vildet betale mig mit Klokkerbrød, som ieg Skulde have til Løn, for ieg ringer tolv om Middagen Aarlig af hver heel Gaard 12 pund Brød. Endskiønt det udi 60 Aar og derover, haver været en vis Løn, for de Mænd, som haver været Klokkere ved Gandløse Kirke, af Samtlig Knardrups og Gandløse Gaardes Beboere. Hvilket ieg beviser med Hosfølgende og paa Ny sluttede Contract imellem mig og Samtlig Gandløse-gaardmænd af Dato 1ste Marty 1735 Lit A."

Klokkeren beskriver derefter, hvorledes han 1734 søgte og fik Conseiller v. Holsteins Hjælp mod Knardrupperne, men at disse ikke deraf lod sig bevæge og fortsætter dernæst:

„Altsaa var ieg foraarsaget ved Seneste Holdne Session udi friderichsborg at udbede Hans Høye Excellence Hr. Stifts Befalingsmandens Allernaadigste Assistance Angaaende Ofte ermelte Klokkerbrød. Samme tid behagede Deres Høye Excellence i Naade at svare mig, Hand vilde lade erfare, Hvad Knardrups Mænd hafde imod mig at indvende. Og som ieg iche siden den tid iche haver Erlanget Hr. Stifts-Befalnings-Mandens Allernaadigste Assistens Saa falder endnu denne Sinde min ydmyge Bøn at ieg i Naade den maa nyde, hvilket ieg og haaber. Saasom ieg formoder at Knardrups Mænd ingen billig aarsag har imod mig fattige undertrykte Mand, hvor med de kan fragaa mig mit Klokkerbrød. Mens Sagen beror alleneste paa, at den Høye Gunstige Øvrighed vil i Naade behage at komme mig fattige Mand til Bistand. Saa-som Loven ikke befaler at der skal ringes tolv om Middagen. Mens har dog i mange Aar førrend vor Allernaadigste Konges Lov er udgangen og siden hid indtil Dato været Taaelig af vores Allernaadigste Høye Øvrighed. At Bønderne overalt i Sælland lader ringe tolv om Middagen med Klokken og betaler en Mand derfor Efter een hver Steds i Landet gammel vedtagen Skik og Sædvane. Ieg for(— —) mig i Allerunderdanigste ydmyghed at Nyde Deres Høye Excellence Hr. Stifts-Befalnings-Mandens Naadigste Bistand, hvilket Gud i Naade visseligen vil belønne forblivende*

*Deres Excellence
Høyædle og Velbaarne Herre
Hr. Stifts-Befalnings-Mandens
allerydmygeste Tiennere
Michel Hansen*

*Gandløse 19 July
1736.“*

*) ulæseligt.

Stiftsbefalingsmandens Svar gives i Form af en Resolution af samme Dato som Ansøgningen. Resolutionen er af Stiftsbefalingsmanden egenhændig paategnet Ansøgningens tredie Side. Den lyder saaledes:

„*Resolution.*

Kgl. Majst Regimentschriver Sr Thomas Hansen vorder dette til den Endde Remitteret, at da Bymændene udi Knardrup iche Selv Naar Touren kommer til dem Ringe 12 Klokken i Gandløse, Mens Skoleholderen Saadant til Dato upaaklageligen forrettet og for tilkommende Tid sig offerere det ligeledes at forrette.

Derfor disse Knardrups Bymænd at tilholde Supplicanten af hver heel-Gaard tolv pund Brød Ligesom han nyder udi Gandløse, at got gjøre, Mens Skulle de sig saadant videre vægre, maa derfor hos dem Skee udpantning, efterdi Supplicanten iche eragtes skyldig for Knardrups Bymænd at Ringe 12 Klokken, uden derfor at nyde sin Rettighed paa dend fod som det af Gandløse Mænd af Arilds tid er bleven vedtaget, Dog staar det Knardrups Mænd fri, naar de selv efter Deres Tour vil Ringe 12 Klokken, da de for Skoleholderens prætension ere befriede.

Kiøbenhafn d. 19 July 1736.“

Gersdorff.

Saaledes endte denne langvarige Klokkestrid rimeligvis med Klokkerens Sejr, da man vanskelig kan antage, at Knardrupperne valgte at vandre den halve Mil og mere for selv at ringe Klokkerne efter Tur, naar de kunde slippe med 12 Pd. Brød aarlig pr. Gaard. Men Knardrupperne udviste et beundringsværdigt Sammenhold de fem Aar, Striden stod paa.

Samfundets Virksomhed

fra den 1. Oktober 1910 til den 30. September 1911.

SAMFUNDETS 5. ordinære Generalforsamling blev holdt i Hillerød Fredag den 27. Januar 1910. Dirigent var Borgmester *Zahlmann*.

Af Bestyrelsens Medlemmer frattraadte efter Tur d'Hrr. Begtrup, C. Christensen, Jensen-Bjellekær og Kaas, der alle genvalgtes. I Stedet for Cand. phil. H. Haase, der var fraflyttet Amtet, valgtes Gaardejer N. J. Andersen, Mørdrup. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Højskoleforstander *Holger Begtrup*, Frederiksborg Højskole; Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk; Højskoleforstander *Johs. Fog-Petersen*, Højskolen for unge Handelsmænd, Hørsholm (Forretningsudvalget); Oberst *H. W. Harbou*, Kronborg (Formand); Rektor, Dr. phil. *Karl Hude*, Frederiksborg Statsskole; Amtsraadsmedlem, Gaardejer *J. P. Jensen-Bjellekjær*, Søsum; Ingeniør, Vicekonsul *Fr. Kaas*, Helsingør (Sekretær og Kasserer); Læge *Th. Krarup*, Viksø; Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup; Sogneraadsformand, Gaardejer *J. O. Nielsen*, Nejlinge; Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Forretningsudvalget); Skoleinspektør, cand. phil. *J. Ernst Plesner*, Helsingør (Forretningsudvalget).

Til Revisorer valgtes Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør (Genvalg) og Højskolelærer *Uhrskov*, Frederiksborg Højskole. Til Decisor genvalgtes Kammerherre, Amtmand, Greve *Schulin*, Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund; Sognefoged, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse; Lærer *O. Larsen*, St. Havelse; Bestyrer *Jacob Olsen*, Skovridergaarden, Jægerspris; Sognefoged, Gaardejer *Ole Pedersen*, Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup*, Ebberødgaard.

Der har været holdt 3 Foredragsmøder, nemlig:

Den 20. November i *Birkerød*: Højskoleforstander *H. Rosendal*, Grundtvigs Højskole, Lyngby, talte om *Bondefrigørelsen i Nordsjælland*. Forstander *Johs. Fog-Petersen* ledede.

Den 27. Januar i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen). Docent, Dr. phil. *Axel Olrik* talte om *Gammel sjællandsk Folketro og Folkeskik*. Formanden ledede.

Den 6. August i *Frederiksværk*: Kaptajn *K. C. Rockstroh* sluttede sit i 1910 begyndte Foredrag om *Frederiksværks Forhistorie*. Overlærer *C. Christensen* ledede.

Samfundets Aarbog for 1910 udkom i December samme Aar.

Ved *Dansk Historisk Fællesforenings* Møde i Kolding 9.—11. Juni 1911 blev Samfundet repræsenteret af Forstander *Johs. Fog-Petersen*, som blev valgt ind i Fællesforeningens Forretningsudvalg.

Med de historiske Samfund for *Holbæk Amt*, *Randers Amt*, *Ribe Amt*, *Ringkøbing Amt* (Hardsyssel), *Thy og Hanherred* (Thisted Amt), *Vejle Amt* og *Viborg og Omegn* er der sluttet Overenskomst om, at vore Medlemmer for halvt Medlemsbidrag kan blive Subskribenter paa de andre Samfunds Skrifter og omvendt. Begæring herom bedes sendt Sekretæren i det Samfund, hvoraf vedkommende er Medlem.

Hans Majestæt Kongen har vist sin Interesse for Samfundet ved allernaadigst at tilsige dette et aarligt Bidrag af 50 Kr.

Hendes Majestæt Dronningen har gjort Samfundet den Ære allernaadigst at indtræde som Medlem med et aarligt Bidrag af 50 Kroner.

Paa Finansloven har Samfundet lige som tidligere modtaget et Bidrag af 300 Kr. Desuden har Amdsraadet i *Frederiksborg Amt*, Byraadene i *Helsingør* og *Hillerød* samt Sogneraadene i *Tikøb*, *Skuldelev-Selsø*, *Helsing-Valby*, *Skibby*, *Hørholm*, *Esbønderup-Nøddebo* og *Ramløse-Annisse* velvilligst tilstaaet Samfundet Tilskud for 1910—11.

Samfundets Aar bog for 1910 er udsendt til 430 Medlemmer. Samfundet har i Aarets Løb faaet 12 ny Medlemmer.

Regnskabsoversigt for 1910—11.

INDTÆGT:			UDGIFT:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Overført fra Aaret 19 ⁰⁹ / ₁₀	504	73	Aarbogen	1,086	42
Aarsmedlemmer	954	80	Møder	144	33
Subskribenter	19	20	Særlige Udgifter	88	70
Salg af ældre Aargange .	20	31	Porto og Administration .	142	34
Tilskud	570	00	Overført til Aaret 19 ¹¹ / ₁₂	624	75
Renter	17	50			
Ialt . .	2,086	54	Ialt . .	2,086	54

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR

1912

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRVKKERI
MDCCCXII

INDHOLD

	Side
Sognepræst MORTEN PONTOPPIDAN i Steujsøe: C. HOSTRUP I FREDERIKSBORG .	1
Prof., Dr. phil. HANS OLRİK i København: ISEFJORD OG DENS KYSTER. Billeder fra fjerne Aarhundreder	29
Oberst H. W. HARBOU i København og Ingeniør FR. KAAS i Helsingør: EN HELSINGØRSK FÆRGEMANDS RUSLANDSFARTER I AABEN BAAD	51
Prof., Dr. phil. HANS OLRİK i København: ABBED VILHELM AF ÆBELHOLT, NORDSJÆLLANDS HELGEN	68
Redaktionssekretær JOHS. T. CHRISTENSEN i Hillerød: FRA UDSKIFTNINGSTIDEN I NORDSJÆLLAND. Langstrup og Dauglykkes Udskiftning	105
Dr. phil. LOUIS BOBE i København: SANGEN OM HAVET. F. L. Stolberg og J. Ewald i Rungsted. Et Bidrag til Naturopfattelsens Historie	130
SAMFUNDETS VIRKSOMHED 19 ^{11/12}	143

C. Hostrup i Frederiksborg.

Af Morten Pontoppidan.

I.

EN Dag i Sommeren 1862 fik Hillerød stort Studenterbesøg. Det var Deltagerne i det 5te nordiske Studentermøde i København, der var paa Udflugt i Nordsjælland. Med Dampskib var de bleven befordrede til Rungsted, havde spist Frokost i Hørsholm Slotshave og befordredes derfra med Bøndervogne til Hillerød.

En af det lystige Selskab var *C. Hostrup*. Og han har sandsynligvis ikke været den mindst lystige, skønt han var 44 Aar og i 7 Aar havde været Sognepræst ovre i Silkeborg. Thi hvor gammel Hostrup blev, paa den Maade værdig og stiv blev han aldrig, at han ikke ved Lejlighed kunde slaa Gækken løs.

Han kunde udmærket godt lide sine „sindige jyske Landboere med deres langsomme og vægtige Tale og deres næsten diplomatiske Forsigtighed i alle Udtalelser“ — saaledes som han har karakteriseret dem i sine „Livserindringer“ —; men han har dog sikkert ikke haft noget imod for en Gangs Skyld at komme lidt bort fra dem over til Studentermøde og til mere livlige og hjemlige Forhold. Den sjællandske Natur har han genset med Glæde. Om Aftenen var der Fest i Lille-Dyrehave, og — skriver H. — „da vi traadte ind i denne dejlige Skov ved Badstuedammen, blev jeg straks slaaet af de sjællandske Bøges Størrelse og Løv-

rigdom. Jeg havde næsten glemt, hvor mægtige de var; saadanne Træer havde vi ganske vist ikke i Silkeborg-Egnen, hvor dejlig denne end ellers var.“

Gæsterne overnattede i Hillerød, og Hostrup havde — som rimeligt kunde være — faaet sit Kvarter hos Kollegaen, Sognepræst Galskjøt. Og i Præstegaarden saa han sig godt for; den Præstegaard interesserede ham levende af en ganske bestemt Grund.

Dermed hang det saaledes sammen. Aaret i Forvejen havde Kong Frederik den 7de sammen med sin Gemalinde, Grevinde Danner, opholdt sig nogen Tid i Silkeborg, og dér var da Hostrup kommen ret i Kridthuset hos ham. Det begyndte med, at Hostrup, som Stedets Sognepræst, fik det Hverv ved et Taffel, hvor Byens Honoratiores var til Stede, at udbringe Skaalen for Grevinden. Og det kom han særdeles godt fra. Han sagde, at vi Danske skyldte Kong Frederik saa meget, at det maatte ligge os paa Hjerte at gøre ham noget godt igen. Men da vi ikke kunde det, og vi havde hans eget, ofte gentagne, Ord for, at hans Gemalinde gjorde ham lykkelig, vilde vi takke hende, fordi hun afbetalte noget af den Gæld, hvori vi stod til ham.¹ „Skaal, Hostrup!“ sagde Kongen lidt efter, og løftede sit Glas.

Næste Søndag var Kongen og hans Følge i Kirke. „Jeg holdt,“ siger Hostrup, „som sædvanlig en temmelig kort Prædiken og tog ikke mindste Hensyn til det fine Besøg.“ En af de følgende Aftener var Hostrup med Frue indbudt til en Fest i Naaege. Her kom Kongen hen til ham og sagde: „Hør, Hostrup, jeg har altid moret mig saa godt ved Deres Komedier, og nu vil jeg gerne gøre Dem til Ridder af Dannebrog. Min Kone siger rigtignok, at De helst vil være fri, og at jeg hellere skulde give Dem et bedre Embede; men det kan jo ogsaa komme. Nu vil jeg spørge Dem, om De ikke nok vil tage imod dette Kors af Deres Konges Haand?“ Dermed tog han et Rid-

¹ Erindringer II. S. 68.

derkors af en af sine Kavallerer og satte det egenhændigt paa Hostrups Bryst. Hostrup kunde jo ikke andet end takke. Lidt efter kaldte Kongen paa ham og sagde: „Jeg har hørt, at De tidt har været syg og ikke godt kan taale Klimaet her, saa vi maa tænke paa et andet Embede til Dem. Hvad synes De f. Eks. om Frederiksborg?“ Hostrup svarede blot, at dette Embede jo ikke var ledigt. „Men det kan det blive,“ sagde Kongen og gik saa over til noget andet. ¹

Heraf forstaas det, at Hostrup maatte se paa Præstegaarden i Hillerød med en vis Interesse, da han var indkvarteret dær. Der var kun eet Værelse, han fandt smukt, de andre forekom ham uhyggelige. Men det var jo heller ikke afgjort, at det blev Frederiksborg; der kunde tænkes andre Embeder. Saa meget vidste Hostrup blot, at naar han næste Dag sammen med de andre Mødedeltagere kom til Fredensborg, maatte han benytte Lejligheden til at søge Audiens og minde Kongen om, at han trængte til Befordring. Dette kom nu til at gaa saa meget let. Thi nogle af de ældre og mere ansete Deltagere blev bedt til Taffel, deriblandt ogsaa Hostrup, som saaledes fandt en nem Lejlighed til at bringe sig i Erindring hos Kongen.

Det blev nu alligevel Frederiksborg, trods den mindre hyggelige Præstegaard. Thi her blev Embedet ledigt samme Efteraar, idet Pastor Galskjøt forflyttedes til Magleby og Holtug, og Hostrup fik fra oven en Opfordring til at søge det. Sagen var den, at her, hvor der var Tale om et Slotspræste-Embede, kunde Kongen lettest faa sin Vilje sat igennem. Ellers var Monrad, den daværende Kultusminister, ikke saa føjelig. Og han havde allerede et Par Gange vist sig utilbøjelig til at begunstige Hostrup som Ansøger. Den ene Gang var det Sorø Præsteembede, Hostrup havde søgt. Og han havde jo tænkt sig, at hans Forfatternavn kunde give ham lidt Fortrin, især paa et saadant litterært Sted som Sorø. Men — udtalte Monrad overfor en af Hostrups

¹ Erindringer II. S. 70.

Venner — det at skrive Komedier gav ikke mindste Adkomst til Præsteembeder, og her var intet, der kunde bevæge ham til at forlade Anciennitets-Principet.¹

Det er al Ære værd, at Kultusministeren ikke vilde have Præsteembederne betragtede som Forsørgelse for Litterater. Og det er forklarligt, om han har været en Smule i Tvivl om, hvorvidt de lystige Komediens Forfatter overhovedet har været paa sin rette Plads i et Præsteembede. Hostrup indrømmer selv, at han i sin Forfatterperiode ofte havde sagt, at han med Fornøjelse vilde sælge sin teologiske Embedseksamen for hundrede Daler.² Men der var i saa Henseende foregaaet en Forandring med ham. Gennem de syv Aar i Jylland havde han hengivet sig med stor Alvor til sit Kald som Ordets Tjener. Og naar han nu blev flyttet til Frederiksborg, var det maaske nok fra Kong Frederiks Side nærmest ment saaledes, at den rare Hostrup skulde sidde der og have det lunt og godt. Men Hostrup selv mente det en hel Del anderledes. Han kom for at være Præst, og det for ramme Alvor.

Slotspræst i Frederiksborg og Sognepræst til Hillerød og Herløv, saaledes hed Stillingen. Men hvad nu Slottet angaar, da var det brændt for 4 Aar siden. Nu stod det oprejst igen med alle sine Taarne, men med Stilladser helt omkring, og Kirken manglede endnu hele sin indre Udsmykning. Til Gudstjeneste brugtes derfor den saakaldte Konseilsal over Porten til Fredensborgvejen, i en reddet Sidefløj. I denne til Kirke indrettede Sal blev Hostrup indsat af Provst Holten 3die Søndag efter Helligtrekonger 1863 (altsaa nu til Vinter for 50 Aar siden), og dør holdtes Gudstjenesterne endnu i halvandet Aar, indtil Slotskirken kunde tages i Brug. Hostrup befandt sig vel ved dette lidt indskrænkede, men hyggelige Lokale. Det værste var, at Adgangen dertil var ad en smal Vindeltrappe, og at derfor Bortgangen fra Kirken tog urimelig lang Tid. Men, skriver Hostrup, „jeg kom

¹ Erindringer II. S. 60. ² Erindringer I. S. 305.

til at holde meget af dette lyse Rum, som min Stemme uden mindste Anstrengelse kunde fylde, og jeg følte det en Tid som et Tab, da vi havde ombyttet det med den pragtfulde Slotskirke, der mere var bygget til fyrstelige Optog end til en jævn, borgerlig Gudstjeneste“.

Imidlertid lykkedes det særdeles godt for Hostrup at faa Gudstjenestens Hygge overført fra den lille Sal til den pragtfulde Kirke. Og den efter Forholdene temmelig store Tilhørerkreds, han fra først af havde vundet sig, voksede jævnt og stadigt gennem Aarene.

II.

Det var en temmelig sluttet Kreds, der samlede sig om Hostrups Prædikestol. Nogen almindelig Tilstrømning af Byens Folk blev der ikke Tale om. Hostrup egnede sig ikke til at gøre Furore som Prædikant. Og han svarede ikke ret til de Forventninger, mange havde gjort sig om, hvorledes en Digterpræst vilde optræde. Der er ingen Tvivl om, at det har kunnet finde Anvendelse ogsaa paa Hillerød, hvad Hostrup skriver om den første Tid i Silkeborg: „Vi blev budt til flere Selskaber, hvorved det blev os sagt, at det netop var saadanne Præstefolk som os, man havde ønsket sig. Men jeg vidste med Sikkerhed, at mange vilde blive lange i Ansigterne, naar jeg holdt min Tiltrædelsesprædiken, og det slog ogsaa til. . . Kirken var fuld, og Opmærksomheden spændt. Men jeg mærkede tydeligt bagefter, at adskillige, især blandt Honoratiores, følte sig skuffede, og ikke saa snart vilde komme igen, Det kunde ikke være andet; man havde af en Digter ventet sig noget skønt, aandrigt, pikant i hvert Fald, og jeg kunde kun forkynde det gamle Evangelium om Guds Kærlighed til Menneskene.“

Saaledes er det ganske sikkert gaet adskillige Hillerødboere, ikke blot af Honoratiores, men ogsaa af det jævne Borgerskab. Jeg, som skriver dette, kan saa godt forstaa det. Thi da jeg selv, som ung Student, i Vinteren 1869-70, for første Gang var

taget til Hillerød for at høre Hostrup, blev jeg — jeg vil just ikke sige „lang i Ansigtet“, men dog noget overrasket af en vis Mangel paa Virkningsfuldhed ved Hostrups Maade at holde sin Prædiken paa. Der var ikke blot en absolut Fraværelse af alle oratoriske Effektmidler; men der var ligesom sørget for, at der ikke skulde blive Tilfredsstillelse at finde for andet end den helt inderlige og virkelige Sjæletrang. De, hos hvem en saadan Trang var tilstede, fik snart Øre for den dybe Undertone i Hostrups Prædiken, og lærte at hente rig Opbyggelse deraf. Og det er vist rigtigt, hvad H. selv et Sted siger, at hvor blot Trangen var tilstede hos Tilhørerne, blev han „lige saa godt forstaaet af de ringeste Smaafolk som af de store.“¹ Men de, der ikke havde Nøglen, de har saa til Gengæld sædvanlig faaet meget lidt ud af, hvad de hørte.

For de almindelige Tilhørere kommer det jo ikke saa meget an paa, *hvad* der bliver sagt, som paa, *hvorledes* det bliver sagt. Selv om de ikke kan følge Tankegangen, kan de opbygges eller dog tiltales ved at faa et Indtryk af Talerens personlige Væsen. Men overfor Hostrup var dette ikke saa ganske let, fordi netop hans Naturel ikke gjorde sig saaledes frit og kraftigt gældende paa Prædikestolen, som Tilfældet kan være med Prædikanter, der staar langt tilbage for ham, hvad Talens Aand og Indhold angaar. Man taler om saadanne Prædikanter, der er „ligefrem født paa en Prædikestol“, og mener jo dermed, at de i den Virksomhed befinder sig som en Fisk i Vandet. Men naar man saa og hørte Hostrup som Prædikant, da fik man af ham netop *ikke* det Indtryk, at han var „født paa en Prædikestol.“ Nej, snarere det modsatte. Det var ikke den lette, utvungne Udfoldelse af hans Væsen, der her foregik. Han arbejdede under en vis Anspændelse, med et stærkt Pres over sig.

Han stod dér paa Prædikestolen, saa hel og saa alvorlig, Vorherres Sag ganske hengiven. Hans Hjerter, hans Vilje, hans

¹Erindringer II. S. 13.

Energi var sat ind derpaa. Men sin Natur kunde han kun ufuldstændigt faa med derop.

Det var et stort og meget værdifuldt Stykke af hans Natur, han ligesom havde maattet lade tilbage: hans sprudlende Humor.

Man fornåm det, naar man til Afveksling fik ham at høre som folkelig Taler, hvorledes han dér ganske anderledes kunde slippe sig selv løs. Naar han f. Eks. kunde begynde et Foredrag saaledes: „Det trækker sig nok til Rette, sagde Skrædderen, han havde syet Ærmerne til Lommehullerne,“ saa lo hans Øjne, saa godtede han sig inderligt over det morsomme i Ordsproget, saa var han, idet han udlagde den Tekst, ganske som en Fisk i Vandet.

Dersom der nogensinde kommer en Tid, da det gaar an i Kirkerne at faa Folk til at le, da vil ogsaa til den Tid en Hostrup kunne udfolde sit Naturel som Prædikant. Ja, maaske det endog for 50 Aar siden i Frederiksborg Slotskirke kunde have gaaet an at tage en lille Ingrediens af frisk Humor med i Prædikenen, dersom Hostrup havde forstaaet, lige saa godt som hans Kollega Peter Rørdam i Lyngby, at lade sin Humor og sin Alvor formæle sig inderligt med hinanden.

Det formaaede han nu ikke. Her var en uovervunden Deltagelse i Hostrups Natur, som forklarer, at han paa Prædikestolen maatte staa med et Pres over sig.

Men det er ikke saaledes at forstaa, som om han laa under for Presset. Nej, han lyste igennem. Hans Øjne, hans Stemme, hans hele Væsen lyste sejrende igennem.

Hostrup var jo absolut et Lysvæsen. At tindre og straaale var han født og baaret til. Det havde han gjort Ungdomsaarene igennem for Kammeraterne paa Regensen, for det danske Folk gennem sine Komedier og Sange. Nu siden, som Evangeliets Forkynder, var han sat til at være tindrende og straalende paa en anden, vanskeligere, men mere storslaet Maade. Som Tilhører til hans Prædiken var man Vidne til en Lysaabenbaring, d. v. s. et Lys, der kæmpede sig igennem, et Lys helt indefra,

et Lys herovenfra, straalende sejerrigt igennem Livets mørke Skygger, gennem Synden og Døden — ligesom væltende Stenen fra, den tunge Sten, der trykker Hjerte og Sind.

Aaret 1864 — Hostrups andet Aar i Hillerød — synes at have været af særlig Betydning for Udviklingen af dette Karaktertræk ved Hostrups Prædiken. Det var nemlig for ham et Trykrets Aar i ganske ualmindelig Grad, idet der til hans Andel i den almindelige Folkesorg føjedes tunge private Sorger og Prøvelser. Det tungeste var maaske det Slag, der ramte Ægtefællerne, da deres ældste Søn, en sød, livlig og opvakt Dreng paa 6 Aar, fik Hjernebetændelse og opgaves af Lægerne. „Jeg tror,“ skriver Hostrup, „at jeg er født med en stor Evne til at holde Haabet fast, og jeg kunde ikke, saa længe der endnu var Liv, opgive at vente et Under. Men den 27de Marts, første Paaske-dag, drog vor elskede lille Dreng sit sidste Suk. Kateketen, som havde prædiket for mig alle disse Helligdage, kom nu til mig og erklærede, at han kunde ikke mere; nu, paa anden Paaske-dag, maatte jeg selv besøge Gudstjenesten. Jeg gik derhen, uden at kunne samle, hvad jeg skulde sige. Jeg søgte ud af mit bedrøvede Hjerte at gribe efter Trøsten i vor Herres Sejr over Døden, og hvordan det gik, ved jeg knap, men jeg blev underlig baaren igennem, og under Dødens Mørke trængte Haabet og Trøsten ved Livets Sejr igen ind til mig; og fra den Tid blev Paasken mig de Kristnes store Højtid, som overstraalede alle de andre. Ja, der kom en Tid en Opløftelse over mig, som kun den, der har gennemgaaet en dyb Sorg, kender noget til, og den hjalp mig ogsaa igennem den store fælles Folkesorg.“¹

Netop fordi der i Hostrups Prædikener var dette sig gennemkæmpende Lys, derfor virkede han saa befriende paa dem, der hos sig selv kendte det hæmmede indre Livs Nød og Smerte. Men Tilhørere, der manglede denne Forudsætning, lodes sædvanlig ret uberørte af hans Prædikener.

¹ Erindringer II. S. 126.

Naar jeg ellers — som den, der gennem tolv Aars jævnlig, og i et Par af disse Aar stadig, gik i Kirke hos Hostrup — nærmere skal betegne, hvad der var Særpræget ved hans Prædikener, da vil jeg sige, at det var en ganske egen beundringsværdig Forening af Tankeklarhed og Følelsesvarme.

Følelsen kan jo ellers ofte, ligesom den underjordiske Ild, give sig vulkanske Udtryk. Mange Prædikanter kan have deres Styrke i saadanne Udbrud af Følelses- og Stemningsvarme, ofte noget voldsomme og ubeherskede. Hostrup talte altid klart og behersket. Den varme Følelse gav sig tilkende i hans Øjne, hans store skønne Øjne, der ofte duggedes under Talen, i Klang af hans Stemme, den dejlige, dybe Stemme, der ofte kunde faa en Biklang, som om ogsaa den kæmpede med Graaden. Ja, i hele hans Holdning og Tone gjorde Følelsesvarmen sig gældende; men Ordene, der kom over hans Læber, var ikke uklare Følelsesudbrud. Nej, man mærkede paa dem, at det varmt følte, han havde at fremføre, altid først maatte gaa gennem den klarende og udredende Tankes Værksted, inden det fandt Udtryk i Ord.

Hvad han førte frem, var først varmet og glødet dybt i hans Sjæl som i en lønlig Esse, men derefter omhyggeligt udhamret af hans Tankekunsts og Ordkunsts sikre Hammer.

Naar her er Tale om Ordkunst, er det ikke saaledes at forstaa, som om det gik ud paa Forsiringer, Blomstersprog, Ordbram. Nej, intet kunde være mere prunkløst end Sproget i Hostrups Prædikener. Men det er saaledes at forstaa, at den digteriske Evne, han raadete over, blev sat ind paa at fremsætte Tankerne klart, forstaaeligt og lodigt, med netop de Ord, der hørte til, og ikke andre og flere.

Baade Udtrykkene og Tankegangen var af en beundringsværdig Klarhed i disse Prædikener. Hvad det første angaar — de levende og naturlige Udtryk og Vendinger — har H. selv udtalt sig om, at det var en Arv fra hans tidligere Virksomhed, idet han som Komodieskriver havde maattet lægge sig efter at

lade sine Personer tale mundret, ikke som en Bog. Hvad det andet angaar — at der i hans Prædikener altid var en god og gennemtænkt Tankegang — da hang det jo sammen med, at Hostrup var en Mand med solid intellektuel og teologisk Dannelse og havde i den Egenskab lært at stille Fordringer til sig selv som Prædikant, saa han ikke blev paa den Maade folkelig, at han hengav sig til selvbehagelig Væven.

Hostrup var en af de mange gode danske Præster og Prædikanter, der oprindelig havde siddet ved Jacob Peter Mynsters Fødder. Jeg har selv hørt ham tale om, hvorledes den Hvile i Troen, han dér havde fundet, blev forstyrret ved Søren Kierkegaards Angreb. Det var i Virkeligheden Søren Kierkegaard, sagde Hostrup, der drev mig, som saa mange andre, bort fra Mynster og hen til Grundtvig.

Den Egenskab ved Hostrups Prædikener, at de var saa klare baade i Tankegang og Udtryksmaade, gjorde dem jo usædvanlig godt egnede til at udgives i Trykken og benyttes som Læseprædikener. Og der er vel faa Prædikensamlinger, der har øvet en saadan Indflydelse i den danske Kirke vidt og bredt som Hostrups. Han har derigennem som Prædikant dannet Skole. Naar man vil spørge om, hvad der — indenfor de hel- og halvgrundtvigianske Prædikanters Kreds — afløste den mynsterske Skole, da maa der svares, at det var den hostrupske Skole — meget mere end Grundtvigs egen.

III.

Igennem sine trykte Prædikener har Hostrup øvet en udbredt Sjælesorg. Ellers var der ved hans aandelige Person noget bly og tilbageholdent, som gjorde, at han ikke let kom i sjælesorgerisk Privatsamtale med Folk. Der er vel ingen Tvivl om, at naar det rigtig gjaldt, har han kunnet tage sig varmt og kraftigt af Enkeltmands Sjælenød. Men at gaa omkring og gøre Hus-

besøg hos de syge og bedrøvede, det „laa nu ikke for mig“, skriver H. Han maatte ofte høre Bebrejdelser derfor, men han kunde ikke komme til at føle hos sig selv „nogen Ret eller Evne til at trænge sig ind i nogens private Liv, blot fordi han boede i Sognet.“ De Forsøg, han dog i den første Tid havde gjort i denne Retning, var faldne saa daarligt ud, at han næsten helt havde opgivet Tingen.¹ Hertil er jo næppe andet at sige, end at det vil ikke lykkes nogen at komme ud af sin egen Hud, og at den Mangel, der saaledes aabenbart har været ved Hostrups Virksomhed som Sognepræst, ikke kom af Dovenskab eller Ligegyldighed, men maa tilskrives en vis uovervindelig Ubehjælpsomhed, hængende sammen med noget, han kalder sin „gamle mosgroede Indesluttethed“.

Det er et Sted, hvor han omtaler sin Hustru, at han nævner denne sin Indesluttethed og siger, at hun, ved den Kraft og Varme hun selv besad, dog i nogen Maade fik Bugt med den.² Ja, ogsaa for hans Præstegerning har dette haft Betydning. Og dersom Hustruen ikke just fik ham drevet ud paa Husbesøg — hvad hun formodentlig slet ikke har forsøgt paa eller set som hans Opgave — saa fik hun derimod Mennesker til at komme i Præstegaarden. Jeg vil her anføre, hvad Fru Elisabeth Hostrup selv har meddelt i det Tillæg, hvormed hun, efter sin Mands Død, har fuldført hans Livserindringer. Hun skriver:

„Vi holdt i flere Aar om Vinteren Møder en Gang om Maa-neden i Præstegaarden, til hvilke alle, som ønskede det, kunde være med. Ved disse holdt Hostrup Foredrag over et eller andet Emne, hvorom der bagefter blev Diskussion. Disse Møder var stærkt besøgte, og der var hver Gang saa mange Mennesker forsamlede, som Præstegaardens store Værelser paa nogen Maade kunde rumme. Her havde vi det Særsyn, at Folk af de forskelligste Stænder og Stillinger kom sammen, lige fra Byens allerfineste til dens ganske tarvelige Folk, samt til de Bønder fra

¹ Se Erindringer II S. 15-16.

² Erindringer II S. 102.

Omegnen, der havde sluttet sig til Hostrup. Efter Foredrag, Sang og Diskussion, og efter at vi i al Tarvelighed havde beværtet de mange Mennesker, af hvilke en Del var langvejs fra, tilbragte vi endnu en Tid med Samtaler og Sang. Disse Møder var meget livlige og vellykkede, og var vi blevne noget længere i Hillerød, vilde der vist være kommet meget godt ud af dem; nu blev de desværre alt for hurtigt afbrudte.“

Saa vidt Fru Hostrup. Man ser altsaa, at Hostrup ingenlunde blot som Prædikant havde Betydning for dem, han levede iblandt, men ogsaa ved sin Omgængelse. Jeg, som har deltaget i flere af de omtalte Møder i Præstegaarden, kan vidne om, i hvor høj Grad Hostrups Personlighed gjorde sig gældende her, hvor den kunde udfolde sig under friere Former end i Kirken. Hvor blev der dog sunget ved disse Møder! — og diskuteret! Og det var Hostrup selv, der sang for og satte Diskussionen i Gang. Men var den først godt i Gang, yndede han at sidde tavs og fornøje sig over at se de andre — ikke mindst hans Hustru — gaa varmt i Ilden. Ofte opløstes Samtalen i almindelig Smaasnak Folk imellem rundt omkring, ligesom i et almindeligt Selskab. Og da havde Hostrup en egen Maade at gaa omkring mellem Smaagrupperne og høre paa dem og ingenting sige, men udstraale Liv og Venlighed.

Hostrup var i det hele taget sin Menighedskreds's Centrum i usædvanlig Grad. Allermest følte dette i Kirken, naar han stod for Alteret, vendt mod Menigheden, og lyste Velsignelsen med sin kærlige, dybe Stemme, eller naar han uddelte Brødet og Vinen. Der var, skønt han kun var lille af Vækst og i en vis Forstand uanselig, dog en Værdighed, en Skønhed, en Aandens Myndighed over ham ogsaa foran Alteret, som gør, at man aldrig kan glemme ham, naar man har været saa lykkelig at høre med til hans Menighed.

IV.

Vi har hørt om, hvorledes Hostrup fandt Præstegaarden i Hillerød uhyggelig og daarligt indrettet. Hovedbygningen tog sig imod Gaden ganske anelig ud med sin solidt opmurede Façade. Men Bagsiden ind mod Gaarden var brøstfældigt Bindingsværk, og Huset saa smalt, at Værelserne gik helt igennem med Vinduer til begge Sider. Der var desuden tre andre Længer, som i Forening med Hovedbygningen dannede en firkantet Gaard med en Have paa hver Side. Og det hele laa som en Ø, omgivet af Gader. Straks det første Foraar henvendte Hostrup sig til en Arkitekt Zwingmann, som havde slaaet sig ned i Byen, idet han under Etatsraad Meldahls Overledelse havde forestaaet Slottets Genopførelse. Zwingmann og Hostrup udkastede nu i Forening en Plan til Præstegaardens Ombygning. Sidelængerne, som der ingen Brug var for, skulde nedrives, og Gaardspladsen i Forening med de to tidligere Haver udgøre een stor Have. Et Par Uger gik de i Staa ved Spørgsmaalet om, hvorledes Stuehuset skulde gøres brugbart, indtil Hostrup fik den Idé, at der til Midten af dette, ud mod Gaarden (eller Haven) kunde føjes en Tilbygning, hvori skulde være Dagligstue, Havestue og underneden en Kælder med Køkken. Desuden blev der skaffet Lys og aabnet nye Adgange til et ældgammelt hvælvet Kælderrum, der formodedes at have hørt til et forsvundet Munkekloster, paa hvis Plads altsaa den nuværende Gaard skulde være opført.

Da disse Byggeplaner i Løbet af den første Sommer (1863) var gennemførte, var der kommet en særdeles smuk og hyggelig Bolig ud deraf. Og nu hørte vi jo Fru Hostrup fortælle om det store Rykind og det livlige Samvær, der undertiden kunde udfolde sig i disse Stuer. „Hver Gang saa mange, som de store Værelser paa nogen Maade kunde rumme“. „Folk af de forskelligste Stænder og Stillinger, lige fra Byens fineste til de ganske tarve-

lige, og Bønder fra Omegnen“. Dette var den hostrupske Præstegaards-Selskabelighed, en Form for Selskabelighed, man næppe nogensinde i Hillerød havde set Magen til.

Det manglede jo iøvrigt ikke paa Selskabelighed der i Byen. Det havde Hostrup og hans Hustru faaet en Fornemmelse af straks den første Aften, de var kommen dertil og var flyttet ind i den lille Lejlighed i Slotsgade, de havde lejet sig for de første Maaneder, indtil de kunde komme ind i Præstegaarden. Fra Silkeborg havde de været vante til Gravstilhed over hele Byen paa den Tid af Døgnet. Men her rullede den ene Vogn efter den anden hen ad Gaden. Det viste sig, at Grunden var et stort Aftenselskab et Sted i Byen. Og de ny Præstefolk fik paa Stedet Følelsen af, at de var kommen til et finere Sted end den lille Nybyggerby, Silkeborg paa den Tid var. Der var en Birkedommer, en Præst og en Distriktslæge; men her i Hillerød var en hel Hærskare af Embedsmænd, Amtmand og Amtsforsvalter, Byfoged og Byskriver, en Latinskole med mange studerede Lærere, et kongeligt Slot med en Slotsforsvalter, et Stutteri med en Stutmester, flere pensionerede Embedsmænd og Enker efter Embedsmænd, tre Læger og lige saa mange Præster. Dertil kom en Del Købmænd og andre velstaaende Borgere, som førte et fint Hus. Dette betød en Selskabelighed, som en ny Embedsmandsfamilie ikke let kunde undgaa at blive Part i. „Min Formand“, skriver Hostrup, „havde deltaget heri og af og til gjort Gengæld; men dette blev jeg heldigvis i det første Aar paa en ganske naturlig Maade fritaget for, idet vi jo først boede i den lille indskrænkede Lejlighed, og senere, da vi flyttede ind i Præstegaarden, denne straks kom til at staa under Ombygning, og da den saa endelig blev færdig, var de fleste Indbydelser og Visitter efterhaanden ophørte af sig selv, og saa holdt vi os til en lille Kreds, med hvilken vi var traadte i nærmere Forbindelse“.

En fin Forbindelse var der dog, som Hostrup ikke godt kunde afbryde, og ønskede det vel heller ikke. Det var den Forbindelse, hvori hans Stilling som Slotspræst havde bragt ham med Hoffet

paa Fredensborg. Flere Gange var han og hans Hustru tilsagte til Taffels og fandt stadig en særdeles venlig Modtagelse. En Dag maatte Hostrup dog sige Nej Tak. Det var en Hverdag, han blev tilsagt, og han havde netop den Dag en Brudevielse. Den kunde han jo ganske vist have faaet Kapellanen til at besørge; men, skriver han, „jeg vilde lige fra Begyndelsen vise, at jeg ikke kunde staa paa Pinde, hver Gang der var noget paa Færde ved Hoffet, og at min Virksomhed som Præst gik forud for alt“.¹ Han svarede altsaa, at han ikke kunde komme, da han havde Embedsforretninger, og Kongen tog ham heller ikke dette i mindste Maade ilde op.

Saa var det en Søndag i Sommerens Løb, at Hostrup og hans Hustru fik en Indbydelse til Taffel hos Kongen, som den Morgen var kommen fra Skodsborg, hvor han paa den Tid boede, til Frederiksborg for at fiske i Søen dér. Paa en lille Ø i Præstevangen havde han bygget sig et lille Hus med en rummelig Spisesal, muret af Kampesten med Prydelser af Østersskaller, og desuden et Par smaa Værelser og et Køkken i Kælderen. I dette lille Præstevangshus modtog Kong Frederik den Dag sine Gæster. Og naar man betænker, at det var Sommeren 1863, og at det var beskikket Kongen — hvad dengang ingen kunde ane — d. 15de November samme Aar at skulle lukke sine Øjne paa Glücksborg Slot, da vinder den lille Hillerød-Idyl, som Hostrup har skildret den i sine Livserindringer, en forøget Interesse.

Hostrup skriver: „Kongen, der modtog os med en stor grøn Filthat paa Hovedet, gjorde hele denne Eftermiddag Indtryk af at være en gæstfri, lystig og snaksom Herremand. . . . Det var en meget varm Dag, men Spisesalen var usædvanlig kølig og behagelig. Her kom vi da nu til Bords, og Kongen var i et straalende Humør, saa lykkelig, saa han flere Gange spurgte sin Hustru, om hun dog ikke fandt, at det var en dejlig Dag. Jeg har aldrig set ham mere elskværdig, det var, som om han rent

¹ Erindringer II. S. 110.

havde lagt Kongen til Side og kun følte sig som et lykkeligt Menneske, der helt gav sig hen i Nydelsen af denne smukke Dag ude i Naturen . . . Efter Bordet fik han det Indfald, at vi skulde ro over til en anden ganske lille Ø, som han kaldte Tyrkeøen, — vistnok efter en Hund. Her fik Damerne Medestænger og skulde nu til at forsøge deres Lykke i Fiskeriet, og Kavalererne blev satte til den lidet behagelige Forretning at sætte Orme paa Krogene. Kongen gik hen til min Hustru, og da han ikke fandt, at den Stol, hun sad paa, stod godt, kaldte han paa mig og gav mig en lille Irettesættelse, fordi jeg ikke sørgede bedre for hende, og dermed tog han sin Kaarde og kradsede med den nogle Huller i Jorden til Stolebenene, for at Stolen kunde komme til at staa fastere. Af Damerne var min Hustru den eneste, der fik en lille Fangst; men det var rigtignok ogsaa kun en meget lille Aborre.

Vi tog nu tilbage til den større Ø, og da vi skulde bryde op og sagde Farvel til Kongen, rakte han os Haanden og takkede os for den dejlige Dag, vi havde haft sammen. Det blev den sidste Gang, vi var Gæster hos Kong Frederik, og vi tog et smukt Minde om ham med fra denne Dag . . .

Endnu en eneste Gang fik jeg Frederik den syvende at se. Jeg var paa Vejen til Nyhuse tæt ved Amtstuen, da han kom ridende alene paa sin Islænder, og da han saa mig, standsede han og rakte mig sin Haand og sagde: God Dag Hostrup! Tak for sidst! hvorpaa han red videre.“

Minder af denne Art har det været, der trængte sig ind paa Hostrup, da han 15-16 Aar senere stod paa Hillerød Torv, med Ansigtet vendt mod Søen og Slottet, og holdt Tale ved Afsløringen af Kong Frederiks Statue. Jeg var tilstede i Folkeskaren, og jeg tør jo ikke paastaa, at jeg med Sikkerhed kan huske, hvad Hostrup sagde; men det staar for mig, at han talte som den, der var stærkt personligt optaget af sit Emne. Og hvis jeg ikke tager fejl, gjorde han opmærksom paa, hvor passende det var, at den Statue, der blev rejst her i Hillerød, fremstillede Kong Frederik, ikke i militær Positur eller med majestætisk imponerende Opræden,

men saa at sige i sin Hjemmedragt — i sin dagligdags Jævnhed og Elskværdighed, saaledes som denne By og Egn netop bevarede Mindet om ham.

Hostrup har sikkert ved en Lejlighed som denne talt Forsamlingen ud af Hjertet. Jeg tvivler heller ikke om, at han jo har haft de Hillerød Borgere paa sin Side ved det lille Sammenstød, han ved en anden kongelig — eller da kronprinselig — Lejlighed havde med en alt for hyperloyal Festdeltager. Det var i Sommeren 1869, der blev holdt en Fest i Slotshaven i Anledning af Kronprins Frederiks og Prinsesse Louises Formæling. Det var jo en rigtig skandinavisk Begivenhed — dette, at vor tilkommende Konge søgte sin Brud ikke mod Syd ved et eller andet tysk Hof, men i Broderriget. Og Hostrup var da ogsaa Manden for efter Opfordring baade at skrive en Sang til Lejligheden og at holde Festtalen. Da denne Tale var holdt mellem Buksbomhækkene, gik man til Bords nærmere nede ved Søen. Da nu alle de officielle Skaaler tilbørlig var besørgede, og — som Hostrup skriver — „vi Bysbørn sad og snakkede gemytligt med hverandre“, fik Hostrup at vide, at der i Selskabet befandt sig en ung Købmand med sin svenske Brud, som han for et Par Dage siden havde holdt Bryllup med i Skaane. Se, det var jo altsaa ogsaa et skandinavisk Par, og Hostrup fandt det stemmende med Dagens Anledning at byde disse unge Folk velkomne i en lille Skaaltale. Men dette blev taget ham meget ilde op af en tilstedeværende, „en af vore Forfattere, som for nogle Aar siden havde bosat sig i Hillerød, og som ved flere Lejligheder havde røbet meget reaktionære Meninger“. Denne Mand hævdede, at det maatte betegnes som en Usømmelighed at blande en Købmand N. N. og hans Kone ind i Festlighederne for de kongelige Højheder. „Jeg svarede, som sandt var“, skriver Hostrup, „at den Følelse, ifølge hvilken man betragter fyrstelige Personer som en ganske anden Slags Mennesker end os andre dødelige, var mig ganske ufattelig. Jeg havde egentlig troet, at den var uddød her i Landet i Frederik

den syvendes Tid. Jeg har imidlertid senere erfaret, at den endnu lever og trives baade i København og i flere af Købstæderne.“¹

V.

Hostrup var glad for sin Præstestilling i Hillerød, derimod ikke ret glad for Herløv Sogn, Annekset. Han havde haabet, at det skulde vise sig her som i Jylland, at han ogsaa kunde tiltale Bønder. Ved hans Indsættelse derude var da ogsaa Kirken fuld; Provsten talte varmt og hjerteligt om ham, og hans Prædiken blev hørt i dyb Stilhed, hvoraf han spaaede sig det bedste. Men allerede næste Søndag var der kun ganske faa i Kirken, og saaledes vedblev det. Hostrup kom personlig særdeles godt ud af det med Beboerne. De betragtede ham som en hæderlig og fredssommelig Mand, vidste ogsaa godt, at han var en anset og højt-begavet Mand; men der skete ingen Tilstrømning til Kirken, dannede sig heller ikke en lille fast og stadig Tilhørerkreds. Herløverne gik i Kirke, ganske som de havde været vant til; d. v. s. ikke ret meget.

Hostrup brød sit Hoved med, hvorledes man dog skulde „faa fat“ paa disse Landboere. Og da der var gaaet tre-fire Aar hen, øjnede han — eller mente at øjne — et Hjælpemiddel i den grundtvigske Højskolebevægelse. Den havde netop i disse Aar flere Steder begyndt at faa Tag i Landbefolkningen; der maatte ogsaa kunne gøres noget her i den Retning. Og da Hostrup en Dag fik Besøg af en arbejdsledig teologisk Kandidat Otto Jacobsen, som han kendte fra Silkeborg, hvor han havde holdt en Børneskole, aftalte de med hinanden, at der skulde forsøges paa-begyndt en Folkehøjskole i Herløv Sogn med Jacobsen som Forstander og i samme Aand som Skolerne i Askov, Testrup og Vallekilde. Hostrup lovede sin bedste Støtte ved Arbejdet paa Skolen, naar den kom i Gang. Og det var hans Haab. at den,

¹ Erindringer II. S. 166-67.

ved Siden af at udbrede Oplysning i Almindelighed, ogsaa skulde kunne bane Vej for hans Præstevirksomhed i Sognet.

Det lykkedes at faa dannet et Aktieselskab af 115 Beboere af Frederiksborg Amt, som tilsammen indskød 3575 Rigsdaler; desuden gav 7 Mænd 10 Rd. hver som Gave, og der laantes 600 Rd. i Frederiksborg Sparekasse. Summen blev saaledes 4245 Rigsdaler.

Blandt Bidragyderne var 14 fra Herløv Sogn og 7 fra Hillerød, nemlig Amtmand Greve Schulin, Pastor Hostrup, Etatsraad Lerche, Købmand Carl Møller, Vejinspektør Mørch, Overlærer Ostermann og Glarmester Rump.

Vejinspektør Mørch var en af dem, der tog sig ivrigst af Sagens Gennemførelse, og han blev valgt ind i Selskabets Bestyrelse sammen med Proprietær J. Nielsen, Petershvile, og Gaardmand Thomas Pedersen, Ferslev. De fandt et pænt, straatækt Hus med en Have foran, beliggende i Ferslev (en af Byerne i Herløv Sogn) og tilhørende den tidligere Vejinspektør Lundbergs Enke. Det blev købt for c. 1800 Rd., udbedret og omændret for c. 1000 Rd., og saa aabnedes Højskolen dér d. 4de November 1867.

Nu er der det at fortælle, at det Hus, der saaledes var taget i Brug, laa lige tæt ved Landevejen — den Landevej, der fører fra Hillerød ad Slangstrup til, og videre derfra til Roskilde. Det var det sidste Hus i Ferslev By, og derfra gik Landevejen et langt Stykke lige ud over fladt Jordsmon. Derfor, naar man en mørk Aften kom kørende ude fra Slangstrupkanten og nærmede sig Ferslev, saa man i lang Afstand Lyset skinne imod sig fra Fru Lundbergs Hus, næsten som et Fyr, man kunde styre efter. Dette havde Vejinspektør Mørch saa ofte lagt Mærke til paa sine mange Farter til Vogns. Og Hostrup havde hørt ham tale derom og havde — som jeg véd fra mundtlig Meddelelse af ham selv — derfra opsnappet Idéen til et smukt poetisk Billede i den Sang, han digtede til Skolens Aabningshøjtidelighed. Det var den siden

saa almindelig sungne Højskoleviser: „Er Skolen for andre end Pilt og Pog“, hvor det hedder i andet Vers:

„Vi byggø et Fyr paa den flade Jord,
som mildt sit Lys over Mark vil sende;
vi rejse en Arne, som ej er stor,
men dog har Plads til hver Lysets Frænde.“

Ja, foreløbig var der Plads nok, idet der begyndtes med 8 Elever, som undervistes af 2 Lærere. I Løbet af Vinteren kom dog 8 til. En Aften hver Uge kom Hostrup og holdt Foredrag, og da var Huset hver Gang saa fuldt af Egnens Folk, som det kunde være. Men med Elevantallet gik det den forkerte Vej. Der havde altsaa den første Vinter været ialt 16 Karle, om Sommeren var der 8 Piger, næste Vinter maatte der begyndes med 3 Karle; der kom 5 til, hvoraf 2 gik frit. Sommeren derpaa var der 6 Piger ialt. Denne Nedgang var saa meget mere beklagelig, som der det andet Aar var anvendt 1460 Rigsdaler til en Udvivelse af Skolebygningen.

Otto Jacobsen maatte opgive Virksomheden og blev Sognepræst paa Mors. Efter ham tog Jens Povlsen-Vimtrup i 1870 fat som Forstander, og efter ham — efter at Virksomheden i nogle Aar havde været standset — igen jeg i 1878, Vi havde begge Hostrups trolige Støtte i Gerningen, og vi fik da ogsaa Skolen til at trives stadig bedre. Dog, naar det lykkedes mig i Modsætning til de to andre at fortsætte min Højskolevirksomhed gennem 14 Aar, da beroede det for en væsentlig Del paa, at jeg, medens Tilgangen tidligere havde været næsten udelukkende fra selve Amtet, havde Held til at drage Elever til fra de forskelligste Kanter rundt om i Landet. Det var aksaa ikke en egentlig Opfyldelse af Hostrups Haab, der fandt Sted. Thi fra Herløv Sogn kom der stadig meget faa Elever, og den aandelige Tilstand i Sognet blev, saa vidt man kunde se, stadig lige upaavirket, enten det gik op eller ned med Højskolen. Efter halvtredje Aars Forløb kunde jeg ikke nøjes med den Plads, der i Frerslev var til

Raadighed, og da Udvidelse ikke dér lod sig foretage, flyttede jeg i Efteraaret 1880 Højskolen til Hjørlande, $\frac{1}{4}$ Mil fra Slangerup. Ogsaa dér fandt Hostrup Vejen ud og deltog med Liv i vore Møder og Sammenkomster gennem det Par Aar, der endnu var tilbage af hans Hillerødtid.

Forholdet til Herløv Sogn var og blev for Hostrup et tabt Slag. Han siger selv, at det fra først af var en Opgave, som „æggede ham til Kamp“. Og han „vedblev i mange Aar med Haab at arbejde paa at bryde Isen“. Men han ender med at sige: „Noget kendeligt Liv kom der alligevel ikke i min Tid, og da jeg senere tog bort, skiltes jeg derfra med en pinlig Følelse af, at paa dette Punkt var min nittenaarige Virksomhed gaaet temmelig spørløst hen.“¹

Der ligger ikke nogen ringe Smerte bag ved disse Ord, en Smerte, der var saa meget større, som Hostrup i Virkeligheden var i sit Hjerte ikke saa lidt indtaget i den ægte og uforfalskede Kulsviertype, der her er traadt ham i Møde. „Jeg fandt straks noget tiltalende ved dem“, skriver han; „det var i Grunden smukkere Folk end Jyderne i Almindelighed, store, ranke Mænd, og Kvinder med finere Træk og lettere Bevægelser, og hvis lidt stive men klædelige Huer med brede røde Silkebaand i mine Øjne gav dem noget gammeldags hyggeligt, som jeg syntes godt om. De havde ikke saa meget af den diplomatiske Tilbageholdenhed, som var ejendommelig for Jyderne; der var noget aabent i deres Væsen, og jeg tror ogsaa, at de i det hele levede et ordentligt Familieliv og holdt meget af deres Børn. Hvad var der da i Vejen med dem?“²

Ja, hvad var der i Vejen, siden Hostrup ikke kunde vinde aandelig Indflydelse paa dem, han, som dog efterhaanden var blevet saa bondevenlig³, og som ogsaa særdeles godt havde

¹ Erindringer II. S. 141. ² Erindringer II. S. 137-38. ³ Ordet „bondevenlig“ skal ikke her tages i sin særlige politisk-historiske Betydning. Da „Bondevennerne“ havde deres Tid, holdt H. sig i politisk Henseende til de nationalliberale. I Begyndelsen af Hillerødtiden var han med i den nationalliberale „Martsfor-

kunnet faa fat paa jyske Bønder? Hostrup udkaster en Formodning om, at det er Rationalismen, der i tidligere Tider er gaaet den nordsjællandske Befolkning i Blodet, ikke mindst fordi den har faaet næsten alle sine Skolelærere fra Jonstrup, i sin Tid „et Højsæde for den aandløse Rationalisme“.

Maaske kan der være noget om dette. Imidlertid vil jo Fejlen ikke være at søge alene paa den ene Side. Hostrup udtaler da ogsaa, at han følte det som en stor Mangel hos sig selv, at han ikke „forstod at tiltale disse Landboere og give dem Sans for noget højere og bedre end det, de hidtil havde levet i“. Og i Henseende til denne Mangel hos Hostrup selv kan der maaske gøres opmærksom paa, at han jo henvendte sig til denne Befolkning med en Forkyndelse af temmelig ensidigt grundtvigiansk Præg. Dette maa man holde sig for Øje ved en Bedømmelse af Gensidighedsforholdet mellem Hostrup og hans Sognefolk baade i Købstaden og i Landsognet, at det at slutte sig til Hostrups „Kreds“ i Virkeligheden betød det samme som at blive Grundtvigianer. Vel maa det siges, at den hostrupske Type er en af de overlegneste og aandsfrieste Grundtvigianertyper; men en vis Ensidighed gør sig dog med Nødvendighed ogsaa her gældende. Man kan ikke høre til en Lejr og have Del i dens Vaabenmagt, uden med det samme at faa Del i dens Begrænsning indenfor Lejrpælene. Hostrup havde med Liv og Sjæl sluttet sig til den grundtvigske Lejr. Og hvad dette medførte for hans Tankegange og Synsmaader, det kan man f. Eks. faa et Indtryk af, naar han skriver et Sted i sine Erindringer: „Grundtvigs Salmer blev nu næsten de eneste, jeg kunde bruge“, og derefter lader følge en

enig“ og fik dens Talere ud til Folkemøder i Egnen. Siden meldte han sig ud og blev Venstremand, og der udviklede sig et nært Forhold mellem Præstegaarden og det Bergske Hus i Hillerød. Ved et politisk Møde i Helsingør havde man engang baade fra Venstres og Højres Side været meget ivrige, og Ordene blev tilsidst temmelig onde. Saa kom Hostrup frem og talte med Lune om, hvoreledes det var godt, at der var en højre og venstre Haand til at vaske hinanden, og saaledes ogsaa, at der var to politiske Partier til at skrubbe hinanden, men at begge jo maatte have Fædrelandets Tarv for Øje. Hans Ord virkede befriende og dæmpende paa Stemningen.

Række kritiske Bemærkninger om Kingos, Brorsons og Inge-manns Salmer, der er dikterede af en grundtvigiansk Smaaskaarenhed, der dog heldigvis ikke ret ofte fik Lov at gøre sig gældende hos denne Mand.

Men Grundtvigianer var han paa en saa absolut og eksklusiv Maade, at dette i Grunden er tilstrækkelig Forklaring af hans Vanheld overfor Landsognets Befolkning. Thi det er jo det, der saa at sige overalt har vist sig, at Nordsjællænderne har været temmelig uimodtagelige for den Vækkelse — hel- eller halvgrundtvigiansk —, der i de sidste, jeg véd ikke hvormange, Aartier er gaaet hen over vort Land. Den har grebet Fynboer og Jyder, men ikke i samme Grad Sjællændere, i hvert Fald ikke Nordsjællænderne. Hostrups mislykkede Forsøg med Herløv Sogns Befolkning er et stærkt Vidnesbyrd om denne Folketypes Uimodtagelighed.

Uimodtagelighed for grundtvigsk, men derfor ikke for religiøs Bevægelse. Nej, alting kommer til sin Tid. Ogsaa denne Danskertype kan faa sin kirkelige Besøgelsestid. Kommer der en ny Bevægelse, Vækkelse eller hvad vi vil kalde det, noget tilsvarende til, hvad den sidste Slægt har oplevet, men med et andet Præg over sig, mere viljemæssigt, maaske ogsaa mere forstandsmæssigt, i det hele mere karakterfuldt og med et mere stilfærdigt, rolig-kraftigt, organisk vækstagtigt Forløb, — tænker vi os en saadan Bevægelse komme, eller er den maaske allerede saa smaat paa Vej, da er det kun godt, at ikke alt dansk Emne er i Forvejen helt eller halvt opbrugt, men at der, ligesom naar Reserven rykker frem, kan vise sig Befolkningsdele, som nu er modtagelige, — Befolkningsdele, som ikke fik godt af den tidligere Vækkelses Løftelse, men saa til Gengæld heller ikke har lidt under den Forkvakling, som saa let, ja vel uundgaeligt, følger i saadanne Bevægelseres Køl vand.

Iøvrigt — den nordsjællandske Befolknings Uimodtagelighed for grundtvigsk Vækkelse har selvfølgelig ikke været absolut. Der var jo, som vi hørte, ogsaa Bønder med ved Menighedskredsens

Sammenkomster i Hostrups Hus. Og somme af disse havde kørt lange Veje. Dette var saaledes Tilfældet med dem, der gik iblandt os under Fællesbetegnelsen „Højbergerne“, skønt de ikke alle bogstavelig var fra Højbjerg, men nogle fra Ramløse og Ammindrup og Kagerup og Kjæderup og andre Steder der omkring. Dette Folkefærd har slidt meget Heste- og Vognbeslag for at være med ved Søndagsgudstjenesterne i Slotskirken og ved Folkemøderne i Hillerød og paa Højskolen. Om dem siger Hostrup, at de ydede ham en Trøst for hans skuffede Forhaabninger i Herløv Sogn, og at de i ingen Henseender stod tilbage for de jyske Bønder, han havde sat saa megen Pris paa. Og foruden Højbergerne var der Hjærlundere og Farumere og Gandløserere og Birkerødere og Tikøbere og Ølstykkere og andre Smaakredse, der tildels hver for sig havde en hjemlig grundtvigsk Ordfører at samles om, men som dog alle betragtede Hostrup som en Slags Overhøvding, hvem de dels gæstede i Hovedkvarteret, dels fik ud til sig at holde Foredrag. Ja, Hostrup var jo Høvding og Foredragsholder og Folkesanger for meget større grundtvigske Kredse og meget betydeligere grundtvigske Højskoler rundt i Landet. Men skulde jeg ogsaa tage *det* med og komme ind paa at gøre Rede for, hvad Hostrup var for Land og Folk i det hele, da vilde jeg komme til alt for meget at overskride de Grænser, der naturligt maa være afstukne for mig, idet man har gjort mig den Ære at opfordre mig til at skrive en Afhandling om Hostrup netop til dette Aarsskrift.

VI.

Endnu er der nogle Enkeltheder, som hører med til vort amtsbegrænsede Emne, og som ikke godt kan forbigaaes. Først dette, at Hostrup i Foraaret 1869 paa sin Fødselsdag fik en Gave fra sin Menighed og sine øvrige Venner i Landet, som glædede ham meget, nemlig et lille Fiskerhus i Espergærde ude ved Sundet og det dejlige Egebæksvang. „Dér har jeg mange Gange“,

skriver han, „naar jeg var svag og afkræftet; hentet fornyet Livskraft“. ¹

Det andet er, at Hostrup og hans Hustru en Sommerdag i 1880 fejrede deres Sølvbryllup. Der var efter Festmaaltidet en hel lille Folkefest i Præstegaardshaven med kulørte Lamper og dækkede Borde for en stor Mængde Hostrupvenner baade fra By og Omegn. Der var Taler og Sange; men den egentlige store Fest var Afsyngelsen af Hostrups dejlige Sang til Hustruen: „Saa gik tyve Aar og fem“. Den havde været sunget ved Festbordet, men blev atter i Haven omdelt i en Mængde Eksemplarer og paany sunget. At have været med til at staa dér i tæt Klynge med Hostrup og hans Hustru i Midten og synges denne Sang, frisk og ny, med ham selv som Forsanger, det er en Oplevelse, hvis Indtryk aldrig taber sig.

Endelig er at notere, at der i Begyndelsen af 1881 blev holdt en stor Fest for Hostrup i et offentligt Lokale i Hillerød i Anledning af hans 25 Aars Præstjubilæum. Til den Lejlighed havde blandt andre jeg skrevet en Vise om „Slotskirken og Slotspræsten“, som Fru Hostrup har optaget i sit Tillæg til Hostrups Livserindringer, idet hun finder, at den giver „et godt og træffende Billede af Hostrups hele bramfri Optræden som Præst“. Da Visen saaledes har faaet et vist Stempel paa sig som hørende med til de historiske Dokumenter, er der næppe andet for, end at jeg gengiver den her. Den lyder (paa Melodi: „Nu Tak for alt ifra vi var smaa“):

¹ En Gaardmand, som derude i Espergærde var Hostrups Nabo, har meddelt følgende: Det kunde hændes, at Hostrup kom ind til Naboen og fortalte, at der blev raabt efter ham, naar han gik igennem Snækersten, fordi han var Venstremand. Det kunde han dog smile ad. — Jævn og god og tillidsfuld var han som Nabo, aldrig overlegen overfor den anden jævne Mand; han kunde gaa stiltfærdig og tale med ham baade om de dybeste og de dagligdags Ting. — Befolkningen derude kendte vist ikke ret meget til ham; men Fiskerne paa Espergærde forstod dog at bruge ham som Taler, naar der skulde festes til Fordel for deres Havn. Ved en saadan Lejlighed anstillede han en vittig Sammenligning mellem det rige Fiskeri i Sundet i gamle Dage og det, der nu praktiseredes ved saadanne Foretagender som f. Eks. denne Fest overfor Landlignerne.

„Vi har en Kirke, som er forgyldt
og sølvbeslagen i alle Ender;
men vi er kommen hel uforskyldt
til al den Pragt, som os blænder.

Thi ikke vi, men en Konge fin
har rejst den Kirke med gyldne Buer
til Brug for Hofmænd i Hermelin,
for Silke-Frøkner og Fruer.

Og naar man kommer og ser, hvor stolt
de søbne Søjler mod Loftet rager,
og Præd'kestolen af Ibenholt
og Altrets sølverne Stager,

da maa man sande, det passed' bodst,
om paa de prægtige gyldne Stader
der ogsaa fandtes en Fløjels Præst
med højærværdige Lader.

Men se, han gør ikke megen Stads,
den Mand, der kommer saa jævnt og stille
og søger hen til sin Alterplads,
mens Glæser høres at spille.

Vel maa han kaldes en Taler fin;
men ej paa Stylder hans Ord fremtræder,
og ej i Silke og Hermelin.
men i de hjemlige Klæder.

Og naar da mod os han lyser Fred
og løfter varlig sin dybe Stemme,
vi mærker snart, hvor vi sidder ned,
at i Guds Hus vi er hjemme.

Da føler vi os til Sæde bragt
som Herrens Smaa i en Vennebolig,
og hele Kirken med al sin Pragt
den bli'er saa hyggelig, rolig.

Ja, al Forgyldningen gaar sin Vej,
 og Ordet bygger sin egen Stue
 med Væggen prydet af Pinse-Maj,
 med Himlen over som Bue,

med kærligt Ly og med ydmygt Skjul
 for Hjerter, som efter Freden lede,
 for mangen hjemløs og fattig Fugl,
 der flyver træet over Hede.

Ja, vi, som sad ved hans Præd'kestol,
 og hvem han samlede om Naadebordet,
 vi mindes mangen en Søndagssol
 og siger Tak nu for Ordet.

Bliv ved at tale som altid før
 med Ord saa milde og Ord saa sande,
 ja, tag kun mildt paa det brudte Rør
 og paa den rygende Tande.

Da skal det kendes til Tid og Sted,
 at skønt ej altid du kunde se'en,
 saa stod dog hele din Vintersæd
 saa dejlig grøn under Sneen.

Og du skal høste med Frydesang
 og undres over den rige Grøde,
 naar de, du trøstede og hjalp engang,
 i Himlen gaar dig imøde. —

Ja, Gud ske Lov for vor kære Præst,
 og Gud ske Lov, at han kom sig atter.
 Lad os nu give ham den Attest:
 Han blev dog mer end „Forfatter“.

Naar der i denne Vise blandt andet udtrykkes Glæde og Taknemlighed over, at den kære Præst „kom sig atter“, da hentyder det til, at Hostrup havde været paa en længere Rekreatjonsrejse

i Udlandet for at forvinde Følgerne af nogle slemme Sygdoms-anfald. Han var kommen frisk tilbage, og det saa ud, som om hans Helbred virkelig var genvundet. Det viste sig imidlertid at være en Fejltagelse. Han kunde ikke længer magte sit ret besværlige Embede, men nødtes til at søge sin Afsked, som han fik i Efteraaret 1881. Og saa flyttede han da, efter en nitten-aarig Virksomhed, bort fra Hillerød og tog Bolig paa en af Villavejene ved København.

Aflægs var Hostrup dog slet ikke. Han fik, efter at være blevet fritaget for Embedets Byrde, endnu en Livsperiode, indholdsrig og interessant, paa en halv Snes Aar, inden han d. 21. November 1892 lukkede sine Øjne. Men den Periode vedkommer os ikke her.

Vi her paa Frøderiksborg Amt, som i sin Tid sad ved Hostrups Fødder i Slotskirken eller i det hele kom i levende Berøring med ham, vi hører nu snart, for saa vidt vi endnu er i Live, til de gamle. Men vi ønsker at gøre vort bedste for, at Mindet om Hostrup, denne saa milde og dog saa mandige og faste Personlighed, denne saa højt benaadede Folkets Mand og Guds Mand, denne saa aandig-skønne og saa ægte danske Skikkelse — at Mindet om ham maa kunne overgives til og bevares hos dem, der kommer efter os.

Saa længe Mindet om Hostrup endnu kan holdes vedlige hos Befolkningen her, saa længe skal den ikke ganske synke ned i Filisteri og Materialisme.

Stenløse, August 1912.

Isefjord og dens Kyster.

Billeder fra fjerne Aarhundreder.¹

Af
Hans Olrik.

FAA Lande er saa indskaarne som Danmark. Vort Land er et af de mindste i Europa, men det har en Kystlinje paa henv. 7000 km. — en Længde, der svarer til Afstanden fra Nordkap til Nubien!

Se hvorledes de vestjydske Indhave breder sig indenfor Kliternes Sandvolde og hvorledes lange, smalle Fjorde skærer sig dybt ind i Jyllands Østkyst, mens Limfjorden gaar fra Hav til Hav og skiller Vendsyssel og Thy fra det egenlige Fastland. Men Sjælland har ogsaa forholdsvis stor Kystlængde. Ikke blot er der Odden, der gaar milevidt ud i Havet, og brede, aabne Bugter, der huler Kysten i Øst og Vest, men fremfor alt skærer Isefjord sig ind fra Nord og strækker sine Arme helt ind imod Øens Hjerter.

Isefjords Bredning kan minde om Vestjyllands Indhave; men dens Greninger og særlig den lange Roskilde-fjord ligner de østjydske Fjorde.

Selve Isefjordens Indløb er ret smalt. I Vest skyder Ods-

¹ Foredrag, holdt ved Samfundets Møde i Frederikssund 25. Aug. 1912.

herreds Bakkedrag sig frem; i Øst hæver Halsnæs sig med sine toppede Høje og sine bratte Klinter. Den barske Natur holdes ude, saa Fjorden fredelig kan bugte sig ind mellem skovklædte Næs og frugtbare Muldjorder, snart bredende sig ud til et Spejl, snart brydende Kystlinjen ved smaa Sidearme og Vige.

I gamle Dage var disse Greninger langt flere og langt større. Selsø i Horns Herred var en virkelig Ø, Skibby, som havde Navn efter sine Skibe, laa virkelig ved Havet, og om det saa er Slange-rup, som nu ligger saa langt fra Vandet, saa blev den bygget inderst inde ved en lang Fjordarm, som skar sig ind mod Øst. Nede i Syd var der ved Lejre en gaffeldelt Bugt; det yderste af Lejreaa og Kornerupaa var den Gang Fjordarme.

Saaledes har der ved Isefjord og særlig ved Roskildefjord været lunt og hyggeligt for dem, der skulde sætte Bo og kæmpe deres Kamp for Tilværelsen. Halsnæs var en kraftig Vindbryder mod Nord, Horns Herred en lang Læmole i Vest. Hist og her langs Strandbrinkerne har der da allerede i *den ældre Stenalder* udfoldet sig et livligt Røre.

Talende Vidnesbyrd derom er *Skaldyngerne* eller „Køkkenmøddingerne“ langs Kysten, fra Sølager indenfor Isefjordens Munding over Havelse og Bilidt ved Roskildefjordens Midtparti og ned til Lejre ovenover Fjordens inderste Vig.

Disse Skaldynger ved Roskildefjord har faaet Betydning for Oldgranskningen over hele Verden.

Man havde allerede før 1848 lagt Mærke til Skaldynger flere Steder i Landet, man havde ogsaa opdaget Stenredskaber imellem dem, men alligevel tænkte man sig, at det maatte være hævede Strandstokke. Den berømte Zoolog Japetus Steenstrup udtalte sig i den Retning paa et Møde i Videnskabernes Selskab Januar 1848, og nu nedsattes et Nævn til nærmere Undersøgelse af disse Forhold. Nævnet bestod af Geologen Forchhammer, Zoologen

Steenstrup og Oldgranskeren Worsaae. Efter et Par Aars Forløb dæmrede den Tanke, at Skaldyngerne slet ikke var Naturens Værk, men Kulturrester. Og da man saa ved Juletid 1850 gravede i Skaldyngen ved *Havelse Mølle*, vandt man Vished i Sagen. Snart efter forelagde Steenstrup og Worsaae Udbyttet af Undersøgelsen: Muslingskallerne var blandede med spaltede Dyreknogler, det meste var skørnet af Ild, og Lagene var Rester fra Menneskers Maaltider. De døbttes derfor med det berømte Navn „*Køkkenmøddinger*“. Senere, i 1869, gæstedes Sølager paa Halsnæs af Oldgranskere fra Alverdens Lande, og de fik Lov til selv at arbejde med Hakke og Spade i de høje Lag af Østersskaller. Fra den Tid vandt det besværlige Ord „*Køkkenmødding*“ Indgang i flere europæiske Sprog, hvor man egentlig slet ikke kan udtale det. Men man fik Brug for det danske Ord, da man andensteds fandt lignende Kulturrester, ved Frankrigs og Portugals Kyster, i Japan og flere Steder i Amerika, baade ved Atlanterhavet og Stillehavet; saa udbredt har denne Kulturform været i Menneskehedens Barndom.

Ved Isefjord og Roskildefjord var der altsaa gode Betingelser for det ejendommelige Fisker- og Jægerliv, som Affaldsdyngerne vidner om. Her var jo Læ for de svidende Storme. Beboerne kunde rejse deres Hytter, hvor Skoven rakte sig ned til Strandstokken. Her var rigeligt med Ved og rigeligt med Føde. Det vigtigste Næringsmiddel var *Østersen*, og den fandtes i Mængde paa den lave Fjordbund. Vandet var nemlig den Gang langt mere saltholdigt end nu til Dags. Midtpartiet af Halsnæs var en grenet Fjord, og øst om Halsnæs gik en bred Havbugt ind mod Syd, med én Arm den korteste Vej til Roskildefjord (umiddelbart ved Frederiksværk), en anden ind til Arresø, der den Gang altsaa var en Saltvandsfjord, og videre indenom det høje Bakkedrag ved Kræjme og Ølsted, skærende sig Syd paa ud til det mellemste af Roskildefjord ved Havelse. Skaldyngen her er netop et Minde om den langstrakte Fjord, der nu forlængst er opløst af Landet eller forvandlet til Ferskvandssø. Saltvandet skyllede altsaa frisk

ind ad disse naturlige Kanaler og gav gode Livsbetingelser for Østers, Blaamusling og andre Muslingearter og for vorø almindelige Strandsneglearter (*Litorina litorea* og *Nassa reticulata*). Disse Skaldyr skrabe man i Mængde ved de flade Strande.

Lejlighedsvis fiskede man ogsaa vore almindelige Fisk: Aal, Torsk, Flynder o. s. v. Om Vinteren, naar store Skarer af Vildænder slog sig ned i Fjorden, vankede der Fuglevildt. Da kunde man ogsaa faa fat i den store, nu uddøde Alk, som kaldes Gejrfuglen; baade ved Sølager og Havelse er dens Knogler fundet. At flere af disse Fugle var stærkt trannede, det skræmte ikke. Kostforagter havde man ikke Raad til at være. Kunde man faa Ram paa en Maage, saa blev den taget med til Spisekamret, og var man saa heldig at faa fat i Marsvin og Sæl, saa blev de ogsaa fortærede. I Skaldyngen ved Lejre ser man, at selv den store Trane og den stolte Havørn har maattet holde for.

Bagved Hytterne var Skovtykningen, og her traadte Stenaldersmanden sine vildsomme Stier gennem Hasselkrat og mellem knudrede Egestammer. Smidig sneg han sig ind paa det store Vildt og fældede det med sine smaa, skarpe Flintpile. Det var Kronhjort og Raadyr, dertil det farlige Vildsvin med de svære Hugtænder, men ogsaa den vældige Urokse; det er jo netop i Isefjordsegnen at man har fundet et Urokse skelet med Pilspidsen i et af Ribbenene. Nu og da lykkedes det ogsaa at overliste en Tjur eller en Ringdue. Og gjorde man det af med en Ræv eller Grævling, Maar eller Ulv, saa blev ogsaa de taget med hjem, og det ikke blot for Skindets Skyld. Knoglerne i Skaldyngene vidner om, at Rovdyrenes Kød ikke er vraget af disse altædende Mennesker. Og hvad de levned, det kastede deres Hunde sig over.

Affaldsdyngerne giver os altsaa Forestilling om det rige Dyreliv, der rørte sig om de første Mennesker. Men den systematiske Undersøgelse af Dyngerne stiller ogsaa Trævæksten bag de usle Strandhytter ret tydelig for vort Øje. Vi véd, at mange af de Dyr, hvis Knogler findes i Dyngerne, har været udprægede Skovdyr, og vi skønner, at Højskov og Krat har strakt sig helt til

Brinkens Rand. Af Kullene ser vi, at det især har været Egeskov med tilhørende Underskov af Hassel; Nøddeskallerne i Dyngerne viser, at man da ogsaa har faaet lidt god Planteføde til al den megen Kødmad. Paa sid Grund voksede El og Pil. Ved Lejre var der en Lund af slanke Asketræer. Forholdsvis faa Trækul hidrører fra Skovfyr. Men Knoglerne af Tjuren, der er fundet baade i Sølager og i Havelse, vidner om, at der ogsaa har været Naaetræsskove ved Isefjord; — det er alene den Slags Skove, som er Hjemsted for den store, prægtige Hønsfugl.

Aarhundreder kom og Aarhundreder gik; men Livet formede sig paa samme Vis, der var ikke større Fremskridt gennem Tiderne. Menneskene levede deres Fisker- og Jægerliv, Slægt efter Slægt. De sneg sig gennem Skovtykningen, de vadede ved Stranden, de roede sig frem i deres Kanoer. Flintredskaberne var Grundlaget for deres Tilværelse, Hunden deres eneste Husdyr.

Endelig bryder *den yngre Stenalder* frem, sikkert ved nye Indvandrere, der kom fra Vesteuropa og medbragte en langt højere Kultur. Nu ryddes Skoven hist og her, man dyrker lidt Korn i det ildsvedne Ryd, og man har Kvæghjorder af alle Slags. Følgelig er man ikke bundet til Strandbredden, men trækker indefter. De store Stengrave, som kendetegner den yngre Stenalder, findes i Afstand fra Fjordens Bredder, saaledes bl. a. ved Store og Lille Rørbæk, ved Ølstykke, Gundsøllille og mange Steder i Horns Herred.

Men for det gammeldags Fisker- og Jægerliv var der saa ypperlige Betingelser ved Roskilde-fjord, at det enkelte Steder fortsattes jævnsides det begyndende Landbrug. Herom er Skaldyngerne ved *Lejre* et mærkeligt Vidnesbyrd. Stenredskaberne er af ny og fuldkomnere Art, finere tilhugne eller endog slebne, Knogler af Faar og Ged og Svin viser, at man ingenlunde har været henvist til blot at leve af Vildt, og Hvedekorn vidner om, at der har været Marker ikke langt derfra. Men man har dog slaaet

sig ned ved Foden af en Strandbrink, man har skrabet Østers (der dog nu var tyndere og mindre) og samlet Hjertemuslinger og Strandsnegle, og man har taget hvad Vildt man kunde faa fat i, lige ned til Pindsvin. ¹

Hvad Stenaldersfolket havde paabegyndt af Opdyrkning, det fortsattes i *Broncealderstiden*. Øverst paa Bakkedragene knejser de mange kuplede Broncealders-Gravhøje for at fortælle os, at disse Mennesker med deres ejendommelige og fint udviklede Kultur har gjort sig Jorden underdanig og taget Bopæl paa Højderne. Her havde man ofte fri Udsigt, og det huede disse Mennesker; de havde videre Synskreds. Fremfor alt sikrede de sig dog Afløb for Regnen; Boligen var derfor sundere end paa de lave, fugtige Steder. ²

Trindt om Isefjord maa der nu have været en ret tæt Befolkning. Paa de ryddede Pletter mellem Skovene har der græsset Hjorder af Køer; Svineflokke rodede op mellem Træerne; hist og her var der smaa stenhegnede Kornmarker. Og hen over Fjordens Spejl gled rigtige Skibe med høje, snirklede Stavne og med Kølen forlænget til et langt Fremspring; ombord kunde der være en Snes Krigere med guldglimtende Broncespyd og Økser.

Netop fra Isefjords-Eggen er det mærkeligste Broncealders-Fund, der nogensinde er gjort. Det er *Solbilledet fra Trundholm i Odsherred*.

Alle kender sikkert dette Pragtstykke i vort Nationalmuseum. Den guldbelagte, rigt udsmykkede Bronceskive, som er rejst paa Højkant og forspændt med en Hest, medens hele Gruppen er sat paa Hjul, alt dette forestiller sindbilledlig den lysende Sol, der drager hen over Himlen. I søndret Tilstand er dette Sol-

¹ Afaldslynger fra Stenalderen i Danmark (Kbhvn. 1900). ² Jfr. Sophus Müller i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1911, S. 239 ff.

billede lagt hen paa Mosegrunden under aaben Himmel, og dér har det ligget i 3000 Aar, indtil Jorden i 1902 blev taget under Plov. Da kom det mærkelige Billede for Dagen, og nu er det kendt, saa langt Oldgranskningen rækker.

At Bronceskiven med Hesten foran sig var en Helligdom, og at den var Udtryk for Soldyrkelsen, det var straks utvivlsomt. Men hvad skulde dette Solbillede i den afsides Mose, hvor Mennesker ikke færdedes og hvor ingen fik det at se? Og hvorfor havde man forsætlig ødelagt det kostbare Kunstværk?

Det kunde synes saare gaadefuldt. Men tilsvarende Fund baade fra Bronzealder og fra Jernalder viser os Vej. Det søndrede Bronzebillede var en Offergave til Solen. Paa samme Maade er de berømte Broncelurer brudt itu og lagt hen under aaben Himmel som Gaver til de guddommelige Magter.

Sikkert hidrører denne Offergave fra en bestemt Situation. Mørke Skyer har i lange Tider ruget over Landet og indjaget Befolkningen Skræk. Skulde Solen være vred? Skulde den have sat sig for, at den ikke vilde skinne? Skulde al Frugtbarhed være forbi og Menneskenes Trivsel truet? Da maatte man se at faa Solen til at blive god igen. Ved Hjælp af dens eget straalende Billede skulde den kaldes frem paa ny. Mennesker skulde ikke eje dette Kunstværk, derfor slog man det i Stykker. Lagt under aaben Himmel var det indviet til Solen. Og Solen vendte tilbage og viste atter sit Aasyn. Saa staar da Solbilledet fra Trundholm som et af de mærkeligste Minder i hele Verden om den Inderlighed, hvormed man tilbad Naturens store Magter. Det var ikke en Dyrkelse af Guder i Menneskeskikkelse, med Menneskers Lidenskaber og Fejl; det var Paakaldelsen af selve det lysende Himmellegeme, der betinger vor Tilværelse.¹

Isefjordsbreddernes Vrimmel af prægtige Minder fra Stenalder og Bronzealder danner en stærk Modsætning til den Fattigdom

¹ Sophus Müller i Nord. Fortidsminder I, 303 ff. E. Lehmann og A. Olrik i Danske Studier 1904, S. 65 ff.

paa Gravhøje, der præger det *østlige* Nordsjælland lige fra Øresunds Snævring til ned imod København. Her var de fleste Steder et uigennemtrængeligt Vildnis, og først sent opstod de mange smaa, spredte Ryd, der gjorde lyst i Skoven. Men Isefjorden havde Rigdomme, som Øresund manglede, og dens Bredder havde heldigere Fordeling af Skov og aabne Pletter. *Derfor blev Isefjordsegnen det ypperste Kulturcentrum i disse fjerne Tider.*

Fra *Jernalderen* har Isefjordskysterne ikke jordfundne Minder af tilsvarende Betydning som Solbilledet. Et og andet af hvad der er fremdraget kaster dog Lys over det Liv, som dengang levedes. Saaledes er der ovre i Horns Herred, endog helt ude ved Kulhuse, fundet fine *romerske* Smykker og lignende. Her har der da ved Aar 200 efter Kristi Fødsel levet en Slægt, der havde Luksussager fra Romerriget til daglig Brug.

Derimod kan Isefjordsegnen endnu ikke opvise noget af de store Fund, der vidner om *Folkevandringstidens* Uro og Kampe. Men netop fra denne Gæringstid er der talende Minder af anden Art. Mens alle Begivenheder ellers er hyllet i et uigennemtrængeligt Mørke, skinner der pludselig et lille og højest mærkeligt Stykke Historie frem for dernæst atter at glide ind i Sagntaagen. Som denne Egn allerede gennem Aartusinder havde været et Hovedpunkt for *Kulturen*, saaledes blev den ved Aar 500 Udgangspunktet for store *politiske* Nydannelser, ja for *Grundlæggelsen af Danmarks Rige*.

Inde ved Fjordens inderste Vig laae jo *Lejre*, det stolte Kongesæde, som blev Hovedstad for Sjælland og for mere til. Her var Samlingsstedet for „Spyd-Danernes“ Vælde. Her lævede Skjoldungerne deres Magt, saa der gik Frasagn om dem vidt ude i Verden; de vandt endog Sejr over de krigerske Hadbarder (o: Longobarder), der var Herrer over Østersøens Sydkyster, og det er troligt, at de strakte Haanden ud over det meste af Dan-

mark, — der jo ogsaa fik Navn efter disse Spyd-Daner eller Ø-Daner.

I Lejre har Roar rejst Kongehallen „Hjort“, som vi kender fra det gamle angelsaksiske Beovulfs-Kvad. „Hallén var fuld af Venner“, hedder det; „ingen Ondskab øved Skjoldungerne den Gang“. Rolv Krake sad ved sin Farbroder Roars Side; „endnu knyttet Venskab dem sammen“. Dronningen staar frem, rækker Rolv et Bæger og beder ham gengælde de unge Kongesønner med godt, fordi han selv har nydt godt hos Roar. Men efter Roars Død griber Rolv Styret. Hans Fætter Rørik byder ham sit Guld til Forlig; men Rolv dræber ham og tager hans Skatte. Andre Frænder faar ikke bedre Skæbne. Dog, den grumme Krieger er forgudet af sin Hird, og langevejs fra kommer gæve Kæmper for at træde i hans Tjeneste. Han sejrer atter over Hadbarderne og gør Tog helt op i Sverige.

Det var Folkevandringstiden, da Riger brat opstod. Alt skifter og omtumles, og den vilde Opløsning baner Vej for dygtige, men haarde og hensynsløse Herskere, der ikke undser sig for at bruge List og Vold og dog vinder glimrende Ry. Danmark har faaet sin Dønning af Spydtidens voldsomme Bølgeslag. Rolv er samtidig med Østgotekongen Theoderik den store og med Frankerigets Grundlægger Chlodovech, og han ligner dem i sin Færd.

Omsider hævner hans Fætter Hjarvard de andre Frænders Drab. „Bjarkemaaleet“ er Mindet om den sidste Kamp, som Rolvs Mænd udstred for deres Drot, det ypperste Udtryk for Hirdtroskab, som noget Aandsliv ejer. Rolv og hans Bærsærker falder, og Lejrehallen synker i Grus: dens Saga var glimrende, men kort.¹

Paa Bakken ovenover Fjordens østligere Vig er *Roskilde* imidlertid bygget. Det ny Kongesæde tager Arv efter Lejre og faar en lang og berømmelig Historie. Og videre ned gennem Tiderne glider Kongesnækken fremdeles over Isefjords Vande.

Intet Under da, at *Kongesagn* knytter sig til Fjordens Bredder.

¹ Axel Olrik, Danmarks Høltedigtning I.

Vi behøver blot at minde om *Frodebjerget* ved *Værebroaa*. Frode den fredgode har skaffet Ro og Tryghed i Landet; ingen rører den Ring, Kongen har lagt ud paa alfar Vej. Tilsidst lokker Troldkonen dog sin Søn til at stjæle den. Frode kommer for at straffe. Troldkvinden omskaber da sig og sine Sønner til en Søko-Familie, og mens Frode ser paa Søkalvenes Leg, borer hun sit Horn i hans Side og bliver hans Bane. Ingen maa vide, at han er død. Tre Aar fører hans Mænd ham rundt i Kongevognen. Til sidst maa de dog jorde ham, og ved *Værebroaa* kaster de *Frodebjerget* op over ham.

Frodebjerget er ganske vist ikke nogen Gravhøj, men en naturlig Bakke. Det gør imidlertid ikke noget. Det gælder jo ikke her at finde nogen historisk Kerne, Sagnet skal faa Lov at staa som Sagn. Det væsentligste er, at Kongesagnet netop knyttes til *Værebroaa* i Dalen mellem Bakkerne.

Senere Folkesagn har for øvrigt ogsaa haft travlt med *Værebro*. De svære Bropiller, som forud fandtes, skal være byggede af Fanden; en Husmand havde faaet ham i sin Æske og var Herre over ham. Paa Bondens Bud opdyngede han ogsaa *Frodebjerg* af alt det Hestemøg, der fandtes paa hele Sjælland! Efter dette faar Højen unægtelig en mindre fin Oprindelse end i det gamle Kongesagn.

Imidlertid var der opvokset Byer i Nærheden af Fjordens Bredder.

Af stor Ælde er de Bynavne, der ender paa -um, og hvor dette -um er = hem (hjem). Et saadant Bynavn har vi i Kræjme (mindre heldig stavet „Kregome“), hvis gamle Form er Kræghum.

Ældgamle og i Reglen anselige Byer er ligeledes de, der ender paa -lev, -løse, -inge, -sted og -by. Alle disse Endelser er ogsaa repræsenterede langs Isefjordens Kyster.

Endelsen *-lev* er sammensat med et Person-Navn og betegner det samlede Gods, som paagældende har efterladt. Der er derfor noget vist „aristokratisk“ ved disse Navne, de rummer Mindet om Mænd med betydelig Ejendom og Anseelse, ofte vel Høvdinger og Stormænd. Byerne paa *-lev* er særlig talrige i Horns Herred med tilgrænsende Egn; her har Høvdingeslægter hørt hjemme. Der findes ikke mindre end 7 af den Slags Byer: Venslev, Landerslev, Gjerlev, Tørslev, Skuldelev, Ferslev og Jenslev. Ligeledes er der som bekendt Byer paa *-lev* tæt omkring Roskilde. I Holbækegnen har der været et Erikslev. Men langs Roskildefjordens Østside er det sparsomt med disse Aristokrater blandt Byerne; der bliver kun Sigerslev at nævne, men det har vel ogsaa været et stort Gods, da det efterhaanden blev til mindst to Landsbyer.

Byerne paa *-løse* er ogsaa gamle og anselige. Men langs Isefjorden er der kun faa af dem. Vi har Havelse, der egentlig hedder Haveløse. Harløse og Gjøløse ligger for langt inde i Landet til at kunne regnes med blandt Isefjordsbyerne. Længere sydpaa ligger Stenløse, i Horns Herred Kyndløse, paa Overø Gamløse. I Holbæk-Egnen er der derimod en hel Gruppe af den Slags Byer: Merløse, Grandløse o. s. v.

Endelserne *-inge* og *-sted* forekommer kun lidet. Nævnes kan Jyllinge og Hyllinge øst og vest for Roskilde, Ølsted paa Bakkedraget mellem Fjorden og Arresø, Hagedsted paa Tudse-Næs.

Des mere findes der af Landsbynavne paa *-by*. Atter her har Halvøen, der ender i „Hornet“, ubestridelig Forspringet. Indenfor et forholdsvis lille Landstykke findes 11-12 saadanne Byer: Draaby (Over og Neder Draaby), Kyndby, Dalby, Østby, Sønderby, Skibby, Karleby, Sæby, Vejleby, Egby, Lyngby. Overø har sin Næsby, Tudse-Næs har Udby og Hørby. Strækningen øst for Roskilde Fjord har kun Valby, Sundby og Lyngby, der dog alle 3 har delt sig i to (Store og Lille Valby, Ude- og Oppe-sundby, Lille og Store Lyngby). Hertil kan føjes Melby østlig

paa Halsnæs. Flere af disse Byer hører til Egnens største, Skibby hævede sig endog til Købstad.

Dernæst er der et yngre Sæt af Byer, saaledes de, der ender paa *-torp* (rup) og *-rød*.

Hele den vestlige Del af Halsnæs har Udflytterbyer (*torper*), og paa Roskildefjords Østside er der en hel Bræmme af Torper *indenfor* de ældre Byer. Det er tydeligt nok, at man fra Landsbyerne nærmest Fjorden er trængt ind i Landet; man har ryddet Skov og opdyrket Ødemarker. Flere af disse Torper blev dog anselige Byer og fik tidlig Kirker; Vellerup i Horns Herred og Kirkerup øst for Fjorden har saaledes meget gamle Kirkebygninger. Højest hævede sig dog Slangstrup; den laa gunstig inderst ved den smalle Sidefjord, havde saaledes Adgang til Havet og var dog værnet mod pludselige Overfald. Den blev endog til Købstad.

Smaa byer paa *-rød* findes oppe ved Arresø, i Nærheden af det nuværende Frederiksværk (Vinderød, Avderød, Brederød). Endnu har disse Landsbyer Skov tæt ved sig; oprindelig har de kun været smaa ryddede Pletter i den tætte Tykning.

Overhovedet har der, selv efter at Byerne var opstaaet, været meget mere Skov end nu til Dags. Minder herom har vi i enkelte Stedsnavne, saaledes Græse, der egentlig hedder Græsved, og Ons-ved (Horns Herred). Fremfor alt maa nævnes Hornsved, der i „Kong Valdemars Jordebog“ opføres som Krongods og Tilliggende til Skibby. Man har derfor ment, at Horns-ved var en nu forsvunden Skov i Nærheden af denne By; men Meningen er blot, at Skoven er bleven forvaltet af den Kongsfoged, der havde Sæde i Skibby, og Skoven selv maa have været længere ude paa „Hornet“, hvor Bebyggelsen kun var spredt. Horns-ved er da ét med Nutidens „Nordskov“, kun at Skoven den Gang var meget større end nu. Der er der jo Ege, som har været til allerede i de ældste historiske Tider, Ege, som har oplevet hele Danmarks Middelalder, nyere og nyeste Tid. „Kongeegen“, som endnu kan modtage vor Hyldest, har maaske allerede skygget

over Knud d. store. — I den mægtige Horns-ved rejstes efter Valdemarstiden den lille Kongsgaard Abrahamstrup, det senere Jægerspris.

Til denne Bebyggelse og Opdyrkning, til denne Landbokultur, som vi kan kalde den, kommer fra det 10. Aarhundrede den *kirkelige* Kultur. Fra den Tid, da Harald Blaatand rejste Trefoldighedskirken i Roskilde, byggedes der trindt omkring smaa Trækirker, der atter fra omtrent Aar 1100 eller lidt senere afløstes af Stenkirker. Netop ved Isefjordskysten findes flere af vore ældste Gudshuse, om end de just ikke nutildags har deres oprindelige Udseende. Men Bygningsemnerne, den stærke Granit og den let tilhuggelige „Fraadsten“ (Kildekalk fra Egnen vest for Roskilde), tyder paa stor Ælde.

I politisk Henseende vedblev Egnen at have høj Rang. Til Isefjorden er i alt Fald knyttet Afgørelsen af vigtige Rigsanliggender. I Svenssønnernes Tidsalder har vi nemlig de to berømte *Kongevalg paa Isøre*, som vi kender fra Saksens Danesaga.

At Isøre maa søges ved Isefjordens Munding, det følger næsten af sig selv, og i Roskildebispens Bog fra omtr. 1370 siges det da ogsaa tydelig nok, at Isøre er Rørvig. Her har der været god Ankerplads, med Læ for Vest- og Nordenvind. Og Stedet var paa det nærmeste midt i det danske Rige. Derfra var der omtrent lige langt til Ejders Munding, til Skagen, til Hallands Nordrand, hvor Danmark mødtes med Sverige og Norge, og til Bornholm og Blekinges Østkyst. For saa vidt egnede Isøre sig for Rigmøder, der gjaldt for hele Landet.

Sakse tænker sig Isøre-Mødet som et virkeligt Folketing, der traadte sammen hver Gang der var Uvished om den rette Tronfølger. Dr. Anna Hude har imidlertid¹ paapeget Svaghederne i

¹ Anna Hude, Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning (Kbhvn. 1893).

vor gamle Krønikeskrivers politiske Teori og bl. a. vist hen til, at han for den historiske Tids Vedkommende kun kender de to Isørevalg under Svenssønnerne. Der kan vel i det højeste have været en almindelig Overlevering om, at slige usædvanlige Valg burde holdes ved den midterste Ankerplads i Riget. En fast Rigsinstitution har Isøre-Møderne ikke været, allerede af den Grund, at man kun rent undtagelsesvis kunde være i Tvivl om, hvem der var rette Tronfølger. Efter Kongens Død valgtes hans ældste Søn, med mindre der var tvingende Grunde derimod, og var han sønneløs, da tog man hans nærmeste Frænde. Heller ikke maa man tænke sig Isøre-Møderne som store Folketing, hvor Tusinder og atter Tusinder strømmede til fra alle Kanter af Landet. Snarest har det kun været et Udvalg, som mødtes, saa at disse Valgstævner ikke skiller sig væsenlig fra de Rigmøder af Stormænd, vi kender fra den følgende Tid.

Forholdene ved det første Isørevalg er kendt af alle: Sven Estridsøn er død (1076) og har efterladt sig talrige Sønner. Af disse har Knud i Faderens sidste Aar haft en ledende Stilling, han har været Folkets Fører baade paa Englandstog og paa Vikingefærd mod Hedningerne ved Østersøens Kyster. Hans Ry er stort, hans Attraa efter Magten ikke mindre. Men hans vege og fromme Broder Harald er ældst af Aar, og da han for sin Mildheds Skyld er yndet af mange, har han ingen Grund til at give Afkald paa sin Ret til Tronen. Folket staar derfor delt, og da man vil undgaa Splittelse og vistnok ogsaa har været bundet til samlet Kongevalg i Kraft af den Ed, som Sven Estridsøn har afkrævet sine Mænd, maa man sammenkalde til Isøre-Møde for at faa Sagen drøftet og afgjort. Knud har Tilhængere blandt Skaaningerne, og sammen med dem holder han sig paa Halsnæs-siden af Isefjorden. De øvrige samles om Harald paa selve Isøre. Her giver Harald Løfte om at gennemføre Love, som Folket ønsker; de fleste af Knuds Tilhængere falder fra ham, Harald vælges, og Knud maa fly Landet for sin ældre Broders Vrede. Harald indfrier sit Løfte og stadfæster tidligere Tidens Vedtægter,

som Folket har kær og nødig vil se fortrængt af nyere Retsregler.

Efter Haralds tidlige Død har der ikke været Tvivl om, hvem der skulde være Konge. Knud var nu selvskreven, og efter ham Olav og Erik Egode. Men da Budskabet om Eriks Død paa Pilegrimsfærden naaer til Danmark, opstaar der atter Usikkerhed om Tronfølgen. Kun var man enig om ikke at kaare Eriks voksne Søn Harald Kesje, der havde været Rigsstyrer og nyttet sin Stilling til Voldsfærd. Sven Estridsøns Søn Sven har vistnok haft nærmest Ret til Tronen; han drog ad Viborg til for at blive valgt dér saaledes som Skik var, naar der ikke var uregelmæssige Forhold til Stede; men han døde undervejs. Og nu opstod Vanskeligheden. Ubbe var den næste i Broderrækken, men syntes lidet skikket til at styre og havde heller ikke Lyst til Kongeværdigheden. Den yngste Broder, Nils, var ivrig nok; men uden videre kunde man dog ikke give ham Fortrinnet. Saa samledes man til et nyt Isøre-Møde (1104). Om man tør tro hvad Robert fra Ely har udtalt i sit Skrift om Knud Lavard, har Nils brugt Svig for at naae sit Maal. Hvordan dette nu forholder sig, er ikke godt at vide. Men valgt blev han.

Fra den Tid er Isøre-Møderne til Ende; men senere træder Stormændene ofte sammen med Kongen i vigtige Rigsanliggender, og flere Gange er Mødestedet Samsø, der jo ogsaa omtrent er i Midten af det daværende danske Rige.

Har Isefjorden været Danmarks Navle, saa har den følgelig ogsaa spillet en stor Rolle i Ufreds Tider, naar indre Kampe søndersled Riget. Det mangler ikke paa Vidnesbyrd herom.

Lige ved den historiske Tids Tærskel møder vi straks Efterretning om en vældig Kamp, som maa have staaet i Isefjords-egnen.

Den mægtige Kong Gudfred var død (810) netop den Gang

han truede Karl d. store med at voldgæste ham i Achen, og to Aar efter døde hans Eftermand, Hemming. Nu opstod der Strid mellem to Grene af Kongeslægten. Gudfreds Frænde Sigfred var Høvding for det ene Parti, Ale eller Olav for det andet. Vest for Roskilde stod Kampen; den ene af Kongerne — rimeligvis Ale — er da kommen sejlene ind ad Isefjord og har gjort sig til Herre over Roskilde. Den anden er rykket frem vest fra for at fordrive ham. Mandefaldet var saa frygteligt, at det optegnedes i frankiske Aarbøger, sikkert dog med Overdrivelse. Begge Kongsemner faldt. Men Ales Mænd havde sejret, og hans Brødre Harald og Regnfred blev kaaret til Konger. De havde dog kun stakket Lykke; den yngste faldt, og Harald maatte Gang efter Gang drage af Landet. Han var den første danske Konge, der modtog Daaben. — Paa den blodige Val, midt mellem Roskilde og Lejre, jordedes Ale i en mægtig Gravhøj (Olavs Høj). Det synes som om den slagne Hær er vejet vest paa og har gravlagt Kong Sigfred ved selve Lejre.¹

De næste Kampminder er fra den Tid, da Magnus d. gode var bleven Danmarks Konge, men Sven Estridsøn rejste Gang paa Gang sine Landsmænd mod den norske Drot. Det skønnes, at Sven havde Tilslutning hos Sjællænderne. Men Magnus stævnedede med en stor Flaade ind ad Isefjorden og hærgede Egnen uden Skaansel.

Men selv i Tider, hvor der ikke var Krig, kunde Isefjordens Idyl ødelægges af Ufred. Det er til *Haraldsborg* at de uhyggelige Minder er knyttet.

Paa denne Borg dybest inde i Fjorden og nedenfor Roskilde sad Erik Egodes vanslægtede Søn *Harald Kesje*. Rimeligvis har han haft Borgen som kongeligt Lén, men han gjorde den til en

¹ Axel Olrik i Kbhvns Amts hist. Samfunds Aarvog for 1910, S. 14 ff.

Røverrede. Allerede i de Aar, da han var Rigsforstander, havde han nyttet sin Magt til at røve og rane. Og nu, da Kong Nils's Gerrighed og Svaghed satte Landet i Opløsning, drev han sin Frækhed til det yderste. Sakse kalder ham „en topmaalt Nidding“ og betegner hans Svendes Færd som „Stimandsværk“. Om Sommeren lagde han sig med sine Skibe paa Lur bag Isefjordens Næs og overfaldt de fredelige Købmænd, som kom sejlene; om de var Landsmænd eller Fremmede, det var ham ét. Ogsaa til Lands røvede han i vid Omkreds. For Roskildes Borgere og de fremmede Købmænd i Staden var han den frygteligste Svøbe; i kort Tid var Byens blomstrende Velstand omskiftet med Sult og Nød.

Gengældelsen ramte Harald Kesje, da Sjællænderne efter Knud Lavards Drab for anden Gang vragede ham som Kongsemne og kaarede hans yngre Broder Erik Emune, hvem Harald ovenikøbet hadede. I Begyndelsen stod Harald dog sammen med Erik. Men da Erik i Efteraaret 1132 havde lidt Nederlag i Jylland, gik Harald over til hans Fjender, Kong Nils og hans Søn Magnus. I Vintren 1132—33 hævnede Erik dette Frafald ved at føre sin Hær mod Haraldsborg. Nogle Tyskere i Roskilde hjalp ham og tømrede en Blide; disse Kastemaskiner var da endnu ukendte i Danmark. Det første Blidekast mislykkedes, Stenen naaede ikke ind over Volden, og Haralds Mænd spottede. Men ved det næste Blidekast knustes Borgens Trætaarn. Natten derpaa slap Harald ved List ud af Borgen. Den forhadte Røverrede blev ødelagt.

I Vaaren 1133 kom Nils med en stor jydsk Hær til Sjælland, og Biskop Peder af Roskilde sluttede sig til ham. Erik Emune nærmede sig med en Hær, han maa have opbudt i Nordsjælland. Men ved *Værebro* léd han et frygteligt Nederlag og flygtede — enten det nu var ad Isefjord eller ad Øresund — til Norge. Alt syntes ude for ham; men Aaret efter knuste han sine Fjender ved Fodevig og blev Enekonige i Danmark.

Saaledes kom Isefjordsegnen atter til at spille en Rolle i Tronkampene. Og det fortsattes senere. Muligvis er nogle af de mange Slag mellem Erik Lam og Harald Kesjes Søn Olav ud-

kæmpet her; vi véd det ikke, vi véd kun, at Modkongen Olav en Gang trængte frem ved den nærliggende Arresø. Men vist er det, at aldrig saa snart var den næste Tronstrid udbrudt, saa glimtede Staalet igen langs Isefjorden.

Ved Erik Lams Tronfrasingelse (1146) skyndte Erik Emunes Søn Sven sig med at lade sig kaare paa Sjællandsfarernes Ting og dernæst af Skaaningerne. Magnus's Søn Knud fik Kongenavn hos Jyderne, og søgte straks at angribe Sven i Skaane, men følte sig dog ikke stærk nok til at lande. I Stedet for satte han sig fast i Nordsjælland. Sven fulgte imidlertid efter og naaede ham ved *Slangerup*. Kampen blev blodig; men Sven sejrede, og Knud flygtede fra Øen. Hans Flaade har sikkert ligget i Isefjord, og det blev hans Redning.

Et Par Aar senere fik Knud atter Foden indenfor paa Sjælland. Men Sven havde nu befæstet *Roskilde*, og her sad hans bedste Mand, Ebbe Skjalmsøn, som Høvding. Forgæves søgte Knud at overtale Byen til Overgivelse; han maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Fra Jylland gjorde han imidlertid et nyt Tog, og denne Gang bar han sig snildere ad. Han sejlede ind ad Isefjord og udskibede sine Mænd i *Hornsherred*, dækket af de store Skove. Saa sneg han sig, formodenlig i Nattens Mulm og Mørke, frem mod Roskilde, og det lykkedes ham at overrumple Byen. Ebbe Skjalmsøn selv undkom vel til Skaane; men hans Gaard i Bjernede blev brændt. Snart kom Sven dog til med sine Skaaninger, sejrede ved Taastrup og drev atter Knud tilbage til Jylland (1149.)

Atter gaar der et Par Aar. Alt er nu ændret. Knud og Valdemar har nærmet sig hinanden, og der er aftalt Svogerskab mellem dem. Begge er de Svens Lensmænd, men de stoler ikke paa ham, opfører sig ogsaa egenraadig og hensynsløst overfor ham, idet de uden hans Minde drager til Svenskekongen Sverker, der var Svens-Fjende. Sven gaar voldsomt i Rette med Valdemar, men Valdemar giver hvast Svar. I sin Harme vil Sven lade ham gribe; men hans Mænd vægrer sig ved at lægge Haand paa Knud

Lavards fejrede Søn, der havde vundet Enekongedømmet for Sven. I Jylland fører Valdemar Kæremaal over Svens Færd, og sammen med Knud samler han en Hær. Det saae ud til Kamp; men, — om man tør tro Sakse — var det dog kun Valdemars og Knuds Hensigt at give deres Krav større Eftertryk. De sejlede ind i Isefjord og lagde til indenfor Halsnæs. Sven gik dem i Møde med væbnede Skarer. De mødtes ved *Udesundby* — altsaa ved Frederikssund, maaske paa det Sted, hvor vi nu staar — og dør tingede de hele Dagen om Forlig. Til sidst blev de enige, Sven vendte tilbage til Roskilde, Valdemar og Knud sejlede atter til Jylland. Det var i 1153. Kort efter spandt Sven atter onde Rænker mod Valdemar, og nu kunde Bruddet ikke afværges. Paa Viborg Ting tog Knud og Valdemar Kongenavn (1154), og den Tronkrig, begyndte, der endte med Blodgildet i Roskilde, Svens Fald paa Gradehede og Valdemars Enekongedømme.

Borgerkrigene havde allerede længe aabnet Døren for Vendernes Hærgninger paa vore Kyster. End ikke Isefjorden, der lae fjernt fra de slaviske Vikingers Havne, undgik deres Voldgæstninger. Allerede i 1134 skal de have haft Held til at naae frem til Roskilde og hærge Byen.

Men netop i Isefjorden paabegyndtes det nationale Forsvar mod den farlige Fjende, og det paa en Tid, da næsten alle ellers var sløve og lamslaede overfor Vendernes Angreb.

Det var *Vetheman* og hans „*Roskildebødre*“, som her blev Foregangsmænd.

Ved Aar 1150 dannede Roskildeborgeren Vetheman sit Kriger-samfund for at værne Kysterne mod Fjenden. Den Opgave, som Kong Sven kun stødvis tog op, den paatog Vetheman sig frivillig, og fuldt ud.

Sakse kalder Vetheman en „Viking“, og Viking var han saa vist ogsaa. Men hans Vikingfærd var adlet af det høje nationale

Formaal; det var ikke Griskhed efter Guld som drev ham frem, men alene Kærlighed til Fædrelandet eller i det mindste til Hjembygden.

Der var Alvor i Vikingelagets Sæd og Skik. Hver Gang de skulde ud paa Togt, nød de Nadveren sammen; des kækkere saae de Døden under Øjne.

Og der var Fart i deres Færd. Aldrig slæbte de noget med, som kunde volde Sinkelse, ja, de sov med Haanden paa Aaren. Gjaldt det at møde Fjenden, tog de hvad Skibe de kunde faa og gav saa Ejermanen en Ottendedel af Byttet. Mestre var de i at spejde, og Mestre var de i at komme bag paa Fjenden, naar han laae i Læ af Næs og Holme.

Skønt Omegnens Bønder sluttede sig til dem, blev deres Flaade dog ikke paa mere end 22 Snækker; men med dem vandt de efterhaanden 82 fra Venderne. Fangne Landsmænd udløste de i Mængde, forsynede dem med Klæder og bragte dem til deres Hjemstavn.

Stærke var de ogsaa ved deres Samfølelse. Altid delte de Byttet lige, Styresmanden fik ikke mere end de menige Krigere. Et ægte sjællandsk Træk! Følelsen af kammeratligt Fællesskab og Kravet om Lighed for alle synes ned gennem Tiderne at have været Sjællandsfarernes Kendemærke¹; men aldrig har det givet sig et skønnere og mere virkningsfuldt Udslag.

Isefjordsegnen rensedes saaledes for de vendiske Fjender. Midt i Danmarks dybeste Nedværdigelse gryede nyt Liv, ny Tid ved disse Kyster.

Paa dette Grundlag kunde *Absalon* bygge, da han genrejste Danmark. Hvad Vetheman og hans Fæller havde paabegyndt, det fortsatte Absalon i stor Stil, saa Forsvaret kom til at omfatte hele Sjælland, ja hele Riget. Bekvemt var det just ikke altid, at man først skulde den lange Sejlads nord paa gennem Fjorden,

¹Thorikild Gravlund, Dansk Folkekaraktér: Sjællændere og Jyder (Danmarks Folkeminder Nr. 7).

før man kunde gaa syd paa for at ramme Venderne. Paa Valdemars tredje Vendertog (Sommeren 1160) maatte den øvrige Flaade vente paa Absalon, som ikke kunde slippe ud ved Isøre for Nordenstorm. Men til Gengæld havde han her Vetheman og hans Krigere, der var opøvede i Venderkampen, og de blev hans bedste Hjælpere.

Svensken føler Hjertet svulme, naar han staar paa de Steder i Dalarne, hvor Gustav Vasa begyndte sit Frigørelsesværk, og Englænderen mindes med Stolthed den lille Ædlingeø, hvor Alfred den store samlede sine hjemløse Mænd for endelig at føre dem til Sejr over de danske Erobrere.¹ Vi kan have samme Følelse, naar vi ser ud over Isefjord, der i Nødens Time blev Udgangspunktet for Danmarks Genrejsning.

Men fra Absalons og Valdemars Tid er der ogsaa en Krans af fredelige Kulturminde, der er knyttede til Isefjordskysten.

Smukke *Kirkebygninger* har rejst sig trindt omkring, og flere af dem fik prægtige Kalkmalerier. Skibby og Jørlunde har nogle af de ypperste af den Slags Kunstværker der findes i Danmark.

Ogsaa *Klostre* har der været i disse Egne. Kannikesamfundet paa *Eskilsø* fik ganske vist kun kortere Levetid, men Nonneklosteret i *Slangerup* holdt sig og aabnede endog sine Døre for to af Kong Valdemars Døtre.

Det var i de Dage, da Slangerup ogsaa ejede en af de ypperste Helgenlevninger i Landet, Ben af den hellige *Nikolaus af Myra*, som Erik Egode havde hjembragt fra Italien og nedlagt i den Kirke, han rejste paa sit Fødested. Det bidrog væsenlig til, at St. Nikolaus, der særlig var de Søfarendes Helgen, blev paakaldt saa meget i Danmark, og flere Byer fik deres Nikolajkirker. Ja, det var Slangerups gyldne Dage. Men Slangerupfjorden svandt

¹ Johs. Steenstrup, Normannerne II, 73

hen, og den lille Købstad blev ladt i Stikken. Den sank hen i sine Minder.

Men derfor er den ikke glemt. Ved Isefjordskysterne har de historiske Minder fra de fjerne Tider Mund og Mæle. Og nu, da der er vaagen Sans for deres Værd, vil de leve videre gennem Aarhundreder og glæde vore Efterkommere som de glæder os.

En helsingørsk Færgemands Ruslandsfarer i aaben Baad.

Efter hans egne Breve meddelt af

H. W. Harbou og Fr. Kaas.

DET først i 1882 ophævede *Færgelav i Helsingør*¹ var en oldærværdig Korporation, der i sine Velmagtsdage gennem de Tusinder af Søfarere, der anløb Reden for at tolde og samtidig at proviantere, var kendt og anset viden om Lande; og blandt dem, der ved Uforfærdethed og Sømandsdygtighed har bidraget hertil, indtager — næst „den bolde Lars Bache“ — den Mand, der her skal berettes om, en stærkt fremskudt Plads.

Jens Christiansen Lind var født 1776 i Fiskerlejet Aalsgaarde, Søn af en Skipper og Lods. Efter i et Par Aar at have tjent som Færgekarr hos en Færgemand i Helsingør, Nicolai Poulsen, blev han 1801 ved Giftermaal med sin Husbonds Enke selv Færgemand, d. v. s. Medlem af Færgelavet og Borger i Byen.

I Krigsaarene 1807—14, under den Guerillakrig til Søs, som Danmark efter Flaadens Tab maatte ty til for at holde Englænderne og deres allierede, Svenskerne, Stangen, var der blandt de helsingørske Færgefolk — brødløse som de blev ved den Stands-

¹ Lavet venter endnu paa sin Historieskriver. Nogle ret spredte Træk er givne af H. Rasmussen i Hist. Maanedsskr. f. folkl. og kirkel. Oplysning VI (1886), — andre i „Den helsingørske Færgemand Lars Bache, hans By og hans Hjem“ (1905) udg. af Clausen og Rist som Bind II af „Memoirer og Breve“.

ning, Skibsfarten led — mange, der „gik til Kaps“. Men Jens Lind var i hele Landet den første, der løste Kaperbrev, og blev Fører for (den et Interessentskab tilhørende Korvet „Cort Adeler“) det største og det eneste tremastede blandt alle danske Kaperskibe.¹ Vist til dette Skib overlod Regeringen ham 24 Kanoner til Laans af Marinens Beholdning; men han opgav det allerede Aaret efter som en daarlig Sejler, der ikke passede til vore Farvande.² I December 1807 havde Priseretten for Sjælland dog til-dømt ham et engelsk Skib som god Prise. Natten til 21. August 1808 afslog han med stor Tapperhed ud for Kronborg et Angreb af 3—4 stærkt bemandede engelske Barkasser. 24. November s. A. entrede og erobrede han under Anholt en engelsk armeret Brig, som var sakket agterud fra en større Konvoj, og bragte den, haardt forfulgt af et Linieskibs Barkasse, lykkelig og vel ind til Hals. 24. Juni 1809 afslog han sammen med 3 andre Kapere et Angreb af en fjendtlig Bark, 4 Chalupper og en Kanonjolle. Men „paa Grund af Kaperiets Indskrænkning“ ansøgte han under 25. November s. A. om med den ham alene tilhørende Kaperbaad „Haabet“ paa 1½ Læsts Drægtighed, forsynet med 4 Svingbasser og taklet som en Kutter, at antages i kgl. Tjeneste, han selv som Maanedsløjtnant og Fører for Baaden; Besætningen, 16 Mand, ønskede han leveret, bevæbnet og „sallareret“ af Admiralitetet. Ansøgningen blev dog ikke bevilget; derimod gav Kongen ham 11. Maj 1810 Tilladelse

¹ Medd. fra Krigsark. III (1888) S. 211. Garde: Den dansk-norske Sømagts Hist. 1700—1814 (1852) S. 535. — Jens Linds Kaperfærd omtales, foruden i „Lars Bache“, efter samtidige Avisberetninger i Const. Flood „I Krigsaarene“ (Kristiania 1881) S. 141—145, jfr. J. P. With „Danske og norske Søhelses Bedrifter“ (1819), S. 237 f. — En ganske vist ikke dybt gaende Undersøgelse i Marinens Aflevering til Rigsarkivet har givet et ret magert Udbytte fra følgende Kilder: Justits- og Domsprotokol for Priseretten i Sjælland. Indkomne Sager til Admiralitetet (1809 Nr. 2164 og 1811 Nr. 2756). Protokol o. kgl. Resol. Søetaten ang. (1810 Nr. 105 og 208). Fægtningsrapporter er ikke fundne. ² Om hvad der senere blev af „Cort Adeler“ er Beretningerne modstridende. Hvis de 24 Kanoner, hvad man maa antage, er brugt til Korvetten, blev denne taget af Fjenden (jfr. kgl. Resol. 1810 Nr. 105), og er hverken forlist i Vinteren 1808—9 under Isgang paa Københavns Red (Garde, anf. St.) eller af sin egen Besætning brændt paa Saltholms-Grunden for ikke at falde i Fjendehænder (Lars Bache, S. 93).

til at „laane 10 Mand af Vor Søetat“ til at bemande Skonnerten „Scheen“, der ikke kunde sættes i Aktivitet af Mangel paa Folk. Dette Skib førtes af en Kaptajn *Bæren* eller *Bern*, et andet Lind tilhørende Fartøj „Ørnen“ af *Hans Østen*; det sidste blev 4. Oktober 1811 erobret af en engelsk Brig 1½ Mil Vest for Hesselø. Lind fik i Tiden Juni 1810 til Januar 1811 paadømt 5 Priser¹ ved den sjællandske Domstol og, da han ved disse Lejligheder kaldes „Kaperfører“ (ikke „Udreder“), har han selv været med til at tage dem²; andre Priser har han uden Tvivl til forskellige Tider faaet paadømt ved Priseretterne i de andre Landdele. For Resten skal han gentagende, naar han havde tjent tilstrækkelig mange Penge, have opgivet Søen og „spillet Landjunker“, men naar Pengene var brugt, lagde han ud paany. Sin sidste Bedrift udførte han 19. December 1813 med Baaden „Grevinde Danneskiold“, der, efter at have skaaret en Galease ud af en stærk engelsk-svensk Konvoj ved Landskrona, blev angreben af en stor og vel bemandet svensk Barkasse. Lind mistede 3 Mand og maatte lade sin egen Baad i Stikken; men Fjendens Tab af Folk var meget større og Prisen beholdt han.

3 Dage efter denne Kamp blev Lind benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn; men denne Dekoration var nok ogsaa alt, hvad han ved Fredslutningen havde tilovers fra sin Kapertid, Glansperioden i hans Liv. Han havde tjent store Penge, men rask væk sat dem over Styr igen, „lige saa lystig og glad den Dag, han ikke ejede en Daler, som da han kunde kaste Penge bort i hundredevis.“ Han skal saa have slaaet sig paa „det farlige og besværlige Smugleri paa Sverig“, en dengang meget respektabel Levevej; men en Snes Aar senere tildrog han sig atter den almindelige Opmærksomhed ved de Farter, som er denne Artikels egentlige Emne. Han døde 1841 i Helsingør efter at have giftet sig 2. Gang med *Marie Sonne* (f. 1790 † 1877).

¹ Den ene sammen med *Bern*. ² Der var ogsaa en Kaperfører *Mathias Lind*, der førte Baaden „*Emilia*“ for et Interessentselskab i Helsingør (Tegner, Tauson og Oeltze). (Indk. Sager til Adm. 1812, Nr. 807).

I den anførte Bog om Lars Bache, hvis Grundlag er Optegnelser af dennes Søn, Købmand og Konsul *Niels Bache*, er indflettet en Skildring af Jens Linds Liv og Levned¹ — en Skildring, der i sin bedsteborgerlige Overlegenhed over for Linds svage Sider, hans Letsindighed og Forfængelighed, ikke har Øje for, at dette var, som Franskmanden siger, les défauts de ses qualités, d. v. s. at de hang nøje sammen med hans gode Egenskaber. Fortællerens Dom om Linds *Personlighed* er derfor til Tider ubillig haard; men hvad de *faktiske Forhold* angaar, synes han gennemgaaende at have været vel underrettet. Det følgende Eksempel tyder i det mindste herpaa.

N. Bache fortæller nemlig: „Kejseren af Rusland lod en af de verdensberømte Færgebaade bygge i Helsingør; men den var for stor til at staa paa et Skibsdæk, og ingen vilde vove Sejladsen til St. Petersborg i en aaben Baad fra Helsingør til Enden af den finske Bugt. Men Lind var Manden; han fik nogle Vovehalse med sig, kom lykkelig og vel til sit Bestemmelsessted, afleverede Fartøjet i god Behold og havde Audiens hos Kejseren og hos Fyrster, Admiraler o. a.“² Denne Fortælling betegner Udgifterne som ukorrekt, idet de støtter sig til et Brev fra Lind selv.³ Men Bache har Ret alligevel; den Rejse, han omtaler, er en anden end den, der beskrives i Brevet, hvilket fremgaar af en Pakke Aktstykker med Udskrift „L'affaire du bateau 1833,“ som nylig er kommen for Dagen i det russiske Konsulats Arkiv i Helsingør,⁴ og hvis Indhold foruden af Kontrakter, Kvitteringer o. l. bestaar af Breve skrevne af Lind selv (paa meget ordentligt

¹ I Bogen findes ogsaa hans Portræt efter Maleri i Familiens Eje. ² En lignende Fart var for Resten 120 Aar tidligere foretagen af den senere Notarius publicus i Kjøbenhavn Rasmus Ærebo som kongelig Kurer, selvtrettende i Baaden. Den vakte saa stor Opsigt, at Czar Peter omtaler den i sin Dagbog. R. Æ.'s Autobiografi, udg. af G. L. Grove (1889), S. 186—206. ³ Trykt i Arkiv for Søvæsen X (1838). ⁴ Undertegnede fandt Pakken ved Ordning af Arkivet efter Konsul E. F. Monrads Død 1909 og fik den stillet til Raadighed ved velvillig Imødekommen fra den daværende kejserlig russisk Generalkonsul for Danmark, Kammerherre, virkl. Statsraad W. v. Sievers. Papirerne findes nu i Helsingørs Museum. **Fr. Kaas.**

Dansk og med en tydelig latinsk Haandskrift) til den daværende russiske Konsul i Helsingør, Hofraad *A. v. Ebeling*.¹

Ledet af de helsingørske Lods- og Færgebaades Ry for Sødygtighed gav den russiske Regering i 1832 Konsulen Ordre til at anskaffe en saadan Baad, for at man i Rusland kunde benytte den som Model;² og Ebeling sluttede da Kontrakt med den bekendte Skibsbygmester *Jacob Løve* om en 23 Fods Egetræs Lodsbaad med komplet Inventar, Sejl m. m. for 500 Rbd. Den første Besigtigelse blev efter Konsulens Anordning foretaget den 27. Maj 1833 af 2 danske Søofficerer, Kaptajnerne *H. G. Sneedorff*, Inspektør ved Øresunds Toldkammer, og *J. P. Findt*, Chef for Briggen „Møen“, der var Vagtskib i Sundet; det viste sig herved, at Baaden ikke var brugelig for Øjemedet, og man kom derfor overens om, at Løve skulde tage Baaden tilbage og levere en 27 Fods Baad mod en Tillægsbetaling af 400 Rbd. Denne, der viste sig tilfredsstillende, blev allerede leveret og betalt efter 2 Maaneders Forløb, den 28. Juli 1833. Den fornødne Ballast (14 Skippund Jern) fik man med Admiralitetets Tilladelse til Laans fra Vagtskibet.

Allerede under 24. Marts s. A. havde Ebeling sluttet Kontrakt med Lind om for en Betaling af 200 Rbd., foruden fri Hjemrejse for sig og 2 Hjælpere, at bringe Baaden til St. Petersborg og der aflevere den til Marineministeren, Viceadmiral *v. Möller*. Lind forpligtede sig derhos til at føre og aflevere en omhyggelig Journal over Rejsen.

De to „Vovehalse“, som Lind ved en af Konsulen paategnet Mønstring-Kontrakt hyrede til Hjælp under Sejladsen, hed *Jens* og *Peter Olsen* og hørte hjemme i Fiskerlejet Sletten; Hyren var 75 Rbd. Desuden medtog han en Dreng ved Navn *Oluf*, et Slags Plejesøn.

¹ I Brevene sender L. stadig Hilsener dels til E.'s „værdige Familie“ (der besøger L.'s Hustru paa *Cathrinelyst*), dels til den franske Konsul *de la Roquette* og den portugisiske Generalkonsul *M. C. Vidal*. ² Allerede i 1806 havde den danske Regering foræret den russiske en Lodsbaad i samme Øjemed (Prot. o. Kgl. Resol s. A. Nr. 121).

Lind afsejlede fra Helsingørs Red samme Dag, som Baaden var modtaget. Afrejsen synes at have været noget forjaget; bl. a. fik han ingen Køjeklæder med, hvad han bitterlig kom til at fortryde, da han undervejs fik et haardt Anfald af Gigt i venstre Hofte og Ben. Hans Garderobe kunde ogsaa have været for-maalstjenligere, hvorimod Matroserne havde Sælskinds-Klæder, der „kom dem vel tilpas“.

Paa Grund af Stille og Sondenstrøm naaede Baaden først den 29. Juli om Formiddagen til *Dragør*, hvor Lind lod „Sprødet“ forkorte 15 Tommer „for ikke at miste Klamperne paa Masten, der bruges til Faldene“. Samme Aften passerede han *Falsterbo Rev*, og den følgende, da det havde været stille det meste af Dagen, *Bornholms* nordlige Huk; men den 31. om Morgenen „stød 8 Mil fra Øland, fik da en rasende Storm af N. O. med Styrtregn og meget tykt, laverede hele Dagen og kom om Aftenen til Ankers under en Ø, kaldet *Dronningskær*“. „En tysk Galease mistede til Luvart af os sit Topsejl og Mesan, da Stormen kom. Baaden er meget stiv, men giver Vand over hele Masten. Bygmester Løve havde ej leveret os nogen Øse eller Pøs, hvormed vi kunde give Pumpen Vand, og maatte des Aarsag slaa Bunden ud paa et Halvanker for at holde Fartøjet lens, da Pumpen ikke er god“.

Dette meldes i et Brev, afsendt 2. August fra *Carlskrona*, hvorfra han søgte ind under *Øland*, men naaede først den 4. August til *Borgholm*, Øens største By. Her maatte han ligge over i 4 Dage for at søge Lægehjælp for sin Gigt og forny sin Proviant, navnlig Brødet, der var ødelagt af Søvand. Han roser atter Baaden, fordi den sejler godt, men klager over, at „det løbende Gods er meget for klejnt, og vi maa bestandig omsplejse Stropperne, og 2 Blokke er sejlet itu af den megen Strabasse bidevind.“

Lind havde i Drogden passeret et Par amerikanske Skibe, der ligeledes sejlede Øst paa, og mellem Bornholm og Falsterbo havde han „sejlet dem rent af Sigte“, saa at han havde haabet at naa St. Petersborg før Amerikanerne, „men i Storm med

Modvind er det umuligt at holde Søen med en Baad som med et Skib.“ Han valgte da Omvejen gennem Kalmar-Sund.

Fra Borgholm gik Sejladsen Nord om Øland direkte til den finske Bugt; men da Vinden hele Tiden var kontrær og Vejret afskyeligt, tog den 12 Dage. Den forløb dog „uden mindste Skade paa Baad eller Sejl, naar jeg undtager et Par af Blokkene.“

Drengen Oluf havde det til Tider „set galt ud med“, og den ene Matros havde faaet skamferet en Arm, der var „meget svolden“. Selv klager Lind over sine Øjne, der er „meget svage efter den lange Vaagen Dag og Nat“, da han den 21. August skriver Beretningen om den sidste Del af Rejsen. Om sin Ankomst til *Kronstadt* fortæller han følgende: „Fra den 8. August til den 20. har jeg ej haft min Fod paa Guds grønne Jord. Men hvad for et behageligt Raab ved at passere Fregatten „Castor“, ¹ som jeg ej kendte. „Mester ² Lind! kom om Bord!“ lød det. Det var Kaptajnen selv, den fortræffelige Mand, saa vel som hans Officerer. Jeg maatte spise til Middag eller et Slags Frokost hos ham, hvilket kom mig ret tilpas, da jeg ikke i 12 Dage havde nydt noget varmt; thi Maskinen har vi ej kunnet nytte. Efter Frokosten gik jeg til Kronstadt, medhavende et Re-kommandationsbrev til Admiralen fra Kaptajnen. Det var mørkt, inden jeg blev færdig, og besluttede da ikke om Natten at anløbe Petersborg, men gaa om Bord til Fregatten. Jeg kom Kl. 9 og min Hr. Oluf blev tvungen til at tage Sæde blandt de Herrer Officerer til Aften og efter dette at nyde Nattehvil i Kahytten. Oluf var stolt som en Paafugl!“

Om Morgenen den 21. August sejlede Lind saa fra Kronstadt til *Petersborg* paa 2 Timer, idet han under Vejs gik uden om et Dampskib. Følgende den ham af Ebeling givne Anvisning og et Kort over Petersborg lagde han til ud for Marineministerens Bolig

¹ Nationalitet ukendt, saavel som Anledningen til Kaptajnens Bekendtskab med Lind. ² Ordet synes ligesom det engelske *master* at være brugt om en ikke militær Skibsfører. Ogsaa paa Fransk har *maitre* været brugt i denne Betydning.

og afleverede der Breve fra Konsulen tillige med en Skrivelse, som Admiralen i Kronstadt havde givet ham med til Kejseren, *Nicolai I.* „Admiral Möller er en vakker Mand, ligefrem, uden Stolt-hed af den høje Post, han beklæder. — — Excellencen anmodede mig om at gøre en liden Tur med hans Adjutant, hvilket skete med liden Vind. Han er meget vel tilfreds med Baaden og jeg sagde Admiralen, at den var bygget efter en af Deres Højvelbaarenhed udtænkt Plan, hvorved den var bleven stivere end de sædvanlige Baade, og at De selv havde haft Opsigt med Bygningen. Admiralen venter Svar om 2de Dage fra Hans Maj. Kejseren,“ der residerede paa Peterhof.

Konsul Ebeling havde ligeledes medgivet Lind en Anbefaling til den danske Gesandt ved det russiske Hof, Holsteneren Grev *Otto Blome* (Plom kalder Lind ham), hvem han dog ikke traf, da han var paa „sit Landgods“, men som ikke desto mindre allerede den 24. August i et yderst forbindtligt Brev, hvori han takker for Konsulens Interesse for hans „Landsmand“, meddelte, at han samme Dag „havde haft Lejlighed til at underholde Kejseren om denne dygtige Sømands forvovne Færd“; men, tilføjede Greven, da Kejseren stod i Begreb med at rejse til Tyskland, var det desværre ikke sandsynligt, at Hans Majestæt kunde tage Baaden i Øjesyn før efter sin Hjemkomst.

Nogle Dage senere, den 27. August, blev Lind alligevel fremstillet for Kejseren under følgende Omstændigheder: „Jeg var for 4 Dage siden i Peterhof, hvor saavel Grev *Heiden*, der er Adjutant hos Hans Majestæt, som og General *Adlerberg* vilde forestillet mig for Kejseren; da jeg stod i Palæet, kom Kejseren fra en anden Side, og jeg fik ham ej at se. Det regnede uaf-ladelig til Kl. 3 $\frac{1}{2}$; da kom Grev Heiden og vi gjorde en Tur og siden om Bord til Dampbaaden, der skulde bringe Kejseren til Stettin. Kl. 11 Aften kom Grev Heiden, der styrede Chaluppen, hvorpaa Hans Majestæt befandt sig, hen til mig ved Baa-den, og [Kejseren] takkede mig ret hjertelig. Overrasket ved

dette blev min Tunge lam, og i Hjertet ønskede jeg, at Gud vilde bevare ham, men Ordene døde paa Læben og jeg tav.“

For Resten havde han megen Ulejlighed med at faa Baaden afleveret og havde desuden den Ærgrelse, at man ved Guvernementet nægtede at give ham og hans Folk nogen Godtgørelse for Opholdet i St. Petersborg. Folkene havde betalt omtrent 25 Rubler for deres Kost og han selv daglig 6 Rubler for sit Logis. Skal han betale dette selv, „vil jeg forlise paa denne Rejse mere end jeg akkorderede om, foruden, hvad jeg ved Skibsfarten taber hjemme; ej at tale om, hvad man paa Rejsen har lidt paa Helsen.“ Det økonomiske Spørgsmaal blev dog, som man nedenfor vil se, klaret paa en meget tilfredsstillende Maade.

Efter Haanden havde Lind opdaget endel Fejl ved Baaden, „hvilket ikke er at undres over, da den blev klappet sammen i saadan Fart.“ Desuden var Löve, paastaar Lind, en Mand, „hvis Sag er Skillingen uden Ambition.“ Der er saaledes mange Skørrer i Stevnen, som han har fyldt med Kit og smurt over med Harpiks; og der er i det hele taget sparet paa Tømmeret, saa at Baaden er meget svag i Boven; den vil af Russerne snart blive ødelagt; men foreløbig tror „de fornemme“, at der er ikke saadan en Baad til i Verden, siden den har kunnet overstaa Storme, som Skibe har haft ondt nok med at klare. Og Lind gjorde selvfølgelig sit bedste for at lade dem blive i denne Tro: „Jeg har rost den op til Skyerne for Deres Skyld,“ skriver han til Ebeling, og „Kejseren, Admiraler, Generaler, Adjutanter, Oberster og Kaptajner“ var alle lige fornøjede med Baaden. Samtidig havde Lind travlt med Udarbejdelsen af sin Journal, af hvilken han maatte levere Kopi til Gesandten og flere højtstaaende russiske Søofficerer. Dels fra disse Herrer, dels fra paarørende og Venner af Ebeling modtog han Indbydelser, og somme Steder bad man ham endda tage Drengen med; „Oluf var propert klædt.“ Om Lind selv fortæller N. Bache, at han spaserede om i den smukke Uniform, han havde lagt sig til som Kaptajn paa „Cort Adeler“, og med Dannebrogskorset paa Brystet.

Den 1. September vendte han fra Kejserstaden tilbage til Kronstadt, hvorfra han samme Dag sendte sine Matroser hjem pr. Skib. De ankom henimod Midten af Maaneden til Helsingør, hvor Ebeling godtgjorde dem de 25 Rubler, som deres Ophold i St. Petersborg havde kostet, med 10 Rbd.

Om Linds Hjemrejse, har Ebeling følgende Notits: „Lind kom hjem til Helsingør den 20. Oktober efter at have sejlet langs Kysten af Kurland, Preussen osv. i en lille Baad af 16 Fods Længde. Han brugte til denne Rejse 40 Dage og havde med sig en Englænder, *John Hoggard*, født i St. Petersborg. Han havde anløbet 7 russiske og 13 preussiske Havne.“ Mere malende, men maaske ikke helt igennem øst af absolut autentiske Kilder, — den i Rusland fødte Englænder bliver i det mindste til en dansk Skomagersvend — er Baches Beretning: „Han følte ikke Lyst til at rejse hjem paa en fornuftig Maade; det var ham for trivielt. Han købte en Storbaad fra et Skib, og da en dansk Skomagersvend, som havde „fægtet“ hos ham i Petersborg, gerne vilde hjem, havde han Besætning. Der var ikke Lukaf i Baaden, men Lind vidste Raad og købte et tomt Sukkerfad, lagde nogle Knipper Halm deri, og da Provianten var bragt om Bord — og den var vist tarvelig, thi han var ikke meget forsynlig og drak ikke Brændevin¹ — stak han i Søen. At sidde 24 Timer til Rors, naar det blæste, var en smal Sag for ham, og at styre i godt Vejr fik han snart lært Skomageren. Saaledes kom han til Øresund; men da han havde forlist sit Anker, og Vinden var saa skral, at han ikke kunde række Helsingør, saa prægede han en Fisker. Da denne kom paa Siden og glad over at se Lind udbrød: „Men hvor er Deres Folk?“ svarede Lind: „I Hundehuset!“ sparkede til Foustagen og ud krøb Skomageren. Saaledes kom Lind lykkelig hjem.“

Den 31. Oktober modtog Lind fra Konsulatet Meddelelse om, at Hans Kejserlige Majestæt paa Marineministerens underdanige

¹ Ogsaa ved en anden Lejlighed omtaler Bache Linds Afholdenhed fra Spiritus.

Forestilling i Anledning af den Iver, med hvilken den helsingørske Lods og Kaptajn Jens Lind for en meget billig Pris havde ført en der bygget Lodsbaad hertil, allernaadigst havde befalet at lade ham udbetale 2000 Rubler. Konsulatet bemærkede derhos udtrykkelig, at Ministeren havde gjort dette Skridt af egen Drift, inden Konsulen havde faaet Tid til at gøre nogen Indstilling til Fordel for ham — et godt Bevis paa det gunstige Indtryk, som den helsingørske Færgemand, hans Baad og hans Daad har gjort i de højeste russiske Kredse.

Paa denne Rejse havde Lind altsaa, uagtet den blev foretaget Midsommers, døjet en hel Del ondt; men det skræmmede ham ikke fra, da der bød sig en Lejlighed, at prøve Turen under langt besværligere Forhold; han havde nu engang, som det er sagt om ham, en højst mærkelig Tilbøjelighed til at udsætte sig for Farer og alskens Ondt.

I Aaret 1836 paatog Lind sig at bringe en aaben norsk Baad til Handelshuset *W. Brandt & Co.* i *Kronstadt* og valgte denne Gang at lægge Vejen om ad Østersøens sydlige og østlige Kyster. Han kom først afsted sent paa Aaret, og Baaden var aabenbart ikke indrettet til, at man kunde koge om Bord; varm Mad og Drikke vankede der derfor kun, naar man gik i Land. Denne Levemaade har formodentlig ikke tiltalt hans Besætning, to „Haandværkssvende“, der vel i det hele ikke har delt Linds nys nævnte Tilbøjelighed, og ved den første preussiske Havn forsvandt de. Han gik saa videre alene med en Dreng, men i *Libau* hindrede Vinteren ham i at fortsætte. Han lagde derfor Baaden op og rejste selv hjem — naar og hvorledes vides ikke — og vendte tilbage det følgende Aar for at opfylde den Forpligtelse, han havde indgaaet.

Lind var en i maritime Kredse for sin „Uforfærdethed til Søs som for sin Excentricitet vel kendt Mand“, og at hans Rejse

blev fulgt med Interesse, kan man se deraf, at en Beskrivelse, han gav i et Brev (Adressaten unævnt), straks blev trykt i det af de højt ansete Søofficerer *L. de Coninck* og *H. B. Dahlerup* redigerede „Archiv for Søvæsen“. Vi skal her give et Uddrag deraf (ligesom det forrige med Benyttelse af hans egne Ord og Vendinger), da Beretningen nok fortjener at kendes i Linds Hjemstavn, hvor det nu $\frac{3}{4}$ Aarhundrede gamle Fagtidsskrift neppe er til at faa fat paa.

Hvorfor Lind atter først drog afsted om Efteraaret, kan ikke ses. Den 11. Oktober kom han tilbage til *Libau*, og da var eller blev han syg, saa at han først en Maaned senere kunde forlade Havnen. Tage en Sømand med sig, som hans Venner paa Stedet raadede ham til, vilde han ikke; han fandt det for bekosteligt og havde desuden „Lyst til at forsøge Turen alene.“ I Stedet for Jolle havde han en Kasse, som han selv havde slaet sammen af et Par Brædder; „denne Tingest maa man være meget forsigtig med, ellers gaar den rundt.“ Men Lind forlangte den ikke bedre.

Den 9. November gik Lind under Sejl og samme Aften i Havn ved *Windau*, hvor han paa Grund af Storm og Tykning maatte ligge over til den 12. om Morgenen. Efter en nogenlunde heldig Sejlads naaede han den 16. om Eftermiddagen *Arensburg*, den eneste større By paa *Øsel*, hvor han som allevegne, hvor han kom frem, straks fandt mange Venner, der opfordrede ham til at overvintre hos dem; „men det var efter min Mening for tidlig, da Kulden kun var 2 à 3 Grader.“ Trods Sne og Tykning fortsatte han altsaa næste Morgen langs Østkysten af *Øsel*, laverende sig Øst efter hele den Dag og Nat samt den følgende Dag. Da det lidt før Aften klarede saa meget op, at han kunde se Land, lod han Drægget falde inde under Kysten ved *Rugn* (?) Hans Oplevelser i de næste Døgn vil vi lade ham fortælle med egne Ord:

„Om Morgenen den 19., Vinden S. S. O., frisk Kuling med Snebyger. Kl. 8 lettede og tog et Reb i Sejl og Fok. Landet

omkring Øsel er paa Sydøstsiden omgivet af utallige Stenrev, hvorfor man i tykt Vejr maa agte sig og ikke komme Landet nær. Holdt Øst hen for at klare den farlige Grund *Lynda*. Saa aldeles ikke Landet, da Luften var tyk med Sne. Kl. 10¹/₂ tiltagende Kuling, tog ind 2. Reb i Sejl og Fok. Høj Sø; tog meget Vand ind. Under Rebningen mistede jeg Hatten, skønt den var bunden fast paa Hovedet. Kl. 11: Fik en svær Sø ind over, som slog Kompassglasset sønder, og det andet var itu forinden. Da jeg til samme Tid gissede mig at have passeret Grunden *Lynda*, satte jeg Kursen efter Skønnende N. O. og maatte med denne, hvis Vinden blev staaende, træffe i Nærheden af *Werder*.¹ Det blæste en Storm, og jeg førte kildrende Sejl. Svære Byger med Sne, øste bestandig, og da man ved saadan Lejlighed ikke kan benytte en Kavaj, var jeg gennemvaad overalt, men selv Kavajen vilde lidet have nyttet. Kl. 2 Efterm. observerede jeg en lille Holm tæt i Læ, et Rev fra samme omtrent i Vest; efter dette holdt jeg af, for herunder at tilbringe Natten, der saa ud til at blive sort og styg. Kl. henved 3 var jeg i god Behold under Holmen og havde smult Vande, lod Drægget falde, beslog Sejlene, stak ud paa Kettingen, kappede Tovet paa samme, firede agter ud og lod Ankeret falde; halede siden ind paa Tovet til Kettingen og laa saaledes fortøjet, hvis Vinden skulde forandre sig. Holmen var rundtom omgivet med stenig Grund. Hele Natten var det Storm, men, Gud være lovet! af samme Vind, og jeg havde smult Vande.

„At fortøje, som anmeldt er, i en mørk og rædsom Nat, uden at kende Stedets Beliggenhed og uden at kunne faa Hjælp af et menneskeligt Væsen, om Vinden havde forandret sig, kan være let nok paa Papiret, men er ikke saa let en Sag at udføre i en Storm og ene“, bemærker Lind hertil, og Læserne vil sikkert give ham Ret. Han fortsætter saaledes: „Om Morgenen den 20. Kl. 10 klarede det lidt i Vejret og Kulingen aftog; Vin-

¹ Fyr paa Kysten af Estland, i Højde med den tæt Nordvest for Øsel liggende Ø Møn, der nævnes nedenfor.

den var efter Skønnende S. V. med lidt Sne. Saa det faste Land en lille halv Mil af. Lttede Fortøjningen og gik under Sejl med et Reb ind og søgte Landet. Under Landet, ved et Grændsehus, kastede jeg Drægget i 9 Fod Vand. Her satte jeg min Kasse ud og gik i Land for at faa mig noget varmt. Endskønt Folket ikke forstod mig og jeg ikke dem, hjalp vi os dog med Pantomimer, og de kogte mig Vand og tørrede mine Klæder og vare særdeles tjenstvillige. Det blæste atter op, men Baaden laa godt, da flere smaa Holme gjorde Stedet sikkert; kun Norden- og Nordvest-Vind kunde være farlig. Jeg opholdt mig her Dagen og Natten over, og i den Tid var det meget tykt i Luften, saa at man ikke kunde se $\frac{1}{4}$ Mil fra sig.

Den 21. om Middagen klart Vejr, saa Skovene ved Werder, 2 smaa Mile af; gik strax under Sejl. Omtrent Kl. 4 lagde jeg til ved *Møns* Færgebro. Kulingen var i Tiltagende og det blæste om Natten en Storm af Syd. Vandet stod over Broen, og jeg havde nok at bestille med at holde min Nordmand fast; tredobbelt Ketting havde jeg i Land og Ankeret ude paa Tamp i N. O., for at holde Baaden fri af Broen. Saaledes gik jeg gennemvaad til Kl. 4 Morgen, da Vejret bedagedes lidt og jeg fik mig en god Kop Kaffe paa Postgaarden. Siden spiste jeg Frokost hos den derværende Grænseofficer og fik imidlertid et nyt Kompassglas indsat; det kostede kun 15 Kopek Kobbermønt, omtrent 6 Sk. dansk. Kl. 10 Formiddag gik jeg under Sejl. Flere Damer og Herrer tilvinkede mig Farvel, og min Normand løb, med laber Kuling af S. S. V., Nord efter igennem Sundet. Kl. 9 Aften, klar Luft og Stille, lod Drægget falde under *Hestholmen*."

Paa denne lille Ø gik Lind i Land i sin „Kasse“ og traf i et ensomt og usselt Hus en Kone, der sad og spandt ved en Fyrre-spaan som Lys, omgivet af 7 halvnøgne Unger. Hendes Mand var Daglejer og som Øens øvrige Beboere livegen, tilhørende en Grev De la Gardie, hvem Konen beskrev som en god og ædel Herre. Hos hende fik Lind kogt Vand til The og gik saa igen om Bord.

Næste Morgen, den 23. November, lettede han før Daggry og passerede med en lille Brise af V. N. V. Sundet mellem Øen *Vormsø*, Øst for *Dagø*, og Halvøen *Neckerø* (Nakkø), satte Kursen mod N. efter *Odensholm* og dernæst mod Ø. efter *Rogø*, hvor han, da det ved Solnedgang trak op til svære Byger, lod Dræg og Anker falde i „en skøn Havn“ med smult Vande inden for Holmene. En Fiskerbaad tog ham i Land.

Først den 25. klarede det saa meget, at det kunde gaa an at fortsætte Sejladsen, men Vejret var dog ikke bedre, end at Lind „havde nok at bestille med at øse og styre tillige.“ Kl. 5 Aften duvede han op for *Reval* og naaede Kl. 7 i Nærheden af Havneindløbet. Det var da saa mørkt, at han „ikke kunde skelne Orlogsskibenes Undermaster, men troede, at det var en Lund.“ Han laverede sig i korte Slag langs Landet, indtil han fandt en Træbro, hvorved han fortøjede.

„Havde jeg før været i Reval og kendt Egnen bedre, vilde jeg snart være bleven hjulpen“; nu blev Linds første Bekendtskab med denne By, „som Herrerne ved Middagsbordet i Arensburg havde rost saa meget“, alt andet end behageligt. Dygtig gennemvaad og forfrossen gik han i Land for at faa noget varmt i Livet. Han fandt et Hus, der var beboet af en „Grænsesoldat“, og prøvede paa at gøre sig forstaaelig ved Pantomimer med Haanden op til Munden og ved at vise Penge; men i sin „Robinsonske“ Dragt, som han kalder den, en ærmeløs Lammeskindstrøje og et Pudevaar som Hovedbedækning, gjorde han ikke noget synderlig tillidvækkende Indtryk. Konen i Huset havde dog Medlidenhed med ham og vilde koge Vand; men Soldaten, der vist antog ham for beruset, vilde have Nattero og kommanderede blot: „Marchere! marchere!“ Lind maatte adlyde, og hans Forsøg i et andet Hus lykkedes ikke bedre; ogsaa her var Konen villig til at hjælpe ham, men Manden ubøjeelig. „Jeg travede, saa godt jeg kunde, tilbage til Broen, som jeg i Mørket knapt kunde finde; ved at føle mig frem langs Broens Rækværk, kom jeg om Bord, hvor jeg tilbragte Natten med at

gnide mine af Kulden stivnede Skulderblade og Halsknogler dygtig mod Masten for at faa Blodet i Bevægelse.“ Kl. 5 Morgen gik han atter i Land og mødte 2 Piger med en Lygte, som de, da han tiltalte dem, rettede imod ham, hvorpaa de rædselslagne flygtede. „Vred paa mig selv, fordi jeg mod min Vilje havde indjaget disse Smaaglutter Skræk, traskede jeg om Bord igen og besluttede nu ikke at gøre flere Forsøg før Dagens Frembrud!“ Men længere end en Time kunde han ikke holde det ud; Trangen til at skifte Klæder og nyde noget varmt drev ham paany i Land, og denne Gang var han heldigere; han slap ind i en Kro, hvor han fik varm Kaffe i Livet, tørt Tøj paa Kroppen og en Seng at sove i. Ved Middagstid fulgte Værten ham til den danske Konsul *Meyers* Hus og, da denne ikke var hjemme, (han tog sig siden hen venlig af Lind), til Militærguvernøren, Admiral Grev *v. Heiden*, hvem Lind „havde lært at kende paa Helsingørs Red, da han i 1830 kom tilbage fra Slaget ved Navarino med sin Eskadre“, og som tog imod ham med største Venlighed. Admiralen forestillede ham, at han paa Grund af Isforholdene umulig kunde naa til Kronstadt den Vinter, og at Firmaet Brandt & Co. paa den Aarstid heller ingen Glæde kunde have af Baaden. Lind gik saa ind paa at lade den hale paa Land; den blev sat ind i et af Admiralitetets Skure, og selv fik han anvist Logi i „Kancelliet paa det store Torv, hvor jeg har en skøn Udsigt og alle fornødne Bekvemmeligheder,“ og hvorhen der blev sendt ham „Deres kejserlige Majestæters Portræter i store, forgyldte Rammer og mange smukke Presenter.“

Strax paa Ankomstdagen blev han bedt til Middag hos Admiralen. Her traf han nogle af de lokale Notabiliteter, senere andre, og disse fulgte Exemplet, saa at Lind „hver Dag er indbudet til en eller anden af disse ædle Familier.“ Uagtet han jo denne Gang rejste i et rent privat Ærinde, ser det altsaa ud til, at der i Reval er bleven gjort mindst lige saa stor Stads af ham som tidligere i St. Petersborg og Kronstadt.

Man tør gaa ud fra, at Lind overvintrede i Reval, og næste

Foraar i god Behold afleverede sin Baad i Kronstadt; men bestemt vides intet herom, ¹ ej eller om han denne Gang tog hjem „paa en fornuftig Maade.“ I hvert Fald har det vel nok været sidste Gang, han har begivet sig paa saadanne Ture. Han var jo nu 62 Aar gammel, og, som man har set, var hans Helbred langt fra godt mere. 3 Aar efter døde han og blev begravet den 9. November 1841 paa Helsingørs Kirkegaard. Graven er siden sløjftet, men dens Plads kan endnu paavises.

Jens Linds Navn tilhører ikke Danmarkshistorien. Ingen af hans Gerninger er, som Lars Baches, besunget af vore Digtere, og har næppe heller fortjent det. Det er jo ogsaa lovlige meget, naar N. Bache mener, at der under andre Forhold kunde være bleven en „Columbus eller Tordenskjold“ af ham. Men han var en Mand, der med en Sømandsdygtighed og en Ligegyldighed overfor Farer og Savn, som man skal lede længe efter, gennemførte, hvad han havde sat sig for, hvor de allerfleste enten havde sat Liv og Fartøj til eller givet op paa Vejen. Ejendommelig er ogsaa hans Evne til at gøre sig gældende i Krese, der, hvad Fødsel og Opdragelse angik, stod paa langt højere Trin af Samfundsstigen end det, hvorfra han selv var udgaet. I den ene som i den anden Henseende repræsenterer han en Type, som, om end i formindsket Maalestok, næppe har været helt ualmindelig paa et Sted, hvor husvant fra Lodbrogs Tid Øboen plasked' til Søs, og som i Sundtoldens Dage var et af Verdenstrafikkens Knudepunkter.

¹ Helsingørs Avis for 1838, der mulig har indeholdt noget herom, eksisterer desværre ikke mere.

Abbed Vilhelm af Æbelholt, Nordsjællands Helgen.

Af
Hans Olrik.

Foredrag paa Frederiksborg Højskole den 27. September 1912.

Tider kan være rige, og Tider kan være fattige. Det kan ske, at der Slægt efter Slægt næppe findes nogen der hæver sig synderlig over Jævnmaalet. Men det kan ogsaa hænde, at der paa én Gang fremstaar en hel Kreds af glimrende Personligheder, der sætter Præg paa deres Tidsalder.

En saadan Epoke oplevede Danmark i første Halvdel af forrige Aarhundred, da der samtidig var store Foregangsmænd paa alle Aandslivets Omraader og virkelige Høvdingeskikkelser i det afgørende politiske Gennembrud.

Men det Tidspunkt, som nærmest kommer paa Højde med denne frodige Blomstring, det er Valdemarstiden.

Absalon er den største Folkefører vi har haft, og ved hans Side staar de to store Valdemarer, Ærkebiskop Eskil, Esbern Snare og Sune Ebbesøn, Anders Sunesøn med sin Lærdom, Sakse med sin historiske Begejstring og sit Mesterskab i Latinen, Biskop Gunner med sin Lovkyndighed og sit sprudlende, ægte danske Lune. Det var en Flok af udkaarne Mænd, der baade havde Aand og Kraft og som hævdede deres Tid til en sand Storhedstid, end mere lysende, fordi Splittelse og Opløsning gik umiddelbart forud.

I denne stolte Kreds af danske Mænd opdukker en fremmed. Han smeltede aldrig helt sammen med sine Omgivelser, han vedblev at have sit eget Folks Særpræg; men han helligede Danmark sine Kræfter, han blev et ypperligt Bindeled mellem os og den store Verden, og han blev her i det fjærne Norden en fuldgod Repræsentant for Vesteuropas højeste Kultur.

Det var Franskmanden *Vilhelm*, Abbed først paa Eskilsø og senere i Æbelholt.

Frankrig var den Gang i Spidsen for Aandsliv og Samfundsudvikling. Her formedes Forbundet mellem Kongedømmet og Kirken til Kamp mod de nedbrydende Magter, her fostredes Korstogstanken, her uddybedes Troens Inderlighed i Mystiken, her opvoksede Teologien og Filosofien i Skolastiken, her opstod den lærde Højskole, der mægtede at drage de unge til sig fra Alverdens Lande, her udfoldede Kunsten ny og rigere Former, her brød en ny Digtning frem med kraftigt Væld, her udvikledes Ridderskik og fin Omgangstone, der tjente til Mønster trindt omkring. Kort sagt, Frankrig var det ypperste Kulturland. Man forstaar da, hvad Værd det kunde have, at en begavet Franskmand kom til at staa det danske Folks Fører saare nær og selv vandt Plads blandt Danmarks bedste Mænd. Naar vort Folk i mange Maader paa kort Tid svang sig op omtrent paa Ligetrin med de fremmeligste, saa har Abbed Vilhelm sin Del af Æren.

Vilhelm er født ved Aar 1127 i Paris. Han kaldes ædelbaaren; men om hans Forældre véd vi ikke andet end hvad de hed. Tidlig gav Raoul og Emeline Afkald paa deres Søn, idet de bestemte ham for den præstelige Vej og satte ham i Huset hos hans Onkel, Abbed Hugo i Benediktinerklosteret Saint-Germain-des-Près ved Paris. Drengen var ivrig til Bogen, og der gik Ry af hans Lærenemme.

Endnu før Vilhelm var fuldt voksen lod Abbed Hugo ham

indvie til Underdiakon og skaffede ham en Præbende ved Hellig *Genovefas* Kirke (Sainte-Geneviève) paa „Bjerget“ syd for Paris. Kannikesamfundet her var ikke „regelbundet“, havde dermed lidet af klosterlig Skik; men den unge Vilhelm fulgte sine Klostervaner fra Saint-Germain, og tidt fandt man ham fordybet i Læsning. Det huede ikke hans ældre Medkanniker, at han gik sine egne Veje, og de frygtede for at hans munkeagtige Liv kunde bidrage til at deres Kloster kom under strengere Tugt. Det gjaldt derfor om at blive af med ham.

En af Kannikerne gav sig da Udseende af at interessere sig for ham, og da han havde vundet Ynglingens Tillid, foreslog han, at de begge skulde blive Munke. Takket være Hellig Bernards store Ry var Cistercienserordenen den Gang særlig beundret, og de vendte sig derfor til et Cistercienserkloster, Pontigny ved Floden Serain. Abbeden modtog dem med Glæde og gav dem foreløbig Plads i Klosterets Herberg. Men længer kom de heller ikke. Den ældre Kannik styrkede ganske vist fremdeles sin unge Medbroder i hans Forsæt; men selv kom han i Tanker om at han først maatte beskikke sin Moder og Søster en Værge. Vilhelms Mistanke var øjeblikkelig vakt; han anede, at den anden vilde lade ham i Stikken, opgav Planen og vendte tilbage til Geneviève-Klosteret. Dog var det aftalt mellem dem, at Skridtet skulde gøres et Aar senere. Men da Tiden kom, havde Vilhelm faaet fuld Klarhed over de andre Kannikers Træskhed og ansaa sig derfor ikke bunden af sit Løfte. Paa sine gamle Dage ængstedes han imidlertid ved Tanken om at have brudt sit Ord, saa han endog forelagde Paven Sagen. Men i Øjeblikket var han mest optaget af sin faste Vilje til ikke at lade sig fordrive af de ældre Kanniker. Der var Trods og der var Kraft i det unge Menneske.

Selv for den udmærkede er det farligt at have formaaende Velyndere, som skubber paa. Vilhelm, der i Forvejen havde en udsat Stilling, fik det snart at føle. Onklen i Saint-Germain vilde nemlig allerede nu skaffe ham Diakonindvielsen, for at han kunde

stige til højere Rang i Kannikernes Lag. Da hans Medkanniker kom under Vejr dermed, tog de deres Forholdsregler: de henvendte sig til Bispen af Paris og bad ham afslaa Abbed Hugos Bøn. Pariserbispen indvilgede deri; men Abbeden fik saa Bispen af Senlis til at foretage Indvielsen. Dette var imod de kirkelige Regler; men Vilhelms Onkel vilde have ham frem, og selv var han ærgerrig og hensynsløs. Dog maatte han foreløbig lade det være en Hemmelighed, at han havde faaet Diakon-Vielsen.

Kort efter blev det Vilhelms Tur til at oplæse Evangeliet. Den, der kun var Underdiakon, maatte imidlertid ikke selv læse Evangeliet; han skulde skaffe sig en Stedfortræder blandt de andre, idet vedkommende i det mindste maatte være Diakon. Tør man tro „Vilhelms Levned“, søgte han ogsaa at faa en af de ældre til at udføre Hvervet; men de, han henvendte sig til, svarede Nej for at enten Gudstjenesten kunde gaa i Stykker for ham eller han selv blive drevet til at overtræde Gudstjenestereglen. Men da man var samlet til Nattetjenesten og Evangeliet skulde læses, gik Vilhelm til Læsepulten og aabnede Bogen som om der intet var i Vejen. Evangeliet var netop Luk. 11, 14: „Og Jesus ud-drev en ond Aand, og den var stum“. Efter Helgenskriftet kom dette til at passe: Kannikerne forstummede, da de skulde messe Velsignelsen, og listede ud; kun en enkelt, der var „god og ret-færdig“, blev tilbage i Koret, saa at Gudstjenesten dog kunde gaa sin Gang.

Var det en Sejr for Vilhelm, saa var den sikkert dyrekøbt. Han blev nu sat til at styre en af de Gaarde som hørte under Klosteret, men laae langt derfra. „Vilhelms Levned“ kalder det en Forfremmelse, og med en viss Ret, da de Kanniker, som var fri for at residere i Klosteret, betegnedes som „privilegerede“. I Virkeligheden var det dog en Forvisning fra det glade Paris.

Vilhelm skulde imidlertid vende tilbage til Geneviève-Klosteret under saadanne Forhold, at det blev en Oprejsning for ham.

I Foraaret 1147 var Pave Eugenius III kommen til Frankrig bl. a. for at virke for det Korstog, som Kong Ludvig VII havde

planlagt. I Følge med hinanden indfandt Pave og Konge sig i Geneviève-Kirken, hvor Eugenius vilde højtideligholde Messen. Kannikerne bredte et Silketæppe foran Altret, hvor Paven knælte i Bøn. Da Paven dernæst gik ind i Sakristiet for at iføres Messeklæderne, tog hans Tjenere efter Skik og Brug Tæppet. Dette vilde Kannikerne ikke finde sig i, og der opstod nu et voldsomt Slagsmaal i Koret. End ikke Kong Ludvig var i Stand til at skille de stridende; selv fik han blot Knubs i den vilde Tummel.

Dette forargelige Optrin gav Stødet til Klosterets Reform. Medens Kong Ludvig drog paa Korstog, var hans mægtige Minister, Abbed Suger af Saint-Denis, den egenlige Rigsstyrer, og Pave Eugenius overdrog ham Tilsynet med Kannikerne ved Genovefas Kirke. Suger bød nu, at Klosteret skulde afstaas til Cluniacenserne; men paa Kannikernes Bøn fik Paven ham til at lempe den haarde Dom, saa det blev regelbundne Kanniker der flyttede ind. Suger hentede nemlig „Augustinere“ fra det nærliggende Kloster St. Victor, der var et Hovedsæde for den egenlige Klosterkultur og den fromme Mystik. Blandt disse Victorinere, som de kaldtes, var ogsaa Prioren Eudes. Den gamle Abbed i St. Victor vilde nødig af med sin bedste Hjælper; men Suger kunde ikke undvære denne lærde og fromme Mand til sit Reformværk, og han indsatte ham til Abbed i Geneviève-Klosteret (Aug. 1148).

Omdannelsen af det ærværdige Kloster blev en stor Glæde i de vaktes Kredse, og Bernard af Clairvaux lykønskede Suger til det gode Udfald. Kun de gamle Kanniker ærgrede sig, og trods det Hensyn, der var taget til dem, søgte de at forstyrre de indflyttede Victorineres Gudstjeneste, saa at Suger maatte true dem strengt. Omsider faldt de til Føje, og Sainte-Genevièves Kloster blev snart et nyt Hjem for den victorinske Mystik. Paa det Sted hvor i sin Tid Filosofen Abailard havde ladet sin kolde Logik og sin overmodige Spot lege med hvad der var andre helligt, dér lagdes nu al Vægt paa den enfoldige Barnetro og det ydmyge Sind.

Den ny Abbed kaldte Vilhelm tilbage til Klosteret og opfordrede ham til at blive regelbunden Kannik. Vilhelms Hu stod jo netop til Munkelivet, og han var ikke sen til at lade sig overtale. „Han kastede sig for Abbedens Fødder og overgav sig selv og sit Gods til den naadige Gud, og saaledes slap han nøgen ud af denne Verdens Skibbrud“, — hedder det i Helgenskriftet. Hans Silkevams maatte vige for Victorinernes hvide Ordensdragt med det sorte Slag, og fra nu af havde han kronraget Isse ligesom Munkene.

Da de gamle Kanniker bevarede deres Underhold uformindsket, havde de regelbundne i Begyndelsen kun lidet at leve af. Sjælden var der Raad til andet end Klidbrød og Urter. Men Vilhelm var tilfreds med den knappe Føde. Nu vilde han for Alvor spæge sit Legeme; i Nattevaagen og Faste var han derfor ogsaa blandt de fremmeligste, og samtidig fortsatte han sine Studier med stor Flid. Der var Glød og Lidenskab i hans Fromhed. Altid var han brændende i Aanden, altid kæmpende i Bønnen. Alle maatte erkende, at han var en nidkær og højtstræbende ung Mand, og flere Gange blev der overdraget ham særlige Hverv i Klosterets Tjeneste: en Tid var han Underprior, en Tid Sakristan.

I disse Aar var det at Absalon studerede i Paris, bl. a. ogsaa ved Geneviève-Klosteret. Han maatte skatte Vilhelms stærke Personlighed, og der sluttedes Venskab mellem dem.

Men var Vilhelm virksom, viljestærk og retlinjet, saa var han ogsaa selvfølende, egenraadig og fremfusende; — Idealitet og Hensynsløshed gaar jo tidt nok Haand i Haand. Han var derfor som skabt til Sammenstød med sine overordnede, og Kampene udeblev heller ikke.

Ran af Helgenlevninger spillede i de Tider en viss Rolle. Hvor Relikvierne var, dør maatte Helgenens Kraft ytre sig, og da Maalet var at faa en Talsmand hos Vorherre og en Hjælper i al Slags Nød, maatte Tyveriet være fromt eller i det mindste tilgiveligt. Intet Under da, at man i Kirkerne var angst for at miste fejrede Relikvier, og denne Nervøsitet voldte stundom Rygter om Ran,

der maaske ikke havde det mindste med Virkeligheden at gøre. Hvorom nu alting er, saa spredtes i Julen 1161 det Rygte over hele Paris, at Hellig Genovefas Hoved var stjaalet fra Helgen-skrinet i hendes Kirke. Hun var Stadens Værnehelgen, og hendes Hoved betegnedes som „Frankrigs Perle“. Alle var derfor opskræmte. Men Kong Ludvig VII lod øjeblikkelig Skrinet forsegle, flytte fra Højalteret og bevogte, for at Kannikerne ikke skulde indsmugle et andet Hoved, inden den kirkelige Under-søgelse kunde finde Sted.

Netop paa den Tid var Broder Vilhelm Kirkens Sakristan. Det var dermed ham der skulde vogte Helgenlevningerne og Kirke-skattene, og var Genovefas Hoved stjaalet, saa vilde det sige, at han ikke havde passet ordenlig paa. Man kan forestille sig den Uro og Spænding han gik i, indtil Undersøgelsen kunde foregaa.

Endelig oprandt Dagen, den 10. Januar 1162. I Geneviève-Kirken mødte baade Kongen og Ærkebispem af Sens tilligemed nogle af hans Lydbisper, og en stor Folkeskare var strømmet til. Efter Messen til Genovefas Ære skulde Ærkebispem, Bisperne og andre udvalgte Mænd undersøge Helgenskrinet. Som Sakristan vilde Vilhelm gaa med, men det blev ham nægtet. Vige vilde han dog ikke, og fluks greb han en Lysestage for i det mindste at komme med som Tjener for Undersøgelsesnævnet. Skrinet blev højtidelig aabnet, og der fandtes et Menneskehoved i det. Uden at oppebie Udfaldet at Bispernes Granskning istemte Vilhelm øjeblikkelig den ambrosianske Lovsang, og hele Folkeskaren sang med.

Med Føje syntes Bisperne ilde om Broder Vilhelms egenmægtige Færd. Hos Biskop Manasse af Orléans bruste Vreden frem: han kaldte Vilhelm en fræk Karl og paastod, at det var en gammel Kærlings Hoved som Kannikerne havde sneget sig til at lægge i Skrinet. Da udbrod Vilhelm: „Gør en Ovn gloende, saa skal jeg uskadet gaa ind i den med dette Hovede i Haanden!“ Manasse svarede: „Med det Hoved i Haanden vilde jeg ikke træde ned i en Balje varmt Vand, og saa vil du gaa i en gloende

Ovn med det!“ Ærkebiskop Hugo fandt det imidlertid heldigst at lade Folkets Dom være Guds Dom og godkendte Hovedets Ægthed. Sagen skulde dermed være sluttet, men Biskop Manasse blev ved med at tale til Kongen om Kannikernes Bedrag. I deres Vaande sendte Victorinerne nu Bud til Ærkebispen, der allerede havde forladt Paris, og sammen med en af sine Bisper skrev Hugo da et Brev til Kongen. Derved fik man endelig Bugt med Mistanken; 13. Januar kunde Kannikerne føre Skrinet tilbage til Højaltret, og denne Dag var fra nu af en af deres fejreste Festdage. Men Vilhelm glemte aldrig Biskop Manasse hans hovne Optræden.

Endnu samme Aar 1162 blev Vilhelm for øvrigt atter Styret for en af Geneviève-Klosterets Gaarde; den laae i Nærheden af Senlis. Her fik han Besøg af to Kardinaler; den ene blev senere Pave under Navnet Cølestinus III. Der var paa den Tid stor Kirkestrid. To Paver stod overfor hinanden: Alexander III var valgt af det kirkelige Uafhængighedsparti, hans Medbejler derimod efter Kejser Frederiks Vilje. Kardinalerne skulde i Frankrig virke for Alexander IIIs Sag, og i Vilhelm fandt de en ivrig Kampfælle.

Hvor glødende Vilhelm var for Kirkens Frihed og Selvstændighed, det skulde snart vise sig.

Efter at Vilhelm igen var vendt tilbage til Geneviève-Klosteret, skulde der en Gang foretages Valg af Prior. Det voldte for saa vidt ikke nogen Vanskelighed som Abbeden og Kannikerne var enige om hvem det skulde være. Men da den nyvalgte erklærede, at han efter Skik og Brug vilde søge Kongens Stadfæstelse, kom der stærkt Røre i Forsamlingen, og flere hævdede, at paa det Vilkaar kunde han ikke være deres Prior. Abbeden tog ham imidlertid med til Kongen, og Valget fik kongelig Godkendelse. Efter Hjemkomsten var det den ny Priors første Embedshverv at ringe til Bords, og han gik hen til Klokkerebet. Flere Kanniker saae harmfulde og tavse derpaa. Men for Vilhelm laae det ikke at taale og tie. Med Vold skubbede han Prioren bort fra Klokken og satte Underprioren i hans Sted.

Hverken Abbeden eller Prioeren vilde finde sig i saadan Selv-tægt, og Vilhelm følte Jorden brænde under sine Fødder. Han greb da den uheldige Udvej at flygte til Pave Alexander III, der den Gang opholdt sig i Ærkesædet Sens. Han haabede at finde Ly hos denne utrættelige Forkæmper for Kirkens Frihed; men han blev skuffet. Paven kunde have set igennem Fingre med hans Overgreb indenfor Klosterets Mure; men Flugten fra Kannikernes Samlag var et saa voldsomt Brudd paa Klostertugten, at det umulig kunde lades uænset. Paven sendte ham derfor tilbage til Geneviève-Bjerget, og Abbed Garin skaanede ikke den trodsige Kannik: Vilhelm blev idømt Tavshed og Faste paa Vand og Brød hver anden Dag; ovenikøbet skulde han holde sig borte fra Bordet og sidde paa Stengulvet. Paven fandt dog dette allfor umenneskeligt, lod Sagen undersøge af nogle ansete Klostermænd og mildnede Straffen. Men naar „Abbed Vilhelms Levned“ fortæller, at Paven fuldstændig frikendte Vilhelm og gav Abbed Garin en drøj Irettesættelse, saa er det ikke andet end Digt.

Vilhelms Ydmygelse maa henføres til Aar 1164. Ved sin Voldsomhed havde han udæsket sine kirkelige Foresatte, og paa Kongens Unaade kunde han gøre Regning for lange Tider. Det var derfor noget af en Befrielse for ham, da Provst Sakse kom til Geneviève-Klosteret med det Bud fra Absalon, om Vilhelm og nogle af hans Medbrødre vilde drage til Danmark, hvor Bispen havde et Sted, der egnede sig til Klerkeliv, og ønskede det helliget til Augustinerordenen. Hensigten var imidlertid — som det viste sig — at de franske Klerke skulde højne et ældre og nu helt vanslægtet Kloster.

Ude i Roskilde Fjord laac den lille smilende *Eskilsø* med grønne Enge og løvrige Trægrupper. Her var der et Kloster for Kanniker. Dets Oprindelse kender vi ikke. Man har ment, at det skulde hidrøre fra Ærkebiskop Eskil og skrive sig fra den

Tid, da han var Biskop i Roskilde; men siden han aldrig nævnes i Forbindelse med dette Augustinerkloster, kan man trygt gaa ud fra, at han ikke er Klosterets Grundlægger. Absalons Forgænger Asser havde været Kannik dør, inden han (o. 1145) blev Biskop i Roskilde. Klosteret er da opstaaet tidlig i det 12. Aarhundred, maaske endog sidst i det 11. Aarhundred. Kirken var indviet til Apostelen Thomas; dens Underbygning ses endnu.

Eskilsøs Kanniker var nu kun seks i Tallet. De skulde være regelbundne Augustinere; men Klosteret var kommet i Forfald. I et senere Brev mindes Absalon, hvorledes Tilstanden var før Vilhelms Komme: vel bar Kannikerne deres Ordensdragt, men deres Vandel var slet, og de skejdede ud fra al Regel og Forskrift. „Abbed Vilhelms Levned“ giver en Prøve paa deres opsigtvækkende Færd: Naar Aarets store Højtider kom, syntes deres Frænder, at det var Synd for dem at sidde ene paa den afsides Ø. De satte saa over til dem og tog deres Kvinder med, og nu gik det lystigt til. Man holdt Gilde paa de gode Sager, som Konerne bragte med, og man drak tæt. Naar Stemningen saa rigtig var bleven munter, traadte man Ringdansen — sikkert til Folkevisens Toner. Der er Slægtsfølelse i disse Fester paa Eskilsø, maaske endog Glimt af Hygge. Men selvfølgelig var alt dette i Modstrid med „det regelbundne Liv“, og man forstaaer, at de kirkeligsindede oprørtes.

Absalon vilde ikke længer taale denne Forargelse i Nærheden af sit Bispesæde. Klosteret maatte omdannes, det gjaldt blot at finde den rette Form og de rette Mænd. Den store Abbed i Saint-Denis havde jo reformeret Geneviève-Klosteret med Augustinere fra St. Victor, og Absalon havde med egne Øjne set det Opsving, som fulgte efter. Hvor nær laa det da ikke at forny Eskilsø Kloster paa samme Maade! Maaske endog ved Augustinerne fra selve Geneviève-Kirken! Her var jo netop Lejlighed til at indplante Pariserklerkenes høje Kultur, som Absalon skyldte saa meget af sin Udvikling. Og i det franske Kloster havde han sin gode Ven Vilhelm; *hans* ubøjelige Viljekraft og *hans* Iver

for Kirkens Fremme maatte kunne ave al Slendrian og tvinge al Modstand. Ja, *han* var Manden. Saa sendtes da Roskildeprovsten til Frankrig for at forebringe Absalons Ønske og gøre Planen saa tiltalende som muligt.

Abbed Garin forstod, at den danske Biskops Henvendelse var en Ære for hans Kloster. Efter hvad der nylig var sket var det ham vel heller ikke ukært at blive af med den vanskelige Broder Vilhelm. Kannikernes samlede Kapitel gav sit Samtykke, og Vilhelm selv vilde gerne bryde op; en Styrerstilling vinkede jo tilmed den ærgerrige Mand. Saa drog da Vilhelm og tre andre Victorinere fra Geneviève-Klosteret med Provst Sakse til Danmark. Det var, saa vidt vi véd, Aar 1165.

Den 15de August gik de i Land paa Sjællands Kyst, og tre Dage efter var de naaet frem til Ringsted. Her tog baade Kong Valdemar og Absalon hjertelig imod dem, og de dvælede dør et Par Dage. Selv kunde Absalon ikke følge dem videre; — Landsforsvaret mod Venderne har vel i Øjeblikket lagt Beslag paa al hans Tid¹. Men han lod enkelte af sine Hirdmænd ledsage de fremmede til Roskilde. Efter nogle Døgn's Hvile i Bispegaarden gik de franske Klerke i en Baad og blev roet ud til Eskilsø.

Med velberaad Hu havde man ikke meldt deres Komme. De gamle Kanniker blev derfor overraskede, men straks anede de Uraad. Skyndsomst sendte de da Bud til Absalon og klagede over de fremmedes Indtrængen. Absalon lod som om han ikke kendte Sagen og lovede at komme til Øen saa snart han kunde. Ved sin Forstillelse vilde han afværge, at de danske Klerke øjeblikkelig opbrugte eller ødelagde den Smule Forraad, de havde, og derved fordrev deres ubudne Gæster. Nu maatte de være forsigtige, saa længe de ventede Bispens Komme.

Allerede 25. August indfandt Absalon sig paa Eskilsø, og straks fik de gamle Kanniker at vide hvad det gjaldt: hverken mer eller mindre end Klosterets Reform. Absalon hævdede, at de maatte

¹Jfr. H. Olrik, Absalon I, 138.

have et nyt Overhoved, og han skulde kaldes *Abbed*. Hidtil havde de kun haft en Prior, men nu skulde det være Alvor med Ordensreglen. Dernæst lod han dem vælge Broder Vilhelm og førte ham til Abbedstolen. To af de gamle Kanniker bad endnu samme Dag om at være fri for at blive, og Absalon fandt det raadeligst at give de ildesindede Orlov. Men fire blev tilbage, blandt dem den hidtilværende Prior, som for øvrigt snart blev oprigtig Tilhænger af den ny Ordning.

Saa snart Vilhelm var bleven indsat bad han Absalon optage Syn over Klosterets Midler og Forraad. Denne Undersøgelse virkede just ikke opmuntrende: det viste sig, at Klosteret var læns paa Føde. Ifølge et Brev, som Vilhelm mange Aar senere skrev til Pave Cølestin, var der kun syv Oste og en halv Skinke i Spisekamret. Det var værre end Absalon havde ventet. Paa Stedet gav han Vilhelm en betydelig Sum Penge og lovede at støtte ham videre frem, saa han og hans Klerke havde tilstrækkeligt at leve af.

Alligevel var Armod til Huse paa Eskilsø. Man havde knap det tørre Brød. Frygteligt maatte det være for de franske Klerke, der var vant til Paris's yppige Omegn. Og i Stedet for at færdes i Seinestadens Menneskevrimmel sad de nu paa en afsides Ø i et afsides Land, i Selskab med fire danske Klerke, hvis Tungemaal de slet ikke forstod. En Følelse af Forladthed isnede igennem dem. Og havde Øen været tiltalende i de varme Sommerdage, saa varede det ikke længe før Efteraarstormen peb gennem Bjælkevæggen; frysende krøb de sammen ved Arnen, og Varslet om Vinterkulden røvede Resten af deres Livsmod. De tre fremmede Kanniker klagede sig da bitterlig til Absalon, og saa nødig Bispen end gav Slip paa dem, indsaa han at der ikke var andet for end at lade dem drage hjem til Frankrig.

Des mere ensomt blev det for Vilhelm. Fortvivlelsen nær bad han Absalon om at maatte følge efter sine Landsmænd. Absalon lagde ikke Dølgemaal paa, at dette gik ham nær til Hjerte: han havde haabet snart at se Klosterets Opsving, men nu

saae han, at Fjenden atter vilde blive Herre over Stedet; dog burde Vilhelm ikke opgive Styret, men stole paa Guds Hjælp. „Herren kan lige saa vel bringe Frelse hvor der kun er faa Stridsmænd som hvor der er mange“.

Ingen havde den Ordets Magt som Absalon, og hans Tale forfejlede heller ikke her sin Virkning. Modet steg atter i Vilhelms Bryst, og han lovede at se Tiden an.

Nye Trængsler brød dog ind over den stakkels Abbed. Høsten slog fejl i hele Landet, Køer og Faar døde i Hobetal. Disse Uheld gik ud over Kannikerne paa Eskilsø. Smør kunde de slet ikke faa, og af Oste kunde de kun opdrive meget lidt. Des ivrigere var Vilhelm for at bruge Grønssel. Han har utvivlsomt straks anlagt en Køkkenhave, sagtens en af de første i Danmark; men det synes som om han tillige har tyet til vildtvoksende Urter. Disse uvante og ildsmagende Grøntretter vakte Harme hos de danske Klerke. „Det pjaltede Menneske!“ udbrod de; „selv spiser og drikker han ikke noget, men omsætter Klosterets Midler i Sølv og Guld, og os giver han Træernes Blade og Markernes Urter i Stedet for Føde“.

Overhovedet var Vilhelm ikke elsket af sine undergivne. At han var en meget myndig Abbed, det er sikkert nok, og hans Ildfuldhed var en Brand i Næsen paa den danske Træghed. „Streng i Dadel, ivrig i Tilrettevisning“ siger hans Levned om ham, og vi véd jo nok, hvad det betyder. Nidkær for Ordenen og haard mod de hoffærdige gik han ikke af Vejen for at bruge strenge Bodsstraffe overfor sine Kanniker; af hans egne Breve véd vi, at flere flygtede fra Klosteret, fordi de ikke kunde døje hans Strengthed. Og stræbte han saå at vinde de trodsige ved paa sin Side at bede *dem* om Forladelse, udlagde de hans Ydmyghed som et Middel til at ydmyge dem. Overhovedet syntes de ilde om, at han altid vilde overgaa dem i Fromhed og Selvfornægtelse: han stod tidlig op, mens de endnu laae i deres Blund, han bar den kradsende Haarskjorte under sin Kutte, og skønt Abbeder ellers overlod meget af Gudstjenesten til deres

underordnede, afgav han aldrig et Læsestykke til nogen anden. Kort sagt, han var det ilde sete Dydsmønster. Og krævede han, at Klosterfolkene skulde overbyde hinanden i ærbødig Høflighed, saa følte det som fremmede Noder, der ikke passede til den hjemlige, ofte ret plumpe Lige fremhed.

Paa Eskilsø blev Vilhelm snart saa hadet, at hans Kanniker endog tænkte paa Udvej til at blive af med ham. Hvad om de bandt ham og solgte ham som Træl til Venderne! Eller de kunde slet og ret slaa ham ihjel med Køkkenøksen! En Nat, da alle sov i den fælles Sovesal, blev Natkerten væltet saaledes, at den netop tændte Ild i Halmen ved Abbedens Sengested; men han slap uskadt derfra. Senere blev denne Hændelse tydet som et Jærtegn, og Anslaget henførtes til en ond Aand, der var Genganger af den assyriske Konge Salmanassar og havde taget Klosteret i Besiddelse før Vilhelms Komme. — Lad Rygtet om Mordplanerne nu end være overdrevet, saa har Kannikerne dog tidt nok voldet ham Ærgrelser og gjort ham Livet surt.

I alle disse Trængsler var der kun ét Menneske som kunde trøste Vilhelm, og det var Absalon. Den franske Abbed tyede bestandig til ham med sine Sorger og Ængstelser. Nu og da fornyede han endog sin Bøn om at vende tilbage til Frankrig. Den Tale vilde Absalon nødigt høre, og han gjorde sig da al Umage for at hæve hans Mod. Men luftige Ord var ikke tilstrækkelige, der krævedes haandgribelige Ting. Hvert eneste Aar fik Vilhelm store Pengegaver til sit betrængte Kloster. Fremfor alt gav Absalon ham dog Gods: hele Tjæreby med Kirken (saa at Klosteret havde Præstetienden og anden Indtægt af Kaldet, og Abbeden kunde gøre en af sine Kanniker til Sognepræst dør), endvidere Bispetienden af Tjæreby, en stor Gaard i det nærliggende Hadeløse (nu Harløse), en Gaard i Jyllinge og Kirken sammesteds, en Gaard i Gundsømagle, Bispetienden af Kirkerup Sogn, en Gaard i Gerstrup, en Gaard og et Stykke Skov i Sønderby i Horns Herred og noget Jord i Thurslev, ligeledes i Horns

Herred, samt Arnakke i Holbækegnen. Denne store Samling af Godser og Indtægter skænkede Absalon i 1171.

Men hvad hjalp det, naar selve Eskilsø den største Del af Aaret var saa usselt et Opholdssted? Det var godt nok, at Klosteret laa fjernt fra Livets Larm, men Føde skulde man dog have, og Vanskelighederne ved at skaffe den var ofte overvældende. Dertil kom endelig en ny Ulempe. Under Nordenstorm kom der saadant Højvande i Roskilde Fjord, at det var ved at ødelægge Kannikernes Bo. Efter den Forskrækkelse maatte man tænke paa at flytte til et tryggere Sted.

Sit største samlede Gods havde Eskilsø Kloster i Tjæreby Sogn, og dør valgte Absalon da en Grund til Klosteret, ikke langt fra hans egen Gaard i Ulverød (nu Ullerød), hvor han stundom opholdt sig. Stedet hed *Æbelholt*. Dør har altsaa været en Lund, hvor den vilde Abild i Foraarstiden smykkede Brynet med sine rødhvide Blomster. Den ny Klosterkirke blev, ligesom den gamle paa Eskilsø, indviet til Apostlen Thomas, men tillige til *Parakleten* : Talsmanden, Helligaanden. Derefter kaldte lærde Folk det ny Kloster „Paraklet“; men det danske Navn var og blev „Æbelholt“. Flytningen fandt Sted ved Aar 1175. Ved to Buller, den yngste fra 1178, stadfæstede Pave Alexander III det ny Kloster.

Absalon ombyttede en Del af Æbelholts Gods med andet, som laae nærmere, og af Hensyn til Vilhelms Fortjenester gav han mere til, bl. a. Nejede. Ligeledes lagde han Nabokirken i Frerslev ind under Klosteret og skænkede det Bispetienden af Sognene Helsing, Annisse, Alexandertorp (Alsønderup) og Krøjme. Absalons Frænde Laurens Sunesøn skænkede Kagerup (der dog generhvervedes af hans Broder, Biskop Peder Sunesøn, for Bispetienderne af Tibirke, Vejby og Blidstrup). Kong Knud Valdemarsøn skænkede Gods i Melløse, og snart havde Klosteret store Besiddelser langs med Grib Skov, omkring Arresø og videre ud i Nordsjælland. Fremdeles bød Absalon Bønderne i Helsing og Lyngby køre Sten til Æbelholts ny Klosterkirke.

Foreløbig var Æbelholts Bygninger nemlig kun af Træ, og

først under Vilhelms Efterfølger blev Stenkirken rejst. Sagen er, at voksede Godset stærkt, saa voksede Udgifterne dog endnu stærkere. Allerede paa Eskilsø maa der være kommet flere Kanner til, og nu naaede deres Tal op til 25; efter danske Forhold var det slet ikke saa faa. End mere øgedes Almisserne til de fattige; skarevis slog de sig ned ved Klosteret for at nyde godt af Vilhelms grænseløse Rundhaandethed. Med Stolthed fortæller han Peder Sunesøn, at der hvor tidligere 8-10 Mennesker knebent kunde finde Føden, der bespistes nu daglig over 100!

Saa var det ikke noget Under, at det kun gik smaat med Byggesagen. Heller ikke var det noget Under, at Klosteret trods Gavernes Mængde kom i Nød Gang efter Gang, og Absalon blev bestormet om ny Tilskud. Snart gjaldt det en ny Lade, snart en Vandledning; ofte drejede det sig om almindelig Nødstand. De endeløse Krav kunde meget godt falde Absalon for Brystet, saa han tøvede. Men skete det, trængte Vilhelm endnu stærkere paa med sine Klager og Bønner, og Ærkebispemaaatte saa ud med Sølv; det var jo kun paa Klosterets Vegne at Vilhelm var umættelig.

Vi kan her give Ordet til Vilhelm selv; hans Breve vidner højlydt om hans idelige Forlegenhed og idelige Overhæng.

En Gang skriver han til Absalon: „Gud forbyde, at jeg skulde være utaknemmelig for de Velgerninger, jeg har modtaget af Eders Velvilje; jeg vil takke for dem saa længe jeg lever. Men undertiden forekommer det mig som Eders tidligere Velgerninger stiller de senere i Skygge.“

En anden Gang siger Vilhelm rent ud, at Absalons Velvilje mod ham er svundet; en ugunstig Mening om hans ringe Tjener har formørket hans Aasyn. Vil han, der ellers dømmer saa retfærdig, virkelig slaa retfærdige og ugudelige i Hartkorn? Kun saaledes forstaar Vilhelm det, at skønt han har bedt Absalon om Brød til sine fattige Klerke, saa har han endnu ikke faaet imødekommende Svar. Kannerne er ved at omkomme, og det er værre at dø af Sult end at falde for Sværdet. Ja, han har Grund

til at klage sig bittert, han som nu paa sine gamle Dage sjofles i et fremmed Land.

I et stærkt bevæget Brev fra 1196 frygter Vilhelm igen for at hans Kanniker maa bukke under: baade dette og forrige Aar havde de gennem hele Sommeren ikke faaet anden Drik end Vand, og dertil havde de maattet æde „Skæggebrød“ (Brød der var laaddent af Avner); „det var just ikke Englebrød, men snarere Kvægfoder“, tilføjer han med Lune.

Mangen Gang har Vilhelm da ogsaa i sin Utaalmodighed bedt om at drage hjem til sit Fædreland; men Absalon har ikke villet undvære ham: uden Vilhelm kunde det Kloster, som der var ofret saa meget paa, slet ikke trives, og i alle store Sager havde man Brug for den livlige Franskmands glimrende Evner som Brevskriver. End ikke da Abbeden ønskede at rejse til Paris for at se til Peder Sunesøn, som den Gang skrantede i Geneviève-Klosteret, vilde Absalon tillade det; han har været bange for at Vilhelm aldrig kom igen.

Men som sagt, med Gods og Gaver hjalp Absalon dog altid sin Ven i Æbelholt. I Brevet fra 1196 maa Vilhelm da ogsaa bekende, at han ikke forgæves har banket paa Døren: „De tusinde Gange har vi ved Eders Naade faaet Raad i vanskelige Tilfælde og Lindring og Hjælp i Nøden“. Og efter Absalons Død udtaler Vilhelm, at han i 36 Aar havde givet Klosteret Penge, ét Aar 20 Mark Sølv, et andet Aar 12, et tredje Aar 16, et fjerde Aar 8, og der var, saa vidt han mindedes, kun ét Aar, hvor Kannikerne havde faaet under 6 Mark, idet de en enkelt Gang maatte nøjes med 4. Det bliver over 8000 Kr. i Nutidens Penge, og den Gang var Pengenes Værdi mange Gange større end nutildags. Det er vel en Hovedgrund til at Absalon ved sit Testamente næsten ingen Penge havde at uddele; Vilhelm fik derfor heller ikke noget ved denne Lejlighed. Dog betænkte Absalon endnu Æbelholt Kloster med en stor Sølvskaal.

Ogsaa Peder Sunesøn blev bearbejdet af sin fordums Lærer, og det ses, at Pengene ikke sad saa løst hos ham som Vilhelm

ønskede. Skønt Biskop Peder stod ham nærmere end noget andet Menneske, satte den ivrige Abbed Pave Cølestin ud paa at gøre sin Indflydelse gældende overfor den unge Roskildebisp. Det var ny Ordensdragter han ønskede: „Absalon havde ganske vist af sit eget lagt meget til Klosteret og paa mange Maader sørget for Kannikernes Underhold, men dog ikke saa rigeligt, at de havde tilstrækkeligt til Klæder“. Efter Pavens Henstilling maatte Biskop Peder fylde dette Hul ved at overlade Æbelholt et Aars Indtægt af hvert ledigt Præstekald i Stiftet¹.

Pengenød fulgte saaledes Abbed Vilhelm gennem hele hans lange Udlændighed og lige til hans Død. Men ogsaa ellers havde Vilhelm paa Klosterets Vegne Sorger og Ængstelser nok.

Stundom gjaldt det Klosterets Gods. Absalons Frænde Sune Ebbesøn var ganske vist Æbelholts Ven, og han lod sin Søn Peder opdrage hos den lærde Abbed; men hans Foged i Alsønderup fortrædige de Kannikerne, ja han slog endog deres Kvæg ihjel, og det tog Tid før Vilhelm førte Klosterets Sag til Sejr. Til Kong Knud maatte han klage, fordi Æbelholt ikke kunde have Kongsgaven Melløse i Fred; Bjørn — formodenlig Kongens Foged — truede Kannikerne paa Livet. Fiskestedet Kløne ved Arresø var ligeledes en udsat Besiddelse for Æbelholts Kanniker.

Til andre Tider voldte de unge Klosterbrødre ham Sorg ved at rømme. En Søn af Prioeren Nils ved Vor Frue Kloster i Roskilde flygtede saaledes fra Æbelholt, forbitret over en haard Tugtelse, og sin Ordensdragt satte han i Pant hos Frueklosterets Priorinde og Nonner; dette paatalte Vilhelm med værdig Fasthed. Men er han i slige Sager den strenge Ordenshaandhæver, saa kan han dog ogsaa overfor de frafaldne anslaa en blød og faderlig Tone. Saaledes i Brevet til den bortrømte Broder Daniel: „Har du syndet mod Broderkærligheden“, skriver han, „saa vid, at du af Barmhertighed har faaet Tilgivelse. Men foragter du at vende tilbage, naar din Fader kalder paa dig med sin vante Mild-

¹ Script. rer. Dan. VI, 57 f. 36 f.

hed, saa tænk alvorlig paa hvad du i denne Sag vil svare for Kristi Domstol“. Det er tydeligt nok, at Daniels Flugt er gaaet Vilhelm til Hjerte, og han føler varmt for Synderen.

Med Cistercienserne i Esrom havde Vilhelm af og til Rivninger. Det ærgrede ham, at en undvegen Æbelholt-Kannik blev optaget som Munk i Esrom, og han paa sin Side blev beskyldt for at fraraade Folk at blive Cisterciensere, ja han skulde endog have kaldt dem „Menneskeædere“; men det fralagde han sig paa det bestemteste. I Henhold til de almindelige Cistercienserprivilegier vægrede Esrom-Munkene sig tilmed ved at svare Tiende af deres Gaarde i Tjæreby Sogn: Svenstorp (= Strø), Skurød (= Skulle-rød), Sponholt og Tovekøb; men Absalon jævned Vejen for sin Ven: trods Privilegierne dømtes Esrom til at svare den omstridte Tiende, og Absalon holdt saa Cistercienserne skadesløse ved at give dem Bispetienden af Lystrup; de afstod da atter denne Tiende til Æbelholt imod at være fri for at svare Tjæreby-Tienden, og saaledes slap de helt for den Tiendeydelse, som ikke stemte med deres Privilegier. Ved samme Lejlighed lovede Esrom aldrig mere at modtage borttrømte Augustinere uden efter gensidig Overenskomst og at aabne Vejene til Sponholt for Kannikerne og ikke tilegne sig Jord i Sognet ud over hvad deres Fæstere dyrkede.

Saaledes var der Fred mellem Esrom og Æbelholt. Bestandig havde der da ogsaa været Venskab mellem Vilhelm og Abbed Valter. Et Vidnesbyrd om det gode Forhold er det ligeledes, at en kyndig Munk fra Esrom hjalp Kannikerne med Vandledningen til deres Kloster. Heldigvis var de to nordsjællandske Klostre saaledes ikke blot Medbejlere, men ogsaa Kaldsfæller i Arbejdet for Kulturens Fremme, enten det nu gjaldt Kristenkundskab og kirkelig Sans eller Anlæg af Abildhaver og Urtebede. Betegnende er det, at Vilhelm i et af sine Breve beder om at faa tilsendt Plantefrø, Podekviste og Rodvækster, og tidlig har Nordsjællands Bønder fra Æbelholt og Esrom faaet Sans for Havedyrkning.¹

¹ Script. rer. Dan. VI, 75. Jfr. Frdborg Amts hist. Aarboeg 1906, S. 39 f. — At Abbed Vilhelm skulde have indkaldt *Kulsviere* fra Ardennerne, er uden

Stod Vilhelms og Valters Klostre ellers jævnbyrdige, saa havde Æbelholt dog Forrangen i én Henseende. Vilhelm var jo en vel-lært Mand; han tumlede med Latinen som med sit Modersmaal, han kendte sin Bibel ud og ind, og han var godt hjemme i Skolastik og Kirkeret. Mangen ung Dansk blev derfor anbragt hos ham for at blive oplært til videregaaende Studier, blandt dem Peder Sunesøn, der senere skulde blive Biskop i Roskilde. Hvad Vilhelm har udrettet ved denne *Lærergerning* er sikkert betydeligt; han hidrog derved væsentlig til at højne den danske Præstestand.

Overhovedet blev Vilhelm en Foregangsmand i den danske Kirke. Især virkede han for Klostartugt overalt hvor han saae Lejlighed dertil. Frimodig irettesatte han Biskop Thurgot af Børglum, fordi han fandt sig i de vestervigske Kannikers verdslige Levned, og to klostergivne Kongedøtre varede han mod Folkets Skødesynd, Drikkeriet. Ligeledes var han med til at værge de sønderjydske Cisterciensere i Klosteret Guldholt mod Overgreb fra Cluniacenserne i Slesvig.

For Kirkens Frihed havde han jo brudt en Lanse endnu medens han var i sit Fædreland, og paa dansk Grund fortsatte han sin Kamp mod alle Undertrykkere, hvem de end var. Djærvt værnede han endog Klosterprivilegierne imod en pavelig Legat.

I Vintren 1196-97 opholdt Kardinal Fidantius sig i Danmark, og støttet paa en Skrivelse fra Biskop Peder Sunesøn krævede han Afgift og Underhold af de sjællandske Klostre, ogsaa Æbelholt. Men Vilhelm saae heri et Indgreb i Victorinernes Frihed og nægtede at lyde. Han skrev derfor et harmdirrende Brev til Absalon, hvori han nedlagde den skarpeste Indsigelse mod Kardinalens Fremfærd. Nogle Prøver af dette lille Stridsskrift kan bedre end alt andet give os et Billede af Vilhelm. Det hedder saaledes:

„I Kristenforfølgelsens Dage blev det sagt til de hellige Blodvidner: „Tilbed Afguderne! ellers bliver I slaede ihjel!“ Til os

historisk Hjemmel, oprindelig vel en Gismung af en eller anden „lærd“ Mand, og i sig selv usandsynligt.

siger man: „Fyld Kardinalens Sække! ellers mister I jeres Embeder!“ Aa, den vrang Griskhed og det blinde Hovmod! Herren lever, og Eders Sjæl lever, min Fader og Herre, og dog maa alle fattige Abbeder og Munke ofre til hans Pengepung, om de ikke vil se sig afsat. Men jeg gør det ikke! — Var det saaledes St. Peter kom til Romerne? Nej, det er nok langt fra! Han kom ikke for at hente Sølv eller Guld, men med Tegn og Underer kom han de syge til Hjælp og gav Gud hvad han fravristede Djævelen. Sagde han ikke til ham, som léd ilde: „Sølv og Guld har jeg ikke, men hvad jeg har, det giver jeg dig: i Jesu Nazarærens Navn, staa op og gaa“? Var det ikke saaledes, at ved den store Legats, det vil sige Apostlen Peters Stav rejste de døde sig af Graven her og dør? Men lad den Stav ligge og lad os tale om Kardinalens Gøren og Laden! Hvad Kraft og Styrke har han, der roser sig af at være Legat? Hvem har han ført fra Vantro til Tro? Hvem har han gengivet Øjnenes Lys? Hvilke syge har han helbredet? Hvem har han rensset for Spedalskhed? Hvilke døde har han opvakt? Hvis Kardinalen var en saadan Mand, han der kaldes vor Kardinal, hvem vilde da ikke imødekomme ham? Hvem vilde afslaa ham det timelige Gods? Men se, nu kræver han, hvad vi ikke vil give, fordi vi hverken har Midler eller Vilje dertil. Fra Arilds Tid er det ikke hørt, at St. Victors Orden af Paris har svaret Skat til nogen Kardinal. Skal jeg da være den første og eneste der nedbryder Ordenens privilegerede Skattefrihed? Hellere vil jeg have en Møllesten om min Hals og sænkes i Havet. Aa, I taabelige, om jeg maa have Lov at sige det! Ja, I taabelige danske Bisper! hvem har daæret jer i den Grad og vendt jer Klogskab til Uklogskab (for jeg tør vel ikke sige Taabelighed?) og blindet jere Øjne, som I skulde skelne med? Var det ikke jer der plejede at sige: „Føde har vi nok af, men paa Guld og Sølv har vi ikke Overflod“? . . . Hvorfor er I da saa ivrige efter at række Haand til at give Gaver til de rovgriske Ulve, som kommer langvejs fra? . . . Hvad skal en saadan Ødelæggelse til? Sandelig siger jeg Eder, den som

drikker dette Vand skal tørste paa ny og i al Evighed. Burde ikke alt dette gives til de fattige og ikke til Ulvene, hvis Graadighed Alverdens Skatte dog ikke kan mætte? Gid man vilde handle med dem og sige til dem som man handlede med Crassus og sagde til Crassus, den Gang man hældte Guld i Halsen paa ham: „I har tørstet efter Guld, nu kan I drikke Guld“! Ja, det vilde saa vist ikke være ubilligt“ . . . !¹

Det er et voldsomt Sprog Abbed Vilhelm her fører. Han er virkelig en Mester i at skælde ud, og man maa forbavses over hans Frimodighed overfor Absalon og de danske Bisper. Vilhelm spændte Buen saa stramt som vel muligt, og man kan nok spørge: Hvad skal Enden blive? Naa, det blev ikke saa drabelig en Kamp som det trak op til. Kort efter døde Kardinal Fidantius nemlig i Skaane, og Knuden var dermed overhugget. Men hvor lidenskabelig Vilhelm end er i sine Udfald, saa er det dog til Værn for Klosteret, og han er i Samklang med Idealisterne i det 12. Aarhundred. Den store Johannes fra Salisbury havde ogsaa revset de romerske Legaters Havesyge og regnet griske Prælater for værre end verdslige Tyranner. Noget andet er, at Vilhelms Hidsighed har ført ham urimelig vidt.

Hvor meget Vilhelm end var den kirkelige Ivrer, saa var han dog ingenlunde blind for Statens Ret. Absalon havde her revet ham og hele den danske Præstestand med sig. Da Biskop Valdemar af Slesvig havde forraadt sit Fædreland og søgt at gøre sig til Konge ved fremmed Hjælp, stod Vilhelm som sædvanlig ved Absalons Side. Efter at Pave Cølestin havde truet, fordi man havde kastet Bispem i Fængsel og derved krænket Kirkeretten paa det føleligste, skrev Vilhelm i den unge Kong Knuds Navn til Paven og foreholdt dristig St. Peters Efterfølger, at han endnu ikke havde afsat den formastelige Biskop; hvad Fængslingen angik, saa havde den — udtalte han — simpelthen været

¹ Sagnet om, at Partherne dræbte M. Licinius Crassus ved at hælde smeltet Guld i Halsen paa ham, har Abbed Vilhelm vistnok fra Fulgentius, der atter har benyttet Florus.

nødvendig for Riget. I denne store Sag, der ret viste Absalons Personlighed i dens Vælde og dens Glans, var Vilhelm altsaa den danske Krones Advokat.

Men han stod ogsaa ved Absalons Side, da Ærkebiskop Erik af Nidaros under sin haarde Strid med Kong Sverre tyede til Danmark. Erik Ivarsøn havde i sine unge Dage været Kannik i St. Victor, dernæst vistnok ogsaa i Geneviève-Klosteret, og fra den Tid var han Ven med Vilhelm. Den franske Abbed tog sig varmt af sin fordums Studiefælle, der var landflygtig og tilmed havde den Vanskæbne at blive blind, og skrev for ham til Paven; det blev selvfølgelig et heftigt Angreb paa Sverre. Til Tider havde Ærkebiskop Erik ligefrem sit Hjem i Æbelholt Kloster, ja ikke blot han, men ogsaa de andre norske Bisper, der efterhaanden forenede sig med ham i Danmark.

Blandt disse landflygtige Prælater var ogsaa Biskop Nikolas af Oslo, Sverres farligste Fjende. Det er underligt at se denne snu og hensynsløse Politiker Arm i Arm med den kirkelige Ivrrer i Æbelholt. Men de norske Bispers Skæbne maatte gøre et dybt Indtryk paa Vilhelm, der paa Forhaand var „Gudsstatens“ lidenskabelige Forkæmper. Og Nikolas forstod at spille sin Rolle som Repræsentant for den uskyldig forfulgte Kirke. Hverken Absalon eller Vilhelm har gennemskuet hvor verdsligt et Menneske Nikolas i Virkeligheden var.

I den store norske Strid gik det overhovedet saadan, at haardhændet og hensynsløs Politik flød sammen med de kirkelige Interesser. Da Biskop Nikolas paa dansk Grund havde dannet Baglernes Parti og ved Hjælp af denne Krigerflok vundet Fodfæste i det sydlige Norge, skulde Partiets Fremgang fejres og styrkes ved Grundlæggelsen af et Kloster. Paa Borgpladsen ved Konghelle stiftedes der da — vistnok Aar 1196 — et Samlag af Augustinere, og dette Kastele Kloster befolkedes med nogle af Vilhelms Kanniker. Æbelholt havde saaledes faaet en Datter, og skønt den ny Stiftelse laae i fremmed Land, fik Abbed Vilhelm

Tilsyn med den. Kastele stod dog tillige under Ærkebispens af Nidaros, men ikke under Bispen af Oslo.¹

Saaledes havde Abbed Vilhelm nøje Venskab med Hovedmændene indenfor den norske Præstestand. Men ogsaa med Prælater i andre nordiske Lande havde han mange Forbindelser; endnu kendes Breve fra ham til Biskop Jerpulv af Skara og til Bispen i Schwerin. Blandt dem der modtog Bud og Brevskab fra ham var ogsaa Kardinaler; man ser, at var han Forstander for et landligt Kloster i et afsides Land, saa færdedes han dog i den store Verden.

Fremfor alt var han med stærke Baand knyttet til jævnaldrende i sit Fædreland og allermest til den Stefan, der blev Abbed i Geneviève-Klosteret og senere Biskop i Tournai. Han var en af den franske Kirkes ypperste Mænd, og Roskilde Domkirkes herlige Kor vidner endnu den Dag idag om hvad Danmark skylder ham. Stefan forstod at glæde og oplive Vilhelm, naar han var nedtrykt, og Vilhelm satte Stefan højt og viste ham gerne Tjenester hvor han kunde. En Gang sendte han ham en prægtig dansk Hest, og Stefan takkede hjertelig for Gaven: „Hesten havde gylden Lød og var ypperligere end den lod sig opdrive i Frankrig“.

Hvad Vilhelms Forbindelser med Frankrig betød for ham selv, det forstaar vi let. Han elskede sit gamle Fædreland og længtes bestandig efter det; knuget af de smaa og fremmede Forhold i Danmark har han fundet Trøst i at skrive til Venner blandt sine Landsmænd.

Men vi skønner ogsaa hvad Vilhelms franske Forbindelser betød for Danmark. Skarer af unge Danskere drog til Paris for at studere; selv Ynglinge, der ikke skulde gaa den kirkelige Vej, ofrede Tid og Kræfter paa Forelæsningerne i den fjerne Seinestad. Fremmede, som Arnold af Lybek, var med Forbavselse Vidne til dette glimrende Opsving i dansk Kultur, og det var i første Linje Absalons og Vilhelms Værk. Men Vilhelms Del i

¹G. Storm i Norsk Hist. Tidsskrift 3. Række II, 89 ff.

dette Kulturarbejde knytter sig særlig til Geneviève-Klosteret, der modtog talrige Klerke fra Danmark; endog danske Kongeætlinger søgte hertil: Valdemar Knudsøn (den senere Biskop og Tronkræver) lovpristes som en af de klogeste og mest slebne Skolarer Sainte-Geneviève havde haft indenfor sine Mure, og en Søstersøn af Kong Valdemar I, Valdemar Prizlavson, døde dør som Klosterbroder i Victorinernes Ordensdragt.

Paavirkningen, de unge modtog, maatte imidlertid blive gennempræget af Victorinernes ejendommelige Aandsliv, og de vaagede da ogsaa skinsygt derover. Medens den unge Peder Sunesøn studerede i Klosteret, ønskede Absalon, at han ogsaa skulde besøge andre Skoler, baade paa „Bjerget“ og paa Seineøen; men Abbed Stefan tog det som en Fornærmelse, modsatte sig til det yderste og stemplede Lærerne udenfor Klosteret som Ordkræmmere. Da Peder senere vendte tilbage til Danmark, krævede Stefan, at han skulde staa ved sit Klosterløfte og helst blive Kannerik i Æbelholt; men Absalon tog sin unge Frænde til sig for selv at lede hans Udvikling og oplære ham til Arvtager. Absalons Kultur har med andre Ord et bredere Grundlag; den er baaren af Ærefrygt for Kirken, men den aander tillige Begejstring for menneskelig Stordaad; — denne humaniserende Retning var endnu videre gennemført hos Sakse. I Modsætning hertil er Vilhelms og Stefans Tankesæt og Følemaade en ren *Munkekultur*; her er ingen Forherligelse af Menneskelivet, kun Troens Inderlighed og Selvfornægtelsens Ydmyghed har Ret til Højsædet. Og medens det Aandsliv, der knytter sig til Absalon, bæres af Glæden over det hjemlige, Fædrenes Daad, Folkets Levnedsløb, kort sagt det *historiske*, saa bærer Franskmanden Vilhelm Vej for det *fremmede*; hos Anders Sunesøn faar Udlandets Kultur helt Overtag over det hjemlige.

∴ Endda ønskede Abbed Vilhelm at udvide Danmarks ny Forbindelse med Frankrig. Der var i ham meget af en Politiker, og det er for saa vidt forstaaeligt nok, at han higede efter at udstrække Samkvemmet i Klosterliv, Præstestudier og kirkelig

Kultur til Forholdet mellem selve Rigerne, Forholdet mellem de to *Statsmagter*. Men hans Iver var ikke forenet med det Klarsyn, som kan løfte Fligen for Fremtidens Gaader, og Udbyttet blev kun Sorg:

Den franske Konge Filip Augustus bejlede til den danske Kongedatter Ingeborg. Absalon og Kong Knud har tydelig nok haft Betænkeligheder; men des kraftigere udfoldede Vilhelm sin flammende Veltalenhed. I en saadan Pagt saae han en fast Sammenknytning mellem det gamle og det ny Fædreland, og dette var for ham en straalende Lykke. Han greb derfor alle de Støttegrunde, som kunde anføres for denne Plan. Særlig hævdede han, at Ingeborgs Brudfærd vilde blive Danmark ikke blot til Ære, men ogsaa til Fordel, fordi man ad den Vej kunde vinde en Forbundsfælle mod den tysk-romerske Kejser. Det skulde hurtig vise sig, at Vilhelm kun lidet kendte Verdenspolitikens farlige Spind og end mindre Filip Augusts topmaalte Egenkærlighed. Men i Øjeblikket sejrede hans Argumenter. Selv var han i Peder Sunesøns Følge, da den unge Biskop bragte Bruden til Frankrig (1193).

I Amiens mødtes de med Kong Filip. Vilhelm stod nu ved sit Maal. Hans Sejrsrus gjorde ham ør, og al den indøvede Ydmyghed var blæst bort. Med Henblik paa den danske Styrelses Tvivl skrev han overmodigt til Kong Knud, at hans største Brøde var den, at Ingeborg nu gaves den franske Konge til Hustru; man maatte gerne kræve hendes Blod af hans Haand! Men Hovmod staar for Fald, og sjælden har det vist sig saa brat som her. Straks efter Bryllupet forskød og indespærrede Filip August sin unge Dronning og sendte hendes Følge hjem. Netop som Vilhelm endelig efter en Menneskealders Forløb gensaae sit Fædreland blev han altsaa kastet ud deraf. Og i Kampen for den ulykkelige Kongedatter var han afmægtig. Han kunde kun sende hende Trøstebreve og minde hende om, at Trængsler er de frommes Lod. Sit Løfte om at arbejde for hendes Ære holdt han dog trolig. Da de franske Hof-Teologer støttede Skilsmis-

men ved at fremlægge en falsk Stamtavle, der skulde godtgøre Ingeborgs Slægtskab med Filips første Hustru, udarbejdede Vilhelm en paalideligere Slægttavle, der kunde gendrive deres Kunstgreb; det er en hel dansk Kongekrønike, men den er ikke fejlfri; vor hastige Abbed har ikke givet sig Tid til at drøfte alle Spørgsmaalene med Absalon. I Kong Knuds Navn skrev Vilhelm ogsaa indtrængende til Pave Cølestin om Sagen, og sammen med Kongens Kansler Anders Sunesøn drog han til Italien for i selve Rom at virke for den stakkels Kvinde. Her arbejdede han med stor Ihærdighed, og snart var Paven vundet. Men Filip ænsede ikke Cølestins Formaninger. Udstyrede med Pavebreve drog de danske Sendemænd da over Alperne for at øve et Tryk paa den haarde Konge; men det havde blot til Følge, at Filip lod dem sætte fast. Vilhelm var altsaa nu Fange i sit Fædreland, og han skrev et mesterligt Brev til Kong Filip, hvori han spørger, hvad der vel er hans Brøde, og beder om at i alt Fald Anders Sunesøn maa løslades, „han hvis Liv er et Forbillede til Efterfølgelse baade for mig og for alle“. Vel blev de begge snart efter løsladt; men al deres Møje var spildt, de maatte vende tilbage med uforrettet Sag (1195).

Tre Aar senere besteg den store Innocens III Pavestolen. Vilhelm hilste det med Glæde og haabede paa hans kraftige Hjælp. Tilsyneladende var det heller ikke forgæves; Innocens greb til Kirkens store Tvangsmiddel, Interdiktet. Men atter gik der tre Aar før Filip offenlig godkendte Ingeborg som sin Hustru. Ovenikøbet satte han hende straks derefter i endnu haardere Fængsel, mens Pave Innocens af politiske Grunde lukkede Øjnene for hans oprørende Færd og holdt sig til hans formelle Erklæring. Først 10 Aar efter Vilhelms Død fik Ingeborg den Ære der tilkom hende som Dronning. Hendes navnløse Lidelser gennem de mange tunge Aar er Abbed Vilhelms store Nederlag og Ydmygelse. Hans følsomme Hjerte maa have vaandet sig ved Tanken om det forspildte Menneskeliv, som han havde saa sørgelig Del i.

Der er Ytringer i Vilhelms Breve, der faar dybere Bund, naar

de sammenstilles med hans Modgang og Ydmygelse. Lidelsens lutrende Kraft er et Emne, han oftere vender tilbage til. „Den kristne bør ikke lade sig overvinde af *noget* Modgang“, siger han et Sted. Til en syg, der var ved at miste den sidste Rest af Livsmod, skrev han: „Naar du har udholdt Trængselens mange Pile, da grib paa ny det kristelige Hjertes Kraft, for at du ikke helt skal synke ned i Fortvivlelsens Afgrund og det sidste blive værre end det første. Har du mistet meget, da *tak*, fordi du er friet for hvad der var dig en tung Byrde og drog din Tanke mod Jorden!“ Det er Toner der minder om Brorsons

Vor Trængsel er vort Vaaben
og adelige Skjold.

Og han, som havde tømt Ydmygelsens Bæger, styrkede sig i Ydmyghed gennem det han havde oplevet. „Den der vil øve gode Gerninger uden Ydmyghed er lig den der vil bære Støv i Blæst“, siger han nok saa malende. Og han fortsætter: „Hovmod er Begyndelsen til al Synd“; det gælder at lære af ham, der var sagtmodig og ydmyg af Hjertet. Helgenskriftet fortæller ogsaa, at naar han i sine Prædikener talte om denne Grunddyd i kristeligt Liv, da brød Taarerne frem hos ham, og det gjorde et overvældende Indtryk paa alle.

Vilhelms hele Liv havde været brydsomt. Lad saa være at Helgenskriftet har gjort lovlig meget ud af hans Lidelser for at nærme ham Martyriet saa meget som muligt, saa er det dog visst, at han havde haarde Kampe og bitre Sorger. Og der blev i Aarenes Løb slidt voldsomt paa hans Kræfter. Thi stillede han store Krav til andre, saa var han dog strengest mod sig selv. Han kendte ikke til at skaane sig. Altid travl, altid i Arbejde, undende sig det mindst mulige af Søvn og af Hvile, higende frem ad mod Maalet uden Afslag og Indskrænkning, omfattende andres

Ve og Vel med en saadan Inderlighed, saa han næsten var ved at sprænges. Saaledes var Vilhelm fra sine unge Dage og til Oldingeaarene.

Som ægte Munk øvede han sig tilmed i Savn og Plager. Uaf-ladelig bar han den kradsende Haarskjorte paa sit blotte Legeme, og hans Leje var kun et Uldtæppe eller et Bjørneskind bredt over Halm. Med Føde havde han hele sit Liv været nøjsom til det yderste; men de syv sidste Aar drev han sin Afholdenhed endnu videre og ødelagde sig derved. Bylder hærjede ham, „saa der fra Fodsaal til Isse ikke var noget sundt Sted paa ham“, og Kræfterne svandt; selv følte han sig svag og træt. Absalons Død har ogsaa gjort Indtryk paa ham, og han har blot ønsket at følge sin Ven i Graven.

En Gang havde han allerede følt sig syg til Døden; da drømte han, at Hellig Genovefa viste sig for ham, og snart efter bedredes hans Helbred for en Tid. Men da Paasken 1203 nærmede sig, var det kendeligt for hans Omgivelser, at han ikke havde langt igen. Endnu Skærtorsdag gik han for Altret, og efter Nadver-handlingen forestod han Uddelingen af Almisser til de fattige. Det var denne Fromhedsytring som han gennem mange Aar havde øvet saa stærkt, for ikke at sige saa overdrevent, og det blev nu ogsaa hans sidste Gerning. Da han straks efter vilde tvætte Kan-nikernes Fødder for endnu en Gang at følge Herrens Eksempel og være sine undergivne et Forbillede i Ydmyghed, lammedes han pludselig af Smerter og maatte bringes i Seng. Paaskelørdag var hans Tilstand saa ringe, at man bad ham modtage Døds-sakramentet, den sidste Olie. Men Vilhelm opfordrede Kannikerne til hellere at rede hans Seng i Koret for at han kunde fejre Kristi Opstandelse med dem. Han var imidlertid meget for svag til at flyttes. Da Natten var kommet, bad han de Klosterbrødre, der vaagede hos ham, om en ny Klædning; de forstod, at han mente en ny Haarskjorte, og iførte ham den. Atter bad de ham lade sig salve med den sidste Olie; men han vilde vente til Paaske-morgen frembrød. Netop som Brødrene var samlede til Morgen-

gudstjenesten i Daggryet, kom en af de Kanniker, der holdt Vagt ved Sygelejet, styrtende ind i Kirken for at melde, at nu var det paa det yderste med Abbeden. Prioeren og nogle af Brødrene gik straks over i Sygestuen og salvede ham. Vilhelm var da allerede i Dødkampen; men nogle mente at høre ham hviske: „Snart, snart!“ Saa sov han hen, Paaskemorgen den 6. April 1203.

Anden Paaskedag blev Abbed Vilhelm jordfæstet foran Apostlen Thomas's Alter midt i Koret i Klosterets lille Trækirke. Tilstrømningen fra Omegnen var uhyre stor. Bl. a. mødte alle Cistercienserne fra Esrom med deres Abbed i Spidsen; han hed Thor-kil og synes at være den samme som „Tranqvillus“, der i mange Aar havde været Munk, til sidst endog Prior, i Clairvaux.¹

—

Havde Vilhelm i levende Live haft Modstandere' og Avinds-mænd, saa gik det her som saa ofte, at Døden lagde Glemsel over Fortids Strid, og den afdødes store Egenskaber traadte helt i Forgrunden. Fremfor alt maatte man beundre hans strenge Afholdenhed. Han havde — hed det sig — taget Kampen op med Djævelen selv: da han en Gang overnattede i Taastrup sammen med en Præst, havde den onde plaget ham i Drømme; men Vilhelm gav ham et saadant Spark, saa den skikkelige Præste-mand ved Siden af vaagnede ved et voldsomt Stød. Andre Smaa-fortællinger kom til, og der ymtedes om, at Vilhelm dog vist maatte være en Helgen.

Efterhaanden vidste man da at fortælle om bestemte Jærtegn, der tydelig pegede i den Retning.

To af Vilhelms Kanniker, som var borte fra Æbelholt, skulde i hans Dødsstund have set ham holde sit Indtog i Himlen; den ene studerede i Hildesheim, den anden overnattede tilfældig i Sorø Klosters Herberg.

Flest Jærtegn knyttede der sig dog til et Par Tænder, som Abbed Vilhelm havde faaet trukket ud. Dem gemte Broder Sakse

¹ H. Olrik i Kirkehist. Samlinger 4. Række III, 21.

som en Helligdom; men efter Vilhelms Død overlod han den ene til Sakristanen Briccius, der klagede over kun at have arvet Abbedens Skindhue. Disse Tænder helbredte Sygdomme, som ingen Mennesker kunde faa Bugt med.

Først var der en af Klosterets egne Lærlinge. Han led af epileptiske Anfald. Vilhelms Efterfølger, Abbed Rikard, fandt da paa at give Drengen Vand, hvori en af Vilhelms Tænder var tvættet, og straks kom han sig.

I Fferslev var der en Kvinde, der var besat af en ond Aand; det ytrede sig ved at hun sagde Folk slemme Sandheder. Degnen vilde besværge den onde Aand, men han kom meget ilde derfra. „Pak dig, Degn!“ raabte Kvinden, „det er dig der stjal og aad den fattige Kones Høne, men Fjerene skjulte du! Bliv langt fra mig med din Signen!“ Skyndsomst fortrak Degnen, for „den onde Aand“ havde desværre fuldstændig Ret. Men en Lejehusmand, der var knyttet til Klosteret som Lægbroder, hentedede i Æbelholt noget Vand, hvori Vilhelms Tand var dypet, og det hjalp.

En anden besat Kvinde i Fferslev blev helbredet ved selv samme Kur, og med Held anvendte Broder Sakse Tandvandet baade overfor en Kvinde i Melløse, der havde faaet Raseri-Anfald efter at have forspist sig i raa Roer, og overfor et skørhovedet Menneske i Jyllinge. Hertil føjede sig en hel Række vidunderlige Helbredelser, enten de nu skyldtes Tandene eller den syges Knælen ved Vilhelms Grav.

Men skulde Hellig Vilhelm ikke ogsaa i levende Live have gjort Undere? Ja, hvorledes var det med den syge Mand fra Annisse, han der fik Lov at drikke af Kilden, som Vilhelm havde ladet oprense og overbygge? Han var jo bleven rask! Abbeden havde altsaa Kraft til at helbrede endnu mens han levede.¹ End-

¹ Vilhelms Kilde maa søges nær ved Æbelholt. Ved Sponholt i Grib Skov (nu Spaanildshus), der først tilhørte Esrom, men senere blev en af Æbelholts Ladegaarde, var der ogsaa en Kilde, der blev sat i Forbindelse med Abbed Vilhelms Navn. Jfr. Ny Danske Magazin VI, 240. Script. rer. Dan. VI, 137. 139. 159.

videre var der jo et Par syge Mennesker i Nejede og Melløse, der var kommet sig efter at have spist lidt af den Føde, som var lavet til Æbelholts Abbed. Og den hæse Munk Hakon fra Esrom havde genvundet sin Stemme efter sit Besøg hos Abbed Vilhelm. Ja, Sagen var utvivlsom! Nu var der ogsaa dem, der vidste, at han havde evnet at udføre sære Tegn paa sine Heste. En havde oplevet, at han tvang en grov Arbejdshest til at gaa i fin Pasgang. En anden, der havde fulgt Vilhelm paa hans store Rejse til Paven, kunde vidne, at da hans Tjeners Hest paa Hjemvejen over Alperne blev halt, strøg Abbeden Hestens daarlige Fod, og snart var den atter tjenstdygtig. Havde man flere Vidnesbyrd behov?

Da Jærtegnrygterne allerede var oppe, kom Biskop Peder Sunesøn en Gang til Æbelholt. Medens man tillavede Bispens Aftensmad, kom hans Tjenere styrtende ind: de havde sét en Kerte fra Himlen dale ned over Vilhelms Grav, ja ind gennem Kirketaget! Saaledes ydede et Stjernes kud sit Bidrag til Vilhelms Helgenry. Selv troede Biskop Peder nu ogsaa, at hans fordums Lærer var optaget i de saliges Tal

Vilhelms Efterfølger, der formodentlig indskrænkede Almisserne stærkt, havde imidlertid fremmet Arbejdet med Æbelholts ny Stenkirke, og i Foraaret 1210 stod den færdig, saa stor i sit Anlæg, at man efter Reformationen opgav at vedligeholde den og brugte Stenene til Frederiksborg Slot.

Henimod Indvielsesdagen strømmede Folk til i store Skarer, Helgenryet bredte sig, og man saae Jærtegn baade her og dér. Natten før Kristi Himmelfartsdag og selve denne Dag kunde man paaapege 14 Undergerninger, næste Søndag 4 og hver Dag i Pinsehøjtiden 4-5. Men St. Botulfs Dag, den 17. Juni, da Biskop Peder indviede Hovedaltret til Apostlen Thomas, skete der saa mange Jærtegn, at man ikke kunde tælle dem. Det var ikke blot i selve Æbelholt, men flere Steder i Grib Skov, hvor Vilhelm havde siddet, og paa Vejene omkring Klosteret, hvor han havde færdedes.

Fra nu af skete der forunderlige Helbredelser ved hans Grav eller i Kraft af hans Paakaldelse.

Præsten Anders i Udesundby led af en farlig Øjensygdom og valfartede i sin Vaande til Æbelholt; men allerede paa Vejen dertil klarede hans Syn. En blind Kvinde fra Absalons Stad, Købmannenhavn, blev helbredet for fuldstændig Blindhed. I Annisse helbrededes to Kvinder, den ene for Blindhed, den anden for Ansigtsrosen; Hellig Vilhelm havde vist sig for dem begge. Selv fra fjernere Steder meldtes der Træk af hans underfulde Magt. En skaansk Præst, der havde været Vilhelms Lærling men senere svigtede det regelbundne Liv, helbrededes for Ansigtsrosen, da han bad Helgenen om Tilgivelse for sit Frafald; til Kannikernes Ærgrelse vendte han alligevel ikke tilbage til Æbelholt. Og Bernhard, der paa Vejen til Skanør Marked mistede sin Jagtfalk, fik den igen, da han lovede Hellig Vilhelm en Mark Voks til hans Kirke. Men væsenlig var det dog trindt omkring i Nordsjælland at den afdøde Æbelholt-Abbed viste sin Kraft.

Almuen om Arre Sø og Grib Skov havde saaledes kaaret sin Helgen, og mange sluttede sig til den. Folkets Røst havde talt; nu maatte Kirken sige det afgørende Ord.

Paa de danske Menigheders Vegne henvendte Ærkebiskop Anders Sunesøn sig da til Paven om at optage Abbed Vilhelm paa Helgenlisten. For at give sin Bøn større Vægt lod han to Bisper fra de andre nordiske Lande undertegne Skrivelsen sammen med ham; det var Bispen af Skara, hvis Forgænger havde været Ven med Vilhelm, og Biskop Nikolas af Oslo, der havde nydt saa udstrakt Gæstfrihed ved Vilhelms Bord. Ved Bulle af 28. Maj 1218 paalagde Pave Honorius III den danske Ærkebisp samt hans Brodersøn Biskop Peder Jakobsøn af Roskilde og Abbeden for det skaanske Cistercienserkloster Herisvad at foretage grundige Undersøgelser om hvad Jærtegn der skulde være sket. Hurtig gik Sagen dog ikke i Orden. Thi Forundersøgelserne krævede Tid, og Pavestolens Behandling af slige Spørgsmaal var præget af skarp Agtpaagivenhed og ængstelig Omhu; flere af de Jærtegnfortællinger, vi kender, er sikkert ikke blevet taget for gode Varer. Den pavelige Legat Gregorius de Crescentia,

der gæstede Danmark i 1222, kunde imidlertid anbefale Anders Sunesøns Andragende, og støttet paa Indberetningerne og Legatens Ord kundgjorde Pave Honorius da endelig, at Abbed Vilhelm var optaget blandt Kirkens Helgener (21. Jan. 1224). Otte Dage senere udstedtes en anden Pavebulle, der lovede 40 Dages Aflad til enhver der paa Vilhelms Festsdag og Ugen derefter forrettede sin Andagt i Æbelholt.

Nu tog Valfarterne til. Des mere følte Ulemperne ved at have Vilhelms Grav i den lille Trækirke. Ved en stor Højtidelighed, der forestodes af Roskildebispen Nils Stigsøn og overværedes af den udvalgte Kong Erik — de samme Mænd som faa Aar senere blev Dødsfjender — overflyttedes Helgenbenene endelig til den ny Stenkirke (16. Juni 1238). Men Smaadele af Vilhelms Skelet, særlig Fingrene, afstodes efterhaanden til andre Kirker, saaledes Lunds Domkirke, Frue Kirke i København, Roskilde Domkirke, Graabrødreklostrene i Roskilde og København, hvor man ogsaa opbevarede et og andet af hans Klædning som Relikvier.

Saa længe den katolske Kirke raadede i Danmark, var Abbed Vilhelm de nordsjællandske Menigheders fejrede Helgen. St. Vilhelms Dag, den 16. Juni, strømmede Folk til Æbelholt, ofte langvejs fra, og udenfor Klosterets Porte holdtes der da et broget Marked, der varede lige til 29. Juni. Sikkert har man haft Billeder af ham; i Tjæreby Kirke fandtes der ét indtil Kristian IV's Tid. Og mange Bønder paa Egnen bar hans Navn, Vilijom eller Villum, af det franske Guillaume.¹

Men ogsaa Victorinerne i Paris mindedes den Landsmand, der i det fjerne Norden havde kastet Glans over deres Samfund. I Sainte-Geneviève Klosteret havde man hans Billed.

Efter Aar 1210, da Æbelholts ny Kirke var bleven indviet,

¹ Relikvielisterne i Script. rer. Dan. VIII. Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark, S. 49 f. Frederiksborg Amts Aarbog 1906, S. 50.

udarbejdede en fransk Kannik i Klosteret en livlig Skildring af Abbed Vilhelms Levned og føjede dertil en Beretning om de Jærtegn, den afdøde Abbed indtil da havde virket. Skriftet bygger paa mundtlige Meddelelser fra Vilhelm selv og paa Kannikernes Erindringer om deres Styrer. Derimod har Forfatteren ikke nyttet Vilhelms Skrifter og Breve, som dog rummer gode Bidrag til hans Historie. Der er derfor ogsaa haandgribelige Fejl i dette Helgenlevned, og som saa mange andre af den Slags Skrifter forbigaar det saare meget, der vilde have stor historisk Interesse, og medtager meget, der historisk set er uvæsenligt; Vilhelms Færd til Rom omtales saaledes kun rent i Forbigaaende og alene af den Grund, at Hestens Helbredelse i Alpepasset skal fortælles! Men det maa huskes, at Forfatteren ikke har villet give en udtømmende Skildring af Vilhelms Levnedsløb fra først til sidst. Han har villet skrive et Opbyggelsesskrift for Klosterfolk, og tillige gerne villet more og underholde. Med disse Maal for Øje har han valgt sit Stof. Alligevel er Skriftet værdifuldt som Levnedstegning, end mere dog ved sine kulturhistoriske Bidrag.

For øvrigt er det saa heldigt, at mange af Helgenskriftets Huller og Mangler udfyldes af en Samling paa over 100 Breve, som Vilhelm har foranstaltet til Brug for sine Lærlinge. Væsenlig er det sine egne Skrivelser han har samlet, men lejlighedsvis har han ogsaa optaget Breve fra andre. Brevene er ikke alle bevarede i Afskrift; men de, som er i Behold, viser et meget broget Indhold: snart handler de om hans Klosters Kaar, dets Trængsler og dets Fremgang, men snart om Tidens store Begivenheder og Spørgsmaal, som har ligget Vilhelm paa Sinde; ikke faa Breve tolker hans venskabelige Følelser overfor en og anden af Kirkens Mænd i Danmark eller Udlandet.

En særlig Gruppe danner Samlingens første Skrivelser, der omhandler kirkeretlige Spørgsmaal og navnlig Ægteskabslovene: om en Mand kan ægte en Kvinde, med hvem han har levet i Ægteskabsbrud; om et Ægteskab skulde ophæves, naar den ene Ægtefælle var ufri; om den ene Ægtefælle kan gaa i Kloster uden

den andens Samtykke; om en Mand efter en Frændes Død kan gifte sig med hans Fæstemø, osv. Disse Emner drøftes paa den Maade, at de fremsættes som Spørgsmaal til Paven eller en Biskop, hvorpaa disse da giver Svar, saa at selve Løsningen af Vanskelighederne ikke fremkommer under Vilhelms Navn. Men det er Vilhelm selv der har skrevet Svarene og blot brugt Brevvekslingsformen for at skærpe Læserens Opmærksomhed. Middelalderens Lærebøger skulde helst være i Samtaleform.

Hans Udviklinger af Læren er ikke originale. I et af Brevene — et opdigtet Pavebrev — genfinder man et helt Stykke af Peder Lombarders dogmatiske Haandbog. I og for sig kan det ikke undre os. Anders Sunesøns berømte „Hexaëmeron“ er ogsaa Lombarderens Dogmatik, kun sat paa Vers.

Men Brevenes *Form* er ofte gennempræget af Personlighed. Der er Liv og Kraft og Lidenskab i Vilhelms Stil. Skade, at vi ikke har Prædikener af ham! At dømme efter Brevene har han haft en sjælden og ejendommelig Veltalenhed.

Som de er, har Vilhelms Breve stor psykologisk Værdi. De giver virkelig et levende Billede af Æbelholts berømte Abbed. Han er en ægte middelalderlig Munkeskikkelse, ivrig for at vise sig saa beskeden som muligt. Sin Brevsamling kalder han en af de tarveligere Retter, som imellem faar Plads paa Kongers Borde; finder Læseren noget tankevækkende i dem, bør han takke Gud derfor, ligesom Vilhelm selv gør det. Hans Selvbetegnelser er derfor ogsaa udsøgt ydmyge; i et Brev til sin Kollega i Esrom kalder han sig „den mindste af hans Venner“. End mere overstrømmende bliver han, hvor han for Alvor lader Følelsen tale. Peder Sunesøn kalder han „sit andet Jeg“, og til flere af sine Venner skriver han, at det at leve uden dem snarere maa kaldes Død end Liv.

Disse svulmende Udtryk er i Tidens blomstrende Stil og Udslag af den belevne franske Høflighed. Men de er mere end det. Den høflige Franskmand er jo fremfor alt et fyrigt Menneske, stærk i sine Følelser, ikke mindst overfor sine Venner,

og hans højstemte Ord er sikkert oprigtig ment. Fremfor alt er han dog Fyr og Flamme for de Ideer, som opfylder ham og er ham hellige. Hvad der for ham er ret og rigtigt, det griber han med luende Begejstring, og hvor han vejrer Uret, dér griber han ind med iltert Sind, frygtløst, men ogsaa ubændigt; tænk blot paa hans lidenskabelige Kamp mod den pavelige Legats Krav! Han kan være snæver i sin Synsmaade, men hans Følelse er ægte som prøvet Guld. Der er Skygger af Munke-Fanatisme over ham. Men Lyssiden i hans Personlighed er hans Inderlighed, hans Viljekraft, hans Mod.

Saa staar Abbed Vilhelm da i Danmarks Historie som Absalons Hjelper i det store Kulturarbejde og som hans gode Ven, — maaske tidt en besværlig, men altid en trofast og opofrende Ven.

Ved Indvielsen af Frederiksborg Højskole blev det udtalt, at Æbelholt-Kannikernes Gerning nu blev taget op paa ny af Højskolens Mænd. Dette kan være rigtigt nok. Som Klostrene ude paa Landet den Gang var Kulturens Arnesteder, saaledes er det nu Højskolernes Maal at sprede Oplysning og vække Sindene. Men Æbelholts store Betydning for denne Egn, der er Hjertet af Nordsjælland, den skyldes Abbed Vilhelm. Maatte da hans Efterfølgere i Nutiden altid have noget af den utrættelige Ildhu, som besjælede *ham*! Men ingen ønsker dem den halvblinde Iiterhed, der ogsaa hørte med til Vilhelms Væsenstræk.

Hovedkilder: Abbed Vilhelms Levned i Vitae Sanctorum Danorum ved M. Cl. Gertz (Kbh. 1908-12). Vilhelms og Æbelholt Klosters Breve i Script. rer. Dan. VI. Jfr. Danske Helgeners Levned ved H. Olrik, Kbh. 1893-94.

Fra Udskiftningstiden i Nordsjælland.

Langstrups og Dauglykkes Udskiftning.

Af

Johs. T. Christensen.

FØR Udskiftningstiden laa Langstrup og Dauglykke Marker — som andre Bymarker — fuldstændig ubeboet hen.

For blot halvtandet Hundrede Aar siden vilde Vandringsmanden ved Vintertide neppe møde et eneste menneskeligt Væsen og ikke en eneste menneskelig Bolig paa sin Færd fra By til By. Smaakrat ragede gennem Sneen og talte til den ensomme Vandrers Spøgelsefrygt, og Bondens Fantasi befolkede Ødet med overnaturlige Væsener, set ved Nattetide snart af den, snart af den.

Kom man en graamørk Oktoberdag over Bymarker og Overdrev, saa man de magre Køer i Smaaflokke drive om mellem Tuer saa store som et godt Tøjreslag, nippende af de visne Græstotter, eller langs de mange smaa Grøfter mellem de i Midten toppede Agre. Magre Krikker forspændt tunge Redskaber sled og slæbte paa de kvikgræsfyldte Marker, og Plovmandens Raab til Hestene lød igennem den tunge Stilhed, til Kirkeklokkens Klang ved Solnedgang lød over Landet da som nu, før Sletter, Krat og Tuer svøbtes i Oktobernattens sorte Kappe.

Men en Sommerdag var det for den, som havde Øjet opladt derfor, en Fest at færdes paa de aabne Vidder, der dannede Langstrup og Dauglykke Marker. Forestillingen herom bliver maaske klarest ved en Sammenligning med Nutiden.

Paa en Skrænt, der skraaner ned mod en stor Mose, ligger nu den venlige lille By Langstrup med sine tre Gaarde og en halv Snes Huse, en Idyl i et bølgende, frugtbart Land, der mod Nord har Karakteren af en Højslette, som spærrer for et videre Udsyn. Men mod Syd ser man ud over de store Moser, bag hvilke Gaarde og Huse ligger strøet mellem venlige Smaaskove. Vender man Blikket i Retning af Øresund, ses Hveen og den svenske Kyst med Byer og Kirketaarne. Vi gør omkring, og over de store Skove ved Hillerød skimtes Spirene af det gamle Frederiksborg Slot.

Højsletten nord for Byen er nu tæt besaaet med Gaarde og Huse, hver en Plet er opdyrket, og fri Mand bor paa fri Mands Jord. Landskabet har mistet sin vilde Karakter paa det hyggeliges Bekostning. Landet er befolket med et driftigt Folk, og Spøgelser og Stimænd er forviste. Kun de store Moser ligger syd for Byen som et nogenlunde uberørt Stykke Fortid. Og naar Sommersolen sænker sig bag Skovene i Vest, saa brygger Mosekonen, og de lette Taager skjuler de Forandringer, Tiden har medført ogsaa her, og driver helt ind over de Strækninger mod Øst og mod Vest, som nu er bleven Agerland under Nabo-gaardene, Møllegaard mod Vest og mod Øst Lerbjerggaarden, der har samlet et Areal, som ved Udskiftningen blev tillagt tre Gaarde.

Længere ud mod Øresund, paa den anden Side den brede Kongevej, ligger Dauglykke paa en Moses Rand med Gaarde og Huse hyggeligt gemt bag Frugthaver, og over Bymarken mod Nord ligger smaa og større Hjem, og Huse og Gaarde er i broget Blanding spredt over det lerede Overdrev, som forhen agtedes for ringe for Ploven, helt ud mod Lave Skov og det gamle Fiskerleje Sletten ved Øresund.

De to Byer med deres Markomraader danner et bredt Indsnit i Nutidens Nordsjælland. Men dette Markomraade havde før Udskiftningen en ganske anden Karakter.

Ud mod Øresund laa Lave Skov, der den Gang havde en noget anden Form end nu, idet dens nordlige Grænse bugtede sig ind over det Land, hvor nu Dauglykke Huslodder ligger. Ligeledes var hele det store Dauglykke Overdrev, som strakte sig helt over mod Dauglykke By, hist og her bevokset med store Træer eller Krat. Andre Steder stod store Tuer med Vandfurer omkring, og smaa og store Sten laa aflejrede, som selve Istiden havde anbragt dem. Nord for Byen laa de to Vange Rennebjergs Vang og Torper Vang, og syd for Byen Aalevangen, der grænsede til Niverød og Langstrup Skel. Vangene nord for Byen ligger forholdsvis højt og var, som de gamle Kort viser, nogenlunde opdyrkede. Kun over mod Langstrup Skel laa Agrene spredt som Oaser mellem Ellekrat, Smaamoser og brede Tuer, og dette Vildnis fortsattes paa den modsatte Side af den daværende Kongevej, der laa lidt længere mod Vest og bugtede sig i Smaasving fra Niverød op mod Kvistgaard. Endnu finder man undertiden ved Pløjning Rester af denne gamle Vej.

Terrænet mellem den og Langstrup Mose var ligeledes kun pletvis opdyrket, og ved Udskiftningen udbetaltes der — efter Datidens Forhold — ret store Summer til Rydning og til Grøftegravning for at gøre den sure Jord mere brugbar og vejsom for de Bønder, som fra Landsbyens Familieliv skulde flytte ud og bygge Hjem her.

Ved at læse Udskiftningsiørretningen for Langstrup igennem ser man, at nordøst for Langstrup var de store Sten mange Steder et fremherskende Træk i det ensomme Landskab. Der ydedes nemlig de der udflyttende Bønder adskillig Hjælp til Sprængning og Fjernelse af Sten. Langstrup Bymark var ligesom den til Dauglykke delt i tre Vange. Den østligste af disse, den saakaldte Dauglykke Vang, var syd for Byen afgrænset af den store Mose, og fra Byens nordøstlige Hjørne strakte sig et Hegn i nordøstlig Retning — vistnok en Jordvold med Risgærde. Et lignende Hegn strakte sig fra Byens nordvestlige Hjørne i nordvestlig Retning ud til Bygrænsen, og mellem disse to Hegn laa Mellemvangen,

til hvis Rydning kun er ydet forholdsvis smaa Summer, og denne Vangs væsentligt højtliggende Jorder var saa godt som alle dyrkede. De navngivne Agre, som oftest 22 i Tallet, afløstes af en ny Samling Agre, og kun hist og her kørte man uden om et Mosehul eller en Lavning. De 22 Langstrup Bønder dyrkede deres Jorder efter det gammeldags og besværlige Ager- om Ager-System. Storfælded Vangen, som dannede den vestlige Del af Byens Marker fra Langstrup Mose op mod Roland, havde megen Lighed med Dauglykkevangen og mange uopdyrkede Strækninger, som sikkert ikke har virket lokkende paa de Mænd, som ved Udskiftningen skulde tage denne Jord i Besiddelse.

Ikke et eneste Hus fandtes paa alle disse Vange før Udskiftningen, paa de Tider, da de Langstrup og Dauglykke Bønder, fattige og uoplyste, trælledes som Fæstere under Kronen. Begge Byerne laa paa de samme Pladser som nu, og begge var typiske Langbyer, Dauglykke strækkende sig i en svag Bue mod Nordvest med sine tæt sammenbyggede 10 Gaarde, af hvilke de 6 laa vest fra Vejen, de 4 øst, og langs Gaden laa desuden 14 Smaahuse. Gaardene var lavloftede og lerklinede, og endnu i Fjor stod den sidste af dem tilbage, den tilhørte ved Udskiftningen Gmd. Hans Olsen og har ligesom den ældgamle Gaard i Herløv, der i Fjor blev sløjft med Jorden, været beboet til for ganske nylig. Et Held var det, at Historisk Samfund for Frederiksborg Amt i Tide fik optaget Tegninger over den sidst nævnte af disse gamle lerklinede Gaarde med deres ejendommelige Byggemaade. De var blandt de sidste Levninger af et svundent Aarhundredes Bondekultur. Gaarden i Dauglykke, der efter al Sandsynlighed var tæt op mod de 200 Aar gammel, har staaet mod mange Storme, forvreden og skæv, til den tilsidst døde Alderdommens stille Død, svandt bort og blev til Jord.

Langstrups Udstrækning var som nu fra Øst til Vest. Paa søndre Side af den brolagte Gade laa 12 Gaarde og paa den nordre Side 10. Flere Steder var Gaardene sammenbyggede. Saaledes laa der øst for Skinneyden, Vejen der fører til Mosen,

fire fuldstændig sammenbyggede Gaarde, af hvilke de tre nu er udflyttede, og tæt Vest for Gyden og op mod Gaden ses paa det gamle Kort aftegnet en rund Stenkreds. Det er antagelig Stedet, hvor Mændene mødte til Bystævne. Paa Gadejorden laa 20 Huse, ogsaa tildels sammenbyggede. I Langstrups østlige Udkant drejede Vejen den Gang som nu brat mod Nord, og et ganske kort Stykke Nord for Byen, hvor Vejen endnu bøjer af mod Kongevejen, gik Søholm-Vejen den Gang mod Nord op midt igennem Mellem-Vangen. (Nu gaar Søholm-Vejen ud fra Byens vestlige Hjørne). Ved den Vejgaffel, som her dannedes, laa en Dam og tre smaa Huse, de saakaldte Brændeleds-Huse. Og de tre Husmænd var paa en Maade Langstrup og Dauglykkes eneste Udflyttere, de eneste Huse der fandtes udenfor Byerne i hele det Udsnit af Nordsjælland denne Beskrivelse omfatter. Fiskerlejet Sletten og et Par enkelte Huse der i Nærheden dog undtaget.

Landbolivet var i en vis Forstand mere selskabeligt, end det er nu. Fællesskabet om Jorden var medvirkende dertil. Gænges-Laagen mellem de sammenbyggede Gaarde gik ofte, og fra Midtlængers Luger og Lemme er mellem Ungdommen vekslet mangt et Ord og Øjekast. Saaledes fortæller en gammel Historie om den Langstrup Pige, der elskede Naboens Karl, og som et synligt Udtryk for sin Kærlighed plejede hun, naar hun over den toppede Stenbro løb over for at fodre Lænkehunden, at stikke et eller andet godt gennem Lydhullet i Muren, bag hvilken hendes Hjærtenskær svang Plejlen. Men en Gang kom Pigen galt afsted. Med et Par dampende Bygmels-Pandekager kom hun løbende over Gaarden. Hendes Tid var knap, og uden at veksle et Ord med ham derinde stak hun Kagerne gennem Lydhullet og ilede væk muntert nynnende. Men nu vilde Skæbnen, at den Dag var det Husbonden selv, som var ved at „feje op“. Han spiste veltilfreds Pandekagerne uden rigtig at forstaa Meningen, indtil det, da han ved Middagstid talte om det og samtidig saa paa Karlen, gik op for ham, hvorledes det hang sammen. Værre var det, at Konen misforstod det og troede, at Naboens Pige

vilde besnære hendes kære Mand. Da Manden hen paa Eftermiddagen mødte Pigen, blinkede han polisk til hende og sagde: „Det er nogle dejlige Pandekager, du bager“. Hun rødmede dybt. Hun saa, de var røbede. Men som alle gode Historier ender godt, saaledes ogsaa denne mundtlige Overlevering, og et ungt Ægtepar, hedder det, holdt senere deres Indtog i et af de smaa Huse ved Byens Gade.

De gamle Kort over Langstrup og Dauglykke Byer og Marker findes i Matrikuls-Arkivet, hvor Tiendekommissær P. Jensen, Frederiksborg Nyhuse, tidligere Gaardejer i Langstrup, har faaet Bykortene kopierede, ligesom han — ogsaa i Matrikuls-Arkivet — har skaffet Afskrift af hele Udskiftningsforretningen for de to Byer. Det er et interessant Arbejde, her er gjort, og det var ønskeligt, at flere vilde følge Jensens Exempel, inden de historiske Kilder bliver for vanskeligt tilgængelige. I Matrikuls-Arkivet kan endnu de gamle Kort kopieres, og et Kort over Gaardenes og Husenes Beliggenhed ved Udskiftningstiden vil kunne faas for 5 à 6 Kroner, alt efter Byens Størrelse, og disse Kort er saa nøjagtige, at man bl. a. med Passer kan maale sig til Husenes Bredde og Gaardenes Størrelse. Skal Byens Jordomraade tages med, koster det betydeligt mere, cirka 10 Øre pr. Tønde Ld. Mange gode Navne paa Agre, Bække, Moser og gamle Gaarde er gaaet i Glemme og kunde opfriskes, ligesom det sikkert vilde interessere mange nulevende at læse Navnene paa Husmændene og Bønderne ved Udskiftningstiden og derved ligesom have et Møde med den Æt, hvorefter de selv er rundne. Det er af ikke ringe lokalhistorisk Interesse, om de forskellige Egenes historiske Samfund vilde tage denne Sag op og udfinde Veje til Arbejdets Udførelse i Enkeltheder. Maaske kunde et Samarbejde med Sognebibliotekerne rundt om her have sin Betydning, thi det vilde være en Styrkelse af vor Landbostands historiske Sans, at der ude omkring i Sognene fandtes saadanne let tilgængelige Afskrifter og Kort. Der er jo nemlig ingen Tvivl om, at der saa godt som i hver By vilde findes Mænd, der, hvis Materialet var lettere til-

gængeligt og billigere, vilde stifte Bekendtskab med dette særlig for vor Bondestand saa interessante historiske Afsnit, Udskiftningstiden, om hvilken Tid der endnu Mand og Mand imellem gaar mange Frasagn.

Ja, det var en baade interessant og storslaet Tid, de store Landboreformers, og af mægtig Betydning for Frederiksborg Amt var Nedsættelsen af den saakaldte lille Landbokommission. Den nedsattes 3. November 1784 og Greverne Christian Ditlev Frederik Reventlow og Johan Ludvig Reventlow spillede en fremtrædende Rolle som Medlemmer af Kommissionen, ligesom Amtmanden over de daværende Frederiksborg og Kronborg Amter, Geheimeraad Henrich Levetzau. Blandt andre Medlemmer maa nævnes Direktør for den grønlandske Handel Godsejer Vilhelm August Hansen, Frydendal i Holbæk Amt. Sidstnævnte, der efter alt at dømme har gjort et meget stort Arbejde i den lille Landbokommission, udgav i 1790, otte Aar før Kommissionen ophævedes, en „Beskrivelse over de efter en Kongelig Commissions Forslag paa Friederichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger med nogle almindelige Anmærkninger om Landbruget“. Denne Bog giver en god Redegørelse for alle de vanskelige landøkonomiske Spørgsmaal, der løstes i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Først fortæller den om den lille Landbokommissions Sammensætning og de to daværende Amters Udstrækning, dernæst om Udskiftningen af Jorden, hvilken Udskiftning gik hurtig for sig i det nuværende Frederiksborg Amt, idet der i Aarene 1785 til 89 udskiftedes 113 Byer og i 1790 udskiftedes Amtets øvrige Byer, undtagen Tibirke. I disse Aar blev 423 Gaarde og 257 Huse udflyttede paa Markerne, og Landets Udseende skiftede fuldstændig Karakter, næsten som ved et Trylleslag.

Jorderne blev ved Udskiftningen takserede af fire Distriktslandinspektører og seks Taksationsmænd. Den bedste Jord fandtes i Udlejre, den sattes til Taksten 24, og efter den Takst beregnedes al øvrig Jord.

Den lille Landbokommission gik i sine Forslag til Jordens

Udstykning mere radikalt til Værks end Tilfældet blev i andre Egne af Landet, hvor man i langt højere Grad end her benyttede den straaaleformede Udstykning, saaledes at Gaardene kunde blive liggende i Byerne, hvortil de lange Gaardlodder saa løb spidst ind.

For Udflytternes Vedkommende gaves Anvisning paa, hvorledes man bedst skulde vælge sin Byggeplads i Marken, „ikke for lavt, saa der kommer Fugtighed og Usundhed, men heller ikke for højt, saa der bliver Mangel paa Vand“. Blandt de andre Bestemmelser om Nyopførelsen er den, at Stuelængen bør sættes 10 Alen fra de andre Længer, for at en Del af Gaarden kan reddes i Tilfælde af Ildebrand. Bygningshjælpen af den kongelige Kasse til en Udflytter udgør i Reglen 150 til 175 Rigsdaler. En Del af Tømmeret anvises i de kongelige Skove, og andet bliver af Kommissionen hentet fra Norge og udlosset ved Frederikssund og Sletten, hvor Udflytterne faar det for Indkøbspris med Tillæg af Fragt og Omkostninger. Den lille Landbokommission var omsorgsfuld i alt. For at faa Hoveriet afskaffet foretog den grundige Beregninger og paaviste det Spild af Tid og Kræfter, Hoveriet medførte. Den kom til det Resultat, at hvert Læs af Kongens Hø paa det gamle Kronborg Amt kostede Bønderne 19 Mark at høste, hvilket man fandt noget rigeligt, da et godt Læs Hø kunde købes for 10 a 12 Mark. Kommissionen gav ligeledes Regler for Grundforbedring af Jorden og Gødningens Bevarelse. Den havde ved smaa Understøttelser opmuntret dem til at gøre Forsøg med Staldfodring og nævner „den brave Bonde og nuværende Selvejer Hans Nielsen i Herløv paa Frederiksborg Amt, som allerede i Sommeren 1787 med Kløver af et lidet Vænge staldfodrede 6 Køer, 1 Tyr og 2 Heste, men i 1789 med Kløver fodrede ikke alene 8 Køer og 2 Heste, men endog 12 Svin“. Der blev draget Omsorg for Undervisning i Jordbrug. Tre Karle blev saaledes anbragte hos den skotske Farmer Mr. Horn paa Godset Bernstorff, og en Dreng anbragtes hos Præsten Høegh i Gentofte, der drev Kløveravl og Staldfodring.

Men for at disse ny Dyrkningsmaader, der krævede mere

personligt Initiativ end de gamle, kunde komme til Udfoldelse, var Udskiftning af Jorden nødvendig, og allerede inden den lille Landbokommission nedsattes, havde forskellige Landsbyers Bønder andraget om, at deres Bys Jorder maatte blive delte dem imellem. Beboerne paa det gamle Hørsholm Gods var blandt de første, Eksemplet herfra har sagtens smittet, og allerede tidligt i 1784 androg Dauglykke Bys Beboere om, at Landmaaler Goos maatte beordres at udskifte Byens Jorder, som af ham allerede var opmaalte. Dette bevirkede en Skrivelse fra Rentekamret til Amtmand Levezow og Udskiftningsforretningen over Dauglykke By begynder saaledes:

„Anno 1784, den anden Oktober, mødte udi Dauglykke Bye paa Cronborg Rytter Distrikt Geheimeraad og Amtmand Levezow med Landvæsens Kommissarier, Regimentsskriver Rosenqvist og Holtz-Førster Salicath, saavel som Regimentsskriver Badstüber med Dauglykke Byes samtlige 10 Bønder, samt Landmaaler Goos for efter Rentekamrets Skrivelse af Dato 18. September 1784 at lægge Plan til Byens Udskiftning“.

Saaledes omtrent lyder Indledningen til Beskrivelsen af de følgende 5 Landvæsenskommissionsmøder, som maatte afholdes i Dauglykke, før denne Bys Udskiftning var ordnet. Og mellem de forskellige Møder — og forud for dem — ligger der et stort Arbejde for Landmaaleren, Taksationsmændene, Bønderne og selve Kommissionen, der skulde forhandle med de enkelte, med Nabobyerne om Grænserne, overveje ny Vejanlæg, Rydninger, skaffe Tømmer, kort sagt havde et Utal af Forretninger at varetage, blot med Henblik paa denne ene lille By, og man fyldes med Beundring for det mægtige Arbejde, som dygtige Mænd med sikkert Overblik og god Forretningssans tilendebragte for hele Nordsjællands Vedkommende i det korte Tidsrum af 5 Aar.

Der samledes saa paa Dauglykke Gade hin Oktoberdag i 1784 de kofteklædte Bønder med de høje Herrer. Landmaaler Goos fremlagde for Kommissionen et Kort over Byen, optaget i 1783. Paa dette Kort var alle Delingslinjer afsatte saaledes, at Gaardene

kunde blive liggende i Byen, og Bønderne havde erklæret sig tilfredse hermed. Kommissionen kom derimod til et ganske andet Resultat og hævdede, at Udskiftningens Hensigt ikke i mindste Maade var bleven opfyldt, idet mindst fire Gaarde burde udflyttes. Landmaaleren og Bønderne begærede da, at det kongelige Rentekammer selv, før videre foretoges, maatte bestemme, om Landmaaler Goos' eller Kommissionens Plan skulde følges.

Saa var den Forretning sluttet, men før Kommissionen skiltes med Bønderne, maatte disse love — for ikke at tilbagesætte den forestaaende Rugsæd —, at enhver vilde udkøre deres Gødskning og drive og dyrke deres hidtil hafte Jorder indtil videre.

Da Kommissionen 18. September 1786 kom igen og mødtes med Bønderne, hvis Navne var Søren Michelsen, unge Niels Nielsen, gamle Niels Nielsen, Hans Jørgensen, gamle Jens Nielsen, Børge Olsen, Hans Olsen, Niels Larsen, unge Jens Nielsen og Jens Svendsen, forelaa Taksationsforretningen over Jorderne, og det er interessant at se, hvorledes Bønderne i nogen Maade selv bestemte Ordningen af denne saa vigtige Sag. Der ligger ligefrem heri et Fingerpeg i Retning af kommende Tidens Selvstyre. Taksationen var udført af de to Bønder Haagen Torbensen og Hejle Pedersen fra Københavns Amt og Landinspektør Schyth under Medvirkning af Dauglykke Bønder. De tre nævnte Mænd har underskrevet Taksationsforretningen, i hvilken det hedder, at Landinspektøren forestillede:

„I. At Jorderne, ifølge det Kongelige Rentekammers Ordre, skulde ansættes efter deres indvortes Bonitet, det er, efter den forbedrede Tilstand, de sættes udi, naar de ere gjorte ryddelige for Træer, Tuer, Stubbe, Krat og Stene, og befriede fra skadeligt Vand, hvorved dog Land-Inspecteuren forment, det burde tages i Agt, at en Mose, som bestod af stenig eller anden udelig Grund, og som vilde koste meget at afgrave eller afskære, eller en og anden Strækning med Krat bevokset, befandtes udygtig i Henseende til Grunden, at erstatte Afgravnings- eller Rydnings-

bekostningerne, at alt saadant burde at ansættes efter sin nuværende Forfatning, uden Hensigt til nogen Rydningshjælp.

II. Begærede Land-Inspecteuren, at Bønderne vilde anvisе det bedste Agerskifte til Byen, som han forlangede, at vi ville ansætte i sit rette Forhold efter den vedtagne Prøve af Taksten Nr. 24. — Bønderne blev alle enige i at anvisе et ved Byen beliggende Agerskifte, Store Agre kaldet, hvilken vi i Hensigt til dets sande Beskaffenhed og Leje fandt passende de $\frac{2}{3}$ Deele af samme i Øster til 18, den ene $\frac{1}{3}$ Deel i Vester til Taksten Nr. 17.

III. Forestillede Land-Inspecteuren, hvor vigtigt det var at udfinde en rigtig Takst paa Jorderne, og han tilkendegav, at Bønderne, ifølge det Kongelige Rentekammers Pro Memoria af 25. Februar f. A., maatte selv indbyrdes, for saa vidt de derom kunde forenes, angive den Takst, hvorefter de formeente, at Udskiptning kunde foretages, uden nogens Fornærmelse, hvorved Han advarede dem, fornemmelig at have Hensigt til Jordernes forbedrede Tilstand, og den ovenmeldte Takst, som af os var ansat, at de øvrige Jorder derefter bleve ansatte i det rette Forhold, da Land-Inspecteuren, forsaavidt de alle fandtes enige, vilde rette sig derefter, men om een eller Fleere ikke skulde finde sig tilfreds med den af nogle foreslagne Takst paa et eller andet Agerskifte, da vilde Land-Inspecteuren med os undersøge Sagen og adskille Trætten.

IV. For at betage Bønderne den Formening, at een eller anden skulde faa sin Jord paa noget vist Sted, hvorved Redeligheden under Taksationsforretningen kunde fristes, tilkendegav Land-Inspecteuren, at ingen kunde gøre Regning paa at blive boende i Byen, da enhver Lod saaledes skulde blive indrettet, at i det mindste 2de Gaarde skulde ligge bekvemt for samme, og at enhver kunde vente at trække Lod.

V. At de vel maatte lægge Mærke til, at Gjødske er ingen væsentlig Egenskab ved Jorden, og altsaa vogte dem, i Betragtning af Gjødske alene, at sætte Jorden højt eller lavt.

VI. At et helt Agerskifte kunde ad Gangen tages i Betragt-

ning, dog at de tage i Agt, at ansætte $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$ og saa videre deraf paa Siderne eller i Midten, til sin forskellige Takst, eller som de vidste, at deri virkelig befandtes Forskjel.

VII. Naar Lodderne af saadan en af alle vedtaget Takst var afsat, vilde Land-Inspecteuren tilligemed os, til sin Tid, gennemgaae de afdeelte Lodder, for at undersøge, hvad Understøttelse, enhver Lod især kunde tilstaa, til Rydning og Vands Afgravning.“

Disse 7 Punkter, som Taksationsmændene — selvfølgelig efter højere Ordre — foreholdt Bønderne, rummer i sig Kernen i et stort og betydningsfuldt Stykke Landbrugshistorie, en Antydning af Reventlowernes og Godsejer Hansens Storsyn. De Mænd saa for deres ydre Øje Jorden som den laa, raa, sur og slet dyrket, fuld af Stene, Krat og Tuer. De saa den usselige Bonde — der dog vist af mange Historieskrivere er gjort mere ussel end han virkelig var — kæmpe en fortvivlet Kamp med Datidens uheldige Forhold. Men for deres Sjæles Blik stod en gylden Fremtid. Til Fremtiden havde de Tro, og det gav Lyst og Liv til deres Arbejde. De turde bedømme Bondens Jord efter dens indre Værdi. Og de turde bedømme Bonden selv efter Sjæleværdier. Derfor blev deres Arbejde for den danske Bondestand, i Tro og Tillid, en saa mægtig Indsats. De saa vel, at med den daværende Slægt var Arbejdet vanskeligt, og Hansen bemærker træffende i sin Bog, at man ikke kan fortænke de gamle i, at de hænger ved det, de kender, men de unge skal ved en forbedret Undervisning vænnes til at tænke ordentligt. Det var Blikket ind i Fremtiden.

Taksationsforretningen foretoges efter de angivne Regler. Med Spaden gik man Markerne igennem Vang for Vang, og ved Optegningen af Taksterne ser vi alle de gamle, nu saa ofte glemte Stednavne:

Rennebergs Vang:

Høysteens Agre, Renneberg Agre, Ledstolpe Agre, Holtedams Agre, Pylse Agre, Søeholms Agre og Eng, Doekasse Agre, Jyde

Agre, Torp Agre, Sorte Mose Agre, Jong Agre, Anneholms Agre, Farums Mose, Slætte Engen.

Aale Vang:

Skollerne, Nyebelsbro Agre, Forskjær Agre, Lille Jongs Mose, Lanagre, Store og Smaa Selleagre, Stiesagre, Tommeskæragre, Gravesagre, Fuglehøysagre, Kongler, Bløchhøysagre, Sandagre, Niverstetteagre, Damsagre, Myrmosen, Hesleagre, Lange Hesleagre, Slettehøysagre, Store Onde Agre, Smaa Onde Agre, Ørnekuldeagre, Døemoseengen, Store Tørvemose.

Torper Vang:

Vangledsagre, Sandagre, Hylleagre, Kroglandsagre, Buskebjergsagre, Gummershule, Ollereedsagre, Store Skouagre, Klebyeagre, Skomageragre, Smaa Skouagre, Rønnesagre, Bouneagre, Makreelagre, Stiesagre, Dalsagre, Krugmose.

Lave Skov ansattes til Taksten 4 og Overdrevet, „som hist og her er temmelig med Skov bevokset“, til Takst 5. Derimod kunde det ansættes til Takst 6, naar det var gjort ryddeligt.

Det næste, Kommissionen foretog sig, var at overveje Bygrænserne, tage foreløbig Bestemmelse om Overdrevet, som Byens Bønder ikke fandt tjenlig til Dyrkning, da det bestod af magert Ler (nu hører det til Dauglykkes bedste Jord), Delingen af Enge og Moser og Udlæg af en Skolelod. Dernæst ordnedes Vejforholdene, saa de blev omtrent saaledes som nu. Dog løb tidligere Vejen fra Langstrup ind i Dauglykke By betydeligt længere mod Syd end nu.

Saa bestemtes det, at 5 Gaarde skulde udflyttes, og det tilfaldt 3 af Mændene uden Lodtrækning at blive boende i Byen. Den ene af disse var den gamle vanføre Søren Michelsen, hvis Familie i lige Linie endnu har Gaarden, Kongslevgaard, i Besiddelse. Der gaar forresten en Række Sagn om, at Søren Michelsen ikke var saa vanfør endda. Han haltede lidt. Men det siges for bestemt, at han var den klogeste af Bønderne, og at det var det, der bevirkede, at han fik Lov at blive boende. Han efterlod

sig en dygtig Slægt, og Landhusholdningsselskabets Sølvbæger for udvist Landboflid er flere Gange i de kommende Tider blevet tildelt Søren Michelsens Efterkommere paa Gaarden. Søren Michelsen havde bl. a. sikret sig et godt Aalefiskestade i Fæste, som endnu er i Slægtens Eje under Navnet Søren Michelsens Stade.

Det fremgaar flere Steder af Udskiftningsforretningen, at Bønderne i Langstrup og Dauglykke havde gode Frugthaver, og ganske særlig omtales det, at Jens Svendsen, Dauglykke, der skulde udflytte, var en god Frugtavlser, hvorfor Niels Nielsen, der vilde faa Jens Svendsens Haveplads, maatte betale 40 Rigsdaler for den. Jens Svendsen, der boede tæt op til Søren Michelsen, vilde forøvrigt ikke gerne rykke ud, men gjorde Krav paa at lodtrække med Søren Michelsen og Niels Nielsen om at blive boende, men ud maatte han.

Efter at det, tildels ved Lodtrækning, var afgjort, hvilke 5 Bønder, der skulde blive boende i Byen, blev Havepladserne delt imellem dem, og de udflyttende Bønder nød i Marken Vederlag for Afstaaelsen. Iøvrigt skulde alle Gaarde have lige meget Hartkorn, naar undtages, at Udlodden Nr. 5 nordvest for Byen, saavel som Nr. 6, paa Grund af deres lange Afstand fra Overdrevet fik en Godtgørelse af 4 Td. Ld. til Taksten 10. Dog saaledes, at Nr. 6 i Overdrevsparten skulde afkorte for Godtgørelsen.

Efter at endnu en Del Bestemmelser var truffet, bl. a. om Veje til Udlodderne, sluttede Mødet, og næste Gang, Kommissionen indfandt sig, gjaldt det Lodtrækningen mellem Udflytterne.

Næste Møde gjaldt Lodtrækning om Husmands- og Overdrevs-lodder, og til dette Møde var ogsaa Husmændene tilsagte. Reglen ved Udskiftningen i hele Nordsjælland var den, at der til hver Gaard udlagdes en Huslod, hvorefter Husmændene trak Lod om, hvilken Huslod hver især skulde have. Over Tørvelodderne var før Mødet foretaget Hjemmelodkastning.

Ved samme Møde fastsattes endvidere Rydnings- og Hegns-

hjælpens Størrelse. Den beløber sig til ca. 400 Rigsdaler for alle 10 Bønder.

Lodtrækningen mellem Bønderne om Huslodderne fandt Sted paa Esrom Regimentskriverstue (Amtstue), og i 1790 holdtes i Dauglykke det sidste Landvæsenskommissionsmøde til den endelige Ordning af Byens Udskiftning.

*

Udskiftningskommissionens første Møde med de Langstrup-Bønder fandt Sted den 26. Sept. 1788, og i Udskiftningsforretningen nævnes Bønderne i Nummerorden fra 1 til 22 efter de samme Numre, som paa Kortet findes angivet ved hver Gaard: Peder Nielsen, Peder Rasmussen, Ole Jensen, Lars Hansen, Rasmus Jensen, Hans Jensen, Jørgen Nielsen Foged, Bendt Pedersen, Peder Hansen, Niels Andersen, Johan Jensen, Rasmus Nielsen, Mads Povelsen, Niels Rasmussen, Jens Svendsen, Mads Nielsen, Jørgen Olsen, Jens Hansen, Børge Andreasens Enke, Jens Jensen, Jørgen Nielsen Daugelykke, gamle Jørgen Nielsen.

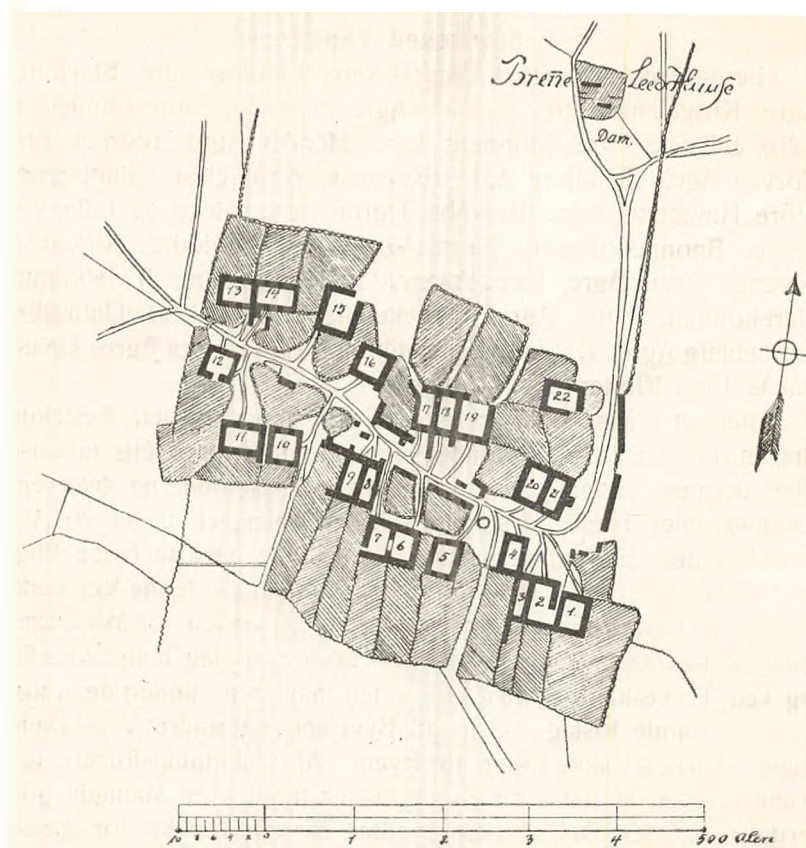
Det første, som her foretoges, var ligesom i Dauglykke en Gennemgang af den foretagne Taksationsforretning. Ogsaa her bør de gamle Stednavne nævnes:

Daveløkke Vangen:

Bogne Agre, Toemose, Kildemose, Store Lerager, Dyreholm Agren, Skovled Eng, Lerbjergagre, Skovledagre (Navnet paa dette Agerskifte, der ligger i den sydøstlige Del af Langstrup Bymark, kendetegner det omliggende Lands da skovagtige Karakter), Knolde, Hestekær Agre, Moldbek Agre, Smaa Lerbjerg Agre, Store Stigebakke Agre, Rønnebæk Agre, Brændeled Agre, Boemose Agre, Nydam Agre, Rekkerne, Smaa Rydeland Agre, Store Rydeland Agre, Døe Mose Eng, Birkets Bakke Agre, Store Høyelts Agre, Holtedam, Ræverumpe Agre, Bømmerled Agre, Smede Agre, Knuds Katte Agre, Storpeland Agre, Thorshøye Agre, Krog Agre, Orehøys Agre.

Mellem Vang:

Draghøy, Diegels Agre, Smaa og Store Bønland, Tinghøys

Langstrup By før Udskiftningen.

Agre, Smaa Lundebjerg Agre, Store Lundegærde Agre, Søholms Agre, Smaa og Store Tranager, Gaasehals Agre, Hagerholmen, Fiskekær Agre, Smaa og Store Dyrestens Agre, Skindstykke Agre, Smedestykkerne.

Storfælled Vang:

Gierdebred Agre, Store Diegels Agre, Flodhøy Agre, Skielhøy Agre; Krogelange Agre, Søbakke Agre, Smaa og Store Lundebjerg Agre, Lillefeld Agre, Storefeld Agre, Helleds Agre, Biørbek Eng, Torvad Agre, Sandhøy Agre, Knøsene, Kyllinghøy, Stubbegræs, Store Havesteds Agre, Kosmos Tjørne Agre, Store og Lille Vingene, Sponneholmene, Kiers Agrene, Snoghulerne, Kirkebjerg Agrene, Alvejs Agre, Længelshøj, Gøgestens Agre, Ævleholmen, Hareholmen, Tofte Agre, Ørnekulen, Møllemosen, Damsagre, Graftebjerg Agre, Dynnet, Hoppetilholm, Brønshøj Agre, Gaasebakke Eng, Klotterne.

Efter at Taksationsforretningen var gennemgaaet, bestemtes det, at 17 af Byens 22 Bønder maatte udflytte. Byens Grænser blev dernæst afstukket og Plan over Gaardloderne overvejet. Dernæst blev truffet Bestemmelse om Anlægget af en 20 Alen bred Vej ned gennem den store Mose til de bageste lange Enge, en Vejlængde af over 2100 Alen. Fyldningen til denne Vej kunde tages paa Græsholmene Syd for Byen og Vesten for Mosevejen, men Jorden skulde igen planeres. Som Underlag benyttedes Ris, og ved Tørveskæring nær ved Vejen har man undertiden stødt paa det gamle Rislag. Grus til Byejeene og andre Veje skulde tages i Birkets Bakke Østen for Byen. Af Udskiftningsforretningen fremgaar det, at der i de gamle Haver fandtes en Mængde gode Frugttræer. En Del af disse fandtes forresten indtil for ganske nylig i Langstrup, og da de Bønder, som fik Lov at blive boende i Byen, og som tildeltes de gamle Haver, ikke kunde give Vederlag for disse, blev Udflytterne holdt skadesløse ved et Stykke Tørvejord, som endnu hedder Tofteloderne. De tre Husmænd ved Brændeledet (Navnet kunde tyde paa, at det var Stedet, hvor man brændemærkede Køerne, før man drev dem ud i det fælles

Overdrev) erklærede for Kommissionen, at de vilde flytte deres Huse, hvis de maatte vælge forlods blandt de 22 Huslodder, som vilde blive afsatte, og faa nogen ekstra Bygningshjælp.

Blandt Egnens Beboere lever endnu Fortællingen om en Skomager Niels Hansen, som ogsaa fik Lov at tage Huslod forlods, fordi han havde hjulpet en Prins, der kom kørende fra Fredensborg og skulde til Hørsholm. I Langstrup By gik Seletøjet i Stykker, og Skomageren reparerede det, saa godt han kunde, men da Prinsen var naaet over til Kongevejen og befandt sig ud for det Sted, hvor Damgaard nu ligger, saa Niels Hansen, at det igen var galt fat med Seletøjet. Han smed sit Fodtøj og satte i strakt Løb ud over Moserne til Kongevejen, hvor han fik hjulpet Prinsen paa ret Køl. Den Huslod, han valgte, ejes nu af Parcellist Jørgen Jørgensen ude ved Roland. En anden Fortælling, for hvilken der heller ikke foreligger noget historisk Bevis, gaar ud paa, at Kommissionen, der havde travlt, kun havde afsat Jordlodder til de 21 Gaarde. En Bonde tillod sig at gøre opmærksom herpaa — og fik en velrettet Lussing for sin Villighed. Men der blev i hvert Fald Jord til alle 22 Gaarde. I det hele maa det siges, at selv om de høje Herrer, der ledede det vidt forgrenede Arbejde, optraadte overlegent overfor Bønderne og nærmest behandlede dem som Børn, saa saa de paa den anden Side navnlig paa Gaardmandsstandens Vel og paa denne Stands Højnelse.

Da Kommissionen hin Septemberdag forlod Byen, efterlod den Bønderne i Uvished om, hvor deres fremtidige Hjem skulde ligge, og det vilde have været interessant, om man saadan en Dag kunde have kigget ind i Landsbyen. Man vilde rimeligvis da have set Bønderne i fortrolige Klynger drøfte de alvorlige Forhold, en og anden maaske med Graad i Stemmen, thi det vidste de, at 17 Familier skulde gaa fra Hus og Hjem, forlade det Sted, hvortil mange Minder bandt dem, deres lune Hjem, deres smukke Frugthave, Selskabet med gode Naboer, for at drage ud og befolke de ensomme Marker; Samlivet med de andre Familier i

Byen spillede den Gang større Rolle end nu, hvorfor Kontrasten mellem det og Udflytternes Liv syntes saa meget større.

Men snart udløstes Spændingen. Allerede den 11. Oktober mødte Kommissionen igen i Langstrup, Udskiftningskortet fremlagdes, der blev taget Bestemmelse om, hvilke Marker al Byens Gødning skulde anvendes til, lovet 10 Rigsdaler til Byggehjælp for hver af Brændeledshusmændene og foretaget Lodtrækning om alle Gaardlodderne. Det blev paa Forhaand bestemt, hvilke 5 Mænd der skulde blive boende i Byen, og af Udskiftningsforretningen fremgaar, at ikke engang de Bønder, der blev boende i Byen, kunde være sikre paa at faa Lov til at bo i deres gamle Hjem. Før den samlede Lodtrækning om Udlodderne fik Fogeden, „for at han fremdeles kunde gøre sin Fogedtjeneste“, det vil sige undgaa at blive fjernet for langt fra Byen, Lov til forlods at trække Lod om 3 Gaarde Vest for Byen. Den længst borte liggende af dem, nemlig Ævleholmsloden, tilfaldt ham.

Efter Lodtrækningen om alle Gaardlodderne blev der trukket Lod om, hvilken Huslod der skulde tillægges hver enkelt Gaard.

Ved samme Møde blev Hegns- og Grundforbedringshjælp bestemt. Den ligger væsenligst mellem 90 og 150 Rigsdaler til hver Gaard, en efter Nutidens Begreber ret beskeden Sum, naar man husker paa, at der var store Rydnings- og Planeringsarbejder. Mange Steder skulde store Sten sprænges, og det gik som Regel for sig paa den Maade, at der blev gravet en bred og dyb Grøft rundt om Stenen, hvorefter Grøften fyldtes med Brænde, som antændtes. Der skulde graves en Mængde Grøfter, og alle Markerne skulde hegnes med høje Jordvolde, der paa begge Sider havde dybe Grøfter, saaledes at løsgaaende Kreaturer ikke kunde slippe over paa Naboens. Man faar Respekt for det mægtige legemlige Arbejde, der fulgte efter Kommissionens storslaaede Planlæggelse af den nye Tid, et Arbejde, der gik med Liv og Lyst, fordi hver Mand nu var klar over, at han arbejdede for sig selv og om kort Tid vilde faa Skøde paa sin Ejendom. Disse Arvefæsteskøder, af hvilke der i de følgende Aar udstedtes en

Mængde, gav Bønderne ret fri Raadighed over deres Gaarde og fastsatte Afgifterne. De kendetegner den fri Mands Stilling og er vidt forskellige fra de gamle Fæstebreve, hvoraf nedenstaaende er et Eksempel:

Et Fæstebrev fra 1773 lyder saaledes:

Paa Deres kongelige Majestæt, min allernaadigste Arve Konges og Herres Vegne samt til de høje og gunstige Herrer Deputeret udi Sessionen, deres højgunstige Approbation.

Kendes jeg undertegnede at have Stædt og Fæste ligesom jeg og herved Stæder og Fæster til Svend Børgesen den Gaard i Langerød udi Asminderød Sogn, som Peder Jørgensen, hvis Enke han ægter, er fradød; hvilken Gaard der er skyldsat efter Matriculen under Nr. 1 af Hartkorn Agger og Eng 3 Td. samt Skovskyld $\frac{1}{2}$ Fjerdingskar, fornævnte Svend Børgesen maa med al dens rette tilliggende i Mark og By sin Livstid udi Fæste beholde, bruge og bebo samt sig saa nyttig gjøre som han bedst ved og kand, paa de Vilkaar: At hand aarlig i rette Tiide erlægger og betaler alle de Afgifter og kongelige Contributioner som nu er eller herefter Allernaadigst paabudt vorder; Gaarden med tilhørende kongelig Besætning forsvarlig forbedre og vedligeholde; Jorden tilbørlig giøske og dyrke, intet deraf til Upligt bruge eller til andre overlade; Flittig efter Loven pode og plante samt sætte Stengærder og faste Jordgrøfter; holde god By- og Markfred; forrette sit Hoverie upaaklagelig; Være Amtets foresatte Øvrighed horig og lydlig, Ingen huser eller hæler uden deres Vidende og Vilje; og ellers i alle Maader rette sig efter kongelig Majestæts allernaadigste Love og Forordninger. Hvad hand udi Indfæstning bør betale, indstilles til Sessionens højgunstige Eragtende.

Esrom, d. 26. Julii 1773.

Badstüber.

Fæstebrevet approberes og gives til Indfæstning Tie Rigsdaler.

Sessionen for det Cronborgske Distrikts Ryttergods holden paa Frederiksborg Slott den 26. October 1773.

Levetzow. C. M. Morgenstjerne.

Ordlyden til Fæstebrevene for Huse er omtrent den samme.

Den ny Ordning af Landboforholdene i Frederiksborg Amt — og det samme gælder vel i højere Grad Landets øvrige Egne — tog særlig Sigte paa at forbedre Gaardmandsstandens Kaar og der toges ofte mindre Hensyn til Husmandsstanden, i hvert Fald hvad angaar den Jord, der tildeltes Husmændene. Oprindeligt var det vel Meningen, at der i hver Gaardlods Mark skulde udlægges en Huslod, og saaledes blev det ogsaa mange Steder, men andre Steder samledes Huslodderne, og det blev som Regel ikke paa den bekvemmeste Jord.

Bestemmelsen af Beliggenheden for Huslodderne til Dauglykke lyder i Udskiftningsforretningen saaledes :

„Udi Daugløkke Bye findes ikkun 4 Husmænd, men fra hver saavel Ind- som Udlod bør, efter de fastsatte Regler, at afgives til Husmandslodder 2 Td. Ld. til den Taxt Nr. 18. Men som Daugløkke Bønders Hartkorn ikkun er lidet, og haver ikke mere end 4 Td. Ld. af Taxten Nr. 24 pr. Td. Hartkorn, ligesom og Hovedlodderne i sig selv ikkun ere smaa, saa var alle Bønderne af Commissionen begærende, at deres afgivende Huslodder maatte bestaa af 3 Td. Ld. til Taxten Nr. 10, og paa et samlet Sted afsættes, yderst i Overdrevet mod Sletten, saa meget mere, da Husloddernes Afsætning der desuden vil gøre Overdrevets Deling mere bekvem for Bønderne. Commissionen, efter at have taget dette nøye i Betragtning, maatte give Bønderne Biefald herudi, i hvilken Henseende Land-Inspecteuren vilde afsætte 10 Huslodder efter denne begærede Taxt paa forbemeldte Sted; og som Fiskerne i Sletten, har ansøgt det Kongelige Rentekammer at maatte bekomme et Stykke Land, hvorpaa de kunne tørre deres Fiskergarn, da saadant var dem høyst nødvendig og aldeles

umistelig, saa ville Land-Inspecteuren til disse Fiskere, og til deres Garns Tørrelse, afsætte yderst mod Sletten og uden for Husmandslodderne 1 Td. 6 Skp. Land af Taxt Nr. 6, som formenes at kunne være tilstrækkelig, for hvilken Jord Fiskerne bør at svare Afgift i lige Forhold med Husmænd.“

I Dauglykke By fandtes forøvrigt ved Udskiftningen kun fire Husmænd, der fik Jord efter Lodtrækning. Endvidere blev en Skovrider Stockmar, Dauglykke Slette, efter Andragende tilstaaet en Huslod, og Jens Jørgensen Lillegaard, Dauglykke Slette, en anden.

Husmændene vægrede sig straks efter Overtagelsen ved at betale Gaardmændene den fastsatte Afgift af Huslodderne og gjorde gældende, at Huslodderne ikke straks kunde bringes i en saadan Stand, at de virkelig kunde dyrkes; men Kommissionen afgav det Skøn, at Husmændene skulde betale deres 3 Rigsdaler pr. Huslod om Aaret, og at Pengene skulde deles ligeligt mellem samtlige Gaardmænd indtil det Tidspunkt, da alle 10 Huslodder var optagne. Saa skulde hver Gaardmand modtage Afgiften af sin Husmand.

For Langstrups Vedkommende lyder Bestemmelsen om Jord til Huslodderne saaledes:

„Da den Nordvestre Del af denne Byes Marker befindes ikkun at være ringe Jorder, og har høy Beliggenhed, synes det ikke tjenlig der at henlægge eller at udflytte en Gaard, saa meget mindre, da samme fik over $\frac{1}{2}$ Mil baade til Eng og Tørve Jord. Men da paa Byens Jorder skulde for hver Gaardslod udlægges en Husmands Lod, efter det Kongelige Rentekammers Foranstaltning, paa 2 Td. Ld. til den Taxt Nr. 18, eller anden Jord derefter beregnet, og dette aflæggende Støkke vil støde paa Landevejen, formeenede Commissionen og Land-Inspecteuren, at 16 Husmænd efter Taxationsforretningen kunde der tillægges Lodder, og troede Commissionen og Land-Inspecteuren, at naar disse Huslodder bleve indhegnede, at de skarpe Vinde, ey nær paa disse Bakker, kunde komme til at gjøre saa megen Skade paa

Sæden, som naar alt laae aabent og i et Stykke for en Gaardmand. I det Overdrev Knolle kaldet befindes at ligge en Fiske-dam tilhørende Niverøds Bønder paa Hirschholms Amt, dog saaledes at der bestandig maa være i Dammen fornøden Vand, til Langstrup Byes Creature, hvilken Fiskedam, under saadan Reservation, vil da forblive Niverøds Bønder tilhørende. Paa dette Overdrev kunde afsættes i den søndre Ende ved Niverøds Skiæld 3de Huslodder, hvis Linier kunde løbe tvert over Dammen, hvorved Adgang til Dammen kunde faas for disse 3 Huuslodder. Men Commissionen vilde derhos indstille til det Kongelige Rentekammers forventende høye Foranstaltning, om ikke at Flodemaal eller Skiæld Pæle maatte sættes omkring denne Dam, til Regel for Vandets Høyde.

Ved den Nordøstre Ende af denne Byes Marker kunde ligeledes aflægges 3de Huuslodder langs Konge-Vejen over Ræverumperne og Birkets Enge.“

Ved Landvæsenskommissionsmødet i Langstrup den 11. Oktober 1788 var Byens Husmænd tilsagte for at lodtrække om Huslodderne, men der mødte kun 6 ialt, nemlig de tre fra Brændeledet og tre andre. De øvrige lod ved Fogden erklære, at de ingen Huslod vilde have.

Skønt der saaledes ved Langstrup og Dauglykke Jorders Udskiftning blev taget betydeligt mere Hensyn til Gaardmændene end til Husmændene, saa stod dog ogsaa Gaardmændene daarligt udrustede. De følte endnu Trykket af det Trælleaag, der gennem Aarhundredet havde hvilet paa deres Nakke. Men efterhaanden som Frihedens Strøm gled ind i deres Aarer og blandede sig med den Urkraft, Bonden besad, da vaagnede lidt efter lidt et Liv og en Foretagsomhed, som ikke kendtes i Fællesskabets Dage. Da skabtes Betingelserne for, at det 19. Aarhundredes økonomiske Storme kunde rides af. Jorden bedredes ogsaa, efterhaanden som Redskaberne forbedredes. Den viste ligesom Bonden selv mere tydeligt de indre Værdier, der var taget Sigte paa.

Med Redskabernes Forbedring gik det ellers forholdsvis lang-

somt. En 88-aarig Kone, Jens Jensens Enke, Langstrup, fortæller om, hvorledes hendes Moder maatte køre Plov for sin Fader. Det var en gammel Hjulplov med fire Heste for, og omkring ved Sumpene maatte hun ride paa de forreste Heste for at Ploven kunde komme saa langt ud som muligt. Hun kan ogsaa fortælle om, hvorledes hendes Moder som 12 Aars Pige ved at køre en Vogn bagefter sin Fader hjalp Udflytterne med at køre Bygningsmateriale til deres Gaarde, og om, hvorledes de drev Svinene ud i Knorrenborg Vang, hvor de gik paa Olden. Kosten var lidt sløj derude, og det var sjældent, at Slagtesvinene vejede over 8 Lispund.

Den gamle Kones Moder holdt af at fortælle om, hvorledes Vildtet huserede. Børnene var ofte paa Skolevejen til Dauglykke bange for at gaa forbi Krattet ved Kilden i Dødmore, for der holdt Kronhjortene til. Den sidste Kronhjort, som fandtes paa Langstrup Marker, ødelagde, efter Sigende, sig selv ved at springe over et Risgærde og jage en Stage i Livet paa sig.

*

Store Forandringer er sket i de rundne Aar. Langstrup og Dauglykke Gaarde og Huse ligger fremdeles strøet ud over Agrene, men Jorderne er bleven rigere og frugtbarere, ja, selv Engene har gennemgaaet store Forandringer. Der boede i 1840'erne paa Lerbjerggaard en Mand ved Navn Lautrup. Han var Foregangsmand paa forskellige Landbrugsomraader, og han tilraadete bl. a. Langstrupperne at køre Jord paa deres Enge. Raadet blev til at begynde med modtaget med afgjort Mistro, men efterhaanden som en og anden gjorde Forsøget, blev det indlysende, at en saadan Fremgangsmaade vilde betale sig, og der blev kørt Jord paa store Arealer, som derefter gav bugnende Grøde. Virkningen af de omfattende Jordarbejder, her udførtes, ses endnu tydeligt.

Den lille Landbokommission, der for Alvor tog Udskiftnings-spørgsmaalet op og gjorde et Arbejde af gennemgribende Betydning for Nordsjælland, ja, for hele Landet, skulde en Sommerdag leve op og se, hvorledes det Arbejde, de udførte, har

baaret Frugt, og de storttænkende Godsejere Reventlow'erne og Hansen og alle deres ypperlige Hjælpere vilde frydes over Bondens Fremskridt. Thi i deres Arbejde saa de jo netop Agrene bugne under forøget Grøde og Folket vokse i Kultur, Velstand og Velvære.

Sangen om Havet.

F. L. Stolberg og J. Ewald i Rungsted.
Et Bidrag til Naturopfattelsens Historie.
Af
Louis Bobé.

Et Værk, svarende til A. Bieses *Die Entwicklung des Naturgefühls im Mittelalter und in der Neuzeit* (1888), der iøvrigt ikke omhandler *Sangen om Havet*, fattes i den danske Litteratur. Nedenstaaende er at betragte som et første Forsøg i denne Retning.

I Rungsted Fiskerleje undfangedes *Sangen om Havet* samtidigt paa det danske og det tyske Maal i Ewalds og Stolbergs Digtning. Den poetiske Naturopfattelse indvandt et i den moderne Litteratur i Evropa og i hvert Fald i Tyskland fuldkommen nyt Element.

Af Oldtidens Digttere har Homer sunget om de vinblaa Bølger, hvorved han tænker sig Havfladen, naar den i roligt og klart Vejr spejler Himlens Farver. Ogsaa Aischylos har i „Prometheus“ digtet om Havet i Fred:

— — — — Havets Bølger, der saa fro
Mod Stranden stedse risle.¹

Pindar priser Havet som „det herligste blandt Elementer“.

¹ Aischylos' Prometheus ved F. L. Vibe, 1869, v. 90.

I Æneidens 3. Bog skildrer Vergil Havet før den udbrydende Storm. Plautus har Ord baade for dets Troløshed og Ro; hos Plinius møder man først Betegnelsen det smaragdgrønne Hav; Cicero taler om det dybe og underfulde Hav.

I den nyere fremmede Literatur har Hamborgeren B. H. Brockes i et Digt „Das Wasser“ (1724) nævnt det „underrige Hav“ som Spejlet for Guds Storhed og Ære og dets uudgrundelige Skød, der opfylder ham med Gru, men Vandets Kredsløb og Nytte er for ham Hovedsagen.¹ Thomson, Aarstidernes Digter, saa kun det oprørte Hav og skildrede Orkanens Rædsler. Synet af Havet i Storm, siger Gessner, den schweitziske Idyldigter, „faar Hjertet til at svulme af vellystblandet Angst“. Ogsaa Klopstock, der jævnligt pløjede Østersøen, havde kun Sans for Havets Uhygge; han taler i sine Oder om Oceanets tordnende Brusen, om Døden, der strømmer op af Bølgerne, om den øde Strand og det med Dødningeben fyldte Havsand. Havet er for ham skrækindjagende, selv naar det er i Hvile.²

Winckelmann har brugt det Billede, at Grækernes plastiske Skikkelser trods alle Lidenskaber viser en stor og behersket Sjæl, ligesom Havets Dybde altid forbliver i Ro, om end Overfladen raser nok saa meget.³ Mod denne Opfattelse polemiserer Heinse i Ardinghello: „Havet er naturligvis altid i Bevægelse, og sikkert skønnere i Storm end i Stille“.⁴

Naar man har sagt, at Goethe samlede *alle* Naturfølelsens Straaler i ét Brændpunkt, slaar dette ikke ganske til. Som G. Brandes har vist⁵, forblev han stedse uforstaaende overfor Havets Poesi. End ikke det blaa Middelhav, hvis Troløshed han fik at føle, fremkaldte en digterisk Stemning hos ham. „Havet er dog et stort Syn“, bemærker han lakonisk, da han fra Lidoen første Gang saa ud over Adriaterhavet.⁶

¹ B. H. Brockes, *Irdisches Vergnügen* I, 268, IV, 188, 317. ² Klopstock, *Oden* (Munckers og Pawels Udg.) 1888, 44, 158, 174. ³ Winckelmann, *Werke*, *Donaueschlingen* 1825, I, 30 f. ⁴ Heinse, *Ardinghello* IV, 1904, 185. ⁵ G. Brandes, *Saml. Skr.* VI, 456 f. ⁶ Goethe, *Ital. Reise* ed. Düntzer 81; *Schr. der Goethe Gesellschaft* II, 150.

I vore Folkeviser er Havet fortrinsvis karakteriseret som et fredeligt Element: Bølgen blæser saa mildelig — Bølgen blæser blaa — Bølgen leger paa Sand. Meget ofte forekommer Vendingen: Bølgen leger for Bord. Dog finder man ogsaa: De Bølger legte saa stride, der gaar Sø og store Hav. En Karakteristik af Havet i Storm og Stille træffer man intet Steds. Et eneste Eksempel paa en lidt mere detailleret Beskrivelse af Havet i Uro giver Strofen:

Hverende Bølge for Borde gik
De brumled som Bjørn lin brune.¹

Langt ned i Tiden finder man hos Kingo² et kønt, men ubehjælpsomt Udtryk for en Sommernatsstemning paa Vandet:

Hids Seylet op igien, Jeg hører Vinden suser
Og over Bølgerne med milde Hvidsel ruser
Dend deylig Sommer-nat saa Dage-blanded er
At vi ræt magsom nu igiennem Bølgen skiær.
Den Blomster-Fyrste Maj saa kaald i Seylet henger -- --
Sanct Ellen Ild saa tynd i Skiødet brender klart -- --
Ved Aaren løftes op den Ilde-draabed Bølge,
En deylig Dag der skal (vil Gud) i morgen følge.

I andre af sine Digtninge: „Kroneborgs korte Beskrivelse“ (1672) og „Samsøes korte Beskrivelse“ (1675), der begge gav Anledning til at skildre Havet i Ro og Oprør, viser Kingo sig ganske poesiforladt. I Opsangen til Kronborg hedder det:

Der secis det grumme Hav sig om din Grundvold krumme,
Oe paa din hule Vom med Bølgens Slag at trumme.

Om Samsø rimer han:

Hviil viitberømte Belt, Vand-fyrste, tør dit øye
Fra stolten bølge-skum, lad ingen Vinde krøye
De bølge-bierge op, som du i tusind tal
Mod Himlen velte kand, og ned i Helved-dal.

¹ Citaterne ved Hr. Dr. phil. E. v. der Recke. ² Søe-slaget den 1. Juni 1676.

Et hos Datiden ret enestaaende Udtryk for Nydelsen af Søens friske Brise er bevaret i et privat Brev af 21. Nov. 1696 fra den gottorpske Kansler C. E. v. Reichenbach, der, hjemvendt fra et Besøg hos Storkansler Reventlow paa dennes Lystgaard, udtrykker sin Beklagelse over nu at være „saa fjern fra det herlige Sund og det kvægende Frydenlund“: ¹

I Tullins „Søefartens Oprindelse og Virkninger“ (1761) findes følgende trivielle og tarvelige Apostrofe til Havet:

Det er det Sted, hvor Lyst med Gysen sig forener;
 O hvilken Skueplads! hvor dyb, hvor bred, hvor viid!
 Hvor tit forandres den til nye rare Scener,
 Nu Bjerg, nu Dal, nu Slet, nu grøn, nu blaa, nu hvid!
 Nu gaaer en Vestenvind og pløier nye Furer
 I Østenvindens Spor, som dog en Søndenvind
 Strax vælter om igjen, nu Nordenvinden lurur
 Paa næste Øjeblik at tage Pladsen ind.

De ovenstaaende anførte Prøver turde være tilstrækkelige til at vise, at Havet, rum Tid efter at den elegisk-idylliske Naturfølelse havde fundet et ægte om end spædt Udtryk for Landskabets poetiske Stemninger, endnu ikke formaaede at sætte Digternes Fantasi i Bevægelse.

Grev Friedrich Leopold Stolberg

er den første tyske Digter og maaske ogsaa den første i Verdenslitteraturen, der i den nyere Tid har digtet om Havet som en Kilde til Glæde, „Havet kruset af Smil“. ² Dette var allerede bevidst for hans Samtidige, Digteren og Literaturkenderen H. W. Gerstenberg, idet han hylder Stolberg med Ordene „Pindar schwebt um

¹ Rigsarkivet, Slesvig-Holsten 265. ² W. Keiper, F. L. Stolbergs Jugendpoesie, Berlin 1893, 48. I Anmeldelsen af denne Bog (Anzeiger f. deutsches Alterthum XXI, 120) siges: Ny er Henvisningen til Stolberg som Banebryder i Retning af Havets Forherligelse. Jeg har tidligst paavist det i Januarheftet i Deutsche Rundschau 1893, 66.

dein Lied“. Efter Stolberg følger Heines Nordseecyklus (1825) og Strachwitz' Nordlandslieder (1845), der forøvrigt ogsaa er undfangede ved vore Kyster.

Grev Friedrich Leopold Stolbergs Fader, af den bekendte mellemtyske Greveslægt, kom 1739 til Danmark, hvor han traadte i dansk Militærtjeneste. Senere blev han Amtmand i Segeberg, og i hans Embedsbolig, i Hjertet af Holsten, fødtes Sønnen (1750). Denne kom dog under sin Opvæxt i umiddelbar Nærhed af Øresundskysten, idet Faderen 1756 som Overhofmester hos Dronning Sophie Magdalene fik Bolig paa Hørsholm, hvor Indskriften paa Mindestøtten endnu fortæller, at Dronningen paa hans vise Raad gav sine Bønder Arvefæste.¹

Kort efter Faderens tidlige Død 1765 købte Moderen, der ligesom Børnene havde vundet Egnen kær, Rungstedgaard, den gamle, saakaldte Toldergaard, der 1750 af Dronning Sophie Magdalene var bleven overladt Hofbygmester Eigtved, som restavrerede Bygningerne og indrettede dem til Vinterbeboelse. Vinteren over blev Moderen boende i Hørsholm, men Friedrich Leopold gik sammen med sin ældre Broder af Længsel efter Havet hver Dag til Rungsted, og her skrev han, næppe 17 Aar gammel, i Hexametre et Digt om de 4 Aarstider, hvilket imidlertid er gaaet tabt.

„Intet Sted“, siger F. L. Stolberg, „har jeg elsket som Rungsted og vil aldrig komme til at elske nogen Plet paa Jorden højere. De venlige Bøgelunde, der veksle med Marker, Enge og Landsøer — det herlige Hav, der snart rødme smiler i den op- eller nedgaaende Sols Glans, snart ruster sig med alle Guds Rædsler, ja selv Novemberstormen, der fik os Børn til at rykke tættere op til Kaminilden — alt er mig saa helligt og kært. I Rungsted opfyldte Naturens Skønhed mig alt som Dreng til Begjstring; at se og digte, selv om jeg ikke kunde klæde Digtene i Ord, var ét. Naar jeg er i Rungsted, føler jeg mig altid ung.“

¹ Jfr. Fra Frederiksborg Amt 1911, S. 7 ff.

Hans Søster fortæller om Vinter- og Sommerglæder, hun delte med ham ved Rungstedts Strand, om Svanernes Komme, naar de i store Skarer drog fra Østersøen til Nordsøen; langt borte fra kunde man allerede høre „de melodiske Toner af deres Vingslag“. Nær ved Strandbredden ragede nogle høje Stene op af Vandet, hvor Sælhundene hvilede sig og slikkede Solskin.

Familien blev fra nu af boende i Rungsted hele Aaret rundt, indtil Brødrene i Sommeren 1770 gik til Universitetet i Göttingen. Paa Hjemvejen herfra i Efteraaret 1773 fulgte de med Moderen fra Altona til København, hvor hun døde kort før Jul, og herefter opløstes det lykkelige Hjem.¹

F. L. Stolberg skiltes derfor ikke fra Øresund, idet han tilbragte den følgende Sommer i sin Svoger Grev A. P. Bernstorffs Hus paa Bernstorff Slot. I Foraaret 1775 tiltraadte han en Rejse til Schweiz, hvor han gjorde Goethes Bekendtskab; hjemvendt i Januar 1776 til København sluttede han Venskab med den jævn-aarige Grev Ernst Schimmelmänn, der kort iforvejen havde holdt Bryllup med Grevinde Emilie Rantzau, til hvis Minde Støtten ved Emiliekilden udenfor Sølyst er rejst. Paa Hellebækgaard, hvor det unge Par tilbragte Sommeren, boede Stolberg i længere Tid ad Gangen som Gæst. Hans Lykkefølelse i dette Samliv ved Danmarks skønneste Kyst, hvor to Have mødes, har dog vistnok paa Grund af hans stærkt oplussende Følelse for Vennens Hustru været iblandet med Resignationens Bitterhed. Stolbergs første Sang til Havet, den i sin Tid saa berømte Ode: Hellebeck, eine seeländische Gegend: An Ernst u. Emilie Schimmelmänn, er digtet i Sommeren 1776. 12. Aug. skriver hans Søster Catharine Stolberg til Ernst Schimmelmänn fra Bernstorff Slot: „Fritz skriver i Dag, at han stedse har tænkt paa os i Hammermøllen. Han har forøget sit Digt til Hellebæk med ét Vers, og det er min Fortjeneste, fordi jeg har mindet ham om Brønden i den lille Eng, man ser fra Odinshøj, og som han havde glemt.“²

¹ Hellingshaus, Briefe F. L. Stolbergs an J. H. Voss, 1891, 8 f., 43. ² Arkivet paa Ahrensburg.

1. Sept. skriver H. C. Boie, Redaktøren af Deutsches Museum, til Bürger, at han af Stolberg har modtaget et „herligt, større, beskrivende og fortællende Digt“, der ogsaa først saa Lyset i Heftet for denne Maaned. ¹

Digteren vandrer ved Strandbredden i Sommermidnatten:

Sinkendes Abendrot weilte noch über Schwedens Gebirge,
Und es tanzten die rötlichen Gipfel auf Wogen des Nordmeers.
Heller strahlte der Sund, vom steigenden Monde beschienen. ²

Han genkalder i Erindringen de Samtaler, han samme Aften har ført med Ernst og Emilie, og de af Ossians Sange hidførte poetiske Syner og genfortæller Kvadet om Fingal (tredie Sang), der gæster sin Fjende, den vilde Starno paa Lochlin, som under Paaskud af at ville give ham sin Datter Agandecca til Ægte, pønser paa at lade Fingal snigmyrde. Agandecca røber Faderens Anslag og finder Døden for hans Haand. Scenen henlægges til Kullens Klipper. Andre Syner fra „den gryende Fortid“ stiger op af „det hellige Hav“s Vover. Synet af en mosgroet Hytte giver Anledning til en Fortælling om to ærværdige Gamle, Sveno og Gothilde, et nordisk Filemon-Baucis Par, der hviler under Bøgehøjen.

Oftmals sassen sie hier, gekühlt von thauenden Lüften
Während die Abendsonne das flutende Weltmeer erhellte.
Bis sich über den Sund die rötlichen Schimmer des Mondes
Zitternd erhuben und heimzukehren die Glücklichen lockten. ³

Digterens Dvælen i Fortiden afføder Betragtninger over Død og Forgængelighed, der atter resulterer i en Skildring af Verdensundergangen, dels efter Ossian og Biblen.

¹ Ad. Strodtmann, Briefe von u. an G. A. Bürger, 1874, I, 336. Deutsches Museum IX, 763 f. Gedichte 1779, 161. ² Synkende Aftenrødme hvilede end over Sveriges Klipper, og de rødlige Bølgetoppe dansed paa Nordhavets Vande. Klarere straalde Sundet, beskinnet af den stigende Maane. ³ Ofte sad de her, kølet af dugvaade Luftninger, medens Aftensolen oplyste det strømmende Nordhav; indtil Maanens rødlige Skær sig op over Sundet sitrende hæved og lokked de Lykkelige to til at vende hjemad.

Stolbergs „Hellebeck“ har ikke Bud til Nutidens Læsere, hvilket skyldes ikke alene Versemaalet, men Digtets Mangel paa Originalitet i selve dets Indhold, Motiver og Vendinger.

Stolbergs intensive Beskæftigelse med Oversættelsen af Homers Sange i Vinteren 1776-77 frigjorde hos ham først Udtrykket for en ny digterisk Opfattelse af Havet. Dette fremgaar tydeligt af hans Brev til Søsteren af 22. Febr.¹: „Jeg kan ikke tænke mig en mere digterisk Idé end den blinde Halvgud Homer, som ved det brusende Havs Bredder, maaske ledet didhen af Datteren, hører hende nævne alle de Steder, han én Gang kunde sé med sine egne Øjne. Da vandrede forbi hans Blik Ungdommens Dage, han frydede sig ved Mindet om dem og det brusende Hav og han gjorde sin seende Ledsagerinde opmærksom paa den thrakiske Bred ligeoverfor med det høje, snedækte Bjerg i Modsætning til Joniens fagre Sletter. Da vældede i Begejstrings Rus af hans Bryst Odysseens Sange indtil han kom til Smyrna eller Chios, hvor han ikke læste, men sang for Folket Iliadens Rapsodier.“

Disse Tanker, omskabte i Poesi, genfindes i det sikkert kort efter opstaaede Digt „An das Meer“, der først fremkom i Hamburger Musenalmanach Nytaar 1778:

Du heiliges und weites Meer,
 Wie ist dein Anblick mir so hehr!
 Sei mir im frühen Strahl gegrüsst,
 Der zitternd Deine Lippen küsst. — --
 Der blinde Sänger stand am Meer;
 Die Wogen rauschten um ihn her — --
 Und Ilias und Odyssee
 Entstiegen mit Gesang der See.²

I Slutningsverset har han lagt Bekendelsen om sin egen digteriske Fødsel: Herrens Aand undfanger Digteren, og Jorden

¹J. Janssen, F. L. Stolberg I, 82. ²Du hellige og vide Hav, hvor prud er dog Dit Billed. Vær hilset i aarle Morgenskær, der sitrende kysser Dine Læber. Ved Havets Bred stod den blinde Skjald, mens Voverne brusede trindt om ham, og Iliade og Odyssee sig hæved i Sang af Havets Skød.

ammer ham moderligt, paa Vovernes blaanende Skød vugger hans Fantasi sig stor.

Fra samme Tid og offentliggjort samtidig med den førnævnte stammer to andre Sange til Havet; den første af disse er en i lette, vuggende Rythmer formet Badelied zu singen im Sunde, vistnok det tidligste digteriske Udslag for Nydelsen ved et kvægende Strandbad.

O rühmliche Wonne,¹
 Mit Mond und mit Sonne
 Zu baden im Meer!
 Die wallenden Gluthen
 Der purpurnen Fluthen
 So rund um uns her!

„Die Meere“, digtet i tvangløst og rimfrit Versemaal, er sikkert den værdifuldeste af Stolbergs Sange til Havet; den høres paa sine Steder som højtidelige, langtrukne Koraltoner. Her særmærkes Øresund som den blide Nymfe i Modsætning til den stærke Gudinde Nordhavet, og tydeligt nok har den første hans Kærlighed, som det over Hovedet fortrinsvis er det let bevægede Vandspejl, der drager ham.

Du daarer mit Øre,
 Jeg kender Din Brusen,
 Sundets favre Sirenesang.
 Ofte du drog mig
 Med kælné Arme
 Ned i dit kølende Skød.

Havet indgyder ham højtidelig Ærefrygt, „hellig“ er det Til lægsord, han hyppigst giver Havet.

Paa Dine Vande
 Svæved Herrens Aand,
 Da endnu Jorden
 Sorrighfuld stille

¹ Priselig Fryd, med Sol og med Maane at bade i Havet; de purpurrøde Vovers bølgede Glød trindt om os.

Moderglæderne savned.
 Over Dig vifter
 I hellig Højhed
 Stigende, vigende,
 Synlig endnu den Almægtiges Aande.

Det samme Motiv gaar igen i Hymnen „Die Feier der Erde“ fra 1778, hvor Scenen atter er henlagt til det „wogenumdonnerte Hellebeck“.

Fra brusende Dybder
 Hæved sit Hoved
 Det hellige Nordhav —.

I den beskrivende Digtning „Der Traum“, nedskrevet i Holsten 1784, genopvakte Stolberg endnu en Gang Minderne fra Øresundets Kyst, en Sommeraftenvandring fra Bernstorff Slot til Gentofte, men her er det Indsøen, Bækken og Engen, ikke mere Havet, hans Hu staar til.

I Sommeren 1774 foretog Grev Stolberg fra Bernstorff Slot, hvor han førte en ubunden og nydelsesrig Tilværelse som passioneret Rytter, uden Tvivl oftere Udflugter til Rungstedgaard, hvor det næppe har fejlet, at han er kommet i personlig Berøring med

Johannes Ewald,

der fra Foraaret 1773 til ud paa Efteraaret 1775 boede i Rungsted Kro, det nuværende Rungstedlund. Oehlschläger, der var bekendt med Stolbergs ældre Broder Grev Christian, fortæller om deres venskabelige Forhold til Ewald. Det var Fritz Stolberg, der vakte Interesse for den danske Digter hos Hertug Peter af Oldenburg; Stolberg overværede Opførelsen af „Balders Død“ paa Hofteatret og var betaget af „det meget skønne Stykke, rigt paa ædel og stor Fantasi“. ¹

I Ewalds Digtning forekommer Havet tidligst i hans Festspil i Anledning af Arveprinsens Formæling 21. Okt. 1774 med Titlen

¹J. Janssen, F. L. Stolberg I, 92; Athene 1813, 391.

Ceris og Thetidis Strid, en Vexelsang mellem Agerens Gudinde Ceres, Havets Herskerinde Thetis og Lundens Skytsaand Vertumnus, der hver især hævder at have tilført Norden de største Rigdomme. Her er Havet for Ewald endnu kun det sølvblaa Hav, den stolte Sø, der bringer „Pluti Skatte“ til Danmarks Kyst; Thetis bringer „en større Skat til Norden“ end alle Ceres' Rigdomme, nemlig Prinsessen, som hun paa de „skønneste blandt Østerhavets Bølger“ bringer tryk til „Frederiks Bryst.“ Bølgen lyder Danerkongens Vink. I Naturidyllen „Rungsteds Lyksaligheder“ forekommer de „skiertsende“ Bølger som et i Ewalds Digtning ret enestaaende Udtryk for Havets Fred ved Siden af Sangen om „Liden Gunver“, der meder med Silken-Snor ved Havets Bred. Hverken i Ewalds forholdsvis rige Produktion i de Aar, han boede i Rungsted, eller i den yderst sparsomme, han udfoldede i sit Forvisningssted i Søbækshuset ved Tipperup¹, har hans Indtryk af Kystlivet sat umiddelbart Spor; først, da han af tiltagende legemlig Svaghed sad fængslet til sin trange Stue i Hovedstadens Hjerter, da han i Drømmes Længsel hørte „den kendte Lyd af Sejl og Aarer“, fik Sangen om Havet fuldttonende Liv i hans sidste og betydeligste Digtning „Fiskerne“ (1778—79). Selve Emnet, Kystboens Kamp for at fravriste det rige, men ubarmhjertige Hav dets Skatte, gav ham fortrinsvis Anledning til at skildre Havet i Oprør, ikke det „sølvblaa“, men det „sortladne“ Hav. Man husker Begyndelsesstroferne:

¹ Om Ewalds Ophold ved Kysten maa jeg henvise til de paagældende Afhandlinger i min Udgave af *Levned og Meninger* 1911. Jeg har her taget Stilling til det saa længe og ofte omtvistede Spørgsmaal, hvem Rungsteds Lyksaligheder er rettet til. At det ikke, som Dr. H. Brix formoder, kan være digtet til Moderen, mener jeg at have godtgjort ved en omhyggelig motiveret Fremstilling af det spændte Forhold mellem hende og Sønnen, og Paavisningen af det *enstemmigt* daarlige Omdømme, Moderen nød hos Samtiden. Brix har i „Tilskueren“ Aug. 1912 uden mindste Forsøg paa Dokumentation kun imødegaaet mig med den Bemærkning, at jeg bør opgive at opfatte Literatur. Det er nok at have Uret, man behøver ikke tillige at være grov. Litteraturhistorikeren, for hvem Kendsgerninger er de sidste, ubønhørlige Dommere, vil forgæves søge at overbevise en Literaturpsykolog med saa forudfattede Meninger som Dr. Brix. A. D. Jørgensens Opfattelse af Ewalds Moder har, uafhængigt af mig, Ewald-

Trodsige og vilde
 brøle Bølgerne —
 Nattestormen svinger
 Tung de vaade Vinger — —

Uhyggestemningen i det over Havet optrækkende Uvejr har fundet Udtryk i virkelighedstro Billeder som

Tæt over Havet svæver
 En Rad af tunge Skyer, forfulgt af Stormen;
 Før ved sig pidske de Nordhavets Bølger,
 Som trodsig vilde sprudle Damp og blande
 Forbitrede den hvile Fraac med Regnen.

I Sømøllens Hytte har han lyttet til „Vinterstormen, der hylér gennem Rifter af gammelt Vrag“.

For det attende Aarhundredes Digtere før Ewald kunde Havet, som paavist, hos Brockes være den gyngende Landevej til Nytte for Varetransporten, hos Klopstock og hans nærmeste Samtidige kun en dæmonisk, skummel Magt; for Stolberg var Nordhavet Genstand for ærefrygtsfuld Tilbedelse og dets Sunde en Kilde til legemlig Forfriskelse og Vederkvægelse.

Langt dybere og inderligere er Ewalds Opfattelse af Havet som Danmarks stolte Moder og Veninde, Kampens og Ærens Vej for dets Sønner. Havet er for Landet Livets rige Kilde, det Bryst, ved hvilket Danmark hviler og aander, „Landet af Søn hærdet til at lide“, som det hedder i Ewalds Ode til „Indfødsretten“. Ewald tog i „Fiskerne“ Havene omkring Danmarks Kyster ligesom i Besiddelse for Landet, og dette Moment alene gør os hans Digtning kær og værdifuld i national Henseende.

Nordhav, vor Moder, vor — Danmarks Veninde,
 Nordhav, vor Stolthed, vor Bane til Ære.

kendere som Arkivar G. Hornemann og Pastor Jantzen forlængst taget Afstand fra. ¹ Prosaskildringer af Havet fra Efteraaret 1779 i Hennings' Rejssebrev fra Jylland, især fra Skagen, i Museum 1894 I.

I Bønnen til det nye Aar 1779, digtet kort før „Kong Christian“, hedder det:

Kron hver en Dansk med Held, som uforfærdet følger
Vor sølvblaa Vej til Ros igennem Storm og Skær.

Omtrent samtidig var det, at han skrev sin stolteste Sang til Havets Pris, Sangen om „de Danskes Vej til Ros og Magt“, den, der snart i et Aarhundrede har lydt for en og hver, der er født ved Danmarks Kyst, og som baaren af stærke Toner er gaaet over hele Jorden.

Samfundets Virksomhed

fra den 1. Oktober 1911 til den 30. September 1912.

SAMFUNDETS 6. ordentlige Generalforsamling blev holdt i Helsingør Fredag den 19. Januar 1912. Dirigent var Overretssagfører *H. Mourier*.

Af Bestyrelsens Medlemmer fratraadte efter Tur d'Hrr. Fog-Petersen, Harbou, Hude og Krarup, der alle genvalgte. I Stedet for Ingeniør, Vicekonsul Fr. Kaas, der var flyttet til Udlandet, valgtes Overretssagfører *H. Mourier*. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup; Højskoleforstander *Holger Begtrup*, Frederiksborg Højskole; Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk; Højskoleforstander *Johs. Fog-Petersen*, Købmandshvile, Hørsholm (Forretningsudvalget); Oberst *H. W. Harbou*, København (Formand); Rektor, Dr. phil. *Karl Hude*, Frederiksborg Statsskole; Amsraadsmedlem, Gaardejer *J. P. Jensen*, Bjellekjær, Søsum; Læge *Th. Krarup*, Viksø; Overretssagfører *H. Mourier*, Helsingør (Sekretær og Kasserer); Sogneraadsformand *J. O. Nielsen*, Nejlunge; Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Forretningsudvalget); Skoleinspektør, cand. phil. *J. Ernst Plesner*, Helsingør (Forretningsudvalget).

Til Revisorer genvalgte Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør, og Højskolelærer *Uhrskov*, Frederiksborg Højskole; til Decisor Kammerherre, Amtmand, Greve *Schulin*, Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund; Sognefoged, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse; Lærer *O. Larsen*, St. Havelse; Bestyrer *Jacob Olsen*, Skovridergaarden, Jægerspris; Sognefoged, Gaardejer *O. Pedersen*, Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup*, Ebberødgaard.

Der har været holdt 3 Foredragsmøder, nemlig:

Den 19. Januar i *Helsingør* (efter Generalforsamlingen). Dr. phil. *Louis Bobé* talte om *Sangen om Havet*, Digterne Grev Fr. Leop. Stolberg og Johannes Ewald i Rungsted. Formanden ledede.

Den 16. Juni i *Esrom*. Formanden holdt en kort Mindetale om *Kong Frederik VIII*, hvornæst Cand. mag. *Vilhelm Lorenzen* talte om *Mindesmærker fra det gamle Esrom Kloster*. Formanden ledede.

Den 25. August i *Frederikssund*. Professor, Dr. phil. *Hans Olrik* talte om *Isefjord og dens Kyster*, Billeder fra fjerne Aarhundreder. Skolebestyrer *Hatt* ledede.

Samfundets Aar bog for 1911 udkom i December s. A. og er modtaget af 421 Medlemmer, heraf 9 nye, og 13 Subskribenter.

Med de *historiske Samfund* for Holbæk Amt, Ribe Amt, Ringkøbing Amt (Hardsyssel), Thy og Hanherred (Thisted Amt), Vejle Amt og Viborg og Omegn er der sluttet *Overenskomst* om, at vore Medlemmer for halvt Medlemsbidrag kan blive Subskribenter paa de andre Samfunds Skrifter og omvendt. Begæring herom bedes sendt Sekretæren i det Samfund, hvoraf vedkommende er Medlem.

I taknemmelig Erindring om den Interesse, *Hans Majestæt Kong Frederik VIII* har vist vort Samfund, har Bestyrelsen ved Kongens Død tilstillet Dronning Louises Børneasyl i Fredensborg en Gave.

Fra *Hendes Majestæt Enkedronningen* har Samfundet atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.

Paa *Finansloven* 1912-13 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 200 Kr.

Samfundet har i indeværende Foreningsaar fremdeles modtaget *Tilskud* fra *Frederiksborg Amtsraad*, *Byraadene* i Helsingør, Hillerød og Frederiksværk, *Sogneraadene* i Asminderød-Grønholt, Birkerød, Esbønderup-Nøddebo, Helsing-Valby, Hørsholm, Krogeme-Vinderød, Ramløse-Annisse, Skibby, Skuldelev-Selsø, Stenløse-Viksø, Tikøb-Hornbæk-Hellebæk og Vejby-Tibirke.

Dansk historisk Fællesforening holdt den 14. November Repræsentantmøde i København, hvor de i 1909 vedtagne midlertidige Love (jfr. Fra Frederiksborg Amt, 1909, Side 154 ff.) blev endelig vedtagne med følgende Ændringer:

§ 2: Ordene „naar saadant ønskes, f. Eks.“ udgaar.

§ 7: Ordene „af deres Midte“ udgaar.

§ 12 bortfalder.

Regnskabs-Oversigt.

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra 19 ¹⁰ / ₁₁	624	75	Aarbogen	660	05
Tilskud fra Hds. Majestæt			Møder	253	00
Enkedronningen, paa			Uindløste Bidrag fra Med-		
Finansloven, fra Amts-			lemmer og Subskriben-		
By- og Sogneraad	500	00	ter	82	00
Medlemsbidrag	922	00	Andre Udgifter	271	01
Subskribenter	15	00	At overføre til 19 ¹⁰ / ₁₁	877	97
Refunderet Porto	71	45			
Renter	10	83			
Talt	2144	03	Talt	2144	03

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR

1913

UDGIVET AF

**FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND**

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCXIII

INDHOLD:

	Side
Kaptajn K. C. ROCKSTROH i København:	
OM FERSKVANDSFISKERIET I NORDSJÆLLAND	
OMKRING AAR 1700	1
Overlærer CARL CHRISTENSEN i Frederiksværk:	
FREDERIKSVÆRK SKOLEVÆSEN I ÆLDRE TID.	44
Dr. phil. FRANCIS BECKETT i København:	
KONG KARL X GUSTAVS BESØG PAA FREDERIKSBORG	73
Folketingsmand LARS PEDERSEN i Annisse:	
DEN FORSVUNDNE LANDSBY I GRIBSKOV — en Efterskrift	82
SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1912—13.	84
FORTEGNELSE OVER SAMFUNDETS MEDLEMMER.	88

Med Aarbogen følger fælles Titelblad, Indholdsfortegnelse, Rettelser og Tilføjelser samt Navne-Register til Aargangene 1910—13, der er bestemte til at indbindes samlede.

Om Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland omkring Aar 1700. ¹

af

K. C. Rockstroh.

I GAMMEL TID spillede Ferskvandsfiskeriet i Danmark en meget stor Rolle, og navnlig var Fiskeriet i Nordsjælland af stor Betydning. Som Grund til dette sidste skal fremhæves, at Nordsjælland jo er og tidligere i endnu højere Grad var meget rig paa større og mindre Søer, Damme og Vanddrag, samt at Kronborg, Frederiksborg og Københavns Len (Amter) i gammel Tid næsten udelukkende hørte under Kronen. Ferskvandsfiskeriet kunde derfor her drives planmæssigt, under samlet Ledelse af fiskerikyndige Folk, der ansattes og lønnedes af Kongen og først og fremmest havde det Hverv at forsyne Kongens store Hofholdning med Ferskvandsfisk. Da nu tilmed Kongen i den her omhandlede Tid mest opholdt sig paa Kronborg, paa Frederiksborg eller paa Københavns Slot, maatte Ferskvandsfiskeriet drives i Nærheden af disse Steder, eftersom Fisken daarlig kunde taale Forsendelse fra fjernere Steder. Efter Datidens Opfattelse — tildels vel ogsaa Nutidens — overgik Ferskvandsfisken langt Saltvands-

¹ I hovedsagelig Overensstemmelse med nærværende Afhandling har Forf. holdt Foredrag i Hillerød den 17. Januar 1913.

fisken i Velsmag, og navnlig de rige spiste dengang megen Ferskvandsfisk, ligesom Ferskvandsfisk brugtes ved de store Gilder hos alle Samfundsklasser. Der forbrugtes derfor store Mængder af Ferskvandsfisk, og det var af meget stor Betydning for Hofholdningen at sikre Tilførslen af Fisk til Kongens Køkken til alle Aarets Tider, da de kongelige Køkkenembedsmænd kun dreven af den dyre Nød kunde forsvare at dække op med Saltvandsfisk.

Man skelnede her som andre Steder mellem **Søfiskeriet**, **Damfiskeriet** og *Fiskeriet i Aaer og Bække*. Det sidste, der iøvrigt ikke spillede nogen stor Rolle, dreves navnlig ved Vandmøllernes Aalekister, det første med Vaad, Smaanæt eller Ruser, medens Damfiskeriet dreves kunst- eller haandværksmæssigt ved Udklækning og Overflytning af Fisken fra een Dam til en anden.

Man skælnede ligeledes fra gammel Tid mellem to Klasser af Fisk: *Herrefisk* og *Spisfisk* eller „gemen Fisk“. Til de første regnedes omkring Aar 1650 Karper, Karudser, Brasen, Gjedder (og Krebs), medens til „Spisfisk“ regnedes Aborre, „Emte“, „Allandter“, Stint¹, Flire, Løjer¹, Suder, Skaller, Hork¹, Aal m. fl. Det vil altsaa sige, at medens dengang kun fire Slags Fisk regnedes til *Herrefisk*, omfattede Benævnelserne „Spisfisk“ al anden Ferskvandsfisk. Men ligesom vi vil se det paa andre Omraader af Ferskvandsfiskeriet, var Smag og Opfattelse foranderlig med Tiderne, og for Eksempel omkring Aar 1700 regnedes ogsaa Aborre, Hork, Stint, Grundling, røget og flakt Aal til Herrefisken.²

Af disse Fisk *opdrættedes*, altsaa *udklækkedes ad kunstig Vej*, kun to Slags: *Karper* og *Karudser*, der ogsaa almindelig blev anset for at være de fineste af dem alle.

¹ Stint hører til Forelle-, Løjer til Karpe- og Hork til Aborreslægten.

² Et andet Eksempel paa den med Tiderne vekslende Smag er det, at den Forfatter, der i Tredserne i forrige Aarhundrede skrev saa mange historiske Artikler til „Frederiksborg Amts Dagblad“, *N. P. Winkel*, og som ogsaa har meddelt nogle Oplysninger og Aktstykker om Fiskeriet i Nordsjælland, fra en yngre Tid end den, her fortæller om, siger, at Suder er den delikateste Fisk blandt al vor Ferskvandsfisk; men i gammel Tid synes man at have haft en anden Opfattelse.

Karperne fordrede omhyggelig Pasning og gunstige Vand- og Bundforhold, medens Karudserne var overordentlig nøjsomme og trivedes i store Mængder under selv ret ugunstige Forhold. Al den øvrige Fisk fik Lov at skøtte sig selv — saaledes at forstaa, at der ikke blev gjort noget særligt for deres Forplantning og Trivsel udover dette, at en Del af dem, navnlig Brasenen i Esrom (Esse) Sø, delvis freddes i Legetiden og paa de af Fisken selv valgte Legepladser, samt at Yngelen for en stor Del blev kastet ud igen, naar der blev fisket op af den sammen med de større Fisk.

I Overensstemmelse med den ældgamle Opfattelse af Ejendomsretten var Fiskeriet i Søer, Damme og Aaer ikke frit for de omboende, hvis Jord grænsede op til Fiskevandet. Det var ligesom Jagtretten en „Herlighed“, der tilkom Kronen paa dens Enemærker, men iøvrigt Godsejerne paa deres Hovedgaarde eller Fæstegods, og der vaagedes over, at ingen uberettiget fiskede. Saaledes f. Eks. da Ryttergodserne oprettedes i Begyndelsen af Christian den Femtes Regering, og Rytterbønderne fik deres Gaarde fri for Skat, Landgilde, Indfæstning, Hoveri eller, som det dengang endnu almindeligst kaldtes, „Arbejde“ og al anden Tyngelse osv., blev det dem udtrykkelig forbudt at fiske anderledes end i Stranden, saaledes som det hidtil havde været Skik, og det samme gjaldt de Befalingsmænd, der boede paa Gaardene. En ejendommelig Undtagelse gjaldt fra gammel Tid for Arresø, idet de omboende Bønder havde Lov til at „drage“ (trække Vaad) og fiske paa denne Sø, „saavidt udvaades kan, som af Arrilds Tid har været brugelig“. Hvad Betydningen af Ordet „udvaades“ egentlig er — altsaa om det betyder „saa langt, som man kan vade ud i Søen“, eller om Meningen er, at der kun maa fiskes med Vaad — faar staa hen. Men naar man har erfaret, hvor langt tilbage i Fortiden saadanne Afvigelser fra det sædvanlige kunde have deres Rod, skulde det ikke undre, om denne Skik hidrører fra den Tid, da Arresø for mange Aarhundreder siden var en Vig af Kattegat.

Til at vaage over og fremme Fiskeriet i Lenene og paa de

gamle Adelsgodser samt skaffe den fornødne Fisk til Husholdningen lønnedes der Fiskere eller endog Fiskmestre, og det almindelige var, at Bønder eller Husmænd, der boede ved et Fiskevand, under en eller anden Form ydede en Del af Fæsteafgiften i Arbejde ved Fiskeriet. I Reglen fulgte der med det altid privilegerede Vandmølleri Rettighed til at bygge en Aalekiste, og Møllerne betragtedes almindeligt som Godsejere eller kongelige Embedsmænd.

Før 1653 havde Ferskvandsfiskeriet i de tre nordsjællandske Len (Amter) været udstykket til *Fiskeforvaltere* eller Fiskmestre, som godt kunde have andre Bestillinger ved Siden af. Men det nævnte Aar blev det kongelige Fiskeri i de tre Len *bortforpagtet* til *Jørgen Jentzmer*, der vistnok ligesom Størstedelen af de senere Forpagtere var en Holstener eller anden Tysker. Da hans endnu bevarede Kontrakt giver mange gode Oplysninger om Fiskeriforholdene, skal den omtales nærmere her.

Det hedder, at da Kongen har erfaret, at han med større Fordeel kan bortforpagte Fiskeriet i Nordsjælland samlet end som hidtil lade det forvalte paa mange Hænder, overlades det til *Jentzmer* i Forpagtning, foreløbig paa 6 Aar. Og for at opmuntre *Jentzmer* til Flid og alle gode Dyder i Embedet, skal han have Titel af „Fiskmester“, 120 Rdr. aarlig Løn og 100 Tdr. Havre. Han skal have overladt den kongelige Fiskegaard ved Frederiksborg Slot med alt Fiskeredskab, Heste, Vogne, Baade, Hyttefade osv. samt Fiskefoder — alt hvad den hidtidige Fiskmester *Hans Merchel* havde haft.

Han skal levere daglig til og i Kongens Køkken tyve „Retter“ gode ferske Fisk, nemlig tolv Retter Herrefisk og otte Retter af „adskillige gode Spisfisk“, saaledes som angivet foran. Med Undtagelse af Karperne skal Fisken leveres efter Vægt, nemlig hver „Ret Fisk“ paa 2 $\frac{1}{2}$ Skaalpund¹, men af tørret Fisk kun 2 Skaalpund. Dog skal han om et Aars Tid, naar Fiskeriet har forbedret sig, levere hver „Ret“ paa 3 Pund. Af Karper skal han

¹ En Skaalpund er omtrent det samme som et Pund i vore Dage.

paa en Ret levere enten en stor eller to „middelmaadige“, hvad der giver omtrent samme Vægt, da en stor, udvoksen Spisekarpe paa 5 Aar almindeligt vejede 3 Pund.

Yderligere skal han levere til de høje Hofembedsmænd m. fl.: Kongens Kansler, Hofmesteren, Oversekretæren i Danske Kancelli og Hofmarskalken deres bestemte „Deputat“, saa at han i det hele skal svare 41 Retter daglig, hvoraf de 27 skal være Herrefisk. — Med andre Ord: Forpagteren skal daglig, hele Aaret rundt, levere i Kjøbenhavn, eller hvor Hoffet ellers opholder sig paa Sjælland, henved 120 Pund Fisk. Naar Hoffet drager omkring i Sjælland, skal han følge efter med sit Fiskeredskab, saa at han altid kan levere frisk Fisk. Naar han „drager“ (Vaad) om Sommeren og fisker, skal han yderligere levere til Kongens Borgestue, (altsaa til Livvagten og Tyendet), „en Balge brugelig, god fersk Fisk“.

Den kongelige Fiskeforpagter skulde saaledes levere omtrent 44,000 Pund Ferskvandsfisk aarlig foruden de omtalte Baljer (Fisk) til Borgestuen, altsaa meget betydelige Mængder. Men selvfølgelig kunde han ikke for den nævnte Løn levere al den Fisk, d. v. s. præstere det dertil nødvendige Arbejde og mangfoldige Kørsler.

Ogsaa i hin Tid kunde Priserne paa Fisk variere stærkt, alt efter Udbudet, Aarstiden, Vejrliget m. m. Det synes f. Eks., som om Priserne var betydeligt højere omkring 1670 end 50 Aar før og senere — i ethvert Fald beregnedes en Ret Herrefisk det nævnte Aar til $3\frac{1}{2}$ Mark, medens en tre Punds Karpe 1718 koster fra 24 til 32 Skilling, altsaa 2 Mark. Muligvis er det dog kun Karpens Pris, der er saa variabel. Herved spiller det sikkert en stor Rolle, at i Svenskekrigen 1657—60 blev alle til det kunstige Ferskvandsfiskeri hørende Anlæg, saasom Smaasøer, Fiske-damme, Dæmninger, Posteværker osv., ødelagt af Svenskerne, hvorhos de usædvanlig strenge Vintre 1655 og 1657 ødelagde uhyre Masser af Fisk. I 1718 derimod havde den dygtige og driftige Fiskemester og -forpagter *Caj Hartman* og et Par af hans

Formænd drevet Fiskeriet ganske overordentlig op, altsaa forøget Udbudet af Fisk, hvad der jo nok kan have paavirket Priserne nedefter.

Sætter man imidlertid Prisen paa en Ret Herrefisk 1653 til $2\frac{1}{2}$ Mark eller omtrent en Mark pr. Pund, skulde den Herrefisk, som *Jentzmer* aarlig leverede, være omtrent 4000 Rdl. værd i Datidens Penge, hvad der maaske kan svare til 30,000 Kr. i vore Dage. Hertil kom Spisfisken, der vel kan anslaaes til 1000 Rdr.

Jentzmer fik Fiskerettigheden i samtlige ferske Vande i de tre Len undtagen Dammene paa Hørsholm og Ibstrup Marker¹ og Dammene i Den Lille Dyrehave ved Frederiksborg samt Søn omkring Frederiksborg Slot, „hvilken vi til vores egen Lyst ville have os forbeholden at sætte Ruser udi om Foraaret; og naar udi samme Sø drages eller fiskes skal, skal det ske med vor Bevilgning“. — Han skal frit kunne lade Dammene udløbe, rydde og grave og igen besætte (med Fisk), naar tjenlig eragtes. Tillige overlades ham Leersøen, Utterslev Sø, Ladegaards og St. Jørgens Søer — dog at han dem igen vel besat fra sig leverer.

I Søerne maa han ogsaa *om Vinteren* fiske med de store Vaad paa de store Søer; men paa de „middelmaadige“, saasom Esrom Sø eller de, som mindre er, med ringere Garn og Redskaber. Efter advenant² *om Sommeren* skal han fiske med smaa Vaad, Straavaad, Stagenetter, Ruser, Kurve o. desl. Redskaber og stedse være pligtig at skaane de unge Smaafisk det meste muligt, og hver Gang, der drages eller fiskes, igen at lade en god Del af dem udløbe. Og desforuden i Legetiden lade Garnet være udi Maskerne saa vidt knyttet, at de smaa Fiske kan skride derigennem.

Efter de seks Aars Forløb skal han levere alle Damme, hvad enten de [nu] er besat eller ej, samt de Søer, han kan have ladt udløbe, vel besat med Karper, Karudser og „anden“ god Spisfisk.

¹ Hørsholm var sædvanlig afgivet som Lyst- og Ladegaard for Dronningen, Ibstrup (det nuværende Jægersborg) for Kronprinscn. ² I Overensstemmelse hermed.

Naar han lader fiske paa de store Søer eller drage (Vaad), skal vore Bønder yde ham og medfølgende Folk frit [Hus]rum og Varme, og Bønderne skal yde ham sædvanlig Befordring med Fiskeriet . . . Han skal have Lov til engang om Vinteren under Isen at fiske og drage med Vintervaad paa Roskilde, Ringsted og andre Len, hvor store Søer er.

De Arbejder, der udkrævedes for at drive Ferskvandsfiskeriet i saa stort et Distrikt som Nordsjælland og da navnlig Damfiskeriet, fordrede en meget betydelig Betjening, hvortil kom Karle og Piger til Fremstilling og Vedligeholdelse af Fiskeredskaberne, til Transport af Fisken til Salgsstederne, særlig Kjøbenhavn, til Opsyn og Vagthold ved Damme med spisefærdige Fisk osv. osv., saa at de 120 Rdl. aarlig Løn til Fiskemesteren kun var at betragte som hans personlige Løn og langtfra kunde slaa til til det store Folkehold og andre store Driftsomkostninger. Ganske vist var det fastslaaet, at Fiskemesteren skulde have leveret af hver Gaard i Lenene en tospændig Vogn med Mandskab fire Dage hvert Aar, og til Fiskedrættene med Vaad paa Søerne skulde Amtmændene beordre et vist, betydeligt Antal Mænd og Karle, men alligevel sad Fiskeforpagteren i en bekostelig Bedrift.

Til Gengæld herfor havde han Ret til at sælge al den Fisk, han fangede eller opdrættede udover den, han skulde levere efter Kontrakten, men der kendes ingen Oplysning om, hvad det private Salg kunde indbringe. Til Tider kan Fiskeforpagteren aarlig have fisket og solgt 5000—8000 Stykker spisefærdige fire- og femaars Karper, altsaa 10,000—20,000 Pund af denne Fisk alene — at dømme efter Beholdningerne i Dammene. Saaledes fandtes der ved Fiskeriets Overgang til en ny Forpagter Aar 1700 en Beholdning af over 15,000 Spisekarper paa 4—6 Aar, der formentlig har vejet mindst 40,000 Pund. I en lignende Anled-

ning viste en Optælling 1769, at der alene i den saakaldte „Sønder Sø“ mellem Jægersborg og Gjentofte var omtrent 2000 spisefærdige Karper med en Vægt af over 6000 Pund.

Som alt foran nævnt spistes der ved de store Gæstebud hos alle Samfundsklasser meget betydelige Mængder fersk Fisk. Saaledes brugtes der 70 Retter Herrefisk til Beværtning af „Gallerie- og Borgerkvinderne“ ved Kronprins Christians Hylding 1655, og ved samme Tid brugtes der til den tapre og rige Rytterofficer, Frands Brockenhuus til Overgaard hans Bryllup tre Dage i Træk daglig 110 Retter, altsaa hver Dag omtrent 300 Pund, Herrefisk, der foræredes af Kongen. Men man ser ogsaa, at der baade til Borgernes og Bøndernes store Gilder, særlig ved Bryllupper, brugtes betydelige Mængder fersk Fisk, der maatte købes hos Egnens Fiskemester.

Foruden den almindelige Betegnelse saaogsaa mange „Retter“ Fisk træffes af og til ogsaa „en Maaltid Fisk“, hvorved almindeligt forstodes 6 „Retter“ — en sjælden Gang dog ogsaa 8 „Retter“ Fisk.

Den før omtalte Forfatter *N. P. Wiwel* siger, at i Ferskvandsfiskeriets Blomstringstid blev ethvert lille Vandhul i Nordsjælland benyttet til Fiskeavl. Dette er dog en stærk Overdrivelse, hvis der ved Fiskeavl forstaas systematisk Opdrætning og Udfiskning, thi kun i bestemte Damme og Smaasøer fandt dette Sted, medens man ved de øvrige, som benyttedes, nøjedes med efter Tid og Lejlighed at sætte Legefisk eller noget Fiskeyngel ud for saa en eller flere Gange om Aaret at trække Vaad deri.

I Fiskerisproget i gammel Tid skælnede man, som foran nævnt, navnlig mellem *Søer* og *Damme*, og Søerne inddelte man atter i „Hovedsøer“ som Arresø og Furesø, „middelmaadige“ som Isterød (Sjæl) Sø og Søndersø (nordvest for Ballerup) og endelig „Smaasøer“.

Dammene skulde egentlig være *kunstige* Smaasøer, som var fremkomne ved Opstemning af et Vanddrag, en Bæk eller lign. eller ligefrem ved Indpostning af Vand, og som kunde tømmes

efter Behag, blot ved at trække den saakaldte „Grundprop“ op. Men adskillige af de Vande, der i de jævnlig meget udførligt beskrevne Synsforretninger kaldes Smaasøer, er kun delvis fremkomne ved Opstemning af et Vanddrag og kan ogsaa kun delvis tørlægges. En saadan Sø er f. Eks. „Keelsø“, nu kaldet Kjeldsø, der strakte sig imellem Havreholm i Tikjøb Sogn og Villingerød i Esbønderup Sogn „med tvende Dæmninger: den ene nord for Villingerød, den anden i Villingerøds Mark mellem Villingerød og Esrom. Mens som disse Dæmninger med alle deres vidtløftige Tømmerværk for mange Aar [siden] er bleven øde, er Keelsø ikkun et lidet Vand, liggende ude midt i Engene, runden om med Morads, og kan endnu med „taagr“¹ og Smaaredskab fanges nogle Gjedder, Suder og Aborre. At tænke nogen Tid paa, at denne Keelsø skulde igen inddæmmes, var Synd, baade for det kostbare Arbejde og den mangfoldig Eng, som derved skulde gaa til Spilde, og for det tredie forventes der lidet eller intet derved — for hvilke Aarsager forrige Fiskmestre har holdt det for unyttigt at tænke paa Opdæmninger . . . “ Keelsø havde altsaa i tidligere Tid ved Opstemmen af Vanddraget haft langt større Omfang, end det havde Aar 1700 — endsige i vore Dage, da Søen næsten ganske er forsvunden.

I det hele taget synes der i en noget ældre Tid at have været flere Damme i Brug end i den her betragtede Periode, i hvilken Henseende Forholdene ved Knardrup, der senere vil blive omtalt, er ganske oplysende.

Det var ingenlunde Vandarealets Størrelse, der var afgørende for, om Benævnelsen skulde være „Dam“ eller „Sø“. Saaledes beskrives den ældgamle Fiskeplads „Store Æbelholt Dam“ henne ved Arresø 1718 som værende „over en Mil i Begreb“, altsaa i Omkreds, „og bestaar i bare Tuer og Morads, hvorudi er mange Alen Dynd“.

I Aaret 1682, efter at Fiskeforpagteren *Jørgen Meincke*, en

¹ Taagr var et mindre Vaad, navnlig bestemt til at fange Gjedder i.

Holstener, i Løbet af en halv Snes Aar havde arbejdet Fiskeriet godt op igen efter en Forfaldsperiode, siges der at være 14 Fiskedamme i Kronborg Amt og 16 i Frederiksborg Amt. I Københavns Amt var der Fiskedamme bl. a. ved Christiansholm (Klampenborg) og ved Jægersborg, hvilke alle blev drevne fra Jægersborg; endvidere ved Husum og Hjortespring vest for København. Ved Hørsholm var der flere og meget betydelige Fiskedamme. Umiddelbart udenfor Københavns Østerport laa et Fiskehus, der hørte til det kongelige Fiskeri, og herved fandtes der en hel Række Damme, der alene brugtes til midlertidige Opbevaringssteder for den Fisk, der skulde leveres eller sælges.

De fleste Damme laa i Grupper omkring Slottene og disses Ladegaarde, saaledes Kronborg Slot og Ladegaard, Frederiksborg Slot og Ladegaarde, Hørsholm, Jægersborg, Husumgaard, Jagtgaarden i Hjortespring osv. Dette laa ganske naturligt deri, at Ladegaardene fra ældgammel Tid hørte til, laa ved Slottene o. l. og forsynede den kongelige Hofholdning med en Del af de Masser af Spisevarer, der skulde til for at tilfredsstille det kongelige Følge, som ved længere Ophold gærne talte flere Hundrede Personer. Dog var der f. Eks. henne ved Sydøsthjørnet af Arre Sø en Gruppe Damme, Æbelholt Dammene, hvis Anlæg vel gaar helt tilbage til Klosters Tid; ved Græse var der Græsedammene, der rimeligvis har staaet i Forbindelse med den Ladegaard, som Herluf Trolle havde her og bortbyttede sammen med Hillerødsholm, og endelig var der ved Søsøm—Knardrup nogle store Damme og smaa Søer, som har hørt til det gamle Knardrup Kloster.

Man kan altsaa opstille som almindelig Regel, at den kunstige Fiskeavl i Damme overalt blev drevne eller var bleven oprettet ved de store Gaarde, særlig Kronens Ladegaarde.

Hver Dam, stor eller lille, havde sit Navn f. Eks. Store Æbelholt Dam, Lille Æbelholt Dam, Nederste Æbelholt Dam, Søsterbromølle Dam, Store og Lille Græsedam. Dammene paa Ladegaardsmarkerne ved Hillerød var f. Eks. Store Pæledam, Anden og Tredie Pæledam, Smerlingdam, Smørkildedam, Stubbedam,

Flødedam osv. osv. Ved Hammersholt var der ogsaa en Samling Damme. Af Damme ved Kronborg skal nævnes Øverste, Mellemste og Nederste Spillepengsdam, Vasterdam, Skovdam, Kobberdam.

Om *Søerne og Fiskeriet i disse* haves der mange, men kortfattede Udtalelser fra ældre og yngre Tid, og nogle Bemærkninger herom kunde muligvis have Interesse.

Aar 1700 i Maj. Maaned skulde en Kommission modtage hele det nordsjællandske Ferskvandsfiskeri fra salig Fiskmester *Jakob Nielsens* Enke og aflevere det til den nye Fiskmester *Caj Hartman*. Kommissionen bestod af Amtsforvalter paa Kronborg, *Jens Rostgaard*, samt Amtsforvalteren paa Hørsholm, *Jørgen Clemmensen*. Om *Jens Rostgaard* skal i Forbigaaende bemærkes, at han dengang var en Mand paa et halvt Hundrede Aar. Han havde i sin Ungdom tjent som Løjtnant i den Skaanske Krig, og kun et Par Maaneder efter denne Synsforretning skulde han for bestandig gøre sit Navn kendt og agtet ved paa den fortrinligste Maade at anføre Landstormen, da Karl den Tolvte gjorde Landgang ved Humlebæk ¹.

Om *Arre Sø* udtaler Kommissionen: Den er over en Mil lang og temmelig bred . . . „haver tvende temmelig store Vige ved Kregome og Vinderød. Er en stor Hovedsø, hvori fanges Gjedder, Aborre, Brasen, Flirer, Embter, Horker, Løyer, Aal og Skalle. Findes og derudi Karper, men kan ikke fanges uden at (ved et) Slumpende hvert sjette eller syvende Aar en eller to kan faas. En Del af Søen hører til Kronborg, en anden til Frederiksborg Amt, og Skilsmålet om Fiskedræfterne er omliggende Bønder bevidst. Ellers er Skellet: I den østre Ende i Pølle Aæn mellem Annisse og Nejede og i den vestre Ende mod Aæn, som gaar ned til Obere Mølle, dér som Amtets Skel fra Arresø til Stranden med Pæle afmærket. Frederiksborg Amts Bønder drager og fisker

¹ Fra Frederiksborg Amt 1910.

paa den Andel, som findes til Frederiksborg Amt, og Kronborg Amts, som altid af gammel Tid, ikkun paa deres Andel af Søen".¹

I „Esse“ (*Esrom*) Sø fanges der Gjedder, Aborre, Flire, Aal, Hork, Løjer og Skalle. Med Karper forholder det sig som ved Arre Sø. „Under Kronborg Amt hører fra yderste Haarsze Vang, som kaldes Curiceer Vang . . . tvært over fra Stænget mellem Østrups² og Endrups Marker til den yderste Stænge, som er imellem Curiceer Vang og Nøddebo Mark. Ved Steenholt's Vig har Brasen gemeenlig deres Leegeplads. Og enddog dette er en fiskerig Sø, saa fanges dog lidet derudi, formedelst Søen er ikke alene meget dyb, men endog ulige dyb. Det bedste Fiskeri er i Brasenleegen, naar de gaar ind i Nødebo Vig om Sommeren at leege, hvilken Vig er med Tremmeværk omsat af . . . Christian den Fjerde fra det ene Land til det andet, med en Indgang, hvilken Indgang, naar Fisken er indgaaen, med et Garn besættes, og paa slig Maade fanges undertiden en Del Brasen og Skalle, som ikke saa vel kan føres til Nytte, fordi Fiskene i slig Aars-tid bortdør. Fornævnte Tremmeværk er nu brøstfældig og Tid efter anden forgaar, behøves ej derpaa at anvende nogen Bekostning, efterdi et Garn eller Vaad, som kan foredrages, naar Fiskene er indgaaede, kan gøre det samme“.

I „Esseroms“ Aalekiste ved *Esseroms Mølle* er der godt Aalefang. I Aaen fanges undertiden Krebs.

Derefter beskrives en Række andre Søer. Bl. a. om *Horneby Sø* „i Tikjøb Sogn, mellem Horneby og Hornebæk“, bemærkes, at den giver smaa Brasen, Aborre, Suder, Skalle og Løjer, men ingen Gjedder. „Skallerne, som fanges udi denne Sø, er mesten alle Rudskaller, som er den bedste Art af ded Slags Fisk“. Om *Klare Sø* ved Teilstrup siges, at den kan ikke være i Fred for „allehaande Folk fra Helsingør og Soldater fra Kronborg, som angler derudi“. I *Dyre Sø* eller *Hjorte Sø*, liggende udi Fælleden

¹ Yderligere Oplysninger om Fiskeriet i Arre Sø findes i Forf. Afhandling „Om Frederiksværkegnen for 200 Aar siden“ i Aarsskriftet for 1911, Side 45 og følgende. ² Denne By blev nedlagt, da Fredensborg Slot opførtes.

i Tørvemoserne vest for Kronborg Ladegaard i Tikjøb Sogn, er der „et lidet Hul, dybt runden om, hvorfore meget Lifvahre (Kvæg) derudi omkommer . . .“ „*Store Gorre Sø*“, vest for „Gorre øde Slot“ har Gjedder, Aborre og smaa Brasen eller Flire, „som er saa elendig maufre, at de ikke er værd at bruge“. Der er ogsaa Skaller m. fl. Smaafisk. Søen er iøvrigt „tveeget delt, og findes [der] en snever Reveer, hvorigennem Fiskene fra den ene Part af Søen i den anden indgaar. Det bedste Fiskeri er med Ruser efter Gjedder i Legetiden i Marts Maaned. *Lille Gorre Sø*, sydøst for Slottet, og store *Gorre Sø* „eftergror Aar efter Aar, saa at snart derudi ikke kan drages. Og om Vinteren, naar stærk Vinter er, suurer Vandet, og Fiskene bortdør . . .“ Naar Fiskene saaledes om Vinteren bortdør, faar *Lille Gurre Sø* Besætning af sig selv igen fra *Store Gurre Sø*, da der er en Aa imellem dem.

Søholm Sø i Søholm By har Gjedder, smaa Aborret, Suder og andre Smaafisk. Bruges ogsaa at sætte Brasen i, da de bliver vel ved Magt; men nu paa en tyve Aars Tid Aar efter Aar er Vandet saaledes udtørret, at den for tre Aar siden var af sig selv næsten ganske tør. Dog synes det, at den med Tiden (nu muligt Hullerne i denne Tørre kan have stoppet sig noget) igen skulde samle til Vand, som var at ønske, fordi det er efter sin Storhed et meget godt Fiskevand. Og hvis den ej af sig selv kunde faa Vand nok, skulde man mene udi et Rendedrag uden Højsagger Vang ved en Dæmnings Anlæggelse at presse Vand i Søen.

Under „Hertzholms Gaards Fiskeri“ nævnes bl. a. ved *Isterød Sø*, at i denne bliver Brasenen kun „paa 3 eller højst 2 til en Ret“, og paa Grund af den ujævne Bund er Udbyttet ved Dragning meget forskelligt — „dog somme Tider godt“. *Birkerød Sø* er „et klart Vand og efter sin Storhed en god Sø“. I *Alle-rød Sø* er Fiskene „ganske maufre“, da Søen har Tørvemose og mager Grund.

Ved Omtalen af Søerne i Kjøbenhavns Amt nævnes bl. a., at *Fure Sø* er fra 70 til 120 Fod dyb. *Gjentoft Sø* skal være et

godt Fiskevand efter sin Størlighed. Vandet fra denne Sø har „sit Løb i de Damme, som ligger ved Jægersborg, saa og, naar overflødigt Vand er, løber det og til Emdrup Sø . . .“

De *Fiskeredskaber*, der brugtes i Søerne, var navnlig de vældige Vintervaad eller Hovedvaad, der kunde være mellem 500 og 600 Alen lange, „og dybe efter den gamle, sædvanlig Brug, med sin nødvendig Sæk m. m. Dernæst de saakaldte Jagtvaad, der brugtes i de middelstore og mindre Søer og kunde være paa 180 Alen „paa begge Arme“. Efter dem kom Damvaad eller Spaanvaad paa 90 Alens Længde; de tidligere omtalte „Taagr“ eller „Togger“ af 30—40 Alens Længde. Yderligere nævnes Raægarn, Bolakker, Stagevaad og en Mængde „Garn“, der var forskellige, alt eftersom de var bestemte til Fangst af Brasen, Aborre eller Skalle. Hertil kom et Antal forskellige Ruser, Kurve, „Kedzere“ m. m. Kroge eller Redskaber til Krogfiskeri omtales ikke i Fiskeriinventarierne, og det synes, som om det kun var Fisketyvene, der brugte „Angelfiskeri“.

Dammene laa dels enkeltvis ved en Bæk eller andet mindre Vand eller ogsaa to—tre Stykker sammen ned med Vanddraget. Somme af dem kunde være meget store, saaledes som Store Æbelholt Dam, Dammen ved Keelsø og „Øster Sø“ ved Søsum, hvilke har haft en Størrelse af mange Tønder Land. Disse tre Damme stammer dog fra en meget gammel Tid, og Kommissionen af 1700 udtaler, „At mange, mindre Damme er dygtigere og bedre til Fiskenes Fremvækst end en Del større, saasom det kommer mest an paa Bundens og Grundens Beskaffenhed, og

mange store Damme har en uduelig Bund af Tørvegrund og deslige, hvori Fiskene (fornemmelig Karper) ikke har den fornødne Fremvækst eller deri kan leve — altsaa kan man ofte ikke bedømme Besætningen efter Vandets Storhed“.

Dammene var omgivne af en stærk Dæmning, bestaaende af svært Tømmerværk med Risfletning og Jord, og paa langs igennem gik Grundrenden eller Grundgrøften, der nede ved den nederste Ende udvidede sig til den saakaldte Munk, hvori fandtes Grundproppen for det Hul, hvorigennem Vandet tømtes ud. Proppen var et stort Bjælkestykke, og der skulde et særligt Apparat (Tænger) til, naar Proppen skulde trækkes op. I Munken var der ofte et Hyttefad. Hyttefadene var gerne meget store, delte i flere Rum og lavede af svært Brædde- og Bjælkeværk. Som oftest havde Dammen Til- og Afløb gennem Trærender; men der fandtes ogsaa ofte Posteværk ved Dammene, for at man kunde hjælpe efter med Indpostning af Grundvand i den tørre Aarstid samt om Vinteren, naar Frostens standsede Tilløbet.

Det fremhæves ofte i de gamle Beretninger, at Dammenes Egnethed for Fiskeavl i det hele taget — ligesom Søernes — kunde være meget forskellig. Nogle var bedre til een Slags Fisk end til andre, og navnlig Karperne krævede bestemte Bundforhold for at leve og trives, medens derimod den anden egentlige Kulturfisk, Karudsen, kunde trives overalt. Det var naturligvis af største Vigtighed, at Dammen var saa dyb, at selv strænge Vintre ikke kunde skade Fisken, hvorved skal anføres, at af 12 Damme ved Hellebæk (under Kronborg Fiskeri) 1709 var kun 3, nemlig Bondedammen, Boeholm Dam i Teilstrup Vang og Kobberdammen saadanne „Hoveddamme, hvori Fisken om Vinteren kan leve til Fiskeriets Konservasjon og Fremvækst“, medens de øvrige 9 kun var „Leege- og Strækdamme, hvor Fisken ved strænge Vintre ej kan leve eller blive spisefærdige udi“. I det hele taget maatte der passes overordentlig paa Vinteren med at „vække“ Isen, d. v. s. hugge Vaager for at tilføre Fiskene frisk Luft og Sol samt med at sørge for, at Vandet ikke blev stillestaaende og surt.

Til dette sidste maatte man som nævnt bruge Posteværkerne, naar Bække og Væld bundfrøs.

Alt efter deres Beskaffenhed brugtes Dammene som „*Leegedamme*“ til Fremstilling af Karpe- og Karudselegen og tillige til „*Yngeldam*“ det første Aar. I „*Strækkedammene*“ tilbragte den unge Fisk sit andet Leveaar, hvorefter den gik det tredie, fjerde og femte Aar i *Sættedammene*, hvorefter den var spisefærdig og overførtes til „*Spisedammene*“. Desuden brugtes nogle af Dammene i Nærheden af de store Søer til deri midlertidig at hensætte den i Søerne fangede Fisk, indtil denne transporteredes hen i Damme ved det Sted, hvor Fisken skulde bruges.

Den store Kunst for Fiskemesteren og hans Medhjælper var naturligvis nøje at vide, hvilke Damme der var bedst egnet til de forskellige Arter og Aldere af Fisk, hvilke der havde „en ekstraordinær fed Grund og Bund“, som det hed, saa at Fisken kunde trives og hurtig naa den for Salg nødvendige Størrelse. Det var ogsaa af Vigtighed at vide, hvor stor „Besætning“ enhver Sættedam kunde ernære, om visse Damme var særlig udsat for „Skarnsmennesker“, Fisketyvene. Andre Fjender havde Fiskemesteren i de store Vadefugle saasom Hejrer og Storke, der kunde ødelægge meget, i Oddere, der særlig var slemme i de saakaldte Odderdamme ved Frederiksborg, i Gjedder, der vel lod Karperne i Fred men tog Karudser m. fl.

Blandt Dammene ved Frederiksborg omkring 1680 brugtes bl. a.: Liden Pæledam, Mønterdam, Goydam, Lille og Store Junkerdam, Lille Stendam og Kalsødam til Sættedamme og Spisedamme; Tikjøb Dam, Tinghusdam, Mellemsø Pæledam, Smørkildedam, Nye Køkkendam, og Frydenborgsdam til Legekarperne, medens Store Pæledam særlig brugtes til at holde Yngelen, altsaa det aller- yngste Trin, gaende i.

Som alt sagt foran, var Damfiskeriet det egentlige Kulturfiskeri, og man opdrættede kun Karper og Karudser.

Det meste *Arbejde* herved faldt om Efteraaret, i Oktober og November Maaned, da man tømte de Damme, som den unge

Fisk skulde tages ud af for at overføres til andre Damme og dér overgaa i en ny Kategori, eller som havde den voksne Fisk, der skulde overføres til de egentlige Spisedamme. Ved de større Damme, hvori der gik unge Fisk, maatte Udtapningen af Vandet ske med Varsomhed, lidt efter lidt, helst i Løbet af 2—3 Maaneder, for at Smaafisken kunde faa Tid til at følge med det vigende Vand og bane sig Vej gennem Græs, Siv og Tuer, „stikke sig gennem Grøden“, som det hed sig. Særlig ved Karpeynglen maatte dette nøje iagttages, da den „er af den Natur, at den ikke følger med Vandet, førend det kniber ad, at de ej kan berge sig længer, og da er det alt for silde tagen med slige smaa, der har ingen Kræfter at komme igennem, men bliver imellem Grøden og Dyndet“. Det oplyses ogsaa, at da det nye Afløb fra Arresø blev færdigt 1718, og Vandstanden hurtig sank, traadte de arbejdende Soldater Tusinder af unge Fisk ihjel paa Søbred- den, og Bønderne samlede Masser af ung Fisk op. I det hele taget maatte Damme med Yngel ikke tømmes, før de unge Fisk selv havde „den Vækst og de Kræfter“, at de kunde arbejde med og følge Vandet.

Der kunde være uhyre Masser i saadan en Yngledam, men Fiskemestrene synes altid at have haft Rede paa, hvormange Fisk der skulde være. Saaledes skulde der ved en Optælling være 100,000 Stykker Karpeyngel i „Røde Dam“ ved Strøgaard, og en Kommission konstaterede da, at der var 97,150, hvoraf Fiske- mesteren vilde henføre 81,200 til „Nederste Hjortelunde Dam“.

Paa en Tid, da Ferskvandskulturen maa betragtes som værende jævnt i Gang, holdtes der Legekarper i 6 Damme i Frederiksborg og Kronborg Amter med henholdsvis 51, 11, 51, 31, 31 og 31 i hver Dam. Det er næppe noget Tilfælde, at samtlige Antal af Karper ender med 1, men der kan ikke meddeles noget om, hvorfor det er saaledes. De til Legekarperne valgte Damme maa formentlig have opfyldt visse særlige Betingelser, for at Fisken skulde kaste Rognen. Som foran omtalt legede Brasenen i Es- rom Sø jo kun paa ganske bestemte Steder, ufravigelig Aar efter

Aar, og da Arresø's Vandstand sænkedes 1718, døde Masser af den forplantningsdygtige Fisk, fordi den efter Befolkningens Ud-sagn „ikke kunde slaa Rognen af sig“ paa de vante Steder inde ved Bredden.

Aar 1700 siges det, at *Praksis* ved Fiskerierne da *var*, at fra *Karpeleg* gik den unge Fisk over til at være „*Yngel*“ et Aar (ofte i samme Dam); derefter var den det andet Aar, efter at være bleven overflyttet i en ny Dam, „*Strækfisk*“, for saa i to-aars Alderen og med en Vægt af et halvt Pund at avancere til „*Sættekarpe*“. Den blev da, som fast „*Besætning*“, atter sat i en ny Dam og gik her 2—3 Aar, hvorefter den var „*Spisekarpe*“ og skulde veje mindst 3 Pund, medens den i treaars Alderen havde vejte 1 Pund.

Men iøvrigt forandrede Smagen sig jo noget med Tiderne. Til en Tid siges det, at man jævnt begynder at fiske ud af Sættedammene allerede i Fiskens tredje Aar og kun ganske sjældent, som en Kuriositet, lod Karperne blive over fem Aar. En anden Tid var det ret almindeligt, at man lod Karpen gaa ind i det sjette Aar ogsaa. Eet Aar forsikrer en forhenværende Fiskeforpagter, at det er sjældnere, at en femaars Karpe vejer tre Pund, thi, siger han, „naar de vejer 2 Pund Stykket, kan de aldrig med Billighed forlanges bedre, og gør da to Stykker til fire Pund en Herreret, som leveres til den kongelige Hofspisning . . .“. Kun i ganske særligt gunstige Damme, siger han videre, med fed Grund og Bund naar en femaars Karpe tre Punds Vægt. Her ved er dog at bemærke, at disse Udtalelser er en Slags Prokuratorindlæg i en Erstatningssag og derfor ikke behøver at tages for fuldgod Vare, og i Beregningerne over Beholdningernes Størrelse regnes fra Aar 1700 altid, at de store, voksne Karper vejer tre Pund.

Overflytningen af Karper fra Yngeldammene til Strækdammene og fra disse til Sættedammene kunde finde Sted over ret betydelige Afstande. Saaledes ses det, at det første har fundet Sted fra Damme ved Helsingør til Damme ved Hillerød, det andet,

med den samme Fisk paa det næste Stadium, fra Dammene ved Hillerød til Dammene ved Græse. Det oplyses ogsaa lejlighedsvis, at der blev ført betydelige Mængder af „Gryntlinger“ (Grundlinger) fra Anlægene ved Koldinghus til Anlægene ved Flensborg. Der nævnes ikke noget om, hvorledes Overførelsen fandt Sted.

En Maalestok for, hvor godt eller daarligt Kulturfiskeriet dengang blev drevet, maa vel være, hvor stor en Andel der udfiskedes af Dammene som spisefærdige af det Antal, der var sat deri, og herom haves der flere Opgivelser, der stemmer overens i, at *man* sjælden fik over *de to Trediedele igen* eller under Halvdelen, hvorved man gik ud fra det Antal Karper og Karudser, der var bleven udsat som Besætning ved det fyldte 2. Aar og derefter havde gaaet i Dammene tre Aar. Selvfølgelig regnedes der ikke med ekseptionelt ugunstige Forhold — saaledes de usædvanlig strenge Vintre 1655, 1657 og 1709, der ødelagde uhyre Masser af Fisk. Usædvanlig hede og tørre Somre kunde ogsaa være meget skadelige. For en umiddelbar Betragtning skulde det synes, som om det nævnte Udbytte var gunstigt; men det kan naturligvis kun særligt sagkyndige afgøre.

Amtsforvalter *Juhl* paa Kronborg, som i 12 Aar ogsaa havde været Fiskeforpagter, opsætter i 1729 en lille Beregning over *Udgift og Indtægt ved en lille Karpedam, Vasterdam*, som laa tæt ved Ladegaarden og paa dennes Mark, hvilken Dam han beder Kongen om at maatte faa overladt til Laans til et lille Karpehold. Han har hidtil intet andet Vand haft til Kreaturvanding, til Vask samt til at hensætte et lille Hyttefad i end denne Dam. Han vedlægger Overslag over, hvad der i denne Dam „kan sættes af Fisk til Fremvækst: Sætte Karper 500, Sætte Karudser 2000, hvoraf kan ventes efter tre Aars Forløb ved Dammens Udfiskning de to Trediedele deraf i det højeste — altsaa 333 og 1333 Stk., som kan ventes igen som spisefærdige. Hvilke kan beregnes i Penge: pr. Stk. Karpe 24 Skilling = 83 Rdl. 24 Sk.; pr. 100 af Karudserne 5 Rdl. = 66 Rdl. 48 Sk. og altsaa i tre Aar 149 Rdl. 72 Sk. eller aarlig 49 Rdl. 88 Sk. Men herfra gaar

følgende Bekostning: 1) Dammens Besætning pr. 100 Sættekarper 4 Rdl. = 20 Rdl., og Karudserne á 100 Stk. 1 Rdl. = 20 Rdl. 2) Dammens Udfiskning 2 Rdl. 3) Postværket og Rønderne at holde vedlige i 3 Aar 1 Rdl., saa at den aarlige Gevinst, naar ikke Fisken i strenge Vintre fryser ihjel, er 6 Rdl. 88 Skil.

Det er et sært Regnskab, *Juhl* her har opstillet, da han ikke nøjes med at trække de 40 Rdl. til Fiskebesætningen fra een Gang for alle, men trækker dem fra hvert af de tre Aar, og samtidig sætter han Udsalgsprisen betydeligt under den i Perioden sædvanlige. I Virkeligheden vilde Indtægten under normale Forhold blive betydelig højere end *Juhl* regnede den.

Af særlig Interesse er det naturligvis at vide, om Ferskvandsfiskeriet i gammel Tid betalte sig mer eller mindre godt. — Udgifterne var jo ret betydelige, og navnlig var Forpagtningsafgiften, der foran skønsomt er anslaaet til omkring 5000 Rdl. aarlig i Tiden ved 1650 eller maaske 35—40,000 Kr. i vore Penge, meget betydelig, uanset at den leveredes in natura, i Fisk. Foruden *Lorentz Juhls* ovenfor anførte Regnestykke, der, rigtig regnet, viser, at *Fiskeriet under normale Forhold maa have svaret sig særdeles godt*, viser ogsaa en Beregning fra samme Tid af en Kommission, der skulde overlevere Fiskeriet til *Juhls* Eftermand, Fiskemester *Schwermann*, at der maatte være Penge at tjene for paapasselige, flittige og energiske Folk, der forstod Faget — thi den grundigste Fagkundskab var absolut uundværlig.

Den nævnte Kommission regner, at 1000 Stkr. Karpeleg er højst 1 Rdl. værd eller omtrent $\frac{1}{10}$ Skilling pr. Stk.; men allerede den toaars Karpe regnedes dengang til en Pris af 8 Skill., en treaars til 12 Skill., en fireaars til 24 Skill. og en femaars til 2 Mark á 2 Mark 8 Skill., saa at man kan sige, at den i Fiskebeholdningen bundne Kapital kom til at bære gode Renter.

Tyve Aar tidligere beordredes den meget dygtige Fiskemester, *Caj Hartman*, til at indberette til Amtet, hvad han anslaar sit Indtægtstab til, naar han skal afgive fra Fiskeriet de Søer og Damme,

der driver „Kronborgs Hammermølle“, d. v. s. den senere Hellebæk Fabrik. Han gennemgaar derfor for hver enkelt af de 12 Damme, der er Tale om, hvad den bruges til m. m. Blandt andet: Der er for det første „En liden Dam ovenfor den øverste Mølle i Koehaugen, hvorfra Vandet løber ned til bemeldte øverste Hammermøllens Værker, hvilken Dam kan bruges til Karper og Karudser foruden Gjedder og Aborrer, som kommer derudi fra de andre ovenfor beliggende Vande. Dernæst er der Bondedammen, en Hoved Dam fanger [?] i Koehaugen ovenfor den ovenstaaende Dam; bruges til Karper og Karudser, foruden at derudi til Hofspisningen fiskes gode Gjedder og Aborrer. For det tredie Boeholm Dam, en fuldkommen stor Dam, er beliggende inden Teilstrup Vang; besættes med Karper og Karudser; giver og skønne Gjedder og Aborrer af sig selv“ osv. Af de 12 ialt beskrevne Damme giver de 9 deres Vand til den øverste Mølle, „som i gammel Tid kaldes Hamer Møllen“, og dernæst til den underste Mølle, „som kaldes Kongens Mølle“.

Angaaende hans Tab mener han, „kunde samme Regning gøres paa 5 Retter Herre Fisk daglig, som efter Hofstaksten aarlig, á 4 Mark Retten, beløber sig til 1216 Rdl. 4 Mark, i Henseende efter sidste Ordre af Dato $7\frac{1}{2}$ 1705, den Tid jeg fik Dammene i fuld Brug, aleneste af Omløbsvandet, som tilforn var henlagt til Jærnværket, er leveret daglig 2 Retter Herre- og 1 Ret gemen Fisk, hvorfor det ikke kan være ringere end som 5 Retter Herre Fisk om Dagen“.

Altsaa har Fiskepriserne netop paa dette Tidspunkt været usædvanlig høje, nemlig 4 Mark for en spisefærdig trepunds Karpe eller anden Herrefisk, hvad der næsten er det dobbelte af det sædvanlige. Den vigtigste Grund til den høje Pris er formentlig den, at den forudgaaende Vinter havde været ganske overordentlig stræng og havde ødelagt uhyre Masser af Fisk. Som det ses, kunde altsaa denne Samling af Damme levere Fisk for ikke faa Tusind Kroner.

Det er sikkert nok, at der altid var rigelig med Folk, der vilde

overtage Fiskeriet, hver Gang dette blev ledigt. Adskillige af dem lovede Guld og grønne Skove som Følge af deres Bestyrelse — men holdt kun daarligt deres Løfter. Paa den anden Side var der ogsaa adskillige Forpagtere, der bragte Fiskeriet godt fremad. *N. P. Wiwel* siger, at Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland var en stor og indbringende Forretning og nævner bl. a., at *Caj Hartman* blev en meget rig Mand derved. Direkte Vidnesbyrd om, at Fiskeforpagterne tjente mange Penge haves dog ikke, selv om det vides, at en af Christian den Fjerdes Fiskemestre, *Johan Bøgvad*, der boede i Hillerød, var en efter Tidens Forhold meget velstaaende Mand, og at ogsaa *Hartman* tjente gode Penge. Derimod forsikrer den flere Gange nævnte Amtsforvalter *Juhl*, at han satte Penge til paa Fiskeriet de 12 Aar, han havde det, og *Hans Rostgaard*, der ogsaa en Aarrække var Fiskeforpagter, beklager sig i høje Toner over, at han har ofret meget paa Fiskeriet, men sat Penge til derpaa. *Juhls* Angivelser synes at være rigtige; men om *Rostgaard* har Ret, kan være tvivlsomt, da han var af de Mennesker, der aldrig kan faa nok, aldrig bliver paa-skønnet nok. Han beklagede sig altid, var altid om sig og sva-rede i mange Henseender godt til den gængse Opfattelse af en af Datidens Ridefogder. At *Jørgen Jentzmer* lamenterede stærkt efter Krigen 1657—60, skyldtes Ødelæggelserne under Krigen, men ikke Fiskeriets Tilstand før Krigen. *Hartmans* Eftermand, *Friis*, gik ganske bag ad Dansen efter at have haft Fiskeriet nogle ganske faa Aar.

Af det tidligere fremstillede ses det, at en almindelig *Karpe* og *Karusedam* gjerne tømtes hvert tredie Aar, hvis man reg-nede Fisken for spisefærdig, naar den var 5 Aar gammel. Det skete dog ogsaa, at man først fiskede Dammen helt ud hvert fjerde eller femte Aar. Tømningen gik jo for sig om Efteraaret.

Derefter lod man Dammen ligge tør mindst Vinteren over og fryse godt igennem for dernæst om Foraaret at pløje eller grave Bunden og saa Græs deri, hvorpaa man atter lod den fylde sig med Vand. Det var dog ikke ualmindeligt, at en tømt Dam fik Lov at hvile i flere Aar, inden man atter tog den i Brug. Herved har man formentlig rettet sig efter Bundens mer eller mindre gode Beskaffenhed.

Det ligger nær at spørge: *hvad fodrede man disse store Mængder af Fisk med*, som gik i en saadan Dam? Efter alt, hvad der foreligger, maa Svaret blive, at Fisken ikke blev fodret, at den ikke fik anden Næring end den naturlige, den selv søgte sig paa Bunden eller i Vandet, og kun een eneste Gang ses der at være Tale om Fiskefoder, nemlig i *Jørgen Jentzmers* foran gennemgaaede Kontrakt 1653, hvori der nævnes, at hvad der fandtes af Fiskefoder blandt Beholdningerne i Fiskegaarden i Frederiksborg skulde leveres til *Jentzmer*. Angaaende dette Fodrings-spørgsmaal og andre dermed i Forbindelse staaende skal der her samlet anføres nogle meget interessante Bemærkninger, som fremsættes af den Kommission, der i Aaret 1700 skulde overlevere Fiskeriet til den ny Forpagter.

Det hedder her:

„Ved Dammenes Besætning er ellers efterfølgende at eftertænke:

I. Dammenes Besætning kan ej altid være lige [stor], saasom Besætningen maa rettes efter Fiskens Storhed, som deri skal forsettes, samt efter Dammenes Lejlighed og Hvile; thi en Dam, som ikke til sine rette Tider kan ligge tør, hvile og begro, kan ikke taale saa mange Fisk til Besætning som den, der hvert tredje, fjerde eller femte Aar kan ligge tør og begroes.

II. Det Tal af Fisk, som en Dam i Begyndelsen med bliver besat, er ikke igen at vente, saasom der gærne, formedelst Skade af Oddere, Fugle og andre Uheld, gemeenlig den tredje Part bliver borte — ja vel ofte mod den halve Part.

III. Hænder sig vel, ja ofte, at en Dam, hvis Besætning er næsten spisefærdig, ganske bortdør (fornemmelig Karper), og det formedelst strenge Vintre holder Vandet længe tillukt: at Sol og Vejr ikke kommer deri, samt at ingen Tilløb eller Fraløb i slig Tid er, som kan give Forfriskning, hvorover samt for den megen Slam og u-tidig Grøde, derudi findes, med altfor megen Dynd, Vandet bliver sur, og Karperne bortdør. Thi om der vel ved Tø Vejr undertiden falder Vandløb, saa er Sne-Vand Fiskene snart mere skadelig end nyttig. — Karudserne dør dog ikke gærne i noget Vand, hvorfor Fiskmesteren mest bruger saadanne Fiskevande til Karudser, om de er fri for Gjedder, og til at lade unge Karper, for at besætte andre Steder, strække sig udi om Sommeren, som dog er vidt fra ikke nær saa nyttig, som naar Dammen kunde tage sin rette Besætning og staa sin Tid ud. Og naar endelig saadanne Damme med Karudser tilsættes, eventyrer Fiskmesteren dog nogle Karper til Besætning“.

Til det kongelige Fiskeri hørte der to „*Fiskegaarde*“, hvoraf den ene laa ved Frederiksborg Slot, den anden, som nævnt, udenfor Kjøbenhavns Østerport, mellem Enden af Sortedamssø og Stranden. Disse Gaarde tjente som Bolig for Fiskemesteren og hans talrige Tyende, som Oplagssted for de store Mængder af Fiskeredskaber, og her var Stalde og Vognskure m. m. m. Man har flere Besigtelsesforretninger over disse Gaarde fra meget gammel Tid, saa at man let kan danne sig Begreb om det hele. Ved Fiskegaarden i Hillerød (Frederiksborg Slot) var der store Hyttefade i Slotssøen og nogle Fiskedamme, Spisedamme, „bag Fiskegaarden“. Ved Fiskegaarden ved Kjøbenhavn var der jo et anseeligt System af Fiskedamme, hvis Beliggenhed delvis kunde ses endnu ganske nær op imod vor Tid. Den vigtigste Vej fra Kjøbenhavn til Nordsjælland førte jo lige forbi denne Fiskegaard.

Dammene laa to og to lige overfor hinanden og strakte sig helt ned til Stranden. Det hele Anlæg var omgivet af en dyb, bred Grøft eller Grav. Alle disse Damme kunde tømmes helt ud, og de to nærmest ved Fiskegaarden og Vejen værende Damme var bestemt til Krebs og var beklædt med Brædder, for at Krebsene ikke skulde løbe deres Vej.

Vi skal dernæst gøre nogle Bemærkninger om de hidtil ikke nærmere omtalte Fiskerianlæg. Det er kortelig berørt foran, at der har været Ferskvandsfiskerianlæg ude ved *Søsum-Knardrup*. Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Amdtsraadsmedlem Jensen, Bjellekjær, hørte dette Anlæg til Marieklostret i Knardrup, der ved sin Stiftelse 1326 fik tillagt Puge Sø og Kirke Sø ved Knardrup, Østersø og Danisø. Ved Reformationen skænkede Kongen Klosterets Gods til Kjøbenhavns Universitet, og dette gjorde sig ogsaa Umage for at opretholde Fiskeriet i de fire Søer. De lærde Herrer var dog som Regel ikke synderlig praktiske som Godsejere og kunde daarlig se deres Fogder paa Fingrene, saa at de ikke fik ud af deres Godser, hvad der burde kunnet bringes ud deraf. De indkaldte en tysk Fisker, der skulde oplære Universitetets Fiskere i Kunsten, nu da Klosters gamle Beboere ikke mere kunde føre Tilsyn; men allerede 1561 bortbyttedes de fire Søer mod Damhussøen tæt vest for Kjøbenhavn. Herefter er Fiskeriet formentlig bleven dreven i Forbindelse med Fiskeriet i andre Søer og Damme der i Egnen — maaske sammen med Fiskeriet ved Gundsømagle, der tilhørte Kronen, og hvor der opdrættedes store Mængder af Fisk. Østersø ved Søsum er nu forlængst ganske tørlagt, men har i gammel Tid haft en meget betydelig Mængde Vand, der dog vistnok kunde tømmes fuldstændig ud, saa at Søen snarere maatte betegnes som en Fiskedam i den her brugte Betydning. Endnu veed gamle Folk der i Eg-

nen at fortælle om de Tider, da kongelige Betjente drev Fiskeriet i disse Damme og Søer under ivrig, men ulovlig Deltagelse af de stedlige Fiskeyndere.

Gaar vi fra Søerne og Dammene ved Søsum-Knardrup mod øst langs med og op med Værebro Aa, der fører Vandet fra disse Søer og Damme samt ogsaa fra Gundsømagleegnen ud i Roskilde Fjord, kommer vi til *Søndersø mellem Bringe og Lille Værløse*. Denne Sø regnedes i gammel Tid til de „middelmaadige“, hvad Størrelsen angaar, men den var dengang ligesom endnu i vore Dage et udmærket Fiskevand. Om denne Sø skriver i 1775 den daværende Fiskeforpagter i Kjøbenhavns Amt *Ib Jensen Pinvig* til Rentekammeret, at da han af Bekendtgørelser i Aviserne ser, at der skal holdes Auktion over den Rentekammeret forbeholdte „Halvdragnig“ paa Søndersø, som han iøvrigt har tilforpagtet sig, maa han fremsætte nogle Bemærkninger i den Anledning. Det siges i Bekendtgørelsen, at denne Halvdragnig [kun] kan foretages een Gang hvert Aar med de store Vaad, „hvilket og er efter de i min Kontrakt brugte Ord“. Men dette er saaledes at forstaa, siger han, at „naar paa Søen een Gang om Aaret er draget med stort Vaad, kan ej videre prætenderes, hvormed [dog] ingen kan være tjent, da Søen ikke paa een Gang med stort Vaad kan overfares“. Han vil derfor „foreslaa, at den, der berettiges til saadan Halvdragnig, maa med sit store Vaad een Gang om Aaret i klart Vande udi Søen fiske 4, 6 á 8 Dage i Rad, til Søen overalt een Gang med dette store Vaad er overfaret . . .“

Det var naturligvis af Hensyn til sig selv, at *Pinvig* var saa omhyggelig for at faa Fiskerettigheden klaret, og det blev ogsaa ham, der i en Række af de kommende Aar var Forpagter af *Kjøbenhavns Amts Fiskeri*. Dette nævnes ved den Lejlighed som bestaaende af følgende Grupper:

I. Fiskeriet i „*Sønder og Fuhr Søer*“, hvoraf Søndersø kostede 60 Rdl. aarlig Afgift, medens: Fure Sø, der dog ogsaa var meget fiskerig og 6—8 Gange saa stor som Søndersø, kun ko-

stede 40 Rdl. Dette Misforhold skyldtes naturligvis de vanskelige Udfiskningsforhold ved den meget dybe Fure Sø.

II. *Hjortesprings* Fiskeri med de 6 Damme: Rache-(Ragge)-dam i Ballerup Overdrev, Nysø paa Ballerup Mark, Hestehauge Dam, Syvendes Dam, Bøgebanke Dam og Skovdammen. De har alle Dæmning og Posteværk og giver 60 Rdl. aarlig Afgift.

III. *Dammene* (to) i *Ermelund*, der kun giver 10 Rdl. aarlig.

IV. Alt øvrigt Ferskvandsfiskeri i Kjøbenhavns Amt under ét, hvorfor der skal gives først 800 Rdl. aarlig, dernæst 900 Rdl.

Ved Landsbyen *Husum*, omtrent en Mil vest for Kjøbenhavn, var der nogle gamle Fiskedamme, der dog allerede omkring ved Aaret 1770 var stærkt i Forfald, da de havde maattet vige Pladsen for det forbedrede Agerbrug. Oprindeligt hørte dette lille Fiskeri til den gamle kongelige Gaard „Husumgaard“, som dog var bleven udstykket allerede en Del Aar tidligere. De her værende Damme var Boune Dam, Lille Køble Park, Humle Park og „de fire smaa Parker i Haugen, der i Mands Minde skal have manglet Dæmning og Posteværker. At anvende videre paa Husum Dammes Istandsættelse er ikke tilraadeligt, da de i sig selv er af ringe Importans, og Bønderne i Husum tager Skade paa deres Marker ved Fiskeriets Opstemmelse“. Nogle faa Aar efter siges det i en Beskrivelse af „Husum Fiskeri“, at der foruden de foran nævnte Damme „nok paa Husum Gade fandtes en liden Park tæt op til Humle Park“. Lille „Kogle“ Park og Humle Park har ikke i Mands Minde været brugt til Fiskeri, og det hedder om disse to Damme, at de ikke længere bør benyttes til Fiskeri, da de for det første ligger midt i den bedste Del af Byens Jord, og der, naar Vandet stemmes op til dem, vil medgaa en Del af den fedeste Engbund samt af Pløje- og Sædelandet — for det andet fordi sligt meget vilde „hindre Vandets Afløb saavel fra omkring beliggende jævnsiid Agerland, som navnlig fra en mellem Husum og Mørkhøj liggende slem og moradsig Mose¹, der nød-

¹ Det er Gungemose, som endnu i vore Dage er „slem og moradsig“.

vendig maa og bør udgraves, og hvormed Bønderne allerede har gjort Begyndelse, da Vandet fra samme [Mose] skal have sit Udløb gennem de „Siider“, hvor nævnte tvende Parker skal have været beliggende. Efter Byens Folks Sigende skal de to Damme ikke have været brugt til Fisk siden Gaarden blev nedlagt“.

Hvad der her siges om Fiskeriet i Husum i Forhold til Landbruget, sammenholdt med den foran nævnte Kommissionsudtalelse Aar 1700 om „Keelsø“ oppe ved Havreholm, er særdeles betegnende: det er Hensynet til det forbedrede Landbrug, der berøver Fiskeriet den ene Dam efter den anden og indskrænker Søerne til det mindst mulige, og de efterhaanden gunstige Vilkaar for Landbruget medfører tilsidst, at Fiskeriet saa godt som ganske gaar ind.

Det ogsaa tidligere berørte *Fiskeri ved Jægersborg* er et ganske godt Eksempel paa et lille, men dog komplet, kunstigt og naturligt Ferskvandsfiskeri. Det bestod omtrent 1750, da en Regimentsskriver *Dahl* forpagtede det af Rentekamret for en Tid af 12 Aar, af tre Søer: Gjentofte Sø, hvori fiskes med „Redskab“, Hundesø, „som ikke kan udløbe og derfor fiskes alene med Vaad“, og Springvandsdammen, der ogsaa udfiskes med Vaad. Gjentofte Sø og Springvandsdammen har de samme Fisk: Gjedde, Aborre, Brasen, Skalle, medens Hundesø har Gjedde, Aborre og Hork. Dammene er: Sønder Sø (mellem Jægersborg og Gjentofte), besættes med Karper og Karudser; Vandingsdammen, bruges alene til Legekarper og Karudser; Mørk Dam, bruges alene til Hyttefad for at sætte Spisefisk i; Hjorte Dam, bruges om Sommeren til Strækkefisk „i Henseende det er ikkun et fladt Vand og kan ikke betros Fisk om Vinteren“. Endvidere er der Graven om Jægersborg Slot, „saavidt den kan bruges dertil“.

„Disse Damme og Søer skal bruges paa den angivne Maade, hver til sit Brug, og maa ej besættes med anden Fisk til Præ-

judis for efterfølgende Forpagter. Dog at mærke, at Springvandsdammen, skønt den besættes med Karper og Karudser, dog ej maa afløbe, da den er Reservoir for Renderne og Pompevandet ved Jægersborg“.

En Overleveringsforretning til en ny Forpagter 1769 af dette lille Fiskeri ved Jægersborg viser, hvad der kunde gaa af Fisk selv i disse forholdsvis smaa Damme og Søer. I Løbet af 4 Dage tømte man Sønder sø, der jo var Sættedam, altsaa Opholdssted for de to- til femaarige Karper og Karudser, og vejede den optagne Fisk — Karperne dog kun for saa vidt de vejede mindst et Pund. Resultatet var følgende:

	Karper		Karudser		Gennemsnitsv. i Pd.	
	Antal	Vægt	Antal	Vægt	Karper	Karudser
1. Dag	552	1736	146	216	$3\frac{1}{7}$	$1\frac{1}{2}$
2. Dag	641	2000	192	285	$3\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{2}$
3. Dag	576	1870	79	104	$3\frac{1}{3}$	$1\frac{1}{3}$
4. Dag	191	573	55	76	$2\frac{2}{3}$	$1\frac{1}{3}$
Ialt	1960	6119	472	681		

Altsaa gik der i denne forholdsvis lille Sø eller Dam henved 7000 Pund Fisk, naar man alene regner de store med. Tallene for Gennemsnitsvægten viser, at da ogsaa den to- til fireaarige Fisk regnedes med, altsaa Fisk paa et og to Pund, maa der blandt de ældre Eksemplarer have været forholdsvis mange meget vægtige Fisk for at bringe Gennemsnitstallene saa højt op som til f. Eks. $3\frac{1}{3}$ Pund. Dagen efter tog man ud af Hjortedammen 2091 Karper, der vejede 1616 Pund, hvad der viser, at her har man haft de et til toaars Fisk. Atter den følgende Dag optaltes der ved Vandingsdammen 18,900 Sættekarper, altsaa toaars Fisk, og 6000 Stykker Yngel.

Nedenfor er givet en løselig *Oversigt over, hvad Slags Fisk*

der fandtes i nogle af de mere kendte Indsøer i Nordsjælland i Aaret 1700, saaledes som den gentagne Gange omtalte Kommission opgiver det i Indberetning til Kongen. Kommissionen har selvfølgelig ikke selv undersøgt Fiskebestanden, men har sine Oplysninger fra Fiskeforpagternes Folk samt fra de omboende Bønder, der jo p. G. a. deres Deltagelse i Fiskeriet var godt paa det rene med mange Fiskeriet vedrørende Forhold.

	Løjer	Karpe	Karudse	Brasen	Gjedde	Krebs	Aborre	Emte	Flire	Suder	Skalle	Rudskalle	Hork	Aal	Stint	Grundling
Arre Sø	Ja	Ja		Ja				Ja	Ja		Ja		Ja	Ja		
Esse Sø	Ja	Ja		Ja					Ja		Ja		Ja	Ja		
Keel Sø										Ja						
Nøborg Sø				?					Ja		Ja			Ja		
Lange Sø				Ja							Ja					
Horneby Sø	Ja			Ja						Ja	Ja	Ja				
Klare Sø																
Store Gurre Sø				Ja					Ja		Ja					
Lille Gurre Sø				Ja					Ja	Ja						
Søholm Sø				Ja						Ja			Ja			
Isterød Sø				Ja							Ja					
Birkerød Sø				Ja												
Utterslev Sø			Ja							Ja						
Farum Sø				Ja							Ja				Ja	
Fure Sø				Ja							Ja					
Gjentofte Sø				Ja							Ja					
Lyngby Sø				Ja							Ja					
Hunde Sø													Ja			
					Findes i alle Søer — uden nogen Undtagelse.		Findes i alle Søer — uden nogen Undtagelse.									
																Findes i de fleste Søer.

Fuldt ud paalidelig er Oversigten vel næppe og helt udtømmende er den vel ej heller. Man kan dog gaa ud fra som sikkert, at hvor det er angivet, at en Fiskeart fandtes i en Sø, der er det paalideligt nok; men derimod er det ikke saa sikkert, at

alle i en Sø værende Fiskearter virkelig er nævnt, og navnlig i de store og meget dybe Søer kan det have været vanskeligt nok at komme fuldt paa det rene med Fiskebestanden. Det ligger nær at antage, at en Samling Søer, der staar i Forbindelse med hverandre — som f. Eks. Bastrup Sø, Farum Sø, Fure Sø, Bagsværd Sø og Lyngby Sø — maa have samme Fiskebestand, men efter Kommissionens Opgivender synes dette dog ikke fuldtud at være Tilfældet.

Laksen nævnes ikke en eneste Gang; men dette stemmer overens med gentagne Udtalelser fra samme Tid angaaende Fiskeriet i Arre Aa, idet det siges, at i denne Aa og i Fjorden (Issefjord) har man aldrig fanget hverken „Lax eller Ørte“, skønt man dog skulde formene, at Forholdene iøvrigt var dertil.

Det ses af Oversigten, at Karper kun findes i Arre Sø og Esrom Sø, og — mærkeligt nok — kun ved disse to Søer samt ved Søborg Sø nævnes det, at der fanges Aal. — I mange af de iøvrigt opførte Søer findes der „adskillig smaa Fisk“ eller, som de kaldes: „Smaa Tøy“.

Som Afslutning skal der gives en mere *almindelig historisk Fremstilling* over Forhold vedrørende Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland i den her betragtede Tid, det vil sige omtrent fra 1650 til 1730.

Forud for *Jørgen Jentzmer* var de to Mænd *Johan Bøgvad* og *Hans Merchel* kongelige Bestyrere af Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland; men de var kongelige Embedsmænd og egentlige Fiskemestre, medens *Jentzmer* kun havde Titel som saadan, men ellers var Forpagter. Den nye titulære Fiskemester, *Jentzmer* altsaa, havde ikke ringe Modgang paa forskellig Maade, og naar han desuagtet synes at have klaret sig nogenlunde, maa Grunden have været den, at han var en dygtig og paapasselig Mand.

Det slemme Pestaar 1654, da Hoffet forlod Sjælland og flyttede over til Flensborg, og Forretningen iøvrigt gik daarligt, den strænge Vinter 1654—55 og den endnu strængere 1657—58 bragte ham store Tab. Det var jo stillet ham i Udsigt, at han om Vinteren skulde have Lov til at drage Vaad paa de store Søer ude i det øvrige Sjælland; men Lensmændene, der betragtede dette som Indgreb i deres lovlige Rettigheder, vilde ikke tillade ham det. Alligevel klagede *Jentzmer* ikke i Almindelighed over Tiderne, før Fjenderne kom paa Sjælland i Februar 1658 og hindrede ham i at passe sine Fiskedamme, som netop paa Grund af den eksempeløst haarde Vinter trængte særlig til omhyggelig Tilsyn og Pasning. Men værre blev det, da Svenskerne kom igen om Sommeren samme Aar og forblev paa Sjælland i henved to Aar, thi Svenskerne var meget lystne efter fersk Fisk. De tømte den ene Fiskedam efter den anden og spiste Fisken, men glemte at betale den — ja ødelagde ovenikøbet Dæmninger og Posteværker, dels for paa en nem Maade at faa fat i Fisken, dels ligefrem af Ødelæggelseslyst. Endelig var jo *Jentzmers* bedste Kunder, Københavnerne, indelukkede i deres Fæstning, og Pengemangel herskede der overalt. En af *Jentzmers* Karle berettede i et Forhør, at „sidste Rugsæd“, da han og en Bonde i Hammersholt, der ogsaa forklarede i Forhøret, var ude ved Mørkemosedam og Henckels Dam, saa de nogle svenske Ryttere i Færd med at grave Dammene ud, og Karlen blev greben af Rytterne, udplyndret og derefter jaget bort. Ved samme Tid forklarer nogle Bønder fra Græse, at omkring 1. Maj (1660) sendte den svenske Oberst *Galle* en Korporal ved Navn *Peiter Jørgensen* ud at tømme store Græse Dam, „og bekom [Korporalen] dog ingen af Fiskene den Tid, fordi han lod Vandet for hastig udløbe; men om otte Dage derefter fandt de [ø: Bønderne] Karper baade i Dammen saa og udenfor i Bøndernes Tørvegrave“. Den svenske Kommandant paa Frederiksborg Slot, *Frantz Horn*, „lod gaa Bud efter Fiskemesters Pige og lod hende sætte i Taarnet“, og saavel Fiskemesteren selv som hans Folk maatte udstaa megen

Trængsel, skønt de maatte slide og slæbe for Svenskerne, der til Slut, inden de forlod Landet, ødelagde af Fiskeredskaberne m. m. alt, hvad de kunde faa fat i.

Som Følge af alle disse Ulykker kunde *Jentzmer*, efter Freden 1660, ikke opfylde den ham ifølge Kontrakten paahvilende Forpligtelse til at aflevere Dammene i fuld Orden og med Besætning samt Fiskeredskaberne, og han protesterede højtidelig imod, at Kontrakten skulde kendes gyldig under disse særlige Forhold. Han gjorde gældende overfor Retten, at han maatte være „undskyldt“, da Ødelæggelserne skyldtes Aarsager, som han ikke havde været Herre over; han havde gjort, hvad han kunde, for at beskytte Kongens Ejendom.

Jentzmer døde inden Retssagens endelige Afslutning, men hans Enke og en Søn stred for hans Opfattelse. Endnu i 1660 var *Jentzmer* bleven dømt ved Frederiksborg Birketing til at opfylde sin Kontrakt til Punkt og Prikke, og fra samme Aar overgik Fiskeriet i Kronborg Amt til *Hans Rostgaard*, medens *Johan Funch* overtog det for Frederiksborg og Kjøbenhavns Amt. — Sagen var dog ikke afgjort hermed, thi Arvingerne protesterede mod Dommen og vedblev at samle Tingsvidner fra alle Kanter om Svenskernes Ødelæggelser.

I 1662 blev Sagen da henvist til Afgørelse ved „Hofretten“ — vel sagtens fordi *Jentzmer* jo paa en Maade havde hørt til i „Kongens Gaard“. I Juni samme Aar sattes da Hofretten paa Kjøbenhavns Slot „efter Kongelig Majestæts Villie og Rigsmarskens [*Kørbitz*] Befaling med Assessorerne: *Jakob Eilersen*, Slots-skriver, *Jochim Waltpurger*, Slotsfoged, *Johan Høyer*, Vinskænker, *Anders Nielsen*, Underskriver, *Bertel Møller*, Trompeter, *Martin Alsing*, Drabantfører og *Nicolaus Cotsenius*, Hofenspændiger. Dette var altsaa en virkelig „Gaardsret“, bestaaende af Betjente i „Kongens Gaard“. En mærkelig og malerisk Forsamling har de dannet, disse værdige, kongelige Betjente, der alle var modne, tildels ældre Mænd, og hvoraf de fleste var hædede og arrede Krigere fra langt tilbage i Christian den Fjerdes Regeringstid. Uvilkaarligt sammen-

ligner man dem i Tanken med Nutidens Hof- og Stadsret — hvilken Modsætning mellem nu og da!

Proceduren for Hofretten var langvarig nok, men endte med en delvis Frifindelse for Erstatningspligten.

Allerede 1662 afløstes *Johan Funch* af Slotsfoged paa Frederiksborg Slot *Peder Ibsen* som Fiskemester og Fiskeriforpagter, medens *Hans Rostgaard* beholdt Bestillingen i Kronborg Amt. I denne Periode synes Fiskeriet at være kommen fuldstændig i Forfald, thi i 1672 fremkommer Overhofmarskalken, Friherre *Winterfeldt*, med en dobbelt Indstilling: om Genoprettelse af et stort Stutteri paa Frederiksborg Store Ladegaard og Genrejsningen af Ferskvandsfiskeriet i de tre nordsjællandske Amter. Særlig i Kronborg og Frederiksborg Amter var Fiskeriet meget slet og ringe, ja der manglede endog ofte fersk Fisk ved Kongens Tafel, „fordi Fiskedammene ej bliver ret tagen iagt, eller de Fisk derudi sat, som Grunden er til og udkræver“.

Winterfeldt foreslaar, at der nedsættes en Kommission til at undersøge Forholdene og gøre Forslag om, hvorledes Fiskeriet igen kan bringes op. Til Hjælp ved Undersøgelsen og Forslagene anbefaler han en Holstener, *Heinrich Meincke*, som er kommen til Kjøbenhavn efter at have studeret og lært Ferskvandsfiskeriet samt „rejt derpaa i andre Lande saasom i sin Hjemstavn samt i Bøhmen og Schlesien“. De to sidst nævnte Lande er endnu den Dag idag Centrene for Fiskeavl, og navnlig opdrættes dør Størstedelen af den uhyre Mængde Karper, der spises om Vinteren, særlig ved Jul og Nytaar, over hele Tyskland.

Rentekamret, der fik *Winterfeldts* Forslag, hvormed fulgte et Forslag fra *Meincke* om Fiskeriet i Almindelighed samt om, hvilke Arbejder og Redskaber, der var mest praktisk, til Behandling, udtalte, at det ikke skønnede rettere, end at al Bortforpagtning af Fiskeriet var til Hans Majestæts Skade, da Forpagterne for en ringe Afgift kun er betænkt paa deres egen Fordel og „meste Tiden“ har fordærvet Fiskeriet. (Omtrent tyve Aar i Forvejen var man jo af den Anskuelse, at Bortforpagtning var det eneste

rigtige). *Meincke* kan, udtaler Rentekamret yderligere, i og for sig være dygtig nok, men han er for lidt kendt med de stedlige Forhold. Det foreslaar, at der nedsættes en Kommission til at undersøge Fiskeriets Tilstand i hele Danmark, og heri bør navnlig Rytterobersten *Friedr. v. Arenstorff* være med.

Det gik Kongen straks ind paa, og Kommissionen kom til at bestaa af Geheimeraad *Parsberg*, Stiftamtmand i Aalborg, og *Friedr. v. Arenstorff*, der netop i de samme Dage var avanceret til Generalmajor. *Arenstorff*, der var gift med den tidligere omtalte *Frands Brockenhuus'* Enke, ejede betydelige Godser og havde navnlig store Besiddelser ovre i Horns Herred (Svanholm, Overberg, Pagterold). Allerede i Slutningen af April samme Aar afgav Kommissionen Erklæring, men dennes Indhold kendes kun af et kort Referat i Rentekamrets Deliberationsprotokol. Det hedder heri, at Rentekamret „har fornemmet, at Fiskeriet meste Parten skal være øde, Dammene fordærvet og forvokset, og der kan ingen Vished faas om dem, der skal være besat nogenledes“.

Foruden *Meincke* meldte sig nu ogsaa Proviantforvalter paa Kronborg, *Rasmus Nielsen Hemmedrup*, en af *Hans Rostgaards* gode Venner, som Ansøger til Stillingen som Fiskemester i de to Len. Det synes dog, som om *Hemmedrup* kun har været en Straamand for *Rostgaard*, hvem man ikke vilde betro Bestillingen.

Meincke fremsatte yderligere Forslag om Fiskeriets Udvidelse ogsaa ved Indretning af nye Fiskedamme, hvad der skulde kunne ske uden Skade for Landbruget. For at spare Bønderne for det ikke ringe Arbejde ved Fiskeriet og Fiskekørsel tilbyder han at ville nøjes med, at hver Bonde arbejder paa Dammene to Dage før og to Dage efter Høst og stiller en Vogn een Dag. Hvis Kongen vilde gaa ind paa en 9-aarig Kontrakt og Bortforpagtning, vilde *Meincke* de første tre Aar nøjes med 900 Rdl. aarlig til Folkeløn og Redskaber i Stedet for de 1100 Rdl., som *Peder Ibsen* hidtil havde faaet — de følgende seks Aar med 800 Rdl., og han vilde endda forpligte sig til at levere bedre Karper og Karudser end tilforn var leveret. Vilde Hans Majestæt saa efter

de 9 Aars Forløb ikke forpagte Fiskeriet bort, forpligtede *Meincke* sig til, at der i Dammene skulde være en Beholdning af 1000 spisefærdige Karper, 1500 spisefærdige om et Aar, 2000 efter det andet Aar, 3000 efter det tredje samt 10,000 „Strich“, altsaa Strækfisk, i Alder mellem et og to Aar — ialt altsaa af Karper 17,500 Stykker. Af Karudser vilde han paa tilsvarende Maade levere 5000 spisefærdige, 7000 efter et, 8000 efter to, 30,000 efter tredje og fjerde Aar — ialt 50,000. Desuden skulde der i Dammene være almindelig Besætning af anden sædvanlig Fisk.

Da Konkurrencen med Medbejlerne til Bestillingen syntes at være skarp, tilbød *Meincke* yderligere, to Dage senere, at dersom han maatte faa de 1100 Rdl. aarlig, som *Peder Ibsen* havde haft, og som *Rasmus Hemmedrup* nu søger om, vilde han paa egen Bekostning paatage sig alle Reparationsarbejder paa Dammene.

Disse 1100 Rdl. viser Fiskeriets stærke Forfald i Sammenligning med Forholdene for 20 Aar siden, da *Jentzmer* kun fik 120 Rdl. aarlig og iøvrigt skulde klare sig med Indtægten af Overskudet af Fiskeriet. Og endda var det kun de sidste to Aar, at *Peder Ibsen* havde nøjedes med 1100 Rdl., da det udtrykkelig siges, at der i Aarene siden Krigen aarlig var anvendt endnu mere end de 1100 Rdl.

Hofmarskal *Winterfeldt* anbefalede *Meincke* paa det kraftigste som en Mand med megen Erfaring, da han havde været vidt omkring og set store Fiskerier. Kongen resolverede da i Maj 1673, at da *Meinckes* Forslag „er de profitabelste, er det bedst, han bruges dertil. Dog kan I se til, I hjælper den anden til en anden Lejlighed“. Altsaa fra Maj 1673 traadte *Meincke* til — i Overensstemmelse med hans Forslag for et Tidsrum af 9 Aar. I hans Bestalling hed det bl. a., at han skulde paase, at de kongelige Fiskerier blev rettelig brugt og Søerne ikke til Upligt brugt, Dammene i rette Tid afladt og igen „støffuit“ og med Fisk besat... At de Fisk, der bør forsættes, i rette Tid bliver forsat... Hvad Fisk, der ikke behøves til Hofholdningen og til Udspisningen (til det underordnede Hofpersonale), maatte han, ligesom det hidtil

havde været tilladt, sælge og afhænde. Hvad Fiskemesterens Stilling formelt og reelt angaar, maa denne nu og i en længere Fremtid nærmest betegnes som en Mellemting mellem Forpagtning og Embedsstilling. Han fik en ret betydelig Løn i Penge, men han havde jo ogsaa Andel i Udbyttet.

Meincke vilde naturligvis gerne ogsaa have Fiskeriet i Kronborg Amt og gik i det første Aarstid og satte en Del ondt for *Rostgaard*, idet han vilde bevise, at det kun var tilsyneladende, at Fiskeriet i Kronborg Amt var i en god Forfatning, og at Dammene i Virkeligheden ikke var saaledes forsynede med Fisk, som de burde være. Aaret efter (1674) erfarede Hofmarskallen gennem *Meincke*, at *Rostgaard* stik imod sin Kontrakt, der forbød Fremleje eller yderligere Bortforpagtning af Fiskeriet, havde forpagtet sit Fiskeri bort til *Rasmus Hemmedrup*. Dette har *Rostgaard* og *Hemmedrup* dog sandsynligvis ordnet paa Grundlag af det Paalæg, Kongen har givet Rentekamret om at skaffe *Hemmedrup* „en anden Lejlighed“.

Meincke synes at have været en særdeles dygtig Mand. Det lykkedes ham at drive Fiskeriet ganske overordentlig op, men Konjunkturerne, d. v. s. Fiskepriserne, synes ogsaa at have været ham særdeles gunstige, da han 1679 siger, at han beregner en Ret Herrefisk til Kronprinsens Taffel til en Pris af $3\frac{1}{2}$ Mark. Han nævner dette i Anledning af, at det var lovet ham, at han for udover Kontrakten at levere to Retter Fisk daglig til Kronprinsen, skulde have overladt Fiskehuset udenfor Kjøbenhavns Østerport, hvad han dog ikke fik — muligvis fordi dette Hus paa en Maade brugtes som Enkesæde for afdøde Fiskemestres Hustruer. Han naaede ogsaa omsider at forene alle tre Amters Fiskerier under sin Styrelse, men døde 1682, netop det Aar, da hans Kontrakt udløb. Da fandtes der 14 Fiskedamme i Kronborg Amt og 16 i Frederiksborg Amt, og en Optælling, da Fiskeriet overgik til hans Eftermand, viste, at Dammene ikke alene indeholdt, hvad han havde forpligtet sig til, men endog betydeligt mere.

Efter *Meincke* overtog *Jakob Nielsen* Bestillingen som Fiskemester. Han synes først at have været ansat under *Meincke* og har vel lært Haandværket af denne; men samtidig havde ogsaa den senere mangeaarige Fiskemester *Caj Hartman*, der vistnok ligesom *Meincke* var en Holstener, været ansat under *Meincke*, da *Hartman* 1709 erklærer at have forestaaet Fiskeriet i Frederiksborg Amt i 33 Aar, altsaa siden 1676.

Jakob Nielsen fik 1683 et Udestaaende med den hidsige og voldsomme, men meget dygtige Kommandant paa Kronborg, Generalmajor *Carl Hinrich von der Osten*, der beretter, at da Fiskeparken ved „Kongens Have her for Helsingør, kaldet Krov Dammen“, var udløbet og tør, og det der værende gamle Hyttefad ruineret, lod han, *Osten*, dette gøre istand og Dammen rydde, saa at der blev en Alen Vand. Da *Osten* plejede at have et Rum i dette Hyttefad til at sætte „en Ret Fisk“ i, og han netop fik en Del Fisk fra „en god Ven, som jeg straks vilde sætte derudi. Imidlertid, som jeg udskikket Fiskene, haffde den v-forskammede Essell *Jakob Fisker* ganske ruineret og sønderhugget Hyttefadet... hvorover alle mine Fisk er bleven omkommen og døde“. *Osten* vil nu tage en frygtelig Hævn over *Jakob Nielsen*.

Denne havde imidlertid ikke tøvet med at give sin Fremstilling af Sagen for Rentekamret eller rettere for Rentemester *von Stöcken*. Han havde, skriver han, ladet Dammen løbe tør for at lade den reparere og bevokse paany, og imedens var General *Osten* kommen og havde ladet den istandsætte uden at lade *Jakob Nielsen* noget vide derom, idet Generalen vilde bruge den til sin egen Nytte. *Jakob Nielsen* sætter nu sin Lid til Rentemesteren, der „nok tager mig og mine Folk i Beskærmelse, naar vi som tro Tjenere passer vor Dont. Gud straffe mig, om jeg ikke holder to Karle til her i Kronborg Amt at paase Fiskeriets Bevogtning imod Soldaterne“. *Jakob Nielsen* har sikkert ikke undladt at sende en Foræring af udsøgte Fisk til *von Stöcken*, der var uddannet i Administrationen i den Tid, da *Griffenfeldt* gav Tønden an, og *Stöcken* modtog gærne Foræring.

I 1698 fik den overordentlig dygtige og samvittighedsfulde Amtmand, *Johan Otto Raben*, udvirket, at Bønderne i Frederiksborg og Kronborg Amter mod en Afløsning i Penge blev fri for de besværlige Kørsler ved Fiskens Fremførsel til den kongelige Hofholdning, og Afløsningsbeløbet blev sat til 606 $\frac{2}{3}$ Rdl. til Fiskemesteren. *Raben* foretog personlig og i Overværelse af Amtsforvalterne og samtlige Sognefogder Udregningen og Repartitionen af det paa hans to Amter faldende Beløb. Kjøbenhavns Amts Bønder skulde udrede 100 Rdl. af Beløbet, hvad der indbragte *Raben* en ubehagelig Strid med Kongens Overkammerjunker, Amtmand *Knuth*, der ikke vilde gaa ind paa Afløsningen.

Efter *Jakob Nielsens* Død blev *Hartman* fra Foraaret 1700 Fiskemester for alle tre Amter. *Jakob Nielsens* Enke købte samtidig en Ejendom, der stødte umiddelbart op til Fiskegaarden ved Østerport, og hun forblev boende her i en Aarrække. Det var i Anledning af *Hartmans* Overtagelse af Bestillingen, at det flere Gange omtalte og meget indgaaende Syn over Fiskerierne foretoges samme Aar. Synsforretningen viste, at ogsaa *Jakob Nielsen* havde været en dygtig Fiskemester, thi han efterlod i Dammen ikke mindre end 15,000 spisefærdige Karper — altsaa en Vægt af over 40,000 Pund — og yngre Fisk i Forhold hertil. Iøvrigt skulde Kommissionen „beskrive og forklare, hvori samme Fiskerier bestaar i Søer, Damme, Aaer eller flydende Vande, Søparter m. m. og med hvad Slags Fisk, hvert Sted er besat og kan give af sig selv, samt berette om, hvor mange Damme eller nye Fiskerier, der er anlagt i Christian den Femtes Tid m. m.

Hartman siges jo at være bleven en „hovedrig“ Mand ved Fiskeriet, og han var jo ogsaa ved det i en Aarrække. Han boede paa Fiskegaarden i Hillerød. I hans Tid faldt den meget haarde Vinter 1708—09, da Fisken bortdøde i en Række Søer og Damme i de tre Amter, og ialt mente man, at der alene af Karper var død 60,000 Stykker som Følge af Frosten. Han kom i 1709 i Konflikt med Amtmand *Raben* om Fiskeriet i Slotsøen, som *Raben* vilde forbyde *Hartman*. *Raben* har sikkert

haft Retten paa sin Side, da *Hartman* slet ikke gør noget Forsøg paa at bevise sin formelle Ret dertil, og da det jo fra tidligere Tid var Skik, at Kongen forbeholdt sig selv Fiskeriet i Slotssøen. *Hartman* siger, at Fiskeriet i Slotssøen ikke kan undværes fra Hofspisningen, „saasom Slotssøen af gammel Tid til det høje Herskabs Fornøjelse med rare Fisk er bleven besat, som ingen anden Steds findes eller fanges kan, naar de udi Hast begæres. Tilmed ligger Hyttefadet udi samme Sø, at man Fisken, som derudi staar, baade Vinter og Sommer, naar de bliver svage, maa kastes udi Søen til at forfriske sig igen. Dammene i Lille Dyrehave er saa nær og bekvem, hvorfor de om Foraaret efter gammel Skik bliver besat med nogle spisefærdige Karper, som derfra ved varme Sommers Tider Tid efter anden føres levende i Hyttefadene til Hofspisningen“.

Hartman siger, at han har lidt betydelig Skade ved Pesten i Helsingør, idet de Regimenter, der besørgede Afspærringen af Byen, var slemme efter hans Fisk, og han var derhos afskaaren fra at sælge Fisk til Helsingør, hvor han ellers havde mange gode Kunder blandt de velstaaende Embedsmænd og Købmænd. Tillige var det i den Tid umuligt for ham at passe de Fiske-damme, der laa tæt op ad Byen.

Wiwel siger, at *Hartman* var Fiskemester indtil sin Død 1726, men det kan ikke være rigtigt, da han allerede 1711 blev afløst i Bestillingen af Fiskemester *Friis*, og efter *Friis* overtog den flere Gange omtalte Amtsforvalter *Juhl* det fra 1718 og havde det i 14 Aar.

I *Friis'* Tid faldt Russerhærens Ophold udenfor Kjøbenhavn, og *Friis* siger, at Russerne „brugte den Omgang“ at ødelægge Posteværker, Munke, Broer osv., og den ene Gang efter den anden ved Nattetid brød ind i Fiskegaarden ved Kjøbenhavn og røvede al den Fisk, som fandtes der. Men det var langt fra det eneste Uheld, der traf Fiskeriet i *Friis'* Tid. Han synes ikke rigtig at have forstaaet sig paa Haandværket, saa at der i 1717 maatte nedsættes en Kommission, bestaaende af de nærmest

boende Amtsforvaltere sammen med Fiskemesteren paa Gisselfeldt *Joh. Jak. Evens* til at foretage en grundig Undersøgelse af Fiskeriets Tilstand. Kommissionen skulde navnlig tælle Fiskebeholdningerne i Dammene, men herved lagde *Friis* dem alle mulige Hindringer i Vejen.

Efteraaret 1717 beretter Kommissionen, at den helst for længe siden vilde have været færdig med Optællingen af Fisken, „men det er vanskeligt at bringe paa god Manèr et vrangvilligt, egen-sindigt, selvraadigt og ondt Gemyt som *Friis'* til Føjelighed“, og han bryder sig ikke en Smule om Rentekamrets Ordre. *Friis* paa sin Side sparer heller ikke paa Krudtet, men beskylder de kommitterede for at være i Ledtog med nogle af Hofbetjentene, der efterstræber *Friis*, og de er alle i Komplot og Svogerskab sammen. Naar han ikke tømmer Dammene saa hurtigt, som Kommissionen ønsker det, er Grunden den, at han af Hensyn til Fisken ikke tør vove det saa sent paa Aaret, da de store Damme maa have to til tre Maaneder til Tømningen. — Efter en langvarig og haard Kamp og en Mængde Skriverier blev *Friis* afskediget (1718). Det kunde se ud til, som om fire københavnske Borgere i Fællesskab havde overtaget Fiskeriet en kort Periode mellem *Friis'* og *Juhls* Styrelse, men dette synes dog ikke at have været Tilfældet, thi *Juhl* udtaler 1729, da Fiskeriet skulde bortauktioneres igen, at han da havde haft det paa tolvte Aar. *Juhl* synes at have beholdt Fiskeriet endnu en Periode af tre Aar, thi først om Efteraaret 1732 gik det over til Fiskemester *Schwermann*. I en Kontrakt af 1723 var det bestemt, at *Juhl* ved Afleveringen til sin eventuelle Eftermand skulde have Godtgørelse for Fisken i Dammene saaledes, at han for en „trears Karpe“ fik 2 Mark, for en toars 24 Skilling og for en etaars 8 Skilling.

Opfattelsen af, hvad der skulde forstaas ved en „trears Karpe“ osv. gav nu Anledning til stærk Uenighed mellem *Juhl* paa den ene Side, *Schwermann* og den nedsatte Overleveringskommission, bestaaende af Overførster *Clodius* i Nærum og to andre Mænd

dér, paa den anden Side. *Juhl*, som vistnok kun har sat Penge til paa Fiskeriet, holdt sig til Kontraktens Ordlyd: en treaars Karpe var en Karpe paa tre Aar; men Modparten, der vel maatte indrømme, at Kontraktens Ordlyd gav *Juhl* Medhold, holdt for, at der i den foreliggende Sammenhæng maatte regnes fra Karpens Indsættelse i Sættedammen, og at altsaa efter sædvanlig Kutyme skulde en saakaldt treaars Karpe egentlig være 5 Aar.

Parterne var straks bleven uenige herom ved Optællingen Efteraaret 1732, men af Frygt for, at Fisken skulde fryse ihjel i de tomme Damme, medens de to Parter droges med hinanden, havde Kommissionen ikke turdet undlade foreløbig at modtage Beholdningerne. *Juhl* paastod, at en femaars Karpe sjælden vejede tre Pund, og at to Pund var det almindelige, hvad der ogsaa efter hans Mening stemmede overens med, at det var almindelig Skik at regne to femaars Karper til en Herreret paa 4 Pund. De andre derimod gik ud fra, at en femaars Karpe almindelig regnedes paa tre Pund, og de gjorde gældende, at det aldrig kunde have været Meningen ved Kontraktens Affattelse, at f. Eks. en to Aar gammel Karpe af et halvt Punds Vægt, og som skulde sættes i Sættedam og gaa der i tre Aar, skulde betales med 24 Skilling, hvad der paa den Tid var den almindelige Pris for en Karpe paa 4 Aar. Naar det erindres, hvad de Karper vejede, som i 1769 toges ud fra den lille Sønder sø ved Jægersborg, skulde man ikke synes, at *Juhl* kan have haft Ret i sin Paastand om de femaarige Karpers Vægt, men det er jo muligt, at netop denne lille Sø gav ekstraordinært store Fisk.

Iøvrigt var der ogsaa paa andre Punkter Uenighed mellem *Juhl* og *Schwermann*, men det var for intet at regne mod Striden om Karpernes Alder, hvor det drejede sig om flere tusind Rigsdaler.

Ferskvandsfiskeriet var en Kunst, et Haandværk, der krævede

overordentlig Indsigt og Erfaring, overordentlig stor Paapasselighed og til Tider strængt Arbejde af sine Udøvere; men under dygtig Ledelse har det sikkert givet betydelig Fortjeneste, naar ikke særlige Naturforhold traadte til og ødelagde Resultatet af Aars omhyggelige Arbejde. — Man har jo igen begyndt paa Ferskvandsfiskerianlæg, der dog tildels endnu synes at arbejde under ret vanskelige Vilkaar. Indsigten og Erfaringen hos Lederne kan jo komme efterhaanden, men det er vistnok vanskeligt i vore Dage at finde Medhjælpere, der viser den nødvendige Paapasselighed og vil yde det udkrævede Arbejde, og det er vistnok vanskeligere nu end tidligere at arbejde under saa store Forhold, som dengang Fiskeriet var slaet sammen i de tre Amter, der her særlig er betragtet.

Kilderne til foranstaaende Afhandling om Ferskvandsfiskeriet er næsten udelukkende hidtil utrykte og ubenyttede Dokumenter. De fleste findes i Rigsarkivet (i Kjøbenhavn), enkelte i Krigsministeriets Arkiv (sammesteds).

Af Dokumenterne i Rigsarkivet skal nævnes:

„Kjøbenhavns Amts Jordebogsregnsk. 1663—64“, hvori findes bl. a. Jentzmers Kontrakt af 1653 og Fiskeriinventariet foruden Processen imod ham.

„Breve vedkomm. Fiskeriernes Tilstand i Kjøbenh.s, Kronborgs og Frederiksborgs Amter 1662—98“.

Rentekamrets Deliberationsprotokol 1672—74.

„Breve vedkomm. Fiskerierne i Kjøbenh.s (m. fl.) Amter 1701—38“.

En Protokol „Inventar ofver Kongl. Maj:t Fischerier udi Kronborg (m. fl.) Amter, forfattet udj det Aar 1700“.

„Relation over Fiskeriets Beskaffenhed i Frederiksborg (m. fl.) Amter ifl. Ordre ²⁸/₉ 1716“.

En Pakke „Dokumenter vedkomm. Fiskerierne i Kbhvns. Amt m. m. 1675—1781“.

Frederiksværk Skolevæsen i ældre Tid

af

Carl Christensen.

DET ligger i Sagens Natur, at Frederiksværk Skolevæsen maa være af forholdsvis ny Dato. Før J. F. Classens Tid var der kun bygget 3 Huse, hvori der kan have været Beboelse, og Classen har sikkert virket paa Værket i adskillige Aar, inden der var blevet saa mange Beboere paa Værkets Grund, at der blev Trang for et selvstændigt Skolevæsen.

Nogen særlig Interesse for Skolevæsenet har Classen sandsynligvis ikke haft. Inspektør P. Falster, der ellers omhyggeligt optegner alt, hvad Classen har givet sig af med og interesseret sig for, har kun meget sparsomme Oplysninger om Stedets Skolevæsen. Han bemærker om Huset Nr. 72, der har ligget ved Siden af det gamle Bødkerværksted paa Markedspladsen, at der har været Skrive- og Regneskole, at der i Nr. 20 paa det vestlige Hjørne af Strandgade og Valseværksstræde har været Læse- og Skriveskole, og at der i 1793 var Læse- og Skriveskole i Nr. 21 paa Hjørnet af Strandgade og Allégade. Af Beskrivelsen til J. G. Wincklers Kort over Frederiksværk fremgaar det, at der allerede i 1786 var Læse- og Regneskole det sidstnævnte Sted. Deraf

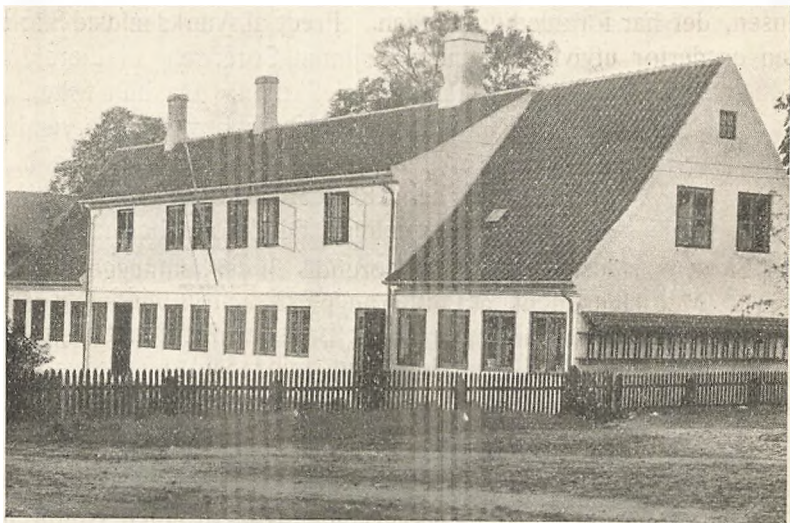
ser man, at Skolens Anbringelse de andre to Steder ligger forud for 1786. Endvidere synes det at fremgaa, at Navnene Skrive- og Regneskole, Læse- og Skriveskole og Læse- og Regneskole har været forskellige Betegnelser for det samme, og at de vel har udtalt, hvilke Opgaver Skolen har stillet sig; dog har der vel været undervist i Religion.

Angaaende Skolevæsenets Tilstand er det meget oplysende, hvad Inspektør E. P. Tscherning, Fader til Oberst A. F. Tscherning, ved sin Fratrædelse skriver den 1. Oktober 1830: „Skolevæsenet var aldeles forsømt i Classens Tid. Vel gaves her en Skole, men Lokalet var yderst slet, og Læreren endnu værre. Det var en uvidende drukken Person, som snarere var Børnenes Nar end deres Lærer, og som kun var slet aflagt.

Hassler indsaa denne væsentlige Fejl og afhjalp den ved at antage daværende Student, senere Løjtnant Sørensen¹ til Lærer og ved at lade bygge et nyt Lokale til Skolen. Da han følte, at Børn, der er bestemte til teknisk Arbejde, behøver Undervisning i flere Fag end Religion for at blive duelige Arbejdere, saa blev en Plan udarbejdet, hvorpaa han erholdt allerhøjeste Approbation, og til Skolens Bestyrelse bestemt en Direktion, bestaaende af Mænd, hvis personlige Interesse det var, at Børnene blev underviste efter Planen. Skolen stod under Bispens umiddelbare Inspektion. Det blev tillige paaset, at Børnene fra den tidlige Alder beskæftigedes med Haandgerning, hvorpaa Børnene ved Visitationen viste Hs. H. H. Biskop Balle saadanne Prøver, at han tog Skolen under sin særdeles Beskyttelse. Skolens Fond var 500 Rigsdaler, hvoraf 300 Rgdlr. blev bestemte for den antagne Lærer, som i Planen kaldtes Overlærer, fordi Hensigten var med Tiden at ansætte endnu en Underlærer. Ved Rigsbankpengenes Indførelse kunde Læreren ikke leve anstændigt af 300 Rgdlr. Direktionen tillagde ham derfor aarlig et Gratiale efter Omstændig-

¹ Ved Oprettelsen af Frederiksværks frivillige Korps blev han Løjtnant i dette.
C. C.

hederne, men holdt altid saa meget tilbage, at Skoleudgifterne kunde bestrides, og Kassen beholde et Overskud. Uagtet de bedste Attester fra Bisperne ved enhver Visitation blev dog i 1818, uden at Planen blev genkaldt, Skolens Bestyrelse forandret i Overensstemmelse med Landsbyskolernes og med Administrationens Indvilgning henlagt under Amtsdirektionen.¹ Ved denne Forandring fik Læreren alle 500 Rgdlr. i fast Løn. Kassefonden udtømt. Der fandtes intet til Skolens Reparation og aarlige Fornødenheder, og de gamle Læsebøger forsvandt efterhaanden. Indførelsen af den indbyrdes Undervisning har gavnet Skolen meget, men den er og bliver endnu en Landsbyskole.“

Frederiksværk gamle Skole.
(Nu Borgerforeningens Stiftelse).

Generalkrigskommissær Hassler døde i 1805, og en af ham foranlediget Plan skulde derfor være dateret fra et tidligere Tids-

¹ Samme Aar blev Nr. 85 i Skolegade indrettet til Skole, og Børnene fra den nuværende Markjord overførtes fra Brederød til Frederiksværk Skole. C. C.

punkt. I Arkiverne findes imidlertid ikke nogen saadan Plan, og i Fortegnelsen over de gennem danske Kancelli approberede ældre Skoleplaner findes den heller ikke. Da Frederiksværks Administrationsarkiv kun ufuldstændig er bevaret, idet saaledes alle Journalsager forud for 1811 mangler, er der en Mulighed for, at den er gaaet tabt. Der er dog større Sandsynlighed for, at den ældste approberede Plan er den, Frederik VI., der fra 1804 var Værkets Ejer, har underskrevet den 29. Marts 1808. Herimod taler, at Læreren ikke som af Tscherning angivet kaldes Overlærer. Imidlertid er der ingen Tvivl om, at det er denne Plan, der er i Kraft 1818, og selvfølgelig kan Tscherning lige saa godt have taget fejl paa det ene Punkt som paa det andet. Muligvis skal Tschernings Ord forstaas saaledes, at det er Løjtnant Sørensen, der har foranlediget Planen. Frederiksværks ældste Skoleplan er derfor utvivlsomt følgende:

R E G L E M E N T

for

FREDERIKSVÆRK SKOLE

I. Afdeling.

Om Skolens Hensigt og dertil hørende Undervisningsgenstande.

§ 1. Med Hensyn til, at Beboerne paa Frederiksværk for største Delen ønsker at anbringe deres Drengbørn ved Fabriksvæsenet, skal denne Skole have en dobbelt forenet Hensigt, nemlig baade være en Borger- og Haandværkerskole.

§ 2. Som Borgerskole skal derudi læres til muligste Fuldkommenhed alt, hvad ethvert Medlem af Staten er efter Landets almindelige Love forpligtet til at lære, og hvad desuden Kulturens Fremskridt har indført i de forbedrede Almueskoler, nemlig

- 1) Færdig og tydelig Læsning i Bog.
- 2) Den evangelisk-kristelige Religion og Moral efter de i Staten vedtagne og autoriserede Lærebøger.
- 3) Af Regning de 4 Species med hele og brudne Tal samt Re-

gula de tri, oplyst med og anvendt paa Eksempler, som tages af det daglige Liv.

4) Af Skrivning, saavidt at Lærlingerne paa egen Haand ortografisk rigtigt og med ret Interpunktion rent og læseligt kan nedskrive, hvad der dikteres dem, samt færdig læse enhver forskellig Skrift med danske og latinske Bogstaver, som forelægges dem.

5) Naturlære og Naturhistorie, efter de danske Lærebøger, hvilke Skolens Bestyrere finder passende til Skolens Øjemed.

6) Geografi, efter en passende Lærebog, som Direktionen efter Overlæg med Skolelæreren bestemmer, samt Globi og Landkort, som til Skolen anskaffes.

7) Den almindelige Verdens og Fædrelandets Historie, ligeledes efter de Bøger i vort Sprog, som Direktionen maatte finde bekvemme.

8) De første Grunde i Sproglæren.

§ 3. Som Haandværkerskole skal deri læres saa meget, som nødvendig udfordres til med Nytte at gaa ind i denne Bestemmelse, saasom

1) De simpleste og mest anvendelige Grundsætninger af Teknologien, Mekanik og Matematik, efter de Anvisninger, som Direktionen enten maatte finde passende til Hensigten i vort Sprog eller muligen selv med Tiden foranstalte udarbejdet, Værket og dets Børn til bedste.

2) Skulde Skolens Fond tillade det, da undervises Børnene ogsaa i fast Tegning efter opgivne Maal og Opmaaling og de første Grunde af Frihaandstegning med Blyant og Tusk efter Mønstre.

§ 4. Siden Undervisningen i alle disse Poster skal trakteres timevis i en bestemt Orden, saa vil ogsaa alle Værkets Børn kunne deltage deri. Med hvad i Særdeleshed de under § 2 anførte Poster angaar, da er alle Børn uden Undtagelse forpligtede til under Lovens Tvang og den Mulkt, som herefter anføres, at

møde daglig ved den offentlige Undervisning i samme, medmindre det ved de anstillede Overhørelser maatte erfares, at de har gjort lige Fremskridt med dem, der frekventerer den almindelige Skole. Hvad derimod de under § 3 anførte Poster angaar, da er alle Drengbørn pligtige under samme Tvang at bivaane de Timers Undervisning, som dertil bestemmes. Men ønsker nogen, at ogsaa deres Pigebørn maatte deltage i en eller anden af disse Undervisningsposter, bør de forlange det af Direktionen, som paa-ser, at de møder i den Orden og de Timer, som til Undervisningen fastsættes, under lige Mulkt for Forsømmelse.

§ 5. I de Ting, som efter ovenanførte kan og bør læres i den offentlige Skole, maa ingen af Beboerne paa Frederiksværk benytte de antagne Skolelæreres private Information. Ønsker derimod nogle at faa deres Børn undervist i andre Ting, som er udenfor den offentlige Skoles Hensigt, saasom lærde eller levende Sprog eller visse Grene af en og anden Videnskab, som enten aldeles ikke læres i Skolen eller ikke til den Fuldkommenhed og i den Udstrækning, der kunde ønskes, maa de nærmere derom forenes med Skolelæreren, som det er uforment dertil at anvende sine Fritimer, naar den offentlige Undervisnings Orden ej derved forsømmes og overtrædes.

§ 6. Skolen oprettes ene og udelukkende for og med Hensyn til Børnene paa Frederiksværk. Ingen udenfor dets Grænser maa derfor antages derved; dog undtages herfra de Drengbørn af Godset, som opholder sig daglig paa Værket, dels hos Mestrene og i Værkstederne for at lære et og andet Haandværk, dels i anden Tjeneste hos nogen af Værkets Beboere. Disse, om de ej har været til Konfirmation og befindes at staa tilbage i de Poster, som under § 2 er anførte, skal være forpligtede til i samme Orden og under samme Tvang som Frederiksværks øvrige Børn at søge Undervisning daglig i de Poster, hvori de staaar tilbage, og paa de Timer, da de gives.

§ 7. Det staaar enhver af Værkets Beboere frit for at holde

Huslærere til deres egne Børn, eller om de finder sig duelige dertil, at undervise dem selv hjemme, saa de kan i de offentlige Overhørelser bestaa med andre deres ligealdrende, som ideligen søger den almindelige Skole. Men i Overensstemmelse med de er-gangne kongelige Anordninger skal paa Frederiksværk som andenstedes alt Skolehold i de Ting, som læres i den almindelige Skole, og af andre end de ordentlige beskikkede Lærere strengelig være forbudt, hvormed bemeldte Direktion saavel i Almindelighed som enhver af dens Medlemmer i Særdeleshed bør have nøje Indseende og først advare baade dem, der holder slige ulovlige Skoler, og de Forældre, der betjener sig af samme, men dernæst, om Advarslen ej frugter, indstille dem for Præses til en passende Mulkt, der af Justitsbetjenten inddrives og af Bogholderen beregnes Skolekassen til bedste.

II. Afdeling.

Om Skole- og Undervisningsordenen.

§ 1. Indtil videre gives der baade Vinter og Sommer 6 Undervisningstimer daglig i de 5 første Søgnedage af Ugen, da Lørdag Formiddag anvendes dels til Repetition og dels til Syngeøvelser; men for Lysningen og andre Bekvemmeligheders Skyld inddeles Aaret i Sommer- og Vinterhalvaaret. I første, fra Begyndelsen af Maj til Slutningen af Oktober Maaned, bliver 3 Formiddagslæsetimer fra Kl. 8 til 11 og 3 Eftermiddagstimer fra Kl. 2 til 5. I sidste derimod, fra Begyndelsen af Novbr. til Udgangen af April, gives 4 Læsetimer om Formiddagen, nemlig fra Kl. 8 til 12, og 2 om Eftermiddagen fra Kl. 1 $\frac{1}{2}$ til 3 $\frac{1}{2}$.

§ 2. Med Hensyn til disse Undervisningstimer inddeles alle skolepligtige Børn paa Frederiksværk udi 3 Klasser. Til første Klasse hører de Børn, som

1) I Læsning begynder med at kende Bogstaver, stave, lægge sammen og renlæse, først ved Hjælp af en dertil indrettet Læsetavle og dernæst i de til Øjemedet anvendte Abc'er. Men allerede i denne Klasse maa dog begyndes med at øve ikke min-

dre Hukommelsen end Forstandsevnen, den sidste ved katekiske Samtaler over det Stykke, som igennemlæses, den første ved lærerige Sentenser, som enten findes i det læste eller passer med Indholdet deraf. Disse opsiger Læreren nogle Gange, lader Børnene dernæst vekselvis gentage dem, udvikler, om noget deri skulde være ufatteligt, og endelig næste Gang undersøger, hvorvidt de erindres.

2) I Skrivning øves denne Klasse med at efterskrive paa Haandtavler de paa Skoletavlen for dem opsatte krumme og lige, vertikale og horisontale Linier med deraf dannede Bogstavfigurer, indtil de med Pen og Blæk kan skrive alle Bogstaverne tydelig efter Linier.

3) I Regning lærer disse Børn at kende og skrive Tal samt faar Begreb om Taltegnenes Udtryk i den Klasse, hvori de staar, indtil de har lært det, man kalder Numeratio.

Til anden Klasse hører de Børn, som

1) I Læsning øves indtil Færdighed i at læse inden i dels de Læsebøger af blandet Indhold, som Direktionen vedtager, og som i en vis Orden, saasom først Læsebog Nr. 1, dernæst Læsebog Nr. 2 osv., stykkevis gennemlæses, dels de Lærebøger, fornemmelig Religionens, hvilke de siden skal lære udenad. Af disse foresættes nogle af de korteste og fatteligste, saavel dogmatiske som moralske Sætninger med tilhørende Skriftsprog til Hukommelsesøvelse fra en Time til en anden, ligesom og alt, hvad Børnene læser indeni, kateketisk gennemgaas med dem til Forstandsøvelse.

2) I Skrivning begynder denne Klasses Børn med at skrive Sammenskrift, først enkelte Ord, dernæst hele Linier, indtil de kan skrive rent og læseligt, saavel efter kortere og længere Forskrifter som efter foresatte Stykker af trykte Bøger. De tilholdes at have ordentlige, indsyede Skrivebøger, hvilke de til Øvelse i Skriftlæsning omdeler imellem sig, saa den ene tydelig oplæser, hvad

den anden har skrevet, og derhos bemærker hos hinanden de begaaede Skrivefejl.

3) I Regning lærer denne Klasses Børn de saakaldte 4 Specier i ubenævnte og benævnte Tal. Naar dette Regningskursus anden Gang gennemgaas, maa Børnene nedskrive i dertil indrettede Bøger Regler for Regningen tillige med nogle Eksempler.

4) For alle Dreng- og Pigebørn, hvis Forældre eller foresatte maatte have forlangt det, gives Tirsdag og Torsdag i alle Timerne Undervisning i Geografi og Historie, Naturlære og den teknologiske Naturhistorie efter mindre Kursus eller Lærebøger.

Til tredie og øverste Klasse hører endelig de Børn, som har Færdighed i at læse i Bog og Skrift, øvede Forstands- og Hukommelsesevner samt fornødent Forraad af Forkundskaber til at begynde med de vanskeligere Øvelser og arbejde paa egen Haand, altsaa

1) I Læsning lære udenad de for ethvert Kundskabsfag, dog fornemmelig Religion og Moral, anordnede og antagne Lærebøger, hvoraf visse Pensa, afmaalte efter enhvers Nemme og Begreb, foresættes den ene Time og opsiges udenad i den følgende, naar den Undervisningsgenstand foretages. Men for at Børnene ej skal lære noget udenad, som de ikke forstaar, bør de først gennemlæse for Læreren den Lektie indeni, som foresættes dem, da han forklarer dem de Ord og Begreber i samme, hvilke han formoder, de ej tilbørligen kan fatte, samt ved Overhørelsen i den næste Time kateketisk undersøger, om og hvorvidt de har fattet samme.

2) I Skrivning øves denne Klasse med at skrive paa egen Haand, dels hvad Læreren dikterer, dels hvad de selv ved om og tænker over en og anden Opgave i forskellige Materier, som forelægges dem. Under disse Øvelser meddeles lejlighedsvis de Regler af Sproglæren, hvilke maa kendes for at kunne skrive og interpunkttere ortografisk rigtigt. Tillige fortsættes Skriftlæsningsøvelserne paa samme Maade, som ved anden Klasse er anmær-

ket, hvorved end maa gives Lejlighed til at oplyse de fulgte eller overtraadte grammatikalske Regler.

3) I Regning lærer denne Klasses Børn de 4 Regningsarter med Brøk samt Proportionalregningen eller Regula de tri baade i ret og omvendt Orden [recta et inversa] saavel med hele som brudne Tal.

4) I denne Klasse gives endelig en udførligere Undervisning i de udi første Afdeling § 3 benævnte Poster, og bestemmes hertil denne Klasses Læsetimer to Dage ugentlig, nemlig den ene Dags Læsetimer hver Uge til teknologiske, mekaniske og matematiske Øvelser, som de, der har for Frederiksværk og dets Beboere mest lokal Interesse, den anden Dags hver anden Uge til Naturlære og Naturhistorie, men hver anden Uge til Geografi og almindelig Verdens- og Fædrelandshistorie.

§ 3. Til de antagne 6 Læsetimer paa hver af de 5 første Søndage i Ugen ordnes under den ene Lærer Børnenes Undervisningstid saaledes: Tredie og øverste Klasses Børn faar hele Aaret igennem de to første Formiddagstimer fra Kl. 8 til 10, anden Klasses derimod de to sidste Eftermiddagstimer fra Kl. 3 til 5 i Sommer- og fra Kl. $1\frac{1}{2}$ til $3\frac{1}{2}$ i Vinterhalvaaret. Men første Klasse faar i Sommerhalvaaret een Formiddagstime fra Kl. 10 til 11 og een Eftermiddagstime fra Kl. 2 til 3, derimod i Vinterhalvaaret de to samlede Formiddagstimer fra Kl. 10 til 12. Timerne fordeles igen til de forskellige Arter af Kundskaber og Øvelser, hvori enhver Klasses Børn især undervises. Herover forfattes ved Begyndelsen af ethvert Halvaar en Undervisningsliste, som viser, hvad enhver Klasse dag- og timevis ugentlig skal øves i. Til denne giver Skolelæreren Udkastet, og efter at den af Direktionen er approberet, anbringes den paa et Sted i Skolestuen til alles Eftersyn indtil Halvaarets Udgang, da den henlægges og forvares i Skolens Arkiv.

§ 4. Siden alle de Børn, som hører til en Hovedklasse, ej har gjort eller kan gøre lige Fremgang, saa har Læreren, der

bedst kender deres forskellige Evner og Dueligheder, Frihed til at ordne dem i flere Underafdelinger eller Parter, efter som de bedst kan følges ad i de for Klassen bestemte Øvelser, og han bedst kan undervise flere paa en Gang. Men til hvilken Afdeling i Klassen Barnet end regnes, maa det idelig i sin Afdeling have sin faste, ufravigelige Plads under sit visse Nummer, som det ingen Tid maa paa egen Haand ombytte med en anden. Kun Læreren har Frihed til, naar han finder det fornødent, at flytte Børnene op eller ned, efter som de enten ved fortrinlig Flid eller uforbøderlig Forsømmelse gør sig fortjente dertil. Men fra en Hovedklasse til en anden sker ikkun Forflyttelse ved de halvårlige Overhørelser, da Direktionen i den Hensigt forsamles.

§ 5. Intet Barn maa tages i Skolen, førend det har fyldt det 5. Aar; men fra det 6. Aar af er alle Børn pligtige til at søge Skolen, indtil de bliver konfirmerede, og skal de end tidligere kunne erholde det Maal af Kundskaber og Øvelser, hvilket Skolen efter sin Hensigt kan meddele, bør de dog vedblive at bivaane de ugentlige Repetitionstimer. Hertil anvendes af Lørdagen de to første Formiddagstimer hele Aaret igennem fra Kl. 8 til 10. I disse Timer afveksler Læreren snart med et, snart med et andet Slags Kundskabers og Øvelsers Igentagelser, ligesom han finder det fornødent og af mere eller mindre Vigtighed og Vanskelighed for Børnene at beholde i Hukommelsen; dog maa de lærte Pensa af Religion og Moral ideligst repeteres, og for at forekomme, at Børn, der har opnaaet den anordningsmæssige Alder, ej med umodne Kundskaber skal blive konfirmerede og derved forlade Skolen for tidlig, fastsættes det herved, at intet Skolebarn maa konfirmeres, førend det forsvarligen af Direktionen findes øvet i Skolelærdommen.

§ 6. Til Syngøvelser — ifald Skolelæreren findes duelig dertil — anvender han af de øvrige Lørdagens Formiddagstimer saa meget, som han tror at være fornødent, ligesom det og overlades til ham selv at vælge Sangens Genstand, Salmer eller andre

gode og almindelig yndede Folkesange, der har til Hensigt at udbrede sunde og gode Grundsætninger og sand Moralitet. De Børn, hos hvilke han finder Naturanlæg til at synge, skal og være forpligtede til at møde ved disse Øvelser under samme Straf som ved Læsetimernes Forsømmelse.

§ 7. Vel er Børnene, fra de har fyldt det 6. Aar, pligtige til at søge Skolen daglig; men da det maatte forstyrre al stadig Orden i Skolens Gang og idelig afbryde de begyndte Kursus, om til alle Tider nu en, nu en anden maatte efter eget Godtfindende begynde sin Skolegang, saa fastsættes, at ikkun hvert Halvaar antages Børn til Skolegangs Begyndelse, da det ved de anstillende Overhørelser kan erfares, til hvilken Klasse og Underafdeling i Klassen de nye ankomne kan regnes og faa den Plads, hvor de bekvæmst kan tage Del med de andre Børn i et Slags Undervisning.

§ 8. Endskönt det forudsættes, at de Lærere, som antages til denne Skole, ej alene selv maa kende og være øvede i den ved slige Skoler nu brugelige Læremetode, men og velvilligen vil modtage og følge saavel Direktionens Vejledning i Almindelighed som i Særdeleshed Sognepræstens, hvad Religionen og Moralen angaar, saa at i den Henseende intet videre foreskrives, end hvad allerede under § 2 findes anført, vedføjes dog endnu, hvad Skolens indvortes Gang og Orden angaar, følgende Bestemmelser:

1) Skoletidens Begyndelse tilkendes gives baade Formiddag og Eftermiddag $\frac{1}{4}$ Time i Forvejen med Værkets Klokke ¹, hvorfor og alle de Børn, som hører til en Klasse, maa være samlede til det bestemte Klokkeslæt, da Skoledøren lukkes, og ingen derefter indlades, førend Klassens Undervisning er ude. De, der kommer for sildig og altsaa ej indlades, bliver antegnede og straffede lige saa fuldt, som om de forsætlig havde forsømt deres Time.

¹ Den er nu Kirkeklokke i Frederiksværk.

2) Skolen begynder og ender med Guds Paakaldelse under Bøn og Sang; thi da øverste Klasse altid har de første Formiddagstimer, og anden Klasse de sidste Eftermiddagstimer, saa kan det og haabes, at alle den førstes og en Del af den sidstes Børn forstaar, hvad der læses eller synges, og af Hjertet kan deltage deri. Men foruden denne daglige Bøn og Sang anbefales Læreren, for at vække og vedligeholde religiøse Følelser, at have, saa ofte Religion og Moral forhandles, en kort Salme eller et udsøgt Vers af den evangelisk-kristelige Salmebog, passende med den Materie, hvorom der læses, ved Haanden og straks, naar Læsningen i den Materie sluttes, istemme Sungen med Børnene. Ved denne Lejlighed kan og Børnene bekvemmelig øves i at oplede Salmen selv, ligesom det og vilde være passende at foresætte dem den undertiden til Hukommelsesøvelse. Skulde Læreren ej selv kunne synge nogenledes musikalsk rigtigt, vælger han et af de Børn, der maatte kunne det, til Forsanger, eller han blot deklamerer Salmen med Værdighed og Højtidelighed.

3) Læreren bør saavidt muligt være til Stede i Skolestuen fra den Tid, Børnene begynder at samles, indtil de forlader den, og uagtet han tillader anstændig Munterhed samt korte Mellemlum efter Tankernes Anstrengelse og imellem forskellige Øvelser til Opmuntring, maa han dog ej taale nogen Uorden enten af uhøviske fornærmelige Ord, eller at Børnene forlader deres Plads for at springe om i Skolestuen — eller gaar samlede ud paa Naturens Vegne, allermindst Børn af forskellige Køn — eller mishandler forsætlig deres egne eller Skolens Bøger, Tavler, Linealer, Blækhorn etc., eller kommer i og forlader Skolen flokkelvis, men ved Ankomsten dertil, om de er flere, gaar een for een og hvert Køn for sig, ind til sin bestemte Plads. Ligeledes ved Bortgangen først Dreng- og dernæst Pigebørnene, een efter een forlader sin Plads og Skolen, med et lidet Ophold mellem hvert Køn. Ogsaa bør ethvert Køn i Skolen have sin Plads for sig selv, det ene afsondret fra det andet, og da kun een Klasses Børn er til Stede samlede, vil og ethvert Barn kunne have saa

tilstrækkeligt Rum, at det ene bør ej engang røre, endsige trykke og hindre det andet under Øvelserne.

4) Det maa nøje paases, at Børnene indfinder sig rene paa Legeme og Klæder, og intet Barn, som er behæftet med Udslæt eller smitsom Sygdom, maa tilstedes Adgang i Skolen; men hermed forholdes efter § 13 i det provisoriske Reglement for Almueskolevæsenet paa Landet af 10. Oktbr. 1806.

5) Til at holde Orden med Bøger og andre Ting, som tilhører eller bestandigen bruges i Skolen, saasom til at omdele Læsebøger, Haandtavler, Passere, Linealer etc. og igen forvare hvert Stykke paa sit Sted i rette Orden, saa at intet i Skolen ligger til Uryddelighed, vælger Læreren i hver Klasse af enhver Underafdeling et af de forstandigste, ordentligste og sædeligste Drengébørn. Disse har altid den øverste Plads i Afdelingen og under Navn af Klassens Forstandere beklæder denne Hæderspost, indtil de enten forflyttes op i en anden Klasse og Afdeling, eller de ved Skødesløshed og Uorden gør sig uværdige til den.

6) Læsestuen maa bestandig holdes ren og ej alene hver Morgen være fejtet og afstøvet, men og i Middagstiden, da Børnene ej er til Stede, rengøres og udluftes ved Vinduers og Døres Aabning.

§ 9. Skolelæreren skal nøjagtig holde 2 Protokoller, som bekostes af Skolens Midler, den ene som Dagjournal over Børnernes Flittighed eller Forsømmelighed i at søge Skolen samt sædelige eller usædelige, agtsomme eller uagtsomme Forhold i samme, den anden som Maanedsjournal over Børnernes Fremgang, eller hvor meget af de foreskrevne Undervisningsfag der maanedlig bliver gennemgaaet med enhver Klasse og dens Underafdelinger især. Begge indrettes i tabellarisk Orden efter Schemata, som Direktionen med Læreren ved indbyrdes Overlæg finder passende og bekvemme; men da de tjener fornemmelig til Betyggelse for Skolelæreren selv imod ubeføjet Anke, saa bør han saa meget mer agte paa, at de i enhver Henseende bliver instruktive og paalidelige.

§ 10. I den første af Protokollerne eller Dagjournalen maa findes en Generalfortegnelse over alle de Børn, som fra et vist bestemt Tidspunkt forefindes paa Frederiksværk og er af den Alder, at de bør søge Skolen. Denne saaledes en Gang gjorde Fortegnelse bekommer saa meget Rum i Protokollen, at den ideelig kan fortsættes, da det maanedlig undersøges, om nogle er komne til, hvilke da tilføjes med deres rette Alder i Fortegnelsen, enten de gaar i Skolen eller ikke, ligesom det ogsaa i en dertil afsat Rubrik anmærkes, naar de forlader Stedet og Skolen for bestandig.

3die Afdeling.

Om Tvangs- og Opmuntringsmidlerne.

§ 1. Klasse- og Timeundervisningen forudsætter stadig og uafbrudt Skolegang af alle Børnene, efterdi Læreren ej kan opholde den hele Klasses Fremskridt for at lempe sig efter enkelt Barn. Men da det sædvanligen mere er Forældrenes end Børnenes Skyld, om disse forsømmer Skolen, og hine ej har Ret til at formene de umyndige, Statens tilkommende Borgere, et Gode, som Loven hjemler dem, saa fastsættes, at for hver Dag, et Barn uden Skolelærerens Tilladelse eller Sygdoms Tilfælde forsømmer sin Klasses Læsetimer, straffes dets Forældre eller de, der har paataget sig Forældres Pligter, med en Pengemulkt af 4 Sk., der ugentlig inddrives af Værkets Justitsbetjent efter en af Skolelæreren opgiven Liste, grundet paa hans Dagjournal og attesteret af det Medlem i Direktionen, som har den specielle Inspektion, hvorom herefter bliver handlet. Det samme gælder om de Mestre eller Husbonder paa Værket, som har i Lære eller anden Tjeneste Børn fra Godset, der findes trængende til Skoleundervisning, ligesom og henvises til, hvad i Slutningen af 1. Afdeling § 4 er anmærket.

§ 2. Da Skolelæreren selv kan ved Upasselighed og uundgaaelige Forretninger af anden Art blive hindret fra at give en-

ten een eller alle Klasser en Dag imellem den bestemte Undervisning, saa har han i den Rubrik i Dagjournalen, som da bliver blank, nøjagtig og sandfærdig at anføre Aarsagen, der hindrede ham.

§ 3. Eftersom Erfarenhed og Menneskekundskab noksom lærer, at saavel de sædvanlige Skoletugtelse eller pinlige Legemsstraffe som Præmier af Penge og Penges Værd ej alene er megen Misbrug underkastede, men og har en mere skadelig end gavnlig Indflydelse paa Børnenes Lærelyst og hele moralske Karakter, saa bliver de første kun tilladte i højeste Nødsfald med den inspektionshavende Direktørs Vidende og i hans Nærværelse, ligesom de sidste ej maa bruges ved denne Skole.

§ 4. Til at vække, befordre og vedligeholde Agtsomhed og Flid ved de Øvelser og Kundskaber, som læres i Skolen, bør Læreren gøre Hovedsagen, dels ved at lade sin Undervisning være saa fattelig og underholdende, som det staar i hans Magt, dels ved at holde ethvert Barn i Klassen uafbrudt sysselsat og idelig uvis om, hvilket Øjeblik det bliver tilspurgt om og krævet til Regnskab for, hvorvidt det agter paa, hvad der læres, dels ved at opgive navnlig ved Slutningen af Læsetimen saavel de Børn, med hvis Agtsomhed og Flid han har fundet sig fornøjet, som dem, der har været skødesløse og uagtsomme. De sidste opmuntre han ved at foreholde dem de første til Eksempel. Vil det efter nogle Ganges Gentagelse ikke frugte, skrider han endelig til det sidste og haardeste Middel: at nedsætte dem til en ringere Plads i Klassen, hvorfra de ej maa opflyttes, førend de ved forøget Flid har gjort sig fortjente dertil.

§ 5. Da gode og moralske Grundsætninger og sædelig Dannelse er en lige saa vigtig Genstand for den offentlige Opdragelse som nyttige Kundskaber og Øvelser, saa anbefales til dette Øjemed:

- 1) At Læreren foruden at vedligeholde og ved enhver Lejlig-

hed, som Undervisningen tilbyder, at indprente Religion og Dyd samt foregaa deri ved sit eget Eksempel, har hver Lørdag eller en Gang om Ugen, førend Skoletiden begynder, skrevet eller sat med de løse Bogstaver paa Læsetavlen en kort religiøs eller moralsk Sentens, hvilken Børnene kan have for Øjne og ved Slutningen opsiger, snart en, snart en anden.

2) At Læreren, saa snart han selv bemærker eller af Rygtet erfarer en eller anden Usædelighed hos noget Barn, da i næste Læsetime, efter at han er kommen til Kundskab om den begangne Udyd, og hvad anden Øvelse end maatte være bestemt for Klassen og Timen, lader ikke ved den skyldige, men ved en anden oplæse af de brugelige Læsebøger et Stykke, der enten handler om den begangne Udyd eller den modsatte Dyd og under Læsningen søger at gøre Grunden for Dydens Behagelighed og Gavnlighed samt Udydens Skammelighed og Skadelighed saa fattelig, som det er muligt, med tillagte almindelige Formaninger uden at udmærke det Individ, hvortil det sigter, men overlade det til dets egen Samvittighed at advare, straffe og forbedre det.

3) Begaas af samme Barn den samme Udyd anden Gang, igen tager Læreren kortelig og kateketisk i næste Time med alle Børnene, den skyldige iberegnet, hvad tilforn om denne Udyd er læst, hvorefter den skyldige jages ud, foreholdes af Læreren med streng Alvorlighed sin Forseelse imod bedre Overbevisning og dømmes i kortere eller længere Tid uværdig til det sædvanlige Sæde i Selskab med andre, da det henvises til en afsides Plads i Skolen, men hvor det alligevel kan profitere af den daglige Undervisning.

4) Naar den tildømte Straffetid er ude, og Barnet lover Bedring samt beder først Læreren og dernæst hele Klassen om Forladelse, antages det med blid Godhed og indsættes igen paa sin Plads.

§ 6. Imod Slutningen eller i Begyndelsen af ethvert Halvaar holdes en almindelig Eksamen i Skolen, hvorved, saavel som

naar Biskoppen visiterer Skolen, alle skolepligtige Børn paa Frederiksværk, hvad enten de i det forløbne Halvaar har søgt Skolen eller ikke, er forpligtede til at møde under 1 Mk. Mulkt for Udeblivelse. Ved denne halvaarlige Eksamen bliver følgende at agte:

1) Dagen, da den begynder, samt Ordenen, hvori enhver Klasses Børn skal overhøres, bestemmes i det næst foregaaende Direktionsmøde, og til at udføre den anvendes 3 Dage, nemlig

a) En hel Dag til enhver Hovedklasses Børn, og

b) Om Underafdelinger i Klasserne maatte findes fornødne, da en halv Dag til hver Afdeling.

2) Naar Eksamensdagene er bestemte, tilkendegiver Skolelæreren enhver Klasses Børn den Dag, da de efter Direktionens foregaaende Beslutning skal møde. Ligeledes besørger det af Direktionens Medlemmer, der i Maanedn har Inspektion, ved Skolebudet de Børn tilsagte, som Dagjournalen udviser at være skolepligtige, men ej søger Skolen, og hvis Overhørelse altid foretages den sidste Dag.

3) Paa Eksamensdagene bør hele Direktionen være til Stede i fuld Forsamling, ligesom det og ønskes, at nogle Forældre vil forunde sig selv og deres Børn den Glæde at være Vidne til deres Fremgang.

4) Overhørelsen forrettes af Skolelæreren, til hvis Forestillingsmaade Børnene bedst er vant, saaledes at han fremkalder ethvert Barn især fra sin Plads i Klassen og lader det, afsondret fra de andre Børn, gøre Rede for, hvad det har lært. Er der i Klassen flere Underafdelinger, lader han, for at vinde Tid, den ene Afdeling udarbejde en Prøve paa Regning, Skrivning etc., medens en anden overhøres i Læsning og andre erhvervede Kundskaber. Under Overhørelsen maa det være Direktionens Medlemmer uforment ved et og andet Spørgsmaal nøjere at prøve Børnene i de Genstande, hvori de efter den holdte Maanedsjournal skal være underviste.

5) Direktionen censurerer paa Stedet i en dertil indrettet Eksaminationsprotokol, hvori det af Medlemmerne, der i den Maaned, da Eksamen indfalder, har Inspektionen, tilføjer ved ethvert Barns Navn en kort affattet Karakter, saavel for dets Færdighed i, hvad der efter Maanedsjournalen skal være gennemgaaet, som for dets udviste Sædelighed, Agtsomhed og Flittighed i at søge Skolen ifølge den holdte Dagjournal. Men Forretningen underskrives i Protokollen af alle Direktionens Medlemmer.

6) Efter at Eksamen med alle Børnene er fuldført, forundes baade Skolelæreren og Børnene 8 Dages Frihed. I denne Mellemtid besørger den inspektionshavende Direktør bragte i Orden de Karakterbøger, hvoraf ethvert Barn bekommer sin, det første de begynder at gaa i Skolen, og beholder den deres hele Skolegang igennem, kun at de ved Eksamenstider afleverer den hver Gang, efter Paafordring, til Skolelæreren. I disse Bøger anføres nøjagtig den Karakter saavel for Sædelighed som for Duelighed og Fremgang i de lærte Ting, der i Eksaminationsprotokollen er ethvert Barn tilkendt, med den Direktørs Underskrift, som besørger dem indførte i Karakterbøgerne.

7) Efter de 8 Dages Forløb, hvori Skolen har haft Frihed, sammenkaldes igen alle Børnene af alle 3 Klasser og ordnes paa deres sædvanlige Pladser, da hele Direktionen atter maa være til Stede, og det af Medlemmerne, som vælges til Ordfører, efter en kort Opmuntringstale overleverer med alvorlig Højtidelighed til ethvert Barn sin Karakterbog, først til dem, der har faaet de bedste, dernæst til dem, der har faaet maadelige, og sidst til dem, der har faaet slettest Karakterer. Før og efter denne Forretning afsynges — om det er gørligt med Musik — en passende Sang, hvori Børnene kan være øvede i Forvejen. Ved denne Lejlighed sker tillige Forflyttelse fra en Hovedklasse til en anden, ligesom og nye Børn antages og anvises den Plads i Klasserne, hvortil de efter den foregaaende Prøve findes dueligst.

§ 7. Ethvert Aar, paa den Tid Skoleoverhørelsen er tilende-

bragt, gives til Opmuntring, vekselvis hvert andet Aar i Begyndelsen af Maj og hvert andet Aar i Begyndelsen af Novbr. Maa-
ned, en Børnefest, passende til Aarets Tider og ordnet dels ved sømmelig Højtidelighed, dels med anstændig og sømmelig Mor-
skab, hvori de Børn med deres Forældre, som har gjort sig for-
tjente til en god Karakter for Flittighed og Sædelighed, deltager, men
hvorfra de forsømmelige og usædelige udelukkes.

4. Afdeling.

Om Skolens Bestyrelse.

§ 1. For at paase den i foregaaende Afdelinger foreskrevne Orden
overholdt, for saa vidt den ikke i enkelte Poster er gjort til Ju-
stitsbetjentens Sag, og for at fremme ved indbyrdes Overlæg
gavnlig Forslag og tage Beslutninger til Skolens Bedste i de
Poster, som formedelst indløbne uforudsete lokale og temporære
Omstændigheder ej kan foreskrives, bliver oprettet en stadig Skole-
direktion paa Frederiksværk bestaaende af: Inspektøren paa Vær-
ket, Birkedommeren, Bogholderen, Sognepræsten i Kregome, God-
sets Inspektør og 3 af Frederiksværks Beboere, som af Direkti-
onen udvælges, og hvoraf en afaar hvert Aar, i Førstningen efter
Lodtrækning, dernæst efter Tur, medmindre han vælges igen til
at vedblive. For denne Direktion er Administrationen for Fre-
deriksværk (skønt fraværende) Præses.

§ 2. Til Direktionens Brug holdes et Skolebud, som den selv
vælger og kan formaa dertil imod en aarlig Løn af 12 Rgdlr.
Dennes Bestilling skal fornemmelig bestaa i at ombære Doku-
menter og Breve til Paategning samt ved overordentlige Lejlig-
heder at sammenkalde Børnene til at møde i Skolen m. m.,
hvorum Direktionens Medlemmer nærmere instruerer ham.

§ 3. Ligeledes anskaffes til Direktionens Brug følgende Pro-
tokoller:

1) En Forhandlingsprotokol, hvori først dette Reglement Ord
til andet indføres og dernæst alt, hvad Direktionen i sine Møder

foretager, ventilerer og beslutter med alles Underskrift i den Orden, hvori de ovenfor er anførte.

2) En Korrespondanceprotokol, hvori opbevares alle til og fra Direktionen passerende Breve og Dokumenter Skolevæsenet angaaende.

3) En Eksaminationsprotokol, der indrettes i Konformitet med Skolelærerens holdte Journaler for at kunne tjene til Kontrol med samme.

4) En Inventarieprotokol, hvori stykkevis indføres alt det Skoleapparat af Bøger, Landkort, Regnetavler etc., som nu forefindes ved og herefter anskaffes ved Skolen.

5) En Regnskabsprotokol til Afbetjening ved det ifølge 5. Afdelings 5. § forfattede aarlige Regnskab.

§ 4. Af Direktionens Medlemmer har Embedsmændene vekselvis i en Orden, som de selv indbyrdes vedtager, hver sin Maaned, hvori de øver speciel Inspektion med Skolen, og da ej alene besørger alt forefaldende Skriveri Bestyrelsen vedkommende, men og ugentlig, saa ofte Tid og Lejlighed tillader det, personligen maa møde i Skolen, overvære Undervisningen, agte paa, om og hvorvidt Lovens Forskrift holdes, raadføre Skolelæreren, være ham behjælpelig i at fremme og vedligeholde Orden, Flittighed, Renlighed og Sædelighed hos Børnene, og saa snart han mærker hos noget Barn Uorden og Forsømmelighed i Skolegang, da straks hos Forældre og foresatte undersøge Aarsagen og ved kloge Forestillinger søge at raade Bod paa Fejlen. Om hvad enhver i sin Maaned har iagttaget og udrettet Skolen til bedste, underrettes den hele Direktion i de følgende Møder, hvor det protokolleres og derover nærmere beraadslaas.

§ 5. Ved Slutningen af enhver Maaned forsamles Direktionen paa en Tid og et Sted, som i ethvert Møde forud bestemmes. Udi disse Forsamlinger, hvorfra ingen af Direktionens Medlemmer bør udeblive uden skriftlig eller ved sikkert Bud at melde

den Aarsag, der forhindrer ham, foretages, overvejes og besluttes alt, hvad der kan tjene til at befordre Flid og Sædelighed blandt Børnene, udbrede Lyst og Nøjagtighed hos Forældrene til at lade dem søge Skolen, afskaffe indløbne Uordner og Misbrug, haandhæve Lærerens Anseelse og befæste den foreskrevne Orden ved Skolen. Læreren foreviser da tillige sine Journaler, andrager, hvad han til sit og Skolens Bedste kan have at erindre, samt beraadslaar med Direktionen, saavel om hvilke Lære- og Læsebøger maatte findes passende, som Inddelingen af de Kurser, der efter dem skal igennemgaas i de forskellige Klassernes Afdelinger, og i Almindelighed om alt, hvad han finder fornødent til Undervisningens ordentlige, faste og stadige Gang. Hvad der i disse Forsamlinger overlægges og vedtages Skolevæsenet betræffende, tilføjes udførlig og nøjagtig i Forhandlingsprotokollen af den, der i den forløbne Maaned har haft Inspektion, ligesom han og besøger indsendt til Præsens en tro Afskrift deraf under sin Haand alene, ifald intet er foretaget, der maatte udfordre nærmere Decision.

§ 6. Ethvert Forslag til den specielle Anvendelse og Iværksættelse af denne Anordning, som Direktionen enstemmigen vedtager, og Præsens bifalder, skal gælde som Regel for alle vedkommende. Er enkelt Medlem fraværende, bør han i dette Tilfælde være tilfreds med det, som de flere nærværende beslutter. Derimod om noget Forslag ytres, hvorved enten en eller anden Artikel i Anordningen saavel som i de ovennævnte lovgyldige Vedtægter maatte i det væsentlige forandres, om ikke aldeles ophæves, eller hvorom Direktionens tilstedeværende Medlemmer kunde have forskellige Meninger, bør det udførlig med Grunde for og imod — dog uden at navngive, enten hvo der har opgivet Forslaget, eller hvo der er for, og hvo imod det — samt med hele Direktionens Underskrift indberettes til Præsens, der afgiver den gældende Decision. Skulde i sidste Tilfælde noget Medlem af Direktionen ved anden uopsættelig Embedsforretning eller Sygdom være forhindret fra at bivaane det Møde, hvori sligt et For-

slag ventileres, da sendes ham Indberetningerne til Underskrift, inden de afgaar, og ham forbeholdes Ret til at vedlægge eller paategne sin Mening imod, at han meddeler verificeret Genpart af, hvad han vedlægger eller paategner, til Direktionens øvrige Medlemmer paa Stedet.

§ 7. Breve, Decisioner og andre skriftlige Meddelelser fra Præsens angaaende Skolevæsenet adresseres til: *Skoledirektionen paa Frederiksværk* og afleveres til den inspektionshavende Direktør, som igen besørger dem uførtøvet omsendte til de øvrige Embedsmænd i Direktionen, hvilke paategner deres Navne til Bevis for Bekendtgørelsen, hvorefter de indføres Ord til andet i Korrespondanceprotokollen.

§ 8. Alle og enhver paa Frederiksværk, i Særdeleshed Børn og Fædre, er pligtige til at udvise mod Skolelæreren den Kærlighed og Agtelse, en Mand fortjener, som danner den opvoksende Ungdom til oplyste, duelige, sædelige og lykkelige Mennesker. Finder han sig i sit Embede fornærmet af nogen, andrager han det i nærmeste Møde for Direktionen som hans første foresatte, der straks lader den skyldige kalde frem i Forsamlingen og ved den inspektionshavende Direktør alvorligen irettesætte. Møder den indkaldte ikke eller ej vil erkende Forseelsen, indberettes det til Præsens, hvorved Direktionen afgiver sin Betænkning om, hvorledes den strafskyldige efter dens Formening vil være at anse, da Præsens dikterer en Mulkt efter Omstændighederne, som uden videre Lovmaal inddrives af Værkets Justitsbetjent. Ligeledes bør enhver, som finder sig beføjet til at klage over Skolelæreren, andrage det skriftlig for Direktionen, der nøjere i fuld Forsamling undersøger Klagerens Grund eller Ugrund og indsender den med sin Betænkning til Præsens, som derpaa deciderer.

§ 9. Gør Skolelæreren sig virkelig skyldig enten i modvillig Forsømmelse af og selvraadig Afvigelse fra de for ham gældende Love eller i nogen anden moralsk Fejl, der maatte have en

skadelig Indflydelse paa den Ungdom, han skal danne, og ned-sætte ham i den Agtelse, han behøver for at kunne stifte Nytte, maa ethvert af Direktionens opsynshavende Medlemmer efter foregaaende 4. § i al Stilhed og uden Vidner erindre ham om sin Pligt, men frugter ej dette, saa forener Direktionen sig om samtlig at give ham skriftlig og under Forsegling en alvorlig Advarsel og Formaning til lagttagelse af sine Pligter. Vedbliver han desuagtet sin Fejl, Selvraadighed eller Forsømmelighed, saa foretages denne Sag i Direktionens næste Forsamling og indberettes til Præsens, der igen meddeler Direktionen de fornødne Forholdsregler.

§ 10. Naar en Skolelærer ved Frederiksværk Skole enten andensheds henbefordres, ved Døden bortkaldes eller af anden Aarsag afgaar, og en anden skal til dette Embede antages, besørger Præsens Embedets Vakance offentlig bekendtgjort, og Kompetenterne melder sig med skriftlig Ansøgning til Præsens, der igen henviser dem tillige med Kopi af deres Ansøgning til Skoledirektionen, af hvilken deres Duelighed, medbragte Attester og i Ansøgningen paaberaabte Grunde nærmere undersøges. Rejseomkostninger og Fortæring i den Tid, de til dette Øjemed opholder sig paa Frederiksværk, godtgøres dem efter Billighed af Skolekassen. Ved Ankomsten til Værket melder de sig hos den inspektionshavende Direktør, der straks ved Cirkulærer indbyder Direktionens øvrige Medlemmer paa en bestemt Dag og Time til et overordentligt Møde, samt lader ved Skolebudet alle Børnene sammenkalde ligeledes at møde i Skolen til en bestemt Tid Kandidaten foreviser da først i Forsamlingen sine Attester, saavel fra Akademiet som andre paalidelige Folk, af hvilke han har haft Lejlighed til at blive kendt; dernæst aflægger han Prøver paa sin Duelighed, idet han med enhver Klasses Børn foretager en kort Undervisning i de forskellige Dele, hvori de efter den her gældende Skoleanordning skal øves. Er der flere Kompetenter, prøves de paa samme Maade. Efter disse aflagte Duelighedsprøver træder Direktionen atter sammen og forener sig i sin

Dom over det eller de ansøgende Subjekter. Denne tilføres Forhandlingsprotokollen og indsendes i tro Afskrift til Præses, der da meddeler den, han vælger til Embedet, en skriftlig Vocation, hvorefter han indføres med en passende Højtidelighed i Skolen til sit vigtige og hæderfulde Kald.

§ 11. Ved hvert Aars Udgang indsender Skoledirektionen en udførlig Rapport om Skolens Tilstand til Præses for ved samme at tilstilles mig.

5. Afdeling.

Om Skolens Økonomi.

§ 1. Denne Skoles Fond, som er 500 Rgdlr. aarlig, udbetales af Værkets Hovedkasse ved Bogholderen quartaliter til Skoledirektionen imod dens Kvittering, egenhændigen underskrevet af alle dens Medlemmer.

§ 2. Dette Fond forøges ideligen, dels med hvad der aarligen kan bespares deraf, dels med hvad der efterhaanden maatte indkomme i Mulkter efter foregaaende Anordnings Artikler, hvilket, naar det er opsteget til 100 Rgdlr., Direktionen sørger for at gøre frugtbringende imod lovbefalet Sikkerhed.

§ 3. Til at opbevare disse Midler har Direktionen sin egen Kasse eller et passende jernbundet Skrin, der bekostes af nuværende Skolens Fond, samt forsynes med 3 diverse Laase og Nøgler, hvoraf Værkets Inspektør har en, Justitsbetjenten en, og Præsten i Kregome en. Dette Skrin gemmes for bestandig paa Værkets Kontor i dets jernbundne Kiste, hvorfra det ved Skolebudet bringes til Direktionens Forsamlingssted, naar den holder sine maanedlige Møder, og derfra igen ved samme tilbage til Kontoret, straks naar Forsamlingen hæves.

§ 4. I enhver Maanedes Forsamling beraadslaar Direktionen tillige med andet ogsaa især om Skolens Økonomi, da det overlægges, om noget og hvad i den tilstundende Maaned kan komme til Udgift, hvilket af Kassen udtages og besørger af den opsyns-

havende Direktør, som i næste Forsamling fremlægger Kvitteringer for det udgivne. Derimod nedlægges de indkomne Mulkter, for hvis Rigtighed Justitsbetjenten foreviser de ifølge 3. Afdelings 1. § passerede Lister, samt andet værende Overskud i Forvaring i Kassen. Men alt, hvad i denne Henseende foretages, tilføres under en egen Artikel i Forhandlingsprotokollen, saa at Kassens Tilstand ogsaa kan deraf idelig erfares.

§ 5. I Slutningen af Aaret bringes dette saaledes maanedsvist tilførte i ordentlig Regnskabs Form af den Direktør, som i December Maaned har den specielle Inspektion, og forsynet med de fornødne Bilag forelægges til nærmere Prøve i det sidste Direktionsmøde, hvorefter saavel Regnskab som Bilag oversendes til Revision af den, som reviderer Værkets øvrige Regnskaber. Naar de af ham muligen gjorde Antegnelser er indløbne til Besvarelse, foreslaar det Medlem, som har forfattet Regnskabet, et ekstraordinært Møde, hvori delibereres om Besvarelse. Denne udfærdiges nu af Regnskabets Forfatter og indsendes til Præses, som deciderer. Derefter indføres det in extenso med Bilag, Antegnelser og deres Besvarelser samt Decisioner i en dertil bestemt Regnskabsprotokol af den, som i den Maaned, hvori det indløber fra Præses, har Inspektion.

§ 6. Siden hele Direktionen saaledes har Kassen i Bevaring, og alle dens Medlemmer fører maanedlig dens Regnskab, saa at den ene kontrollerer den anden, og enhver for sig kan være fuldkommen betrygget, saa kan og bør og den hele tilstedeværende Direktion, een for alle og alle for een, ex officio være ansvarlig for de Skolens Midler, som den oppebærer og forvalter.

§ 7. Som faste og bestemte Udgifter bliver aarligen af Kassen at udrede:

1. Lærerens Løn	300 Rdl.
2. Ildebrand og Lys	60 —
3. Til en Børnefest aarlig, vekselvis det ene Aar ved Sommer- og det andet Aar ved Vinterhalvaarets Eksamen,	20 —

4. Til et Skolebud	12 Rdl.
5. Til fornødne Skoleapparater, saasom Landkort og andre passende Kobberstykker, Lære- og Læsebøger, Regnetavler og Fedtsten, Skrive- og Cifferbøger, Linealer og Triangler, Passere og Ridsejfer, Blæk og Tusk, Blyants- og Skrivepenne, Blækhuse og Penneknive, Svampe og Gummi elasticum	50 —

Men ved denne Post bliver at agte:

a. At Direktionen i Forening med Læreren overlægger og paa det nøjeste undersøger i sine maanedlige Forsamlinger, hvad Fornødenheden kræver at maatte anskaffes af slige Ting, for om muligen noget kunde bespares af den dertil anviste Sum. Men hvad der anskaffes, maa indføres ufortøvet under Datum og stykkevis med vedføjede Priser i Skolens Inventarieprotokol af det Direktionsmedlem, som efter § 4 besørger Indkøbet.

b. At det staar enhver af Værkets Beboere frit for at forsyne deres Børn selv med de fornødne Skolesager, dog saaledes, at de Bøger, som gives dem til dette Brug, maa være af samme Slags som de, der bruges i Skolen, hvorimod det, de saaledes anskaffer selv, bliver deres Ejendom, hvilken de kan tage med sig af Skolen og bruge efter Behag.

c. At hvo der ikke kan eller vil anskaffe sig det selv, faar det frit paa Skolens Bekostning, dog saaledes, at hvad der overlades Børnene til Brug og Øvelse hjemme, er Forældre og foresatte forpligtede til, om det bortkommer eller mishandles, saa det bliver ubrugeligt, at betale efter sin Værdi til Skolekassen, og ifald de ej vil, under Udpantnings Straf, hvorimod Barnet bekommer igen af Skolens Beholdning, hvad det behøver, ligesom det og beror paa Direktionens Skønnende, om et Barn, naar det udskrives af Skolen, maa i Betragtning af dets Flid og Duelighed beholde, hvad det har brugt i Skolen, eller det gives tilbage til Skolens Beholdning.

d. At denne Beholdning paa det nøjeste efterses ved den næstsidste Forsamling, Direktionen holder i Aaret, da det annoteres

i en dertil bestemt egen Rubrik udi Inventarieprotokollen, hvad der er bortkommet, forbrugt, ødelagt eller efter foregaaende Artikel af Direktionen bortskænket, hvilket tillige udstryges i Penge-rubrikken, for at den rette Sum, hvortil Inventariet beløber sig, kan overføres i Regnskabet, og som Direktionen ogsaa herved kan betrygge sig imellem sig selv indbyrdes, saa bør den og være ansvarlig for Skolens Inventarium, ligesom efter foregaaende 6. § for andre dens Midler.

§ 8. Enhver anden Udgift til Skolens Fornødenhed og Bedste, som ikke nu kan bestemmes, foredrages Direktionen af den inspektionshavende Direktør efter Overlæg med Læreren, da den i Konformitet med 4. Afdelings 6. § indstilles til Decision af Præses.

Hovedkvarteret i København, den 29. Marts 1808.

Frederik R.

Grove.

Clausen.

L. S.

Berth.

Man kan ikke frigøre sig for den Tanke, at Skolen har stillet sig større Opgaver, end den knapt afmaalte Tid tillod at løse. Ikke des mindre har Værkets Skole sikkert indtaget en smuk Stil-

ling. Mange af de i Planen — der næsten helt igennem er original — fremsatte Tanker er saa moderne, at man skulde tro, de tilhørte en langt senere Tid, naar ikke Stilens gammeldags Vendinger mindede om sjette Frederiks Dage.

Den Fornedrelsestilstand, Skolen efter E. P. Tschernings Udsagn kom i 1818, vedvarede til 1842. Skolevæsenet blev da delt i en Almueskole med den for den Slags Skoler fastsatte Undervisning og en borgerlig Realskole med muligst fuldstændig Undervisning i alle de Genstande, der omhandles i Planen af 29. Marts 1808, hvorhos Pigerne efter Forældrenes Ønske kunde undervises i Syning, Spind og Strikning. Lærerpersonalet skulde bestaa af en Førstelærer og Inspektør, en Andenlærer, en Almueskolelærer og en Haandgerningslærerinde.

I 1863 nedlagdes Realklassen, og Skolen har siden været Borger-skole, hvilket Navn den for øvrigt har baaret siden 1852.

Kong Karl X Gustavs Besøg paa Frederiksborg.

Ved Dr. phil **Francis Beckett.**

I Dr. *John Böttigers* Afhandling om Adriaen de Fries' Broncer i Sverrig (Stockholm 1884) er til Skildringen af Karl Gustavs Besøg hos den danske Kongefamilie paa Frederiksborg 3.—5. Marts 1658 benyttet en utrykt Beretning i Sverrigs Rigsarkiv. Da jeg af Citaterne kunde se, at Beretningen indeholdt Enkeltheder, som manglede i de andre (trykte) Beretninger om Kongemødet¹, skaffede jeg mig en Afskrift deraf. Hos Böttiger er Beretningen citeret som Generaladjutant Ahrensdorffs Relation, men da Afskriften af det Parti, der drejer sig om Kongebesøget paa Frederiksborg, blev sendt mig fra Rigsarkivet, havde Hr. Arkivar *Per Sondén* den Godhed at meddele mig, at Relationen, forfattet paa Tysk, er skrevet af ingen ringere end den forovne Generalkvartermesterlieutenant *Erik Dahlberg*, der ledsagede Karl Gustav til

¹ Jfr. I. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, S. 324 f.; XLV (3), Kildenhenviisninger.

Slottet.¹ Idet jeg henholder mig til Hr. Arkivar Sondéns Ord, maa jeg dog gøre opmærksom paa, at der findes ganske enkelte Uoverensstemmelser mellem Erik Dahlbergs Dagbogs og Relationens Angivelser. I Dagbogen hedder det saaledes, at der var 80 Kanoner paa Kronborg, i Relationen, at der salutedes med nogle og halvfjerdsindstyve. Men paa andre Punkter giver Dagbogen og Relationen samstemmende Oplysninger, der ikke findes i de andre Beretninger, saaledes den Meddelelse, at Frederik III havde stillet sin Lystjagt til Karl Gustavs Disposition ved Overfarten fra Kronborg til Helsingborg.

Relationen er skrevet paa temmelig gebrokkent Tysk. Min danske Oversættelse er derfor ret knudret, dog ingenlunde saa knudret som Originalen. Ikke des mindre er Beretningen den mest levende, indgaaende og i psykologisk Henseende mærkeligste Fortælling om Kongemødet paa Frederiksborg. Titlen lyder:

Sandfærdig Relation om alt, hvad der er foregaaet og har tildraget sig saa vel i Holsten, paa Fyn som paa Sjælland Anno 1657 og 1658 under Hs. Kgl. Majestæt af Sverrig og hans Armé, fra Erobringen af Frederiksodde indtil Fredsslutningen ved Taastrup saa og indtil Højstsammes Ankomst til Göteborg i samme Aar.

Den Del af Beretningen, der drejer sig om Kongemødet, lyder saaledes:

. Nu stod intet andet tilbage til disse to Kongers² fuldstændige Pacificering og Endrægtighed, end at de ved en personlig Sammenkomst kunde gøre Freden fast og stabil, og da Kongen i Danmark gentagne Gange lod forespørge hos Kongen af Sverrig, om han vilde indfinde sig hos ham i København, saa behagede dette Sted ikke Kongen i Sverrig, men han valgte Frederiksborg, og efterat han havde truffet vedbørlige Foranstaltninger for Arméen og givet Rigs-Admiral Wrangel Overkommandoen og

¹ H. Lundström: Erik Dahlbergs Dagbok (1912), S. 119. ² Frederik III.s og Karl X. Gustavs.

paabudt ham at lægge Arméen i Kvarter, brød Kongen den 3. Marts¹ op fra Ringsted med et lille Følge af Hoffolk og nogle faa Officerer, og han kom samme Middag til Roskilde, hvor han blev mødt og modtaget af den danske Admiral Henrik Bielke med samt Kongen i Danmarks Overkammerherre², og efter Middagsmaaltidet rejste Kongen videre, indtil han kom en halv Milsvej fra Frederiksborg, hvor Kongen i Danmark oppebiede ham. Til Eskorte havde Kongen i Sverrig, foruden det ovennævnte lille Følge, kun 150 Ryttere under Oberst Owerbek. Saa snart disse blev Kongen i Danmark var, stillede de sig paa højre Side af Vejen. Paa venstre Side, paa en Bakke, havde Kongen i Danmark ladet sin Dronnings Livregiment, 1200 Ryttere, under Oberst Kaj Lykke³ tage Stilling i 11 Kompagnier og god Orden. Disse Ryttere var overmaade vel munderede og alle forsynede med røde Kapper, hvorpaa stod F III. kronet, i rigt Broderi. Da man nærmede sig Kongen i Danmark, der var omgivet af en stor Mængde pyntede Kavallerer og Adelsmænd samt 40 Drabanter med forgyldte Partisaner og i kostbare Livréer, steg Kongen i Sverrig ogsaa ud af sin Karosse, fulgt af de ovennævnte to danske Herrer og deres Suite, og begge Konger gik hinanden i Møde omtrent paa Halvvejen, omfavnede hinanden meget hjærtelig og komplimenterede hinanden i faa Ord, alt medens Herpukkerne og Trompeterne paa begge Sider lod sig tappert høre. Og efter at Kongen i Sverrig havde stedet de danske Kavallerer og Kongen i Danmark de svenske til Haandkys, gik hele Følget i Spid-

¹ 1658. ² Det var Ove Juul, der sammen med Henrik Bielke ledsagede Karl Gustav til Frederiksborg. Paa Forspørgsel har Hr. Arkivar A. Thiset meddelt, at der ellers ikke vides noget om, at O. Juul var Overkammerherre. ³ Det var det af Kaj Lykke hværvede Rytterregiment, der havde Titlen: Kongens (ikke Dronningens) Livregiment. Karakteristisk nok findes den samme Fejl paa Stikket hos Pufendorf, der viser Mødet mellem de to Konger ved Frederiksborg, og som netop er udført efter en Tegning af Erik Dahlberg. Opgivelsen af Antallet af de Ryttere, der ledsagede de to Konger, er højst forskellig i de forskellige Beretninger. Den anonym danske Beretning i Danske Samlinger, 2. R. 6., S. 298 ff. opgiver saaledes, at hver af Kongerne var fulgt af 200 Ryttere.

sen, derpaa Kongen i Danmark alene, og bag ham Kongen i Sverrig ligeledes alene, alle med blottede Hoveder, hen til Kongen i Danmarks Karosse, der kørte frem. I denne satte begge Konger sig alene¹, og i smuk Orden drog man til Slottet Frederiksborg. Man har iagttaget, at idet Kongen i Danmark ilede frem for at give Kongen i Sverrig den første Omfavnelse, snublede denne og vilde være faldet, hvis han ikke var blevet hjulpet af sine Omgivelser. Herom blev der snakket allehaande. Ved begge Kongers Ankomst til Frederiksborg blev der givet tredobbelte Salve af 20 Kanoner, hele Kavalleriet og 800 Soldater, og Kongen i Sverrig blev af Kongen i Danmark ført til de for ham istandsatte Værelser². Men saa snart denne havde taget Afsked med ham, lod Kongen i Sverrig ved Hr. Rigskansleren Grev Gabriel Oxenstierna Dronningen i Danmark komplimentere og vide, at han vilde aflægge hende en Visit, naar dette maatte passe hende, hvorpaa hun med høflige Hilsener tilbage lod svare, at hun ventede Kongen. Denne aflagde ogsaa snart Visiten og traf Dronningen i en stor, smuk Sal³, omgivet af mange Damer og Fakler, og blev modtaget af Dronningen næsten paa Dørtærskelen. Denne Visit bestod ligeledes i ganske korte Æresbevisninger, til hvilke paa begge Sider føjedes gode Ønsker, indtil Dronningen endelig, uagtet Kongen søgte at afværge det og gjorde Ophævelser derover, dog satte igennem, at hun ledsagede Kongen lige til Døren. Efterat Kongen i Sverrig var vendt tilbage til sine Værelser og havde depecheret den svenske Post, blev der blæst til Taffel, hvorpaa Kongen i Danmark med en anselig Suite selv afhentede Kongen af Sverrig, hvilket fandt Sted, saa længe Kongen opholdt sig paa Frederiksborg, og førte ham ind i Dronningens Værelser, hvorfra de ledsagede hende ind i Taffelsalen⁴.

¹ De fleste andre Beretninger meddeler, at Hertug Ernst Günther af Sønderborg-Augustenburg og den engelske Gesandt Philip Meadowe kørte sammen med de to Konger. ² I Kongefløjens tredje Stokværk ovenover Kongens og Dronningens Værelser i andet Stokværk. ³ Den saakaldte Vintersal i Østsiden af Kongefløjens andet Stokværk. ⁴ Den saakaldte „Skibsal“, den østligste Sal i tredje Stokværk.

Her kom det nu atter til overmaade mange Ceremonier, idet Dronningen i Danmark endelig vilde anvise Kongen i Sverrig Pladsen for Bordenden, medens Kongen med største Høflighed gentagne Gange afslog dette og selv førte Dronningen derhen. Hun vilde dog ikke indtage Pladsen, men søgte efter Evne at nøde Kongen i Sverrig til at akceptere den fornemste Plads, hvilke Ceremonier varede en god halv Time, indtil Dronningen sluttelig behagede at sætte sig alene for Bordenden; tilhøjre sad Kongen i Sverrig, derpaa kom Kongen i Danmark, endvidere den engelske Gesandt¹ og svenske Rigsraader samt Damer og danske Rigsraader. Kavallerer vartede op ved Taffelet, Salen var meget herlig tapetseret², og Retterne var kostelige og i Overensstemmelse med dette høje og fornemme Selskabs Værdighed. En meget herlig saavel vokal som instrumental Musica fyldte Ørerne, blandt andet ogsaa nogle latinske Vers gjorde til Ære for Kongen af Sverrig, sungne af to italienske Kastrater eller Gildinger. Det første Maaltid varede kun 1½ Time, og naar undtages Dronningens Samtale med Kongen i Sverrig blev der talt meget lidt. Efterat Taffelet var hævet, blev Dronningen ført til sine Værelser af begge Kongerne, og da Kongen i Sverrig nu vilde trække sig tilbage, begyndte Komplimenterne paany, idet Kongen i Danmark vilde følge Kongen i Sverrig lige til hans Værelse, medens denne vilde vise hin den samme Ære. Dog maate efter mange Ceremonier, og efterat man var gaet frem og tilbage, Kongen af Sverrig tillade, at Kongen i Danmark ledsagede ham til Forværelset, hvor han tog Afsked, men nu fulgte Kongen i Sverrig ham halvvejs ned ad Trapperne, hvor man saa endelig atter ønskede hinanden God Nat, og saaledes skiltes de to Konger den første

¹ Philip Meadowe. ² Det i Enkelthederne ikke korrekte Stik hos Pufendorf efter Erik Dahlbergs Tegning viser Væggene dekorerede med de sorte Fløjelstapeter, smykkede med broderede Fremstillinger af det danske Vaabens enkelte Dele, der (i Følge Inventaret) 1650 hang i den store Sal i Stokværkets vestlige Del. Salen kaldtes „Gammel Dronningens Taffelstue“, „Fru Mutters Gemak“ (efter Kristian IV.s Moder, Enkedronning Sofie) eller „Englesalen“.

Aften. At beskrive det kostbare Udstyr af det Værelse, hvori man havde indlogeret Kongen af Sverrig, er ikke mulig, men enhver der ved, hvor højt den ene Potentat estimerer den anden, kan vel tænke sig dertil. Jeg vil kun blot melde dette, at ved Sengens 4 Hjørner stod 4 store, massivt støbte og meget kunstig udarbejdede, delvis forgyldte, næsten legemsstore Sølvfigurer; hver havde en snehvid, tændt Vokskærte i begge Hænder. Balustraden omkring Sengen var ogsaa af forgyldt Sølv. Sengehimmelen, der ligesom Gardinerne var af karmoisinrødt Gyldenstykke, rigt broderet med Guld og Perler, holdtes af 4 Engle af blankt Sølv, der var fastgjorte foroven i Hvælvingen¹. Af de kostbare Spejle, Krystal-Lysekroner og andet rigt Udstyr kunde man vel slutte sig til, hvilken stormægtig Vært det var, og hvilken høj Gæst.

Förinden Kongen i Sverrig gik til Ro, lod han de fornemste Hofmænd samt de faa Kavallerer, han havde med, kalde til sig og formanede dem til at være forsigtige med, hvad de drak, og hvad de talte om, og navnlig maatte de ikke indlade sig i nogen Samtale med de danske Kavallerer om den lige fuldendte Krig, for at der ikke skulde opkomme Ubehageligheder, hvorved denne høje Sammenkomst kunde formørkes. Dette blev ogsaa saa godt overholdt, at der ikke sporedes den svageste Misstemning, saa længe disse høje Personer var forsamlede.

Den 4. Marts blev der næsten ikke foretaget noget særligt, naar undtages, at der veksledes Hilsener og Komplimenter mellem de tre Majestæter, og saavel Middags- som Aftenmaaltidet holdtes næsten paa samme Maade som den foregaaende Dag

¹ 1621 havde Kristian IV. af den hamborgske Guldsmed Jakob Mores den Yngre købt et Sengested af Ibentræ og Sølv, der kom til Frederiksborg. En Del af Sølvet blev aftaget 1645, og 1650 stod Sengen i Taarnværelset ved Fru Mutters Gemak (jvf. Bernh. Olsen: De hamborgske Guldsmede Jakob Mores d. æ. og d. y. S. 28 ff.). At dømmе efter den her aftrykte Beretning maa Sengen være bragt i Stand i Anledning af Karl Gustavs Besøg. Den svenske Konges Soveværelse har formodenlig været det Værelse ud til Søen, der stødte op til „Fru Mutters Gemak“.

med herlige Traktementer, kostelig Musik og megen anden stor Høflighed. Men efter Middagen aflagde Kongen i Sverrig Dronningen en Visit, der dog varede længere end den foregaaende. Vel modtog Dronningen Kongen ved Døren, men i Samtalens Løb trak de sig lidt efter lidt tilbage fra Suiten, indtil de befandt sig ganske alene i Salens anden Ende ved Vinduet. Her talte de ganske alene næsten halvanden Time sammen, saa ingen kan vide, hvorom Samtalen drejede sig. Kongen i Danmark kom ogsaa til Stede, men da han saa sin Gemalinde staa alene sammen med Kongen, ret som om denne ikke vilde have Samtalen afbrudt, henvendte han Ordet snart til denne, snart til hin af de tilstedeværende Honoratiores, og gav sig sluttelig i Samtale med Hertug Ernst Günthers Gemalinde¹. Og mener man, at i denne Kongen i Sverrigs lange Diskurs med Dronningen i Danmark blev den første Grundsten lagt til den saa længe ønskede Suvænitet samt Aftale truffet om inden Kongens Bortrejse at drøfte denne Sag nøjere.

Samme Aften, efter Aftensmaaltidet, og efter at Dronningen var blevet ledsaget til sine Værelser og havde taget Afsked, og begge Kongerne, ligesom den foregaaende Aften, under store Ceremonier havde ønsket hinanden God Nat, indlod Kongen i Sverrig, til alle de Omstaaendes højeste Forbavselse, sig i sit Forgemak i en meget behagelig Krigsdiskurs² med de danske Kavallerer, særlig med Hr. Feltmarskal Eberstein og General-Lieutenant Schack, hvilken Diskurs næsten varede en Time. Mod Sædvane forlangte Kongen i Sverrig et Glas Vin, og drak paa den ovennævnte Hr. Feltmarskals og alle tapre Soldaters Sundhed, og da Diskursen derpaa fortsattes, og de tilstedeværende Kavallerer greb Lejligheden til at lade Glassene gaa frisk omkring, se, da kommer Kongen i Danmark ganske uventet ind i Salen, og efter meget faa Ceremonier tager de to Konger hinanden i Haanden og begiver

¹ Hertuginde Augusta af Glücksborg. ² Ifølge Rebolledo (Gigas: Rebolledo. S. 331) fortalte Karl Gustav (første Aften paa Slottet) om sine Felttog i Polen.

sig ganske alene ind i Kongen i Sverrigs Gemak, hvor disse to Potentater — som det mentes ganske alene — konfererede i Fortrolighed, saa det ikke kan vides, hvad der kom paa Bane, dog troede man for ganske vist, at Dronningen i Danmark, en meget klog og forslagen Prinsesse, havde begivet sig ind i Gemakket ad en hemmelig Gang¹, saa at hun blev tredie Person, og uden Tvivl forefaldt herinde allehaande fortrolige Samtaler. Imidlertid undlod begge Parters Kavallerer udenfor i Salen ikke at fejre deres Kongers fortrolige Samvær med Druesaft og gode Ønsker, endskønt man mærkede, at en Del af de danske Herrer betragtede saadan hemmelig Konversation med skele Øjne, maaske med skinsygt Henblik paa deres Frihed, indtil endelig de to store Herrer atter ønskede hinanden God Nat og skiltes.

Den følgende Morgen, den 5. Marts, aflagde Kongen med meget store Ceremonier og Contestation Afskedsvisit hos Dronningen i Danmark. Imidlertid var den kgl. danske Prins Kristian² bragt fra København til Frederiksborg, og gjorde særdeles zirlig sine Komplimenter for Hs. kgl. Majestæt af Sverrig, hvorpaa de to Konger indtog Frokost i Kongen i Sverrigs Forgemark³, ved hvilken Lejlighed der blev drukket lidt mere end de foregaaende Dage. Kongen i Sverrig fik dernæst adskillige smukke og sjældne Heste forærende, ligesom ogsaa hans Suite blev regaleret paa forskellig Maade, hvorpaa Kongen i Sverrig tog Afsked. Han blev hilst af en tredobbelt Salve og ledsaget en halv Milsvej af et lignende Følge og ordnet paa samme Maade som ved Indtoget. Hs. kgl. Majestæt i Danmark tog nu Afsked med store Contestationer og Æresbevisninger, og drog tilbage til Frederiksborg. Men Kongen i Sverrig fortsatte sin Rejse til Helsingør, ledsaget

¹ Hvis det er rigtigt, at Dronningen hemmelig har deltaget i Samtalen, maa den have fundet Sted i Lønkammeret i det vestlige Hjørnetaarn, Mønttaarnet, thi gennem en Løntrappe i Taarnmuren staar Kammeret i Forbindelse med Taarnværelset nedenunder, og dermed den kongelige Lejlighed i andet Stokværk. ² Kronprins Kristian (Kristian V.) var da kun en Dreng paa knap 12 Aar (f. 15. April 1646). ³ Maa være „Fru Mutters Gemak“.

af den ovenfor nævnte Hr. Rigsraad og Admiral Henrik Bielke og adskillige danske Kavallerer, og efterat have taget Afsked fortsatte han samme Dag Rejsen over Sundet til Helsingborg i en Kongen i Danmark tilhørende Lystjagt. Men Bagagen, der var meget sjælden og vidunderlig at skue, bragtes over en halv Mil sydligere paa Slæder over Isen Sønden om Øen Hven.

Ved Kongens Afrejse fra Helsingør blev der tre Gange skudt med skarpt fra alle Fæstningen Kronborgs Stykker, hvoraf der var nogle og halvfjerdsindstyve, og har man observeret, at ved det sidste Skud dannede Krudtrøgen i Luften ligesom en rund Cirkel eller Krans, hvilken af Vinden blev drevet ud efter Kongen, som da næsten var midt ude i Sundet. Dette blev af forskellige udlagt paa forskellig Maade, men Borgere i Helsingør sagde, at Gæsten visselig vilde komme tilbage endnu en Gang og besøge dem, hvilket ogsaa skete kort Tid efter.

Den forsvundne Landsby i Gribskov.

En Efterskrift.¹

I Aarbogen for 1911 findes en Afhandling om den nedlagte By Truestrup, og Forfatteren gør deri Rede for Ejerne eller rettere Fæsterne af tre af Byens fire Gaarde, men har ikke kunnet faa oplyst noget om den fjerde. Denne hed Mads Sørensen og var født i Ammindrup paa den Gaard, som indtil for faa Aar siden ejedes af hans Broders Sønesøn, Søren Olsen, der lever endnu. Mads Sørensen havde faaet Gaarden i Truestrup ved Giftermaal med en Enke, hvis første Mand havde heddet Jakob (Efterkommere af dette Ægteskab lever endnu i Egnen). For at faa Mads Sørensen bort gav man ham Skøde paa Rønnekildegaard i Ramløse Bakker, paa hvilken Gaard Ejeren og Hustru var døde, efter Sigende af en smitsom Sygdom, formodentlig Tyfus, som dengang ikke sjælden bortrev hele Familier. Mads Sørensen maatte saa paatage sig at opføde et Par Børn af den forrige Ejer, som hed Jens Olsen, og Efterkommere af disse Børn boer endnu paa Egnen. Mads Sørensen, der i Ramløse kaldtes Mads Bakkemand, efterlod Gaarden til en Søn, Peder Madсен, og efter hans Død kom Gaarden til en Datter Karen, der var gift med Peder Pedersen født paa Fiskedamsgaard i Laugø. Af deres tre Sønner har den ældste Jens Peder Pedersen ejet Gaarden, indtil han for et Par Aar siden delte den imellem to

¹ Se Afhandlingen „En forsvunden Landsby“ af Hr. Johs T. Christensen i Frederiksborg Amts historiske Samfunds Aarbog for 1911 Side 22.

Sønner. Den yngste af de tre, Ole Pedersen, har i mange Aar været Brygger i Helsing Toft og den mellemste er undertegnede. Mads Sørensen var en ægte Kulsvier, der drak godt og slog en proper Næve, naar det kom til Haandgribeligheder i Landevejskroerne under de lange Ture til København. Han maa være kommen til Ramløse mellem 1785 og 1791, da Truestrup jo skal have ophørt at existere, thi paa en Sten i et Gærde ved Rønnekildegård er indhugget „J. O. S. 1785“, altsaa den tidligere Ejers Navn.

A n n i s s e M ø l l e, den 11te November 1913.

Lars Pedersen,

p. t. Folketingsmand for Frederikssund.

I Forbindelse med foranstaaende og under Henvisning til Slutningsbemærkningen i Redaktionssekretær Christensens Artikel i Aarbogen for 1911 kan meddeles, at der paa Sted, hvor den sidste Truestrup-Bonde Niels Jensens Gaard stod, nu er sat en Mindesten (afbildet i „Frederiksborg Amts Avis“ for 2. Oktbr. 1913). Den er bekostet af Niels Jensens nu levende Efterkommere Brødrene Larsen i Ejlstrup.

Da man i 1912 søgte om Tilladelse til at rejse Stenen, ønskede Direktoratet for Statsskovbruget Oplysning om, hvilke Fortjenester den Mand havde indlagt sig, hvis Minde man saaledes vilde hædre; og det vilde da næppe have været synderlig anbefalende at henvise til Hr. Christensens Artikel med dens Omtale af Niels Jensens efter Nutidens Maalestok temmelig frie Begreber om Mit og Dit, naar det gjaldt Skovens Vildt og Brændeved. Men da vort Samfunds Formand forklarede, at Formaalet først og fremmest var at sikre den genfundne Plads, hvor den forsvundne Landsby havde staaet, mod atter at gaa i Glemme, gav Direktoratet velvilligst ikke alene den ønskede Tilladelse, men ogsaa Tilsgagn om, at Pladsen fremtidig vil blive fredet.

Samfundets Virksomhed

fra den 1. Oktober 1912 til den 30. September 1913.

FREDAG den 17. Januar 1913 blev Samfundets 7. ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Borgmester C. Zahlmann.

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur: Gaardejer N. J. Andersen, Mørdrup, Sogneraadformand J. O. Nielsen, Nejlinge, Skoleinspektør P. Petersen, Hillerød, og Skoleinspektør J. Ernst Plesner, Helsingør. I Stedet for J. O. Nielsen, der ønskede at fratræde, valgtes Gaardejer Lars P. Hansen, Svanemosegaard, Jægerspris; de 3 andre genvalgtes. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup, Højskoleforstander *Holger Begtrup*, Frederiksborg Højskole, Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk, Højskoleforstander, Folketingsmand *Johs. Fog-Petersen*, Købmandshvile, Hørsholm (Skriftudvalget), Gaardejer *Lars P. Hansen*, Svanemosegaard, Jægerspris, Oberst *H. W. Harbou*, Kjøbenhavn (Formand), Rektor Dr. phil. *Karl Hude*, Frederiksborg Statsskole, Amdraadsmedlem *J. O. Jensen-Bjellekjær* Søsum, (Foredragsleder), Læge *Th. Krarup*, Viksø, Overretssagfører *H. Mourier*, Helsingør (Sekretær, Kasserer), Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Skriftudvalget), Skoleinspektør Cand. phil. *J. Ernst Plesner*, Helsingør (Skriftudvalget).

Til Revisorer genvalgte Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør, og Højskolelærer *Uhrskov*, Frederiksborg Højskole, til Decisor Kammerherre, Amtmand, Greve *Schulin*, Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) ere Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund, Sognefoged, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse, Lærer *O. Larsen*, St. Havelse, Bestyrer *Jacob Olsen*, Skovridergaarden, Jægerspris, Sognefoged, Gaardejer *O. Petersen*, Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup*, Ebberødgaard.

Der har været holdt 2 Foredragsmøder, nemlig:

Den 17. Januar i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen). Kaptajn *K. C. Rockstroh* talte om Ferskvandsfiskerierne i Nordsjælland. Formanden ledede.

Den 20. Juli ved *Søborg Ruin*. Museumsdirektør, Dr. phil. *Mackeprang* talte om Søborgs Historie. Overretssagfører *Mourier* ledede.

Samfundets Aarbog for 1912 udkom i December s. A. og er modtaget af 419 Medlemmer, heraf 21 nye, og 13 Subskribenter.

Fra Hendes Majestæt Enkedronningen har Samfundet atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.

Paa Finansloven 1913—14 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 200 Kr.

Fremdeles har Samfundet for indeværende Foreningsaar modtaget Tilskud fra Frederiksborg Amtsråd, Byrådene i Helsingør, Hillerød, Frederiksværk og Frederikssund, Sogneraadene i Stenløse-Vixø, Skibby, Kregome-Vinderød, Esbønderup-Nøddebo, Birkerød, Skuldelev-Selsø, Tikjøb-Hornbæk-Hellebæk, Hørsholm, Asminderød-Grønholt.

Dansk-historisk Fællesforening holdt 13.—15. Juni Møde i Sorø, ved hvilken Lejlighed Formanden repræsenterede vort Samfund.

De *historiske Amtsforeninger* ere komne overens om at give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subscribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar *Begæring derom fremsendes gennem eget Samfunds Bestyrelse*. Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, bedes henvende sig til *Sekretæren*.

Regnskabs-Overstgt.

INDTÆGT:			UDGIFT:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Overført fra 19 ¹¹ / ₁₂	877	97	Aarbogen	945	55
Tilskud fra Hds. Maj. Enkedronningen, paa Finansloven, fra Amts- By og Sogneraad	495	00	Møder.	204	57
Medlemsbidrag.	870	00	Uindløste Medlemsbidrag.	32	00
Subskribenter	13	00	Andre Udgifter	213	00
Refunderet Porto	73	20	At overføre til 19 ¹³ / ₁₄ . . .	984	21
Renter	30	16			
Solgte gamle Aargange. .	20	00			
Ialt . .	2379	33	Ialt . .	2379	33

MEDLEMSFORTEGNELSE

den 1ste Oktober 1913.

Hendes Majestæt Enkedronning Louise.

Livsvarige Medlemmer.

Collstrop, Grosserer, Lundehave, Helsingør.

Haase, H., cand. phil., Randers.

Hillerød Folkebibliotek.

Knudtson, Grosserer, Fredensborg.

Nordsten, Fabrikant, Hillerød.

Aarsmedlemmer.

Helsingør.

Asmund, S., cand. mag.

Brock, Kaptajn, Hospitalsforstander.

Christensen, Jean, Hotelejer.

Cortsen, Dr. phil.

Galschiøt, Mag. art.

Glud, Lærer

Haandværkerforeningen.

Hansen, Gilbert, Læge.

Hansen, H. P., Sergent.

Hansen, V., Sagfører.

Hansen, N. C., fhv. Oversergent.

Hansen, F., Redaktør

Hansen, Dekorationsmaler.

Hartfeldt, Oversergent.

Heiberg, Provst.

Heilmann, Toldkontrollør,

Heise, C., Brygger.

Helsingør højere Almenskole.

Helsingørs kgl. priv. Skydeselskab.
Industriforeningen.

Johansen, E. B., Assistent.

Jonassen, G. Fuldmægtig.

Jørgensen, J. K. Muermester.

Jørgensen, P. Sagfører.

Kjærboe, Sognepræst.

Knudsen, Oversergent.

Krüger, Rektor, Professor.

Kongstad, Kr., Figurmaler.

Larsen, Cl. Korpslæge.

Larsen, P. K., fhv. Stabssergent.

Lindegaard, Lærer.

Lund, Grosserer.

Lyngbye, Borgmester.

Madsen, E., Brygger.

Mortensen, C., Lærer.

Mourier, Overrettsaagfører.

Møller, Jens, Boghandler.

Narvedsen, Oversergent.

Nielsen, E., Møbelfabrikant.

Nielsen, K., Papirhandler.

Nielsen, Læderhandler.

Nørregaard, Bogbinder.

Obel, Th., Købmand.

Officersforeningen paa Kronborg.

Plesner, cand. phil., Skoleinspektør.

Poggenborg, C., Bagermester.

Rasmussen, C., Folketingsmand.

Rasmussen, Sophus, Kbmd og Konsul. Henriksen, Postexpedient.
 Rendal, Fattiginspektør. Holck, V., Arkitekt, Musæumsinspektør.
 Rink, J., Apotheker og Konsul. Hude, K. Rektor, Dr. phil.
 Schwensen, Driftsbestyrer Hvalsøe, Fuldmægtig.
 Steffensen, Hother, Boghandler. Jeusen, A, Købmand,
 Sjøgaard, L, Tømrermester. Johansen, Adjunkt.
 Sjøgaard-Petersen, Tømrermester. Johansen, fhv. Brygger.
 Sørensen, Th., Redaktør. Kjærgaard, Amtsvevinspektør.
 Taulov-Jensen, Telegrafbestyrer. Kjølner, Gymnastiklærer.
 Thomsen, O., cand. mag. Larsen, Postexpedient.
 Tryde, Stadsfysikus. Larsen, L., fhv. Folketingsmand.
 Underberg, Lærer. Munthe, Oberst, Slotsforvalter.
 Underofficersforening, 2. Regiments Mørk, Frk., Skolebestyrerinde.
 Vøjby-Nielsen, Købmand Nielsen, H, fhv. Lærer.
 Welsch, Redaktør. Neumann, O., Birkedommer.
 Westergaard, C. E., Translatør, Lærer. Nordlunde, Bogtrykker.
 Wright, A, Konsul. Nørsgaard, Fr., Højskolelærer, cand.
 Wright, K., Fruc. theol.
 Ørsted, H. C., Underfoged.

Hillerød.

Abrahamsen, Urmager.
 Andersen, Adjunkt.
 Arnø, Postexpedient.
 Bernild, H. Redaktør.
 Bøggild, Adjunkt.
 Carstens, Adjunkt.
 Christensen, Sparkekassedirektør.
 Christensen, Telefonbestyrer.
 Christensen, Tandlæge.
 Frederiksborg Statskole.
 Gottlieb, Sygehuslæge.
 Hagens, Pastor emer.
 Hagens, Frk.
 Hansen, Urmager.
 Hansen, L., Redaktør.
 Hansen, fhv. Rebslager.
 Hansen, Distriktlæge.
 Hanson, J., Redaktør.
 Harmsen, Snedkermester.
 Olsen, Sagfører.
 Olsen, Modelsnedker.
 Paludan-Müller, Slotspræst.
 Pedersen, Viggo, Landskabsmaler.
 Petersen, P., Skoleinspektør.
 Piper, cand. jur., Byfogedfuldmægtig.
 Raaschou, Overretssagfører.
 Riemann, Barber
 Scheibel, Bankkasserer.
 Schulin, Greve, Amtmand.
 Steglich, Købmand.
 Sørensen, sen., Landinspektør.
 Sørensen, H. P., Skrædermester.
 Velschow, Adjunkt.
 Willerup, Købmand.
 Zahlmann, Borgmester.

Jensen, P., fhv. Gaardejer, Nyhuse.
 Kristoffersen, Chr., Ungkarl, Hestehave.
 Langermann, Forpagter, Faurholm.
 Mariager, fhv. Lærer, Nyhuse.
 Petersen, kgl. Skovfoged, Hingsterhus.

Frederikssund.

Haslund, Frue, Lærerinde.
 Hatt, Skolebestyrer.
 Kostrup, Redaktør.
 Lindboe, Redaktør.
 Nielsen, Redaktør.
 Nøkkentved, Overretssagfører.
 Rosenstand, Sognepræst.
 Sieck, Direktør.

Frederiksværk.

Andersen, C., Forvalter.
 Andersen, Ekviperingshandler.
 Brammer, C., Fiskehandler.
 Busse, Pakmester.
 Christensen, C., Overlærer.
 Christiansen, Lærer.
 Friis, Manufakturhandler.
 Groth, Læge.
 Hansen, Fr., Købmand.
 Hansen, Vilhelmine, Lærerinde.
 Hecrup, Kæmner.
 Heilmann, Skovrider.
 Hoffmann, M. G., Kaptajn.
 Holm, V., Forvalter.
 Jensen, P. E., Partikulier.
 Jensen, A., Boghandler.
 Knudsen, A., Købmand.
 Køge, Lærer.
 Larsen, L. P., Toldassistent.
 Lærerbogsamlingen.
 Mønster, Sognepræst.
 Nielsen, Tømmermester.
 Pedersen, Konditor.
 Stein, Støbemester.
 Thomassen, L. M., Lærer.
 Tollerup, Skomagermester.
 Vester, Ølhandler.
 Wichmann, Bagermester.

Westphal, Partikulier.
 Ørbæk, L. D., Snedkermester.

Annisse Sogn.

Hansen, A. K., Fjøsken, Huseby.
 Jørgensen, Fritz, Mejerist, Kildevæld.
 Larsen, L. M., Mejeristbest., Kildevæld.
 Lund, Jægermester, Annissegaard.
 Møller, O., Lærer.
 Nielsen, Proprietær, Petershvile.
 Pedersen, L., Amtsraadsmedlem.

Asminderød Sogn.

Begtrup, L., Skolebestyrerinde, Fredensborg.
 Bræstrup, T., Birkefuldmægtig, do.
 Dessau, H., Læge, do.
 Hansen, Hans Nicolaj, Figurmaler, do.
 Holm, Chr., Læge, do.
 Høy, Overlærer, do.
 Jensen, Møllebygger, do.
 Kissmeyer, Slotspræst, do.
 Klingberg, Dyrslæge, do.
 Pedersen, N., Gartner, do.
 Poulsen, Olaf, kgl. Skuespiller, do.
 Rasmussen, L., Slotsassistent, do.
 Sarauw, Stationsforstander, do.
 Schack, P., fhv. Lærer, do.
 Seegeer, V., Kommunesekretær, do.
 Skeel, O., Branddirektør, do.

Brun, Løjtoant, Krogerup.
 Hansen, Jens, Gaardejer, Langerød.
 Jensen, Chr., Gaardejer, Danstrup.
 Johansen, Lærer, Langstrup.
 Nielsen, Børge J., Sognefoged, do.

Birkerød Sogn.

Andersen, A., Lærer.

Branth, la Cour, Proprietær, Kajerød-
gaard.

Christensen, Marie, Frøken,
Dragsted, C. F., Overpostkontrollør.

Engelsen, H., Skolebestyrer.

Hansen, A. N., Grosserer, Hestkøb-
gaard.

Høy, K., Frøken, Boghandler.

Kaarsen, Lærer.

Mantzius, A., Skolebestyrer.

Møller, Th., Sognepræst.

Scheller, E., Frøken.

Schmidt, Proprietær, Eskemosegaard.

Thorup, Sløjdlærer, Ebberødgård.

Blidstrup Sogn.

Andersen, C., Gaardejer, Udsholt.

Petersen, F., Førstelærer.

Draaby Sogn.

Hjorth, Teglværksbestyrer, Jægers-
pris.

Michelsen, Lærerinde.

Skovdistriktet.

Wulff, V., Fuldmægtig.

Christensen, Villads, Præst, Skoven.

Erlandsen, N. Gaardejer, O. Draaby.

Hansen, L. P., Gaardejer, N. Draaby.

Henriksen, Lærer, Femhøj.

Sørensen, L. P., Gaardejer, N. Draaby.

Esbønderup Sogn.

Andersen, L. E., Købmand, Esrom.

Bonde, Kommunesekretær, do.

Farum Sogn.

Hansen, V., Skomagermester, Farum.

Horst, Lærer.

Jacobsen, Gartner.

Jensen, Gartner.

Jensen, K., Købmand.

Jensen, O. P., Købmand.

Korf, Murermester.

Marke, Dyrslæge.

Møller, Smedemester.

Græsted Sogn.

Andersen, L. Købmand.

Gandløse Sogn.

Jensen, Lærer.

Johansen, A., Gaardejer

Pedersen, P., Gaardejer, Knardrup.

Gjerløv Sogn.

Henriksen, Joh., Gaardejer, Landers-
lev.

Larsen, N. Gaardejer, Højagergaard.

Nielsen, L., Gaardejer, Lyngerup.

Teisen-Christensen, Propr., Druedal

Græse Sogn.

Hansen, Jens. Gaardejer.

Jonsen, Chr., Gaardejer, Sognefoged.

Grønholt Sogn.

Poulsen, Lærer. Lønholt.

Gørløse Sogn.

Petersen, Møllebyggør.

Helsingø Sogn.

Christensen, N. P., Gaardejer, Højbjerg.

Jørgensen, Enke efter Gaardejer, do.

Klausen, Lærer, do.

Larsen, Kristoffer, Parcellist, Tofte.

Nielsen, J. O., Sogneraadsformand.

Neilinge.

Nielsen, J., Manufakturhandler, Helsingø.

Nielsen, Lars, Gaardejer, Lagø.

Petersen, J. P., Gaardejer, Grønhøjgaard.

Schow, Proprietær, Pibe Mølle.

Svegård, K., Handelsmand, Helsingø.

Herløv Sogn.

Hansen, Lærer.

Hjørlande Sogn.

Barfod, Præst, Hjørlande.

Svendsen, Jens, Gaardejer, Sundbylille.

Hørsholm Sogn.

Andersen, A., Enkefrue.

Carstons, Axel, Rentier, Rungsted.

Dinesen, Frue, Rungstedgaard.

Fog-Petersen, Højskoleforstander.

Funch, Læge.

Glarbo, Gunnar, Birkefuldmægtig.

Hartung, Frøken.

Jensen, Emilie, Lærerinde.

Jensen, Chr, Skolebestyrer.

Jørgensen, Frk., Kokkedal.

Petersen, L., Frue, Købmandshvile.

Skovgaard-Petersen, Skolebest., Rungsted.

Sørensen, Margrethe, Frue.

Westenholz, M. B., Frøken, Folchavegaard.

Karlebo Sogn.

Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.

Kregome Sogn.

Hansen, A. L., Gaardejer.

Krogstrup Sogn

Andersen, Førstelærer, Ordrup.

Lille Lyngby Sogn.

Andersen, Sognepræst, Lille Lyngby.

Andersen, K., Lærer, St. Lyngby.

Lyngø Sogn.

Hansen, Karl, Husmand, Lyngø.

Maaløv Sogn.

Bjerregaard, Mekaniker, Jordløse.

Maarum Sogn

Nielsen, Proprietær, Ducmosegaard.

Petersen, A. P., Lærer, Eilstrup.

Melby Sogn.

Kristiansen, Lærer, Asserbo.

Olsen, Ole, Gaardejer, Haagendrup.

Ramløse Sogn.

Christensen, R., Gaardejer,

Skævinge Sogn.

Andersen, J., Gaardbestyrer.

Barfod, G., Provst.

Hessen, Lærer.

Skibby Sogn.

Andersen, Jens, Gaardejer, Tørslev.

Slagslunde Sogn.

Christensen, Sognepræst, Slagslunde.

Slangerup Sogn.

Arup, P. M. C., Læge.

Henriksen, J., Gaardejer, Jordhøj.

Snodstrup Sogn.

Petersen, O., Gaardejer, Sognefoged,
Rørbæk.

Stenløse Sogn.

Hansen, H. P., Gaardejer.
Jensen, J., Lærer, Stenlille Skole
Jensen, Peder, Stenløse.
Pedersen, P. M., Gaardejer.
Pedersen, Lauritz, Kontrolassistent,
Stenløse.
Philipsen, N., Muremester.
Pontoppidan, M., Sognepræst.

Strø Sogn.

Jensen, M., Lærer, Sigerslevøster.
Jensen, Joh., do.
Nielsen, B., Frøken, do.
Pedersen, L., Amsraadsmedlem, Strø-
lille Mølle.

Søborg Sogn.

Andersen, N. P., Parcellist, Smidstrup.
Moltke, V., Greve, Sognepræst.
Nielsen, Verner, Lærer, Dragstrup.
Sognets Bogsamling.

Tikjøb Sogn.

Andersen, N. J., Gaardejer, Mørdrup.
Hoffmann, Lærer, Hornbæk.
Jørgensen, Smedemester, Hellebæk.
Jensen, Jens, Gaardejer, Horneby.
Kuhn, Overretssagsfører, Humlebæk.
Larsen, O., Gaardejer, Skibstrup.
Larsen, Smedemester Horsersød.
Nielsen, R., Gaardejer, Øerne
Svedstrup S., Frk., Mørdrup.
Svedstrup, Alex. Forfatter, Hellebæk.
Smith, Proprietær, Nyrupgaard.

Tjæreby Sogn.

Begtrup, Højskoleforstander, Frederiks-
borg Højskole.
Jacobsen, Smedemester, Ullerød.
Jensen, A., Højskolelærer.
Larsen, L., Gaardejer, Harløse.
Uhrskov, Højskolelærer.

Thorup Sogn.

Jensen, Lærer, Kikhavn.

Uggeløse Sogn.

Andersen, Fr., Amsraadsmedlem, Ugge-
løsegaard.
Jensen, Jens A., Gaardejer, Sogne-
raadsformand, Uggeløse.
Hoffmeyer, Proprietær, Lindholm.

Valby Sogn.

Andersen, P., Sognefoged.
Nielsen, Lars, Gaardejer.
Nielsen, Muremester.

Vejby Sogn.

Svendsen Gaardejer, Holløse.

Viksø Sogn.

Henriksen, Lærer.
Jensen - Bjellekjær., J. P. Gaardejer,
Amsraadsmedlem, Søsum.
Krarup, Læge.
Krarup, O., stud. jur.
Møller, N. P., Gaardejer, Rolandsgaard.
Sørensen, Johan, Tømrer.
Toxværd. Købmand.
Vilhelmsen, N., Sognefoged.

Vinderød Sogn.

Larsen, Laur., Fyrbøder, Vinderød
Skov.

Ølsted Sogn.

Larsen, O., Lærer, Hagelse.
Madsen, Anders, Gaardejer, Sogne-
raadsformand, L. Hagelse.
Pedersen, J., Gaardejer, St. Hagelse.

Kjøbenhavn

Andersen, Provst ved Vartov Kirke.
Arup, E., Dr. phil., Arkivar i Udenrigs-
ministeriet,
Barfod, P., cand. theol.
Behrens, Carl, Redaktør.
Berg, O. V. N., Frue.
Berg, Sigurd, Redaktør.
Bræstrup, A. C. fhv. Byfoged.
Erichsen, H. C., Overintendant.
Ellekilde, stud. mag.
Gertz, Prof., Dr. phil.
Glahnson Kontorchef.
Hansen, M., Frøken, cand. polit.
Hansen, Mac-Gregor, cand. phil.
Hansen, Thomas, Malermester.
Hecksher Chr., Generalkonsul.
Harbou, H. W., Oberst.
Harbou, Knud, Landvæsenselev.
Hauen, Reinhardt v., Fabrikant.
Holsøe, Arkitekt.
Holten, J., Etatsraad, fhv. Birke-
dommer.
Hornemann, G., Arkivar.
Hostup-Schultz, V., Løjtnant.
Hagemann, Geheimekonferensraad,
Jacobsen, A. P., Konsulent.
Jensen, Chr. Axel, Mag. art., Mu-
sæumsassistent.

Kaas, Fr. L., fhv. Direktør, Konsul.
Kall, J. C., Mag. art.
Kierboe, Mag. scient.
Landsarkivet for Sjælland.
Lemvig, Generalmajor, Kammerherre.
Knudsen, Prof., Arkitekt
Leth, Kammerherre.
Mackeprang, M., Dr. phil., Musæums-
direktør.
Magnussen, Kunsthandler.
Møller, A., Arkitekt.
Nielsen, Anker, Bogholder.
Olrik, H. T., Prof., Dr. phil.
Pedersen, P. A., Lærer.
Petersen, Carl S., Bibliotheksassistent.
Petersen, L. P., Inspektør.
Rigsarkivet.
Snorrason, cand. jur.
Schrøder, Ivar, Overretssagfører.
Schmidt, fhv. Stationsforstander.
Schjøth, A., Redaktør.
Statens Lærerhøjskole.
Storck, H., Prof., Arkitekt.
Tidemand, Frøken.
Tietgen, Geheimekonferensraadinde.
Thorbjørnsen, Skoledirektør.
Thaarup-Hansen, Lærer.
Ussing, Professor.
Valentiner, O.

Øvrige Danmark.

Birke, Sognepræst, Terslev pr Haslev.
Bergmann, Apotheker, Hundborg pr.
Sjørring.
Bruhn, Ritmesterinde, Lyngby.
Bredsdorff, Højskoleforstander, Ros-
kilde.
Brendstrup, Byfoged, Randers.
Dinesen, L., fhv. Folketingsmand, Char-
lottenlund.

Gyldenkerne, H., Gaardejer, Svogerv
lev pr. Roskilde. Tuxen; Generaløjtnant, Aarhus.
Worsaae, Stiftslæge, Vallø.

Hansen, A. V., Kaptajn, Odense.

Hansen, Statskonsulent, Lyngby.

Hartelius, Skoleinspektør, Skive.

Jørgensen, Kantor, Rudkjøbing,

Knudsen, Joh., fhv. Folketingsmand,
Blidstrup paa Mors. △

Landsarkivet for Fyen, Odense.

Lerche, Direktør, Assens

Mørch, E., Oberstløjtnant, Odense.

Nielsen, J., Rektor, Ribe.

Nielsen, L., Gaardejer, Aarby pr. Ka-
lundborg.

Olsen, Jac., Bestyrer, Fjordgaard,
Roskilde.

Ortved, S. V. L., Kaptajn, Holbæk.

Parkov, Oberst, Hellerup.

Rasmussen, Bogholder, Skelskør.

Subskribenter.

Andersen, A., Assistent, Skagen.

Carøe, Chr., Kredslæge, København.

Garnisonsbibliothet, do.

Hindborg, Købmand, Vejle.

Hiort-Lorenzen, Etatsraad, Roskilde.

Jensen, J. T., Højskolelærer, Høng.

Jensen, O., Landbrugslærer, do.

Lund, Lærer, Eising.

Neergaard, Musæumsinspektør, Kø-
benhavn.

Nationalmusæets 2. Afdeling, do.

Richter, Sognepræst, Vejen.

Sandvad, Sognepræst, Stauning.

Theilade, Provst, Gammelby.

